

GÖROGLY

Eposy

**Türkmen halkynyň
gahrymançylykly dessany**

Mazmuny

Eser hakda käbir bellikler.....	A. Golo
Sözbaşy Mäti Kösäýew.....	5
Göroglynyň döwri hakda A.Bekmyradow.....	13
1. Göroglynyň döreýşi.....	31
2. Göroglynyň öýlenşi.....	76
3. Arapdan ar alyşy.....	91
4. Göroglynyň Öwezi getireni.....	119
5. Göroglynyň Öwezi halas edişi.....	188
6. Öwez öýlenen.....	222
7. Arap Reýhan.....	249
8. Hüňkäriň kyrk müňi.....	280
9. Öwez öýkelän.....	315
10. Kempir (Gyratyň ogurlansy).....	331
11. Harmandäli.....	385
12. Görogly hem Bezirgen.....	437
13. Serwijan.....	485
14. Güläým hem Ärhasan.....	503
15. Göroglynyň ölümi.....	542

Gadyrly okyjy!

Eliňizdäki kitap, Türkmenistanyň görnükli ýazyjysy **Ata Gowşudowyň** hem-de professor **Mäti Kösäyewiň** 1979-njy ýylda çowdurly Pälwan bagşydan ýazyp alan we 1980 njy ýylda Aşgabatda “**TÜRKMENISTAN**” neşriýaty tarapyndan çapa taýýarlanan eser esasynda, rus/kril hatyndan latynça üýtgedilip size hödürlenýär.

“Aşgabat” Göroglysyna birnäçe bellik:

1. Merhum Ahmat Bekmyradowyň “Göroglynyň döwri hakda bellikler” atly makalasyny bu kitaba artdyrdyk.
2. “Aşgabatda” çap bolan tekstden artykmaçrak, birgiden söz düşündirişini, çykgytda görkezdik hem suratlar bilen bezedik.
3. “Aşgabat” Göroglysynda yslam dininiň elementleriniň ýany bilen, gadymy, mifiki alamatlary hem görse bolýar (deňiz aty, arkasynda penjän yzy bolmak...)
4. Bu tekst, äzeri wariýanty esasynda düzüleni üçin şaýy mezhebine degişli ynançlary görse bolýar. (Ymam Reza, Alynyň jany üçin diýen kasam,
5. Tekstde agzalýan “Tekeli” söz hakynda: Mälim boluşy ýaly şaýy gyzylbaş şa Ysmaýlyň radikal toparlary şulardan yýnarat bolupdyr: Tekeli, Şamly, Baýatly, Ustajaly, Gajar, Awşar, Zulkadr.

Käbir deňşdirmeler:

- Görden, garaňky dünýäden ýagtylyga çykmak meselesini, Sumerleriň “Gilgamyş” mifologiyasynda hem görýäris.
- Çaga Göroglyny ele salmak üçin mazaryň başynda goýlan gurjak bilen aşyk, “Akpamyk” ertekisini ýadyňa salýar.
- Gorkut Ata eposynda hem çaga at bermek üçin ile geňeşilýär.
- Göroglynyň çagalyk döwründäki ýagdaý, Gorkut Atadaky Bugaç hanyň çagalygyny;
- Göroglynyň we Jygaly begiň Üçgümmez dagyna sygynmagy bolsa “Ergene kon” wakasyny ýadyňa salýar.
- Gartaşan hem ölüm halyna ýetenleri çöle taşlamak hakynda 921-nji ýylda Oguzlaryň arasyna syýahat eden arap ilçisi Ibn Fadlen öz ýazgylarynda ölüm halyna ýetenleriň düze taşlanýandygyny belläpdir. Türkmen ertekileriniň birinde bu barada agzalýar.
- Magtymguly hem Görogly ýaly erenler bilen duşuşandygyny “Turgul” diýen goşgusynda beýan edýär.

- Dindarlyga hem sopusylyga garşylygyny, Jygaly beg şeýle aňladýar: “«Aýat» diýdiler, «gurhan» diýdiler, «namaz» diýdiler... diýip gep nokatlaýar, merez diýdiler, zäher diýdiler, zaňnar, diýseler diýipdirler-dä, sen öz dilegiňi dileseň bolmaýamy zaňnar, erenleri jem görüp, olardan sustuň basylyp, päliňden gaýdyp, sopusylyk patasyny alyp gaýdan aga diýerler saňa, iň soňunda bitirjek işiňem şumudy. Indi, ine seniň boljagyň: egniňe güpbirägeden bir mele don geý, aýagyňa bir köne köwüş mesini-de geý, başyňa bir köne ýatyş telpek geýip töweregiňden baş-alty garyş bizi aýla, öňüňi-ardyňy ýuwmak üçin nirde akar suw barka diý-de gözlen, aýlan, suw tapanyňdan soňam agzyňa garyş-ýarym agajy sok-da geziber, ine ahyry seniň boljagyň, zaňnar. Munyňdan habar bolmaz, düzüwliäk habar ber.” Ol ýene-de erenler hakda şeýle diýýär: “Baý, erenlerem sahy eken-ow, joşan eken-ä. Mundan ýarag bolmaz oglum.”
- Gorkut ata dessanyndaky kyrklar bilen bu kyryklary deňşdirip görüň, ol ýerde kyryklar, baş gahrymanyň-Salyr Gazanyň elmydama ýanynda durýarlar.
- Ady beg dirikä, Görogly bolmandyr, Gejir, ogly Mustapa, heniz dogmadyk Görogly hakda bir zat diýip bilmez.
- Öwezi halas ediş şahada, Hüňkär, tussag edilen Öwez bilen Görogla ýakyndan duş gelipdi hem olary ýakyndan tanyppy. Bu, “Kyryk münler” şahasy, aýry, özbaşyna düzülene meňzeýär.
- Gorkut eposynda-da Däli Domrul, Däli Garçar, «Görogly» eposynda Däli Mätel, Harman Däli atlara gabat gelinýär, däli batyr diýmek.
- Harman Däli şaha, Gorkut atadaky göreş tutýan “Beýrek-Banu çeçek” we ýene şol eserdäki “Ganly goja ogly Gantörel” dessanlaryny ýadyňa salýar.
- Göroglydaky her bir şahanyň ahyryndaky arzuwlar, Gorkut atadaky: “Ýum bereýin hanym...” diýen sözlerini ýadyňa salýar.
- Görogly bilen Aşyk Aýdyň pir, edil Kemine bilen Äraly işan piri ýadyňa salýar.
- Neşapurdan dolanyp gelende Kösäniň, Agaýunus bilen Öwez jana atan töhmeti, ýene Gorkut atadaky Bugaç han dessanyndaky edil şeýle töhmeti ýatladýar.

- Güläým Ärhasan şahasyndaky “Lat-Menat” meselesi: “Lat-Menat” yslandan öň araplaryň çokunýan butlary. Hasan şa, ol döwürde Lat u menata ynanyp bilmez, olar musulman. “Lat-Menat”-a ant içmek Ýüsüp-Ahmat dessanynda hem bar.
- 6. Türkmenistanda işlenen bu tekstde bir görseň Görogly Arap ilinde, bir görseň Gürjüstanda bir görseňem Neşapurda (Horasanda) gezip ýör, ýer-ýurt atlary hem diýseň bulaşyk, arap-pars sözlari bolsa gaty ýalňyş suratda berlipdir. (Arzyrumy= Arzylum, çeşimbent= çeşbent...)
- 7. Görogly dessanyny aýdan bagsylar, öz ýaşayan ýerlerinde, özbek sözlerinden az täsir almandyrlar, özbek hanlygynda ýörgünli bilan “mährem”, “guşbegi”, “merdikär”, “müşrip=mirap” ... ýaly sözlari esere girizipdirler we awtorlar şol sözlari şol durşuna alypdyrlar.
- 8. Göroglydaky käbir goşgulara “Magtymgulynyň” diwanynda hem-de “Ýüsüp-Ahmat” ýaly dessanynda hem gabat gelýäris.
- 9. Käbir şahalarda Göroglyny “sähraýy Türkmen” ýagny medeniýeti bilmeýän adam edilip ol öz sözlari bilen kemsidilýär. (Öwez getiren şahada, Ýüsüp şanyň köşgüne baranda...)

Arne Goli

Sweden

2012 ý.

Гөроглы

Туркмен халк епосы

ЧАПА ТАЙЯРЛАНЛАР:

АТА ГОВШУДОВ, МЭТИ КӨСЭЕВ

Редактор:

Дурды Халдурды

“Түркменистан” Нешрияты

Ашгабат 1980

SÖZBAŞY¹

«Türkmen halky Göroglynyň üsti bilen özüni talap, gul etmek islän ähli şalaryň, hanlaryň, begleriň hem beýleki wagşylar bilen söweşde arkadagy—hemaýatçysy, goragçysy bolan gahraymanyň obrazyny döredipdir. Görogly halk bilen berk baglydyr, halk bilen Göroglynyň arasyňy üzmek mümkin däl».²

Gündogarşynas alym Ý. E. Bertels'ň Görogly barada aýdan bu sözleri örän ýerlikli. Keseki ýurt basybalyjylaryň garşysyna gaýduwsyz göreşýän halk üçin elmydama parasatlylyk bilen ýolbaşçylyk eder ýaly, her bir tarapdan gözli, ukyply hem öz şahsy hereketleri bilen görelde bolup bilýän ýolbaşçy—serdar zerur bolupdyr. Türkmen halkynyň arasynda giňden ýaýran «**Baş bolmasa, göwre läş**» diýen parasatly nakyl ençeme wakalaryň netijesinde döredipdir.

Taryhdan belli bolşy ýaly, Türkmen halky köp sanly basybalyjylaryň garşysyna asyrlaryň dowamynda göreşip gelipdir. Şol zerarly halk köpçüligi ähli zadyny, özüni hem erkinligini goranmaga uýgunlaşdyrypdyr. Her bir Türkmen balasyna sallançakdan başlap at, ýarag, batyrylyk, duşmana gaýtawul bermek, il-güne, ýurda wepalylyk ýaly, gerekli terbiýe berlip başlanýar:

Meniň oglum han ýigit,
Eker bagynda çigit,
Atlanyp awa gitse,
Ýanynda segsen ýigit.
Segsen ýigidiň serdary,
Öz iliniň gurbany.

Ýaş ýigit goýun-guzy kökermegi, atlara, düýelere öz diýenini etdirmegi başarmaly. Eger durmuş talap etse, daýhan bolmaly, çarwa bolmaly, zerur bolsa ata çykmary, özgelere ýolbaşçylyk etmeli.

Atlansa hana meňzär,
Düşse daýhana meňzär,
Köwlenip at sürüşi,

¹ Aşgabat neşrindäki bu sözbaşyny gysgaldylyp aldyk, sebäbi A.Bekmyradowyň makalasynda Göroglynyň döwri hakynda giňişleýin maglumat berilýär. (A.G)

²Э. Бертельс «Литературное прошлое туркменского народа», «Совет эдебияты», 1944, № 9—10, 200 сак.

Edermen hana meňzär.

Türkmen topragynda watan goragynda söweşýän ýigide mynasyp, kowsa ýetýän, gaçsa gutarýan Türkmen atlary döredilipdir.

Halkyň çeper edebiýaty-da, folklorý-da durmuş talaplaryna tabyn ýagdaýda döräp, gaýduwsyz ýigitleri, il ogullaryny terbiýeläp ýetişdirmekte ägirt uly rol oýnapdyr.

Geçmiş taryhymyza ser salsaň, ençeme legendar, ýarym legendar hem durmuşda hakyky bolan gahrymanlary görýärsiň: Oguzhan, Salyr Gazan, seljuklar nebersinden bolan gahrymanlar. Gorkut Ata, Alp Arslan, Garahan, Körhan, Salyr Baba, Keýmir kör, Aba Serdar...

Bular ýaly batyrlar, serdarlar aldym-berdimli söweş günleri döreyär. Geçmişdäki gahrymanlar hakda halk arasynda ençeme rowaýatlar, dessanlar döräpdir. Bu eserler öz nobatynda halk arasyna ýarap, toý-meýlisiň bezegi bolupdyr, bu eserleriň edermen gahrymanlarynyň nusgasynda halkyň arasyndan ýene täze gahrymanlar döräpdir. Ol eserler öz nobatynda dilden-dile, asyrdan-asyra geçip, terbiýeçilik rollaryny oýnaýarlar.

Arly-namysly goç ýigitler şu hili oňaly eserlerden nusga hem ylham alypdyrlar. Sowatly adamlaryň çäkli bolan ýurtlarynda ýatdan aýdylýan halk dessanlary, gahrymançylykly eposlar has hem giň ýaýraýar. Her bir oturyşykda, toýda-meýlisde olar şol meýlisiň bezegi bolup, kinonyň, radionyň, telewizornyň roluny oýnapdyrlar. Käbir eserler möçber taýdan önjeýli bolany üçin birnäçe gijäniň dowamynda aýdylypdyr.

«Görogly» ýaly eposlar diňe bir geçmiş zamanlarda höwes bilen diňlenmän, biziň döwrümizde hem birnäçe ýerlerde uly şöhrata eýedir. «Görogly» eposyndaky ulanylýan ýaraglaryň we beýleki käbir zatlaryň biziň döwrümiz üçin ähmiýeti ýok, ýöne «Görogludaky» watansöýüjilik, gaýduwsyzlyk, şahandazlyk, açyk göwünlilik, ile-dosta wepalylyk ýaly häsiýetler bilen zamanamyzyň ýigitlerne-de ylham berýär, göwünlerini göterýär, hyjuwlaryny artdyrýar, watana söýgi, duşmana ýigrenç döredýär.

Gyzykly bir waka. 2-nji jahan urşy ýyllarynda ençeme Türkmen esgerleri seňnerlerde söweşlerde, hatda hüjüm edilýän pursatlarda-da öz söýgüli kitaplaryny (Magtymgulyny, Göroglyny...) ýanlaryndan aýyrmadyrlar. Azajyk pursat tapsalar, ýeke-ýekelikde ýa-da köpçülik bolup okandyklary barada frontdan gaýdyp gelen zehinli edebiýatçy **Ata Kerim** neresse gürrüň beripdi. Häzir şu setirleri ýazýan adamyň şahsy kitaphanasynda Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda (II dünýä söweşi. A.G) sowet esgeriniň iň ýakyn söweşjeň ýoldaşy bolup, ençeme wakalaryň şaýady bolan «Görogly» kitaby saklanýar. (Elbetde, ol kitap orän köp okalan, elden-ele geçen hem köp ýerleri gezeni üçin eleşan ýagdaýda.) Bu kitap Türkmenistanyň günbatar sebitlerinden bolan ýigit **Gulnazar Penayew** diýen

esgeriň söýgüli ýoldaşy bolupdyr. Kitabyň hatsyz ak ýerlerinde Gulnazaryň eli bilen ýazylan köp dürli bellikler bar. Ol ýigit ilki söweşýän goşun hataryndýa bolupdyr, soňra ýaralanyp, hospitallarda ýatyp, ýarasyny bejerdipdir. Gulnazar ýene fronta gidýär, emma bizniňkileriň hüjüme geçen döwri bolany üçin Gulnazaryň, öz bolýan bölümi eýýäm ýerinde ýokdy. Soňra ol Krymda duşmanyň garşysyna söweşýän partizan otrýadlarynyň birine goşulýar, uly abraý gazanýar. Emma 1944-njy ýylyň 28-nji fewralynda bir söweşde ol gahrymanlarça gurban bolýar. Kitabyň ahryndaky boşrak sahypada onuň söweşde ýoldaşlary şeýle ýazypdyrlar:

«Gulnazaryň ata-eneleri, size salam! Siziň ogluňyz Gulnazaryň 1944-nji ýylyň 28-nji fewralynda nemes (Alman. A.G) bandalaryna garşy bolan uruşlaryň birinde Watan ugrunda söweşip gurban bolandygyny habar berýäris. Ol Krymda, Maýak diýen obanyň ýakynynda, jaýlandy. Biz urşujylar, ofiserler öz söweşde ýoldaşymyz, siziň ogluňyz Gulnazaryň ömri üçin zalym faşistlerden oç aljagymyza onuň gubrunyň öňünde kasam etdik. Näme soragyňyz bolsa ýazyň. Meniň adresim P-P 4401 «Ýe» Warzer Nikolaý Nikolaýewiç. Size hormat bilen frontçular». 1.3.1944 ýyl.

Sowet edebiýaty žurnalynyň 1944-nji ýyldaky sanlarynyň birinde bolsa şeýle ýazgy bar:

*«Ýakyn günleriň birinde Günorta-günbatar frontdan aragatnaşyk goşunyň st. leýtenanty **Gafurow** Moskwa dolanyp gelende, biziň bölümimiz hüjüm eden wagtynda gurban bolan türkmen esgeriniň jesediniň kemerine gysdyrylap içinden ok geçen «Görogly» kitaby bize görkezdi.*

Biziň eşideşimeze görä, içinden ok geçen şol «Görogly» kitaby Moskwadaky harby muzeýde saklanýar.

Gadymy döwürden başlap, tä biziň günlerimize çenli Türkmen sáhrasynyň dürli künjeklerinde aýdylýan rowaýatlara, aýdymlara, nakyllara goz aýlasak, Göroglynyň, onuň gahryman ýigitleriniň, eserde gatnaşan gelin-gyzlaryň **görüm-görelde**leri soňky nesillere tälim alarlyk nusga bolupdyr. Biziň adamlarymyz Göroglynyň ugurtapyjylygyndan, uruş tälimlerinden, batyrlýgyndan, adamkärçilik sypatlaryndan ugur alyp, durmuşda, söweşde şoňa mynasyp bolmaga ýykgyň edipdirler. Türkmen şahyrlary bolsa Göroglynyň häsiýetine mahsus obrazlar döredipdirler. Göroglynyň, legendar Gyratyna kibapdaş bedew atlar ösdürip ýetişdiripdirler. Ol bedewleriň, tarypy edilipdir (Magrupy — «Başym ata gurban», Seydi — «Üsti bedewiň», Mätäji — «Bedew», Öwezşahyr — «Jana bedew» we başgalar).

Türkmen edebiýatyň beýik halypasy Magtymguly özüniň ölmez-ýitmez eserlerinde häli-şindi Görogla ýüzlanýär. Halk köpçüligi «Görogly» eserini çyn ýürekden söýýär.

Şonuň üçin-de ol eposyň dürli nusgalary bagşylar, dessançylar, kyssaçylar tarapyndan toýlarda, meýlislerde uly joşgun bilen aýdylýar, köpçülik ony höwes bilen diňleýär.

Häzir Türkmenistanyň dürli ýerlerinden ýygňalan bu ajaýyp eposyň şahalary ellä-altmyşa ýakynlaşýar. Şolardan 1941 -nji ýylda 13 şahasy çap edildi (çapa taýýarlan Ata Gowşudow, redaktory M. Kösäýew), 1958-nji ýylda 14 şahasy kitap bolup çykdy (çapa taýýarlanlar Baýrammuhammet Ahundow³, N. Kürräýew, A. Taýymow, redaktory Nagym Aşyrow).

Çowdurlaryň halk döredijiligi bilen meşgullanýan Ata Rahmanow Daşhowuz sebitlerinde «Görogly» eposynyň şahalaryndan köp nusgalaryny ele salypdyr.

Olaryň köpüsi öň okyjylar köpçüligine mälim bolmadyk şahalardyr. Çowdurlar «Göroglynyň her bir bölümüne şahamça diýýärler.

Göroglynyň ady barada Ata Rahmanow şeýle gürrüň ýygnapdyr:

«Gadym wagtda türkmenler arasynda «Göraman» atlandyrylan uly ýerasty gowak bolupdyr. Duşman howpy abananda, ähli jemagat bütin maşgalasy bilen şol gowaga girer eken. Görogly hem şol gowakda doglupdyr, sonuň üçin oňa Görogly diýen at galyppdyr».

Türkmenleriň köp uruglary arasynda aýdylýan gürrüňlere görä, gazaba çykan Hüňkär özüniň at seýsi Jygaly begiň gulagyna gurşun guýdurýar, ol ker bolýar, şoňa göre onuň agtygynyň ady **Ker-ogly** bolup galýar. Şol sebäpli tekeler arasynda onuň Kerogly ady has ýörgünli. Türkmen sowet edebiyatynyň klassygy merhum Berdi Myradowıç Kerbabaýew hem şu pikiri tassyklaýardy.

Ýene bir rowaýata görä, Hüňkär Jygaly begiň gözünü oýdurýar, şol zerarly onuň agtygynyň ady **Kör-ogly bolup galýar.**

Gyzyletrek sebitlerinde ýerleşýän Dehistan düzündäki gadymy şäher **Maşadimisseirýanda Göroglynyň, Gyratynyň suraty bar, onuň gubry hem şol töwerekde diýen rowaýat aýdylýar.** Bu rowaýat özbek alymlarynyň hem dykgatyny özüne çekipdir: «Şunuň bilen baglanyşykly Türkmenistanda, Balkan dagynyň sebitlerinde halkyň keramatly öwlüýasy hökmünde zyýarat ediliýär, diýlip ýörlen Göroglynyň legendar mazarynyň bardygyny bellemek gyzyklylyr.»⁴ Käbir ýaşulular bolsa Göroglynyň ýaşan ýerini **Garrygala** bilen baglanyşdyrýarlar. Dogrudan-da, Garrygala sebitlerinde eposda agzalan daglaryň, ýerleriň ady köp. Onuň üstesine-de,

³ Baýrammuhammedow Ahundow (Müderresi), 1948-nji ýylda Türkmenistana sygnan Türkmenşähraly syýasy aktiwist. Edebiyatçy alym 1978-njy ýylda Aşgabatada aradan çykýar.

⁴ В. М. Жйрмуиский, Х.Т. Зарифов. Узбекский народный героический эпос, М., 1974, стр. 209.

Garrygalanyň töwerek-daşynyň daglar bilan gurşalyp durşy Çardagly Çandybili ýadyňa salýar.

1959-njy ýylyň bir ylmy syýahaty wagtynda Türkmenistanyň at gazanan bagşysy 80 ýaşly **Muhy bagşy** bilen duşuşmak miýesser boldy. Ol pahyr⁵ bilen gadymy Sarahsyň erkiniň/galasynyň üstüne çykdyk, şonda ol «Meniň bu ýere çykmagym, belki, iň soňky sapar bolmagy mümkin diýdi-de, gündogar tarapa elini uzadyp, **Buldur gassabyň, Weýeňnam şäheriniň bolan yerini bize görkezdi.**

1842-nji ýylda Görogly eposyny Londonda iňlis dilinde çap etdiren alym A. Hodzko «Röwşen (Kerogly) demirgazyk horasanly at seýsi bolan garyp Türkmen Murzeserraf ýa Aly diýen adamyň ogludyr» diýip ýazýar.

Türkmen halk döredijiliginiň başga birtopar eserlerinde bolşy ýaly «Görogly» eposynda-da **yslam dininiň** täsiri onçakly güýçli däl. Gaýta eposda diniň gadagan eden ýa-da halamaýan zatlary gahrymanyň özi hem onuň ýigitleri tarapyndan gaýtalanýar. Görogly ýörite meýhana saklaýar, şerap içýärler, çilim çekýärler. Eserde agzy orazady, täret gylýardy, namaz okaýardy... diýen ýaly her bir musulmana berjaý etmeklik hökman bolan yslam dininiň şertleri ýerne ýetirilmeyär. Eserde gatnaşýan gelin-gyzlaryň ýaşmagy, bürenjegi ýok, olar ýigitler, erkek adamlar bilen açyk gepleşýärler, söýýärler, söýüşýärler. Ýene bir bellemeli zat öýlenmekde ýa durmuşa çykmakda millet aýratynlygy ýok, galyň tölemek, halat-serpaý ýaly zatler ýok. Gelin-gyzlar durmuşa aktiw hereket edýärler, eger gerek bolsa, olar ellerine ýarag alyp, göreş meýdanyna çykmakdan-da gaýtmaýarlar. Dostluk messlesinde-de millet aýratynlygy göz önünde tutulmaýar. Eserde ýoldaşyna wepalylyk, garyp-gasarlara kömek etmek her bir meseläni geňeşli çözmek, ula hormat etmek, myhmanparazlyk... ýaly halkyň oňat görüm-göreldeleleri örän berk saklanýar.

Eposda mert ýigitleriň söweş ýoldaşy oňat bedewleri ýetişdirmeklige uly üns berilýär, seýisçilik ýörite bir hünär hökmünde görülýär. Geljekki gahrymany hem-de onuň söweş ýoldaşy Gyraty ösdürip ýetişdiren parasatly terbiýeçi Jygaly beg ajaýyp hünärler ulanýar. Hatda, ol atlaryň reňkine garap, olaryň häsiýetlerini kesgitlemegi başarýar.

«Görogly» eposynda baş gahrymany has öňe saýlap görkezmek, tapawutlandyrmak maksady bilen onuň ýigitleriniň nogsanly taraplary köp görkezilýär. Şeýle-de bolsa ol ýigitleriň oňasyz taraplary, hatda baş gahrymanyň goýberen ýalňyşlary-da birin-birin görkezilýer.

⁵ Ol pahyr 92 ýaşap, 1971-nji ýylda dünýäden ötdi.

«Görogly» dessanlarynyň gurluşy sada, wakalar düşnükli, goşgular we ýörite dessanlara has bolan äheňde hiňlenip aýdylýar ýa-da aýdym görnüşinde aýdylýar.

Geçen asyryň ortalarynda (1763) Orta Aziýa syýahat eden wenger/Majar alymy A.Wamberi şeýle ýazýar:

«Emma haýsy-da bolsa bir bagşynyň Göroglynyň ýa Aman-mollanyň ýa-da gaty oňat görülyän Magtymgulynyň aýdymlaryny özüniň iki tarly tamdyrasynyň sesine goşup aýtmagy Türkmen üçin gowy hezillikdir. Toý-tomguda ýa-da ýönekeý bir üýşmeleşde... aýdýan wagtyny diňlemek miýesser gelen pursatlary meniň aňymda hiç haçan ýitmejek täsir galdyrdy. Biz Etrekdekäk şonuň ýaly bagşylaryň biri biziň gapdalymyzda öz çadyryny gurdy. Günlerde bir gün ol özüniň dutary bilen aqşamara biziňkä geldi. Az wagtyň içinde ýaş ýigitleriň bir topary onuň töweregine üýşeni üçin haýsy-da bolsa bir gahrymançylykly eserleriň birini aýtmaly boldy. Ol ilki bada dutaryň tarlaryna ýuwaş hem sallamly kakyp, bogazyna salyp hiňlenmäge başlady. onuň bu sesi aýdyma däl-de birhili hürrüldä meňzeýärdi. Emma tamdyrasy-da, özi-de gyzandan soň tamdyra örän şabram kakyp, sesi-de batlanyp, çasly çykмага başlady. Aýdymda tarypy edilýän söweş gazaplaşdygyça, bagşynyňam, töweregiňdäki diňläp oturan ýigitleriňem hyjuwlary göterilip başlady. Soňra ýaş çarwalar haşlaşyp, telpeklerini-de ýere çalyň, guduz açan ýaly saçlaryny penjeläp, öz-özleri bilen söweşe giren ýaly boldular».⁶

«Görogly» dessanlaryndaky goşgularyň hemmesiniň diýen ýaly aýdym edilip aýdylmagynyň ýene ýir sebäbi, ol goşgular sada hem ýeňil, akgyňly, kapyýalary ýerli-ýerinde bolup, halk köpçüligine düşnüksiz bolan arap, pars sözleriniň azlygydyr. Galyberse-de eserdäki goşgular bogun ölçeginde bolup, heňe, saza, aýdyma laýyk gelýänligidir.

Eposyň dili halk gepleýşine, ylaýta-da **Pälwan bagşynyň** aýdyş stiline ýakyn. Şonuň üçün düzüjiler mümkin boldugyça bagşynyň öz aýdyş stilini, dilini saklamaga çalyşdylar.

Şu saparky neşirde 1941-nji ýylda latyn harpy bilen çykan Görogla giren şahalar bilen birlikde «Serwijan», «Ärhasan hem Gülaýym» diýen şahalar artdyryldy.

Türkmenistanyň ylymda at gazanan işgäri:

professor MÄTI KÖSÄÝEW.

⁶ А. Вамбери. Путешествия по Средней Азии (Икинниси нешир), Москва, 1874, 279—280 сак.

A.Bekmyradow:

GÖROGLYNYŇ DÖWRI HAKDA BELLIKLER⁷

O.Babaýewanyň işi

Gündogar halklarynyň köpüsiniň asyrlar boýy ruhy daýanjy, buýsanjy hem guwanjy bolup gelen «Görogly» eposynyň baş gahrymany Görogly uzak wagtlap halklaryň umyt-arzuwlaryny özüne siňdiren ideal gahryman hasap edildi. Emma soňky döwürlerde edebi hem taryhy barlaglaryň geriminiň giňelmegi, täze-täze faktlaryň ele salynmagy netijesinde käbir alymlar Görogly haýsydyr bir döwürde ýaşap geçen taryhy şahs bolup, eposyň baş gahrymany döreýeşine çenli kämilleşen bolaýmasyn diýen pikiri orta atyp başladýlar. Muňa degişli käbir faktlar hem kem-kemden ylmy dolanşyga girizildi, her hili netijeler çykarylady, çaklamalar aýdyldy.

Hakykatdan hem, taryhy çeşmelerde Görogly atly şahsyň bolandygyny tassyklaýan maglumatlar gabat gelýär. Ýöne şol hili maglumatlaryň biri-birini tutmaýandygy, gaýtam olaryň biri-birine bütinleý çapraz gelýänligi sebäpli, henize çenli **Göroglyny belli bir döwre dahylly edip bolanok**. Sebäbi şol bar bolan maglumatlar Göroglyny dürli-dürli döwürlerden çykarýar. Emma bu meseläni anyklamagyň bolsa möhümdigine söz ýok.

Eger Göroglynyň ýaşan döwrüni anyklap bolsa, onda onuň bilen bagly rowaýatlaryň maýasynyň haýsy döwürüň taryhy wakalary bilen badaşýandygyny, bu şahsyň haýsy

⁷ Sowet Edebiýaty žurnaly. Aşgabat. 11/1981

töwereklerde ýaşandygyny, iň esasysy bolsa, eposyň kompozisiýa-sužet tarapdan kemala gelşini, ideýa-tematika taýdan ösüşini yzarlap, anyklap bileris.

Ilkinji ýola Görogly eposynyň Günorta Äzerbaýjan wersiýasynyň polýak ofisseri, Eýranda harby missiýada bolan A. Hodzko tarapyndan ýazylyp alynmagy we onuň inglis diline neşir edilmegi bilen eposyň baş gahrymanynyň taryhy şahs bolandygy ýa-da bolmandygy baradaky meselä üns berlip başlandy. Has takygy, ilki bolup A. Hodzkonyň hut özi şol wersiýanyň öňüne ýazan sözbaşysynda «Bu hekaýanyň gahrymany Körogly türkmenleriň türk taýpasyndan bolup, ol gelip çykyşy boýunça demirgazyk Horasanly we XVII asyryň ikinji ýarymynda ýaşap ötüpdür»⁸ diýip ýazypdy. Has soňrak bolsa rus tankytçysy G. Çernyševskiý hem şol ýazylyp alnan wersiýanyň rusça terjimesine ýazan synynda bu pikire arka durýar⁹.

Göroglynyň taryhy şahs bolandygyny tassyklaýan taryhy faktleriň köpüsi XVI—XVII asyrlarda Günorta Äzerbaýjanda sefewilere garşy “jelalylar” ady bilen bolup geçen gozgalaňa badaşýar. Mysal üçin, ermeni taryhçysy Arakel Tövrizliniň (1670-njy ýylda ýogalan) galdyran ýazgylarynda jelalylara serkerdelik eden ýa eden adamlaryň arasynda Köse Saparyň ady tutulýar. Ol öz eserinde meşhur sazanda hem ozan-şahyr Köroglynyň adyny hem agzaýar. «Onuň (Köroglynyň — A. B.) döreden köp aýdymlaryny aşyklar (aýdyjy- bagşylar) häzir hem aýdýarlar»¹⁰ diýip ýazýar.

Göroglynyň, hakykatdan hem, ozan-şahyr bolandygyny, onuň jelalylar hereketiniň dowam edýän döwründe ýaşandygyny ermeni täjiri Ýlýas Muşegýanyň 1721-nji ýylda ermeni elipbiýinde «Köroglynyň aýdymlary» ady bilen ýazyp alan goşgularyda tassyklaýar. On üç goşgudan ybarat bu golýazma Astrahanda ele salnyp, ol 1954-nji ýylda Ýerwopada neşir edilip çykaryldy¹¹.

Moskwaly alym H. Görogly hem eposyň baş gahrymanynyň ýaşan döwrüni jelalylar hereketi bilen badaşdyryp, bu ugurdan ençeme täze faktlary ylmy dolanyşyga girizdi. Ol Şa Abbas Sefewi döwrüniň taryhçysy Isgenderbeg Türkmeniň hem XVIII asyr Türk syýahatçysy Öwlýa Çelebiniň işlerinden aşakdaky ýaly faktlary getirýär. Mysal, üçin, Çelebi bir ýerde aşyk Uşakynyň ussatlygyny Görogly bilen deňeşdirip, «Aýdym aýtmakda, saz çalmakda Körogludan kem däl» diýip ýazsa, başga bir ýerde 1665-nji

⁸ «Кёр-Оглу. Восточный поэт-наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии», перевод с английского, С. С Пенн, Тифлис, 1856, стр. 1.

⁹ Н. Г. Чернышевский, Полное собрание сочинений, в пятнадцати томах, т. XVI (дополнительный), М.—1939—1953, стр. 647.

¹⁰ Кёр-оглы. «Народный эпос», Ереван, 1941, стр. 29.

¹¹ Брамян, Д. Габриелян, Неизданные песни- Кёр-оглы,— «Известии ССР, Общественные науки», Ереван, 1954, № 9, стр. 71—93.

ýylyň 5-nji april güni Çelebini hem onuň ýoldaşlaryny jelalylaryň atlylary saklaýar. Atlylaryň baştutany Çelebä pyçak alyp topulanda, ol özüniň «Siz näme etjek bolýaňyz, beýle eýmenç işi bu daglarda hatda Görogly hem etmez» diýip gygyrandygyny ýazýar. Şonuň ýaly hem ol öz eserinde **Çanlybil** diýen ýeriň adyny agzap, jelalylar hereketiniň esasy maýasyny türkmenleriň düzýändigini, olaryň serdarlarynyň biriniň Çygalybeg diýlip atlandyrylýandygyny habar berýär. Isgenderbeg Türkmende beýle maglumatlar ýok. Ýöne öz işiniň iki ýerinde türkmenleriň zulkadar taýpasynyň Körogly urugyny ýatlaýar. Şeýle-de ol jelalylaryň ilkinji serkerdeleriniň biri Hasan begiň hem onuň inisi şahyr Gara Ýazyjynyň atlaryny tutýar. H. Görogly ine şol Gara Ýazyjynyň soň-soňlar dil üýtgeşmesi arkaly Gara-ogly — Kör-ogly adyny alan bolmagy hem ähtimaldyr diýen netijä gelýär¹².

Şondan soň edebiýatçy Türkiýäniň döwlet arhiwinden bu mesele bilen bagly ele salan faktlaryny, arhiw maglumatlaryny orta atýar. Şol arhiw dokumentlerinde aşakdaky ýaly faktlar bar: 1580-nji ýyla degişli bolan dokumentde «Boly» şäheriniň häkimine Geredäniň kazysyna kimdir Körogly diýen birini tutup, ony kanun boýunça jezalandyrmak buýrulyşdyr. 1579 — 1581-nji ýyla degişli bolan ikinji bir dokumentde Boly şäheriniň häkiminiň ele düşmeýän Köroglyny tutan adama uly sylag berjekdigi barada aýdylýar. 1581-nji ýylda Gerede şäheriniň häkimine berlen buýrukda tutulmaly talaňçy toparyň adamlarynyň arasynda olaryň baştutany Körogly Röwşeniň ady hem görkezilýär. 1593— 1595-nji ýyllaryň dokumentlerinde “Içel” şäheriniň häkimine iberilen hatda jelalylar gozgalaňy hakynda gürrüň edilip, söz arasynda Köroglynyň hem ady tutulýar, bu dokumentlerde Köroglynyň ady bilen bir hatarda Hasan begiň, Kizirogly Mustapanyň, Demirçi oglynyň atlary agzalýar.

1588-nji ýyla degişli dokumentde Mahmut Bezirgeniň, Isanyň, Iwaziň, 1593—1595-nji ýyllaryň dokumentlerinde hem Köroglynyň ady bilen birlikde gassap Isanyň, Mahmudyň, Seferiň, Demirçi Hasanyň, Ýusubyň atlary agzalyp geçilýär¹³. Ýokarda ýatlanan adam atlary eposyň aýry-aýry wersiýalarynda, olaryň kábiri bolsa ähli wersiýalarda gabat gelýän atlar.

Eger şulardan çen tutsaň, Görogly jelalylar hereketine gatnaşan we XVI—XVII- asyrdaky ýaşan şahs bolup çykýar. Aslynda, köp sanly göroglyşynas alymlar hem şu pikiriň tarapynda. Emma faktlary içgin yzarlasaň, bir mesele böwrüňi diňledýär. Geň ýeri, **Görogly jelalylar hereketinde esasy figura däl. Faktlaryň aglabasy ony söweş**

¹² X. Кор-оглы. Туркменская литература, М. 1972, стр. 64 — 66.

¹³ Кор-оглы, Туркменская литература, стр. 66 — 67.

hereketlerine gatnaşýan, ýöne köplenç şol söweşlerde gozgalaňçylary öz sazy hem sözi bilen söweşe ruhlandyran şahyr-ozan hökmünde göz önüne getirmäge mejbur edýär. Elbetde, beýle ýagdaý eposdaky Görogla hem häsiýetli alamatlaryň biri. Ýöne Gündogar halklary özleriniň Görogly bilen bagly halk döredijiligi eserlerinde ony hanlaryň, soltanlaryň, şalaryň garşysyna barlyşyksyz göreşiji, halkyň arkadagy, howandary, goragçysy hökmünde orta çykarýar. Hut şoňa görä-de eposyň ähli wersiýalary özünüň ideýasy hem temasy boýunça harby-gahrymançylykly folklor eseridigi bilen parhlanýar.

Eposdaky çeper hakykatyň jelalylar hereketi bilen bagly taryhy faktlar bilen onçakly sepleşip gidibermeýändigini, ilki bilen, türk Göroglyşynasy Aga Jyrrah Levend aňşyrypdyr. Ol XVI asyrdaky, **jelalylar hereketiniň dowam eden döwründe Körogly diýen şahyr-ozanyň ýaşandygyny belläp, ýöne ol irki döwürlerde ýaşan legendar Göroglynyň adyny dakynypdyr diýen netijä gelýär**¹⁴. Ýöne ol hem şol legendar Göroglynyň kim bolandygyny, haçan ýaşandygyny aýdyp bilmändir. Şondan birneme soňrak taryhçy I. P. Petruşevskiý jelalylar hereketine gatnaşan Görogly barada pikir öwrüp, şeýle netije çykarýar: «Taryhda duşýan bu Göroglynyň halk rowaýatlarynyň gahrymany bilen nähili ýakynlygynyň bardygy barada bir zat aýtmak kyn. jelalylar hereketiniň serkerdeleriniň biri, meger, irki döwürlerden bäri aýdylyp gelinýän, legendalarda meşhur bolan Göroglynyň adyny dakynandyr»¹⁵. Ýeri gelende aýtsak, biz hem ine şu pikire gol ýapmakçy. Yzda bu mesele bilen bagly käbir pikirleri aýtjakdygymyza görä, häzirlilikde Göroglynyň haçan ýaşap ötendigi bilen bagly bolan beýleki faktlara ýüzlenmekçi bolýarys.

Eger edebiyat barlagçylarynyň köpüsi jelalylar gozgalaňyna gatnaşan Göroglynyň eposyň baş gahrymanyň prototipi/ ilki görnüşi hasap etmäge meýil edýän bolsa, soňky döwürüň gözlegleri, käbir tapylan täze faktlar alymlary başga bir uwç gözlemäge mejbur etdi. XVIII asyr türkmen şahyry Şeýdaýynyň «Türkmeniň ahwaly» diýen sygrynda aşakdaky ýaly setirler bar:

Körhan ogly Ugurjuk alp,
Gezdi Türk ilin at salyp,
Görogly aňa at galyp,
Paç alyp geçdi sagy-soly¹⁶.

¹⁴ Ага Сыррых Левенд. Эдебият тарыхы дерслери, Истанбул, 1941, стр. 189.

¹⁵ И. П. Петрушевский. Очерки из истории феодальных отношений в Азербай " жаяе и Армении в XVI — начале XIX века, Л., 1949, стр. 328.

¹⁶ А. Мередов. Шейдаýы. (дерңевлер ве текстлер), Ашгабат, 1964, 181 сах

Şahyryň ine şu setirleri hem filologiýa ylmylarynyň kandidaty **Nazar Gullaýewe** kelebiň täze bir ujuny çöşlemäge kömek edipdir. Ol Kör hanyň ogly Ugurjugyň, soň Görogly adyny alan şahsyň gözlegine çykýar. Ugurjuk baradaky deslapky maglumaty **Abylgazynyň «Şejereýi terakime»** diýen kitabyndan alýar¹⁷. Hywa taryhçysy Abylgazy Ugurjuk barada şeýle maglumatlar galdyrypdyr:

«Şamälik bozuklygynda Diňli beg başlyk Yrakga bargan Salur ili köp ýyllar anda olturgandan soň, olaryň içinde Ögürjik (alymlar ony Ogurjyk, Ügürjik görnuşde hem ýazýarlar— A. B.) atly bir tögüşli (batyr) ýigit peýda boldy. Türkmenleriň taryh bileturgan(bildiren) kişileri Ögürjik alpny on alty arkada Oguzhanga ýetgüzip, mundak sanap gururlar; Ögürjik alp, atasy Gara girazy... Ögürjik zamanyndan tä bu wagtgaça baş ýüz ýyl, alty ýüz ýyl bolup turur»¹⁸.

Şondan soň ol Ögürjigiň hereketlerini beýan edýär:

«Imdi Ögürjik hekaýatyny aýtalyň: Ol zamanda Yraknyň güýçli halky Baýyndyr ili erdi. Ögürjik alp Baýyndyr beginiň hökümünü tutmady. Baýyndyr beg Ögürjik birlen ýaman boldy. Ögürjikniň Baýyndyr birlen uruşydek kuwwaty ýok erdi. (Şonuň üçin ol) münň öýlik ili birlen Yrakdan gaçyp Şamahyga geldi. (Olaryň) tokuz ýüz öýlügeni salur we ýüz öýlügeni garkyn erdi. Anda olturgaly Baýyndyrdan gorkup, Krym geldi. Andan (hem) göçüp, Etil (Volga) suwuny geçip, Ýaýyk (Ural derýasy) suwuna geldi.

Ol wagtda Alagiň (Kenek) we Garagaş diýgen ýerde Kaňly (Gaňňaly. AG) halky olturyp erdi, anlaryň hanlarynyň aty (ady) Köktonly (Gök-donly-AG) tiýgen erdi. Anyň katyga (gaşyga) gelip, birnäçe ýyllar olturdy. Akybet (ahyrynda) onuň birlen hem ýaman bolup, göçüp gaçdy. Köktonly keýniden (ýzyndan. AG) ýetip, ýeti ýüz öýlügeni alyp galdy. (Ögürjik) üç ýüz öýlük birlen gaçyp, Maňgyşlak baryp, Garahan diýgen ýerde üç ýyl olturdy. Köktonly Ögürjikniň kaýda gitgenini bilmeý turur erdi. Üç ýyldan soň eşidip atlandy. Anyň atlanganyň Ögürjik eşidip, ili birlen gaçyp gurtulyp, **Abylhan (Balkan)** tagyga bardy. Ol wagtda Ögürjikniň aýdgan tartymy bu turur:

¹⁷ Б. Велиев, «Героглы» эпосының формирлениши барасындакы меселе догрусында, «Совет эдебияты», 1972, № 5, 113 сах

¹⁸ Кононов А. Н. Родословнэя туркмен. М.-Л. 1958, стр. 64—65.

Döndüm gaçyn kaňly handan, kybla sürdüm,
 Garryldaşyp gelgen är önünden döndüm,
 Gaýly-garly iki gola ýol ýumşatdym.
 Arkyt-arkyt gyrlarga torjum saldym,
 Art, öýümge bezge salyp, güýjüm tartdym.
 Gyr atymda tag ýolundan aşyp bardym.
 Gabaklydan Alanja ýurt ýurtlatdym.
 Gürrüldeşip artymdan ýagy ýetdi —
 Gaýky başly gaty ýaýga iş buýurdym.
 Çalsa keser gorç polatga tug baglatdym,
 Gyljym syrlyp, Başy ilimde guýy gazdym.
 Aza (awlagda) gyslap, gyrda ýaýlap Balkan aşdym.
 Ýaýyn ýaşan gara tagga ugrap geldim.
 Kanly kowlum toý tutmady, onda boldum.
 Altyn gözli tawuşganny getirdi diýip,
 Gaz aýagy üç aýry tamga berdim¹⁹.

Göroglyşynaslar «Abylgazynyň «Ögürjik zamanýndan tä bu wagtgaça baş ýüz ýyl, alty ýüz ýyl bolup turur» diýen sözlerine esaslanyp, taryhçynyň kitabyny ýazan ýylyndan— 1660-njy ýyldan ortaça baş ýüz elli ýyly aýryp, onuň ýaşan döwrüni XII asyr bilen badaşdyrýarlar. Ögürjigiň başyndan geçiren wakalarynyň, ýaşan ýerleriniň epos bilen belli derejede gabat gelýändigine görä, onuň eposyň baş gahrymanynyň prototipi bolýmagy ähtimal diýen çaklamany öňe sürýärler²⁰.

Elbetde, bu çaklama belli babatda hakykata golaý gelýän hem bolsa, käbir ýagdaýlar seni oýlanmaga mejbur edýär. Eposda Göroglynyň söweş hereketleriniň halkyň araplara, türk soltanlaryna (Kiçi Aziýadaky), gyzylbaşlara²¹ garşy göreşleri bilen baglanyşýandygy hemmelere belli. Emma onuň wersiýalarynyň hiç birinde hem gahryman kaňlylaryň garşysyna çykarylmaýar. Bu bir. Ikinjiden bolsa, Abylgazynyň şeýle tutumly işi ýazmak

¹⁹ Кононов А. Н. Родословнэя туркмен. М.-Л., 1958, стр. 64—65. 3 Кононов А. Н. Ятланан иш, 67—68 сах.

²⁰ Көсәев. Эдебият барада сөхбет, Ашгабкт — 1972, 12—14 сах., X. Кор-оглы, Туркмелская литература, стр. 67—68, Б. Велиев, Ятланан иш, 113—115 сах.

²¹ Gyzylbaşlar: Bu at Anadoly türkleri tarapyndan Kawkazda, Äzerbaýjanda hem Kiçi Aziýanyň Gündogar tarapynda ýaşap, sefewileriň töweregine üýşüp, olar bilen birleşen türki uruglaryna aýdylypdyr. Olar gyzyly böruk geýip, onuň biline hem çalma, ýalyk orar ekenler. Gyzylbaş ady şondan galýär. Eýranda öz hökümetlerini guran sefewileri, Anadoly türklerine garşy göreşinde şol uruglar (ussajly, rumly, tekeli, baharly, zulkadyr, aňsar hem gajarlar) esasy güýç bolupdyrlar. Şeýlelikde şol lakam türkler tarapyndan ähli Eýranda ýaşajylara dakylp ýöredilipdir. «Türkmen we Türkmenistanyň taryhy hakynda materiallar. II tom, 10 sahypa»

üçin türkmenleriň diňe taryhyna däl, eýsem olaryň halk döredijiligine hem diýseň belet bolmalydygyna göz ýetirjegi şübhesiz. Ol öz işinde türkmenleriň halk döredijiligini, aýratyn hem rowaýatlary az ulanmandyr. Emma ol näme üçindir özüniň gürrüňini edýän Ögürjiginiň halk arasynda Görogly diýlip atlandyrylýandygy barada dil ýarmaýar. Onuň işinde Günbatar Türkmenistanda ýaşan türkmenler barada berilýän maglumatlar has agdyk. Aslynda bar bolan maglumatlaryň köpüsünde hem Göroglynyň ýaşap öten ýeri (biz yzda bu barada ýörite durjakdyrys) hem şu töwerekler. Şeýle bolansoň, Abylgazy ady halk arasynda ýörgünli bolan Görogly hakykatdan-da Ögürjik bolsa, onda ol bu barada aýdardy. Göroglynyň ady, ol baradaky rowaýatlar Abylgazyň döwründe heniz ýörgünli bolmandyr diýmäge bolsa hiç hili esas ýok. Eger Abylgazyň bu işi 1660-njy ýylda ýazylan bolsa, şondan bir asyra ýeter-ýetmez wagt soň ýaşan Magtymgulyň berýän maglumatlary özüne üns berilmegini talap edýär.

«Görogly Reýhana neneň ýalbardy,

Amandyr diýene diýanat ýagşy.»²²

Diňe şu iki setiriň özünden hem eposyň «Arap Reýhan» şahasynyň hut Magtymgulyň döwründe formirlenip gutarandygyny aňsyrmak bolar. Şahyryň döredijiliginde Göroglynyň eposdaky hereketlerini beýan edýän setirler başga-da bar. Ine şu zatlar hem Abylgazyň gürrüňini berýän Ögürjigi eposyň baş gahrymanyna öwrülen Göroglynyň prototipi bolýalmasyn diýilýän pikire belli-külli bil baglamaga mümkinçilik berenok.

Diňe gürrüňi edilen faktlar hem däl. Biziň elimizde Göroglynyň ýaşan döwri barada maglumat berýän başga-da käbir çeşmeler bar. Türk edebiýatçysy P. Boratav, jelalylar hereketine gatnaşan Görogly barada pikir ýöredip, «XVI asyrdaky jelalylaryň baştutany Göroglydan öňem, soňam bu at bilen ýaşan Türkmen serdarlary bolupdyr, olaryň dürli gahrymançylyklary Göroglynyň ar-namys ugrundaky gahrymançylygyny has-da şöhratlandyrypdyr»²³ diýip ýazyp, jelalylar gozgalaňyna gatnaşan Göroglynyň döwründe Kirman daglarynda ýaşan afşar türkmenleriniň kabyllalarynyň biriniň baştutanyň Hysrow Soltan Körogly bolandygyny²⁴, Abdylhamyt II-niň hökümdarlyk eden ýyllarynda Körogly atly biriniň Arzyrumda gala saldyrandygyny habar berýär²⁵. Türkmen sowet edebiýatynyň halypalarynyň biri Berdi Kerbabaýewiň ýazmagyna görä Jelaletdin Rumynyň eserleriniň iki ýerinde Göroglynyň ady tutulýar. 1776-njy ýylda Faýzabatda

²² Magtymгулы. Сайланан гошгулар, Ашгабат, 1976, 276 сах.

²³ Ислам Анциклопедиси, Истанбул, 1955, жилт 6, 913 сах.

²⁴ Шол ерде, 913 сах.

²⁵ Ислам Анциклопедиси, Истанбул, 1955, жилт 6, 913 сах.

(Gündogar Buharanyň töwereginde —A. B.) Görogly lakamly, Gulmuhammet²⁶ diýen biriniň gala saldyrandygy barada hem maglumat bar.

Eposyň baş gahrymanynyň ýaşan döwri barada her hili çaklamalaryň hem orta atylýandygyny aýtmalydyrys. Folklorçy ýazyjymyz Ata Gowşudowyň pikirine görä, «Görogly Soltan Mahmyda (oguz-türkmenleriň kaýy taýpasyndan çykyp, IX asyrdaky hökümdarlyk eden Mahmyt Gaznawy — A. B.) garşy göreşen halkyň bir legendar gahrymany bolupdyr we halk onuň hakynda dessanyň esasy bölümini döredip, araplara garşy öňki döredilen rowaýatlary hem onuň adyna geçiripdir»²⁷. Ziýa Gökalp hem eposyň gahrymanyny Mahmyt Gaznawy bilen badaşdyrýar. Ol Mahmyt Gaznawynyň ýanynda bolup, suhangöýlük, dilewarlyk eden Öwez diýen ýaş ýigide salgylanyp, Mahmydyň özüniň Görogly bolaýmagy mümkin diýen netijä gelýär²⁸. Zeki Velidi Togon bu seneleri has aňyrrak süýşürüp, Göroglyny Horezm— Astrabat etraplarynda sasanidler (biziň eramyzynyň III—VII asyrlary) dinastiýasy bilen söweş alyp baran oguz-türkmenleriň arasyndan çykan şahs hasaplaýar²⁹. E. Arşakly bolsa ony 5-nji asyrdaky ýaşan hasaplap, «gadymy oguzlardan bolan taryhy bir şahs»³⁰ diýip ýazýar.

Görnüşi ýaly, Göroglynyň ýaşan döwri baradaky mesele çylşyrymly. Faktlar az hem däl. Emma olar galapyn bir perdeden gopanok. Şol sebäpli-de, ine şu «Görogly» eposynyň baş gahrymanynyň prototipi diýip belli bir şahsyň ýakasyndan ýapysyp bolanok. Dogry, Göroglynyň beýle känligini geňläp hem oturmaly däl. Munuň özi taryhda häli-şindi duşýan ýagdaý. Mysal üçin, taryhçylaryň hasaplamagyna görä, meşhur söweş serkerdesi Aleksandr Makedonskiden soň hem iki müňden gowrak adam onuň adyny hem lakamyny göteripdir. Ýa bolmasa hut häzirki döwürde diňe Moskva şäherinde Aleksandr Sergeýewiç Puşkinleriň on bäşe golaýy ýaşaýar. Bu elbetde, isleg-umyt bilen, kimdir birine meňzejek bolmak meýli bilen baglanysykly zat. Şondan ötri Magtymguly şahyryň:

Ançalar adyna Görogly dakdy,
Namysly, edenli pälwan galmady ³¹ —

diýşi ýaly, Görogly ýaly meşhur serkerde bolmagyny arzuw edip, ogluna Göroglynyň adyny dakan ata-eneler ýa-da onuň adyny özüne lakam edip alan söweş serkerdeleri az

²⁶ «Историческая заметка» — Туркестанские ведомости, 3908, № 20.

²⁷ А. Говшудов. Халк гahрыманчылык эпосы — «Совет Түркменитсаны», 1940, 29-нжы декабрь.

²⁸ Ислам Анциклопедиси, жилт, 6, 911 сах. Ы Шол ерде, 911 сах.

²⁹ Шол ерде, 911 сах

³⁰ «Дәде Коркут» дестанлары, Истанбул. 1952, 4 сах.

³¹ Магтымгулы, Сайланан гошгулар, 395 сах.

bolan däldir. Edil şonuň ýaly hem ýokarda ady tutulan Göroglylaryň köpüsiniň, bu ady götermegi-de ine şeýle ýagdaý bilen bagly bolsa gerek.

Eger şeýle bolsa, biz taryhy çeşmelerde atlary tutulýan, ýa bolmasa belli-belli döwürler bilen badaşdyrylýan şol Göroglylaryň haýsy birini eposa dahylly edip bileris? Bu soraga jogap bermäge çalyşmazdan öňinçä şeýle bir ýagdaýy bellemek gerek. Göroglynyň eposda esasan edermen, batyr, parasatly gerçek ýigit hökmünde hereket edýändigini hemmelere mälim. Ol eposyň ähli wersiýalarynda ine şu häsiýetleri özünde jemleýän obraz hökmünde şöhlelendirilýär. Emma şeýle bir ýagdaýy hem ýatdan çykarmaly däl. Görogly bilen bagly rowaýatlaryň, gürrüňleriň, hekaýatlaryň ilki bilen ony dünýä inderen halkyň arasynda peýda bolup, şondan soň olaryň beýleki halklara aralaşandygyny hiç kim inkär edip bilmez. Şoňa görä-de dürli halklara aralaşan şol rowaýatlaryň, gürrüňleriň, hekaýatlaryň şol halklaryň jemgyýetçilik durmuşyna, geografiki şertlerine, döp-dessurlaryna uýgunlaşdyrylýandygyna söz ýok. Munuň özi eposyň wersiýalaryndan görnüp dur. Her halk öz zehinine görä, ukybyna görä şol rowaýatlary işläpdir, ösdüripdir, Görogly hakyndaky öz halk döredijiligi eserine öwürpdir. Göroglyny howandary hasap edip, ony özüniň kese ýerli duşmanlarynyň garşysyna çykarypdyr. Her halk hem onuň gahrymançylykly hereketlerini özüçe beýan edipdir. Mysal üçin, «Eposyň täjik wersiýasynda gahrymançylyk esasan Öweziň (Aýwazyň) obrazynynda ýüze çykarylýar. Ol özüniň gahrymançylykly hereketleri arkaly, Göroglynyň il-ýurdunyň öz-başdaklygyny gorap saklaýar»³². Özbek «Göroglysynda» wakalaryň agramly bölegi Göroglynyň agtygy, Öweziň ogly Röwşen hanyň hereketleri bilen bagly berilýär. Şu hili aýratynlyklaryň esasynda hem Gündogaryň her halkynyň öz gahrymançylyk eposy, öz «Göroglysy» döräpdir.

Gündogar halklarynyň arasynda «Görogly» eposynyň ýüze çykmagy umuman şeýle häsiýetde. Elbetde, eposyň şeýle derejede formirlenmegi üçin ilkinji maýanyň, ilkinji rowaýatlaryň zerurdygy belli zat. Şundan ugur alsak, biz Göroglynyň taryhy şahs bolandygyny ýa-da bolmandygyny, eger bolan bolsa onuň haçan, nirede ýaşandygyny şol ilkinji maýanyň, ilkinji rowaýatlaryň ýüze çykan ýerini anyklamak arkaly öňde goýlan wezipäni çözüp bileris. Eger şeýle bolsa, Görogly bilen bagly ilkinji rowaýatlar nirede döräpdir? Bu sowala görnükli gündogarşynas **Ý. Bertels özüniň «Türkmen halkynyň edebi geçmişi» diýen saldamly işinde şeýle jogap berýär: «Rowaýatçylaryň köpüsi üçin Görogly elmydama türkmen halkynyň wekili hökmünde görnüpdir. Şu esasta**

³² Б. Мәмметязов. «Гөроглы»; эиосы ве онуц хэзирки заман ягдайы, Ашгабат, 1979, 123 сах.

³² Узбек халк достонлары, I том, Тошкент, 1956, 343—440 сах.

hem rowaýatyň aslyýeti hut türkmen topragynda düzülendir diýip çak etmek bolar»³³.

Eposyň köp wersiýalaryny içgin yzarlasaň bu çaklama bilen ylalaşmazlyk mümkin däl. Türkmen «Göroglysynda» gahrymanyň dünýä inip, ýaşan ýeri Günbatar Türkmenistan töwerekleri, has anyk aýtsak häzirki Krasnowodek/Şagadam oblastynyň (welaýatynyň) çäkleri. Bu barada eposdan şeýle maglumatlary almak bolýar:

Balkan degresi mekany³⁴.

Çandybilden, ne Balkandan gelen bar³⁵.

O Gökleňde, o Balkanda,

Bir neper nägehan gelsin³⁶.

Eposda getirilýän ýer-ýurt atlarynyň köpüsi şu töwerekler bilen badaşýar. Mysal üçin, **Ýyldyzdag Gazanjyk raýonynda, Küren dagyň bir bölegi**³⁷, Akdag, Gyzylarbat raýonynda³⁸. Garadag hem şol ýerde³⁹. Şeýle ýagdaýy biz özbek «Göroglysynda» hem görüp bilýäris. Bu wersiýanyň «Çambil gabawy», «Çambiliň goralşy» şahalarynda wakalar, Göroglynyň araplara garşy söweşleri Ärsary dagynyň töwereklerinde bolup geçýär⁴⁰. Mälim bolşy ýaly Günbatar Türkmenistanda Ärsarybaba atly dag bar⁴¹. Eposyň «Melike aýýar» şahasynda bolsa Göroglynyň Balkan dagynyň töwereginde ýaşandygy aýdylýar⁴². Umuman, özbek Göroglysynda wakalaryň köpüsi Günbatar Türkmenistanda bolup geçýär. Eposyň Äzerbaýjan wersiýasynda wakalar galapyn Äzerbaýjanda, Kiçi Aziýada bolup geçýän bolsa-da, onda hem wakalaryň gelip Günbatar Türkmenistan töwereklerine direýäni bar. Bu wersiýanyň «Öweziň Çandybile getirilmesi» diýen şahasynda Görogly Öwezi teke-türkmen ilinden alyp gaýdýar. Bu şaha halk arasynda «Türkmen-Aly», «Göroglynyň Türkmen sapary»⁴³ hem diýlip atlandyrylýar. Bu şahada Görogly Öwezi gözläp türkmenleriň arasyna gaýtmazdan öň, Öweziň türkmenlerdendigini Aşyk Çününden eşidýär. Aşyk Çününiň Öwezi tarýp edip aýdan aşakdaky sözlerine görä, Öwez Günbatar Türkmenistanda ýaşan bolup çykýar:

Çanakgala, Sarygamys,

³³ XVIII—XIX асыр туркмен әдебиятынын тарыхы боюнча очерклер. Ашгабат, 957, 33 сах

³⁴ Героглы» эпосы, Ашгабат, 1957, 127 сах.

³⁵ Шол ерде, 299 сах.

³⁶ Шол ерде, 359 сах

³⁷ С. Атаниязов. Түркменистаның топонимик сөзлүги, Ашгабат, 1970, 139 сах.

³⁸ Шол ерде, 20 сах.

³⁹ Шол ерде, 71 сах.

⁴⁰ Узбек халк достанлары, т. I, 25—61 сах.

⁴¹ С. Атаниязов. Геркезилен иш, 279 сах.

⁴² Узбек халк достанлари, т. I, 241 сах

⁴³ Кероглу. Бақы, 1956, 340 сах.

Igidlärin şahbaz gördüm...
 ...O Täkä-Türkmen elindä
 Gäsaboglu Eýwez gördüm⁴⁴.

Biziň pikirimizçe, ýokarky setirlerdäki Sarygamyş Demirgazyk Türkmenistandaky, birmahal **Biruny** tarapyndan Gyzdeňzi diýlip atlandyrylan köl bolmaly⁴⁵. A. Hodzkonyň ýazyp alan wersiýasynda hem Kaşan, Gaplaň-kuh, Garadag, Jerendüz ýaly ýer atlary gabat gelýär. Bu toponimleriň Kaşandan başgasynyň, **Kaşan gadymy şäheriň ady bolmak bilen, häzir Murgabyň çep goly⁴⁶, Günbatar Türkmenistanda ýerleşýändigini gyzyklydyr.** Hodzko Günorta Äzerbaýjan wersiýasyny 1834-nji ýylda Türkiýäniň Kars raýonynyň Iğdirli obasyndan ýazyp alypdyr. Şundan çen tutsaň, türk «Göroglysynyň» şol wersiýanyň esasynda dörändigine şübhe galmaýar. Äzerbaýjan «Göroglysy» hem neşre taýýarlananda Hodzkonyň ýazgylary esas edilip alnypdyr. Umuman eposyň Kiçi Aziýa, Kawkaz wersiýalary Hodzkonyň ýazgylaryndan düýpli derejede parhly däl. Ýene bellemeli ýeri, **Hodzkonnyň ýazyp alan wersiýasynda Göroglynyň ilki dünýä inip, ýaşan ýeri Jeýhun (Oksus) derýasynyň boýlary⁴⁷.**

Bir görmäge bu fakt Göroglyny Günbatar Türkmenistandan daşlaşdyrýan ýaly. Emma beýle däl. Araplar tarapyndan Jeýhun, grekler (ýunan) tarapyndan Oksus diýlip atlandyrylan Amyderýanyň irki döwürlerde häzirki Uzboý arkaly Hazar deňzine guýandygyny, elbetde, hemmeler bilýändir. **Gündogary öwreniji “De Guýe” Amyderýanyň Arzas diýen goşandynyň bardygyny ýazypdyr.** 1600-njy ýylda rus alymlary Aral deňziniň kartasyny çyzyp, bu deňizden Arzas diýen derýasynyň baş alyp, Hazar deňzine guýandygyny görkezipdirler⁴⁸. **V. V. Bartoldyň ýazmagyna görä, şol Arzas çeşmelerde Argas, Azar, Arzan, Arzar görnüşinde hem gelýär.** Diýmek, Günorta Äzerbaýjan wersiýasynda Göroglynyň Amyderýa boýlarynda dünýä inipdir diýlip görkezilmegi, gahrymanyň hereketleriniň Balkan töwereklerinde bolup geçendigi baradaky pikir bilen sepleşýär. Galyberse-de, biziň pikir edişimize görä, **Türkmen «Göroglysyndaky» Araz çayy, edebiýatçylaryň ýazyşy ýaly, Äzerbaýjandaky Araks derýasy bolman, eýsem ýokarda gürrüni edilen Arzas derýasynyň, ýa-da derýa goşandynyň üýtgedilip ulanylan görnüşi bolsa gerek.**

Eposyň ähli wersiýalarynda diýen ýaly Göroglynyň Watany Çar-dagly Çandybil. Dogry, dil aýratynlyklaryna görä, ol halklaryň arasynda Şamlybil, Çenlibil, Çambul, Çambyl,

⁴⁴ Шол ерде 108 сах.

⁴⁵ С. Атаныязов Гөркезилен иш, 142 сах. Ю Шол ерде, 65—71, 131 сах.

⁴⁶ Шол ерде, 65—71, 131 сах.

⁴⁷ Кёр-Оглу. Восточный поэт-наездник, стр 1—4,

⁴⁸ Книга Большому Чертежу. Л., 1952, стр. 94—95.

Jambylbil, Şamlywil ýaly görnüşlerde ulanylýar. Çandybiliň nirede ýerleşýändigini anyklamak henize çenli göroglyşynaslara başardanok. Türkiýede Siwas şäherinden Tokada gidýän ugurda Çamlybil diýen duralganyň bardygyny hasap etmeseň, geografiýa degişli çeşmelerde bu ýurduň ady gabat gelenok. Bu babatda biz şeýle bir çaklamany orta atmakçy. Türkmenleriň çandyr diýen tiresi bar. Darganata, Dänew, Farap, Ýylanly raýonlaryndaky Çandyr atly obalar ine şu tiräniň ady bilen bagly⁴⁹. Amyderýa boýlaryndaky çandyrlar özlerini gökleňler bilen garyndaş hasap edip, ata-babalarynyň Garrygala raýonyndaky Çendir jülgesinde ýaşandygyny, Nedir şanyň ýörişleriniň netijesinde bu tiräniň wekilleri beýleki tireler ýaly Hywa hanlygyna, Buhara emirliğine göçüp gidendigini ýatlaýarlar⁵⁰. Biziň aňlaýşymyza görä, Garrygala raýonyndaky Çendir jülgesi ine şu tiräniň ady bilen bagly bolmaly. Dessanlarda aýdylşy ýaly, «Çandyr» sözi bu ýerde dursuň indi gadymy türki dilde ulanylan «il» sözüniň manysy hakynda. «Il» sözi arkaly gadymy türki taýpalaryň birleşigi, halk, döwlet, administrativ bütewülik⁵¹ ýaly manylary aňladypdyr. Biziň çak edişimize görä, ine şu «Çandyr» hem «il» sözleriniň birleşmegi netijesinde «Çandyryl — Çandy-bil» atly ýurt ady emele gelen bolsa gerek⁵². Hakykatdan hem, çar tarapy daglar bilen gurşalyp duran häzirki Garrygala töwerekleriniň Çardagly Çandyryl, soňabaka bolsa Çandybil ady bilen eposa giren bolmagy mümkin. Eger şunuň hem ýokarky ýaly faktlaryň üstüne Göroglyşynaslaryň «...Türkmenistanda, Balkan dagynyň sebitlerinde halkyň keramatly öwülýäsi hökmünde zyýarat edilip, düýnelip ýörlen ýeriň Göroglynyň legendar mazarynyň bardygyny bellemek gyzyklydyr»⁵³ diýen sözlerini hem goşsak, onda Günbatar Türkmenistan Görogly baradaky rowaýatlaryň ilki dörän ýeri bolandyr diýen netijäni çykaryp bileris.

Emma şeýle bolsa-da hut Türkmen «Göroglysynda» hem wakalaryň Günorta Äzerbaýjanda, Kiçi Aziýada bolup geçýändigini, ondaky käbir adam atlarynyň hem XVI—XVIII asyrlarda ýaşan şahslar bilen gabat gelýändigini ýatdan çykarmaly däl. Munuň özi, biziň pikirimizçe, bolaýmaly zat. Sebäbi baryp irki döwürlerden bäri şol ýerlere oguz-türkmenleriň kowçum-kowçum bolup göçüp gidendigi, olaryň şol etraplarda hökümdarlyk edendigi taryhdan mälim. Mysal üçin, «Türkiýe döwleti XI asyryň 70-nji ýyllarynda döredi. Ol döwlet oguzlardan (türkmenlerden) bolan türki çarwa taýpalar

⁴⁹ В. В. Бартольд. Сочинения, том III, М., 1965, стр. 92.

⁵⁰ Мысаллар Б. А. Гаррыевия «Эпические сказания о Кёр-оглы у тюркоязычных народов» (М., 1968) диен китабындан алынды,

⁵¹ С. Атаныязов. Гөркезилен иш. 251 сах.

⁵² Garry enem, uzak ýerden, nätanys adama “Çandyryly” diýerdi. (A.G)

⁵³ Я. Р. Винников. Родоплеменной и этнический состав населения Чарджоуской области Туркменской ССР и его расселение,—Труды Института истории, археологии и этнографии, т. VI, еерия мнєгрофическая, Ашхабад, 1962, стр. 85—66.

tarapyndan esaslandyrylypdy»⁵⁴. «Seljuk türkmenleri Äzerbaýjanda inňän agdyk bolansoň olaryň dili ýerli dilleri gysyp başlapdyr. Türki dilli çarwalaryň XIII asyrdaky süýşmesiniň güýçli tolkuny äzeri, aran hem beýleki dilleriň gysylyp çykarylmagyny we türki diliň sistemasyna degişli azerbaýjan diliniň gutarnykly ýeňmegini tizleşdirdi»⁵⁵, XV—XVI asyrlar-da bolsa bu töwereklerde türkmenleriň Akgoýunly, Garagoýunly atly dinastiýalary höküm sürüpdir. Ýagdaý şeýle bolansoň, Orta Aziýada ýaşaýan türkmenleriň şol töwereklerde ýaşaýan kowumdaşlary bilen hertaraplaýyn gatnaşygynyň dowam etjekdigi öz-özünden düşnükli. Eger **Wenger gündogarşynasy I. Kunoş uzak wagtly barlaglardan soň türkmen, äzerbaýjan, türk dessanlaryny deňeşdirip, «Bu halk eserleri aslynda türkmenleriň gahrymançylykly eposydyr.** Eýrana ýa-da türki ilatly ýurtlara aralaşmak bilen, olar sünnüleriň, ýa-da şaýylaryň täsirine düşüpdir. Şeýlelik bilen hem türkmen halk romanlary äzerbaýjanlara hem anadoly türklerine düşüpdir» diýip ýazan bolsa, ýgy gatnaşyklaryň netijesinde ýokarky ýaly edebi alyş-çalyşyň tersine bolan halatlary-da bar. Mysal üçin, XVII asyrdaky Kiçi Aziýada ýaşan Garaja oglanyň goşgularynyň ençemesiniň Orta Aziýaly türkmenleriň bagşylarynyň repertuaryna ornaşmagy, ol hakda dessanyň⁵⁶ döredilmegi muňa şaýat. Biziň pikir edişimize görä, şu hili berk gatnaşyklaryň, netijesinde Göroglynyň Orta Aziýadaky hereketleri baradaky irden bäri aýdylyp gelinýän rowaýatlaryň üsti türkmenleriň Kiçi Aziýadaky, Äzerbaýjandaky hereketleri bilen doldurylyp, ilki şol töwereklerdeki we Orta Aziýadaky türkmenlere deň derejeli epos ýa-da berk bitewileşdirilen rowaýatlar sikli döredilen bolsa gerek. Wagtyň geçmegi bilen äzerbaýjan, Türk halklarynyň formirlenip kemala gelip başlamagy bilen eposyň her halkyň durmuş şertlerine, taryhy ýagdaýyna laýyklaşdyrylan wersiýalary dörap ugrandyr. Her halk hem şol eposyň ýa-da rowaýatlar sikliniň özüne gerek ýerlerini alyp, zerur bolsa üstüni täze zatlar bilen dolduryp öz milli wersiýasyny döredendir. Eposyň beýleki halklardaky wersiýalary hem şeýle ýol bilen ýüze çykan bolsa gerek. Meger şundandyr. H. Körogly, Türkmen «Göroglysynda» äzerbaýjan, türk we beýleki wersiýalara garaňda has irki arhaik/ köne elementleriň köpdigini duýupdyr we ony hertaraplaýyn subut etmegi başarypdyr⁵⁷. Munuň özi, Türkmen «Göroglysynda» gahryman baradaky ilkinji rowaýatlaryň elementleriniň, äheňleriniň saklanyp galanlygy üçin şeýledir.

⁵⁴ А. Д. Новков. История Турции, Л., 1983, т. I, стр. 5.

⁵⁵ История Азербайджана, Баку, 1958, стр. 171.

⁵⁶ ТССР ЫА-ның Магтымгулы адышдакы дил ве эдебият институтының Голязмаяр фонды, инв. № 793 б. 793 в

⁵⁷ Х, Кор-оглы, Туркменская литература, стр. 56—61.

Şundan ugur alyp, Türkmen «Göroglysyndan» gahrymanyň söweş hereketlerini yzarlasaň, halkyň Göroglyny ilki arap feodallaryna, soň bolsa türk soltanlaryna we gyzybaşlara garşy göreşe çykarýandygyny görmek bolýar. Eposda gahrymanyň araplara garşy hereketleri, biziň pikirimizçe, irki, ilkinji rowaýatlaryň yzy bolmaly. Sebäbi näçe içgin yzarlasaň hem ondan arap basybalyslary ýyllaryndan öňki döwürlere dahylly söweş hereketlerini tapyp bolanok. Eposyň özbek wersiýasynda möçberi taýyndan onçakly uly bolmadyk iki sany şahanyň Göroglynyň araplara garşy söweşlerine bagyşlanandygyny hasap etmeseň, onuň beýleki wersiýalarynda gahrymanyň araplar bilen alyp baran göreşlerine ýer berilmändir. Türk göroglysynasy P. Borataw hem eposa siňen rowaýatlary, hekaýatlary sikllere bölüp, Göroglynyň Reýhanarap (araplar bilen) söweşiniň diňe türkmen, özbek, Anadoly rowaýatlarynda bardygyny belläpdir⁵⁸. Türk wersiýasyndan hem gahrymanyň araplara garşy göreşleri uly orun alyp bilmändir. Äzerbaýjan wersiýasyna Arap Reýhanyň obrazy girizilipdir. Ýöne eposda ol «Ärâb eposda Reýhan türkmen bähýlerindädi»⁵⁹ diýlip, Göroglynyň garşysyna diňe oňa Öwez bermezlik üçin çykarylýar we ol eposda şondan soň hereket etmeýär. Munuň tersine türkmen «Göroglysynyň» köp ýerleri, hatda onuň aýry-aýry şahalary gahrymanyň hem onuň ýigitleriniň arap feodallaryna garşy alyp baran göreşlerine bagyşlanan hatda eposda gabat gelýän käbir detallar araplaryň häzirki Türkmenistanyň territoriýasyny, Orta Aziýany boýun egdirmek üçin ilkinji ýörişleriniň ysyny berýär. Şuňa bir mysal: «Öwez bilen Köse Göroglynyň ýan damaryny tutup, arkalaryny owkaladylar. Üç sagatdan soň Görogly özüne gelýp, gözünü açdy, onuň gözi Kösä düşdi:

— Haý zaňnar Köse, **Arap meniň DIN DUŞMANYM** bolsa, sen meniň süňk duşmaýym ekeniň»⁶⁰. Görnüşi ýaly, Görogly bu ýerde arap serkerdesini özüniň din duşmany hasaplap otyr. Bu meger araplaryň Türkmen topragyna aralaşan ilkinji döwürlerinden galan elementlerdir. Ýalňyşmasak, Görogly baradaky ilkinji rowaýatlar araplaryň Orta Aziýany basyp almak üçin geçiren ýörişlerinden soň döräp ugran bolmaly. Eger biz Göroglyny taryhy şahs hökmünde agtarsak hem ine şu döwürleriň wakalarynyň içinden gözlemelidiris. Häzirlilikçe bize iki sany mesele aýan, olaryň biri eposda hem onuň wersiýalarynda gahrymanyň beýleki ýerlere garaňda Günbatar Türkmenistanda has köp hereket edýänligi. Biz ýokarda gahryman baradaky ilkinji rowaýatlar hut şu ýerden döräp başlandyr diýen netijä gelipdik. Beýleki mesele bolsa Göroglynyň, esasan hem ol baradaky eposyň ilkinji ülnüsi diýdirýän Türkmen «Göroglysynda» Göroglynyň arap hökümdarlaryna garşy alyp baran göreşleriniň has agdyklygy. Eger şulardan ugur alsañ,

⁵⁸ Ислам Анциклопедиси, жилт 6, 909—910 сах,

⁵⁹ Короглу. Бақы, 1956, 115 сах.

⁶⁰ «Гөроглы», халк зпосы. Ашгабат, 1958, 335 сах

Göroglyny araplaryň Günbatar Türkmenistanda ýerli halklary boýun egdirjek bolup eden köp sanly söweşleri döwründen tapyp bolaýjak ýaly.

Çölhan

Taryhçy «Täbariniň» habar bermegine görä, VII asyrdaky araplar Hazar deňziniň ýakasyndaky welaýatlary (Täberistany, Gürgeni, Dehistany) basyp aljak bolup köp gezek synanyşyk edipdir. Emma şol synanyşyklar başa barmandyr. Ýerli ilat olara berk garşylyk görkezipdir, arap goşunlary köpçülikleýin gyrlypdyr⁶¹. Şeýle bolsa-da araplaryň hüjümi togtamandyr. Olar 716-njy ýylda uly güýç toplaý Dehistanyň üstüne sürünip gelýär. Şol döwürde bu welaýatyň hökümdary, arap çeşmelerinde Türk «Sul» ady bilen meşhur bolar Sul eken⁶². Ol öz goşunlary bilen araplaryň garşysyna göreşe galýar. Araplar şäheriň daşyny gabaýar. Gabawa düşen türkiler (Köp sanly çeşmelerde ýazylyşyna görä, araplara garşylyk görkezzen türkiler aslynda Türkmen taýpalary. Suluň nebereleri hem çeşmelerde Türkmen diýlip görkezilýär. Mysal üçin, IX asyrdaky ýaşan, belli Türkmen küştçisi, öz döwründe dünýäniň çempiony hasaplanan alym hem şahyr **Abybekir as-Suly** hem arap çeşmelerinde «Türk Sul» diýlip görkezilýän batyr serkerdäniň nebereleriniň biridir—A.B.) olaryň garşysyna diň durnak bolup, gaýduwsyzlyk bilen göreşýär. Olar galadan çykyp araplaryň üstüne çozýan ekenler we söweşe girýän ekenler. Gala araplara tabyn bolmasa-da, bolmajak eken, emma içer ýaly süýji suw bolmany üçin gabawdakylar porsy suwlary içmäge mejbur bolupdyr. Olaryň arasynda her hili keseller döwräp başlapdyr. Alty aýyň agyr göreşinden soň Sul ýaraşyk baglaşmagy soramaga mejbur bolupdyr. Araplar diňe Suluň özüne hem onuň üç ýüz sany kowum-garyndaşyna degmän, şäherden ýesir alnan 14 müň adamy uçdantutma gyrypdyr⁶³. Araplar şeýdip Dehistany öz tabynlygyna geçirýär.

Taryh Tabari. Tom.5. Tahran 1375 (1996)

⁶¹ Материалы истории туркмен в Туркмении, ? I, 1939, Л.-М., стр. 91,

⁶² Материалы истории туркмен и Туркмении, т. I, 1939, Л.-М., стр. 91.

⁶³ Шол ерде, 107, 109 сах.

Emma Sul göreşmegini dowam etdirýär. Hazaryň kenaryndaky Al-Buheýre şäherinde daşyna berkitme gurup, birnäçe aýlap söweş alyp barypdyr. Süýji suw gutaransoň ol ýene-de ýaraşyk baglaşmagy haýyş etmeli bolupdyr⁶⁴.

Diňe Suluň garşylyklary däl, eýsem araplara Orta Aziýa halklaryny boýun egdirmek ýeňil düşmändir. 720-nji ýylda sogdylar araplara garşy baş göterýär. Olara türki kowumlardan hem kömek gelýär. Amyderýanyň boýlarynda bolup geçen bu söweşde Sul ýene-de orta çykýar. Ol indi **Körsul**⁶⁵ ady bilen türkileriň baştutany bolup, araplara garşy söweş alyp barýar⁶⁶. Öz döwründe araplara ot ýakdyrmadyk Körsul garrap haldan düşensoň 739-njy ýylda Syr-derýanyň boýunda araplara ýesir düşýär. Ol öz huny üçin müň at, şonça düýe bermäge wada etse-de arap hökümdary Nasyr ony öldürýär. Arap taryhçylarynyň aýtmagyna görä, Körsulyň meýdi ýakylypdyr, onuň süňklerini Watanlaryna alyp gaýdyp bilmedik türkiler, muňa serkerdäniň ölüminden hem beter gynanypdyr⁶⁷.

Biziň pikir edişimize görä, ine şu Körsul halk gahrymançylyk eposynyň baş gahrymany Göroglynyň obrazynyň prototipi bolmaly. Biz bu pikirimizi Suluň araplar bilen geçiren söweşleriniň hut Balkan dagynyň diýseň golaýynda ýerleşen Dehistanda bolanlygy bilen hem, Suluň, soňraky Körsuluň söweş hereketleriniň eposyň gahrymanynyň hereketleri bilen gabat gelýändigini bilen hem, iň bärkisi **Körsuluň** edil eposyň gahrymany ýaly uzak ýaşandygy bilen hem delillendirmäge çalyşman, güýjümüziň ýetdiginden lingivistik barlaga arka diremekçi.

Bir gezek bize gürrüňçil gojalaryň söhbetine gatnaşmak miýesser etdi. Gepden çep çykyp gürrüň «Görogly» eposyna baryp ýetdi. Söz arasynda ýaşulylaryň biri:

— Maňa bir zat düşnüksiz. Il arasynda oňa Görogly, Körogly, Kerogly diýlip ýör. Şolaryň haýsy biri dogryka? Bu barada alymlar näme diýýärler? — diýip bize ýüzlendi.

Dogrusyny aýtsak, beýle soraga garaşmanymyzsoň biz ýaşula belli bir jogap berip bilmedik. Ýaşuly welin mamlady. Şu günki güne çenli halk arasynda gahrymanyň ady üç dürli tutulýar. Käbir edebiýatçylar Göroglynyň dünýä inmegi gör, gabyr bilen bagly, şoňa görä-de ol Görogly diýlip atlandyrylypdyr diýen pikirde. Emma gahrymanyň dünýä inmegi bilen bagly epizodda fantastiki element agdyk. Şol sebäpli-de onuň şeýle atlandyrylmagyna onçakly ynanasyň gelenok. Galyberse-de Hüňkar şanyň Göroglynyň

⁶⁴ Шол ерде, 111 сак.

⁶⁵ Türkmensähranyň Hazar ýaka Kümüşdepe şäheriniň gündogaryndaky uly bir depe/gonoçylygyň ady “Köre suw”. (A.G)

⁶⁶ А. Джалилов. Согд накануне арабского нашествия и борьба согдийцев против арабских завоевателей в первой половине VIII в.—Труды Института истории, археологии и Этнографии АН Таджикской ССР, т. XXX, 1961, стр. 135.

⁶⁷ Академик В. В. Бартольд; Сочинения, том II, часть I, М., 1963 стр. 34

atasy Jygalybegiň gözünü oýduranlygy üçin ýa-da onuň gulagyna gurşun guýduranlygy üçin oňa **Körogly ýa-da Kerogly diýlip at galandyр diýen pikirler hem bir taraplykdan halas дәl. Sebäbi Körogly ýa-da Kerogly diýer ýaly ol Jygalybegiň ogly дәl-de, agtygy ahyryn.**

Eger şeýle bolsa, gahrymany görkezilen bu zatlaryň haýsy biri bilen atlandyrmak mümkin? Biziň pikirimizçe, gahrymanyň irki hem hakyky ady Körogly bolan bolsa gerek. Emma bu at körüň ogy manysynda дәl-de, has başga manyda bolmaly. **Mahmyt Kaşgarlynyň sözlüğinde «kör» sözünüň batyr, edermen manysynyň bardygy ýazylýar**⁶⁸. Bu bolsa eposyň gahrymanyň häsiýetine doly laýyk gelýän söz. **Biziň pikirimizçe, epos geljekde neşir edilip çykarylsa, ol Körogly ady bilen berilse hakykata has golaý bolardy.**

Aýdaly, Körsul Göroglynyň — Köroglynyň prototipi bolsa, onda onuň adynyň häzirkі görnüşi nähili ýol bilen emele gelipdir? Bize «kör» sözünüň irki manysy aýan, eýsem «sul» diýmek näme? Arap elipbiýiniň «sad ص» harpynyň köplenç «ç» sesini aňladandygyna görä Markvart ony türkileriň «çöl» sözünüň üýtgedip ýazylan görnüşi hasaplapdyр. Akademik V. V. Bartold ony gadymy türkileriň harby titulyny aňladan «çur» sözi hökmünde okasaň dogry boljakdygyny ýazýar⁶⁹. Nazar Gullaýew belli küştçi as-Suly barada gürrüň edip, onuň adyny çöl sözi bilen baglanyşdyryp, muňa sul-sel» sözlerini mysal hökmünde getirýär⁷⁰. Ýöne biziň pikirimizçe V. V. Bartoldyň çykarýan netijesi hakykata ýakyň. Sebäbi arap çeşmelerinde türkileriň «L» sesine derek «R» sesiniň ulanylýan ýerleri köp duşýar. Mysal üçin, meşhur Kültegin, arap çeşmelerinde Kürtegin diýlip atlandyrylýan eken⁷¹. Şulara esaslansaň Dehistanyň hökümdarynyň ady araplara belli bolman, çeşmelerde diňe onuň tituly getirilipdir. Belki Suluň özi raýatларыnyň arasynda Körogly adynyň ýörgünli bolan bolmagyda ähtimal. Galyberse-de, eposyň özünde we onuň wersiýalarynda hem gahrymanyň hakyky ady Röwşen bolup, Görogly ady onuň söweşeň hereketleriniň netijesinde döreýär. Belki Suluň ady Röwşen bolup, arap çeşmelerinde onuň Sul atly harby tituly görkezilen, halk arasynda bolsa batyрlygy, edermenligi üçin onuň Körsul — Körogly ady belli bolandyр. Gyzykly ýeri V. V. Bartold çeşmelerde Körsulyň adynyň **Kuly çur** diýlip getirilýändigini hem belläpdir⁷². Şuňa esaslandan V. V. Bartoldyň «sul» sözi «çur» sözünüň üýtgedilen görnüşi bolup, ol at

⁶⁸ М. Кошгорий. Дееону Луготим турк, т. Г, Ташкент, 1961, 314 сах, . Академик В, В. Бартольд, Сочшения, т.

⁶⁹ Академик В, В. Бартольд, Сочшения, т. II часть I, стр. 556

⁷⁰ Академик В. В. Бартольд. Сочинения, т. II, часть I, стр. 557

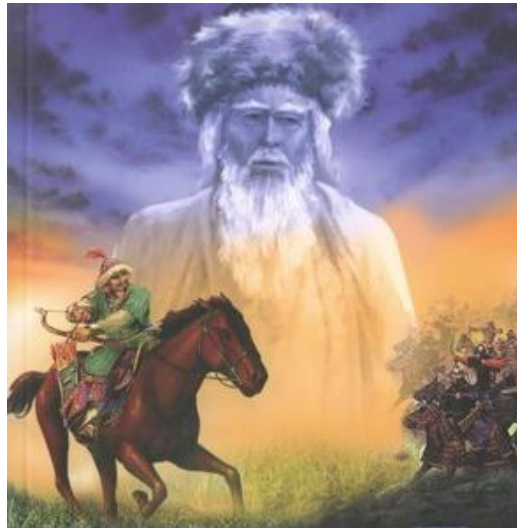
⁷¹ Түркмен эдебиятының актуал проблемалары. Ашгабат, 1979, 88 сах, 8 Л. Н. Гумлев. Древние тюр.ки, М., 1967, стр. 469.

⁷² Л. Н. Гумлев. Древние тюр.ки, М., 1967, стр. 469. Академик В, В. Бартольд, Сячинеия, том V, М., 1968, стр. 714. Древнетюркский словарь, стр. 326 Шол ерде, стр. 364.

däl-de harby titulydyr diýen çaklamasy dogry bolup çykýar. «Kuly-kulug» sözi bolsa gadymy türklerde meşhur, dabarasy dag aşan manylaryny berýän eken. Körogly sözüniň «kör» hem «kuly» sözleriniň birleşmegi netijesinde (Kör-kuly—Körogly - Görogly) dörän bolmagy-da mümkin. Sebäbi bu iki sözüň goşulmagy bilen meşhur batyr, dabarasy dag aşan är manyly sözler döreyär. Ýene bir çaklama. Gadymy türklerde «ogul» sözi hem harby tituly aňladypdyr. «Kör», hem «ogul» sözleriniň birleşmegi bilen Körogul adynyň, soňabaka Körogly, Görogly ýaly görnüşlere geçip gidibermegi hem bolup biljek zat. Eger şu hili faktlara bil baglap bolsa, eposyň baş gahrymany baradaky ilkinji rowaýatlar Suluň — Körsuluň, belki-de — Körkulynyň — Köroglyň — Köroglynyň — Göroglynyň VIII asyrdan arap basybalýjylaryna garşy alyp baran göreşleri bilen bagly ýüze çykandyr diýesiň gelip dur.

I

GÖROGLYNYŇ DÖREÝŞI

Gadymy gürruňçiler şeýle gürruň berýärler: **Çardagly Çandybil** diýen bir ýurt bardy. Ol ýurduň soltanyna **Jygaly beg** diýerdiler. Jygaly begiň üç sany ogly bardy, iň uly oglunyň adyna **Genjim beg** diýerdi, ortanjy oglunyň adyna garry atasy **Möminiň** adyny dakypdy, iň kiçi oglunyň adyna bolsa **Ady beg** diýerdiler. Jygaly beg uly ogy Genjim begi öýlendirdi-illendirdi. Mömin diýen oglunyň bolsa aklyly gelip-gitmeliäk, gözem şullurak boldy. Ady beg diýen ogy bolsa, bu günlüginini tapsa, ertirligini gaýgy etmän, çapawulçylykda-basawulçylykda alamançylyk bilen mes bolup gezibersin. Habary kimden al. Genjim begden al:

Genjim beg diýen ogy öýlendirilenden soň mal-mülk ýygnap harsydünýä bolup, atasyndan öýüni aýryp, öz ugruna ýaşap gezibersin.

Mömin beg diýen ortanjy ogluny öýereýin diýip, Jygaly beg ol ýere barýar gyz sorap, bu ýere barýar gyz sorap, nirä barsa-da:

— Her bir märekede oýnalyp ýörlen oýnatgy, gözi şully ogluňa gyz bermeýäs — diýip, Jygaly begi kowup goýberýärler. Bu ogy öýlenip bilmän, entek şol bolşuna galybersin.

Habary kimden al? Ady begden al: Çandybil ýurdunyň açlykdan, ýalaňaçlykdan horlananlary, kişi zulum-sütemine çydap bilmedik ýigitleri Ady bege gelip:

— Sen bir gerçek goç ýigit. Sen bize eýelik etseň, bizem saňa nöker bolup hyzmat etjek, ömrümüzü seniň hyzmatyňda geçirjek—diýişip, dumly-duşdan gelşip, Ady begiň töweregine ýygnaňşyp başladylar. Ady beg hem:

—Geliberiň, asyl meniň hem gözläp tapyp bilmeýänim siziň ýaly ýigitler — diýip, geleni öz ýanyna çekip, nahar-çöregi gysganman berýär, olaryň at-ýarag esbabyny düzedýär.

Bu ýygananan ýigitleriň içinden saýyrdyň⁷³, edermen kyrk ýigidi bolsa atly nöker edinip, hemişelik öz ýanynda saklady, galanlary bolsa ýaw günü, alaman günü ýygnanýarlar. Ady beg şeýlelik bilen özüniň kyrk ýigidi bilen alamançylykda geziberdi. Günlerde bir gün Jygaly beg:

— Oglum, indi men garrapdyryn, sen bolsaň indi ile-ulusa özüňi aldyrdyň, töweregiňe ýigitleri ýygnadyň, kyrk ýigit edindiň, men ýurdy saňa tabsyrýan, indi ýurda özüň soltan bol — diýdi.

Atasynyň bu sözünü alyp, Ady beg ýurda soltan boldy. Onsoň onuň adyna Ady beg soltan goýdular.

Günlerde bir gün Ady beg soltan kyrk atlysyny alyp, uzak ýola ugrady. Gaty kän günler ýöräp, bir çöllüğe ýetenlerinde, gözüne bir kejebe görüldi. Bu kejebe baka näýzany ýapyryp, at goýdular.

Bu üsti kejebeli ak maýanyň başyny bir şyrlaň boz atly idip barýardy. Ol atly bulary görüp, kejebäni taşlap, atyny gamçylap, gözlerinden gaýyp bolup, ötägitdi. Şunça kowdular, ýetdirmedi, ýetdirmänsoň, dolanyp kejebäni aldylar. Kejebäniň içini barlap görseler, içinde owadan gyz otyr, owadanlygyny aýdyp-diýip soňuna çykar ýaly däl.

Bu gyzdan habar aldylar:

— Sen haýsy ýurduň adamsy?

— Men, Şirwan iliniň patyşasynyň gyzy bolaryn. Meni **Reýhan Arap** özüne aljak bolup, müň baş ýüz tylla berip, alyp gelýärdi. Ýaňky gaçyp, gutulyp giden şyrlaň boz atly şody.

— Köp ýagşy, «**mal kimiňki, kime buýursa şonuňky**» — diýip, gyzy getirip:

— Seniň adyňa näme diýýärler? — diýip soradylar.

— Meniň adyma **Gülennam** diýýärler.

— Köp ýagşy — diýip, Ady beg, her zatda bolsa agasy-da, ýaňky gyz berilmän ýören Mömin agasyna Gülennamy toý-tomaşa edip gelin etdi. Zaňnar hezil etdi, Ady begiň özi bolsa, gerçek goç ýigit, nirä barsa hem oňa gyz berilýär. Agasyny oýlandirenden soň, Ady beg soltanyň özem öýlendi.

Habary kimden al: Ady beg soltanyň aýaly göwreli boldy. Heniz aýalynyň çaga ýüzi düşmankä, Ady beg soltanyň kazasy dolup, dünýäden ötdi, onuň yzy bilen aýaly hem dünýäden ötdi, aýy-güni ýetik çaga hem enesiniň garny bilen gitdi.

Indi habary Jygaly begden al. Iki ölümiň zynda galyp, pahyryň bilinden kuwwat gaçdy, gözünüň nury açdi:

— «B-ä, bu niçik boldy» — diýdi pahyr — «Genjim oglumyň maňa peýdasy degmän, ol gitdi. Mömin beg oglumyň bolsa hakyly gelip-gitmeli boldy, şu Ady beg soltan,

⁷³ Göze görnükli, iri, saýlama.

ogullarymyň iň ýagşysydy, gerçek goç ýigitdi, şundan bir zürýat galarmyka diýip umyt edýärdim, olam bolmady» — diýip, köp gamgyn boldy.

Habary kimden al: Genjim begden al. Genjimiň goýny, düýesi köpdi, günlerde bir gün goýun çopanlarynyň biri gelip:

Genjim aga — diýdi, — meniň bakýan sürimiň içinde bir süýtli geçi bar, ol geçi biraz garbanyp, az-kem otdan doýandan soň sürüden aýrylyp, mazarlyga bakan gaçyp gidýär, men oňa hiç buýrabilmän, ahyry yzyna garaba-gara düşüp, mazarçylyga bardym. Ol geçi baryp, bir mazaryň baş ujunda çekeredi⁷⁴, görden bir zat çykyp, geçini emdi, ýagşy emip bolandan soň, ol zat ýene göre girdi, geçem bäräk sürä baka gaýtdy. Men ol zadyň ynşydygyny-jynşydygyny bilebilmedim, durşuna tüý bolup duran bir gorkunç zat. Onda Genjim aýtdy:

— Sen sürini başga tarapa süräýseň bolmadymy?

— Genjim aga, her taraplara sürüp gördüm, hiç alaç bolmaýar, geçi şol mazaryň başyna her gün barmasa durup bilmeýär — diýip, çopan aýdandan soň, ertesi sürini sürüp örä çykaranda, Genjimiň özi hem çopanyň yzy bile gitdi. Goýunlar meýdana çykyp ýazylyp, bir meýdan agyp-dönenden soňra şol geçi sürüden saýlandy-da gonomçylyga baka gidiberdi. Çopan:

—Genjim aga, halha gitdi — diýip görkezdi. Genjim bilen çopan garaba-gara geçiniň ýzyna düşüberdiler, çopanyň aýdyşy ýaly, geçi bir mazaryň başyna baryp, çekeredi. Görden bir zat hasanaklap çykdy welin endam-jany durşuna tüý bolup durýar. Ol zat müňedeklöp-emedeklöp baryp, geçiniň aşagyna girdi, geçi hem gerlip, emdirmäge durdy. Genjim beg çopan bilen mazardan-mazara bukup-bukdaklaşyp, ýakynrak baryp, syn edip görseler, bu zat adam çagasyna meňzeýär. Genjim beg:

— Meniň inim Ady beg soltanyň aýaly ölende, çagasy göwresi bilen gidipdi, bu şonuň gabrydyr — diýdi.

Geçi emdirip, sürä baka gitdi. Ol zat hem göre girip gitdi. Bular baryp mazara esewan bolsalar, mazar Ady begiň aýalynyň mazary eken, bu zat hem şonuň göwresi bilen giden çaga eken. Görüň bir tarapyndan kiçiräk deşik açylyp, şol deşikden girip çykýan eken.

Genjim beg bu çaganyň Ady begiň ogludygyny ýagşy bilenden soň, atyna mündi-de, dädesi Jygaly bege buşlamak üçin ugrady. Atyny gök çür derledip baryp, atdan towsup düşüp, gapydan girdi-de, atasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Eşit, atam, Jygaly beg,

Saňa döwran geldi bolgaý:

⁷⁴ Çekremek=Mälemek.

Eýäm saňa ogul berdi,
Seniň günüň dogdy bolgaý.

Atam, aýdyň boldy gözüň,
Hatasy ýokdur bu sözüň,
Açyldy täleý ýyldyzyň,
Saňa döwlet geldi bolgaý.

Seniň işiň güşat boldy,
Är-pirlerden medet boldy,
Maňa görden bir ses geldi,
Seniň ogluň boldy bolgaý.

Genjim beg diýr, ýa mähriban,
Könlümüzde ýokdur arman,
Çandybile dönüp döwran,
Bize döwlet geldi bolgaý.

BU HABARY eşiden soň, Jygaly beg şatlygyndan, böküp, ýerinden turup, Genjim oglunyň boýnundan gujaklap ogşap, ikisi tirkeşip, daşary çykdylar-da atlanyp mazarçylyga baka gitdiler. Bu habary eşiden uludan-kiçä, Çandybil halky hem bularyň zzyndan mazarçylyga baka gitdi. Jygaly beg Genjim bilen sürüp, gonomçylyga ýetişdiler, ilat hem olaryň yzlary bile baryp ýetişdiler.

Bu çagajyk adam-gara ýok wagty görden çykyp, mazaryň daşynda oýnar eken, adam-gara görende bolsa, gaçyp göre girer eken.

Jygaly beg ogly Genjim beg bilen mazarlyga ýetip baranda, Genjim beg görüň baş ujunda oýnap, emedekläp ýören çagany görkezdi. Jygaly beg gördi. Ol çaga-da bulary görüp, gaçyp göre girip gitdi. Ýaşulular Jygaly begiň ýanyna gelip:

— Bu çaganyň oguldygyny gyzdygyny bilmek üçin mazaryň ýanynda aşyk, ýene bir gapdalda gurjak goýup göreýliň diýip maslahat etdiler-de, şol çaganyň çykýan ýeriniň bir gapdalynda aşyk, bir gapdalynda-da gurjak goýdular, özleri hem bir tarapda bukuldylar⁷⁵. Birnäçe wagt geçenden soň, hiç adam ýokdur oýedip çaga emdekläp, görden çykdy. Bir tarapda gyzyl-çyzyl bolup duran gurjyklara gözi düşüp, çaga bir bada hatara oturan gurjyklara baka ýüzlendi. Gurjaklaryň ýanyna bardy-da çaga uşerilip seretdi-de el urmady. O ýana aýlandy, üşüp ýatan aşyklara gözi düşüp, çaga hasanaklap

⁷⁵ Aşyk bilen gurjak “Ak Pamyk” ertekisiniň ýadyňa salýar. (A.G)

bardy-da, aşyklary jagyrdadyp, oýnamaga başlady. Bir meýdan oýnandan soň ýene göre girip gitdi.

Jygaly beg bu çaganyň oguldygyny bilip:

— Bu çagany nädip tutup, alyp bolarka? —diýip, halka maslahat saldy. Adamlaryň biri: duzak gurup tutmak gerek diýdi. Ýene biri başga bir zat diýdi. Garaz, her kim bir zat diýdi. Bir garryja ýaşuly bardy, ol eýerçi ussady, onuň işi-pişesi eýer ýasamakdy. Ol aýtdy:

— Bir eýeriň üstüne ýelim çalyp, şol çaganyň çykyp oýnaýan ýerinde goýmak gerek, çaga çykyp, eýeriň üstüne münüp oýnanda ýelmeşip galar, soň baryp tutmak bolar.

Duran halk: «Ussa dogry aýtdy-da, dogry aýtdy» boluşdylar. Jygaly beg bu maslahaty ýagşy görüp, bir köne eýeriň üstüne pugta ýelim çaldylar, eltip şol görüň ýanynda goýdular-da, özleri ýene öňkileri ýaly gizlendiler.

Çaga ýene öňküsi ýaly, görüň daşyna çykdy, çykan badyna duran eýere gözi düşüp, soňa baka ugrady hem baryp eýeriň gaşyna ýapysdy, eýeriň gaşyndaky ýyldyrawuk çüý-bezeglerini dyrnaklary bilen dyrmalady. Bir salymdan soň eýeriň gaşyndan ýapysyp, üstüne bir aýagyny atdy, dyzady, bu ýan tarapyna agyp togalandy, ýene gaýdyp münmekçi boldy, bu sapar berk atlanyp üstünde oturdy-da loňkullap, oýnamaga başlady. Bu çaga eýeriň üstünde ep-esli wagt oturandan soň ýelimler ýumşady. Bu çaganyň endamy durşuna tüý bolup durýardy, şonuň üçin hem bu çaga eýere mäkäm ýapysdy, durdugyça-da berkişdi. Birnäçe wagt geçenden soň, çaga düşmekçi boldy, emma bolmady. Jygaly beg bilen garaşyp duranlar çaganyň eýere berk ýelmeşenini aňlap, tarsa ýerlerinden turup baryp, çaga bilen eýeri gujakladylar. Bu çaga aýylganç bir jynssyz gygyrды, adamlaryň depesiniň tüýi üýşüp gitdi. Bu çaga göýä tora düşen jeren balasy ýaly, depirjiklenýärdi. Ýuwaşlyk bilen bu çagany eýerden aýryp, Jygaly beg gujagyna alyp öýüne geldi. Bu çaga egin-eşik geýdirdi. Çandybiliň ähli halkyna jar çekdirip ýygnap, Jygaly beg janly kesdirip, gaýnatma asdyryp, halka nahar-çanak çekdirdi. Nahardan soň, ol halka ýüzlenip:

—Aý, halaýyklar, men yzymda at-abraýym göterip, ornumy tutjak ogul Ady begden galar diýip umyt edýärdim. Ady begiň zzy binyşan gitdi diýip, men näumyt bolup ýördüm, bu gün Taňrym maňa bu çagany—Ady beg oglumdan nyşan berdi. Bu çaga Türkmen ulus-iliniň gerçek goç ýigidi bolsun, bu çaga siz at goýuň—diýidi⁷⁶.

Oturan halkyň ýaşulularyndan biri: «Pylan bolsun» diýdi, ýene biri beýleden çykyp: «Pylan bolsun» diýdi. Oturanlaryň her haýsy bir at tapdy, ahyry bir ýaşuly aýtdy:

— Bu çaga garaňky görden ýagty dünýä çykdy, bu çaganyň ady **Röwşen** bolaysyn.

⁷⁶ Gorkut atada hem ile maslahat edilip, çaga at dakýarlar. (AG)

Oturanlar: «Şol boldy-da, şol boldy» diýşip, Röwşen at goýup, öyli-öýüne dargamakçy boldular. Şol wagt märekäniň gyrak-bujagynda ýeke özüniň önünde bir çanak goýlan bir pukara garryja adam otyrды. Ol aýtdy:

—Täzeden bir at toslap tapjak bolşup, her haýsyň agzyňyza gelenini urup oturpsyňyz, ol çaga dünýä gelende, öz ady bilen geldi, onuň ady belli, **Görogly** bolar.

Bu pukaraň sözüne hiç kim hem gulak asmady, gaýtam onuň gepini ýaňsylaşyp gülsüp, her kim öyli-öýüne gitdi: Jygaly beg aýtdy:

—Arman, ol pukaraň sözi ýer almady, **«garybyň sözi ýerem almaz, ýerde-de galmaz»** diýipdirler, Röwşen diýip at goýsagam, iru-giç bu oglanyň ady Görogly bolsa gerek — diýdi. Jygaly beg agtygy Röwşeni öz eli bilen terbiýe edip başlady. Röwşen az günüň içinde adamlar bilen öwrenişip, gep söz öwrenmäge başlady. Jygaly beg agtygynyň boýy-syratyna guwanyp, şat bolup, joşup, baş keleme söz aýdar:

Şükür edeyin ýaradan kadyr hudaýa,
Özi ol derdime derman eýledi.
Niçe wagtlar galdym jebri jepaýa,
Meniň gamly köňlüm şadyýan eýledi.

Her säherler turup, çekerdim efgan:
«Maksadymny hasyl eýlegil» diýban,
Mosul, Basra bile Rum, Pereňistan⁷⁷
Arzuwyny çekip, arman eýledi.

Niçe günler köýdüm anyň dagyna,
Hyzmatyga durup soly-sagyna,
Bagt döwletiniň geler çagyna
Başyndan aýlanyp, jöwlan eýledi.

Elip dek tartylmyş katdy-kamaty,
Ýaş başyndan daglar ýykar haýbaty,
Indi geldi Çandybiliň nobaty,
Görenler janyny gurban eýledi.

Jygaly beg, şükür et, geldi döwranlar,
Başymyzdan gitdi gaýgy-armanlar,
Söýüniňler, hemme gardaş, ýaranlar,
Hak bize çoh lutf u yhsan⁷⁸ eýledi.

⁷⁷ Rum, Fereňistan, häzirki Türkiýe we Fransiýa

JYGALY BEG sözüni tamam edip, şady-şadyýanlyk bilen galybersin. Indi habary kimden al: Jygaly begiň agtygy Röwşenden al.

Röwşen birine, ikisine, üçüne, dördüne, baş ýaşyna gadam basdy. Deň-duşlary bilen aşyk, çilik, top hem başga oýunlar oýnar ýaly boldy. Ol deň-duşlary bilen meýdanda aşyk, çilik hem başga oýunlar oýnaýar. Utaýsa-ha ne ýagşy, «razy» diýip goýýar-da, utulanyň başyna itiň dersini geýdirýär. Emma utulaýdymy, «döw barym» diýip, utan bilen üç günläp boguşyp gezýär⁷⁹. Munuň deň-duşlary Röwşen adyny tutman, hemişe onuň adyny Görogly diýip tutýardylar. Ol: «Meniň adym Röwşendir» diýse-de: «He şeýle-de bir at bolarmy? Röwşen gyz ady ahyry» diýip gülşerdiler. Onuň deň-duşlary hemişe: «Görogly» diýip, ýörenden soň, il arasynda hem onuň adyny «Görogly» diýip tutýardylar. Jygaly beg agtygynyň Röwşen adyny ýörgünli etmekçi bolup, köp jan çekdi, emma bolmady. Halk öz islän adyny goýdy hem şol at ýörgünli boldy.

Röwşen kiçijikliginden başlap: «Görogly, Görogly» bolup, alty ýedi ýaşyna barandan soň, ot ýaly oglan boldy. Özüniň ähli deň-duşlaryna baş bolup, Görogly bazara barardy-da haýsy zat göwnüne ýarasa — halwamy, üzümmi, gant-nabatmy? Haýsy-da bolsa, urardy çañňaly, götererdi-de hol meýdana çykyp, deň-duşlary bilen iýerdi. Eger zat satyjy bakgallar zyndan baryp ýakalaşsalar hem Görogly deň-duşlary bilen donlaryny başlaryna çöwre bürenip, bakgallaryň dükanlaryň ýeňsesinde baglap goýan ýabylaryny ürküzerdiler. Bakgallaryň ürküp boşanan ýabylary bazaryň içinde iki-baka daýyrdaşyp, heňkirişip uly tozan, gykuw turzup, bakgallaryň dükanyny başyna ýumrardylar. Aý garaz, Görogly bazar bakgallaryna ot ýakdyrmady.

Günlerde bir gün bakgallar özleriniň ýaşulularynyň biriniň öýünde ýygnanyp, üýşmeleň gurap maslahat etdiler:

— Ahow, adamlar, Ady beg soltanyň derdinden heleýlerimiz çagalaryny gatyрак agladybilmezdi, hyzmatkär çorularymyz⁸⁰ sokyny, ýargyjagyny⁸¹, gatyрак darta bilmeýärdi. «Salgyt-paç» diýip, bir alardy, «tereziň ýeňil tartdy: «jerime» diýip, iki alardy, «süýthorluk etdiňiz» diýip, üç alardy. Biz Ady beg diýlen beladan dyndyk diýip ýördük, emma bu döremän geçen ondan baş beter bela görde dirilipdir, bu oglan ýaş wagtynda şunuň, ýaly, eger ulalaýsa, biziň kyrkymyzy bir tanapa çatar, irgözinden mundan dynmagymyz gerek — diýişdiler. Oturanlaryň her haýsy bir zat diýip, ahyrynda: «Muny ýaş wagtynda öldürüp, ýitirim etmeli» diýip, sözi bir ýere çuglap, dil

⁷⁸ Lutf u yhsan=Bagyş, hödür

⁷⁹ Gorkut ata eposyndaky "Bugaç begi" ýadyňa salýar (AG)

⁸⁰ Çory=Gynak.

⁸¹ Ýarmak sözünden, el degirmen.

düwüşdiler. Bu maslahatyň içinde Jygaly bege bir dost adam bardy, ol sesini çykarman, maslahaty diňläp otyrды. Ol dosty, gürründen soň çykyp Jygaly begiň ýanyna gelip:

— Haw, Jygaly beg, pylan mähellede söwdagärleriň maslahaty boldy, şol ýerde şeýle şeýle gürrüň boldy. Sen şu agtygyň ýetişýänçä başga bir ýurda çykaýsaň gowy bolar — diýip, Jygaly bege maslahat berdi. Jygaly beg başga bir ýurda çykmak üçin şaýyny tutubersin. Bu söz bu ýerde galsyn, indi habary **Hüňkärden**⁸² eşidiň.

Ýedi yklymdan paç alyp oturan, bir uly patyşa bardy, bu patyşaga Hüňkär soltan diýerdiler. Ol Rum⁸³ ýurdunyň patyşasydy. Hüňkär soltan ýedi ýurduň patyşasyndan paç alyp, ol patyşalary öz golunyň astynda saklap hökümdarlyk ederdi, emma Türkmen il-ulusyna hökmi ýöremezdi. Hüňkär, Türkmen il-ulusynyň üstünden öz hökmüni ýöretmek üçin köp ýyllar jan çekdi, köp goşunlar iberdi, Türkmen halky onuň her saparky iberen goşunyny syndyryp, derbi-dagyn edip goýberýär. Ahyry Hüňkär soltanyň paltasy daşa degip, nä-alaç bolup, goşun ibermegini goýup, köp arman çekip galdy.

Indi habary Jygaly begden al:

Jygaly beg özüniň haýsy ýurda gaçyp göçjegini köp pikir edenden soň: «Hüňkär soltanyň gol astynda bolan patyşalaryň ýurduna barsam, olar meni ýaman gynap öldirler, indi köp wagt araden geçdi, Hüňkär soltan hem köne duşmançylyk oduny ýadyndan çykararça boldy, näme-de bolsa men kysmatdakny synap, daş hem bolsa, Hüňkär soltanyň öz ýurduna göçüp barayyn» diýip, ýüregine düwdi-de göç ulaglaryny häzirläp, bir gije göçüni ýükläp, ogly Mömin beg, onuň aýaly Gülenam, agtygy Göroglyny alyp: — Nirdesiň Hüňkär soltanyň ýurdy — diýip ýola düşdi. Jygaly begiň göçenini, näme üçin gaçanyny Çandybil halky-Türkmen öwladly bilmän galdy, onuň ogly Genjim beg hem bilmedi, bir şol dosty bilýärdi. Türkmen il-uluslary, Jygaly begiň bir tarapa göterilenini bilenlerinden soň gynanyşyp, köp arman çekip galdylar. Emma söwdagärler, bakgallar, bolsa: «Beladan dyndyk» diýip şat boldular.

Habary Jygaly begden al: Jygaly beg niçe günlük çöl kesip, niçe dag-derýalardan aşyp, az ýöräp, köp ýöräp, aýlyk ýöräp, Hüňkär soltanyň ýurduna baryp ýetişdi. Şäherde bir ýeri özüne mekan tutdy. Birki gün dem-dyýnç alanyndan soň, Jygaly beg özüniň gurby ýeten sowgadyny göterip, Hüňkär soltanyň ýanyna salama bardy, elten sowgatlaryny Hüňkäriň önünde goýup, gol gowşuryp, salam berip durdy.

— Ýor-ow, Jygaly beg, habaryňy ber. Nä ýüzüň bilen meniň gaşyma geldiň?

Jygaly beg:

— Duz nesbibäm çekdi, tagsyr, hyzmatyňa geldim — diýdi.

⁸² Osmanly soltanlaryň tituly

⁸³ Häzirki Türkiýä Orta asyrdä Rum diýilýärdi.

Hüňkär aýtdy:

—Hä, hyzmtýňa geldim diýsene. Hany, sen maňa paç bermekden boýun towlaýan halkyň serdary-soltanydyň-la, nähili beýle öz aýagyň bilen ýene hyzmat sorap meniň üstüme geldiň?

—Tagsyr, paç berse-de, bermese-de, ol halkyň öz işi, **biziň Türkmen halkymyzyň içinde şa-da bir, geda-da bir**, ol meniň işim däl, halkyň işidi, tagsyr, saňa paç bermedik halk menem kowayyn diýen güni kowup bilýär.

—Ine, şol maňa paç bermän ýören eşek ogrusy bir bölek garakçynyň soltany şu Jygaly begdir — diýip, Hüňkär ýaňsýlap güldi. Onuň daş-töwereginde oturan wezir, wekilleri, sypaýylary hem gülüşdiler. Jygaly beg:

—Ýok, tagsyr, beýle diýmek ýalňyş bolar, men olardan bizar bolanam bolsam, dogrusyny aýtmagyň aýby ýok, garakçy diýeniň köp bolsa baş ýüz, üç ýüz bolar, emma olar otuz müňdenem, kyrk müňdenem kän tagsyr — diýdi.

Hüňkär soltan Jygaly begiň gaty köp hünärleriniň bardygyna beletdi, onuň üçin hem ol öz ýanyndan:

—Munuň näme hünäri bar bolsa, hünärine laýyk hyzmat buýrup göreýin, munuň hemme hünärlerinden peýdalanaýyn hem-de «**Her ýurduň awyny öz tazasy bilen awla**» diýen bir nakyl bardyr, bu bärlik gaýdandan soň, munuň il-ulusy başsyz galandyr, «**Baş bolmasa, göwre läş**» diýenleridir, ol ili özüme golasty ederin, eger-de Jygaly beg wepasyz bolup çykrsa, her wagt hem muny iline ýetirmän, başyny almaga wagt tapylar — diýip, öz içinden pikir etdi-de:

—Aý, Jygaly beg, biz saňa hyzmat bersek, sen haýsy hyzmaty özüňe laýyk görýärsiň, seniň nähili hünäriň bar? — diýip sorady.

Jygaly beg:

—Tagsyr, meniň ökde kärim seýisçilik, atçylyk, başga-da uruş hünärlerim köp, tagsyr — diýdi.

—Onuň ýaly bolsa, gowy kesbiň bar eken, meniň hemme döwletimde bolan atlarymyň hemme ýylky sürülerimiň ygtyýaryny seniň eliňe berdim, sen seýisçilik et-de, öz hyzmatyňy görkez, hyzmatyň görünse, gadryň bilner — diýip, hat ýazyp, möhür basyp, Jygaly bege berdi.

Bir ýerden gelen gelmişeşe şeýle emel berenine weziri-wekili, sypaýylary öz içlerinden gynansalar hem, daşyna çykaryp, hiç bir zat aýdyp bilmän gitdiler.

Jygaly beg bir ýylda atçylyk-seýisçilik işinde öz hünärini görkezip, Hüňkärden köp sylag, serpaýlar geýdi hem ony Hüňkär öz ýanyna köşge maslahatçy edip aldy. Pyçak, aý palta göterip, bir ýyl köşkde hyzmat edip, öz hünärini görkezip, köp sylag, serpaýlar

geýip, Hüňkäriň ýanynda uly abraý gazandy. Üçünji ýylda Hüňkäriň “ýek galam”, mährem geňşdary boldy. Hüňkär soltan her bir işinde Jygaly begsiz gymyldap bilmedi, Jygaly begiň maslahatyna mätäç boldy.

Hüňkäriň öňki wezir-wekilleriniň içinden gyryndy geçip başlady. Bir gün ähli sypaýylary jemlenişip gelip:

—Ahaw, tagsyr, sen bir eşek ogrusy garakçylaryň soltany Jygaly begi munça götergiläp, uly abraýyň eýesi etdiň, onuň bizden artyk näme hünäri bar? — diýişdiler.

Hüňkär olara:

—Onuň bilýän hünärleri gaty kän, ol hünärleri öwrenenimizden soň, ony ýok etmek aňsat, ol atsynas, uly seýis, bu hünärlerini öwrenmek gerek — diýdi.

—Tagsyr, eger ol uly seýis bolýan bolsa, saňa wepaly hyzmatçy bolýan bolsa, goý, ol saňa dünýäde ýok bir at tapyp bersin, bolmasa-da sen onuň çäresini gör — diýişdiler. Hüňkär Jygaly begi ýanyna çagyrdyp:

—Haw, Jygaly beg, eger sen hünärli uly seýis bolýan bolsaň, maňa dünýäde hiç görülmedik bir at ýetişdirip bermeli — diýip höküm etdi.

Jygaly beg:

—Bolýar, baş üstüne, tagsyr — diýip, ýel maýa⁸⁴ münüp, Arabystan ilatyny üç aýlap gezdi, emma ilde ýok at tapylmady.

Bir günü ikinni wagty Jygaly beg **derýaýy-şorum** boýunda otyrdy. Bu derýanyň boýunda Hüňkäriň ýylkysy elkin⁸⁵ ýatýady. Bir mahalda, derýadan bir at çykyp, ýylkylaryň içinde bir baýtala üç gezek aşyp, ýene derýa girip gidiberdi. «w-ä, suw aty bolar—diýip eşidýärdim, çyn bol-dow» diýip, ýaňky baýtaly belläp, Jygaly beg gaýdyberdi. Geldi Hüňkäriň gaşyna:

—Tagsyr, indi ýok at gerek bolsa, geljek ýyl şu şu günlere çenli howlukma — diýdi.

Hälki höwre gelen baýtalyň aý-sähedi dolup, bir günü tazynyň çagasy ýaly bir zat taşlady, esewan etseler, taşlan zadynyň özi gysrak⁸⁶. Çopanlar ony Jygaly begiň ýanyna getirip:

— Şol baýtaldan bolan taý şu—diýdiler, Jygaly beg ony alyp, Hüňkäriň gaşyna getirdi-de:

—Tagsyr, seniň «dünýäde görülmedik at diýeniň ine şundan dogar— diýdi. Päh, bu ýagdaýdan soň sypaýylaryň köne wezir-wekilleriniň ýamanlamaga gezegi geldi, olar üçin ýol geldi, kirşi dartyp, ýokary perdä gygyrmaly boldular. Wezirleriň aksakgaly aýtdy:

—Haw, tagsyrym, bu gelmişek Türkmen seni oýnap ýörýär.

—Ol niçik oýnamak?

⁸⁴ Ýüwrük düýe

⁸⁵ Erkin

⁸⁶ Taý

—Ol ine şeýle, tagsyr, ilde ýok at gerek bolsa diýip, üç aýlap gezeni bir ýana, iň soňunda: «Ilde ýok at şundan dogar» diýip, bir tazynyň ganjyk güjüginu getirip, seniň öňüne taşlady, ine bu seni oýnap ýör, tagsyr — diýdi. Beýleki wezir, wekiller, sypaýylar hem: «dogry, dogry» diýişip, aksakgal weziriň aýdanlaryna ten berdiler. Hüňkär:

—Jygaly beg, bu sözlere näme jogap berýärsiň?—diýip gazap bilen abandy.

—Tagsyr, bu tazy tohumy dälidir, bir ýyl sabyr etseň hemme sylaryň üsti açylar — diýdi. Hüňkär gaty gahar bilen:

—Üsti açylýan bolsa, tä syryň üsti açylynça meniň gözüme görünme, çyk görünmesin garaň — diýip, kowdy.

—Bolar, görünmen, tagsyr — diýip, Jygaly beg çykyp gitdi.

Wezir, wekiller muny öldürmän goýberenden soň, ir-u-giç onuň bir alamat görkezjegini aňyp, ýene:

—How, tagsyrym, sen bilýärmiň, ol ilde ýok at gözlän bolup üç aý gezdi, ol üç aýy biderek gezmedi, özüniň Türkmen il-ulusyna baryp, seniň bar gizlin syryňy paş etdi. «Hüňkär bir oýnatgy patyşa eken» diýip, halkyna jar etdi. Sen Türkmen halkyny öz goluna salyp, olardan paç aljak bolup ýörýärsiň, indi günde-gün aşa gelip, türkmenler seniň ýurduňy çapyp gider. **«Gurt çagasyndan ekdi bolmaz»** diýip, eşidýärmidiň tagsyr, bular çöl gurtlarydyr— diýişdiler.

Önden bäri türkmenleriň paç bermän, agyr goşunyny derbi-dagyn edip gelendigi Hüňkäriň ýadyna düşdi, ýüregindäki köne duşmançylyk ody göýä nebit dökülen ýaly, has hem beter lowlap ýandy-da:

—Men her ýurduň awyny öz tazysy bilen awlamak hyal edipdim, emma soňuna galypdyryn. Jellat!—diýip gygyrды.

Şol wagt iki sany jellat häzir bolup, baş egip durdy:

—Tiz baryň, Jygaly begi tutup getirip, iki gözünü oýuň — diýip buýruk berdi. Jygaly beg heniz öýüne ýetmänkä, zyndan iki sany jellat ýetip, tutup alyp gelip, iki gözünü köwlediler.

Gözi oýulandan bir näçe wagt soň, Jygaly beg, Hüňkäriň ýanyna baryp:

—Tagsyr, hiç bir ýazyksyz ýerimden meniň gözümü çekdiň, men birnäçe ýyl hyzmat etdim, indi senden bir etjek dilegim, şol eden hyzmatlarym üçin şu taýy maňa bagyşla — diýdi.

Hüňkäriň gahary ýüzüne çykyp:

—Bar, garaň görünmesin, şol gysyrak düldülem bolsa seňki bolsun, ýok bol — diýip, kowup goýberdi. Jygaly beg bu gysyrak taýy öýüne eltip idetmäge başlady.

Günlerde bir gün wezir, wekil, sypaýylar Hüňkäre ýamanlap, Jygaly begiň ortanjy ogly— Gülenamyň äri Mömin begiň hem başyny kesdirtdiler. Hüňkär patyşa Jygaly begiň gapdalyndan gysyr emgek bolup sataşdy. Jygaly beg, agtygy Görogly, dul gelni Gülenam üçüsi bolup galdylar. Jygaly beg bu agyr zorluk sütemden ýanyp-bişip gaýgy-gamyny içine salyp gezibersin.

Hüňkäriň şäherinde Jygaly begiň bir dosty bardy, ol bir gün gelip:

—How, Jygaly beg, «**Türkmeni dürtmeseň duýmaz**» diýenleri ekeni, sen başga bir ýurda aşaymasañ, Hüňkär seniň tohumyny tüketjek, sen basymrak başga bir ýurda göç — diýip maslahat berdi.

Şoňa çenli bu gysyrak hem ýetişipdi. Jygaly beg, Göroglyny ýanyna çagyryp:

—Eý, Röwşen jan, **garry duşman dost bolmajak** ekeni, biz bu ýurtdan **Üçgümmez** dagyna gaçaýly, bir gün paty-putyňy eltip gel, bir günem Gülenam ýeňneni eltip gel, iň soňundanam meni artlaşdiryp alyp git — diýdi. Görogly:

—Bolýar, ata— diýip, bir gün paty-putularyny eltip geldi. Bir günem Gülenam ýeňnesini eltip geldi. Bir gün hem Görogly daň atmazyndan öň garry atasyny artlaşdyryp, Hüňkär patyşanyň şäheriniň derwezesinden çykyp gitdi. Jygaly beg:

—Oglum, Hüňkär biziň gaçanymyzy aňaýsa, yzymyzdan kowgy iberer, zzyňdan habardar bolgun — diýip sargady.

Şonuň ýaly hem, haçan Görogly atasy bilen artlaşyp derwezeden çykan wagtynda bir adam bulary görüp, Hüňkäriň üstüne ylgap baryp şugullady. Hüňkär özüniň serkerdelerinden birini baş edip, bularyň zzyndan kowgy iberdi.

Jygaly beg gaýta-gaýta:

—Oglum, zzyňdan habardar bol—diýýär. Görogly zzyndan ahmal bolmajak bolup, zzynda garap gelýärdi. Şol barýakalar daň atdy, jahan ýaýrady, gün dogdy.

Görogly şol zzynda garap barýaka, bir haýukdan soň, zylaryndan bir uly tozan görüni, tozanyň içinde bir topar atly görüni.

—Ata, yzymyzdan kowgy görüni, özlerem gaty köp atly, indi nädeýli? — diýip, zzynda tiz-tizden garady. Görogly on-on bir ýaşly ýaş oglan, atasynyňam iki gözi kör, bu ýagdaýda biraz howsala düşdi. Gaç-ha gaç, kow-ha kow onuň heniz gören zady dälidi.

Jygaly beg agtygynyň howsala düşenini aňdy-da:

— Aý, oglum, şeýle gaç-ha gaç, kow-ha kow wagtynda hiç howsala düşme, ýüregniň ýerinde saklagada sürüber. Seniň münüp oturan atyň hem seniň bilen ýürekdeş ahyry, haçan sen howsala düşüp, uýluklaryňy⁸⁷ sandyradyp gowşadaň-da, uýan tutuşyň ýitireňde, ol janawerem seniň gorka düşeniň aňyp, toýnak kakysyny ýitirýär. Sen özüňi

⁸⁷ Uýluk=El-gol

ýitirme, oglum, öňküdenem ýüregiňi berk sakla, zzyňa köp garama. Malyňy gaty gysdama-da arkaýynlyk bilen sür, oglum — diýdi. Görogly özüni parahat saklap, bir meýdan sürenden soň Jygaly beg:

— Zzyňa bir seret, oglum, kowgular nähilda? — diýip sorady.

—Ata, ol köp atly tozana bulaşyp galdy, emma bir atly ol köp atlynyň içinden sogrulyp, biziň yzymyzdan kowýar, şu atlynyň kowşy gaty — diýdi.

—Oglum, ol atyň reňki, sypaty nähili?

—Ata, al at.

—Reňki al bolsa, ol çakandyr, oglum, günüň aşagyna gaç, ol at basym yzmyzdan galar.

Görogly tohum gylýalynyň uýanyňy günüň aşagyna baka burdy. Çakan atyň gözi güne bolman, gün bilen çakyşyp, kä ýerde бүдүрәп, kä ýerde sürşүп galyberdi. Ýene bir meýdan sürenlerinden soň Jygaly beg:

— Oglum, zzyňa bir gara, kowgular indi nähili?— diýdi.

—Öňki atly galdy, emma indi başga bir atly gaty kowýar, ata, başga hiç biriniňem garasy görnenok.

— Bu ýyndam kowgynyň atynyň reňki nähili, oglum?

—Gara dor at.

—Gara dor at bolsa, jeňňelden-jeňňele, tokaýdan-tokaýa tutuber, oglum. Beýle reňk köplenç ozal gotur bolan atdan bolýar, ozal gotur bolan malyňam üç ýyllap endamynyň gijisi ganmazmys, oglum.

Görogly tohum gylýalynyň uýanyňy jeňňellige, tokaýlyga baka burup goýberdi. Gotur at çöpden-çöpe süýkenip, agaçdan-agaja oýkanyp gaçyberdi. Bir meýdan gaçanlaryndan soň, ýene Jygaly beg:

— Oglum, ýene bir zzyňa gara — diýdi.

— Ata, öňki atly galdy weli, ýene bir ýyndam atly yzmyzdan kowýar.

— Aýdaweri, oglum, atynyň reňki nä zeyilli?

—Ata, boz at.

—Oglum, heý, şu golaýrakda dag barmy?

—Bar, ata.

—Oglum, daglyga, daşlyga tutuber, beýle atyň toýnagy daşlyga bolmaz.

Görogly gylýalyň uýanyňy daşlyga baka burup goýberdi. Bir meýdan gidenlerinden soň, ýene Jygaly beg:

— Oglum, zzyňa gara, kowgy yzmyzdan galanokmy? — diýdi.

— Ata, öňki galdy weli, ýene bir atly kowýar, özüniňem atynyň reňki demir gyr.

— Sap gyr däl gerek?

— Ýok, ata, demir gyr.

— Halys gyr bolmasa bolýar, demir gyra ýaraşypmy biziň yzymyzdan kowup ýetmek, indi, oglum, biziňki getirdi, sen dogry çöle, gumluga tutuber, demir gyryň toýnagy biziň bilen deň gelmez, tozana bulaşyp, gumuň içinde gybyrdyklar galar, sür, oglum, arkaýyn.

Görogly tohum gylýalyň uýanyňy çöle tarap dolap, jylawy deňläberdi.

Bir meýdan gaçanlaryndan soň, Jygaly beg:

— Hany, oglum, zzyňa bir gara, kowgular nähili boldy? — diýdi.

— Ata, ol atlam indi görnenok, ýöne bir inçejik tozanjyk bolup galdy.

Ýene bir meýdan sürenlerinden soň, Jygaly beg:

—Oglum, ýene bir gara, näme bar, näme ýok?— diýdi.

— Ata, hiç gara-çyra ýok, hemmesi galypdyr.

— Hop ýagşy, oglum, indi ýuwaşlyk bilen ýüzüňi Üçgümmez dagyna baka tutuber, atyňy gyssama, oglum.

Görogly Üçgümmez dagyna baka sürüp gidiberdi. Jygaly beg ýaşajyk agtygyndan göwni hoş bolup hem özüniň saýlap tapan tohum gylýalyndan göwni şat bolup, ýol boýy aýdym aýdyp hiňlenýärdi.

Görogly kowgulardan arany açyp, şol sürüp barşyna, ýeňňesi Gülenamy, goş-golam, pat-putularyny goýan ýerine—Üçgümmez dagyna ýetdi. Baryp düşüp, Üçgümmez dagynda bir kepbe dikinip, üçüsi şol ýerde mekan tutup bolubersinler.

Jygaly beg agtygyna bir ok, ýaý ýasap berdi-de:

—Oglum, sen daglarda aw at-da geziber hem malyňy idet, ýagşy seret — diýdi. Görogly ok, atmaga şeýle bir ökdedi, onuň atan oky ýere düşenok, keýik, gulan, sülgün, towşan atyp äkelip durýar. Azyklary şol boldy. Bir gün Görogly aw awlap ýörkä, kerwenden üzülip galan, täze guzlan sygra sataşdy, tanasyny gujayna alyp gaýdyberdi. Çola ýerde, özleri üç adam, ak bulakly hem boldular.

Günlerde bir gün Görogly Üçgümmez dagynyň jülgelerinde aw awlap ýörkä, Ispyhandan gelip, Mekge-Medinä barýan kyrk galandar peýda boldy. Olar Görogla duşup:

—Oglan, bu ýerde näme işläp ýörsüň? — diýenlerinde:

—Şu ýerde öýmüz bar— diýdi. Galandarlar:

—Öýňüz bolsa, bizi taňry myhmany alarmysyňyz? diýdiler. Görogly ýaş oglan bolansoň öz başyna jogap berip bilmän:

—Şu ýerde garry atam bar, şoňa geňeşeyin —diýdi.

Gelip atasyna geňeşdi:

—Ata, birentek galandar taňry myhmany boljak—diýýär — Olara näme jogap bereýin?

—Oglum, taňry myhmany gelip, işigimizden gaýdan ýeri ýokdur. Bar äkel, bir alajy bolar— diýenden soň galandarlary tirkeşdirip eltdi. Kyrk eşek Jygaly begiň çatmasynyň töwereginde aňňyrşyp jaý tapsyn.

—Hany, ata, bulary äkelmesine äkeldik, indi bulara näme berjek?

—Oglum, tanaň otugandyr, derrew sygryňy soý. Sygryny soýdy. Başga hyzmat etjek adam ýok, bir Gülenam ýeňnesi bar. Iki synyny biline urup, bilegine urup, bilegini çyzgap, gün galandan guşluga çen, Gülenam ýeňnesi bilen hyzmat etdi.

Galandarlaryň baştutanyna **Abdylly galandar** diýerdiler. Galandarlar rugsat alyp, ugramakçy boldular. Galandarlar, bularyň hyzmat edinşinden, päkizeliginden razy boldular.

Galandarlar jogap alyp gidiberdiler. Şu baryşlaryna galandarlaryň ýoly Arabystanyň üstünden düşdi. Bu işige barýarlar: «Taňry myhmany alýan kişi barmy?» diýip, bu işige barýarlar: «Taňry myhmany alýan kişi barmy?» diýip, ahyry bir adam aýtdy:

—Haw, galandarlar, siz baş höwre, on höwre bölünip düşüň, bu bolşuňyza toparyňyz bilen kim sizi myhman alýar.

— Biz baş höwre, on höwre bölünip düşmeýäs, biz kyrkymyzyň hötdämizden gelip biljek adamyňka düşýäs, bolmasa ötrüberýäs — diýdiler. Onda ol adam aýtdy:

—Haw, galandarlar, bu ilatda siziň kyrkyňyzyň hötdäsinden gelip biljek adam ýok, Arabystan ilatynyň patyşasy, hany Reýhan Arap siziň hötdäňizden geläýmasa, başga pukara siziň hötdäňizden gelebilmez.

Galandarlar sürüp: «Tagsyr, taňry myhmanydyrys» diýip, Reýhan Arabyň köşgüne bardylar.

— Birentek galandar geldi — diýip, Reýhan Araba habar berdiler. Reýhan Arap:

— Baryň myhman alyň, öz başlaryna bir jaý boşadyp beriň — diýdi.

Öz başlaryna bir jaý berip, galandarlaryň çayyny, çilimini taýýar etdirip, Reýhan Arabyň özi bir mahaldan soň bularyň ýanyna gürrüňe geldi. Reýhan Arap gelip güdüri küpjäni tirsegine taşlap, agdarylyp ýatyr.

— How, galandarlar, sizler jahankeşdä ogşayasyňyz, ýalançyda näme gep-gürrüň bar? Ýalançynyň durmuşyndan gürrüň beseňizdäň.

Bu patyşa bolanyndan soň, galandarlar mundan sustlary basylyp, aşa gysylýarlar. Abdylly galandar aýtdy:

—Eý tagsyr, patyşahym, saňa gürrüň bersek, şu ýoldan gelýärkäk Üçgümmez dagynda, bir çatmada myhman bolduk, şonda bir maşgala gördük, ýalançyda hak ýaradan iki bolsa biri şol, ýeke bolsa edil özi şol, şony saňa taryp edip bir söz aýdyp bereýli, onsoň meýhanadan kowmajak bolsaň, bizi gyssandyryp oturma— diýdiler.

Arap Reýhan:

—Hany aýdyp beriň — diýdi.

Şu ýerde Abdylla, Gülenamy taryp edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Arzymny eşitgil, arabyň sahy,
Gülenam dek söwer ýary görmedim:
On dördi gijäniň minewwer mahy⁸⁸,
Gülenam dek söwer ýary görmedim.

Gollary hynaly, barmaka ýüzük,
Edep bilen sözlär, gözleri süzük,
Suraýy⁸⁹ gerdenli, billeri näzik,
Gülenam dek perizady görmedim.

Ýüregmizden çykmaz dag üzre dagy,
Hup, näzik ýasalmyş başdan-aýagy,
Ter nowçaly täze guçmaly çagy,
Gülenam dek söwer ýary görmedim.

Men çykmyşam Käbe diýip erada,
Barça gulny hak ýetirsin myrada,
Abdylla diýer, bu ýalançy dünýäde
Gülenam dek söwer ýary görmedim.

BU SÖZI aýdandan soň, Arap tarsi ýerinden turup «wah» diýip gursagyna bir urup, çişarkan gaýdyberdi, essinden gidip, çaşyp ýatyr zaňňar. Galandarlar haýran boldy. «Muňa ne jyn urdy, tutgaýlymyka, hernä bize garamat bolman, ölmän galsa ýagşy» diýşip, başyny dyzlarynyň üstüne alyp oturdylar.

Şu ýatyşyna esli wagytdan soň özüne gelip, diwan begine ümläp goýberdi. Diwan begi baryp, zerli serpaýdan alyp getirip, galandarlaryň her haýsynyň öňünde bir serpaý epläp goýdy. Galandarlar serpaýy geýip, gomparýşyp, baş egşip, gulluk edip oturdylar. Onsoň Abdylla galandar sorady:

— Haw, tagsyr, bu nämäniň serpaýy, nämäniň berimi, peşgeşi, yngamy!?

— How, galandarlar, siz hudaý tarapyndan gelen eziz myhman ekeniňiz. Gülenam diýen gyz Şirwan welaýatynyň patyşasynyň gyzydy, men ony müň baş ýüz tylla berip, özüm aljak bolup getirýädim. Bir ýerden gelyäkäm kyrk garakçy peýda boldy, «alla»

⁸⁸ Munewwer mahy=Nurana aý.

⁸⁹ Suraýy=Inçe

diýip at goýdular, urşaýyn diýsem gapyldym, ýaraglarym bentdi, ýaraglary almaga wagty bolmady, onsoň keжебäni taşlap, atym bilen özüm gaçyp gutuldym. Men kyrk atlynyň Ispyhan, Neşapur, Kerman, Osman, Häzirbegjan, haýsy ýurduň adamsydygyny bilmän ýatyrdym, asyl ol zaňnar-a bu agzan şäherlerimden başga ýerde ekeni. Men ony hökman gaýdyp alaryn — diýip, Arap gys sagly öz işiniň ugruna turdy.

Abdylla galandar dessine özüniň ýalňyşanyňy bildi, ol:

— Haw, galandarlar, sogap diýip, günäniň lomaýyna batdyk gerek, ol neresseleriň ýekeje sygryny soýduryp, duzuny iýip, bu ýere gelibem, ol biçäreleri ýamanlap, gybatyny etdik, günäkär bolduk. Gybatkeşiňem jaýy jähennem bolsa gerek. Indi meniň diýenimi etseňiz, munuň serpaýyam zadyam jähennem. Duzunyň bolsa gurbany gideýin, şu gijeden gaýra galman atlanaýlyň — diýdi. Galandarlar eginlerindäki serpaýlary çykaryp, meýhananyň ortasyna bulap urdular-da şol gije atlanyp, ol ýerden gitdiler.

Galandarlaryň biwagt atlananlary Arabyň piňine-de däl, ol dessine garry arabyny (atyny) zer-zerewşan jul bilen eýerläp mündi, öz ýetik ýeri, belet ýeri, basdy ata gamçyny. Birnäçe gün ýol ýöräp yňdaryp bardy. Arabyň aty Göroglynyň tohum gylýalynyň ysyny alyp, bir aýylganç kişñedi, sesi tokaýlara, daglara düşüp ýaňlanyp gitdi.

Görogly ýeňñesiniň ýanyna ylgap bardy-da:

— Bu gorkunç ses nämäň sesi, ýeňñe jan? — diýip sorady.

Gülennam ýeňñesi:

— Men bu sesi güman edýän, Röwşen jan, seniň dädeň meni bir Arabyň elinden alyp galypdy, ýeriň ýüzünde bolsa, bu ses şol Arabyň atynyň sesidir. Biziň şu ýerdedigimizi ol bir ýerden eşidip gelendir — diýip, özüniň başyndan geçenlerini birin-birin gürrüň berdi.

— Ataň «**garry duşman dost bolmaz**» diýp aýdandyr, bu Arap dädeň duşmany, güýçli ganymdyr, bu meni alyp gider, sizden aýrar, menem elimden gelen hileleri ederin, ahyry bolmasa senem öz maňlaýyndakyny gör, menem maňlaýyma gelenini görerin — diýdi.

Reýhan Arap atyny sürüp gelýärkä, birden tokaýyň içinde gezip ýören Görogla duşdy:

— Aý, oylan, bäre dur — diýdi. Görogly ýanyna gelip:

— Hä, aga, näme etjek? — diýdi.

— Sen kim, kimiň oglusyň?

— Meniň adym Rewşen, dädeme Ady beg diýerler eken, atama Jygaly beg diýerler — diýdi.

Reýhan Arap öz içinden: «Dogry tapan ekenim» diýip, begendi. Soňra bolsa:

— Äý, oylan, öýüňiz nirde? Sen maňa öýüňizi görkez — diýdi.

Görogly Arabyň öňüne düşüp, çatmalaryna eltdi. Gülenam çatmadan çykyp salam berip, çatma arkasyny berip oturdy.

— How, oturma, min atyň syrtyna.

— Aý, Reýhan, indi meniň **boljagym bolup, boýam synypdyr**, indi meni ornumdan gozgamasaň ýagşy bolar — diýdi.

— Gepi köpeltme, sen ozalynda meniň öz pulum bilen alan halalym ahyry, min atyň syrtyna!

— Bolanda-da, bu neresse çaga bilen bu batyl biçärede näme ýazyk bar, sen meni bulardan aýyrmaga neneň dözjek? — diýip, Gülenam bir diýen ýerini tutdy.

Reýhan Arap ahyry bolmajagyny bildi-de:

— Onda bir käse suw ber, içeyin, öz goluň bilen beren suwuňy içip, öz ýoluma gideýin — diýdi.

Gülenam biçäre: «Arabyň rehimi indi» diýip, begenip içeri girip, Ady beg soltandan galan tylla jamy suwdan dolduryp çykdy-da, baryp Araba uzatdy. Reýhan Arap Gülenamyň goşaryndan tutdy-da ýokaryk dartdy, bir silkende atyň öňüne çykardy, elindäki jamly suwy serpdide, Gülenamy atyň, öňüne kese basyp, atyny dolap basdy gamçyny. Gülenam atyň öňüne kese basylyp, «dady-perýat» edip, uly ili bilen gygyrdy, onuň sesi daglara düşüp ýaňlanyp gitdi. Görogly bolsa ýaş oğlan, elinden hiç zat gelenok, zyznda aglap galdy. Jygaly beg hem töweregini sermenip oturan kör, çatmaň içinde aglap galdy.

Görogly, Arabyň giden ugruna baka ylgap gitdi, ýeňnesi Gülenamyň uly ili bilen aglaýan sesi eşidilýär, şu sözleri gulagyna ilýär:

Aglamagyn, kyýamatlyk perzendim,
Göz ýaşyň döküşiň aldy janymy.
Nije mahal jemalyňa guwandym,
Göz ýaşyň döküşiň aldy janymy.

Zar aglaýyp, kadyr alla dat edip,
Dost agladyp, duşmanlarym şat edip,
Gamda giden garyp ýeňneň ýat edip,
Köp nala çekişiniň aldy janymy.

Gülenam diýr günüm gam bilen öter,
Hemme iş hudadan, takdyra dartar,
Aýrallyknyň işi ölümden beter,
Göz ýaşyň döküşiň aldy janymy.

GÖROGLY bu sesi diňläp, aglap yzlaryndan galyberdi, soňra bu horluga ýanyp-bişip bir gazal aýdýar:

Meni hary-zar etdiň,
Zalym aýrallyk-aýrallyk.
Köýmeklik üçin ýaratdyň,
Zalym aýrallyk-aýrallyk.

Çekdigimdir derdi-prag,
Ýeňňem düşdi menden yrag⁹⁰,
Indi nirä salam sorag,
Zalym aýrallyk-aýrallyk.

Gijeler gördüğim düşdü,ň,
Aýrallyk bir ýaman işdir,
Iki didäm ganly ýaşdyr,
Zalym aýrallyk-aýrallyk.

Görogly bu dünýä kimi şat etdi,
Kim oýnady, kim mat etdi,
Gülennamdan jyda etdi,
Zalym aýrallyk-aýrallyk.

BU SÖZÜNI tamam edip, aglaý-aglaý ýene gaýdyp çatmalaryna geldi. Her niçik-de bolsa Jygaly beg başyndan köpi geçiren, kân horluklar gören adam, Arapdan ýeten bu zorluk-sütemi içine salyp, agtygy Görogla göwünlik berip nesihat etdi. «Oglum, dünýede hiç gam iýme, bu dünýä panydyr, hiç kime wepa bermez, erte ulalarsyň, soň bu zalym Arapdan aryňy alarsyň, oglum» diýdi. Görogly atasynyň nesihatyna gulak asyp,öz-özüne göwünlik berip, bir söz diýdi:

Däli köňlüm, melul bolma,
Meniň hem bagrym baş oldy.
Geldi güýçli ganym ugrap,
Ýetmedi güýjüm, ýaş oldy.

Men atadan ýeke boldum,
Gaýgy-hasret bilen öldüm,

⁹⁰ Ýyrak=Daş, uzak.

Daglarda telmuryyp⁹¹ galdym,
Atym ýok, işim käş oldy.

Agladym, bagrym ezildi,
Gamyň sazlary düzüldi,
Ýyklyp, ordam bozuldy,
Zalym Arap serhoş oldy.

Görogly, gaödüm⁹² özümden,
Heder etmedi sözümden,
Aglayyp galdym zyndan,
Güllennam menden daş oldy.

BU SÖZÜNI aýdandan soň, çatmaň bir duluna baka Gyşardy, Arabyň zyndan dagdan-daga ylgap halys sütüni süýnüpdür, gyşaran badyna uka gitdi.

Jygaly beg agtygy Görogla şeýle tabsyrdy:

— Oglum sen şu baýtalyňy her gün derýaň kenaryna eltip şol ýerde ota goýber, derýadan deňiz aty çykyp, seň baýtalyňa aşar, şondan bir taý dogar, onsoň gör näler boljak.

Görogly atasynyň diýenini etdi. Bir gün ikinnin-ara derýadan çymmak bir deňiz aty çykyp, Göroglynyň baýtalyna aşady. Görogly baýtaly alyp gelip, bolan zady Jygaly bege habae berdi.

Bir gün irden Jygaly beg turup: «Oglum tur-tur» diýdi. «Näme bar, ata?» diýip, Görogly hasyrdyklap turdy.

— Oglum, seniň baýtalyň bir at dogurýar, men öten agşam düýşüni gördüm, özi hem aýda bir ýaşaýar— diýdi.

— Ata, haçan dogýar? — diýip sorady.

— Geljek ýyl şu günler dogar — diýdi.

— Geljek ýyl şu günler niçe günden bolýar, ata?— diýdi.

— Sabyr et, oglum, howlukma, basym bolar — diýdi.

— Baýtalyňy bak-bejer, seýesle-de geziber.

— Bolýar, ýagsy.

Görogly baýtalyny bakyp-bejerip, gezibersin.

Bir gün, meýdande bakyp ýörkä, baýtalynyň gün-sähedi dolup, tazyň çagasy ýaly bir zat taşlady. Esewan etse, özi erkek: «w-ä, — janym, boljak taý şümükä? Ýa bu başga bir

⁹¹ Telmurmak=Boýun burmak bakmak.

⁹² Gaödüm=?

zatmyka?» diýip oý etdi-de: «Gel, her zadam bolsa, şuny atama bir görkezeýin» diýip, gujagyna alyp gaýdyberdi. Getirdi garry atasyyyň ýanyna.

— Ata!

— Hawa, oglum.

— Baýtal-a bir zat taşlady weli, boljak taý şümükä? Ýa-da bu taýdan öňürti bolýan buşlugy dagysymyka?

— Hany, oglum, alyp ber göreýin — diýip, Jygaly beg sypalap, sermeläp gördi-de:

— Oglum, boljak taý atyň özi şü — diýdi. Häki Görogly:

— Aý, ata, men saňa näme ýamanlyk edipdim.

— Hä, oglum, näme boldy?

— Näme bolmandyr, bu kyrk ýyldan hem adam götermeýä.

— Howlukma, oglum, basym göterer. Enesi bilen derýaň boýuna goýber, adam gözi düşmedik ýerde gezsin.

— «Ýagşy» diýip, Görogly taýy enesi bilen derýaň boýuna eltip goýberdi. Günde üç wagt, dört wagt özi baryp barlaýar. «Adam nazary düşmesin» diýip, sargalandan soň, özem gözünü ýumup barlap gaýdýar, diňe taýynyň dünküldäp gezip ýörenini, gyrçyldap ot iýip ýörenini diňşirgäp, gulagy bilen eşidip gaýdýar.

Bir gün baryp diňşirgese, taýynyň dünküldisem ýok, gyrçyldysam. Gözi berk ýumulgy, aňyrrak baryp gulak asýar, bärräk durup gulak asýar, hi munuň gulagyna degýän zat ýok. «Gözümi açyp gözlemesem bolmady» diýip, gözünü açyp gözlese, taý Araz çayynyň aňyrsynda gezip ýör: «Işim gaýtd-ow, muny bir tüweleý-şemal togalap aňry ötüräýipdir-ow, indi näderkäm» diýip, garap görse, taýynyň pelek-perwaýna däl, gezip ýör.

Görogly geň galyp, seredip durdy, bir mahaldan iki sany mele donly, gök peşli garry baba peýda boldy. Olar gelip, taýy tutup, sypalap, sermeläp, jylawyny gaýralygyna garşy dönderip, her haýsy sagrysyna bir şapbat çaldy. Taý sekräp zyňdy. Derýaň kyrk gez bärsine düşdi. Taýy oýana-buýana çapyp oýnap ýör, muny görüp ýüwürdi atasynyň ýanyna garşy. Edil bedene tutan adam ýaly bolup, haşlap, ýüregi içine sygman ylgap geldi.

— Eý, oglum, sen hökman taýyňy görüpsiň gerek?

— Ýok, göre mok, ata!

— Ýok, oglum, görüpsiň. Göreniňi derrew aýt oglum, bolmasa ýüregiň içine sygman, ýüregiň ýarylyp ölersiň.

— Bolýar, ýagşy, ata, taýymy görenimi saz bilen beýan edeýin— diýip, taýyny görenini, atasyna garap beýan edip, ata-babasyndan galan sazyny goluna alyp, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Atam, saňa arzým aýtsam,
 Araz çaydan geçdi Gyrat.
 Bir hümmet ýetdi iki babadan,
 Ganat baglap uçdy Gyrat.

Köýnekçesin etsem zerden,
 Zinkeşin tylla eýerden,
 Hümmet ýetdi ärden, pirden,
 Derýa kimin daşdy Gyrat.

Ýatdy, ýedi gün uklady,
 Gyrat ýoluny saklady,
 Araz çayndan oklady,
 Kyrk gez bäri düşdi Gyrat.

Görogly aýdar, ýa jepbar,
 Şahymerdan, bol medetkär,
 Jylawynda iki pir bar,
 Ölinçä ýoldaşdyr Gyrat.

BU SÖZI aýdandan soň, atasy: «Bar oglum, taýyňy äkel» diýdi.

Görogly taýy alyp geldi. Jygaly beg:

—Oglum, bir ýerküme gaz, onuň üstünem gaýym basyr-da, taýyňy ýeriň teýinde kyrk
 günläp bak.

Görogly atasynyň aýdysy ýaly taýyny ýeriň teýinde kyrk gün bakdy. Kyrk birinji gün:
 «Bar oglum, taýyňy äkel» diýdi. Baryp taýy idip getyrdi. Jygaly beg sypalap, sermeläp
 durka bir ýerine gelende:

— Ýer kümäniň bir yerinden gün düşüpdür oglum, ine şu ýerine gün düşüpdür.

— Ýok, gün düşen dälidir, ata — diýip, Görogly jogap berdi.

— Bar, ýer kümäňe esewan et, gün düşen ýeri bolandyr.

Görogly baryp görse, ýaňky ýer kümäniň bir yerinde azrak yşgalaň galyp, şol yerden
 gün düşen eken. Atasynyň aýdany dogry eken.

— Entek bolmandyr, oglum, ol yşgalaň yerini gaýym basyr-da, ýene kyrk günläp bak —
 diýdi.

Görogly ýene kyrk günläp bakdy. Kyrk birinji günü ýene: «Getir» diýdi. Görogly taýyny
 getirdi. Jygaly beg sypalap, sermeläp görde-de:

— Oglum, taýyň kem-ä galmandyr, ýöne bu ýeriň teýinde birneme hapalanypdyr, munuň kellekisini, dogabagyny, eşiklerini sypyryp, ýalaňaçlap derýaň boýuna goýber, oglum, bir seleňläp göwnüni açsyn— diýdi.

Görogly:

—Ýagşy— diýip, hemme eşiklerini sypyryp, ýalaňaçlap, arkasyny sypalap, derýaň boýuna goýberdi. Emma atasynyň aýdanyna: «Ýagşy» diýse-de öz içinden: «Aý, garry gepiňi köpeldýäsiň weli, bir işiň üstünden eltäýmeseň ýagşydyr» diýip, içinden pikir etdi. Näme-de bolsa atasynyň raýyny ýykyp bilmedi. Görogly taýyny goýberip, bir beýik gaýanyň üstüne çykyp, keýp edip synlap durubersin.

Pah, segsen günläp ýeriň teýinde, tümde⁹³ bakylan taý, akja ýumurtga ýaly togalanyp, göz açyp ýumunçaň dokuz aşyrylýar. Taý bir agnap turdy-da, gürrü silkinip günbatara garap guýrugyny jaýtardyp ýüzin salyp öte gitdi. Görogly hem iki synyny biline çalyň, berdi zyzndan paýyrdyny: «Aý, Gyrat-ow, men mund-ow» diýip, zyzndan gygyrdy. Ol seniň gykylygña gulak asýarmy, zyg etdirmän, gözünden gaýyp bolup gitdi. Görogly hem bir meýdan ylgap, halys ýadady:

—Haý, garry bidöwlet — diýip, duran ýerinde atsyna bir işiň üstünden eltjekdiň, eltdiň-de dyndyň, onda ol, munda bu diýip, gepiňi köpeldişiňdenem bilýädim— diýdi. Oglan duran ýerinde hüňürdäp, yzyna gaýtdy-da, ýol boýy öz içinden «Men eşidýädim: **gadym eýýamda her kim ata-enesini gaty garrandan soň göterip eltip bir beýik dagyň aňyrsyna taşlap gaýdýan ekenler**,⁹⁴ ony näme üçin beýdýälerkä diýip, men gynanýadym, emma gaty dogry edýän ekenler, indi bilip galdym, garrylaryň şunuň ýaly zeled ýetirýänini görenlerinden soň, olary taşlaýan ekenler. Indi men muny arkama göterip dagdan aşyryp, taşlajak bolup azara galyp ýörenimden, baryp muny bogup

⁹³ Tüm=Garaňky.

⁹⁴ 921-nji ýylda Oguzlaryň arasyna syýahat eden arap ilçisi Ibn Fadlen öz ýazgylarynda ölüm halyna ýetenleriň düze taşlanýandygyny belläpdir. Türkmen ertekileriniň birinde bu barada agzalýar.

öldüräýeyin» diýip, şondan ýüwürdi atasynyň ýanyna garşy, gelip, sen ýok men ýok, tutdy ýakasyndan şatyrdadyp towlap. Kör atasy Jygaly beg:

— Aý, oglum, nä bela boldy? — diýip, bu-da çatmanyň artky öresinden gaýym ýapşydy, bu bäri çekýä, o-da gaýym ýapşypdyr. Çatmanyň ardy leňkildäp galyp gidýär:

— Wah, oglum, bir habaryňy ber ahyry, habaryňy!

— Habar şü, garry bidöwlet, derrew imanyňy öwür.

— Eý, oglum, meniň imanly gidenim seniň nä gaýgyňa, sakgal bolsa ýolundy, ýaka bolsa ýolundy, habaryňy ber ahyry, habaryňy.

— Habar: taý gitdi, taý!

— Otur oglum, otur, sabyr et, taý hiç ýana gitmez. Oglum, bir gömme çörek bişir, onuň ýaryny maňa goý, ýaryny hem guşagyňa sal-da, taýyň zyzndan günün batýan ugruna ötägit. Iki gün ýol ýöräp, üçülenji günü bir çynaryň saýasyna bararsyň, barsaň bir ak sakgal baba oturandyr. Aşsam on iki kişi bolar, ýarym aşsam kyrk kişi bolar, daňa ýakyn üç ýüz altmyş erenler, şol ýerde jemleşerler. Şol ýerde taýyňam eliňe bererler, oglum.

— Bolýar, ýagşy — diýip, Görogly bir gömme çörek bişirip, ýaryny atasyna berip, ýaryny guşagyna saldy-da taýynyň zyzny alyp, ötägitdi.

Iki gün ýol ýöräp, üçülenji gün bir çynaryň düýbüne bardy. Barsa, bir ak sakal baba otyr. Bular uky wagty on iki kişi boldy. Gije ýary kyrk kişi boldy. Daňa ýakyn üç ýüz altmyş erenler şu ýerde jemlenişdiler⁹⁵.

Bu-da ýadap baran oğlan bir çetde uklap galyberdi. Erenler jemlenişip:

— Bu nähili oğlan-da, bu nähili oğlan? — bolşuberdiler.

Onda Hydyr ata aýtdy:

— Bu biziň nepes⁹⁶ oglumyz.

— Seniň nepes ogluň bolsa, haýsy kişiň dogmasy bü?

— Bu Ady beg soltanyň oğly, Jygaly begiň agtygy bü.

— B-ä, dek kişiniň dogmasy däl ekeni. Biz şu wagt jem wagtymyz doga okap berip, şu oglany maksadyna ýetirsek, niçik bolarka?

—Ýagşy bolar— diýip, erenler maslahatlaşyp, Göroglyny ýatan ýerinde beýhuş etdiler. Garnyny ýaryp, içini-bagryny ýuwup, arassalap, içini nurdan dolduryp, ýene jaýma-jaý goýup, barça erenler pata berdiler. Görogly asgyryp, ýerinden turdy. Arassa şerapdan kyrk bir jam berdiler, ony içip mes bolup, ýene ýykyldy. Ýene erenler pata berdiler. Ýene asgyryp, ýerinden turdy. Soňraky turandan: «Dat taýym» diýip gygyryp turdy.

⁹⁵ Magtymguly hem şeýle erenler bilen duşuşandygyny “Turgul” diýen goşgusynda beýan edýär (AG)

⁹⁶ Nepes, nefes, mukaddes dem, ruhy oglumyz manasynda.

Hazret Aly bir nagra çekdi, taý eýesiniň ýanyna gelen dek hokranyp kişnäp geläýdi: «Ine oglum» diýip, taýyň tanapyny eline berdiler.

«Hydyr ata, sen biziň nepes oglumyz diýip aýdýasyň, bu oglanyň mesgeni çölde görünýä-de. Muny gapy-gapy elendirip ýörmekden gutaraýlyň, atynyň, özüniň üsti-başyny şu ýerde şaýlaýlyň—diýip, erenler munuň atynyň eýer-esbabyny düzedip, şaýlap, özüniň-de esbapyňy düzedip, sagyr ädik, şemle guşak, gunduz sopbaç telpek, pereňi mawut çäkmen geýdirip: «Oglaň, min atyňa, özüňi mübärekläp bir nama diý, seniň köňlün daýhançylykdamy, bagşyçylykdamy, batyrçylykdamy, ýa mollaçylykdamy? Seniň ugruňy bir aňlaşaýly!» diýdiler.

— Ýagşy — diýip, Görogly atyny, özüni mübärekläp, erenleriň gaşynda bir bäs keleme söz aýdar gerek:

Bedew atyň tarypyny aýdaly,
Her hünäri üç ýaşynda bellidir.
Bozduman aýakly, bāzbent toýnakly,
Gözi dag başynda, burny ýellidir.

Üç ýaşyndan gadam goýsa başine,
Uýanlanda, gol ýetmesin başyna,
Awçy kimin gözi degre-daşyna,
Ugrasa söweşe, bāsi⁹⁷ bellidir.

Iner dek mes bolar ýedi ýaşynda,
Ýeter, ganymlary getir gaşynda,
Laçyn kimin gözi degre-daşynda,
Bürgüt sypatlydyr, tugun⁹⁸ tellidir.

Bedew atyň arz-u jany tendedir,
Pirimiz golum sendedir,
Görogly bir ýazyklyja bendedir,
Meýdanda baş bedew ýowda⁹⁹ bellidir.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Oglaň, seniň ugruňy aňlaşdyk, biz şu wagt jemkāk dargamankak, o dünýe, bu dünýe näme göwün-maksadyň, bolsa bizden dile — diýdiler.

⁹⁷ Bās=Bāsdeş, rakyp.

⁹⁸ Tugun=Aw guşy, tel, per ganat.

⁹⁹ Yow=Duşman, bu ýerde urş günü.

— Meniň dilegimi berseňiz: **atyma, özüme ýüz ýigrimi ýaş beriň, atyma, özüme ýüz ýigrimi ýara düşse ýyldyz göremde gutulaýyn.** Ine meniň dilegim.

Erenler pata berdiler-de:

— Oglan, kemiň galmasyn, ýene näme dilegiň bolsa dile — diýdiler.

— Ýene meniň dilegimi berseňiz, **men duşman eline düşsem, tiz gutulaýyn, gyljym duşmany çapsyn, dosta ötmesin.**

Erenler ýene pata berdiler-de:

— Oglan, kemiň galmasyn, ýene dile — diýdiler.

— Ýene dilesem, **ýetmiş iki dili göwnüme aýan ediň.**

Erenler ýene pata berdiler. Üç gezek pata berenlerinden soň, gaýdyp «dile» diýip aýtmadylar.

— Dat erenler, ölemde yzym ýitmez ýaly bir zürýat bereweriň!? — diýip gygyrdy.

— Haw, oglan, kemiň galmasyn diýip, saňa üç kere pata berdik. Şol patalaryň içinde bolsa bolardy, indi ol aýdanyň bolmaz — diýdiler.

Görogly gözünü bir ýumdy, gözünden ýaş paýrap ötä gitdi. Hapa bolandan soň, piri çykyp:

— Oglan, sen hapa bolma, men sani bir üfläýin, ýaşadygyňça adyň ýedi ýaşardan, ýetmiş ýaşara çenli adamlaryň dilinde gezsin. Adyň ýeriň astynda ýatmasyn — diýidi-de:

— Menden saňa nyşana bolsun— diýip, bir düýrme gyljy biline dakdy, soňra Hydyra ýüzlenip:

— Aý, Hydyr ata, sen bu ýigide nepes oglumyz diýip aýdypdyň, hany munuň adyna näme goýduň?

— Garaňky ýurtdan ýagtylyk ýurda çykdy, diýip Röwşen at goýdum.

— Ä-ä... eýse, görden çykdy diýsene, beýle bolsa munuň ady özi bilen bile gelipdir, Görogly bolar — diýdiler. Ondan soň:

— Oglan, ugruň şu ýan diýdiler. Beýlesine bir gözledi, bäsine öwrülse, göz açyp-ýumasy salymda erenler gaýyp bolupdyrlar.

Görogly begenip, atyny münüp, öýlerine baka gaýdyberdi. Gara görnüm ýere gelenden soň, atdan düşüp, atyny idip gelip, atyny baglap, gol gowşuryp:

—Esselawmaleýkim, ata—diýip, işikden gelip görşüp, arkan çekilip, çök düşüp amanlyk-saglyk soraşyp, edeplije bolup otyr zaňnar.

— Hä, oglum, biýedebräk, bozgagrak görünýärdiň-de, baýak meni öldürjek ýalydyň-da, rehimdarlygyň bir ýan çetinden inipsiň gerek, hany näme görüp eşitdiň, habar ber.

— Men görüp-eşidenimi saz bilen beýan edeýin— diýip, sazyny goluna alyp, gören-eşidenini habar berip, atasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Gaflatda ýatyrdym, geldi erenler,
 «Tur, gapyl ýeriňden, oýan» diýdiler¹⁰⁰.
 Gözüm açyp, gördüm jümle jahany,
 «Ol durandyr, şahmerdan» diýdiler.

Gaflatda ýatyrdym, açdym gözümi,
 Erenler paýyna¹⁰¹ sürtdüm ýüzümi,
 Okutdylar, hak sözledim sözümi,
 Ýetmiş bir welnamy aýan diýdiler.

Erenler jem bolup, bazar etdiler,
 Munapyklar¹⁰² ondan hezer etdiler,
 Pirim şahmerdan nazar etdiler,
 Kyrk jamy dolduryp, «rowan!» diýdiler.

Erenler jem bolup, ondan göçdüler,
 Syrat köprüsinden bir-bir geçdiler,
 Köwser sakasyndan şerap içdiler,
 Içen şabazlara soltan diýdiler.

Görogly beg aýdar: kemine bende,
 Pirim şahmerdan, desgirim sende,
 Baş wagt namazyň okygyn günde,
 Ahret ýoldaşyň iman diýdiler.

BU SÖZI aýdandan soň, Jygaly beg, bu bir sopusylyk ýaly bir zady alandyr güman edip, gaty gahar edip:

— Pah, zaňnar, iş bitirip gelipdir-ow, alla, ýigid-ä uly iş bitiripdir-ow! «Aýat» diýdiler, «gurhan» diýdiler, «namaz» diýdiler... diýip gep nokatlaýar, merez diýdiler, zäher diýdiler, zaňnar, diýseler diýipdirler-dä, sen öz dilegiňi dileseň bolmaýamy zaňnar, erenleri jem görüp, olardan sustuň basylyp, päliňden gaýdyp, sopusylyk patasyny alyp gaýdan aga diýerler saňa, iň soňunda bitirjek işiňem şumudy. Indi, ine seniň boljagyň: egniňe güpbirägeden bir mele don geý, aýagyňa bir köne köwüş mesini-de geý, başyňa bir köne ýatys telpek geýip töweregiňden baş-alty garyş bizi aýla, öňüňi-ardyňy ýuwmak üçin nirde akar suw barka diý-de gözlen, aýlan, suw tapanyňdan soňam agzyňa garyş-

¹⁰⁰ Şeýle mazmunly goşgy Magtymgulda hem bar. (AG)

¹⁰¹ Paý=Aýak.

¹⁰² Munapyk, dinden azaşan, iki ýüzli

ýarym agajy sok-da geziber, ine ahyry seniň boljagyň, zaňňar. Munyňdan habar bolmaz, düzüwliäk habar ber — diýip, Jygaly beg gaty käýindi, sebäbi, onuň göwnüne geleni: «Pire gol berip, sopy bolup gaýdandyr» dýýip oýlandy.

Görogly atasynyň eden pikirini bilip şeýle aýtdy:

— Atam, öňki aýdanymdan habar bolmasa, ine mundan habar bolýamy— diýip, atasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Gözel patyşa bize nama gönderdi,
Şanyň ordasyna bar, Jygaly ogly.
Pirim şerap berip gandyrdy,
Ölinçe döwrany sür, Jygaly ogly.

Kyýamat agmaly¹⁰³ nama üstümde,
Keramatly bedew Gyrat astymda,
Pirim beren düýrme gylyç destimde,
Duşmana gylyjyň ur, Jygaly ogly.

Men ýetim halymda üstüme geldi,
Ne ýowuz söwdany başyma saldy,
Agladyp, eňredip, ýeňňemi aldy,
Arapdan aryňy al, Jygaly ogly.

Zalym Hüňkär babam¹⁰⁴ gözün aldyrdy,
Ýüregimni gam-gussaga doldurdy,
Gazap edip, ýalňyz agam öldürdi,
Ganymdan ganyňy sor, Jygaly ogly.

Alladan özgäni nejat¹⁰⁵ diýmedim,
Pirimden özgäni ustat diýmedim,
Bir armanym galdy, zürýat diýmedim,
Ojagyn göç basan, kör Jygaly ogly.

Erenler jem bolup, munda durdular,
Ýyglyşyban bize pata berdiler,
Röwşen adym — Görogly diýip berdiler,
Rugsatdyr ýoluňa bar, Jygaly ogly.

¹⁰³ Agmal= işler.

¹⁰⁴ Babam=Atam bolmaly (baba äzeri türkçesinde. AG)

¹⁰⁵ Halas ediji, gutaryjy.

— AÝ, OGLUM, ine bu sözüňi haladym, ine bu habaryň ýagşy. Hany, erenler näme berdi?
— diýip, Jygaly beg sermek-sürmek ediberdi. Görogly ýaňky düýrme gylyjy öňünde goýdy. «Ýene näme berdiler?» diýip sorap, ýene sermeniberdi. «Ýok, başga zat berenoklar».

— Hernä berenleri şu gylyçmy?

— Hawa.

— Baý, erenlerem sahy eken-ow, joşan eken-ä. Mundan ýarag bolmaz oglum, munuň bitirjek işini özüňde gaýrat, gurbatyň, bolsa, ýeri gelende, aş pyçagam bitirer.

— Haý, ata, bermeseler, dagy nädeýin, berenleri-dä şü.

— Bermeseler, oglum, Ispyhanda¹⁰⁶ dört ussa bar, olar bir ok-ýaý ýasapdyrlar, ony üç ýylda ýasap gutarypdyrlar. Ol ýaýy lagly-göwherden, agyr merjenden, altyn-kümüşden ýasapdyrlar, ol ussalaryň şerti: şol ýaýy çeken adam bolsa, şol ýaýy alýarmyş, çekebilmedigem dört ýüz tümen tylla utdurýamyşyn — diýip eşidipdim, şoňa barsaň, piriňi ýadyňa salsaň, şol ýaýy çekip alarsyň, oglum.

— Ata, ola bir ýat ýurt, men olaryň diline düşsem ýagşy!

— Ýok, diline düşersiň, oglum.

Ýetmiş iki dili diläp alypdy häli, ol oglanyň ýadyna düşenok.

— Oglum, Ispyhana barsaň, galasyna ýetip, günbatar derwezesinden girersiň, bir meýdan ýöreseň, öňünden bir medrese çykar. Medresäniň işiginden baryp, habarlaşar ýaly kişi barmy? diýip gygyrsaň, baýaky kyrk galandaryň başlygy Abdylla galandar şol medresede okap ýatandyr, iýen duzuny haklajak bolsa, saňa ussalaryň dükanyny tapyp berer.

Görogly:

— Ýagşy—diýip, atasyndan rugsat alyp, nirdesiň Ispyhan diýip, sürüp gidiberdi. Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Sürüp Ispyhana baryp günbatar derwezesinden girip, bir meýdan ýöridi. Öňünden bir medrese çykdy. Medresäniň işiginden baryp:

— Habarlaşar ýaly kişi barmy? — diýip gygyrdy. Abdylla galandar daşary çykdy. Salam berdi, salamyny aldy. Görogly muny tanydy, galandar muny tanymady, baryp gaýdanda ýumruk ýaljak oglandy, indi atly-ýaragly gerçek goç ýigit bolup gidipdir.

— How, ýagşy ýigit, habaryňy ber! — diýdi.

— Taňry myhmany boljak, galandar.

— Taňry myhmany bolsaň, han ogul, bu ýeri metjit, medrese, bu ýerde özüňe jaý tapylarda, atyňa jaý tapylmaz — diýdi.

¹⁰⁶ Säfewiler döwründe Yspyhan paýtagt bolany üçin, ol ýer ähmiýetli hasaplanypdyr, Magtymgulnyň “Gözel sen” goşgusynda hem Ispyhan agzalýar. (AG)

Aý, sen-ä bir tentek galandar ekeniň-ä. Men seniň kyrk eşegiňe jaý, ot, iým tapyp beripdim, sen indi şu galanyň içinde jaý tapmýamyň?

Soň galandar birden:

— Hä, sen kim? — diýip sorady.

— Hä, men Üçgümmez dagyndaky sygyr soýup beren Röwşen.

Pah, galandar, ýüwrüp gelip gujaklap, atdan alyp, aýagyny ýere degirmän, gelip hujresinde oturtdy.

— Oglum, gije-gündiz dilegim sendi. Seni maňa hudaý tagala aňsatlyk bilen ýetirdi. Oglum, kitabyň buýrugy, öňinçä atyňy ýerleşdireýin, atyň kişmiş iýermi, bürünç iýermi?

— Endamly körpe ýorunja bilen arpa tapberegäý.

— Atyň aýagynyň aşagyna näme düşäýin?

— Bir araba çäge düşäý.

Bir howluda atyny ýerleşdirip, öz ýanyna geldi:

— Oglum, göwnüň näme islese aýdyber, sen gök çay içermiň, gara çay içermiň, gant ezip iýermiň, nabat ezip iýermiň?

Şüle, süzme palaw, ýahna, her gün dokuz dürli tagamy häzir etdi, üç gün bolup dördünji gün bolandan soň:

— Hany, oglum, habaryňy ber? — diýdi.

— Galandar, şu galada bir ok-ýaý barmysyn, şol ok-ýaý — diýip geldim.

Ol ýaý galandaryň özüniň ýetik, belet ýaýy ol. Galandar:

— Köp ýagşy oglum! — diýip ýanynda bar teňňesini hasaplap gördi. Dört ýüz tümen tylla ýetmedi, ýene beýlekilerden, deň-duşlaryndan karz alyp, dört ýüz tümen tyllany jemläp, küýzä salyp ugrady. Galandar öz içinden:

— Bilip bolmaz, oglan çekebilme, puluny özüm bereýin — diýip, göwnüne getirdi.

Göroglyny ussalaryň dükanyna alyp bardy. Ussalar:

— Haý, Abdylla galandar, bu oglan näme? — diýdi.

—Hawa, ussalar, bu bir tanyş oglanym, şu gala ýarag diýip gelipdir, onsoň siziň dükanyňyza alyp gaýtdym.

— Pah, ussalaryň dükany özüňe belli: «Ussa aga, bejereweri» diýip, getirip goýlan ok-ýaý köp. «Ine halanyny alaýsyn» diýip, küdeläp öňüne uşşuriberdiler. Göroglynyň göwnündäki ok-ýaýyň hiç haýsasy çykanok. Muny bu ýana zyňýar, ony o ýana zyňýar.

Ahyry Görogly:

— Tapberseňiz düzüwrägini tapberiň, men bular bilen serçe awlajak däl — diýdi.

Ussalaryň halypasy aýtdy:

— Oglan, demiň daş ýarýar-a, bir ok-ýaý bar, çykaryp getirip goýjak, seniň ýaly oglan astyndanam galabilmez.

—Haý, ussalar, «**güýji ýetmez göre galar**» diýenleri, her zat-da bolsa getiriň, görüp galaly.

Ussalaryň halypasy bir şägirdine:

— Şol ok-ýaýy alyp çyk — diýdi.

Şägirdi bir hüjreden alyp çykdy, dokuz gabat teletinden¹⁰⁷ gaby bar, ýeke-ýekeden gaplaryny çykaryp goýdy, lagly-göwherden ýasalan ok-ýaý hüjrä ýalkym berip ýatyr. Göroglynyň sustuny basdy, atasy aýdypdy: «Oglum, hiç ýerde gorkma» diýipdi.

Pirini ýada salyp, ýaýy aldy-da, şatyrdadyp çekiberdi. Ýaýyň iki başy eplenip, biri-birine ýetip, tapşyp gelýär.

— Haý, haý, oglan, güýjüň zor ekeni, ýaýy syndyryp barýasyň, taşlaweri bäri.

—Görogly: «**Är lebzinden, köý¹⁰⁸ bogazdan**» diýenleri, muny çeken adam bolsa, bir pul bermän alýamyşyn diýip eşidip geldik. Muny çekdik, indi muny bize bermli.

— Aý, ýog-a, birneme gol muzzumyzy bermeseň, biz ony bermeýäs.

— Ynha bermeseň — diýip, ýaýy gezäberdi.

— Haý, oglan, dälüşge, bälçiklik gylygyňy goý, dogry, muny çekdiň weli, mundan başga ýene bir şertimiz bar. Sen munuň okuny ýedi pilden geçirmelisiň, onsoň bu ýaý seniňki bolar.

— Köp ýagsy, ol şertiňizem bitireýli.

Köçä çykyp, ýedi pili hatarma-hatar gabat goýdular. Ýedi pile garap, **keýmir oky** ýaýa dolduryp atdy. Ýedi piliň içinden parran geçip ötägitdi. Baryp oky galanyň goladan derwezesine urdy.

— Haý, oglan, ýaýy saňa bagyş etdik—diýdiler.

Galandar dört ýüz tümen tyllany ussalaryň önünde goýdy, olar:

— Ýok, galandar, sözüimiz söz, şertimiz şertdir, ýaýy çeken adam bolsa, bir pul alman berjekdiris.

— Aý, bolsa-da oglana birneme haýyr bererine, yrymyna ýagsy, her zat-da bolsa alyň!

— Gel, haýyrlaşmany orta saldyň — diýip, her ussa bir jüp tümen tylladan aldylar, dört ýüz tyllanyň galanyň galandara gaýdyp berdiler. Görogly ýaýy alyp, ussalar bilen haýyrlaşyp gaýdyberdi. Köçe bilen gelýärkä:

—Oglum, seni ýene bir ýere elteýin — diýip, galandar ýene Göroglyny bir metjit-medreselige getirdi, bir hüjrä girseler, bir aksakgal baba otyr, sakgalam ak, donam ak,

¹⁰⁷ Teletin=Işlenen ham, deri.

¹⁰⁸ Köý=Goýun

sellesem ak, kirpiklerine çenli ak gow ýaly bolup otyr. Bu galandaryň piri **Hoş Käbil Ahber** ekeni. Hüjräniň içine pugta seretse, bir burçunda bir ala naýza dur, Göroglynyň gözi şol naýzadan aýrylanok. Ýañky pir aýtdy:

— Eý, Abdylla, bu nähili oglan?

— Pirim, bu bir tanyş oglanym, şu gala ýarag diýip gelipdir. Senden şu naýzany diläp alyp bermäge geldim. Şu naýzany şu oglana ber, pirim.

— Ýok, Abdylla, bu naýzany göterjek oglanyň piri gaty zor bolmaly. Bu naýza her gezip ýören salpaýaga¹⁰⁹ başartmaz.

— Ýok, pirim, bu oglan enaýy oglan, ussalardaky ok-ýaýy hem çekip aldy.

Pir muny eşidip gyzyberdi:

— Aý, oglan, piriň kim? Bu ýana alyp ber ok-ýaýy — diýip, bu pirem muny synap dur, ýogsa, Görogly muny tanyp dur, şol deslap baryp çynaryň düýbünde gören piri bu. Görogly pirini habar berdi.

— ABDYLLA, bu oglanyň piri zor ekeni, naýzany alsa alagaýsyn, bar, bagyş etdik.

Görogly ýüwrüp baryp naýzany aldy, çykyberjek bolanda:

— AÝ, Abdýlla, bar içerdäkileri hem bagyş etdik, çykaryp ber, bu oglan ýarag şaýyny tutsun.

Bu galandar bu piriň bar zadyna ýetikdi. Ýene bir hüjrä girip, bir bukjany goltuklap çykyberdi, Görogly hem bu naýzany süýräp, bu hem gaýdyberdi. Bukja durşuna ýarag ekeni, altyn ýakaly sowut¹¹⁰, galkan, gürzi, aýpalta, tylla saply gazma hem başga şuňa meňzeş ýaraglar, hemmesi batyrlaryň göterýän ýaragy. Aý, garaz, gepiň gysgasy, Ispyhanda Göroglynyň ýarag şaýyny tutan şu galandar boldy. Ýene üç, dört gün bolandan soň Görogly:

— Galandar, maňa rugsat berseň, men indi gaýdaýyn!

— Oglum, bolsaň-da hyzmat edýän, gaýtasaň-da hyzmat edýän.

— Ýok, galandar, men gaýdaýyn—diýip, Görogly Gyraty bir kemsiz çyplak eýerläp, ýaraglaryny dakynyp, çykyp ugraberdi. Galandaram ýurduň çetine gelinçä uzadyp geldi.

— Galandar, «**Uzadandan ýoldaş bolmaz**» diýenleri, saňa rugsat, gaýdyber.

— Ýok, oglum, senden bir dilegim bar, şol dilegimi bitirseň gaýdaýyn, bolmasa, ölinçäm atyňy jylawlap ýörüşim.

Görogly öz ýanyndan içini gepledip: «Bu beren zatlarynyň puluny gaýdyp diläýjekmikä, eger atymdan başga näme dilese, menem mertlik bilen bitireýin, diňe atymy dilemese bolýar» diýip, göwnüne düwdi-de:

¹⁰⁹ Salpy aýak=Boş bikär.

¹¹⁰ Urş eşigi, jüpbe, jöwşen

— Galandar, näme dilegiň bolsa, aýt, bitireýin — diýdi.

— Bitirseň, oglum, baýak Üçgümmez dagynda otyrkaň, seniň ýekeje sygryňy soýduryp, duzuňy iýip gaýtdyk, onsoň duz-nesibämiz çekip, Reýhan diýen betbagtyň üstünden duçar geldi, «**Ýagsyny görmek göz arslan**» diýenleri, «**Taryp etmek sogap**» diýenlerini onuň ýanynda baş-alty agyz söz aýdagaýdym. Meniň şol günämi ötseň gaýdýan, bolmasa atyň aýagynda paýandaz bolup, ýörüşim — diýdi.

Görogly:

—Galandar, hemme günäň şol bolsa, olar takdyrдыr, bar günäni ötdüm—diýip, galandaryň göwnüni şat etdi. Galandar Görogly bilen hoşlaşyp, begenip, yzyna dolanyp gaýtdy. Görogly hem: «**Ýekäniň ýary hudaý**» diýip, sürdi Gyraty. Bir mezil ýoly bir basyp, iki mezil ýoly iki basyp, sürüp Üçgümmeze geldi. Atyny baglap, atasynyň ýanyna girdi. Atasy bilen esen-amanlyk soraşdy. Atasy:

— Oglum, sag-aman geldiňmi?

— Gildim, ata.

— Hany, nämeler getirdiň, oglum, bir göreýin.

— Ine, meniň getiren zatlarym, ata — diýip, getiren zatlaryny atasynyň öňünde goýdy.

Jygaly beg olary ýeke-ýekeden sypap-sermäp, bu ýanyna geçirdi.

— Aý, oglum, men seni adam etjek bolup daglarda gezdim, derelerde gezdim, maňlaýym ýaryldy, gözüm oýuldy, oglum, ahyry seni adam ornuna ýetirdim. Indi şu at, şu ýaraglaryň bilen öz alajyňy özüň görmeseň, başaşak gitseňem, men saňa gynanmaryn. Şu wagta çenli men saňa oglum diýip ýöryädim, aslynda sen meniň agtygymyň. Seniň dädeň Ady beg, ýurduň batyry hem serdarydy. Oglum, Çardagly Çandybil ýurdunda seniň kyrk müň öýli Türkmen iliniň bar¹¹¹. Olar başsyz-baratsyz galdylar, oglum, Çandybile gideýli, öz ýurdumyza baraýly, il-ulusyňa baş bol, oglum. Eger sen Çandybile baryp, kyrk müň öýli Türkmen baş bolsaň, daş-töwereklerdeki yüz müň, elli müň öýli türkmenlerem saňa ýar bolup, seni goldar, oglum, ýurda baraýly, oglum. Ýurdamyza gan çaykaýan zalym patyşalardan ganymyzy alaýly, ar-namysy ýerde galdyrmaýly—diýip, Jygaly beg bozuldy-da hamsykdy¹¹². Görogly hem bozuldy. Jygaly beg:

— Oglum, Çandybile barsaň, meniň Genjim diýen oglum bardyr. Ol diri bolsa, malyndan birjigini iline beren däl. Bir-iki ýarym adamlaryň bolşy ýaly, malyny özem iýip bilmän, daş ýaly gatap ölüp gitjek adamdyr. Ol näme bolsa-da özüne, biz onuň malyndan çallyk geçi hantama däl, ýöne her zadam bolsa, bärden baraňda şoňka baryp düş-de hal ahwal

¹¹¹ Bu ýerde “Ergene konda” gizlenip soňra ýurtlaryna dolanyp baran türkler ýadyňa düşýär. (A.G)

¹¹² Hamsykmak=Kemşerip aglamjyramak, bogazyň dolup aglamjyramak.

soraş, ýurduň ýagdaýyny bil. Öz ulus-ilimize baraýly, oglum — diýip, Jygaly beg agtygyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Ýalňyz balam, algyn pendim,
 Ýurduň terk eýleji bolma!
 Özünden gaýry namardyň
 Minnetin çekiji bolma¹¹³!

Gyraty besle jul bile,
 Oturyşgyn ähli dil¹¹⁴ bile,
 Ölinçäň bedasyl bile
 Mähriban bolujy bolma!

Ýaşulular geňeş etse,
 Ýagşy-ýamana göz etse,
 Il-halkyň bir iş tutsa,
 Sen ondan galyjy bolma!

Tagam berseň, bergin aja,
 Daýangyn egri gylyja,
 Emma duran gury agaja
 Nähak gan çalyjy bolma!

Şat bol il-halkyň göreňde,
 Sözün al geňeş berende,
 Bir garyp aglap duranda,
 Ýanynda gülüji bolma!

Jygaly beg, öwüş-öwüş,
 Myhman gelse, etgin sewüş¹¹⁵.
 Döwüşseň, mert bilen döwüş,
 Namardy kowlaýjy bolma!

JYGALY BEG sözüni tamam etdi. Görogly atasynyň sözüni diňläp:

— Bolýa, ata, men ertir ir bile gideýin — diýdi. Dynjyny alyp, ertesi Görogly atasy bilen hoşlaşyp: «Nirdesiň Çardagly Çandybil» diýip, sürüp gidiberdi. Bardy Türkmen

¹¹³ Şeýle mazmunly goşgy Magtymguly-da hem bar (AG)

¹¹⁴ Ähli del=Ýürekdeşler

¹¹⁵ Sewüş=Mal soýmak.

sähraşyna ilatyň ileri çetinden. Barsa, çarwa adamlar ýurduň çetnide oturan. Soň baş-
alty sany ak üzükli¹¹⁶ öýi gördi. Öýüň işiginden baryp:

— Habarlaşar ýaly adam barmy?— diýip seslendi. Genjim agasy daşary çykdy. Salam
berdi. Salamyny aldy. Olam ony tanymady, bu-da muny tanymady. Genjim agasy:

— How, ýagşy ýigit, habaryňy ber— diýdi. Görogly şol ýerde jylawy eýeriň gaşyna
taşlap, arkasyndan sazy kakyp alyp, Genjim agasyna garap: «Men häli, agam haýsy, ilim
haýsy bilebilmedim» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Agajan, arzymy aýdaýyn saňa,
Ilim haýsy ýanda, bilebilmedim?
Tä ölinçäm gullugyňda bolaýyn,
Ýolum haýsy ýanda, bilebilmedim?

Pirim şerap berip gandyrdy,
Babam Jygaly beg salam gönderdi,
— Genjim agaň bardyr — diýip dönderdi,
Agam haýsy ýanda, bilebiledim?

Bilsem baryp, belent dagdan öter men,
Arym alyp, maksadyma ýeter men,
Il haky üçin keýmir okum atar men,
Ganym haýsy ýanda, bilebilmedim?

Hakdan özge kime aýdaý dadymy?
Hiç kim bilmez synamdaky odumy,
«Görogly» diýp, ilim goýdy adymy,
Ilim haýsy ýanda, bilebilmedim?

At-owazam bu älemi tutmaga,
Göwün telwas eder ile ýetmäge,
Ganym görsem, keýmir okun atmaga,
Ganym haýsy ýanda, bilebilmedim?

Görogly! — diýp, goýdular adymy,
Hakdan özge kime aýdaýyn dadymy,
Hiç kim bilmez synamdaky odumy,
Ilim haýsy ýanda, bilebilmedim?

¹¹⁶ Üzük=Ak öýüň keçesi.

BU SÖZI aýdandan soň:

— How, ýagşy ýigit, sen Genjim agam diýýäsiň, atam Jygaly beg diýýäsiň, men seniň sözüňe düşünemäk, sen maňa habaryňy dilden beýan et, sen kim?

— Men Ady beg soltanyň ogly, Jygaly begiň agtygy.

— Baýaky Röwşeimi sen?

— Edil şonuň özi men — diýen badyna Genjim agasy ylgap gelip, gujaklap atdan alyp, aýagyny ýere degirmän getirip, ak öýüň töründe oturtdy.

—Eý, Röwşen jan, asmandan indiňmi ýa ýerden çykdyňmy? Hüňkär patyşa siziň dördüňizem diri ýere gömdüripdir diýip eşitdik.

— Ýok, Genjim aga, Hüňkär patyşa diňe Mömin agamy öldürdi. Atamyňam gözünü oýdy. Ondan gaçyp çykyp, Üçgümmez dagynda mesgen tutup otyrys. Atam: «Genjim agaň gelip bizi göçürip ekitsin» diýip, meni seniň ýanyňa iberdi. Ýurda göçüp gelmekçi bolduk, Genjim aga!

—Köp ýagşy oglum, sen bu ýerde boluber bakaly. «**Barlynyň bazary ýanynda**» diýenleri, baş-alty ineri howutlap¹¹⁷, baş-alty dogma¹¹⁸ başyny itdirip, Genjm dädeleriniň ýanyna gidiberdi. Genjim gelip, dädese bilen esen-amanlyk soraşyp, bir agşam bolup, ertesi çatmasy bilen göçürip alyp gaýdyberdi.

Jygaly beg hem gelip, ýurduna gowşup, mesgen tutup bolubersin.

Bir aý, kyrk gün bolandan soň, Çandybiliň ilaty bir märekede maslahat etdiler:

— Haw, ilat! Ady beg soltan öleni bäri, Jygaly beg gideli bäri, ýurdumyzyň belli begi, eýesi bolmady, ynha, Görogly gerçek goç ýigit bolup gelipdir. Derdimize ýarajak, şuny ýurda han edeýliň—diýip ilat maslahatlaşyp: — Ozal dädese ilata serdardy, onuň ornunda goýalyň — diýip, Göroglyny ilata beg edip bellediler.

— Ýurda beg bolan adama genji-hazyna, döwlet gerek — diýip, ilat — mally baýlar mal berýä, pully baýlar — pul berýä.

— Han bolan adama nöker gerek— diýip, ine muňa nöker jemläp berýärler. Pah, özüňe belli, il arasynda her hillisi bolýa, ýaltalar, işden gaçgaklar, kölege söýen jalataýlar bolýa, şolardan bir topary nöker— diýip ýygnap, Göroglynyň eline berdiler. Görogly özüňe belli, öz atasynyň gylygyndan bolan ýigit. Ol bu günlügin tapsa, ertesini gaýgy edýämi? Ol:

— Ýigitler, aýdyjy bagsy bolsa, çalyjy sazanda bolsa äkeliberiň. Palaw bolsa günde üç-dört wagtyna bişiriberiň!— diýdi.

¹¹⁷ Howut= Münmek, yük urmak üçin düýäniň arkasyna salynýan hataply enjam.

¹¹⁸ Dogma=Nöker.

— Beýle sowguda, harajada zat çydaýamy, ýaňky adamlaryň berenini baş-on günde iýip, bu ýal ýagylary soňuna çykdy. Onsoň Genjim agasy baý adam, Genjim agasyndan nesýe-nowgan goýun almaga aýlanyşdy.

Soňabaka Genjim agasynyň ýanynda-da nesýä geçmedi, olam nesýe goýun bermesini goýdy. Ondan soň ýerastyndan adam iberip, onuň goýnundan ogurlatmaga başlady. Aý, zaňnar, agasynyň malyna el garyp başlad-ow, bir gün baş-alty goýnuny ogurlap iýdi.

Pah, Genjimem bir nebsine ejiz adam, bu işiň Görogludan ýetenini aňlap, şondan Göroglynyň meýhanasyna baka ugrady. Gelip, meýhananyň agzynda tekjaniň üstünde oturyp, sobbajyny ýag küýzesiniň dykanjy ýaly edip, lagr-lagr edip sögünip başlady:

—Aý, zaňnar Görogly, men seniň üçin mal gazanypmydym, dünýä gazanypmydym? Indi sen öz alajyňy özüň görmejekmi? Men seni bakaýynmy ýa-da ýanyňdaky ýal ýagysy bidöwletleri bakaýynmy? Bu baş bolan, beg bolan ýigide bak-a, munuň edýän işine bak-a! Bu han-soltanlaryň ulusynyň, kiçisiniňem tapawudy bolmaz, ol ýanda Hüňkär patyşada iliniň malyna talaň salyp, halka zulum edýä, bu ýerde seniňem edýän işiň şoňa meňzeýä, zaňnar. Hüňkär patyşa ýalňyz agaňy öldürip, garry ataň gözünü oýdy. Ol ýanda ol ganyň gidip ýatyrka, sen bu ýerde bir bölek bidöwletleri daşyňa ýygnap, meniň malymy çapawullaýasyň—diýip, sögünip, hüňürdäp öýüne gaýtdy. Ol gaýdansoň, Görogly oýlandy:

— B-ä «**Däliniň müň gepi telek, bir gepi gerek**» diýenler-ow, meniň bu ýatysym däl ekeni — diýip içini gepledip, ýigitleriniň ýanyna gelip:

— Ýigitler, siz maňa nöker bolsaňyz, ýörüň begler, ar almaga gideýliň—diýip, ýigitlerine garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Beglerim, arzymy aýdaýyn size,
 Ýörüň, begler, ar almaga gideliň!
 Herne hyzmat bolsa görkezdiň bize,
 Turuň, begler, ar almaga gideliň!

Goç ýigitler pir goluny alandyr,
 Görüň, muhannesiniň meňzi solandyr,
 Rum, Istambulda namys galandyr,
 Geliň, begler, ar almaga gideliň!

Ozaly atamyň gözünü oýdurdy,
 Soňra tutup, meniň agam öldürdi,
 Ýüregimni gam-gussaga doldurdy,
 Geliň, begler, ar almaga gideliň!

Ylgar güni görsek ganym garasyn,
 Dag aşsa-da tutar ýaly töresin,
 Saýlap miniň dal bedewiň seresin,
 Turuň, begler, ar almaga gidelin!

Meýdana girende otlar ýakylar,
 Naýza ursañ, polat zere¹¹⁹ söküler,
 Dep berende, altyn tuglar ýykylar,
 Ýörüň, begler, ar almaga gidelin!

Akmak biakyldyr, nesihat almaz,
 Muhannes söweşiň tälimin bilmez,
 Görogly beg aryn almaýan galmaz,
 Turuň, begler, ar almaga gideliň!

BU SÖZI aýdandan soň, bar ýigitleriň saly¹²⁰ suwa gaçdy.

— Ýigitler, salyňzy suwa gaçyryp oturmaň, gitmesem bolmaýar, men hökman gitmeli, ýene-de sizlere ertire çenli wagt berýän, gitjegiňiz bolsa, pugta taýýar bolup oturyň. Göwni bölegiňiz bolsa, hanha, ak ýol—diýip, ol öz meyhanasyna garşy gidiberdi. Göroglynyň bolýan jaýy özbaşyna bölek ýerdedi.

Görogly gidensoň bular meýhanada etdiler galmagaly, ham paýlaşýan ýaly, etdiler gowry. Birden biri buýandan çykyp:

— Aý, ýigitler! Munuň aýdýan sözüne düşündiňizmi— diýdi.

Onda biri aýtdy:

— Düşündik!

—Näme diýip gitdi? Hüňkär patyşa munuň ýalňyz agasyny öldüripdir, atasynyň gözünü oýupdyr, ine, bu zaňnar şondan ganyny, aryny almaga gitjek bu.

Onda biri bu ýandan çykyp:

— Ä-Ä-ý ýigitler! Ýigitler! — diýdi. O ýandan ýene biri:

— Hä, näme bolupdyr? — diýdi.

—Näme bolanyny, görmän durmusyňyz. Bu iýip-içip mes bolup, turşusy depesine çykypdyr, otuz-kyrk atly bilen kyrk dört derwezeli şähere degip, abraý tapjakmyş bu, muňa gözi gyzaryp, düze düşen aga diýerler.

Bu ýandan biri çykyp:

¹¹⁹ Zere=Urş dony.

¹²⁰ Sal=Tagtadan ýasalan gaýyga meňzeş.

— Aý, ýigitler, alajyňyz näme, gideliň diýse gidäýmelý bolarsyňyz. Ýogsa näme, ine aýdyjy bagşy, çalyjy sazanda, ine bir ýanyňzda palaw, şüle, ýene bir ýüzüňe ýahna, ýene bir ýaňyňyzda çay, gant, temmäki, keýpi-sapa, eýse, siz bu zatlary iýip-içip ommalyp ýatjakmydyňyz? Elbetde, süýji-süýji iýmäniň düýbünüň bir çöpi bolmaly. Ol sizi ýöne ýere sygyr ýallan ýaly ýallamaýa, ite-de ýöne ýere ýal berilmeýä, ýigitler—diýdi.

Birnäçeleri maslahat edip:

—Biz-ä şu gije gaçjak, sizem halanyňzy ediň, ýigitler, biziň öňki iýenlerimiz janymyza noş bolsa bolýa, biziň atamyzyň gözi oýulmandyr, oýulsa Göroglynyň atasynyň gözi oýulypdyr, näme, biziň agamyz öldürilipmi?

Bu ýandan biri akyllysyran kişi bolup:

— Bular gaçsa gaçybersin, sizler gaçmaň, meniň diýenimi ediň— diýip aýtdy.

— Hä, seniň näme diýeniňi edeýli? Bu zaňňara seret.

— Hä, eýse, gitjek diýdiňiz, gidiň-dä.

— Ýok, ony siz bileňzak, ol sizi synamakdan ötri bu sözi aýdyp gitdi, özüňize belli, şu günler Genjim agasam nesýe goýun berenak. Başga ýerdenem algy-bergä ötenak, şu günler bu zaňňar gaýlap ýör. Onuň üçinem bu şularyň yhlaslysy, bi-yhlaşy saýlansyn diýip, şu synagy edip gitdi. Ýogsa näme, otuz-kyrk sany atlysy bilen kyrk dört derwezeli şähre degip, abraý tapmajagyny bilmän, ol telbemi, dälimi näme?

Baş-alty sanysy ynanyň, munuň diýenini edip galdy. Özgeleri bolsa, şol gije il ýatandan soň: «Sizem halanyňzy ediň» diýşip, gaçyp gitdiler. Munuň töweregine nöker diýlip berlen adamlaryň hemmesi enesi urup, atasy sögen bir topar wepasyzlardy. Ata-enesine wepa bermedik, il-halkyna nirden wepa berer?

Ertesi Görogly atyny eýerläp gelse, nökerleriniň diňe baş-alty sanasy otyr, galanlary ýok bolupdyr. Görogly:

— Hany ýigitler, buýankylaryňyz nirde? — diýip sorady.

— Aý, Görogly aga! Jygba-jyga gezek gelende, saýlanar galar özi. Seniň bilen deň durup ölüşjek ine bizler bar, başga kim bolup biler— diýşip gursaklaryna kakdylar.

— Ýöruň, ölüşseňiz — diýip, alyp çykyp gidiberdi.

Çykdy çöle-düze, sürdi daglyga, galanyň içindäki demirlik, batyrlyk çola ýerde tapdyrýamy? Atlylaryň kem-kemden ýeli çykyp, howy basylyp, sütünleri süýnüp başlady. Biri aýtdy:

— Dostlar, büýä gitjegini çynaldan bolmaga çemli, bu zaňňar hiç ýana sowulman sürüp barýa-a bu.

Onda biri aýtdy:

—Çynaltma näme işliýä, muny çarwa baýlary oturşmaga çagyrandyr, şoňa barýandyr bu.

Onda ýene biri aýtdy:

— Çarwa baýlary çagyran bolsa gaty ýagşy, pah, şu günler düýäniň goýnyň ölümi kändir-ow.

Onda ýene-de biri aýtdy:

— Çarwa baýynda näme ýok! Hemme zat bar. Onda, alaçaly ýagam bardyr.

Çarwa baýlaryna sowlar diýen tamalary bardy, Görogly bolsa oňa-da sowulman, günbataryna geçip ötä-gitdi. Bir ýel ýüregi:

— Aý, ýigitler, işiňiz gaýtdy, bu sowuljak ýeriniň duşundan geçdi, işiňiz gaýtdy, bu gitjegini çyngartdy.

Biri bu ýandan çykyp:

— Wäh, ýigitler! Meni diňleseňiz-le, meni, meniň samsyklygyma garaň. Men iýmäge zar däldim, içmäge zar däldim. Ýedi patyşanyň hazynasy ýaly hazyna meniň atamda bardy. Men atamyň gazanasyny iýip, puluň arkasyndan hezil edip, donумыň synyndan tutup, kölegeden, kölegä aýlanyp, itleri kölegeden kowup, kölegäni itlere ýetirmän, arkaýyn ukyny alyp, turup çay içip, çilim çekip, mes bolup, ýüpek geýimler geýip, ýüpek işlik dony ýasgynjak alyp, telpegi çekgä gysyk atyp, seçekli ýaglygy guşanyp, seçegini seçelindirip goýberip, obanyň içinde gelin-gyzlara guwanyp ýörsem bolmadymy?— diýdi.

Onda biri bu ýandan çykyp:

— Haw, sen baýyň ogly, näme bizleri kaşşagyň¹²¹ ogly hasaplap, muny bize gyjالات berip aýdýamyň? Bizem özümizi pes adam hasaplamyzak— diýdi.

Ýene biri çykyp:

— Ýigitler, biriň kesip, biriň biçip, uly dawa bolup gitmäň, bu ine bir ýere barar düşer, çay içer keypini köklär welin, şol wagt muňa bir söz aýtdyraýlyň, agzyndan belli jogap eşideliň.

Görogly bir ýere baryp, düşüp, çay içip, keypini kökländen soň, bular Göroglynyň ýanyna gelip:

— Haw, aga, şu barýan ugruňda hi bir olja-polja diýen ýaly bir zat barmy? Bolsa, gowy bolardy, çay-temmäki puly bolardy. Ýa-da ar-namys diýip, başyňy etegiňe salyp barýamyň? — diýdiler.

— Ýigitler, meniň oljam-da bolmaz, poljam-da— diýip, Görogly ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Ylgarym¹²² bar Rumustana,

¹²¹ Kaşşak=Garyp, puhara.

Meniň bilen aşan ýörsün!
Ar üstünde şirin jandan,
Maldan-başdan geçen ýörsün!

Kim ok bilen, kim ýaý bilen,
Ýigit ýagşysy şaý bilen,
Duşman görende oý bilen
Ýüzme-ýüz sanjyşan ýörsün!

Ýigidiň myrady atdyr,
Aty saklamak döwletdir,
Kesgir gylç ýanar otdyr,
Oda özünü uran ýörsün.

Görogly, bu demme-demdir,
Muhannese gelen gamdyr,
Ýigide söweş baýramdyr,
Maldan-başdan geçen ýörsün.

BU SÖZI aýdandan soň, bular:

—Pähäý, biz näme malymyzdan, başymyzdan geçip, biziň agamyzy öldüripmidiler, atamyzyň gözi oýulypmy näme? — diýdiler.

— Görogly aga, bizlere rugsat berseň, bizler gaýdýas, bizi urup-käýäp äkitjek bolup nätjek, baraňda-da peýdamyz degmän, gaýta zyýanymyz deger. Bizlere rugsat ber, aga!

—Peýdaňz degmejek bolsa, men sizi urup-käýäp äkidip nädeýin, baryň, baryňa rugsat, gaýdyberiş! — diýen badyna, bular dönüp gaýdyberýäler.

Yzlaryna dönüp, bir meýdan ýöränlerinden soň, biri aýtdy:

—Bu zaňnaryň gepine ynanyp bolmaz, bizden aýrylyp, ýekelik basyp, karary ýetmän: «Sizi äkitmesem bolmady» diýip, yzymyzdan ýetäýmesin.

Bular boldular bir basgy, berdiler şarpa-şarpa.

Bular gaýdanson, ýaňkynyň aýdany ýaly, Görogly birneme ýekesiredi. Göroglynyň urşa çykyşynyň iň birinji gezegi, öňi şudy. Görogly dönüp, bir gaýtjak hem boldy. Ýene-de oýlanyp: «Indi ýola çykyp, yzyna dönüp, Çandybile barsam, Genjim agam näme diýer, ol atymyň guýrugyna sübse dakyp gykuwlap, galanyň ähli itlerini yzyna salyp, masgara eder, ilden çykarar meni. Heý, zaňnar Görogly, haçana sen baş-altı sany jalataýy adam edip ýetişdirip, olardan arka gözlejek. Sen mert bol, merdana bol» diýip, özüne göwünlik

¹²² Ylgar=Ýöris

berdi. Ol Gyraty ýalaňaçlap, ýamaşgandan eýerläp, köýnekçäni agdygraga-da salyp, keçäni syrtyna bökderip, guýrugyny gaçarak düwüp, Gyraty mündi-de: «gury säpini diýen ýörşine salyp, öwürdirip galybersin.

Göroglynyň dädesi Ady begiň ýanynda gezyän kyrk atly ýigidi bardy. Ady beg soltan ölenden soň, onuň ýigitleri ýurduň beg-töreleniň, baýlarynyň zulmuna, sütemine çydaman, açlykda-horlukda galyp, Çandybilden gaçgak bolupdylar, olar gaçyp çykyp, bir daglyk ýerde çatma dikip, mesgen tutup ýatyrdylar. Bu atlylaryň baştutanyna **Sapar Mährem**¹²³ diýip at berýädiler. Lakamyna **Sapar Köse** diýerdiler.

Göroglynyň ýolam şu atlylaryň üstünden düşdi. Bu atlylar çatmalaryny dagyň içginräk bir ýan buljумыnda tutupdylar. Sapar Köse öz atlylaryndan **Däli Mätel, Seýtek Gyrma** diýenleri: «Kerwen ötse, habar ber» diýip, dagyň gädiginde garawul goýupdy. Bularyň işi öten söwdagärileriň, şalaryň, hanlaryň kerwenini talap ýatmakdy.

Gün çykdy, ýaňky garawullar Göroglyny gördi. Seýtek Gyrma aýtdy:

— Bar, Mätel, şu ýerden bir atly gelýär, Köse daga habar ber, şuny alma alajyny edeýliň, Köse dagy ata, iým bermänkä tiz ýetiş.

— Bolýa, ýagşy— diýip, Mätel at gamçylyp gaýdyberdi. Sapar Köse-de şol wagt atlaryny ýalaňaçlap, ýaňy torbany geýdiren ekeni.

Görseler Däli Matel at gamçylyp gelýär.

—Mätel bir habar tapyp gelýä, derrew atyň başyndan torbany alyň— diýip, Köse ýigitlerine buýurdy. Atyň başyndan torbany alyp, eýerläp, Mätel gelmänkä tiz taýýar boldular zaňnarlar. Köse Mäteliň gelmegine howlukdy-da:

— Häý, Mätel— diýip gygyryberdi Köse: — Habaryň aýda-aýda geliberseň bolmaýamy ahyryn, kerwen köpmi?

— Aý, Köse, kerwen nätsin, beýleki nätsin, bir atly gelýä welin, şol ýa ýurt sorayan han, ýa-da ýurdy sorayan töre, ýa bolsa o patyşanyň hazynasy ýaly hazynaly, döwletli, baý, haýsy-da-bolsa şularyň biri bolmaly, diňe onuň üsti-başy, egin-eşigem ýedi arkamyzy ýere degirjek däl. Eger şony ele salyp bilsek, biziň ýedi arkamyz horluk ýüzüni görmez, syrtynda bökderigem çay, temmäkimikä diýýän, ygynda¹²⁴ ysyndan dura bilmedim.

— Atlanda-atlan bolşup, atlanan atyny depip, dagyň gädigine baka ýüzün salaýdylar. bärden baran batlaryna Köse aýtdy:

— Ýigitler, siz görünmän duruň, men şu atlyny ogrynça öz gözüm bilen bir göreýin — diýip, atdan düşüp, dagyň gädiginden seretdi. Göroglyny görenden aýtdy:

¹²³ Mährem=Syrdaş. Özbek serdarlarynyň köşgünde resmi bir wezipe bolan, hana has ýakyn adam.

¹²⁴ Ygy=Ýele ýany

— Aý, ýigitler, munuň aty ýaman satanlak görünüä-le; bu atyň ýüzi-gözi gaty hyýrsyz¹²⁵ görünüä, daşdan kowsak, bu bize el berjek at däl, gijesi bilen şöwürü ýetip gelýän atdyr bu. Biziň atlarymyz bolsa dok ýatan atlardyr. Dogry alkymlap gelsin, onsoň kowaýlyň. Üstündäki bolsa bir gögele¹²⁶ oğlan.

Ýakynlap gelen mahalynda birden kyrk atly dagyň gädiginden çykyp naýzany ýapyryp, Görogla garşy «alla» diýip at goýdular.

Beýle-beýle zatlar Göroglynyň görmedik zady, yzyna dönüp bir gaçjagam boldy, ýene-de «gel-äý gaçmaýyn» diýip, özüne göwünlik berip, naýzanyň ökje tarapyny öwürüp, sanjylyp duruberdi. Bular-da atlanan kişi bolup, hellewleşip gelýär bir topar atly. Görogly hem berk durun, gelenini sanjyp agdarmaga başlady. Iň soňunda **Bozdumanymy** gübürdedip, Sapar Köse geldi, Görogly munam atdan agdardy. Kyrkysynam atdan agdardy. Gyzyl ýaýryt etdi. Sapar Köse aýtdy:

— Haw, ýagşy ýigit, seniň bilen at üstünde bir naýzalaşaýly diýsek sen çyna ýazdyň-da, ýaman naýzany hyrçyňy dişläp urýasyň-lä, zaňnar.

— Äý, ýigitler, siziň degişmäňiz bolsa, biziňem degişmämiz, siziň, çynyňyz bolsa, biziňem çynymyz. Häli hiç gaýsysyna öler ýaly ýara düşenak.

At üstünde el bermejegini bilenden soň, Köse birki sanysynyň gulagyna pyşyrdady:

— Bu at üstünde bize el berjek adam däl, sizler aňyrrak giden kişi boluň, men şuny aldap-ogsap, atdan düşürüp, bir göreş tutan kişi bolaýyn. Şol wagt-da muny gabyrdadyp basaýlyň, ýöne kyrkyňam birden topuly geläge-de hemmäh hümer-hümer, topar-topar edip, bir-biriňi basyp öldüräýmäh, ikiden, ikiden geliň hem-de muny öldürmän diri tutup, elini arkasyna daňyp çatmaň öresine sarap, yzyna habar edeýliň, munuň zyndan müň tylla, iki gap garşy¹²⁷ temmäkiniň geljegi görnüp durýa. Bu zaňnaryň zyy döwletli bolara çemeli.

Bir-birine ümleşip, ýigitler pytyraga-da gidiberdiler. Göroglynyň zynda diňe bir kör atasynyň galanyndan habarlary ýok, bular baý oğly diýip ynanyşyp, gidensoň Köse aýtdy:

— Haw, ýagşy ýigit, seniň ýaly bir pälwan ýigit görsem meniň bagrym gijäberýär. Dek oturasym gelmeýä, sen bir atdan düşseň, ikimiz bir göreş tutsak.

— Bolýar — diýip, Görogly atdan düşdi. Ikisi gujaklaşyp göreş tutdular. Bu ikisi bir meýdan ýakalaşanlaryndan soň, Göroglynyň ýeňsesinden bir hasyrdy peýda boldy, ýeňsesine gaňrylyp gözlese, iki sany pyýada ýetip gelýär. Bularyň dil düwüşüp, sapak bişirişenini Görogly aňdy, heniz gelip ýetişmänkäler, olaram gabyr-gubur edip Kösäniň

¹²⁵ Hyýrsyz=Gaharjaň

¹²⁶ Gögele= Heniz gowy bişmedik, ala gök, çala bişen (iýmiş hakda).

¹²⁷ Garşy= Karşy bolsa gerek, häzirki Özbegistanda şäher ady.

aýagyna basdylar. Ol ikisini göterip Kösäniň üstüne basdy. Şol Kösäniň aýdany ýaly, ikiden-ikiden gelip durlar, eger köpelip gelen bolsalardy, Göroglynam birneme heläk etjekdiler. Emma Görogly olary başden-üçden örüp çykyberdi. Kyrkysynam biri-biriniň üstüne basyp, iň üstüne münüp, Görogly jonkaryp otyr.

Sapar Köse iň aşakda galdy, ýatan ýerinden gygyrды:

— Aý, ýagşy ýigit, maksadym seni bir üstüme çykarmakdady, ol aýdanym boldy, düşeweri, gara zalym gapyrgalarymy döwdüň.

Şeýdip gygyrandan soň, Görogly üstünden düşdi. Kyrklaryň hersi bir tarapdan terne gaçan ýaly pytyraşyp ýere gaçýa.

— How, ýagşy ýigit, sen atyň üstünde bize el bermediň, göreşde el bermediň, indi sen bize aslyňy aýt. Ýör, seni goşa eltip, çay, paý içip, onsoň seniň habaryňy alaýly — diýip, goşlaryna getirip, çay-çilim berip:

— Ýeri, ýagşy ýigit, sen kim? Habarňy ber! — diýdiler.

— Men Ady beg soltanyň ogly, Jygaly begiň agtygy.

— Ýit-ä, ýok bol-a zaňnar, kime aýdýasyň ony, Ady beg soltanyň ogly barmy näme?

— Hawa bar, men-ä şonuň ogly. Biri haýran galyp:

— Senden onuň ogly bolmaz, ýagşy ýigit — diýdi. Onda Seýtek Gyrma çykyp aýtdy:

— Duruň, duruň ýigitler, men baýak bir adamdan eşidipdim, Ady beg soltan ölenden soň onuň aýaly göwrelikä ölüpdir, oglan görde bolupdyr, onam Jygaly beg agtaryp alyp, adyna Görogly goýupdyr. Şol şu bolsa bolar.

Onda Köse:

— Sen şomy? — diýip sorady.

— Edil şonuň özi men.

—Ýüwrüp gelip, Göroglynyň boýnundan gujaklap, hümer-hümer, topar-topar bolup muny öldürip barýalar.

— Aý, Görogly, Görogly, seniň dädeň öleni bäri **barara ýer, batara köl tapman**, biziň şu sergezdan gezip ýörişimiz. Indi asmana uçsaň, aýagyňdan çekeris, ýere girseň, gulagyňdan çekeris, indi biz seni ýazdyrmyýas-ow.

— Meniňem edil islöp tapman ýören ýigitlerimem siziň ýaly ýigitler— diýip, dädeleriniň kyrk ýigidine eýe boldy.

Bu aşam Sapar Kösäniň çatmasynda bolup, ertesi Köse:

— Görogly beg, habaryňy ber, nä jaýly çykdyň bu ýanlara? — diýdi.

— Köse, biz öz ýurdumyzdan gaçyp, bir ýurtda mysapyrçylyk çekip ýören wagtymyzda, Hüňkär patyşa ýalňyz agamy öldürdi, garry atamyňam gözünü oýdy, men şondan arymy almaga hem ganymy almaga çykdy.

—Baý, Görogly, sen onam bir iş hasap edip çykypsyň-ow, asyl ola biziň işsiz mahalymyzda çapyp-gelip duran ýerimiz ol. Ondan aňsat zat näme bar — Köse ýigitlere baka ýüzlenip:

—Boluň, ýigitler! Atyňyzy çakgan eýerläň, bize bir täze serdar geldi, ony el-aýak edineliň—diýdi. Atlary çyplak eýerläp atlandylar. Köse zaňnar öňüni başlap, Bozdumanyňy gübürdedip galyberdi. Hüňkäriň iliniň bir çetinden gelip, urdular çapawuly. Çapawullap, ellerine ilen zatlary alyşdyryp gaýdyberdiler.

Bir tokaýň içi bilen gelýärdiler. Goç ýigidiň işi oňsa gepmi? Hüňkäriň ogly kyrk sypaýysy bilen şol tokaýa aw awlamaga çykan ekeni. Munuň girdiler bir çetinden. Ur, ýyk, sanç, agdar, bas, gaňryp bas, aý garaz, gepiň tümmegi, baryny largadyp, agasy üçin Hüňkär patyşanyň oglunam öldürüp, dönüp gaýdyberdiler.

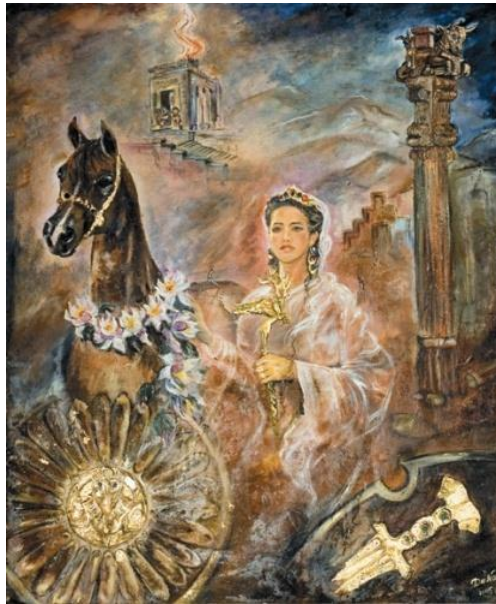
Kösäniň çatmasyna gelip, bir agşam bolup, ertesi Köse:

— Ýigitler, bu ýerden Çandybile göçmek şaýyny tutuň— diýdi. Köse jan agyryly ýaly, gerek zadyny alyp, galan paty-putusyny, çatmanyň bir ýana jemläp ot berdi-de gaýdyberdi. Köse ýigitleri bilen Çardagly Çandybile baka ugrap, Göroglynyň meýhanasyna gelip, atlaryny baglap, düşüp oturdylar.

Görogly ýetimçiligi çekip, mysapyrçylygy çeken, garypçylygy çekip horlanyp, ahyrynda adam bolup, atasynyň ýurduna eýe bolup, atly ýigitlere eýe bolup, agasynyň ganyny alyp, garry atasynyň gözi üçin Hüňkär patyşanyň birnäçe sypaýy-törelerini öldürüp, ýurdy tagtlaý, şu gün-ara meýhanasynda mes bolup ýatybersin, soňam başa näme gelse görýärdä.

II

GÖROGLYNYŇ ÖÝLENIŞI

INDI HABARY KIMDEN AL: Görogludan al. Görogly kyrk ýigidi bilen bir gün ýörişe gitdi, emma bu ýöriş şowly bolmady, kän olja ele düşmedi. Dönüp gaýdyberdiler.

Sapar Köse zaňnar Göroglynyň göwnüni tapyp:

— Görogly ondan gideýli, mundan gideýli, mundan gitseň dogry barýasyň—diýip, Genjim begiň goýnunyň üstünden sürdi.

Genjimiň goýnuna ýakyn baryberenlerinde, Seýtek Gyrma başlyklaýyn baş-alty sanagynyň gulagyna pyşyrdady:

— Baryň, gala boş barmazlyk üçin, Genjimiň goýnundan baş-alty goýny alyň! Agasynyň jogabyny soň Göroglynyň özi berer ýörer-dä, iýenmiz haýrymyz — diýdi.

Bular bölünip, yňdarylyp ötägitdiler.

— Haw, Köse, olar nirä barýar? — diýip, Görogly sorady.

— Aý, Görogly, Genjimiň goýnundan baş-alty sanysyny alyň— diýip aýtdym.

— Alla, Köse, şol zaňnara degmeseňiz ýagşy bolardy.

— Haý, Görogly, hapa bolup gelýän ýigitleriň bady gaýtmasyn-la, goý, gitsinler, sürübersene! — diýdi. Şeýle diýensoň, Görogly-da sesini çykarman sürüberdi.

Bularam yňdaryp bardy bärden. Çopanlaram taýagyny gezeşip çykdy öňünden.

Pah, böri ýaly zaňnarlar gilyjyň sapy bilen, gürzi, aýpalta bilen çopanlary urha-ura başladylar, çignine, ýaýjygyna, kellesine urýardylar, adama bir öwejiň ýeňsesinden tutup, atyň öňüne kese basyp gaýdyberdiler.

Getirdiler gala. Heniz meýhanaň agzyna ýetmenkäler Köse gygyrdy: «Zaňňarlar, atdan düşmäňkäňiz damagyn çalyň zyndan Genjim gelaýmasyn.

Derrew damagyny çalyň, kebab, şara edip iýdiler, onýança çopanlaram Gejimiň üstüne geldi. Elini boýnundan asyp, ýaňagyndan gan sarykdyryp durýarlar.

— Haw, zaňňarlar, habaryňyzy beriň, eýgilikmi?— diýip Genjim sorady.

— Aý, iniň çapawul etdi, çapawul! Mal gitd-ow — diýip, gygyryşdylar.

Pah-pah, Genjim bir nebsine ejiz zaňňar. Şundan Göroglynyň meýhanasyna garşy ýöredi.

Göroglynyň bolýan meýhanasy kyrk ýigidiňkiden aýrydy. Genjim beg Köse dagynyň ýanyna gelmedi. Eger geläýen bolsa, Köse dagy ony suw pürküp ýençjekdiler. Emma ol Göroglynyň meýhanasynyň agzyndan bardy. Meýhanýnyň agzyna gelip, sögünip başlady:

— Äý, zaňňar, Görogly zaňňar! Men seniň üçin mal gazanypmydyryn, öz alajyňy özüň gör ahyryn, Öňki bidöwletleriňden gutuldym diýipdim, nirden-de bolsa gadymky ganhorlary bir ýerden tapyp gelipsiň. Indi sen meni asuda goýmajakmy, zaňňar? Haý bidöwlet, salpy aýak zaňňar — diýip, şeýdip, söge-söge gaýtdy.

Görogly zyndan oýlandy. Görogly maňlaýyndan çapaňda-da «wah» diýjek ýigit dälidi. Emma onuň: «Bidöwlet, salpy aýak» diýeni etinden parran geçip, süýeginden ötüp, ýiligine ornady. Bidöwletlige ogly ýok. Salpy aýaklyga-da heleýi ýokdy. Hapa bolup, ýigitleriniň ýanyna gelip:

—Baş-alty sany kel tokly üçin Genjim agam şular ýaly gyjytly sözlerini meniň maňlaýyňa urdy. Hudaý bendesine döwleti özi berse ýagşy— diýip, ýigitlerine garap baş keleme söz aýdar gerek:

Owal başda hudaýymdan
Döwlet gerekdir ýigide,
Ýykylanda goldamaga,
Medet gerekdir ýigide.

Gala-gala gözleşmäge,
Ner-bugra dek dyzlaşmaga,
Ar-namysy yzlaşmaga,
Dogan gerekdir ýigide.

Duwly zerefşan saçakly,
Işigi eýwan ojakly,
Uzyn boýly, giň gujakly
Gözel gerekdir ýigide.

Atyn jaýynda baglaýan,
Kesip jigerin daglaýan,
Ölende zaryn aglaýan
Naçar gerekdir ýigide.

Atdyr ýigidiň ýoldaşy,
Oguldyr döwletiň başy,
Gyz hem bolsa köňül hoşy,
Zurýat gerekdir ýigide.

Goç ýigitler nesihatda,
Muhannesler parahatda,
Görogly beg, ahyretde
Iman gerekdir ýigide.

BU SÖZI aýdandan soň güdüri küpjäni aşagyna taşlap, hapa bolup, uklap galyberdi. Görogly hapa bolandan soň, kyrk ýigidem hapa bolup, bularam ýatybersinler.

Şol ýatysyna daňa ýakyn bir wagtda Göroglynyň düýşünde bir mele donly, mele peşli garry baba bir perizadyň elinden tutup meýhana girdi, getirip Göroglynyň gujagyna atdy-da:

—Oglum, sen hapa bolup ýatma, seniň jubütiň şudur! Bu “Kap” dagynda **Jahan patyşanyň** gyzy. Adyna **Agáýunus** diýerler — diýip, ýaňky garry baba çykyp gaýdyberdi.

Göroglynyň gujagyna göýä bir aýyň bölegi giren ýaly boldy: «Bä-ä, gujagyma perizat dold-ow, şuny bir ogşayn-ow» — diýip, ogşap başlady. Gijäniň içinde «düýşüme giren perizat şu meýhananyň içinde bardyr»—diýip güman edip, sermenmäge aýlanyşyberdi. Şol sermenip barşyna, ýaňky ýatan ýigitleriň biri eline ildi. Gujagyny giň açyp gujaklady. Gujagyna sygmady. Bu bolsa **Bedrüstem** diýen ýigit ekeni. Bu juwaz sokusy ýaly semiz, ýogyn zaňnar ekeni.

«W-ä! Meniň düýşüme giren perizat inçe billi, bular ýaly ýogyn däl» diýip, şol sermenip barşyna ýene bir ýigit goluna ildi. Gujaklap agzyny ýaňagyna basdy, agzy asla tene degmedi. Bu bolsa Seytek Gyrma ekeni. Bu adamynyň sakgaly gür, ýüzi-gözi durşuna tüýdi:

«B-ä! meniň düýşüme giren perizadyň ýüzi-gözi ýylmanakdy. Bular ýaly kân tüýi ýokdy-la».

Mundan aýrylyp, ýene sermenmäge aýlanyşdy. Şol sermenip barşyna Kösäniň üstünden bardy. Pah, özi inçe, arryk adam, ýüzi-gözi tüýsüz adam, «meger çyksaň şu çykarsyň» diýip, gabyr-gubur saldy astyna, basdy bagryna, basdy agzyny ýañagna, Köse-de zähresi ýarylan ýaly turdy ýerinden:

— Haw, gara zalymlar, bir bela bar, çyrany ýakaweriň.

Ýene biri:

— Meniňem üstümden geçdi. — diýdi. Ol biri:

— Meniňem üstümden geçdi — diýişdiler. Köse:

— Äý, zaňnarlar, tizräk çyrany ýakyň, men ýakasyndan tutdum — diýdi. Köse turan badyna Göroglynyň ýakasyndan towlap alan ekeni.

Çyrany ýakyp goýberseler, ine, üstlerine abanyp duran Görogly.

— Hä, zaňnar Görogly, zat tapmany, in soňunda bizi depeläp başladyňmy?

Ne gep bar, ne söz bar, Görogly haýran— sadylla bolup dur. Köse:

—How, ýigitler, muňa bir çay beriň, çilim beriň, bu bir özüne gelsin. Jogaby onsoň soralyň — diýdi.

Görogly çay-çilim berdiler. Çay içip, çilim çekenden soň, Köse:

— Hany Görogly, habaryňy ber, sen düş gördüňmi? Ahwal gördüňmi? Bu sermenip ýörmäň näme ýa bizlere bilgesleşýin edip ýörmüň? — diýdi.

— Ine, meniň gören düşüm — diýip, Görogly agşamky gören düşüni kyrk ýigidine aýdar gerek:

Gaflatda ýatyrdym, geldi bir peri,
Yşk oduna meni haýran eýledi,
Şol periniň söwdasyna düşmüşem,
Yşk oduna meni haýran eýledi.

Galpak¹²⁸ geýip, zer gupbalar dakypdyr,
Şirin janym yşk oduna ýakypdyr,
Laçyn kimin gyýa-gyýa bakypdyr,
Yşk oduna meni haýran eýledi.

Tarlan¹²⁹ deýin çar tarapa garaýyp,
Syýa zülpün dal gerdende daraýyp,
Ak ýüzünde goşa-goşa hal goýup,
Yşk oduna meni haýran eýledi.

¹²⁸ Galpak=Telpek, jyga.

¹²⁹ Tarlan=Aw guşy.

Eý, agalar, aklym aldy bir peri,
Egnine geýipdir sim bilen zeri,
Başyna sanjypdyr tylla nowzeri,
Yşk oduna meni haýran eýledi.

Görogly beg aýdar şirin sözüni,
Janym alan nerkes, gara gözünü,
Sürme edinsem basyp giden ýoluny,
Ady Agaýunus beýan eýledi.

BU SÖZDEN soň, Köse aýtdy:

— Şeýle diýsene, Görogly, asyl şular ýaly bir iş bolandyr-da. Ýogsa, bizleri beýle etmezdiň ahry. Görogly, düşüňe perizat giren bolsa, ony nirde bolsa, agtaryp taparys, seni öýlendiris, illendiris, sen gaýgy etme.

— Köse, sen agtaryp tapa-da bilmeresiň, meni öýlendire-de, illendire-de bilmersiň, men özüm agtararyn, özüm taparyn. Meniň size tabşyrjak gepim: men aýlanyp gelniçäm, eger ajpgyp ölseňiz-de, Genjimiň malyna el gatmaň — diýdi.

Mätel Gyraty getirdi. Görogly aty eýerläp mündi.

Habary Kimden al: Gyratdan al. Parça-parça köpük tabagyň agzyndan dökülen ýaly saçylyp düşýär. Şol barýarka bu köpükler gaýdyp, bir akja der geldi. Gyrat ýeriň tanapyn dartýar. Şol sürüşine boz meýdan bilen barýardy. «**Meste akyl bolmaz**» diýenleri. «Alla, öňümden bir guýy ýa-da bir kakyň suwy çykamazmyka» diýdi. Hany indi muňa kakyň suwy, hany indi muňa guýy. Bu indi suwsamaga aýlanyşdy, aty hem suwsady, özi hem suwsady. At agzyny hatap kimin açyp, dilini gulaç ýarym sallap, harlap, zyňyp barýar.

Özüniňem «tuf» diýende tüýkülige ýere düşmän, gany garalyp barýar. «W-ä, meniň düşüme perizady salan mele donly, mele peşli garry baba şeytan bolmaga çemli boldow, men şeytanyň was-wasyna girip çykan adam ekenim-dä. Şeytanyň bir hilisi garry bolýar diýip eşidýädim. Indi bu çöl meýdanda aç-suwsuz öler boldum. Pirim, sen ýetişmeseň meniň işim kyn boldy» diýip, pirini çagyryp, meded sorap, ýene sürüp gidibersin. Aty soňa-baka öňüni atmaga başlady. Soň-soň gormaga aýlanyşdy. Gormasynam goýup, halys durdy.

Şu barýan ýerinde:

— Eý, biri-bar, şol mele donly, mele peşli garry babany, meniň gözüme bir görkezseň, bogazyny çalyň, şonuň ganyny bir içsem, ondan öz amanadyňam alsaň razydyryn — diýdi.

Bir mahaldan önünde bir beýik depe görüldi. Depäniň üstünden hem ýaňky garry baba birden zompa çykdy. Ol öz içinden: «ýene görüldi, indi eliňden bir iş gelýän bolsa, men barýançam, bir otur şo ýerde» diýp, atdan düşüp ýüwürdi. Ýakyn baryberende, ýaňky garry baba:—Haýt-haýt, oglum, ýaman päliňden gaýt, heý gynanman-gyssanman, aýkman-suwsaman, perizada ýetip bilermiň — diýdi.

Ine görse, bu baba piri, «Bet kyldym, ýalňyşdym» diýip, gol gowşuryp ýanyna çykdy, çyksa, çykan ýeri hem gaýnap duran çeşme, atyny idekläp-çomaklak eltdi-de oňy suwa ýakdy, soň özi içdi. Garry baba:

— Oglum, az-azdan iç — diýdi. Zyzndan çay-çilim aldylar.

Çay içip, çilim çekenden soň, essi ýerine geldi, gözi ýagtyldy. Görse, gün batýan ýanda seleňläp bir gala görünýär.

— Oglum, hol galany görýämiň?

— Görýän.

— Görseň, ine, “Kap” dagy şol oglum, sen atyňa, özüňe jebir edip geldiň. Bu ýol mezilme-mezil, salkynma-salkyn ýörip geleňde üç aýlyk ýoldy, emma sen bu ýere kyrk günde geldiň — diýdi.

Görogly üç aýlyk ýoly kyrk günde alypdyr.

—Oglum, şu gün şol periniň seniň düşüňe girenine kyrk gündür. Senem onuň düşüňe girizendirin. Ol: «Bir adamzat düşüme girdi» diýip, bitakat bolup oturandyr. Günbatar derwezesinden barsaň, bosagany ýassanyp bir aźdarha ýatandyr, ony perizadyň özi dogajady bilen aźdarha edip goýandyr. Ol: «Meniň düşüme giren adamzadyň piri zordur, eger şu jadyňy çözsä, onda meniň düşüme giren şol adam bolar, eger ol bolmasa, başga bir adamdyr» diýip jady gurdy — diýip, garry baba eline bir gysym topraga dem salyp berdi-de:

— Bar, şuny aźdarhanyň agzyna sep, ol bozular-da agaç bolar, bolmasa senem ötürmez — diýdi.

— Bolýa, — diýip, Görogly atyny yňdaryp, gala garşy ötegitsin.

Bardy galanyň derwezesinden. Görse, bosagany ýassanyp bir aźdarha tarp urup ýatyr.

— Pah, perizadyň yşgyna düşen adam, pirini görüp, çaydan-çilimden mes bolan adam.

—Aw, zaňnar, aźdarha, men üç aýlyk ýoly kyrk günde alyp gelipdirin. Indi meniň düşüme giren perizadym tanap ýarym, aňry ýanyňda, indi saňa dogajady gerek, degsin nämä gerek, tur ýok bold-a ýoluň üstünden — diýip, aźdarha garap, jylawy eýeriň gaşyna taşlap, arkasyndan sazy kakyp alyp, abaýlap baş keleme söz aýdar gerek:

Gudrat bilen bina bolan aźdarha,

Bent eýleme perizadyň ýoluny.

Seni, meni ýaradan bir alla,
Bent eýleme perizadyň ýoluny.

Aždarha, sen näge¹³⁰ melul bolar sen,
Haýbat bilen maňa nazar salar sen,
Gazap etsem, häli, şu gün öler sen,
Bent eýleme perizadyň ýoluny.

Meni sorsaň, Çandybilden geler men,
Bir ýar üçin çykdy m aly ýola men,
Aslym aýtsam, Ady begiň ogly men,
Bent eýleme perizadyň ýoluny.

Meniň ýarym syýa zülpün örmeli,
Çandybilde baş gün döwran sürmeli,
Görogly aýdar: ýar jemalyn görmeli,
Bent eýleme perizadyň ýoluny.

BU SÖZI aýdyp, Gyraty sürüberdi. At her gadam atdygy saýy, aždarhanyň agzy gez ýarym, gez ýarym açylyberdi. Seredip görse, aty özi bilen bile aždarhanyň içine ýok bolup girjek.

— Äý, büýä başa barjak däl-ow— diýip, piriniň beren torpagyny agzyna sepdi. Aždarha birden şakyr-şukur bozuldy-da bir entek agaç bolup pytrady ýatyberdi. Indi gala girip, köçe bilen sürüp gidibersin.

Bir-iki ýarym öýler, bir-iki ýarym hüjreler öňünden çykça, atdan düşüp içini barlaýar. Bu jaýlaryň içine agyr haly, palaslar düşelgi, içi syrylgy, süpürilgi arassa, gül ýaly. Emma bu jaýlaryň içinde janly-jemende ýok. Görogly öz başyna:

— W-ä, janlarym, men uzak ýoldan şondan-şuňa heläk bolup geldim. Indi bularam düýn-öňňun bir zatdan delil tapyp giden bolsa, ine şonda meniň, işim kyn boljak — diýip pikir etdi. Bu jaýlarda jandar ýogunyň sebabi: bu galada ýaşayan üç yüz altmyş perizatdy, bularyň hemmesiniň baştutany Agaýunusdy. Ol perizatlara:

— Aý, perizatlar, bir aýdan ötüp, indi kyrk gün boldy, meniň düýşüme bir adamzat girdi, şondan bäri otursam kararym ýetenok, uklaýyn diýsem, ukym gelenok, nahar işdäm alanok. Meni birneme gürrüňe güýmäň oturun— diýip, hemmesini ýanyna jemläp oturdypdyr. Şol wagt bularyň hemmesi Agaýunusyň ýanynda ekeni.

¹³⁰ Näge=Näme üçin, nädip.

Bir mahaldan Göroglynyň gözüne bir köşk görüldi, gün bilen dalaş edýär. Laglygöwherden bina bolan şu köşk Agaýunusyň öz köşgi eken.

Köşgüň daşyndan gelip, üzeňňä galyp, penjeresinden bakdy. Görse, üç ýüz altmyş perizat Agaýunusyň haremhanasynda el bilen tykylan ýaly bolup otyrlar, ortalarynda-da Agaýunus otyr. Şol çommalyp oturyşyna hem bu ýaňky perizatlardan gez ýarym ýokary görünýär.

Görogly gözi düşen dessine tanap:

—Men şuna gelenimi mälim edeyin. Emma gatyrap gygyrsam, beýleki perizatlar gorkarmy-ürkermi—diýip pikirlendi-de, penjiräniň agzyndan ýüzüni keseräge-de tutup, perizatlara garşy garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Perim, menden diledigiň
Malmydy, başmydy, nedir?
Gurupsyň egri kemany,
Gözmüdi, gaşmydy, nedir?

Bir beg ogly awa çykar,
Guşun salyp, tebil kakar,
Perim gyýa-gyýa bakar,
Bilmen serhoşmydy, nedir?

Perim, bize etme bilim,
Gahba pelek saldy zulum,
Rehmiň gelmezmi, eý, zalym!
Ýar, bagryň daşmydy, nedir?

Görogly aýdar: ýok kararym,
Terk etdim namysym, arym,
Oýan-ha, gül ýüzli ýarym,
Gördügiň düýşmüdi, nedir?

GÖROGLY bu sözi aýdan soň, Agaýunus:

— Daşarda bir adamzadyň owazy gelýär. Baryň, çagyryň, bäre gelsin — diýip, iki sany perizada buýurdy. Perizatlar daşary çykyp, Göroglynyň kaddy-kamatyny, ýüz sypatyny görüp gorkup, urup içerik gaçyp girdiler. Görogly adamzat, bular perizat. Ikisiniň jynsy başga, onuň üçin hem mundan gorkdular.

Agaýunus:

— Hä, näme bar? — diýdi.

— Aý, Agaýunus, dogan jan, adamzat diýeniň şol bolsa, gözi, gaşy, agzy-burny başga bir zat ekeni, asla ýanyna barar ýaly bela däleý — diýişdiler.

Habary kimden al: garry mamadan al. Agaýunusy bakyp-bejerip ýören bir garry kempir mamasy bardy, ýaňky mamasyna garap:

— Eý, mama jan, ýaş kiçiler-ä gorkýar, sen çagyryp gaýdybersene — diýdi.

Pah, mamanyň gorky-ürki ýadynda barmy, hemişe şunuň ýaly dellalçylykda gezip ýören mama ýüwrüp daşary çykdy. Göroglyň bäre ýanyna baryp, elini salgady-da gaýdyberdi.

Göroglym garryň salgyna düşüdi, güpbe atdan düşüp, atyny örkledi, galkany, ýarag-paragy bilen, sagdagy¹³¹ bilen gübürdäp, şakyrda, Agaýunusyň haremhanasyna girdi-de, bosagada çommalyp oturyberdi.

Kempirem Agaýunusyň ýanyna geldi.

— Eý, Agaýunus janym, bir aý, kyrk günden bäre bizi çarhymyzda goýman, kelebimizde goýman, başga iş derdimizde goýman, düşüme bir adamzat girdi diýip, hemmämizi ýanyňa jemläp otyrsyň, düşüňe giren adamzat sumy?

— Hawa, şol mama jan.

— Şu bolsa, oglum, birki ýarym gepi menden aýtmak gerek, senden bolsa eşitmek.

— Hä, näme gepiň bolsa aýdyber, mama jan.

—Gepimizi aýtsak, sen perizat, bu hem adamzat, perizadyň asly otdan bolar, adamzadyň asly toprakdan bolar. Sen özüň otdan bolup, asly toprakdan bolan adama özüni näge rowa görýärsiň. Öz perizat begleriň-de özüňe mynasyp ýar tapylmaýamydy?

—Ýok, mama jan, asly toprakdan bolsa, gözüme otdanam, her bir zatdanam yssy görünýär.

— Haý, oglum, bilmeýärsiň, adamzadyň başga işleri-de bardyr, oglum.

— Näme işleri bar, mama jan?

— Adamzada gelin bolsaň, ýargyjak dartdyrmyşyn, degirmen üwütdirermişin, tamdyra nan ýapdyrmyşyn ol işlere razymyň?

— Aý, mamajan! Bu zatlary bagt bilýä-de, başga näme iş bolsa görmek gerek.

—Adamzadyň başga-da işleri bar, oglum.

—Ýene näme işleri bar, mama jan?

—Adamzat öz gelnine kanagat etmän, gezip ýören, bir-iki sany ýylmanak heleý gabat gelse, bular bilenem aşna bolup gidibirmişin.

Şeýle diýensoň, Agaýunus digirgenip oýlandy, duş gelen bilen aşna bolup gidibir diýeni oňa bir ýakymsyz habar boldy.

¹³¹ Sagdak=Okgaby.

Munuň oýlananyny Görogly aňlap: «B-ä, bu şum kempir arany bozup barýar-ow, muňa ynanar ýaly söz aýtmasak, elden gitjeg-ow bu» diýip, işigiň agzynda çommalyp oturan ýerinden perizada garşy garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Perim, seňin syýa zülpüň
Aýla boýnuma, bent olsun!
Bersin aşygyň myradyn,
Göwün eglensin, bent olsun!

Biziň begler mestan geler,
At salyşyp, ganym eglär,
Görmek arzuw eden begler
Seni görmäge pent olsun!

Görogly Çandybilden at indersem,
Lebiň şerabyndan doýup gansam,
Tä ölinçäm eger senden dönsem,
Gamgyn köňüller indi şat olsun!

BU SÖZI aýdandan soň:

— Päheý, Görogly, sen gidermen bolsaň, men eýýäm bukjamy düwüp goýan adam. Entek bu demini-dynjyny alsyn diýip ýatyrdym men. Men gitmäge taýýardyryn.

— Dem-dynç aldyk, Agaýunus, eýle bolsa ýurda gideýli.

— Köp ýagşy — diýdi. Agaýunus, Görogly düýşüne giren mahalynda atasyndan diläp, «**Howaly gyr**» diýlen aty münüp gitmek üçin getirip goýupdy.

Agaýunus «Howaly gyry» bir kemsiz eýerledip, ýüpekden jul bilen bezetdi, ýüz müň, ýüz müň bahaly daşlardan, lagly ýakut, tylla-merjenlerden iki horjuny doldurdy. Ähli perizatlaryň içinden **Gülşirini** saýlap alyp, ony hem bir aty bezäp mündürdi.

Agaýunus iki horjunyň agzyny gözäp, özüniň hem zerli-zerli geýimlerinem, aýnadaragynam bukja salyp, «Howaly gyryň» hem Gülşiriniň atynyň syrtyna bökderip, ata münüp, Görogly beg bilen goşlaşyp, üç atly çuw goýsun.

Adamzat birä begenende gep tapmaz, bir-de gynanda, bular bir hyýal bilen atlanypdyrlar, meýdana çykşdyrlar. Görogly bulara näme habar gataryny bilenok, perizat hem Görogla näme habar gataryny bilenok. Üçüsem sortduryşyp sürüp barýardylar, edil pata barýan ýalydylar. Şol gidişde pylança gün ýol ýöridiler.

Bir günü, säher mahaly dag üstünden barýardylar. Agaýunusyň göwnüne şeýtan waswaslap başlady. Agaýunus oýlandy-da öz özüne:

— B-ä, janym! Men bu adamyň yzyna düşüp barýan-ow. Men munuň patyşadygyny bilmesem, gedaýdygyny bilmesem, garypdygyny bilmesem, baýdygyny bilmesem, asla meniň düýşüme giren adamzat şu bolsa ýagşy, ýöne gezip ýören bir bidöwlet bolmasa ýagşy. Diňe üstüme öýlenjek däl diýip ant içdi-diýip gelýän. Bu ant içmeden öňinçä öňümde üç-dört sanagy oturan bolsa, men näme iş ederin- diýip, Agaýunus her gorkyny, her howpy ýadyna salyp barýaka, «Howaly gyryň» üstünde üzeňňä galaga-da Görogla garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Şükür edeýin seni beren hudaýa,
Haýsy hanyň ogly ekeniň, bilmedim?
Kereşmeli ýüzüň meňzetedim aýa,
Haýsy hanyň ogly ekeniň, bilmedim?

Meniň dek gyz asla eneden bolmaz,
Seniň dek goç ýigit jahana gelmez,
Meni alan ömrüň ötenin bilmez,
Haýsy hanyň ogly ekeniň, bilmedim?

Meniň özüm on dört-on baş ýaşymda,
Tylladan jüp jygam bardyr başymda,
Peri gyzlar kyrk aýlansyn daşyňda,
Haýsy hanyň ogly ekeniň, bilmedim?

Çyn aşyk men, namysym bar, zarym bar,
Şu gün saňa eşwe bilen näzim bar,
Ak göwsümde biten goşa narym bar,
Haýsy çölüň gurdy ekeniň, bilmedim?

Agaýunus Jahan patyşaň gyzy,
Ýar bolmaga kabul eýledim sizi,
Çandybile alyp barsaňyz bizi,
Aç ekeniň, dok ekeniň, bilmedim?

BU SÖZI aýdýan wagtynda, Görogly hem barýan ýerinden munuň sözünüň manysyny tirip barýar. Öz içinden:

— B-äý, bu zaňňaryň aýdýan sözi iň soňunda «bilmedim» diýeni, bir gezip ýören bidöwlet bolayma diýen-ow munuň — diýip pikir etdi. Atyň jylawyny perizada garşy gönderip, ýüzüne bakyp gözünü akjardyp «Hä, Agaýunus» diýdi. Türkmençilik özüňe

belli, meýdana alyp çykansoň, «zaňňar-paňňar» diýmäge aýlanyşyberer. Agaýunus, sen bu sözleri bizlere aýtma– diýip, perizada garap bir baş keleme söz aýdar gerek:

Mert bolan iki sözlemez,
Merdiň ykrary bir bolar.
Söweş günü goç ýigide
Ata-babalary arka bolar.

Mertler berk çeker ýaýyny,
Ganymdan alar paýyny,
Bilip oturar jaýyny,
Mertleriň işi zor bolar.

Hazan ýeli ösen bolsa,
Duşman ýoly tusan¹³² bolsa,
Ýigit başy esen bolsa,
Mally bolar, malsyz bolar.

Görogly, mestana çaglar,
Gül açsa gunçaly baglar,
Beýik-beýik gara daglar
Garly bolar, garsyz bolar.

BU SÖZI aýdan soň, Agaýunus:

— W-ä, Görogly, meniň bu aýdan sözümden göwnüme melal getirdi-ow. Göwnüme melal gelmesin. Meýdan ýerde sözlemäge gep tapylman gelenden soň, seni synamakdan ötri aýdan gepimdir bü – diýdi.

—Ýok, perim, bu synag-pynagyň işi däl, sen muny çynlakaýdan aýdýarsyň, Agaýunus. Men könelerden, ötenlerden, aksakallardan «zenan bilen dost bolsaň, şol bolan wagtyň şatyr-şatur gaýşardyp ýapysmasaň, onuň dostlugy bolmaz» diýip eşidýärdim. Şol ötenleriň gepi çyn ekeni, sen gepiň köpeldip barýarsyň. Derrew atdan düş! Ikimiz gujaklaşyp, çolaşyp ýataly, näme gepiň bolsa onsoň aýt — diýip, Görogly atdan düşjek boluberdi.

—Haýt, haýt, Görogly, Türkmençilik, bi-sabyrlyk etme, ol aýdan gepiňem ugrunda bolsa bardyr weli, häli toý-märeke bolmadan, siziňem teniňiz özüňize amanat, biziňem tenimiz özüme amanat, obaňa elt, toý-tomaşa et, onsoň ygtyýar eliňde, näme iş etseň,

¹³² Tasmak=Tutmak.

emma ondan bärde başga nähili oýnaşyp-gülüşseň men bar— diýip, Agaýunus ýüz müň nüz bilen gözlerini güldürdi.

Bular göwünlerini bire baglap, ýol boýy oýnaşyp-gülşüp, nirdesiň Çandybil diýip sürüp gidibersinler.

Habary kimden al: Kösedan al. Görogly gideni bäre bir garny aç, bir garny dok, Genjimiň-de malyna degmäň oňnut edipdir pahyr. Bir günden bir gün:

— Haw, ýigitler, Görogly ölsä ölendir, ölmese, bu gün-erti bir ýandan çykar. Bu gün-erte bir ýerden çykmasa... beýdip düýrlenişip, ýatmaýlyň, gadymky çatma döneyliň. Hany näme-de bolsa birki gün sabyr edeýliň bakaly— diýip, Köse ätiýaçly zaňnar: «Bilip bolmaz, perizady getiräýämi-nädäýämi» diýen pikir bilen birki ýarym baýlardan nesýe goýun, tüwi, ýag, çay, temmäki alyşdyryp gezip ýör. Nesýe alan baýyna-da:

—Haw, baý aga, şu zatlaryň puluny berjeg-ä Görogludyr. Eger üzmäge güýji ýeter ýaly bolup gelse-hä zadyňy alanym, eger-de gurby ýetmejek bolsa-da alan zatlarymy özüňe gaýdyp bererin— diýip, muny iki uçly edip alýar. Däli Mätel, Seýtek Gyrmany **Serçemene** garawul goýup: «Perizady getirän bolsa, söýünjiläp, buwşlap gelgin» diýip buýurdy.

Habary kimdep al: Görogly bilen Agaýunus, Gülşirin üçüsinden. Şu sürüp gelişlerine Serçemene geldiler. Däli Mätel, Seýtek Gyрма iki kişi oňünden çykyp salam berdiler.

— How, ýigitler, ýurt, mal-gara amanlykmy?

— Ýurt, mal-garaň kemi ýok — diýip, bular gala garşy basdylar ata gamçyny. Geldiler gala gygyryp:

— Aý, ýigitler, söýünji, haý söýünji, Görogly agam perizady getiripdir, söýünji.

Kyrk ýigit geýine bilenini geýnip, dakyna bilenini dakynyp, şaýlanyp, gaýtdylar oňünden. Urýalar şowhunly, urýalar gykylygy, urýalar pagta bendi. Şol gelişlerine ses ýeter ýaly meýdana geldiler. Atdan düşüp, gol gowşuryp salam berdiler, ýene atlanyp, goşulyşyp sürübersinler.

Habary kimden al: Kösedan al. Urdy Bozdumana gamçyny, hemmeden oňünça ozup gelip: «Deslap haramhanany bejereýin» diýip, haramhanany syryp-süpürüp, tegbentleri çar-para taşlap, haly-palasar taşlap, tekjelerde akly-gyzyl almalary hatar-hatar goýuşdyryp, petikledi, ysly güllerden gysdyryşdyryp, törde bir güldan getirip, söýäp goýdy. Ondan meýhana gelip, ody belentden gallap, tüňçäni dury suwdan dolduryp oturtdy. Çäýnyekleri çaykap, çilimiň suwuny täzeläp, Köse zaňnar hemmesini kemsiz düzetti, onýança hem Görogly dagy Agaýunus perini alyp geldiler. Öňlerinden çykan Çandybiliň gelin-gyzlary Agaýunusyň goltugyndan söýgetläp, haremhananyň, işiginde atdan düşürdiler.

Perizat haramhana ätläp girdi, sallanyp baryp, törde oturdy. Gözüniň gyýagy bilen içerik bir hatar göz gezdirip çykdy. «öňünde birküç sanagy bar» diýen gorkusy bardy, gözlese öňünde kişi gara ýok. Ondan soň perizadyňam wagty hoş, keýpi çag bolubersin.

Ýene habary Kösedan al:

— Haý, siz ýigitler, nädip otyrsňyz? Göroglynyň ýedi arkasy ýere degmez ýaly bolup gelipdir. Aýdyjy bagşy bolsa getiriberiň, çalyjy sazanda bolsa getiriberiň, semizräk goýunlar-da bolsa çykaryp soýuberiň — diýip buýurdy.

— Türkmen halkynyň il-ulusy, hemme aýal-erkek barysy toýa ýygnandy. Gelin-gyzlary hem ýigitleri: «Perizat nähilikä?» diýşip, gelin görmäge ýygnandylar.

Köse on gije-gündiz toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňne diýene teňne, serpaý diýene serpaý berdi. At çapdyryp, altyngabak¹³³ atdyryp, aýdyjy bagsylary aýtdyryp, hemmesiniň wagtyny hoşlady.

Türkmen halkynyň gelin-gyzlarynyň, ýigitleriniň toýa gelenine Görogly begiň wagty hoş bolup, ýigitlere, gelin-gyzlara garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Toý tutmuşam Çandybiliň düzünde,
Begler, gutlaň şu gün näzlim toýuny.
Duşman köp bolupdyr meniň kastymda,
Begler, gutlaň şu gün näzlim toýuny.

Meýlisimde saz-söhbetler guruňlar!
Gol gowşuryp hyzmatymda duruňlar!
Aga, begler, altyn käse şerap uruňlar!
Begler, gutlaň şu gün näzlim toýuny.

Baş mezilden bedew atlar çapar men,
Her mezilde sermes guzy gapar men,
Beglerime agyr halat ýapar men,
Begler, gutlaň şu gün näzlim toýuny.

Görogly beg gurdy söhbet-sazlary,
Kölünde garkyldar guba-gazlary,
Toýa gelen ähli Türkmen gyzlary,
Gyzlar, gutlaň şu gün näzlim toýuny.

¹³³ Toýlarda mergenleriň gadymy atyş nyşany.

GELIN-GYZLAR Göroglynyň bu sözüne köp şat bolşup, ýigitler bilen nagma düzüşip, on gije-gündiz şadyýanlyk etdiler. Toýy sowup, hemmesi dagap, obaly-obasyna, öýli öýüne gitdi.

Emma hemme gaýtsa-da Genjim agasynyň heleýi— Göroglynyň ýeňňesi gaýdanok. Ýeňňe bolan kişi bolup hadymsyrap: «Ikisini elleşdirip gaýtjak» diýip otyr». «Geleweri ýüwürjijim» diýip, Göroglynyň elinden tutup, perizadyň üstüne eltdi, ikisini gaýym elleşdirip:

—Agaýunus jan şuňa özüňi bagyş etdiňmi? — diýdi. Onda Görogly:

—Hahaý, ýeňňe jan, biziň bagyş edenimize niye mahallar boldy, ýeňňe jan — diýdi.

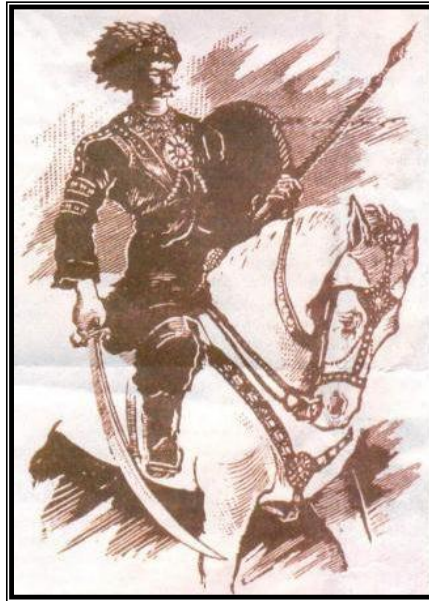
Şeýle jogap eşidenden soň, Genjimiň aýaly hem çykdy-da gidiberdi. Görogly aýtdy:

— Haw, Köse, men şol gidelim bári hiç dync alamak, meni üç dokuz günlük haremhana elt, men haremhanadan daşaryk çykjak däl— diýdi. Köse üç dokuz günlük harajaty haremhana eltdi.

Pah, öýden kowdular hemmäni. Işige urdular temmäni. Görogly Agaýunus peri bilen dokuz gat düşekçe taşlap, baş ujuna dokuz ýassyk, aýak ujuna baş köpjek goýup, üstünden bir ýukarak ýorgany taşlap, Agaýunus öňinçä Göroglyny ýatyryp, saçyny darap, ýüz-gözüne timar berdi. Ýumşak tirme bilen başyny daňyp, ýüpek geýip, Göroglynyň goýnuna girdi. Çybyk dek çolaşyp-çyrmaşyp, gujaklaşyp ýatdylar. Ýagşy ýetsin myrada, ýaman galsyn uýada. Olaram galyp näme boljak, hemms ýetsin myrada.

III

GÖROGLYNYŇ AR ALYŞY

Hop, ýagşy, habary kimden al: Köseden al.

Görogly, Kösä üç dokuz güne bolar ýaly harajat berip gaýdypdy. Pah, Köse, bu üç dokuz günlük harajaty bir dokuz güne ýetirmän iýip tüketdi.

Ýene bir gün, iki gün ol ýerden, bu ýerden, nesýe-nowgan alyp oňdy. Soň-soň nesýä-de ötmedi. Seýtek Gyrmany dört-baş atla baş edip, Genjimiň goýnuna baka ugratdy.

— Bar-a, bas-a, soň agasynyň jogabyny özi berer ýörer-dä. Biziň häzir iýenimiz haýrymyz — diýip iberdi. Genjimiň goýnundan baş-alty goýny, şeýlelik bilen alyp ýýdi Köse. Aý, Genjimem nebsine ejiz zaňnar. Belaň körügi şundandyr diýip, ýoridi Göroglynyň haremhanasyna baka. Gelip haremhananyň agzynda çök düşüp, köne telpegini zömmerdip, şol öňküleri ýaly sögünip, lagyrdap otyr:

— Eý, zaňnar, Görogly, hi men senden gutulmanmy? Indn sen öz alajyňy özüň görjek dälmiň? Heleý alan ýigide bakyň-a, öýlenen ýigide bakyň-a, Arap gelip Gülenam ýeňneňi äkitdi. Ol namysyň ol ýanda giditp ýatyrka, sen bu ýerde heleýiň bilen çolaşyp ýatyrsyň— diýip, sögünip, lagyrdap öýüne gaýtdy.

Bu gaýdan soň Görogly oýlandy:

— Bä-ý, meniň bu ýatysym däl eken-ow. Däliniň müň gepi telek bolsa-da, bir gepi gerek diýenleri — diýdi.

Perizadyň goýnundan çykyp, ýüwürüp meýhanasyna bardy. Köse aýtdy:

— Hä, Görogly, üç dokuz gün ýatjak diýmänmidiň? Ýa perizat wagtyňy hoş etmedimi? Göwnüň üstünden turmadymy?

— Ýok, Köse, perizad-a wagtymyzy hoş etdi, göwnümüziziň üstündenem bardy. Emma perizadyň goýnunda ýatyrkam bir gep ýadyma düşdi.

— Näme gep ýadyňa düşdi?

— Bir mahal Arap gelip, Gülenam ýeňňemi äkidipdi. Şoňa gitjek bolup, üç dokuz günde bitirjek işimizi iki dokuz güne goýman bitiräýdik. Men bu gije-de perizadyň goýnunda ýatyp, ertir atymy eýerläp gelerin, sizlerem ugramaga ýol şaýyňyzy tutup, taýýar bolup oturyň — diýip, Görogly meýhanadan çykdy. Bular kyrk ýigit göýä ham paýlaşýan ýaly, meýhananyň içinde gopgun göterdiler. Olardan biri:

— Hi, Köse, geplemeýäsiň-ä? — diýdi.

— Näme gep gerek?

— Bu zaňňar ertir geljek diýip gitdi ahyry.

— Nädeýin gitse?

— Mundan bir galma alajyny görsene, Köse!

— Hä, ýigitler, eger men kyrk ýigidi alyp galaýyn diýsem, Görogludan sögünç hem eşiderinmi?

— Hä, elbetde, eşidersiň.

— Belki, onuň baş-alty gamçysyny iýemeli bolaryn?

— Belki gamçy iýersiň.

— Men siziň üçin sögünç eşidip, gamçy iýip, nä azarym, ondan sessiz oturanym ýagşy men şu sapar bir özümi alyp galyp bilerin.

Kyrk ýigit kyrk ýerden: «Meni alyp gal-da, meni alyp gal» bolşup, Kösäniň daşyna geçdiler.

— Hany onda, ýigitler, men sizi alyp galaýsam, siz maňa näme berersiňiz?

— Näme diýseň bereli, Köse — diýişdiler!¹³⁴

— Ýigitler, sizden känem diläp durmaýyn, her haýsyň bir teňňe, bir teňňe beriň. Kyrk teňňe maňa-da bir çay puly bolar-da.

— Garaz, alyp galyp bilseň, bereýli — diýip, gaýym wada etdiler. Ertesi Görogly atyny eýerläp gelse, heniz Köse çayynam içmändir, atynam eýerlemändir, häli arkaýynçylykda ýaýrap ýatýarlar.

— Hä, Köse, atlary eýerlemänsiňiz-de?

— Aý, Görogly, atlaram bolsa eýerlener-dä.

— Köse, seniň bir gizlin bukyň bar ýaly-da? Sen ýaman arkaýyn görünýäsiň-de?

— Hawa, bar, Görogly.

¹³⁴ Gorkut ata dessanyndaky kyrklar bilen bu kyryklary deňeşdirip görüň, ol ýerde kyryklar, baş gahrymanyň-Salyr Gazanyň elmydama ýanynda durýarlar. (AG)

— Hany, näme gürrüňiň bar?

— Meniň göwnümemi ýa-da nähile, şu sapar sen maňa kyrk ýigidi hem ýanynda saklada sen galada galaý diýäýjek ýaly görünýäň.

— Ýog-a, ol aýdanyň bolmaýar, Köse, derrew atlanyň!

— Atlansak atlanaýas-da — diýip, atlanyp çykyp gidiberdiler.

Görogly mezilme-mezil, salkynma-salkym çay içip, çilim çekip düşläp barýar. Her düşen ýerinde: «Bir nesihatym bar, saňa aýdaýyn» diýip, Köse munuň ýanyna gelýär. Emma Görogly oňa üns bermän, gulak asman gelýär.

— Biz munuň atasyna geňeş berýädik, babasyna geňeş berýädik, öňki ötenleri bizden geňeş soraýardy— diýip, öz ýanyndan hüňürdäp gelýär.

Görogly öz içinden: «Bu atany-babany ara salyp ýör, gel şu habary bolsa aýtsyn-da dynsyn-da» diýdi-de:

— Munda gel-äý, Köse — diýip gygyrdy-da: — Hany aýt, näme habaryň bolsa? — diýdi.

— Habarymyzy aýtsak, sen nirä barýaň?

— Men Reýhan Arabyň üstüne barýan.

— Reýhan Arap saňa näme etdi?

— Ol gelip Gülenam ýeňňemi äkitdi.

— Gülenam ýeňňeni äkidende kyrk-elli sany atly bilen gelip äkitdimi ýa ýekeje özi gelip äkitdimi?

— Ýeke özi geldi.

— Eýsem, sen zaňňar, onuň üstüne ýygyn gurap barýarsyň-a. Eger sen, Görogly, biziň bilen baryp aryňy alsaň, soň ýene bir mahal sen Arap bilen duşup sataşaysaň, «Hä, zaňňar, Görogly, men seniň Gülenam ýeňňeni ýekeje özüm alyp gaýytdym, sen bolsa kyrk, elli sany jalataýa arkaňy diräp, aryňy alynçaň, torpak başyňa, zaňňar» diýse, sen oňa näme diýersiň, Görogly, ondan bu ýanynam özüň bilýäsiň-dä.

— Şeýl-ow, şol Köse, şu aýdanyň çyn-ow. Men ýeke özüm gidip, arymy alaýyn. Sen kyrk ýigidi alyp zzyňa gaýt — diýdi.

— Haý, Görogly, ýöne bu kyrklar meniň diýenimi edäýse ýagsy, haw ýigitler, sizlerem gitjek diýişip dyzap durmaň, Görogly biziň bilen aryny alsa, onda onuň ary jaýyna düşjek dälmişin, ýörüň, gaýdaýlyň!—diýip, kyrk ýigidi alyp, Köse Çandybile baka dönüp gaýdyberdi.

Görogly «ýekänin ýary hudaý» diýip, sürdi gyraty. Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagsy. Atyny sürüp Arabystan iline bardy, bir adamdan:

— Haw, bu günler Reýhan Arap näme pişe başynda? — dýýip sorady.

— Ýagşy ýigit, Rýhan Arabyň pişesi: üç aýlap bagşy aýtdyryp, surnaý çaldyryp, nagra urduryp, tebl kakdyrp, masgarabaz oýnadyp, saz, söhbet gurap, bezmde bolýar. Onsoň garnyny doýrup, üç aýlap uklaýar. Düýn saz söhbetini gutaryp, garnyny doýuryp ýatdy, Şu wagtlar ukuda. Onuň şondan başga pişesi ýok.

Ukuda diýen sözi eşidenden soň, Görogly gap-gaýgysyz sürüp ötägitdi. Bardy galanyň arka ýüzünden. Reýhan Arabyň galasynyň arka ýüzünde uly çar bagy bar eken. Arkadaky derwezededen gelip bagyna girdi, bagyň içinde güller açylyşyp, bilbiller saýraşýardy. Görogly şol ýerde ýeňňesini ýatlap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bagda açylan gyzyl güller,
Bu бага gülüm geldimi?
Dag üstünden akan siller,
Bu jaýa ýeňňem geldimi?

Bagda saýraýan bilbiller,
Degresin alan sünbüller,
Gül üstünden ösen ýeller,
Bu бага ýeňňem geldimi?

Gözüm ýaşy derýaýy Nil,
Boldy meniň halym müşgil,
Gül yşgynda köýen bilbil,
Bu бага ýeňňem geldimi?

Bu gün gurban bolsun başlar,
Gan boldy didämde ýaşlar,
Bag üstünde uçan guşlar,
Bu бага ýeňňem geldimi?

Bu gün başyma iş düşdi,
Meniň ýürek-bagrym bişdi,
Boz tarlanym belent uçdy,
Bu бага ýeňňem geldimi?

Uzak ýerden sorap geldim,
Gam bilen hemhana boldum,
Ne habar, ne nyşan bildim,
Bu taýa ýeňňem geldimi?

Alys boldy meň mekanym,
 Aýralykdan köýdi janym,
 Kábäm enem mähribanym,
 Bu jaýa ýeňňem geldimi?

Görogly, kysmatym ýaman,
 Ýedi ýyldyr çekdim efgan,
 Ne habar boldy, ne nyşan,
 Bu taýa ýeňňem geldimi?

GÖROGLY sözünü tamam etdi. Bagyň bir tarapyndan başga bir tarapyna öz işleri bilen barýan birnäçe hyzmatkär-çorulary gördi. Görogly joşup, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu baga seýle gelenler,
 Indi habar jana boldy.
 Didäm üzre akan ganlar,
 Göz ýaşym rowana boldy.

Men baga geldim nar üçin,
 Köp ygtykatym bar üçin,
 Çykmyşam bir naçar üçin,
 Örtendi, perwana boldy.

Gezsem gerek ilden-ile,
 Derdim köpdür, ýokdur hile,
 Gaýgy bary meniň bile
 Goşuldy, hemhana boldy.

Ýok meniň zynat-nyşanym,
Balkan degresi mekanym,
 Bir garçgaý¹³⁵ mähribanym
 Gözümden bigana boldy.

Görogly, ýeňňeň ýat eýle,
 Onsuz baga barma seýle,
 Kysmatym ýazyldy şeýle,
 Görmegim gümana boldy.

¹³⁵ Garçgaý=Aw guşy.

GÖROGLY sözünü tamam edip, ýaňky geçip giden hyzmatkär çorularyň giden ugruna baka gitdi. Şol barşyna howzuň boýuna geldi, gelse, Reýhan Arap zaňnar bir beýik tekjäniň üstünde, ullakan agajyň aşagynda dokuz gabat düşek ýazypp, baş ujunda dokuz ýassyk, aýak ujunda baş ýassyk taşlap, çiş arkan düşüp harlap ýatyr. Her demini alyp pyşgyranda, agajyň ýapraklary çygşyl-çygşyl ses edýär.

Görogly: Namartçylyk edip uklap ýatan adamyny öldürmäýin-de, turanda özüni atymyň yzyny görsün— diýip, üç gezek atyny töwereginden aýlady, «Güýjümi Reýhan Arap hem görsün» diýip, bir ýogyn agaja ok atdy, okuň ýarysy aňry geçip duruberdi.

Ondan soň haremhanasynyň işgine geldi, görse Gülenam ýeňňesei Arabyň geýimlerini ýuwup otyr. Salam berip bardy. Görogly ýeňňesini çalarak güman edip salam berdi. Emma Gülenam Göroglyny hiç gümanam etmedi. Ol aýrylyşandan bäri ýedi ýyldanam köp wagt geçipdi, Görogly bolsa, döw ýaly ýigit bolup ýetişipdir, tanar ýaly bolmandyr. Her zat-da bolsa bu oňlan Gülenamyň gözüne yssy, mähirli görüniş:

— Eý, goç ýigit, sen bu ýurduň ýigitlerne meňzemeýärsiň, meniň gözüme yssy görüniş, sen haýsy ýandan bolarsen? — diýip, delminip baş keleme söz aýdar gerek:

Eý nowjuwan, iki çeşmim-çyragym,
Başyňa döneyin, nirden bolar sen?
Bu ýerlerde ýokdur meniň gamhorum,
Gurbanyň boláyn, nirden bolar sen?

Nowjuwanym, meniň eşitgin sözüň,
Aglay-aglay meniň gan boldy gözüm,
Seni görüp, bu gün ýitirdim özüm,
Sözle, janym, maňa, nirden geler sen?

Men bir garyp naçar, köp bolar kylym¹³⁶,
Jebri-jepa bilen solupdyr gülüm,
Özüň haýsy ýandan, kim sen, bilbilim,
Sözle, gurban olam, nirden bolar sen?

Maňa diýigil, eşideýin sözleriň,
Ne sebäpden ýaşa doldy gözleriň,
Älemni ýagtyldar taban¹³⁷ ýüzleriň,
Dogryňy diý, janym, nirden bolar sen?

¹³⁶ Kyl=Kyl u kal, dat u perýat.

¹³⁷ Taban=Ýagty

Uzak ýerden gelen eziz myhmanym,
 Saňa gurban bolsun bu şirin janym,
 Sözüň eşitmesem, bolmaz kararym,
 Sözle, nowjuwanym, nirden bolar sen?

Gülennam diýr, gopdy başymda duman,
 Ýdigim zäherdir, çekdigim pygan,
 Bir garyp men, boldy kysmatym ýaman,
 Gurbanyň bolaýyn, nireden bolar sen?

GÜLENNAM sözüni tamam etdi, göz ýaşyny däne-däne dökdi. Görogly oylan wagtyndaky ýaly başyndan geçen horluklary ýadyna salyp, hapa bolup bozuldy. Soňra ýeňnesiniň özüni tanymaýanyny aňlap, özüni tanadyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Aglamagyn, gamda giden naçarym,
 Arslanly Türkmen ilden bolar men.
 Gylyç urup, gyzyň ganlar saçaram,
 Arslanly Türkmen, ilden bolar men.

Bize pata berdi erenler, pirlər,
 Bir gahar eýleşem, titreşer ýerler,
 Tanymasaň bize gardaş diýrlər,
 Arslanly Türkmen ilden bolar men.

Ozal başda kysmata ýazylyan geldi,
 Ýedi ýyldyr, gözüm ýaşy sil boldy,
 Aglap-aglap ýürek-bagrym gan boldy,
 Arslanly Türkmen ilden bolar men.

Köňlüm şatdyr bu gün Gyrat üstünde,
 Ança döwüşer men meýdan pesdinde,
 Jan berermen ar-namysyň üstünde,
 Arslanly Türkmen ilden bolar men.

Pirimiz bar mertleriň, merdi,
 Gol göterip, bize bir pata berdi,
 Men özüm onuň gerçek şägirdi,

Tekeli Türkmen ilden bolar men.¹³⁸

GÖROGLY sözünü tamam etdi. Emma Gülenam ýene muny tanymany. Ýöne bu oglanyň «Türkmen ilinden bolar men»... diýen sözlerine gulak asyp, onuň öz ilindendigine gulak gabardyp: «Meniň Göroglymdan habar ber» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Arslanly Türkmen illi gardaşym,
Körpe guzy Görogludan bildiňmi?
Bu gün görsem, gurban ederdim başym,
Howandarym Görogludan bildiňmi?

Bu gün gelip, açdyň ýürekde bendim,
Görogludy meniň ýalňyz perzendim,
Şirinim-şekerim, nabadym-gandym,
Jigerbendim Görogludan bildiňmi?

«Käbäm enem» diýip, golum tutardy,
Basan yzlaryma togap ederdi,
Gaty ýaýyn çekip, türgen atardy,
Esrik nerim Görogludan bildiňmi?

Biziň jaýlar almalydyr, narlydyr,
Kysmat ýaman, maňlaýmyz şorludyr,
Ýedi ýaşdan namyslydyr-arlydyr,
Bir namyslym Görogludan bildiňmi?

Gülenam diýr, munda başym bendedir,
Aýralygyň dagy jany-tendedir,
Ýedi ýyldyr bir umydym şondadyr,
Howandarym Görogludan bildiňmi?

GÜLENNAM sözünü tamam etdi. Görogly munuň tanymajagyny bilenden soň:

— Ýeňňe, men seniň şol umytly adamyň özüdirin — diýdi.

Gülenam:

¹³⁸ Türkmenistanda çap etdiren Göroglusynyň bu nusgasy, Azerbayjan Göroglusy esasynda bolany üçin Aly şahymerdan sözi kän gaýtalanýar. Mälüm boluşy ýaly şa Ysmaylyň "Gyzbaşlar" toparynyň arasynda "Tekeli" hem bolupdyr. Ysmaýlyň atasy Şeýh Säfiniň kürt ilinden bolandygy aýdylýar.(AG)

— Heý, waý, meniň ýeke-ýalňyz howandarym Göroglumy sen— diýip, Göroglu baka topuldy. Görogly atyndan düşüi, ýeňnesi bilen görüşdi. Gülenam, Göroglynyň daşyndan üç gezek aýlanyp, maňlaýyndan ogşady.

Gülenam görşüp bolandan soň, ýene oturjak boluberdi.

— Oturma ýeňne, derrew min atyň syrtyna.

— Eý, Röwşen jan, meniň boljagym bolupdyr, boýam synypdyr, indi meni bu jaýymdan gozgama.

— Ýok, bolmaz! Gitmeseň bolmaýar, ýeňne jan.

— Röwşen jan, saňa bir gep bar, sen şu wagtlar meni äkitseň, bu betbagt bilen ýene bir ýerde sataşýsaň: «Haý, Görogly, men seniň Gülenam ýeňneňi ýaş gelin wagtynda, guçup-guçup ýatdym, indi soňunda garrap, sandan galandan soň äkidip «Arym jaýyna düşdi» diýip, gezip ýörmüň. Kempiri bäri kow» diýip aýdar. Ol wagt seniň ýüregiň ynjar.

— Eýsem, bu işiň geňesini sen ber, ýeňne jan.

— Munuň geňesini men bersem, munuň ogly ýok, öňki aýalyndan diňe ýekeje gyzy galypdyr, şondan başga perzendem ýok, onuň üçinem ol gyz ýetişen hem bolsa, ony äre bermäge gözi gyýman saklap otyr. Şu wagtlar ol gyz ýigrimi baş ýaşynda, adyna-da **Bibijan** diýýärler, şony aldap-ogşap seň atyň ardyna bir mindire bilsem, sen ondan soň Arabyň ýürek ýagyny üzýärsiň.

— Pah, ýeňne jan, ýigrimi baş ýaşyndaky tyrsyldap oturan gyzy tapsam, dagy näme gerek.

— Onda sen şu ýerde duruber bakaly — diýip, Gülenam Bibijanyň ýanyna baka bardy.

— Hä, ýeňne jan, näme işläp ýörsüň?

— Eý, Bibijan, ýaňy ataň geýimlerini ýuwup otyrdym, bir atly ýaragly-gerçek goç ýigit telpegi çekgä goýup: «ýeňne bir suw ber» diýip aýtdy. Bu şaltyk kirim bilen suw bersem, ýüregi almaz, diýip, göwnüme geldi. Gel, şuny Bibijana aýdaýyn, şuňa bezenip-beslenip, ýasanyp suw berse işdäsi gowy alar hem «Arap ilinde şular ýaly owadan ýetişen bir gyzy gördüm» diýip, her meýlisde, oturyşykda gürrüň berer, diýip, göwnüme geldi, şonuň üçinem seniň ýanyňa geldim. Şoňa bir suw ber, Bibijan.

Şeýle bir owadan ýigit bolsa, gözüm bilen görüp gaýdybereýinde — diýip, Bibijan geldi. Heniz işikden çykmanca Göroglyny gördi, barmagyny dişläp, bu işikde duruberdi. Görogly işikde barmagyny dişläp duran Bibijanyň jemalyny görüp, baş keleme söz aýdar gerek:

Garşymyzdan bir aý dogdy,

Gutly bolsun il üstüne.

Boldy ajap zamanalar,

Gadam goýsun ýol üstüne.

Ter gunçaly gülleri bar,
Göz üstünde ýollary bar,
Bir ajaýyp hallary bar,
Halyn goýsun hal üstüne.

Ne meýdana girmek gerek,
Ne gädikde durmak gerek,
Şirin jany bermek gerek,
Murça¹³⁹ miýan bil üstüne.

Bir gyz geledir bezenip,
Dosty-duşmany gözenip,
Gamza tygyny gezenip,
Hülle geýer şal üstüne.

Ýaryň bagyna gireli,
Bagyň gülerin tireli,
Sen gelmeseň, biz baraly,
Bar, çykyp dur, ýol üstüne.

Ýedi ýyldyr synam dagly,
Bir jan ýolunda boýnum bagly,
Nowjuwan oglan Görogly,
— Bir alla! — diýip, dön üstüne.

GÖROGLY sözünü tamam edip, Gyratyň başyny dolady. Şol wagt Gyrat hem çarpaýa galyp, diň asmana göterilip, yşky joşup, ajap bir oýun etdi.

Bibijan ýylan gören ýaly bolup, arkan-arkan çekiliberdi. Onda Gülenam onuň arkasyndan iteklöp:

— Hä, Bibijan, näme boldy?

— Ýök, ýeňňe jan, bu ýigidiň bolşy ýaman bozuk görünýär, muňa suwuň-da bolsa, zadyň-da bolsa özüň ber. Ýagşysy, muny aman-sag tizräk ugradaweri — diýdi.

— Bibijan, bu ýagşy ýigit, muňa bir jam suw beräýsene — diýip, bu hem arkasyndan itiberip durýar. Bibijan Görogla garşy garap:

¹³⁹ Murça bil= Inçe bil diýmek. (murça, garynçga)

— Haw, goç ýigit, sen bu ýerde kän durma, biziň peşşaplarymyz¹⁴⁰ seni göraýsalar, öldürerler — diýip, Bibijan Görogla garşy «gitgin indi demir donly bu ýerden» — diýip, bir söz aýdar gerek:

— Alman gitmez demir donly bu ýerden — diýip, Görogly hem jogap berýär:

Bibijan:

—Habar bergin, ýigit, nirden geler sen,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.
Haýsy ilden, haýsy ulusdan bolar sen?
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

Görogly:

—Meni sorsaň, geldim Çandybilinden,
Almaý, gitmez demir donly bu ýerden.
Aslym beýan etsem, Türkmen ilinden,
Almaý, gitmez demir donly bu ýerden.

— Gitgin indi, biziň iller duýarlar,
Duýsa, seniň şirin janyň gyýarlar,
Goçaklarymyz ata syçrap minerler,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

—Bäş mezilden Gyratymy çapar men,
Her mezilde sermes guzy gapar men,
«Däh» diýenden, baş kişini ýykar men,
Almaý, gitmez demir donly bu ýerden.

—Goç ýigitler belendinde, pesdinde,
Aşyk bolan magsugynyň kastynda,
Köp sözleme Gyratynyň üstünde,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

—Belent-belent garly dagdan ötmeyen,
Arym alyp, maksadyma ýetmeýen,
Şu gün seniň ak golundan tutmaýan,
Asyl gitmez demir donly bu ýerden.

—Hanlaryň, içinde hanlar hany sen,

¹⁴⁰ Peşşap=jellat

Aşyk bolsaň, magşugyň tany sen,
 Nä pisint etmediň Bibijany sen?
 Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

—Beg Görogly aýdar: şirin sözlini,
 Janym alan nerkis gara gözlini,
 Goşa zenehdanly¹⁴¹, güler ýüzlini
 Almaý, gitmez demir donly bu ýerden.

BU SÖZI aýdandan soň, Bibi gyz arkanjaklap:

—Görhâ, ýeňňe jan, munuň aýdýan sözlerini gör, asla bu ýigitden gowy häsiýet çykamaz.
 —Haw, Bibijan, sen häli näme ýaşapsyň, näme görüpsiň, biz bular ýaly ýigidiň niçesini elden geçiren adam. Bu ýigit gaty köp ýagşy ýigit, sen Bibijan, suw beregaýsana — diýip, Gülenam hem arkasyndan iteläp durýar.
 — Ýok, ýeňňe jan — diýip, Bibi gyz Gülenamy hem arkanlygyna südürläp, Göroglynyň gözünden ýitip barýar.

Görogly öz içinden:

— Men könelerden: «Zenanyň guşguny¹⁴² bizden bolar» diýip eşidýärdim, şuňa hoşamaý bir söz aýdaýyn-da, bizde söz gytmy näme — diýip, Bibijana garap: — Wah Bibijan, gitmesene, — bir suw berasene — diýip, bir baş keleme söz aýdar gerek:

—Garşym alyp duran dilber,
 Näzlim, bir suw ber, içeyli.
 Ter hynaly goldaryňdan,
 Gyz-juwan, suw ber, içeyli.

Menem geldim illerimden,
 Seýran etsem gülleriňden,
 Ter hynaly gollaryňdan,
 Gyz-juwan, suw ber, içeyli.

Senmisiň Arabyň gyzy,
 Geýen donlaryň gyrmyzy,
 Náz bilen köydürme bizi,
 Gyz-juwan, suw ber, içeyli.

¹⁴¹ Zenehdan=Eňek, alkym.

¹⁴² Guşgun= Düyäniň howudynyň, eşegiň gaňnasynyň, atyň eýeriniň öňe süýşmezligi üçin guýrugynyň aşagyndan geçirilýän ýüp. Maksat, erki

Goly hyzmatda baglyny,
 Menzili Ýyldyz daglyny,
 Tanyrmy sen Göroglyny,
 Gyz-juwan, suw ber, içeýli.

Bilbil güle çeker zary,
 Aşygyň köýmesin ary,
 Göroglynyň sewer ýary,
 Bibijan, suw ber, içeýli.

— BIBIJAN — diýip, aýdan soň, Gülenam:

— Halha, Bibijan diýip, adyňam bilýän ekeni, heý, Bibijan, bu ýigit seniň at-owazaňy eşidip, saňa aşyk bolup gelen bolmaga çemeli, muny namyrat gaýtarma-da, suw beräý, Bibijan — diýdi.

— Alla, ýeňne jan, ber-beri kân aýtdyň. Indi men muňa suw bereýin, emma suw bereýin weli, sen meniň keýnimden¹⁴³ habardar bolaweri.

— Keýniňi gaýgy etme, Bibijan.

— Bolýar, ýagşy — diýip, Bibijanrazy boldy. «Kasas kyýamata galmaz» diýenleri. Arap Gülenamy alyp gaýdanda, Göroglynyň dädesi Ady begden galan tylla jamy alyp gaýdypdy. Bibijanam şo jama suw dolduryp, ýylgyryp näz edip çykdy, gorkunjaňlap hem utanjaňlap, ýüzüni keseräge-de tutup, jamly goluny uzatdy. Göroglam jyn ýaly, çalat zaňnar, jamy golundan gaňryp alyp, suwun döküp, dessine goltugna urdy-da, gyzyň bileginden tutup bäre çekdi weli, atyň depilgisine çykaraýdy.

Onynça Gülenam ýeňnesem çalt gelip, juwazyň oky ýaly edip, aşakdan göterip, Göroglakömek berdi.

Görogly hem Bibijanyň elinden çekip:

— Haý, götereweri ýeňne, götereweri — diýýär.

— Bu-da bir ýetişen semiz gyz, iki aýagyny atyň depilgisine diräp, arkanlygyna özüni taşlaýar. Agramyna Gyraty alyp-alyp gidýär. Görogly atyň başyny silkeýär. At horlanýar, ýeňnesem bile horlanýar.

— Göter, ýeňne. Göter— diýip, bir meýdan ýakalaşan soň Gülenam bilen Göroglynyň agzynyň birligini Bibijan aňlady-da:

— Haw goç ýigit, goýber elimi, indi özüm gideýin— diýdi. Şeýle diýenden soň Gülenam:

— Haý, Röwşen jan, goýber elini, gideýin diýdi, indi özi gider—diýidi.

Görogly öz içinden: «Ýeňnemiňem göwni bu ýana aýland-ow» diýip pikirlendi-de:

¹⁴³ Keýin=Yzy, art.

— Ol aýdanyň bolmaýar ýeňňe jan, götersene — diýdi.

— Haý, Röwşen, ýakalaşyp, masgara edip äkitme. El degensoň, indi alajy ýokdur, özem gider— diýdi.

Şeýle diýensoň, Görogly hem elini goýberdi. Pah, ýetişen gyz — Bibijanyň-da göwni galykdy, içeri girip zer-zerbap geýimlerini geýip, şaý-sepini dakynyp, aýna, daragynam alyp, bukja salyp, bukjasyny goltuklap, şaňňyrdap gelip Gyratyň ardyna mündi.

Gülennam aýtdy:

— Bar, Röwşen jan, alnyňy hak açsyn, Arabyň ýürek ýagyny üzensiň, emma özüň gatyrak gideweri, men şu gün irde-giçde muny oýatmasam, döwüş taýak meniň başymda bolar— diýdi.

— Haý, ýeňňe jan, men Gyraty depenimden soň, näçe Arabyň bolsa iberiber, meýdana, çyksam, alajymy özüm görerin — diýip, Görogly Bibijany ardyna alyp gidibersin.

Habary kimden al: Gülennamdan al. Araby oýatmagyň aladasynda bolubersin. Gülennam agzyny Arabyň gulagyna gaplaşdyryp, şeýle bir gygyrýar, eger-eger, zaňňar bir sarsanogam.

O ýanyna geçip dep, bu ýanyna geçip dep. Şunça depeni bilen bu gygyrany bilen oýanmansoň, arkan düşüp ýatan adamyň garnynyň üstüne münüp aýbogdaşyny gurap, ýaýrap oturyberdi. Garnyndan bir agyr zat basyberensoň Arap demini ýygnap içini çekip, bir pyşgyryp goýberdi, Gülennam zyňylyp honda düşdi. Munuň bilen hem oýanmansoň, iki sany ullakan ýassyk getirip, her haýsyny burnunyň bir ýan deşigine dykyp, iki sany pyýada hem taýak bilen itip, demini çykarman dur. Pet bolup demi çykman durandan soň, içini bir çekip, rast pyşgyryp goýberdi. Ýassyklar göýä top atylan ýaly bolup zyňylyp gitdi. Munda-da oýanmansoň, aýak ujuna baş-alty gap kömür dökdürip, baş-alty sany körükçi ussany getirip:

— Derrew şuny tutaşdyryp ot ediň — diýip buýurdy. Derrew tutaşdyryp ot etdiler. Bir entek tüpeň çybygyny getirip, çym gyzyl ot edip, ussalar Arabyň dabanyna gajyrdadyp basyberdiler.

Gün hem peýsine sandy, guşluk boldy. Arabyň aýagynyň aşagyny daglap, galbyra dönderdiler, şol wagt Arap:

— Haw, meniň aýak ujumdan çybyn çakýar, gorasaňyz-da—diýip, gygyryp, aýaklaryny ýygnady hem oýan bu ýanyna agdarylyp, bitakat boluberdi. Indi oýanjagyny Gülennamam bildi-de seýislere: «derrew atyny eýerläp goýuň», diýdi. Aşpezlerine: «derrew nahar taýýar ediň» diýdi. Çaýçysyna: «çaýy taýýar et», paýakeşine: «çilim taýýar et» diýip buýurdy.

Gülennam hem howzy suwdan dolduryp, suwa çümüp çykdy-da torpaga-toza agnap, saçynam çözüp goýberdi, ýüzüniň ol ýeri bu ýerinden dyrnagy bilen ganadyp, bir donuň ýeňini hem kellesine büräp, haremhananyň agzynda ters bakyp, gyrra ýalandan uly ili bilen aglap oturybersin.

Onynça Arabam:

— Haw, meni ýatyrmaýan kim? — diýip, laňna galdy. Birden Gyratyň yzyna gözi düşdi-de «hah, zaňnar-a» diýdi. Onýança birden çynar agajyna atylan oka gözi düşdi.

— Bu ne ok? — diýip gygyrdy. Daşyndakylar:

— Bilmedik kimiň atyp gidenini — diýdiler.

— Kimiňki-de bolsa, her haçan bu meniň bilen tutuşjak adamyň işidir bu— diýdi. Birden, Gülennama gözi düşdi:

— Haw, saňa näme boldy, nädip otyrýň?

— Merez bolup otyrn, zäher bolup otyrn —diýip, Gülennam zat bilmedik kişi bolup, Araba garşy garap baş keleme söz aýdar gerek:

Öz ilimde soltan idim, han idim,
Çarhy pelek meni saçdy, ýaranlar.
Zülpi çil-çil bolan bir jenan idim,
Baryp, Reýhan maňa duşdy, ýaranlar.

Saçypdyrlar ol jennetiň zerini,
Garypdyrlar gulman¹⁴⁴ bilen hüýrünü,
Menden gözel, näzik beden perini
Bir goç ýigit alyp gaçdy, ýaranlar.

Görogly beg gelip atyndan düşdi,
Seniň gyzyň gujaklaşyp görüşdi,
Dal çybyk deý bir-birine çyrmaşdy,
Beýik-beýik dagdan aşdy, ýaranlar.

Bir goç ýigit bedew harladyp geldi,
Serrest gyzyň baryp gujagna doldy,
Göterip, atynyň ardyna aldy,
Dag, deňiz, çöllerden geçdi, ýaranlar.

Eşidiňler Gülennamyň sözüni,
Ykarat¹⁴⁵ eýlemäň, begler, özüni,

¹⁴⁴ Gulman=Jennetiň owadan ýigitleri.

Bir goç ýigit, Arap, seniň gyzyňy,
Armanlyja öpüp-guçdy, ýaranlar.

BU SÖZI aýdan soň, ýaňy ukudan turan zaňnar çayyny içmändir, çilimini çekmändir, neşesi ýerinde däl, munuň aýdan gepine düşünenok. Gaýta:

—Näme galmagal edýärsiň? — diýip dazarylýar.

—Galmagalym — ýaňy Görogly gelip, meni äkitjek boldy, menem gaçyp özümi howza urdum. Ondanam kowalap çykardy, onsoň haremhana gaçdym, ýüz-gözümem gamçy bilen ura-ura pers-ala etdi, biziň bu galmagalymza Bibijanam şol wagt içerden çykaýdy. Ol ýigidi gören badyna senden-de, öýünden-de geçdi, baryp, ol ýigit bilen gol boýuna salyşyp, posalar alyşyp, ikisi artlaşyp, çüw gitdiler.

— Haçan gitdiler?

— Ýaňy gitdiler.

— Aý, aty eýerläň, ýaraqlary getiriň, çay äkeliň, çilim äkeliň, nahar äkeliň — diýip buýurdy. Dessine atyny eýerläp getirdiler, çayçylar çay äkeldiler, aşpezler nahar äkeldiler, paýakeşi çilim äkeldi. Zaňnar Arap bir uly kersen¹⁴⁶ garmany garnyna gapgardy, dokuz çäýnek çayy başyna çekdi. Soňra ýaragyny dakynyp, atyny münüp, Gyratyň yzyny alyp, basdy ata gamçyny.

Arabyň aty dört-bäş aýdan bäri gozganman bakyda duran at, tabagyň agzyndan dökülen kimin parça-parça köpük endamyndan saçylyp düşýär. Bir meýdan çapansoň, bu köpükler gaýdyp, bir akja der geldi. Garry Araby harlap zyňmaga başlady. Bu gün ötdi, bu gijesi ötdi, ertesi gün galanda kowup ýetdi. Göroglynyň zyzndan bir gürrüldi peýda boldy.

— Aý, Bibijan, bir gürrüldi bar-a, bu ýakalarda aždard barmyka, şir barmyka?

—Görogly beg, aždaryňy-da bilmen, şiriňi-de, bu meniň atamyň atynyň awazydyr. Onuň toýnagý gyzanda, damagynyň haryldysy, burnunyň parryldysy gaty daşdan eşidilýändir, bu şonuň sesidir.

Görogly aýtdy:

— Bibijan, ataň gelýän bolsa, ýoldan sowulaga-da dagda gizlenäýesek, niçik bolar?

— Ýoldan sowulyp, daga gizlenip-gabanyp näme, ondan soň zzyňy arkaňa göterjekmi? Ol seniň zzyňy alyp, kowup gelýär-ä.

— Eýse, munuň geňeşini sen ber, Bibijan.

— Munuň geňeşini bersem, hemişe atam uka giden mahalynda, seýislere baş bolup, ata ot berip, suw berip, bakyp-bejerip gözleýän mendim. Ol ata her mezilinde baş ýarym

¹⁴⁵ Ykarat= (belki hekaret bolsun) kemsitmek.

¹⁴⁶ Kersen=Çanak

batman iým berilýädi. Ol at ýatyp ýaltalandyr, ýöne gyzgynyna gelýändir, ýakynyňa gelse, baş agyz gep bilen güýmäp, saklap bilseň, aty şol ýerde sowap galar.

— Haý, olar ýaly bolsa, men ataňy üç-dört günläp gepe güýmemeýänmi, meniň ýanymda gep gytmy. Görogly bir dagyň üstüne çykyp, yzyna garap duruberdi. Seretse, iki dagyň jülgesinden Arap zaňnar atyny ýüzin salyp gelýär, bolup gelşi edil bir gara ýapynja meňzeýär.

Ses ýeter ýaly meýdana geldi. Görogly şol duran ýerniden:

— Haw, Arap, dur, şo ýerde dur, şo ýerde. Saňa baş-alty agyz sözüň bar— diýip,gygyrdy.

— Haý, zaňnar Görogly, ine durdum, aýt näme sözüň bolsa.

— Sözümi saňa saz bilen aýdyp berjek— diýip, dagyň üstünde Araba garşy garap, arkasyndan sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Sen diýip geldim Çandybilinden,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.
Aslym diýsem; Türkmen ilinden,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.

Meýdan içre ýetdiň bedew harladyp,
Ylgar¹⁴⁷ edip, at alnyny derledip,
Men durdum önüňde jyda¹⁴⁸ parladyp,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.

Belent-belent garly dagdan öter men,
Arym alyp, maksadyma ýeter men,
Bäri gelme, Arap, seni atar men,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.

Oglaň halymda üstümden geldiň,
Agladyp, eňredip, ýeňňemi aldyň,
Ýok söwdany meniň başyma saldyň,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.

Görogly diýr: eşit merdiň sözünü,
Küllü arap görsün meýdan tozuny,
Ýeňňem üçin aldym, Arap, gyzyňy,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn.

¹⁴⁷ Ilgar= çapawul, bu ýerde, at çapmak manysynda.

¹⁴⁸ Jyda= Naýza.

GÖROGLY sözünü tamam etdi. Şol wagt Bibijan Göroglä:

—Indi sen atyňy buýana sürüber — diýdi. Görogly Gyratyň jylawyny ýazdyrды. Arap atynyň sowanyndan habary ýok, Görogly namasyny aýaklaýança, aty daş ýaly gaty bolupdyr.

— Haý, zaňňar, Görogly, sen bu sözi aýdyp lap urýasyň, hany göreli, meniň öňümden nirä gaçyp gutulýasyň — diýip, özüni ilerräk atyp, galkarak oturyp, atyny debsedi weli, öz agramyna özi baş aşak gaýdyberdi, uly sütün gaýdan ýaly gaýdyp, maňlaýy daşa degdi, ýer bagyrtlap ýatyberdi. Şol ýatysyna bir salymdan soň, essine geldi. Entirek-tentirek bolup, ata münüp, maňlaýyny eýeriň gaşyna goýup biraz ýatdy. Atyna «Çüw» diýýär, gamçylaýar, urýar, eger-eger aty sarsanagam. Arap atynyň ýöremejegini bilip, atynyň ýan tanapyny bilegine, çignine orap-orap bu ýanynam egniniň üstünden taşlap, atyny tagyrdadyp süýräberdi. At şol barşyna gybyrдыklamaga başlady, ondan soň ädimini gatyрак ätmäge başlady. Indi atynyň toýnagynyň gyzjagyny bilip, uýanyny, ýan tanapyny eýeriň gaşyna gysdyrды. Bir taýagy hem tapyp alyp, atyň guýrugyndan tutup, sagrysyna, gapyrgasyna, ýanbaşyna ura-ura ýene atyny gyzdyryp, mündi-de basdy gamçyny. Kä derläp, kä deri gaýdyp, ýene harlap zyňmaga başlady. Göroglynyň aty artlaşykly — agyr ýükli, niçik-de bolsa Arapdan öňinçä derýadan geçdi.

Bir garasa, ynha Arap hem güzläp, harlap ýetip gelýär. Görogly:

— Eý, Arap, şol ýerde dur — diýip gygyrды. Arap atynyň başyny çekip:

— Bolýar, emma sen... — diýip, Göroglä garap, baş keleme söz aýdýar:

Päliň azyp, bu jaýlara gelip sen,
Bi-akyl Görogly, nadan Görogly.
Bejit¹⁴⁹ bilgin, sen bi-ajal ölüp sen,
Bi-akyl Görogly, nadan Görogly.

Indi saňa göni jogabym söýlär men,
Berre¹⁵⁰ kimin bagryň berýan¹⁵¹ eýlär men,
Il-ulusyň, galaň weýran eýlär men,
Bi-akyl Görogly, nadan Görogly.

Goldan geler-gelmez işi daşap sen,
Bu gün biziň bilen bäsge¹⁵² düşer sen,

¹⁴⁹ Bijet= şüpehesiz

¹⁵⁰ Berre=Guzy.

¹⁵¹ Berýan=Kebap, şara

¹⁵² Bäs= jedel

Bir gamçy çalamda şeýle çaşar sen,
Bi-akyl Görogly, nadan Görogly.

Goluň baglap, tirkäriň men gatyra,
Har eýläp, salaryň seni hatara,
Päliň azyp, degdiň Reýhan batyra,
Bi-akyl Görogly, nadan Görogly.

SÖZÜNI tamam edip, Arap gazaba çykyp: — Ine, dur diýseň durdum, seniň bir... köpek, seniň etjek hiläň meniň atymy sowadyp, onsoň menden gaçyp gutulmakçysyň, atym sowasa sowabersin, atym sowasa ony bu ýerde taşlap zzyňdan pyýadalap baryp, galaňy agtar-düňder edip, gum bilen kesegä dönderip, Çandybiliň kesegini heleýleriň bogazyna bir batmandan, gysyryna batman ýarymdan göterdip, Arabystana daşatmasam hasabam däl, il-ulusyňy dagydyp, ýurduňda ýomurtga togalabermeli ederin.

Görogly:

— Aý, sen her iş etseňem saňa baş-alty agyz sözüm bar — diýip, derýäň aňry ýüzünde durup, Araba garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Uçradyň Araz çäýynda,
Gaýt indi, Reýhan, öler sen!
Seni goýman bu jahanda,
Gaýt indi, Reýhan, öler sen!

Ýene bu ýoldan geler men,
Dosty-duşmanym biler men,
Eltip, ýylkyma salar men,
Gaýt indi, Reýhan, öler sen!

Sen gaflat ukuda ýatdyň,
Çynaryňa okum atdym,
Seniň gyzyň alyp gaýtdym,
Gaýt indi durman, öler sen!

Söweşde güýjüm bildirin,
Kä agladyp, kä güldirin,
Men seni hökman öldirin,
Gaýt indi durman, öler sen!

Okum çekip, goýsam ýaýa,

Nalyşyň ýetmez hudaýa,
 Arap, atyň bolar zaýa,
 Gaýt indi, arman öler sen!

Görogly: sygymsam pirime,
 Daglar titreşer zoruma,
 Döwçülerim — kyrk nerime
 Sataşsaň, Reýhan, öler sen!

BU SÖZI aýdanson, Arap aýdýar: «Döwçülerim—kyrk nerime? Munuň kyrk döwçüsine bak-a! Kyrk ýigidine bak-a, şol kyrk ýigidiň meniň gözüme peşeçe görünyämi, akmak» diýip, bu sapar atynyň sowanlygyny bilip: «Bu sapar ahmal oturmaýyn» diýip, jylawy çekeräge-de tutup, kibtni gaýym gysyp, atyň garnyndan dolandyryp, jüp gamçy urdy. Aty sekiräge-de bir zyňdy asmana, bu sapar at çalaraga sowan ekeni, Araz çayynyň ol taýyna düşebilmän, ortarasyna pagş edip ýykyldy, derýanyň tolkuny tekizleşip gitdi. Bir mahaldan Arap suwuň ýüzüne çykyp, suwuň içinde atdan düşüp, atyň tanapyny bilegine orap, atynyň önünden ýüzüp gelýär, atam onuň yzyndan ýüzüp gelýär. Arap aty bilen derýanyň bu tarapyna ýakynlap gelýär.

Şol wagt Görogly Araba garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garry duşmanym sen, Arap,

Aga Reýhan, döwüşeli!
 Bu gün bolar halyň harap,
 Garry Reýhan, döwüşeli!

Niçe ýyldyr çekdim zary,
 Şükür, aldym namys-ary,
Ata-babamyň gandary,
 Zalym Reýhan, döwüşeli!

Görogly diýr: penahym hakdyr,
 Derdiňe hiç dowla ýokdur,
 Hunuň-bahaň ýeke okdur,
 Gelgin Reýhan, döwüşeli!

GÖROGLY sözünü tamam etdi. Göroglynyň şunça abaý-syýasatyna garaman, Arap Reýhan atyny idip, tirkeşip ýüzüp gelýär. Görogly ýene gyssandy-da:

— B-ä, Bibijan, ataň-a ýüzüp geçip gelýär, men munuň özüni uraýynmy ýa atyny uraýynmy? — diýdi.

Her zat-da bolsa atasy-da, Bibijan Görogla garap bir söz diýýär:

Bize kyýamatlyk bolan, goç ýigit,
Atyn at, atamy azat eýlegil.
Aryny jaýyna salan, goç ýigit,
Atyn at, atamy azat eýlegil.

Şir zarbyn görmedik tilki «şir bolar»,
Hatardan ýük alan — esrik ner bolar,
Är ýigidiň wadalary bir bolar,
Atyn at, atamy azat eýlegil.

Kysmat bilen seniň ýurduňa geldim,
Sözüm birdir, seniň ärligiň bildim,
Men seniň aldyňda bir keniz boldum,
Atyn at, atamy azat eýlegil.

Bibijan diýr: men galmyşam awara,
Bu dertli janymy goýma azara,
Ger isleseň, etgin meni set¹⁵³ para,
Atyn at, atamy azat eýlegil.

BIBIJAN sözünü tamam etdi-de Görogla ýalbaryp şeýle aýtdy:

— Görogly aga, her zatdyr, näme-de bolsa atamdyr, edep sakla, atyny ursaň uraý aga, emma özüne degme!—diýdi.

Görogly **keýmir oky** ýaýa dolduryp «atyň ýa garnyndan ýa injiginden degesaň gerek» diýip, bärrägini gabatlap göni atdy, ok gelip atyň garnyndan gömüldi, garyny kül-uşak edip ötägitdi.

At ýüzüp gelýärdi weli, bir aýagy perman bermänsoň, derýanyň düýbüne zym uçan ýaly, gaýyp bolup ötägitdi. Tanapy bileginde bolansoň, Arabam suwuň teýine alyp gidiberdi. Bir mahaldan soň, Arap suwuň ýüzüne zompuldap çykdy. Indi atyna ok degenini bilip, aňryk ýüzmäge başlady. Arap kä çümüp, kä ýokary çykyp, hyrklydaý-hyrklydaý janynyň soňunda aňyr kenara çykdy, atynam süýräp çykardy. Geýimlerini sykyp, her haýsyny bir ýana serişdirdi. Telpegem edil kiçiräge-de bir kejebeçe bardy, öl-myžžyk bolupdyr, onam bir agajyň başyna gysdyrды, Arap oýlandy:

¹⁵³ Set= 100

— Alla, meniň işim şowuna bolmad-ow, indi mundan beýläk geçsem, bu Türkmeden meniň elim hemişe gaýra bolar, zelesiň ýarsyndan gaýtmagam bir peýda— diýip, Göroglynyň dogrusyna baryp:

— Haw, Görogly! — diýip gygyrdy.

— Nätjek, Arap aga?

— Meniň saňa berjek bir pendim bar, eger alsaň.

— Aýt, Arap aga, alar ýaly bolsa alaryn.

— Aýtsam, Görogly, diňle — diýip, Arap Görogla garap baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak, näme diýýär:

Diýsem pendim saňa, eý, Görogly beg,
Zynhar¹⁵⁴ sen, Gyraty goýma höwürre!
Bedew at ýigidiň güýji-kuwwati,
Zynhar sen, Gyraty goýma höwürre!

Bedewi saklamak, bil, gerek zatdyr,
Ýigidiň ýoldaşy bir ýüwrük atdyr,
Bu dünýäde atsyz ýigit arwatdyr¹⁵⁵,
Zynhar sen, Gyraty goýma höwürre!

Reýhan aýdar: men gaharym taşlaryn,
Meni äkit, öz ýurduňda gyşlaryn.
Hyzmat buýursaň, otuz gulça işlärin,
Zynhar sen, Gyraty goýma höwürre!

REÝHAN ARAP sözünü tamam etdi. Göroglynyň aty derýadan böküp, öz aty böküp bilmän galandan soň, Arap şu sözi aýdypdy. Görogly:

— Bolýar, Arap aga, seniň pendiňi tutdum — diýdi. Arap:

— Aý, Görogly, sen meni utduň, sen zor bolduň, men senden asgynladym, indi sen dünýäden ötiňçäň, men dünýäden ötiňçäm seniň bilen uruşmazlyga, jedel tutmazlyga şu ýerde menden ant bolsun — diýdi.

— Ähä, şeý diýsene Arap aga, oýunçy utulanyny bilse ýagsy, ýüzüň ak bolsun, Arap aga.

— Indi Görogly, Bibijany saňa tabşyrdym, seni hudaýa tabşyrdym — diýip, çuw ýalaňaç bolup, Bibijany Görogla tabşyryp, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Uzak ýoldan gelen ýigit,

¹⁵⁴ Zynhar=Asla

¹⁵⁵ Arwat= hatyn

Alypsyň, saňa aş bolsun,
 Ýüregime dagy-düwün
 Salypsyň, saňa aş bolsun.

Ýagşy pent bolsun özüňe,
 Gitme namardyň sözüne,
 Ganly ýaş doldyr gözüňe,
 Alypsyň, saňa aş bolsun,

Atym berip men höwürä,
 Ýeňňeňi çekdim böwürä,
 Bibijany goýma jebre,
 Alypsyň, saňa aş bolsun.

Men niçe gün sürdüm döwran,
 Tapylmaz derdime derman,
 Reýhana tükenmez arman
 Salypsyň, saňa noş bolsun.

BU SÖZI aýdandan soň, Arap maýyp atynyň ýanyna gelip, geým-gejimini atyp syrtyna taşlap, atyny idip, keýtikle-keýtikle gidibersin.

Görogly Bibijany ardyna alyp sürübersin. Bir meýdan ýöränden soň:

— Bu zaňňaryň gideni çynmyka ýa-da ýalan? — diýip, Görogly pikir etdi-de:

— Muny bir barlaýyn — diýip, bir dagyň üstüne çykyp garady, görse, Arap zaňňar hol iki dagyň jülgesinden barýar. Geým-gejiminem atyň syrtyna taşlapdyr, atynam iýdýär. Bolup baryşy edil basgyda galan göçmelä meňzeýär.

Pah, Görogly Arapdan aryny alyp gaýdan adam. Bibijan ýaly gyzy alyp gaýdan adam, Gyratyndan wagty hoş bolup, keýpi çag bolup barjak.

—Aý, Gyrat, dünýäde belli bahaň bolmaz — diýip, Gyratyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bedewiň asly behiştiden,
 Berekella, Gyrat, saňa!
 Nalyň tylladan, kümüşden,
 Berekella, Gyrat, saňa!

Haýkyrar sen herýan bakyp,
 Dört aýagňy ýere dikip,

Umman deýalardan böküp,
Berekella, Gyrat, saňa!

Owsun urup, çag bolar sen,
Jeren gaçsa, tiz alar sen,
Gelin-gyz dek sallanar sen,
Berekella, Gyrat, saňa!

Görogly geldi jahana,
Sen ýetir meni mekana,
Bermenem Rum, Ispyhana,
Berekella, Gyrat, saňa!

BU SÖZI aýdandan soň, Görogly atyny säpjidip, sürüp gidiberdi. Niçe-niçe derýalardan, çöllerden aşyp, Türkmen il-uluslaryna aralaşdy, sürüp Çandybil galasyna bardy. Bibijany haremhanasyna eltip, Agaýunusa tabşyrdy, özi hem meýhanasyna bardy. Kyrk ýigpdi öňünden ylgaşyp çykyp görüşdiler, töwerek-daşdaky il-halk ýygnanyp gelip, saglyk-amanlyk soraşdylar, Köse başlyklaýyn kyrk ýigit Göroglynyň töwereginde golan-çolan edişip, kimsi çay gaýnadýar, kimsi nahar taýýarlaýar, Görogly köp olja bilen gelendir güman edip, bilmekçi bolup garşy soraýarlar. Görogly ýigitlerine garap, getiren zadyny beýan edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Agalar arap ýurdundan
Bir mahy taban getirdim.
Ýedi ýyldyr, gam derdinden
Derdime derman getirdim.

Gam çekenim ýedi ýyldyr,
Bu jaýlarda didäm sildir,
Aýrallyk ýaman müşgildir,
Şol derde derman getirdim.

Atymy ugratdym saýa,
Arap aty boldy zaýa,
Çydamady gaty ýaýa,
Zabt edip, zaman getirdim.

Ot düşüp köňül şadyna,
Joşgunym ýetdi badyna,

Bibijan diýerler adyna,
Agalar, döwran getirdim.

Beýik daglardan aşaly,
Köňülleri endişeli¹⁵⁶,
Täze açylan menewşeli,
Arzuwly arman getirdim.

Külli Arabystan taýyyma
Çydamaz gaty ýaýyyma,
Arymy saldym jaýyyma,
Göwnüme aram getirdim.

Görogly diýer: ýokdur arman,
Her sözi müň derde derman,
Boýy kyrk gez¹⁵⁷, mahy taban,
Bir ýagşy janan getirdim.

GÖROGLY sözünü tamam etdi. Olja bolmasa, bu sözleriň Köse üçin peýdasy ýok. Emma Görogly çaý içip, çilim çekensoň, märekäniň çetinde duran bir ýigidi ýanyna çagyrdy.

— Haw, han ogul, «Görogly geldi» diýip, Gejime söýünjiläp bar. Bilip bolmaz, eger joşan mahalyňa sataşsaň-a, saňa bir teňne, iki teňne berer, näme-de bolsa, bagtyňdan gör. Özem meniň ýanyma bir gelip gitsin. «Owadan bir gyzam äkelipdir» diýip, aýt — diýip ugratdy.

Pah, ýaňky ýigit meýhanadan çykandan gygyryp başlady: «Görogly geldi, gyzam äkelipdir» diýip gygyrýar. «Söýünjiläp barsam, Geýjim bir baý adam, maňa niçe at mindirýär, niçe serpaý ýapýar. Aý, bagtym geldi» diýip begenip, bärden:

— Genjim aga, söýünji — diýip, gygyrp gelýär. Genjimem öýünde oturan ýerinde, bir galmagal baryny eşidýär. Näme, näme ekenligini aňlaman, ol: «Bir adam nesýe goýun diläp gelyämikä» diýip, güman edip, tersine dönüp otyr. Onýança ýaňky ýigidem ylgap öýe girdi-de:

— Haý, Genjim aga, söýünji, söýünji!

— Ýit-ä, ýok bol-a, zaňnar, näme meniň oglum bolupmy? Bu ýerde söýünji diýip gygyryp dursun.

— Ogluň bolmasa-da, Arap ilinden Görogly iniň geldi.

¹⁵⁶ Endişe=Güman, howp

¹⁵⁷ Gez= Uzynlyk ölçegi takmyn 100 santimeter

— Ýeri gelse gelipdir-dä!?

— Beýdiýme, Genjim aga! Görogly söýünjiläp bar diýdi. Özem meniň ýanyma gelip gitsin — diýdi saňa.

— Ýit, ýok bol-a, zaňňar, onuň ýüzüni babaly görsün.

— Geijim aga, beýdiýme, owadan bir gyzam äkelipdir, şol gyzy saňa berjek bolup, gelsin diýen bolsa bildiňmi? — diýdi.

Gyz diýensoň zaňňaryň göwni bölündi.

— Näme, ol gyz äkelipmi?

— Äkelipdir, Genjim aga.

— Özi gyzmy, ýa aýalmy?

— Gyz-da, saçlaryn-a öňünden örüp goýberipdir¹⁵⁸, Genjnm aga.

— Aý, han ogul, şol gyzy men öz gözüm bilen görünçäm saňa söýünjilik berjek zadym ýok.

— Aý, Genjim aga, senden-ä tamam köpräkdi weli, ol aýdanym-a çykmady. Indi gyzy görübem bir zat berseň men razy.

Pah, Genjim täze donuny geýip, täze ädigini geýip, telpegini kakysdyryp, bilini dartyp guşap, ýaňky ýigidiň öňüne düşüp, Göroglynyň ýanyna garşy ýöredi. Baryp meýhananyň işiginden girip:

— Essalawmaleýkim — diýip, salam berip Görogly bilen görüşip, töre geçip, çöke düşüp oturdy.

— Hä, inim, amanykmy, saglykmy, atyň-ýaragyň bilen arman-açman geldiňmi? Hany, Gülenam ýeňňeňi gördüňmi? Hany, ar-öwezi nätdiň? Ar-öwezi ýerine saldyňmy, ýerine näme äkelip bildiň? — diýip, gaýta-gaýta soraýar zaňňar.

Görogly aýtdy:

— Ýigitler maňa dutary alyp beriň. Basymrak göwnüni jemlemeseň, soňuny bozar bu— diýip, sazyny goluna alyp, Genjime garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Mundan bardym Arabystana,

Belent dagdan aşyp geldim.

Hiç kim gutulmaz destimden,

Ganat baglap, uçup geldim.

Arazda ýetdi yzymdan,

Ok bilen urdum dyzyndan,

Ýagşylyk gördüm gyzyndan,

¹⁵⁸ Durmuşa çykmadyk gyz, saçlaryny örüp, öňünden goýberýär.

Hoş wagt bolup, joşup geldim.

At jyda boldy astyndan,
Pelegiň eden kastyndan,
Gyzyny aldym destinden,
Ganat baglap, uçup geldim.

Görogly, merdiň özüni,
Genjim beg, tutgun sözümi,
Ýeňňemiň ýerine gyzyny
Saňa alyp, joşup geldim.

GÖROGLY sözüni tamam etdi. Emma Genjim beg Göroglynyň agzyndan açygrak jogap eşitjisk bolup, getirilen gyzyň özüne berilmeginiň anygyna ýetmekçi bolup, düşmäsirän bolup:

— Hä, inim, uzak ýoldan gelipsiň, biziň üçin näme sowgat-salam getirdiň, bize näme bagyşlaýarsyň? — diýip, düşmezlige salyp, oýkanjyrap otyr zaňňar.

Görogly:

«Muňa has açygrak aýtmasam bolmajag-ow» diýip, Genjim bege garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Kibladan sallanyp geldi mestana,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.
Jemalyn görenler boldy diwana,
Agajan, Arabyň gyzyn bereýin.

Aşyk ähli onuň arzuwyn çeker,
Lebi bal, gül çehre¹⁵⁹, dodagy şeker,
Görki-gün, şuglasy älemi ýakar,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Aryp¹⁶⁰ bolsaň, habar algyl sözünden,
Bakdygynça, gözüň doýmaz gözünden,
Aşyk bolan behre¹⁶¹ alar ýüzünden,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Dokuz köýnegi bar, göwsi düwmeli,

¹⁵⁹ Çehre= ýüz, keşip

¹⁶⁰ Aryp=Dana, bilimli.

¹⁶¹ Behre= peýda

Atasyny görüp, gyzyn öwmeli,
Gözeller içinde saýlap söýmeli,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Ýene döwran geldi biziň bu baga,
Ol Zylyha bolsa, sen Ýusup, aga,
Biziň gözel ähli şoňa sadaga,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Görogly beg ar üstünde söweşer,
Burma tar-tar saçy topugna düşer,
Ýuka dodaklary balmydyr-şeker,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

GÖROGLY sözüni tamam etdi.

Pah, Genjim ylgap ýerinden turup, gol gowşuryp:

— Aý, inim, maksadyňa ýet-ow, dünýä duryňça sen dur-ow! inim — diýip saýraberdi.

— Haw, inim, indi bir gep bar, menden ogurlabam ýörme, dogurlabam ýörme, goýny-da saňa tabşyrdym, düýe sürüsini, garamal sürüsini, ýylkylary-da saňa tabşyrdym. Ýöne meni tomusda yssylamaz ýaly, gys bolsa üşemez ýaly razy etseň bolýar — diýip, Genjim beg derýa bolup joşdy:

— Haw, inim, ýaňy sen geldi — diýip, bir ýigit söýünjiläp bardy, oňa-da näme berseň özüň ber. Meniň-ä elim bilen berjek zadym ýok — diýdi.

Köse aýtdy:

—Şu wagtlar dili aýlanan mahaly depiň goýnuna baka, munyň gepiniň bellisi bolmaz, soňrak berjek däl diýmäge-de ýaltanmaz bu zaňnar. Bar, Köse, saňa-da jogap.

Görogly Genjim bilen Bibijana on gije-gündizläp toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňne diýne teňne, serpaý diýene serpaý berip, at çapdyrды, altyn-gabak atdyryp, bagşy aýtdyryp, ýaňky söýünjiläp baran ýigide-de at mündirip serpaý ýapdy. Bibijanyň razyçylygyny alyp, ony Genjime berdiler. Genjim haremhana baka ýöredi.

Haremhananyň işiginden bardy. Agaýunus peri: «Geleweri, Genjim beg» diýip, elinden tutup, Bibijan bilen elleşdirip, perizadam gaýdyberdi.

Genjim bilen Bibijan dokuz gabat ýorgan taşlap, baş ujuna dokuz ýassyk, aýak ujuna baş ýassyk goýup, üstlerine bir ýukarak ýorgany atyp, dal çybyk dek çyrmaşyp, öpüşip, bolbol çaga diläp, gujaklaşdylar.

Her kişi şolar ýaly iş bitirip, myrat, maksadyna ýetsin.

IV

GÖROGLYNYŇ ÖWEZI GETIRENI

Habary kimden al: Görogly begden al. Görogly beg:

— Dünýäni tagt etdim — diýip, meýhanasynda ýatyrdy.

Günlerde bir gün Göroglynyň meýhalasynda bir aksakal baba peýda boldy. Üç-dört gün geçdi, bu myhman gider ýerde gitmedi.

Görogly:

— How, baba, sen ýetmiş iki dilden gep urýarsyň, jahan keşte bolmaga çemeliň.

— Howa, oglum, men jahan keşte men. Barmadyk ilim, gydyrmadyk şäherim, görmedik ýerim galmady.

— Görmedik ýeriň ýok bolsa, ine biziň meýhanamyzam gördüň, biziň oturyşymyzda-turuşymyzda, kyrk ýigidimizde näme kemimiz bar?

— Oglum, siziň hiç kemiňiz ýok, ýöne siziň meýhanaňyza göre, kyrk ýigidiňze görä birje kemiňiz bar.

— Näme kemimiz bar, baba?

— Siziň araňzyň käkiline zer suwy berlen ýigdekçe kemi bar.

Oturanlardan biri:

— Pahaý, başy çaşan galandar, sen bizem köşgünde ýaş oglan saklaýan gyzylbaş şalary diýip hasaplaýarmyň — diýdi.

Ýene biri:

— Bu başy çaşan çal, bizem oglan söýen etmek isleýär-ow — diýdi. Ýene biri:

— Bu niýeti bozuk, päli ýaman çaly urup, meýhanadan çykaryp kowmak gerek — diýdi.

Garaz, her haýsy bir zat diýdi. Emma Görogly sesini-üýnünü çykarman otyrды.

Üstüne ýagan sözleriň böwşeňläň¹⁶² ýerinde garry baba çöküne galdy-da:

— Ýigitler, men size hiç bir ýaman zat diýmedim, «araňyzda bala-çagalaram görünse, gowy boljak» diýdim, «çagalar her öýüň, märekäň ýaraşygy» diýdim. «**Çagaly öý bazar, çagasyz öý mazar**» diýip, ata-babalar aýdyp gidipdirler. Çay getir, käse getir — şular ýaly ownuk-uşak otur-tur ýumuşlara ýaş oğlanlar gelşip gidýär, murtuňyzy bir penje edişip, ine siz özüňiz juwaz sokusy ýaly bolşup aýlanyşyp ýörýärsiňiz, indi mundan näme boljak. Dünýäniň iň bir lezzetli zady zürýat bolar, zürýatsyz adam bir gury agaçdyr, bilgin, Görogly. Bir kemally oğlan dünýä inendir, şol saňa zürýat bolup biler, ol oglanyň adam **Öwez**dir — diýip, garry baba çykdy-da ötägitti.

Görogly özüniň zürýatsyzlygyna pikir edip otyrdy, birden görse, garry baba ýok. Görogly:

— Ýaňky baba ýöne adam bolmaly däl, meger bolsa Hydyr atadyr, çykyň, ýetiň zyzndan, alyp geliň — diýdi.

Ýigitlerden biri:

— Pahaý, Hydyr ata näme işleýär. Oňa oğlan söýen hanlaryň köşgünde hyzmat edip, köp çarşemmäni başyndan geçiren garry diýerler — diýdi. Ýene biri:

— Her bir onuň ýaly niýeti bozuk çaldan Hydyr bolýan bolsa, onda bu wagta çenli Hydyr ýere-göge sygmazdy — diýdi. Her haýsy bir zat diýdi. Görogly:

— Näme-de bolsa, çykyp barlaň — diýenden soň, daşara çykyp görseler, garry babanyň yzam ýok, tozam ýok. Gelip habar berdiler, Görogly beg köp gamgyn boldy, zürýatsyzlygyna pikir edip hapa boldy. Onuň gamgynlygyny görüp, kyrk ýigidem melul boldy. Görogly Öweziň soragyna çykmagy ýüregine düwüp, Gyrata atlandy-da çykyp gidiberdi.

Bir ýerde üýşmeleş, uly märeke bolsa bir çetinden baryp:

— Haw, şu märeke Öwez atly barmy? — diýip sorayar.

— Bar.

— Haýsy?

Boýny bükür, garny gapak ýaly zaňňary görkezýärler:

— Ine Öwez.

— Haýp saňa Öwez ady, zaňňar — diýip gidiberdi. Ýene bir ilin çetinden baryp, bir adamdan sorady:

— Dost, şu ilde Öwez atly barmy?

— Bar.

— Nirede?

¹⁶² Böwşeňlemek=Boşlag bolmak, boşamak, ýumşamak.

— Hol dag eteginde pada¹⁶³ bakyp ýör.

Görogly: «Tygy düzüw bolsa, don geýdirsek, ädik geýdirsek, telpek geýdirsek, üsti-başny düzetsek adam bolar-da» diýip, göwnüne getirip bärden barsa, selki¹⁶⁴ tahýa başynda, egin-eşik geýmesini hem oňarman, ernini sallap ýöreň bir edrenç adam eken.

— Adyň näme?

— Öwez.

— Haýp saňa Öwez ady, zaňnar — diýip dönüp gaýtdy. Gaýdyp gelyäkä, ýene bir adam öňünden çykdy:

— Dost ! Şu ilde Öwez atly barmy?

— Bar.

— Nirede?

— Hol ýerde ýer sürüp ýör.

Görogly bärden baryp görse, bu bir sakgalynyň ýarysy agaran-maş-bürnüç adam ekeni. Muňa «Öwez aga» diýýän ekenler. Görogly muňa hiç zat diýmän, sesini çykarman sürüp ötägildi. Meýhanasyna gamgyn bolup geldi-de ýatyberdi.

Habary kimden al: habary Weýeňnamdan al. **Weýeňnam** diýen bir şäher bardy. Onuň patyşasyna **Ýusup Şa** diýerdiler. Onuň raýatynda **Buldur gassap** diýen bir baý bardy. Ol baýyň ýedi patyşanyň hazynasy dek hazynasy bardy. Emma perzentsiz ötüp barýardy. «Hudaým maňa ogul bermezmi» diýip, bu baý on iki süňüne on iki aýal aldy. Iň soňky alan aýalyndan bir ogul boldy. Bu oglanyň tarypyny aýdyp, diýip soňuna çykar ýaly bolmady. On gije-gündizläp toý-tomaşa berip, Buldur gassap oglunyň adyna Öwez goýdy.

Öwez bir ýaşyna, ikisine, üçüne, dördüne, başine gadam basdy. Deň-duşlary bilen aşyk, çilik, top oýnar ýaly boldy. Günlerde bir gün Öwez köçede oğlanlar bilen oýnap gezip ýördi. Ýusup şa şikardan gelyärdi. Munuň ökde oýnap ýörüşin görüp, şa atynyň başyny çekip duruberdi.

— Bu oğlan kimiň ogly? — diýip sorady.

— Buldur gassap baýyň ogly, tagsyr.

— Baryň gassaby çagyryň bəri. Gassaby çagyryp geldiler.

— Haw, gassap, bu oğlan seniň ogluňmy?

— Hawa, tagsyr, biziň oglumyz.

— Seniň ogluň bolsa, bu ogluňy bize hyzmata berseň, niçik bolar?

Gassap dargursagrak ekeni.

¹⁶³ Pada=Çopan

¹⁶⁴ Selki= Kirli

— Tagsyr, enesi bar, zady bar, bir geňeşeyin.

— Bar, geňeşip gel—diýip, şa atyny sürüp gidiberdi. Buldur gassap Öweziň enesiniň ýanyna geldi.

—Hä gassap, şa näme diýip çagyrdy?

— Öwez jany dileýär.

— Sen näme jogap berdiň?

— Enesine geňeşeyin diýdim.

— Pahaý muňa bak, ýurduň erkli şasy, ol berseň, bermeseň hem eliňden alýar. Ogluň şanyň hyzmatynda ýörse, armanyň näme.

— Eýse ýör, Öwez jan — diýip, Öweziň elinden tutuberdi. Öweziň enesi:

— Otur entek — diýdi.

Öwez janyň enesi bir semiz guzyny soýup, gowy bişirip, ýahna etdi hem iki gap çelpek¹⁶⁵ bişirip, şu zatlar bilen hanyň gaşyna gönderdi. Gassap, ogluny eltdi-de:

— Tagsyr, ynha hyzmatkäri berim-peşgeş, engamy bilen getirdim.

Ýahna bilen çelpegi çykaryp önünde goýdy. Ýahnany, çelpegi görensoň, şa gassaba:

— Düýn dargursagrak görünäyediň, sen bu geňeşi özüň tapan däl bolsaň gerek?

Gassap ýene gyssandy:

— Içeri bolup tapdyk, tagsyr — diýdi.

— Bolýa, ýagşy, indi dile menden dilejegiňi.

— Senden dilejek zadym ýok, tagsyr. Seniňem hazynaň meniňkiden kän dälidir.

— Eýse, **işigiňi ýel açsyn, ýel ýapsyn**—diýip, jygaly möhürini basyp, tarhanlyk¹⁶⁶ ýarlygyny¹⁶⁷ berdi.

Ýusup şa Öwez janyň özüne ogşaş, meňzeş kyrk ýigidi ýygnap, Öwezi olara baş etdi. Bu oglanlary ýanyna alyp, Öwez jan günde bir ýaña, guşa-şikara çykyp durýar.

Günlerde bir gün şa, şikardan gelýärdi. Öwez janam onuň ýanyndan sürüp gelýärdi. **Hemdem söwdagar** atly bir söwdagär bardy, ol Weýňňam şäherine her wagt gelderdi. Edil şol wagt hem Hemdem söwdagäriň Weýeňňama gelip, saraýyň agzynda ýüküni düşürüp duran wagtyna gabat geldi. Ol Öweziň jemalyny görüp agzyny açyp, sakalyny sallap, haýran bolup dur.

Öweziň hyzmatkäriň biri gelip, egnine kakyp goýberdi-de:

— Sowul-aýt bu ýana — diýdi. Hemdem söwdagär:

— Kim diýýärler bu ýigide — diýip sorady.

— Hanyň Öwez diýen mähremi bu.

¹⁶⁵ Çelpek= Hamyrdan ýukajyk ýaýylyp, ýagda bişirilýän gatlakla meňzeş iýmit.

¹⁶⁶ Tarhan= Patyşaň köşgüne islän wagty soraman girip bilýän adam, erkin.

¹⁶⁷ Ýarlyk= Perman

- Öwez jan diýip adyny eşidip ýördük. Şumy şol?
- Öwez jan diýme!
- Hä!
- Han ýaman görýär.
- Ýaman görse-de, ýagşy görse-de, oglum-gyzym, dünýe malym şu oglanyň başyna gurban bolsun— diýdi-de ýüwrüp gelip, mal-matasyny bir adama tabşyryp:
- Bar, şu mallary näme etseň ygtyýaryň — diýdi-de ýüwrüp, Ýusup şanyň gaşyna geldi.
- Haw, Hemdem söwdagär, habaryňy ber?
- Duz-nesibäm çekip, hyzmatyňa geldim, tagsyr. Şa:
- Boluber hyzmatda— diýdi. Bir ýyl hyzmat edip, pyçak, aýpalta gysdyrды, iki ýyl hyzmat edip at-münüp serpaý geýdi, üç ýyl hyzmat edip “ýek galam” mährem wezir boldy. Bir gün patyşa guşa-şikara çykarman boldy. Öwez janyň kellesinde bir agyry peýda bolup, şa bilen gidebilmän saraýda galdy.
- Hemdem wezirem ýalandan: «Ol ýerim agyrýar, bu ýerim agyrýar» diýip, bu hem galdy. Han gidensoň, Öwez janyň gaşyna gelip, gol gowşuryr:
- How Öwez jan, arzym bar?!
- Wezir aga, näme arzyň bar?
- Öwez jan, arzymy bitirseň aýdýan, ýogsam aýtmaýan — diýdi. Onda Öwez:
- Bizden bitmeli arz bolsa bitireýli, wezir aga— diýdi. Wezir üç gezek egilip, galdy-da:
- Öňün-ä äkeldiň, soňuny getirebilsen Öwez jan, men kesel bolupdyryn — diýdi.
- Näme keseliň bar?
- Dermanyny berseň aýdaýyn, bolmasa aýtmaýyn.
- Bizden bitýän derman bolsa bitireýli— diýdi. Bu sapar Hemdem wezir dokuz gezek egilip, galdy.
- Öwez jan, men üç ýyldan bäri şanyň hyzmatynda at tapman, don tapman ýa-da nan tapman gezip ýöremak. Sen şuny pugta bil. Eger meýlisde saky bolup, şerap süzüp berseň, dermanym şol, men gutulýan Öwez jan— diýdi. Onda Öwez aýtdy:
- Wezir aga, ertir patyşa gelsin, bir geňeşeyli — diýdi.
- Öwez jan, muňa-da razy, sabyr ederin. Başa näme iş gelse görmeli bolar-da — diýdi-de öz jaýyna gitdi.
- Ertesi şa şikardan gaýdyp gelip, Öwezden hal-ahwal sorady, Öwez ýaş oglan hiç bir jogapsyz aglamaga başlady.
- Hä, Öwez jan, kimden söz, kimden sütem ýetdi? — diýip sorady.
- Hiç kimden söz-sütem ýetenak, ýöne Hemdem wezir keselläpdirin diýip aýtdy — diýip ýene aglady. Patyşa-da nämäniň nämedigine düşüdi.

— Baryň, weziri çagyryp geliň — diýdi. Weziri çagyryp geldiler.

— Hä, zaňňar wezir, kessl bolduňmy?

— Hawa tagsyr, kesel boldum.

— Baryň muny sylap, bejeriň — diýip, peşşaplara ümläp goýberdi.

Peşşaplar Hemdem weziriň ýakasyndan tutup, süýräp meýdana alyp çykyp, daşyň ýüzüne şarňyldadyp urup, arkasyna kyrk gamçy, garnyna kyrk gamçy — segsen gamçy urdular. Üç sagatdan soň essine gelip, ýene şanyň gaşyna geldi. Patyşa aýtdy:

— Ýit,, ýok bol, zaňňar.

— Aý şahym, sen ýok bol diýmeseň-de, men ýok bolýan. Goç ýigidiň munuň ýaly boldugy öldügidir. Ýöne saňa baş-alty agyz sözüň bar. Onsoň ýok bolaýjak tagsyr.

Şu ýanda Çardagly Çandibilde Görogly diýen bir är döräpdür diýip eşidýän, sonuň hyzmatyna gidip, seniň üstüňe iberip, täji tagtyňy başyňa zyndan edip, şu Öweziň hem goluňdan aldyrmasam, namart bolup ölerin— diýdi.

—Eşek ogrusy galtaman zaňňar bir gelmesin, iki gelsin diýip, weziri ýene urup, horlap goýberdiler.

Hemdem wezir öýüne gelip, mal-garasyny ile paýlap, aýallaryny öýlerine iberip, derwüş eşigini geýip, goluna betbagt kädini asyp, hümmet hasany goluna alyp «hu-hak» diýip, ýurtdan çykyp gidiberdi. Uzak ýollary söküp, çöl, gyrlardan aşyp, Çardagly Çandybile ýetişdi. Sorap-idäp Göroglynyň meýhanasyna gelip, meýhananyň agzynda jüp gazal perýat aýtdy.

Görogly bu bir diwanamyka diýip güman etdi-de, bir adamdan nan hem birnäçe teňňe iberdi.

Hemdem nany alyp, teňňäni bolsa meýdana pytyradyp, zyňyp goýberdi.

Ýañky adam içeri girip:

— Eý Görogly, haýp teňňe-tylla — diýdi.

— Hä?

— Ol teňňeleri meýdana zyňyp goýberdi. Bu bir jynly galandar ekeni.

Onda Görogly:

— Ýigýtler, ol jynly galandar däldir. Ýa ýurdundan kowlan handyr ýa-da handan sütem gören sypaýydyr. Awazy ýaman zaryň çykýar, çagyryň bäri gelsin— diýdi.

— İçeri gel — diýip çagyrdylar. Bosagadan ätläp girip, salam ýok, heleýik ýok:

— Görogly diýen haýsyň? — diýdi .

— Ine Görogly diýenler-ä biz.

— Görogly diýen sen bolsaň, haýp meniň üç aýlyk ýoldan at-awazyňa gelenim, şu hili galandar gelýä — diýip üç günden burun, üç günden buýan aňlap öňümden çykmanyň.

Meýhanaň agzyna gelip gazal aýtdym, munda-da aňyp çykmadyň. Men köpelerden: «**Bir ýyl geçi bakan Türkmeniň, kyrk ýylky aklyna nogsany geler**» diýip eşidýädim. Zaňňar Görogly bolsaň boluber, zehiniň galyňlygy eşegiň palany ýaly eken— diýip, yzyny kesmän gygyryp aglaberdi. Onda Görogly:

— How galandar, habaryňy bersene, habaryňy — diýdi.

— Ine meniň habarym— diýip Hemdem wezir hümmet hasany saz edip, Öwez jany salgy berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Gulak salgyn, Görogly beg, sözüme,
Başdan ötenlermi beýan eýläýin.
Weýňňamda, Buldur gassap ogluny,
Öwez janyň sözün aýan eýläýin.

Üç ýyl maňa ogul wadasyn berdi,
Bir gün bolsa bolmajagyn bildirdi,
Şa hem gelip segsen gamçy urdurdy,
Janyma tükenmez azar eýläýin.

Meger ýaşy diýen wagtynda bola,
Bihata mergendir, ýaý alsa gola,
Öwezjan baş bolup, kyrk ýigit bile,
Dowam hyzmatynda mydar eýläýin.

Egimde jindäni, başda külany,
Dilimden goýmanam zikri, senany,
Hemdem wezir, gezdim nije galany,
Öwez han sözünü tamam eýläýin.

BU SÖZI aýdandan soň, Görogly:

— Baý, baý, baba, ajap habaryň bar ekeni, gaýnagly baba ekeniň, men Öwezden ugur bilmän ýördüm, ýagşy habar getirdiň.

Hemdem:

—Görogly, bilmeseň, Öwez jan Weýeňnam diýen ýurtda, Ýusup şa diýen patyşanyň gaşynda.

—Wah, galandar, pirim ýar bolsa, Öwez jany şu ýerde hasap edäý — diýip, Öwez jandan ugur tapyp, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Köňül talwas eder Çandybilinden,

Weýeňnam şährine barsam, Öwezim.
 Bilbil uçup, zaglar¹⁶⁸ gondy gülüme,
 Weýeňnam şährine barsam, Öwezim.

Ýoluňa men çykdy, serimden geçip,
 Hiç kimse gutulmaz ölümden gaçyp,
 Menem oglum diýip, göwnümi açyp
 Mydam seniň bilen ýörsem Öwezim.

Ner kimin diş çaly, girsem meýdana,
 Duşmanlary getirer men amana,
 Şalaň başyna inderip ahyrzamana,
 Döwşer men, duşmanyň görsem, Öwezim.

Görogly beg, hak eşitsin nalamy,
 Öwez jan, owazyň tutdy älemi,
 Kadyr möwlam etse bize engamy¹⁶⁹,
 Çandybile alyp barsam, Öwezim.

GÖROGLY bu sözüň aýtdy:

— Mätel, Gyraty getir — diýdi. Gyraty getirip, çyplak eýerläp mündi ata. Iki gün ýol ýöredi, üçünji gün Sapar Köse kyrk ýigit bilen kowup, onuň zyndan ýetdi.

— How, Köse, habaryňy ber!?

— Görogly, seniň bilen gitmesek, biziňki bolmaýa.

— Ýok, Köse, gaýdyň. Siziň hiç gerek ýeriňiz ýok, heläk bolup gideniňize degmejek. Bir ýerden bir ýere baryp, bir adamy zor bilen basyp alyp bolmaz, zer berip satyn alyp bolmaz. Mysapyrlyk çeksem, hudaý elime goşyrmý, nädermi — diýdi.

— Ýörüş, gaýdaýlyň, ýigitler — diýip, Köse dönüp gaýdyberdi. Bular bir meýdan yzларыna ýöränlerindensoň, Seýtek Gyrma başlyklaýyn baş-on ýigit üşäge-de duruberdiler. Olardan biri aýtdy:

— Náme durduňyz? Onda ýene biri aýtdy:

— Şu zaňnar bilen gitsek, bähbidi köp.

— O niçik gep?

— Onuň gepligi ine şeýle. Bu Görogly şu ýerden üç aýlyk ýol bilan Weýeňnam şährine Öwezi kyýamatlyk ogul edinmek üçin getirjek diýen bolup, bahana edip gidýär. Munuň

¹⁶⁸ Zag= garga

¹⁶⁹ Engam=serpaý

derdi ogul däl, munuň derdi paçdyr. Bu zaňnar gezen ýerinde paç alman gezmez. Kän olja-polja talap eder. Bu bir bähbit. Ýene bir bähbidi, ertirki gün, bu Öwezi getirenden soň aýdar: «Men özüme ogullyk getirmäge gidemde, biriňizem meniň bilen gitmediňiz» diýip, bize gyjalat berer, onuň bu töhmedinden dynarys, bu-da bir bähbit. Ýene biri: — Bähbidi kän eken, sürüň — diýdi. Sürde-sür — bolşup, Göroglynyň zyndan ýetdiler.

Görogly:

— Hä ýigitler, habaryňyzy beriň? — diýdi.

— Aý, Görogly aga, özgesi galsa-da, biz senden galmaýas, seniň bilen deň durup, bir ýerde ölüşjek — diýdiler.

— Ýörüň, ölüsseňiz — diýip, Görogly olary alyp gidiberdi. Sürdi çykdy çöllüğe, çykdy daglyga. Öňki boluşlary ýaly, galada arkaýyn ýatmak mesligi bu çöl ýerde tapdyrýamy? Ýigitleriň kem-kemden ýeli gaçyp, howy basylyp başlady. Biri aýtdy:

— Olja-talap diýen bolup, **dek başmyzy depirjege saldyk** gerek?!

Onda biri aýtdy:

— Dostlar, bu ine barar, bir ýerde düşer-de çay içer, çilim çeker weli, onsoň bir söz aýtdyraýlyň, ýeke ogul edinmek üçin, Öwez diýip, başyny etegnge salyp barýan bolsa gaýdýas. Bir näme olja-polja talap bolsa gidýäs.

Ýene biri aýtdy:

— Dogry-da, bize ogulam gerek däl, Öwezem.

Görogly gelip, bir ýerde düşdi, ol çay içip, çilim çekenden soň, ýigitleriň biri:

— Görogly aga, şu barýan ugruňda bir neme olja-polja, talap bamy, ýa-da «kyýamatlyk ogul» diýip, başny eteňe salyp barýamyň? — diýdi.

Görogly:

— Ýigitler, meniň oljam-da bolmaz, talapym-da— diýip, bulara garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, bolmaň gamgyn,

Söhbet eýläň, göwün açar.

Adam ogly, ýörme gözgyn,

Ýalan dünýä gelen geçer.

Begler önünde diwandyr¹⁷⁰,

Ony bilmeýen heýwandyr,

Adam adama mimandyr,

Göwün göwünden suw içer.

¹⁷⁰ Diwan= hasap günü, mähkeme, sud

Gezmegin bihuda ýerde,
 Ugraýyp sen ýawuz derde,
 Köp ýalbarsaň bir namarda,
 Garşy durup, ganyň içer.

Eýäm namardy bar etmez,
 Merdi namarda zar etmez,
 Gylyç galkana kär etmez,
 Atan okum daşdan geçer.

Bedew at meýdanda ýortar,
 Goç ýigidiň rysgy artar,
 Gan görende ýaby ürker,
 Gyrat segräp, läşden geçer.

Goç ýigit meýdanda ýörse,
 Ganymyna garşy dursa,
 Görogly Öwezi görse,
 Mal gaýgyrmaz, başdan geçer.

GÖROGLY bu sözi aýdandan soň, ýigitler aýtdylar:

— Aga, bizler rugsat berseň gaýdýak. Baranda-da biziň saňa peýdamyz degjek däl, gaýta zyýanymyz degjek.

— Peýdaňyz degmejek bolsa, baryň gaýdyberiş. Öwez jany sag-salamat getirsem, ony ýeke özümiň kyýamatlyk oglum diýmän, kyrk ýigidiňem kyýamatlyk ogludyr diýip, toý-tomaşa bererin.

Bular dönüp gaýdyberdiler. Bir meýdan ýöränden soň, biri:

— Bu zaňňaryň gepine ynanyň bolmaz. Bizden aýrylyp, ýekelik basyp karary ýetmän, sizi äkitmesem boljak däl diýip, yzymyzdan ýetäýmesin—diýdi. Boldular basgy, basdylar şarpa-şarp ata gamçyny. Görogly bolsa «ýekäniň ýary hudaý» diýip, ýoluna sürüp barýar.

Görogly bir düzlük bilen barýardy. Bir mahaldan, bir agsagrak alaşany münüp, sürüp barýan bir galandar salam berip, duşundan ötüberdi.

— Haw galandar, ýol bolsun? — diýip, Görogly sorady.

— Hawa, ýagşy ýigit, şu ýanda Çardagly Çandybilde Görogly diýen bir är döräpdir — diýip eşitdim. Şonuň hyzmatyna barýan.

Görogly oýlandy. «Meniň hyzmatyma barýan bolsa, şunuň yhlaslydygyny, bihlaşdygyny bileýin» diýip oýlandy. «How galandar, Göroglynyň hyzmatyna barýan bolsaň, barmaweri, zaluwat barmaweri» diýdi.

— Hä, o niçik ýagşy ýigit? —

— Galandar, menem şol Göroglynyň hyzmatyndan gelýän, onuň hyzmaty agyr, özi gaty zaňnar ekeni. Men ýedi ýyl hyzmatynda gezdim, ýakasy bitin bir köne güpbi bermäge-de ýaramady. Gaýta meni çaykeş etdi, çilimkeş etdi, sandan çykaryp goýberdi, ondan gaçyp çykyp, üç aýlap eňtäp gezip, şu aty, şu ýaraglary, şu üsti-başlary Görogludan ogurlap, alyp gaçyp barýan. Senem barmaweri, barmaweri.

Galandar:

—Haý, öldürse-de, şonuň hyzmatyna bir baryp ýeteýin— diýip sürüberdi, Görogly munuň yhlaslydygyny bildi.

— Haw, galandar, daş ýoluň ýakyndan boldy, ine Görogly diýenleri men—diýdi. Pah, galandar güpbe atdan düşüp, Göroglynyň atyny jylawlady-da, atynyň toýnagyna baş goýup, togalanyp aglap ýykyldy.

— Haw, galandar, bu nä agy-eňşeşik, hany bir habaryňy ber, habaryňy — diýdi.

— Habarymy bersem, aga, Töwriz diýen ýurtdan bolaryn. Han ölüp, ýerine onuň gyzyny han goýdular. Onuňam üç şerti bar: Onuň kyrk gez belent galasy bar, şundan atyny bökdüren adam bolsa, galadan kyrk gez belent köşgi bar, şonuň üstünde bir altyn gupbany goýup, şony kim ok bilen urup gaçyran adam bolsa, ýetmiş göreşen pälwany bar, bulary göreşip ýykan adam bolsa, täji-tagtym, hazynam bilen oňa barýan— diýip aýdýar. Meniň bolsa, galasyndan bökdürip ýeteýin diýsem, ýüwrük atym ýok, gupbany ok bilen uraýyn diýsem, oňa ýeter ýaly ok-ýaýym ýok. Diňe ýetmiş bir göreşgen pälwanyna kuwwatym ýetýär. Emma şol iki şertine nalaç men, aga— diýdi.

— Galandar, bu şertiň üçin ata eýer goýardy, ýa-da goýmazdyk, hany ugrumyz şu ýana, sür bakaly, soňunam göreris.

Galadaram tirkeşip sürübersin. Görogly bir meýdan ýöränsoň, ýene öňünden algyly ýaly bolup, dört sany pyýada çykdy.

Görogly bulardan hem:

— Siz nirä barýaňyz? —diýip sorady. Bular-da:

—Çandybilde Görogly diýen bir är döräpdir, bizler şonuň hyzmatyna barýas — diýdiler. Bir ýurduň düzüwli eýesi bolmasa, bir ýerde bir ýagşy ýigit bar diýip eşitseler, hemme ilat şoňa baka eňişip gidiberýär.

— Ýigitler, ine Görogly diýen biz, Töwrize, galandaryň ýurduna garşy baryberiş. Işalla, han gyzyň şertini bitirip, ýurda galandary patyşa etsem, ikiňize atalyk, ikiňize-de

guşbegi¹⁷¹ emelini alyp bereýin. Bular-da dolanyp gaýdyberdiler. Bir meýdan ýöränlerinden soň, galandaryň alaşasy Gyratyň aýagyna eýermän, janawer lak-tak durdy.

Galandar gara görnüm yzdan:

- Haw aga, biziň alaşamyz durdy — diýip, gaty gygyrды.
- Alaşa dursa, ony taşla, ony yzdaky pyýadalar äkeler.
- Wah, aga, nesýe alypdym, nesýe — diýip, galandar ýene gygyrды.
- Náme alajyň bar, taşla diýdim, taşla, zaňnar.

Görogly galandaryň alaşasyny taşlap, ony töňne ýaly edip, Gyratyň syrtyna aldy. Sürüp Töwrize geldi. Galanyň derwezesine gelip, galandary düşürip: «Galandar, sen köşgüň ýanyna baryber» diýip, Gyraty sürürberdi. Gelip galanyň içine girdi. Görse, galanyň ortarasynda köşk, köşgüň üstünde bolsa altyn gupba. Köşgüň orta bilinde penjre, gyz hem penjreden garap, tomaşa edip duran eken. Görogly sürüp, köşgüň ortarasyna geldi, zyzyň edil maňlaýyna geçip, keymir oky ýaýa dolduryp atyp goýberdi, ok gupbany iki bölüp ötägitdi. Güýç-hünärini görkezip, ýene bir ok atdy, köşgiň kyrk gez üstünden ötüp gitdi. Pälwanlara gezek gelen mahalynda galandaram gelip ýetdi.

Galalar aňyrdan gelen badyna işiň oňýandgyny aňyp, pah, däli porhan boldy. Çaltlyk bilen telpegi çykaryp taşlap, ädigi çykaryp, köne güpbini çykaryp, guşagyny gowşadyp pälwanlara garşy awşanaklap ýöräberdi. Görogly aýtdy:

- Galandar, nirä barýarň?
- Eý, aga, bujagaz pälwanlar üçin sen helägem bolup durma, bularyň hötdesinden özüm gelerin.

Onda Görogly:

- Alla, meniň şertimi köýdüräýmeseň ýagşydyr — diýdi.
- Görogly, şertini köýdürjegimi, köýdürmejegimi, sen meniň ýagyrnomy barlap görseň bilersiň. Bir barlap gör hany.

Görogly barlap görse, galandaryň ýagyrnysynda baş penjäniň zzy bar ekeni.

- Pah, galandar, senem ýöne-möne adam däl ekeniň-ow — diýip, Görogly gol galdyryp, pata berip goýberdi. Peltesi çykan selki tahýa başynda, baldyrlary küýze ýaly, bilekleri golça ýaly, ýagyrnysy aş tagta ýaly, garynlary gapak ýaly galandar. Girdi ýetmiş bir pälwanyň bir çetinden, göter ýyk, ýanbaş sal ýyk, içinden ildir ýyk, badak sal ýyk, çilşirme sal ýyk, ony onda, muny munda edişdirip barýar. Pälwanlaryň içinde uly bir pälwan bardy. Ol bu galandaryň beýle edişine gaharlanýardy: «Eger-de galandar meniň elime bir düşse, köşkden kyrk gez ýokardan gaýtararyn» diýip pikir edýärdi. Ahyry şol

¹⁷¹Atalyk, guşbaşy=Köşükde resmi wezipeler bolupdyr.

pälwana gezek geldi. Kellesi gyzan galandar, munuň hem bilinden tutup, aýlap-aýlap ýeriň ýüzüne bir urdy welin hälki haýbatly pälwan öküz ýaly gözünü mölerdip ýatyr. Pälwanlaryňam soňuna çykyp, içki derwezä tarap ylgap ötägitdi. Görogly zyzndan at goýup derwezäniň agznda zyzndan ýetdi.

— Hä, galandar, nirä barýasyň?

— Gyzyň şertini bitirdim, gyzyň ýanyna barýan.

— Aý, goýa zaňnar, bu gyzyň iki essesi meniňki, bir essesi hem seňki bolýar.

— Wah, aga, näme beýdýärsiň?

— Hä, näme beý diýmän, iki şertini men bitirdim, bir şertini sen bitirdiň, şonda sen gyza üçden bir bolarsyň-da.

— Wah, aga, beý diýme, ýar meniňki — diýdi. Görogly hem synamakdan ötri:

— Ýar meniňki — diýip tutdy. Ikisi garşylaşyp, bir baş keleme söz aýdar gerek!

Galandar:

— Aga jan, arzym söýleşem,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

Ne maslahatdyr eýleşem,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

Görogly:

— Menem geldim Çandybilden,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

Ylgar etdim uzak ýoldan,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

—Laçyn kimin gyýa bakdym,

Örtendim, janymy ýakdym,

Ýetmiş bir pälwanam ýykdy, ýykdy,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

—Pelek ornuny duşurdym,

Ganymyň aklyn çaşyrdym,

Köşgünden okum aşyrdym,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

—Bir niçe gün ýoldaş oldy,

Serime jydalyk saldy,

Ala ýabym çölde galdy,

Ýar meniňki, ýar meniňki.

—Ýete bilmez sen känine,
Girer sen ajal donuna,
Aşyklyk merdiň şanyna,
Ýar meniňki, ýar meniňki.

— Söweş meýdanda ýörmeseň,
Halymdan habar sormasaň,
Aga jan, garyp görmeseň,
Ýar meniňki, ýar meniňki.

— Seriňizde duman boldum,
Gözden akan girýan boldum,
Görogly diýr: dogan boldum,
Ýar seniňki, ýar seniňki.

—Aşyklar magşuga zardyr,
Aşyklyk her ýerde bardyr,
Galander bir hyzmatkärdir,
Ýar biziňki, ýar biziňki.

BU SÖZI aýdyşanlaryndan soň, Görogly ähli şähere jar üstüne jar urduryberdi:

— Döwür-döwür, galandar şanyň döwri, on gije, gündiz toý-tomaşasy bar, bagşy men diýme, sazanda men diýme, pälwan men diýme, surnaýçy-kerneýçi men diýme, nagaradepçi men diýme, balamançy¹⁷² men diýme, geliber haw! — diýip, jar üstüne jar çekildi.

On gije-gündizläp toý-tomaşa berip, nan diýene nan, don diýene don, teňne diýene teňne, serpaý diýene serpaý, at çapdyryp, altyngabak atdyryp, toý üstüne toý berdiler, toýy sowup galandar patyşa boldy. Görogly hem wezir boldy. Bu gyzy hem galandara bardy. Toýuň soňraky gününde, baýaky dört piýada-da geldi. Alaşanam iteleý-iteleý, öwlüýadan aýlajak ýaly edip äkeldiler. Görogly bularyň hem ikisine atalyk, ikisine hem guşbegi ornuny alyp berdi.

Baş-alty gün ýatandan soň, her zat-da bolsa patyşadan rugsat almak gerek, Görogly galandaryň gaşyna gelip:

—Maňa rugsat berseň, men Öwez diýip barýan — diýip, galandara garap, baş keleme söz aýdar gerek:

¹⁷² Balaman=Guşçy, aw guşy bilen awa gidýän adam.

Eý, ýaranlar, halaýyklar,
Gider boldum han Öweze.
Jepa çekdi eziz janlar,
Gider boldum han Öweze.

Öwez diýip Çandybilden,
Ylgar etdim uzak ýoldan,
Habar alsaň biziň haldan,
Gider boldum han Öweze.

Öwez bilen awa barsam,
Onuň mergenligin görsem,
Oglum diýip, bile ýörsem,
Gider boldum han Öweze.

Käte gonup, käte göçüp,
Mest bolup, al şerap içip,
Görogly diýr: serden geçip,
Gider bolduň jan Öweze.

BU SÖZI aýdandan soň:

—Aý, Görogly, olar ýaly işiň bar bolsa, jogap—diýdi. Indi patyşa bolandan soň, galandaryň ýanynda zat gahatmy. Ol:

—Görogly, hazyna gerekmi? Zer gerekmi? Nöker gerekmi? Top-tophana gerekmi? Eliň boşdur, äkidiber — diýip, ýürekden joşdy.

—Ýok, galandar, ol aýdan zatlaryň maňa derkar däl.

— How, Görogly, Weýeňnam şäheri örän daş diýip eşidýän, etiňi iýen ala garga barmaz ol ýerlere, ýanyňa bir neme atly äkit ahyry.

— Patyşa bolanyňa kyrk güne ýetenok, sen eýýäm maňa geňeş berip başladyň. Ol aýdan zatlaryňy men tapman geldimmi bu ýere—diýenden soň, galandaram geplemedi. Görogly beg atlanyp ugraberende galandar:

—Görogly, meniň bu aýdan geplerime-hä gulak asmadyň. Indi men seniň ölüdigiňi, diridigiňi niçik barlaýyn?

— Hä, ine bu gepiňi bilip aýtdyň. Nesip bolsa Öwezi alyp kyrk günde şu gala gelerin. Kyrk günde gelmesem, doganlygy berjaý etjek bolsaň, barlasaň barlabilersiň— diýip, sürüp gidiberdi.

Çykdy dagdan-daglara, sürdi çölden-çöllere, sürdi atyny, bir niçe gün ýol ýöräp bir ýerde: «w-ä, janlarym, bu çöl ýerde gury külçe bilen iç-bagrymyz gapyşyp gitdi. Bir çarwa-parwa duçar gelse, ýahnadan doýaýsaň hezil bolard-ow» diýip pikir edip, bir depä çykdy, gapdalyndaky oýa esewan bolsa, akly-garaly goýun göz gamaşdyrýar, «B-ä, düşüm bolmasa ýagşydyr» diýip, ser etse, çopanlar goşlaryny uly bir ak çägäniň üstünde gurupdyrlar. Bir çadyryň içinde ham paýlaşan ýaly galmagal çykýar. Bularyň öz dilinde Görogly daşardan gygyrdy:

— Habarlaşara kişi bamy? Içerden biri:

— Näme gerek?

— Ýol sorajak.

— Ötegit, alnyň ýoldur.

Görogly!

— Wäh, janlarym, şunuň içinde bir gyzykly gürrüň bar gerek—diýip, güpbe atdan düşüp, çadyryň işiginden geldi. Ser etse, on iki çopan bir semiz guzyny soýup, bişirip, ýahna edip, orta alyp ýaňy: «Alyň, alyň» diýşip aýlanşan ekenler. Bu-da bärden bardy. Çopanlaryň biri:

— Haý, zaňňar, tüysi bozuk, ötme bäri, keýpimizi gaçyrdyň, oturyber şo ýerde.

— Aý, ýigitler, bizem oňaýsyz ýigit däldiris—diýdi-de, Görogly geläge-de saçagyň gyrasynda çökäýdi.

Hödüre, kereme garaşmak ýok, zat etmek ýok, gele-gelmäne saçakda üşşüp duran ýahna urdy penjäni. Çopanlar haýran bolşup durdular, biri:

— Aý, siz, näme işläp otyrsyňyz. Ýahnany tüketdi bu zaňňar. Haý, zaňňar, sen muny bakşypmydyň, ýakşypmydyň, ýa ojaga ot salypmydyň, ýa goýnuň dölünü alyşypmydyň, seniň muňa näme azabyň siňipdi. Sen ýaman eliňi batyrgaý urýasyň-a — diýdi. On iki çopan muny ýumrugyň, depginiň astyna alyberdi.

— Urha-ur, urha-ur!

Biri-birlerine: «Sen häzir dur, maňa gezek ber» bolşup, Göroglyny bir meýdan urdular. Emma Görogly bularyň ýüzüne-de gözlänok, şu kelläni aşak basyp, böri ýaly, haýsy ýer ýaglyrak bolsa gulkuldadyp otyr. Soňa baka ýumruk birneme ötmäge aýlanyşdy. Şeýle-de bolsa bir goly ýahnada, bir golunyň hem ýumrugyny berk düwüp, iki ýana hellewlediberdi. Ýumruk bir iki ýarymyna degýä weli, ýumruk degen edil küdüň, hütdük degen ýaly, gaçyp meýdana çykýar, meýdanda seňsiräp ýykylýar.

— Döwmi, perimi, ne bela bu?—diýşip, çykyp gaç, çykyp gaç, hol meýdana çykyp heşerlenişip durlar.

Birisi ogrynça gelip çadyryň deşiginden ýşyklady, Görse ajygyp gelen adam, ýumşak guzynyň ýahnasyny agzyna atyp durýar. Yzyna dönüp habar berdi:

— Çykyp gaçanymyz bize abraý bolupdyr, eger çykyp gaçmadyk bolsak, gol ýeterinde duran bolsak, bu wagta çen ol biziň barymyzam iýjek eken, zaňňar!

Bu çopanlaryň ulusyna **Şamürze** diýerdiler. Ol:

— Haw, ýigitler, döw näme işlesin, peri näme işlesin. Men eşidýädim şu ýanda Türkmen bolar diýip, olaryň nahar işi aç böri kimin bolarmyşyn, bu şolardandyr. Men onuň ýanyna baraýyn, baş-alty agyz gepleşeýin. Eger meni öldürjek bolaýdygy men gygyraryn, şol wagt ýetişeweriň. Onda ýaňky görüp gelen:

— Ýanyna barar ýaly bela däl, golaýyna barmaweri — diýip aýdýar, onda ýene biri:

—Şu ýerde meýdanda duran ýerimizden daşlabereliň—diýýär. Ahyry Şamürze Göroglynyň oturan çadyryna baka ugrady. Emma bu hem içi pikirli, her bir zady oýlaýan zaňňardy. Ol öz-özüne: «Alla, munuň at, ýaragyna seredeňde, bu bir enaýy adam bolmaga çemeli. Şu ýanda Çardagly Çandybilde Görogly diýen bir är döräpdir diýip, işidýädim weli, meger, şu şoldur. Bu et tapman, nan tapman, don tapman gezip ýören dälidir. Şu Öwez janyň at-owazy şo ýanlara-da düşendir. Bu hem şol Öwez janyň ýesiridir. Men Öwez hakda şuňa bir söz aýtsam, bu maňa degmese gerek» diýip, pugta oýlanyp bardy. Gelip çadyryň işiginde keserip durup, taýagyny saz edip, Görogla garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Haýbat bilen geldiň meniň ýanyma,
Sözle-ha, goç ýigit, kaýdan bolar sen?
Ne kasdyň bar meniň şirin janyma,
Sözle-ha, goç ýigit, kaýdan geler sen?

Astyňda argymak¹⁷³, dal bedew atyň,
Ýaradan allahym bersin myradyň,
Meger, Göroglyga meňzär sypatyň,
Sözle-ha, goç ýigit, kaýdan geler sen?

Çopan biçäräniň aklyn çaşyrma,
Zyýada derdini hetden aşyrma,
Dogry danyş, syryň menden ýaşyrma,
Sözle-ha, goç ýigit, kaýdan geler sen?

Aşyk sen, magşuga nazar saldyňmy?

¹⁷³ Argamak= Arassa tohum at.

Niçe ýyl ýurduňdan jyda bolduňmy?
 Şamürze diýer: Öwez jana geldiňmi?
 Sözle-ha, beg ogly, kaýdan geler sen?

BU ÇOPAN zaňnar agzyny asmana tutup, nama aýdan kişi bolup gygyryp dur. Görogly hem muny tutmaga çemlenip dur, bu birden namasyny aýaklady. Görogly ýüwrüp baryp, ýakasyndan şapba tutdy.

— Haw, dost, sen Öwez diýýäsiň weli, ikimiz dertdeş ýaly görünýäs-le, senem gel-de bu ýahnadan iýeweri—diýip, ýakasyndan tutup, saçagyň başyna getirip, ýaňky iýen ýahnasyndan galan gyňrak-syňrak, öýken-söýkenleri öňüne üşürüp: «Iýeweri!» diýýär. Görogly oňa hoşamat edip, onuň syryny biljek bolýar.

Emma hergiz onuň damagyndan et geçýärmi, gorkusyndan ýaňa onuň gözleri şa käse kimin tegelenýär:

— Haw, aga, bizler muny günde üç wagt, dört wagt bişirip, iýip gezip ýörüs. Sen ýaman işdäli ýaly, galan-gaçanyňam özüň iýegaý, ýöne men saňa başdan ötenleri beýan edeyin.

— Beýan etseň, et hany.

— Aýtsam, men bir baýyň nökeridim. Birneme harçlyk ýygnap, altmyş tyllany kisäme salyp, baýymdan rugsat alyp çykdim, onsoň şu Weýeňnam diýen ýurda geldim. Onda Buldur gassap diýen bir baý bar ekeni. Onuň bilen tanşyp, şolarda boluberdim. Onuň Öwez diýen bir ogly bar ekeni. Ana, şol oylan bilen ataly-ogul ýaly öwrenişip gitdim. Altmyş tyllam tükeninçe, içki diwanbegisi bolup gezdim. Towgumyza tok diýen adam bolmady. Günleriň birinde şol ýurduň humarbazlary bilen oýnap, barja teňňämiň soňuna çykdim—utdurdym weli, biziň ýeňsamize depip, kowjak boldular. Başga ýere gitmegi kyn gördüm. Onsoň ine, şu goýun üstüne getirip goýdular. Buldur gassap baýyň goýny şu. Müň ýedi ýüz goýun. Özümizem on iki çopan, hemmesiniň baştutanam özüm. Goýunlary sowýan özüm, satýan özüm, muny beýdýäsiň diýjek adam yok, ýylda goýun döllände, Öwez han goýna seýle gelýä—diýdi. Görogly, Şamürzäniň syryny aňlandan soň:

—Pah, zaňnar, seniň-ä derdiň has güýçlý eken-ow— diýdi.

— Hany aga, sen habaryňy ber?

— Men habarymy bersem, han ogul, şol Buldur gassap bilen meniň atam kyýamatlyk dogan ekeni. Şol bir mahal meniň atama ýarpa goýun taşlap gaýdan ekeni. O-da şu wagtlar müň ýedi ýüz goýun bolupdyr. Men şoňa habar bermäge barýardym. Sen gaty ýagşy aýtdyň, meniň daş ýolumy ýakyn etdiň, sen Buldur gassabyň çopany bolsaň goýunlaryňa eýe bolup gal!

Şamürze çopan başyna daş-toprak seçip, dady-perýat edip başlady:

- Haw, jan aga, men onuň öňki goýunlaryny bakyp eýgerip bilemak, gaýta sen ýene munuň üstesine mün ýedi yüz goýny taşlap gitjek bolýarsyň!
- Bakabilmeseň ol goýunlaryň ýanynda öz bakýan çopany bar ahyryn.
- Hä! Çopany bolsa, onda eýe bolup galaýyn.
- Her zadam bolsa men indi bu ýere gelipdirin, gassabyň özüniň ýanyna baraýyn, goýnuny şol çopana tabsyrdym diýip, aýdyp gaýdaýyn.
- Aýdyp gaýdyber, şeýdagaý.
- Hany, Weýeňnam bu ýerden daşmy, ýakynmy?
- Weýeňnam atly mezilne bir mezil, pyýada meziline iki mezil.
- Eýse, men pyýada gitsemem ýetjek ekenim. Men atymy, ýaragymy, geýimlerimi, hemme zadymy saňa tabsyryp gideýin. Men aýlanyp gelinçäm, şu zatlara eýe bolup galarmyň?
- Galaýyn, aga.
- Men hemme zadymy saňa taşlap, çopan lybasyny geýip gideýan. Sen şu egniňdäki köne güpbiňi maňa çykaryp ber.
- Aý, jan aga, goýaweri-goýaweri— bu güpbini hiç adama berip bolmaýar.
- Näme diýip berip bolmaýar?
- Geýenim bäre özümiň artdyranja pulum hem çopanlaryňam puly, bar baýlyk şu güpbiniň ýakasynda.
- Bolýar, onuň ýaly bolsa özüňize nesip etsin — diýip, Görogly atyny sürüp ötägitdi. Şol gidip barşyna gün batdy, gögeýin¹⁷⁴ ýygandy. Bir ilin çetinden bardy. «Haý, hudaýym, ahyry bir ile ýakynlaşdym-ow» diýip, esewan etse, ilin ileri çetinde gawun saklaýanyň tamy ýaly bir tam kepbe bar. Gözenekden ýylyp-ýylyp yşyk çykýar: «Atymy goýup gidäýmek üçin amatly bir çola ýer eken» diýip, pikirlendi-de, gelip yşyklar içeri seretdi. görse, bu tamda bir är-heleý otyr. Ikisem garry, ýene iki sany sakgal-murty ýaňy taban ýigit otyr. Bu iki ýigit bir tabak ýarmany orta alypdyr. Olaryň birisi çemçäniň alkymyndan tutupdyr, ýene birem ujundan tutupdyr. Ýumruklarynam biri-biriniň agzyna çeneşip: «Goýbor bärlik-de, goýber bärlik, sen iki sapar içdiň-de, sen üç sapar içdiň bolşup, bir çemçäniň üstünde ikisi ýakalaşyp oturan ekenler. Onýança-da Görogly:
- Habarlaşar ýaly adam barmy, haw ? — diýip, daşardan gygyrdy. Ýaňky garry baba daşaryk çykdy:
- Näme habar gerek, ýagşy ýigit?
- Taňry myhmany boljak, atam.

¹⁷⁴ Gögeýin: Siňek, çybyn.

— Goýawry oglum, goýawery. Öz nan, eşigimizi tapamyzak, hanha bir tabak ýarmanyň üstünde ölüşjek bolşup durlar. Ol galmagaly görmeýärmiň? Ýene sen myhman boljak diýýärsiň. Myhman boljak bolsaň, baýlara bar, oglum.

— Aý, atam, maňa bir garyş ýer berseň, bolýa, maňa nan, eşigiň geregem däl — diýip, Görogly güpbe-de atdan düşdi, atyny baglap, içeri girdi. İçeri girensoň baba görse, bu adamyň görnüşi gerçek bir goç ýigide meňzeýär. Muny görenden soň, baba hyzmat etmäge başlady. Çay berip, çilim berip, gaty-guty zagarany çykaryp önünde goýandan soň, derdinmäge oturdy:

— Oglum, pukaraçylyk-da aýyplaşmaweri. Men Buldur gassabyň iň burunky¹⁷⁵ garry çopany, adynda **Gül çopan** diýýärler. Bu döremän geçenleriň ikisem meniň ogullarym bolar. Bular ýaşlygynda hortaňrak boldy, biz bulary ýaş wagtларында läligrak sakladyk. Onuň üçinem bu zaňňarlara mal bakmak, daýhançylyk etmek ýaly işler hoş ýaranak. Eger isläýseler-de talap tapylyp duranak. Özümem garrap, işden galypdyryn. Garryp düşüp, hor boldum, oglum.

— Aý, baba, meniň ýanymda derdinip-zeýrenmeseň gowy görýän. Ine gel, ikimiz kyýamatlyk ata-ogul bolaýaly— diýip, bir çaňňal ak teňňäni etegine dökdi. Teňňe etegine jaňgyrdap düşende, garry babanyň gözi ýalpa açyldy-da:

— On ýerde ataň bolaýyn, oglum— diýip, içginräk oturyp, hany oglum, sen bir habaryňy ber — diýdi.

— Baba, habarym bersem, şol Buldur gassap bilen meniň atam kyýamatlyk dogan ekeni. Şol gassabyň müň ýedi yüz goýnuny getirýän. Şoňa habar bermäge barýan. Meniň şu atyňa ot berseňem gije ber, suw berseňem gije ber, jandara görkezme, ýaraglarymam, geýimlerimem berk ýere sal, bularam jandara görkezme. Emma maňa bir köne güpbi, bir çokaý, bir bil bagy, bir çöwürme çüri telpek tapber, baba.

— Haý, oglum, täze diýmeseň bolar, köne diýseň, näçe diýseňem tapbererin—diýip, köňäni getirip küdeläberdi. Görogly bir köne güpbini geýdi. Baş gulaç ýüp bilen bilini bogdy. Garry baba bir çokaý getirip berdi, aýagyna sygmady, ökjesini basaýgadan çokaýy geýdi. Bir şypyrma-sopbajam kellesine sygmady welin, ýokarsyna barynça dilip goýberdi-de kellesine geýip, etegini çatdy. Şu hili sypata girip Gyratyň ýanna geldi. Gyrat alla niçigsi bolup, gaýra çekildi, görse, bu Göroglyny—öz eýesini bu sypatda görüp, Gyrat melul bolup ýüzi sallandy. Görogly Gyratynyň gamgynlygyny görüp:

— Syrdaşym, başdaşym, ýaman günde ýoldaşym, Gyrat, men Öwez diýip, başymy etegime salyp barýan. Sen gamgyn bolma, sen tä men aýlanyp gelinçäm, öz alajyňy özüň

¹⁷⁵ Burunky= Ozalky

gör—diýdi. Gyratyň gözünden ýaş gidiberdi. Şonda Görogly Gyrate garap, baş keleme söz aýdýar:

Bizem geldik Weýeňnama,
Aglama, Gyrat, aglama!
Öwez diýip, etdim öwha,
Aglama, Gyrat, aglama!

Diýerden artyk talgatyň¹⁷⁶,
Nakgaşlar çeker suratyň,
Köňlüme güýçdür gudratyň,
Aglama, Gyrat, aglama!

Gelmişem meýdan mestine,
Düýrme gyljym destine,
Öwezim miner üstüňe,
Aglama, Gyrat, aglama!

Akdyrma gözüňden ýaşı,
Meýdanda gursam söweşi,
Göroglynyň baş ýoldaşy,
Aglama, Gyrat, aglama!

BU SÖZI aýdandan soň, Gyrat süýnüp-sarkyp, hokranyp ot-suwy bilen boluberdi. Görogly nirdesiň Weýeňnam diýip, babaňkydan çykyp ugrady. Bärden baranda, ýeten ýerinde bir gara söwüdiň aşagyna gelip, bir hadany¹⁷⁷ çekip aldy, gez ýarymdan kesip ýylmap, el tutaryny inçeläp, bir ýanyny egredip, çopan taýagyny edinip, çopan sypatynda boldy-da gidiberdi.

Gün çykdy. Gelip Weýeňnamyň galasyna girdi. Munuň gelen günü hem Weýeňnamyň uly bazary eken. Pah, gassaplar kenary gurap, kepbanlar terezini düzüp, bakgallar dükanyňy gurap, gyzyl-ala, gidip ýatan başagaýlyk.

— Bazar günü eken, men salym bermän sömme giripdirin-ow, bu ýaman biedepçilik bold-ow. Bazardan çykyp, bir salam bersem, niçik borlarka, janlarym. Gel, şu çykyp heläk bolup ýörenimden, bazar gyzan mahalynda hemmesine birden salam beräýin—diýip, Görogly töweregine adam ýygnamak maksady bilen özüni sähnelige¹⁷⁸ urdy.

¹⁷⁶ Talgat (طلعت)= baha

¹⁷⁷ Hada=Şaha

¹⁷⁸ Sähne=Sada adam

Bazaryň ortarasynda bir ullakan depe bardy. Bazar edil güwläp gyzan wagtynda, alhal, berhä-ber bolan mahalynda, galmagal bar teýy-jaýny götereýin diýen mahalynda, Görogly şol depäniň üstüne çykdy-da taýagyna söýenip, o ýanyna bakyp «bazarçylar, hemmäňe bir salam» diýip bir gygyrды, bu ýana bakyp: «bazarçylar, hemmäňe bir salam» diýip gygyrды. Gyzykly üýşmek bazar özüňe belli, işsiz adam köp: «How pylankes, bäri gel, bäri gel, bazara bir enaýy gelipdir, enaýy. Geliň şuny bir meýdan oýnap hezil edeýliň» diýşip, bir topar işsiz Göroglynyň töweregine üýşdüler.

— Haw, dost, nireden gelyäsiň?

— Töwriz ýurdundan gelyän.

— Bu gala näme işe geldiň?

— Söwdagär bolarys.

— Näme mal getirdiň?

— Goýun getirýän.

— Goýnuň semizmi, arrykmy?

— Gaty semizdir, tüweleme, bu ýyl ýolam ot boldy, bu ýyl doýumlyk.

— Goýunlaryň ýanynda kimiň galdy?

— Agam galdy.

— Agaň ýanynda diýeniň bitýämi?

— Aý, meniň ol agam goýnuň urkaçysyny, erkeginem tanaýan däl, ýöne gezip ýörän köwek adamdyr.

— Gepläp durşuna garaňda, bu hem bir köwek zaňnara meňzeýär... Eýsem, goýnuň satarmyň?

— Hawa, satarys.

— Aýt bahasyny?

— Bizler peýdakeş däl, çarwa adam, sizler ynsap bilen özüňiz diläp, özüňiz alyň.

— Eýse, üçüni bir tylladan berýärimiň?

— Alla, bäräk bolaymasa.

— Ikisini bir tylladan berýämiň?

— Bolar berdim, toýuňa ýarasyn.

Kimi bir tylla, kimi iki tylla pul bermäge başladylar. Görogly bularyň ýüzüne seretmän, alyp kisesine salyp gezip ýör, ýöne her wagtyrak: «Men haw, emma hasap bilýän däldirin, soňra birden: — Men kän berdim, men az berdim — diýip, dawalaşmaň diýýär.

Biri akylyly kişi bolan bolup:

—Haw, adamlar, muňa-ha berip bilen teňňäňizi berdiňiz, ýöne, bu bir gezip ýören jynly bolmasyn. Aý, dost, bu galada hiý seniň tanyş-bilişiň bamy? Myhman jaýyň kimleriňkide?

—Bu şäher özümiňä heniz gelen şäherim däl, ýöne, şu şäherde atamyň kyýamatlyk dogany barmyş diýip eşidýän.

— Oňa kim diýýärler?

— Oňa Buldur gassap baý diýýärler. Biri bu ýandan çykyp:

— Buldur agaň bolsa, eýýäm öldi ol — diýdi.

— Ýigitler, Buldur aganyň öleni çynmy ýa-da henek edip, siz meni oýnaýamysyňyz!?

Biri bu ýandan:

— Eý, dost, çyn-çyn — diýdi.

— Eýle bolsa, eýwaý — diýip, elini ýüzüne tutup, uly ili bilen gygyryp gidiberdi. Bir-iki ýarym ahmalrak duran küýze, kersenleri ýykyşdyryp, meşikleri döküşdirip, üýge bulaşyp, bakgallaryň ýabylaryny ürküzip, dükanelaryny başyna ýumrup, jynly ýaly, ters öwrülip bazary bozup ýörýär.

Biri aýtdy:

—Jynly bazary bozdy aýt, muňa tizräk gassabyň howlusyny salgy berip goýberdiň, teňňäňizi bolsa soň zyzndan baryp alaýň.

Biri elinden tutup: «Gassabyň howlusu şu ýanda» diýip, gassabyň howlusyny salgy berip goýberdi.

Köçe bilen aýlanyp gassabyň howlusyny tapdy, meýhanasynyň agzynda maňlaýyny ýere goýup, uly il bilen gygyryp aglap otyr. Bir gözüniň gyýagy bilen meýhana bakdy. Görse, bu galaň molla-müftisi ýygnanyp, her haýsy sellesini arabanyň tigrçeği ýaly edip otyrlar. Özüne belli, pah, molla halkam, kazy halkam neşebent bolýar. Ökjesi bir garyş belent köwüş ýanynda, haşamly çakja ýanynda, gant-nabat bolsa üşüp ýatyr, ine, giden bir bezm. Görogly aglap ýatan ýerinden: «Bu neşebentleriň bir neşesini uçuryp bolmazmyka» diýip, sesini dyzganagrağa-da çykaryp, baş-alty gaýra öwürdi. Neşebent kazylar, mollalar: «Asmandan bir bela indi gerek» diýip çykyp gaç, çykyp gaç, howlugany köwüşlerini eline alyp gaçdylar, hemmesi gaçyp gitdiler. Olar gidensoňam Görogly aglamasyny goýanok, şol gygyryp ýatyr. Aglamaga goşgy-da tapdy:

— Aý, Buldur aga, waý, Buldur aga. Meýhanasyz şuldur aga, Heleýleriň duldur aga.

Waý, Buldur aga, aý, Buldur aga-leý! — diýip gygyrýar. Munuň daňdandan bəri aglap ýatan sesi Öweziň enesiniň gulagyna gelip durýar.

— Alla, gassabyň bir aýry ýurtda gardaş okaşan adamsy bar bolmaga çemeli-dä — diýip, özüniň bir çorusyny iberdi.

— Bar, şu ýigidi görüp gel, nähili ýigit.

Çory gelip, Göroglynyň kaddy-kamatyny görüp, baryp habar berdi:

— Bibijan, ýüzi-gözünden nur damyp duran, çynar, ýaly ýigit ekeni. Şol bagryny ýere berip ýatyşy.

Öweziň enesi:

— Ýüz-gözünden nur damyp duran, çynar ýaly ýigit bolsa, öz gözüm bilenem bir görüp gaýdaýyn — diýdi.

Şondan soň Göroglynyň ýanyna gelip:

— Haw, ýagşy ýigit, daň atandan bäri goýar ýerde goýmadyň. Gassap bilen neneň janköýer gardaş sen? — diýdi. Görogly horkuldap:

— Meniň atam bilen Gassap kyýamatlyk dogañ eken — diýip, öňküsinden hem beter gygyrýar.

— Goý, köp aglaňda-da agañ gaýdyp gelmez, «**Öli aýatdan doýmaz, diri hezzetden**» diýenleridir, aýat okap degsin et— diýdi.

Göroglynyň şol Şamürzäniň ýanynda iýen ýahnasy, şondan başga agzyna tagam degmändi, içi eljuk diýýärdi.

— Ýeňňe jan, biziň ýurdumyzda bir zat iýmän aýat okamaýarlar, beýdip aç okalan aýat hergiz-hergiz alnyna degmeýär.

Öweziň enesi çorusyna:

— Bar, içerden saçagy alyp gel— diýip buýurdy. Çory içerden içi külçe, gatlamadan doly bir saçagy getirip goýdy. Görogly bolsa indi aglamasyny goýdy. Gözüne tükülik çalyň, süpürişdiren kişi bolup, şol külçe-gatlamadan epläp-epläp, hine dykan ýaly, kä ýarymdan, kä birinden dykýar hem arasynda gep urýar.

— Haý, şu atamyň Häsiýeti gursuň, bu gün sähet däl, erte sähet däl, bu gün gitseň ýyldyzdyr, odur-budur — diýip, bir aý, kyrk gün yzya goýdy. Bir aý, kyrk gün öň gelen bolsam, Buldur agam ölmänkä ýetişjek ekenim. Müň ýedi ýüz goýnuny indi kime tabsyrys.

Goýun diýeni Öweziň enesiniň gulagyna ýakyp gitdi. Çorusyna:

— Agaň çay içýämikä, sora — diýdi. Çorusy:

— Aý, aga, çay içýämiň? — diýip, Görogludan sorady.

— Kem-käsräk içýändirin.

Öweziň enesi içi çaydan doly ýanyndaky çay haltasyny öňüne oklady.

— Haý, ýigit, çäýnege çäýy özüň ataweri.

— Aý, ýeňňejan, tapsam özüm ataryn-la.

Çaý içdi, çilim çekdi, garnyny doýurdy. Meýhananyň içine göz aýlasa, gazykda bir dutar
çaň basyp duran eken.

— Aý, ýeňňe jan, sen aýp görmeseň, biziň ýurduň däbi — aýady saz bilen okaýarlar.

— Aý, ýagşy ýigit, öz ýurduň däbini ediber.

— Öz ýurdumyň aýady şudur — diýip, sazy goluna alyp, bir aýat okasyn bakaly:

Seni diýip geldim Çandybilinden,
Desmaýasy¹⁷⁹ halal, gassap islärin.
Aslym beýan etsem, Türkmen ilinden,
Düýp-maýasy halal gassap islärin.

Hyýawan¹⁸⁰ — köçeler, ýoluna gurban,
Gand-u-asal¹⁸¹, şeker diline gurban.
Özüňe hem Öwez janyňa gurban,
Men bir kyýamatlyk ogul islärin.

Aýlanar men gaşyň bilen gözüňden,
Gurban olam şirin-şeker sözüňden,
Bir zaman perdäni syrsaň ýüzüňden,
Ak ýüzleri hally jenan islärin.

Öweziň enesi, gülseň ne boldy?
Röwşene bir nazar salsaň ne boldy?
Görogly ekenligmi bilseň ne boldy?
Öwez atly zürýat-oglan islärin.

GÖROGLY bu sözi aýdandan soň, Bulduryň aýaly:

— Haw, ýagşy ýigit, sen söze başlalyň bäre men tirip¹⁸² otyryn.

— Nämäni tirýäsiň, ýeňňe jan?

— Sözüň manysyny tirýän.

— Ýagşy düşündiňmi, ýeňňe jan?

— Ýagşy düşündim. Sen bir sada Türkmen ekeniň.

— Hawa, hawa, ýeňňe jan, men Türkmendirin. Maňa dost-dogrujasyny aýdagaý.

— Dogrusyny aýtsam, gassabyň senden ýakyn janköýer gardaşy ýok ekeni.

— Hawa, hawa, ýeňňe jan, onuň bizden janköýer gardaşy bolmaz.

¹⁷⁹ Destmaýa=Maýa, pul

¹⁸⁰ Hyýawan=Köçe

¹⁸¹ Asal=Bal

¹⁸² Tirip oturmak=Bu ýerde düşnüp oturmak

— Senden ýakyn janköýer gardaşy bolmasa, gassabyň ogly ýok, gyzy ýok, hemme maly eýesiz galdy. Bir ogly bardy. O-da hemişe patyşanyň hyzmatynda. Atasynyň patasyna-da şa bilen gelip gaýtdy. Adyna-da Öwez diýýärler. Indi hemme mal-mülkine sen eýe bolagaýsaň. Ondanam başga on iki aýaly bar, oňa-da eýe bolagaýsaň. On ikisini başarmasaň, altysyny, bolmasa üçüsine, ahyry heý bolmanda, saýlap, birjigine eýe bolsaňam bolar.

Öweziň enesi ozalam ogul dograny üçin, sylagly saklanp, gaýmak bilen bakylyp ýörülen juwan aýal, dul galan soň-a has hem messirgäpdir.

Görogly käwagt:

— Ýeňňe jan, biziň ýanymyza bir adam goş bu mallaryňyzy, çopanlaryňyzy eýelesin. Bu geňeşi bolsa soň ederis. Buldur agamyň yzyna eýe boljak bolsam, men siziň on ikiňize-de eýelik ederin — diýip, arkaýyn sörtürip otyr.

Öweziň enesi bir adamyny ýanyna çagyrdy-da:

— Bar, şu adamyny Öwez janyň ýanyna elt, mallaryna eýe bolup gaýtsyn — diýdi.

Bu ýigit Göroglyny Öwez janyň ýanyna alyp gaýdyberdi. Görogly barýarka oýlandy:

— Bu bir uly gala, uly şäher, uruşda gezeni bardyr, söwdagäri bardyr, tanalaýmasam ýagşydyr — diýip, içini gepledip gelýär. Şol gelşine, galanyň eteginde ýüz-gözüne gumtozan szürtüp, edrenç adam boldy, tanar ýaly bolmady. Ýoldaşy aýtdy:

— Şu ýerden derrew ýzymyza gaýdaýly. Şu durşuňa hanyň ýanyna barsak, ikimizem derrew öldürer.

— Aý, ýit-ä, ýok bol-a, zaňnar, näme biz ogurlyk edipmidiris, ýa-da adam öldüripmidiris, bizi öldürüp.

— Aý, näme, seniň şu bolşuň bilen ýürek edip bile bara biljek däl. Ynha hanyň erk-galasyňyň işigi — diýip, salgy berip, bu ýana sowuldy.

Görogly hem köşge baryp, artlap içeri girip, gatyraga-da:

— Salawmaleýkim — diýdi.

— Öwez, hanyň sag tarapynda otyrды, ol edrenç adamy görende, gorkup, hana baka gysyldy.

Ýusup şa peşşaplara:

— Munuň habaryny alyň-aýt — diýdi.

— Haw, tüýsi bozuk, habaryňy ber derrew!

— Habarym, Türkmen bolaryn. Buldur gassap bilen atam kyýamatlyk dogan ekeni. Bir mahal Buldur gassap meniň atama ýarpa bakarna goýun taşlap gaýdan ekeni. Şol şu wagtlar müň ýedi yüz goýun bolupdyr. Şol goýunlaryna eýe bolsuň diýip, ogluna habar bermäge geldim.

Patyşa aýtdy:

— Şu hili adamda goýun näme işleýär, goýun çopan näme işleýär, uruň agzyna-da, çykaryň.

Peşşaplar ura-ura çykardylar. Patyşa:

— Galadanam çykaryp derwezäni bent edip gaýdyň, zaňňaryň ýaman tüýsi bozuk görünýär. Galada bolsa galany hem harap eder — diýip, peşşaplaryň zyndan gygyrdy.

Peşşaplar köçe bilen önüne salyp, şol ýumruklap, dürtüp urup gelýärler. Peşşaplaryň önünde Görogly özbaşyna:

— Meniň bagtyma günüň ýaşmadyk wagty boldy. Gün ýaşadygy siziň başyňyzda bir gowga turuzsam gerek. Ýa haýyrdyr, ýa şerdir — diýip, hüňürdäp gelýär.

Peşşaplar galanyň derwezesinden çykaryp, derwezäni bent edip gaýdyberdiler. Derweze bent bolansoň, öňki eden hyýaly kem bolmady, kelebiň ujuny ýitirdi. Galanyň günbatar ýanynda uly bir depe bardy, şol depä çykyp bürgüt ýaly boldu-da oturyberdi. Şol otursyna gün ikinnine ýakynlaşdy. Görse, günbatar gapdaldan bir ýorgaly ýorgasyny şaý bilen bezäp, güdri güpjeği aşagyna atyp, ýorgany gök çür edip gelýär. Bu ýorgalynyň bolup gelşi gaty işdämen, ýorgany sürüp gelip depäniň üstüne çykdy, ýorgadan güpbe düşüp:

— Haw, galandar, men biraz dem-dynjymy alýannçam, meniň şu ýorgamy saklap dur — diýip, haýbat bilen aýtdy.

Ýaňky iýen ýumruklaryň awsý Göroglynyň endamyndan çykmandy. Onuň ýagyrynysy gyzyp durdy.

— Häh, seniň bir... ýagşy-da bir ýumuş buýurjak adamyny tapdyň şu ýerden.

Bu ýorgaly Ýusup şanyň sazanda bagşysy eken, ol hem öňki demgirligi bilen batlyragada:

— Köp samrap durma-da, tutup dur aýt — diýip symsyklady.

Görogly ýerinden turup, onuň agzyna ýumrugyny çenäp:

— Bir ýumrukda ýatyraýynmy häli? — diýdi.

Bagşy pakyrda ýürek bolýarmy näme. Göroglynyň ýarym batman çykjak ýumrugyna gözi düşen badyna bagşynyň zähresi ýaryldy. Ol kisesine elini urdy welin, bir tylla çykdy.

— How, ýigit, meniň şu tyllamy al-da, ýorgamy tutup dur. Seniň ýanyňdan aman-esen gutulyp sypyp gitsem, şol tyllam hudaý ýoluna bolsun— diýdi.

Görogly bolsa bagşynyň tyllasyny hem ýorgasynyň ürşmesini gülüp onuň elinden aldy.

Bagşy dutarynyň hem daşyna ýaglyk orap eline berdi-de:

— Şu ýaglygyň daşyndan tutup dur. Dutara eliňi degiräýmegin— diýdi.

— Ajap, bolýa.

Bagşy ýaňy imirgenip ugranda, Görogly dutaryň ýaglygyny aýryp taşlap, bäre ýanyňa baryp dutary tagyr-tagyr kakýberdi. Bagşy:

— Eliň degirme diýmedimmi men saňa?!

— Eý, bagşy aga, gurgun dutar eken, bir iki sapa kakadıym-da, näme perdesi gyryldymy, kirşi üzüldimi, indi elimi degirmäýin.

Bagşy ýene erkilip başlanda Görogly dutaryň ýaglygyny aýryp taşlady-da eline aldy. Ozaly bilen **Nowaýydan** başlap, zýy bilen **Talkyn** çaldy, soňuny hem **Ýlgar** ýoluna ýazdyryp goýberdi, çaldy güzledip, müň tylla berjek diýseler-de, ýa-da seni öldürjek diýseler-de bu bagşy bu heňleriň birini hem tapjak däl. Bu bagşy agzyny açyp aňkarlyp, sakalyny sallap haýran bolup ýanyňa geldi. Ýorgasyny hem dutaryny alyp gala garşy gidiberdi. Galaň içine girip gygyrdy:

— Aý, tagsyr, patyşahym-ow, galanyň günbatar ýanynda beýik depäniň üstünde bir galandar oturan ekeni. Bir saz çalýar, bir saz çalýar, heý sen ýöne goýaý, eger onuň sazyny eşidäýseň, hassalar sagaljak, tagsyr.

Onda patyşa aýtdy:

— Şol zaňňar eger ölüleri direktse-de bize gerek däl.

Emma Öwez diňlemäge höwes etdi:

— Tagsyr, tüýsi bozuk bolsa-da jähennem, sazy ýagşy bolsa, bir meýdan çaldyraýly-da.

Patyşa aýtdy:

— Goýaweri, Öwez jan, geregi ýok.

Ýusup şanyň ýanynda öweziň diýeni bitýärdi, onuň üçin hem ol gaýtalap aýdyp goýmady. Ahyry patyşa iki sany daýaw farawuly çagyrdy ýanyňa:

— Baryň, şol tüýsi bozgy äkeliň. Özünem gelmäňkä ura-ura howuny ýatyryp, ýelini çykaryp äkeliň.

— Garawullar ylgaşyp gidiberdiler. Gelip, Göroglynyň ýanyňa çykyp:

— Haý, tüýsi bozuk Türkmen, tur seni patyşa çagyryň.

— Görogly onda aýtdy:

— Patyşaňyza kim diýýärler?

— Patyşamyza Ýusup şa diýýärler.

— Näme diýdiňiz? Meniň gulagym agyr — diýip, Görogly eşitmediksirän bolup oýkanyp otyr.

Garawullaryň biri:

— Bu zaňňaryň gulagy ker eken-ow—diýip, agzyny Göroglynyň gulagynyň alkymyna getirip:

— Ýusup şa-a — diýip gygyrdy.

Munuň çirkin sesinden Göroglynyň beýnisi çümşülleşdi. Ol sesini soňlap, soňlamanka, Görogly eliniň tersi bilen gulak çekgsine bir ýapdy. Bu öwrülip, gala garşy göterdi ökjäni. Berdi jyssyny, haşylap çişip patyşanyň ýanyna geldi:

— Haý tagsyr, ýoldaşymy urdy. Özüm bolsam zordan gaçyp gutuldym.

Patyşa:

— Şol zaňnar gelse meýhana, bitin köşgi harap eder diýýän ahyryn — diýdi.

Öweziň elinde öz garawuly kân, onuň dünýäden gorkusy ýok, ony hökman äkeljek. Ol:

— Tagsyr, bir adam, iki adam öleni bilen adam tükenmez. Ony äkelmesek bolmaz — diýdi. Patyşa aýtdy:

— Aý, Öwez jan, sen-ä bir hyýala münüpsiň weli, hernä soňy haýyr bolsun-da. Meň hyzmatkâlerimden-ä şonuň zyndandan gidip biljek adam ýok. Şol saňa beýle gerekli bolsa, öz hyzmatkâleriňden adam iberiber.

Öwez hem kyrk ýigýdiň hany, ol öz hyzmatkâlerinden iki sanysyny ýanyna çagyryp:

— Baryň, şony çagyryp geliň — diýdi-de öňki gaçyp gelene ýüzlenip:

— Siz, onuň ýanyna baraňyzda kim çagyrya diýip aýtdyňyz? — diýip sorady.

— Biz Ýusup han diýip aýtdyk weli, ýoldaşymy urdy — Öwez öz hyzmatkâlerine:

— Siz Ýusup han diýmäň, Öwez han çagyrya diýiň. Şeýle diýseňiz, size hiç zat diýmez.

Özüňiz bilen bile alyp geliň— diýip, Öwez olara tabşyrdy. Hyzmatkârlər çykyp ugradylar.

Olar galadan çykyp, orta ýola ýetip duruberdiler. Olardan biri:

— Şu ýerdenem tawşumyzy— sesimizi eşider, Öwez çagyryar diýip gygyr — diýdi. Onda ýoldaşy:

— Men gygyraýamda sen zzyňa baka gaçjak-da?—diýdi. Onda ýoldaşy:

— Ýok, gaçmaýyn — diýip, ikisi çekeleşip barsyna biri:

— Ýagşy, gaçmasaň, men seniň elinden tutup gygyrjak, eliňi bäri al — diýdi.

Biri ýoldaşynyň elinden tutup: «Hä» diýenden, beýlekisi ýoldaşynyň elinden sypyp gaçdy, ol hem onuň zyndandan gaçdy. Ikisi derwezä gelip, biri-birne seredişip durdular. Alyp barmasalar hem Öwezden gorkýarlar, alyp barmakçy bolsalar-da, munuň ýanyna barmaga gorkýarlar.

Görogly bolsa beýik depäniň üstünde bürgüt ýaly bolup otyr. Göroglynyň bolup oturşy awyny awlap, saklap oturan ýolbarsa meňzeýär. Ýaňky ikisi çäresiz, gaçan ýerlerine geldiler. Olaryň birinjisi:

— Dost, indi ölsek-de ikimiz bile öleýli — diýip, biri-birini guşagy bilen gaýym çatyp bagladylar. Ondan soň birisi:

— Haw, Türkmen dost, seni Öwez çagyryar — diýip gygyrdy.

— Öwez çagyryýan bolsa barmaly bolar, onda duruň, bile gideýliň — diýip, dpeden aşak bürgüt ýaly bolup indi. Bu ikisem öwrülip gala garşy berdiler ýazzyny, şol gaçyp baryşlaryna ýolda biri ýykylýar, ol ony süýrüp turýar, beýlekisi ýykylýar, bu muny süýrüp turýar. Ýüz, gözlerini sypjyryp, soýulmadyk ýeri galmady. Şol boluşlaryna ýykan-da-sürän bolup, gelip köşge girdiler-de, patyşany zady saýgarman basalaşdyryp baryp: «Gelýär, ine geldi» diýip, yzyna garadylar.

Görogly: «Indi özümi sadalyga urmaly ýeri geldi» diýip, özüni öňki görnüşinden hem beter, egnindäki köne eşik bilen suwa çumüpdür, biline kendir ýüpi guşanypdyr, arkasyna çopan taýagyny keseligine gysdyrypdyr. Ýeňini tirsegine çenli çermäpdür. Gelip işikden ätledi. onuň arkasyna keseligine biline gysdyran çopan taýagy işigiň söýesine kese germelip diräp durdy.

Görogly:

— Kim aýt meniň arkamdan aslyşyp, bu dar ýerde oýun edýän— diýip, bar güýji bilen ileri omzady, işik gopup ojagyň başyna ýetdi. Bosaga Göroglynyň boýnuna ilipdir, ýan bosaga bolsa gapdalynda süýrenýär.

Öwez:

— Türkmençilikdir-dä, geňlemän, yöne arkasyndakylary aýryp goýuň, arkasyndakylary. Türkmene otur diýjek bolsaň çök diýmelimişini— diýdi. Öweziň hyzmatkärleriniň biri taýak bilen:

— Çök — diýip, Göroglynyň injigine ýapdy, tas injigi döwülipdi. Edep bilen otursy şol. Ol özüni lampa aşak goýberdi. Çök düşüp oturdy, kül tozap gitdi, çyra ýykyldy, tünçe-de ýykylyp gitdi, tünçäniň gapagy küýzä degip käsänem döwdi.

— Aý, sada Türkmenidir-dä — diýip, ýamaşgandan çyra ýakyp, hemmesini jaýba-jaý düzetdiler. Çay berdiler, çilim berdiler, saçak çekdiler. Ondan soň Öwez aýtdy:

— Eline sazy alyp beriň!

Eline sazy alyp berdiler. Görogly şeýle bir saz çaldy, her heňlerden dutary bilbil ýaly saýradýar. Munuň sazynyň owazy Öweziň gulagyna ýakyp gitdi.

—Türkmen aga, saz-a biçeme gowy çalyň ekeniň, şu saza goşup nama-da aýdyp bilmeýämiň?

— Bilýän han ogul, Öwez jan.

— Şu saza goşup, bize birje nama aýdyp berseň, ýagşy bolardy.

— Ajap bolar, Öwez jan. Indi Görogly dil açyp ugrady:

— Öwezim, biziň ýurdumyzda täze bagşy-şahyr döräpdir, tamdyra sapyny tutan, indi şondan aýdýar, menem bilýän heňimi şondan aýdýan — diýdi.

— Ol bagşy-şahyra kim diýýärler, bagşy aga?

— Oňa Görogly beg diýýärler.

— Pah, Türkmen aga, dilleriňe guwan, dillriňe. Asyl biziň eşidesimiziň gelýäni hem Göroglynyň namasy-da — Göroglynyň aýdymalaryny bilýän bolsaň, aýdaweri.

Onda Ýusup şa:

—Aý, tüýsi bozuk zaňnar, onda ol bar, munda bu bar diýip, bu ýerde gep nokatlap oturma-da derrew aýtjagyňy aýtda, ýok bol— diýdi.

Görogly belli-beter hem patyşa ýakmazrak edip, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Ýusup şahym, Göroglynyň

Peri-peýkerleri bardyr¹⁸³.

Saba seýrana çykanda,

Lälezar ýerleri bardyr.

Özi gözel, aga ýolly,

Ýigitleri sagy-solly,

Gapysy kyrk başden gully,

Seniň dek gullary bardyr.

Kelamda ýazar hatlary,

Teblede bedew atlary,

Arslan kemin sypatlary,

Pälwan ýigitleri bardyr.

On dördü aý ýüzüň kimin,

Şady-şeker sözüň kimin,

Gülruh atly gyzyň kimin,

Mährem kenizleri bardyr.

Howalasy asman kimin,

Atlanarlar merdan kimin,

Görogly aýdar Öwez han kimin,

Mährem ýigitleri bardyr.

BU SÖZI aýdandan soň, Öweziň şahdi açyldy. Patyşanyň gaşy-gabagy gatyşdy. Öwez aýtdy:

¹⁸³ Gülaýym şahasynda şeýle äheňli goşgy bar.

— Pah, Türkmen aga, Göroglynyň namasy tüýs nama eken-ow. Türkmen aga, bizem şu Göroglynyň at-awazasyny eşidip ýörýäs. Köp bir güýçli-gaýratly, atly-gylyçly, aşly-çörekli gerçek goç ýigit diýip eşidýäs. Şol aýdanlarynyň hemmesi çynmy?

— Pahaý, Öwez oglum, aşly-gylyçlylykda onuň hiç taýy bolmaz.

— Deňi-taýy bolmasa, şonuň atyny eýerläp, çayyny gaýnadyp, çilimini tazeläp ýören şägirtleri barmy?

— Bar, Öwez oglum.

— Şeýle gerçek goç ýigide hyzmat edýäne kim diýýärler, Türkmen aga?

— Göroglynyň hyzmatkärine Öwez diýýärler.

— Şeýle diýsene aga.

— Meniň bilen atdaş eken ol.

—Hawa, hawa Öwezim, seniň bilen atdaş.

— Türkmen aga, Göroglynyň şol Öwezini taryp eden namasy ýokmy?

— Bar oglum, bar.

— Ony sen bilýämiň?

— Men ony gaty gowy bilýän, men Göroglynyň hemme namasyny bilýän, Öwezim.

— Eýse, şol Öwezi taryp eden namasyny aýdyp bersene!

— Köp ýagşy oglum. Göroglynyň özi ýaly kyrk ýigidi bar, Öwezim şol kyrkynyň biridir, emma syratlylykda, batyrlykda, mergenlikde, aýdym-sazda Öweze taý gelýän ýigit bolup bilmez. Ol kyrk ýigidiň guwanjydyr, ol oglany Görogly özüne kyýamatlyk ogul edinip saklaýar. Bir sapar awa çykanda Görogly Öwez oglunyň bitiren hyzmatyna göwni ýetip, ony taryp edip şu sözi aýdypmyş.

Onda Öwez:

— Aýtsa-aýtsyn, bakaly, eşideýli—diýdi. Görogly şu ýerde hut Öweziň öz sypatyny taryplap bir söz aýdýar:

Biziň begler arzuw eder

Saz çalan elleriň, Öwez.

Diňlänleri haýran eder

Labyzly ýollaryň, Öwez.

Biziň meýlisde durmaga,

Bir goç ýigitdir görmäge,

Awda- şikarda ýörmäge

Ýaraşar çölleriň, Öwez.

Guba gazlar köllerindedir,

Begler ýörir gahryndadyr,
 Weýeňňamyň şährindedir
 Ulusly illeriň, Öwez.

Sen ýaňy düşüpsiň dile,
 Işalla, düşersiň ele,
 Görogly kyrk ýigit bile
 Hyzmatkär gullaryň, Öwez.

BU SÖZI aýdan soň:

— Haý, Türkmen aga, Görogly, Öwezi artykmaç taryp edipdir. Şonuň kiminem taryp etmek bolarmy? Türkmen aga, şol Göroglynyň taryp edip ýörn oglany mençe barmy?

— Haý, Öwezim, senem özüni adama deňeýärsiň-ow. Ol seniň ondan biriňçe-de-ýok.

— Pah, zaňnar, meniň ondan birimçe ýok oglany şeýle taryp edipdir. Meni-dagyny görse, gör, nähili taryp ederd. Emma Türkmen aga, biziň ömrümüz haýp geçýän ekeni, şolar ýaly goç ýigidiň atyny eýerläp, çayyny gaýnadyp, çilimini taýýarlap berip, şagirt bolup, hyzmatyanda ýörmedik-dä!

«Özümden başga adam ýok» diýip, gomparyp oturan Ýusup şa Öweziň ýaňky gepinden öýkeläp, tagtyndan düşüp, synyny silkip ötägitdi.

Öwez han öz ýanyndan: «Gitse gidibersin, men bu mysapyr Türkmen aganyň namasyny diňläýin, onuň bilen gürründeş bolayyn» diýip, pikir etdi. Patşanyň göwnüni görüp, **Leň weziri** hem çykyp gitdi, sypaýy başy **Mustapa**-da gitdi, kyrk sypaýyň hemmesi öýkeläp çykyp gtdiler, Han gidensoň, sypaýylar gidensoň işikde aşpez, jylawdar, ýigitler galdy. Bular: «Indi özli özümüz galdyk, Öwez han bilen özümüz oturarys» diýşip, näzi-nygmat, şirin-şerbetler, dürli-dürli tagamlar jemlediler.

Şol wagt biri gelip, Göroglynyň çigninden şapba tutdy-da:

— Ahaw Türkmen, sen çyk, külbede ýat — diýdi.

— Hä, näme bar?

— Sorama-da çykyber, gaýtalama-da çyk.

— Näme sebäpden, sebäbin bir maňa düşündiriň ahyry.

— Sebäbini düşündirsek, biz häzir bezm, şagalaň etjek.

— Etseňiz ediberiň, bizem bir çetinde oturarys-da.

— Senem şanyň bezmine şarik bolup oturjakmy? Aý akmak, sen kim, bezm kim? — diýip, muny ýumrugyň teýine alyberdiler. «Urha-ur, çyk-ha çyk». Muny bir meýdan urdular, depdiler, ýençdiler. Bularyň kötekleri, agaja degen ýaly Görogla ötenok. Görogly edeplilik edip, el gaýtarman saklandy. Ahyry ol ýatan yerinden:

— Öwez han, meni bu nökerleriňe urdurmaga-horlatmaga sakladyňmy bu ýerde? Ýa-da saz çaldyrmaga, aýdym aýtdyrmaga getirdiňmi?—diýip seslendi. Şeýle diýensoň, Öwez han ýerinden turup, her gaýsynyň gursagyndan gaýra itiberip goýberdi.

— Oturyň, degmäň ol pahyr palawyň kesmeginden bir sykym berseňiz iýýär, bolmasa oturýar-da, mysapyr pahyra degmäň, zaňňarlar — diýdi.

Öwez şeýle diýensoň, nalaç bolup, her haýsy diwara arkasyny berip, bilegini çyzgaşyp, gözünü akjardyp, haşlaşyp oturdylar. Öwez han: «Myhman göwnüne getirmesin» diýip:

— Haw, Türkmen aga, muny göwnüňe alma, bu biziň ýurdumyzyň «ur-ha, ur!» diýen oýnudur — diýdi.

— Öwez han, siziň ýurduňyzda muňa «ur-ha, ur!» diýseler, biziň ýurtda bu oýna «kim urdy» diýerler. Kim uranyňy biläýsem idili etmezdim.

Öwez han bolsa munuň gürrüňine haha-haýlap gülýär. Göroglynyň hälki goýunlaryňa eýe bol diýeni Öweziň gulagyna kem ýaramandy, onuň üçin hem bu gün agşamky bezmi-gürrüňi şu Türkmen bilen boldy. Nökerler-de muňa gaharlanyp çişişip oturdylar. Olaryň içinde kelte boýlurak, bogdagrak zaňňar bar, aýratyn hem şonuň gonjuna gor guýlan ýalydy. Ol daşary çykýar, içeri girýär, eýläk-beýläk geçýär Göroglynyň gapdalyna süýkenip ötýär, elini basyp ötýär, ýeňsesinden symsyklap geçýär. Aý, garaz, Göroglynyň bermedi. Göroglynyň şony gözünüň astyna alyp:

— Pahaý, zaňňar-a, ýetmedik ajala el bulaýar-ow, bu galmagalyň başyny-da sen başlan bolsaň, biçem dälseň — diýip, içini gepledip otyrdy.

Ýaňky nöker daşaryk çykyp gelip:

— Haw, Türkmen, adam diýeni beýle keç eňek, garagol bolmaz, ynha daň atyp gelýär, birje sagat bezimmiz bar, sen bir sagat külbede ýatyberseň bolmaýamy ahyry.

—Haw, dost, külbe diýeniň bir sapaly jaý bolup, öwrenişen ýeriň bolsa özüň ýatyberseň niçik bolarka?

Şeýle diýensoň, ýaňky eliniň tersi bilen Göroglynyň gulak çekgesine bir çekdi weli, Göroglynyň gözünden ot sýçrap gitdi. Göroglynyň muňa gahary geldi. Tarsa ýerinden turup, ýaňky dogmanyň aýagyndan jüp tutup, dikine ýokary göterdi. Başyndan aýlap tamyň ýüzüne çaldy-da meýhananyň bir syrly gazygy bardy, şoňa gaýym berçinledi. Galan dogmalar: «Bu zaňňar, adam öldürdi» diýşip, gürz, aý palta bilen «niräň gijiyä seniň?» diýip daşyna geçdiler. Bu taýaklaryň awysy Göroglynyň tenine ötüp, gaty gahary geldi, iner ýaly silkinip, bu ýanyna garady, görse, eline iljek zat ýok. Aý, bize şundan gowy taýak ýok diýip, ýaňky gazyga çüýlän dogmasynyň aýagyndan tutup, egnine taşlady. Täze ölen öliň meýdi bilen galan dogmalary urup, ýykyp, depip, paýhyn etdi, baryny gyrdy. Meýhananyň içinde maslyk-maslyga degýär.

Öwez han bolsa gorkup tagtyndan düşüp, baryp meýhananyň bir burçuna gysylyp, ýygrylyp durdy.

Görogly ählisini paýhynlap gutarandan soň, gelip Öwez hanyň hem bilinden tutup göterip ýere çaldy.

— Haý, seniň bir... Ertirden bäri dogmalaryňa urduryp, horladyp saklap otyrsyň. Mal seniňki, azap biziňki, malyňa eýe bolýarmyň, bolmarmyň? Hany çyk, düş öňüme, malyňa eýelik et.

Öwez han towsup daşary çykdy, öňüne düşüp ugraberdi. Daşary çykanlarynda Öwez han aýtdy:

— Aga, seýishanada iki sany at bar, şolaryň adama birini minip gideýli.

— Ýör, gepiňi köpeltme, seniňkä düşülýär, at kesip barýan ogry— diýip, hana aýdyp öldürtjek-dä sen meni, zaňnar. Ýöriber derrew.

«Hana aýdyp öldürtjek-de» diýende, Öwez han öz içinden: «Bu zaňnar edip gaýdan işini ondan abraýly hasaplaýarmyka, köşkde adam goýman gyrdy» diýip, pikir etdi-de ýene muny biraz güýmejek bolup:

— Aga, tanyş bakgalym bar, şoňa baryp çay içeýli, çilim çekeýli-de — diýdi.

— Çay-çörek çopanlaryň goşunda köp. Gepiňi köpeltme-de ýöri.

Öwez han «hernä derweze ýapyk bolaýbilse ýagşydyr» diýip, içini gepledip gelýärdi. Patyşanyň keýpiniň pozulany üçin, nökerler köşgüň derwezesini ýapmagy-da unudan ekenler. Öwez han derwezäň açyklygyny görenden soň, öz içinden «Işim gaýtdy» diýdi. Şäheriň köçesine çykyp, Öwezi öňüne salyp kowup ugrady. Öwez han aýagyny yzgar ýere basman tosun¹⁸⁴, lälük oturan oğlan, aýaklary monjuk-monjuk bolup gabardy.

— Haw, aga, men aryp-ýadadym-a!

— Ýadan bolsaň, men seni süýrege alayyn— diýip, Görogly Öwezi guşagyna ýapyşdyrды-da süýregine aldy. Bir meýdan ýöränlerinden soň, Öwez:

— Haw, aga, indi men süýregiňe-de ýarajak däl — diýdi. Öwez öz içinden: «Adamlar — adam iýjiler bolarmyş—diýýärdiler weli, şu bolsa gerek, bu meni iýer»—diýip gaty gorkýardy. Görogly bolsa:

— Ýör bakaly, Öwez oglum, ýadamarsyň — diýip, guşagyna ýapyşdyryp çekýärdi, höre-köşe bilen ýene bir meýdan ýöretdi, ahyry Öwez çydaman ýykyldy, özüni bilmän ýatyberdi. Görogly ony arkasyna alyp gitmeli boldy. Görogly Öwezi usullyk bilep arkasyna göterdi-de şeýle bir ýyndam, çaltlyk bilen ýöremäge başlady, şeýlelik bilen atyny goýan ýeriniň duşuna getirip düşürdi-de ýerde ýatyrды. Öwez birden gözünü açyp töweregine seretdi, Görogla gözi düşdi:

¹⁸⁴ Tosun= Işe salynmadyk, iş görmedik, işe bişişmedik.

—Haý, aga, meniň şu bolup ýörşüm düşüm bolup bilse ýagsydyr. Hany seniň goýun bilen pul diýeniň dogrumy? — diýip, Görogla garap, bir söz diýýär:

Çopan aga, alyp geldiň, bu taýa,
Goýun bilen pul diýeniň rastmy?
Ýalan sözläp, duşman bolma hudaýa,
Goýun bilen pul diýeniň rastmy?

Dost bolup, duşmanlyk etme arada,
Ýaşyň uzak bolsun, ömrüň zyýada,
Şu gije göterip gaçdyň pyýada,
Goýun bilen pul diýeniň rastmy?

«Tur Öwez» diýip, haýbat bilen öldürdiň,
Mertligiňi Ýusup şaga bildirdiň,
Erk galanyň gapysyny sydyrdyň,
Goýun bilen pul diýeniň rastmy?

Çopan aga, meni aldyň-da gitdiň,
Görmedik, bilmedik jaýyma eltdiň,
Han Öwezi şu gün sergezdan etdiň,
Goýun bilen pul diýeniň rastmy?

ÖWEZ HAN bu sözi aýdandan soň, Görogly:

— Öwez oglum, hiç gam çekme, hemmesi dogrudyr — diýip, muny köşeşdirdi:

— Öwez han, näme beýle, birden gözüňi açdyň-da zagyrdap gorkup, töweregiňe gözüňi aýlaberdiň— diýdi. Onda Öwez han:

— Haw, aga, erbet basyrganyp, ýaman düş görupdirin— diýdi.

Onda Görogly:

—Pygamber ýorgudy bolsun, Öwez han, gören düşüňi aýdyber, meniň atam ýorgutçydy, menem ýorup bilerin.

Öwez han onuň ýorgutçylygyna ynanyp, Görogla garşy garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, hudaýa, bu jahan, gört¹⁸⁵ olmağay sen biribar.
Düşdi başym gurbata bir aýralyk ahyrzaman,
Onda galdy täji-tagtym, maly-mülküm bu dükan,

¹⁸⁵ Gört=Döredilmezden öň bolsa gerek.

Eý, hudaýa, men belalardan belaga uçradym.

Eý, hudaýa, men eneden bolmagaýdym kâşge,
Bu nejis dünýä ýüzüne gelmegeýdim kâşge,
Bu çopan birläni ýoldaş bolmagaýdym kâşge,
Eý, hudaýa, men belalardan belaga uçradym.

Eý, hudaýa, men bu gün uçdum-da düşdüm bir yrak,
Tisginip turdum ýerimden, gözümi açdym pyrak,
Bir sypaýy “min” diýip, ýanyma getirdi Brak¹⁸⁶,
Eý, hudaýa, men belalardan belaga uçradym.

Eý, hudaýa, öldi atam hijride bagrym gan bolup,
Ýaş döker, ýyglar enem, iki gözi girýan bolup,
Görseňiz, bu han Öwez çöl ýerde sergezdan bolup,
Eý, hudaýa, men belalardan belaga uçradym.

ÖWEZ bu sözi aýdandan soň, Görogly ýerinden turup, Öwez hanyň töweregine çyzyk çyzyp başlady:

— Haý, aga, bu nätdigiň?

— Öwz han, men seniň düşüňi ýorjak, arwah-jyn bäräk geçmesin diýip çyzýan—diýip, düşüňi ýormaga başlady, «Düşüňi şeýleräk ýorsam ugrundan turaryn»:

— Haý, Öwez han, «Eý, hudaýa, men bu gün uçdum-da düşdüm bir yrak» diýip aýdýanyň, onuň manys-a daşa düşýäniň. «Tisginip turdum ýerimden, gözümi açdym pyrak» manysam aýraçylykdyr. Ýene-de «Bir sypaýy min diýip ýanyma getirdi Brag» diýip aýdýarsyň, her kişi düşünde Brag münse, gürrüňsiz bir ýurda han bolarmyşyn.

Han bolarsyň diýeni oglanyň gulagyna ýakman durmady.

— Aga, men haýsy ýurda han bolarkam?

— Çardagly Çandybile — Türkmen iline — diýip aýtdy.

— Haý, aga, goýaweri, Weýeňnam şäherine diýsene, aga, Weýeňnama.

Görogly:

— Bar, aýby ýok, han Öwez, Weýeňnam hany bolsaň bolarsyň.

Görogly: «Onda ol bolupdyr, munda bu bolupdyr» diýip, ýene-de gepi köpeldip güýmäp otyrды. Öwez bolsa, gaty ýadan oylan. Bir tarapyna gýşaryp uklady. Öwez berk uklandan soň, Görogly hem Gyraty goýup gaýdan ýeri, garry babaňka bardy:

— Haý, baba, at bamy?

¹⁸⁶ Brak=Pygamberiň atynyň ady (Byrag bolmaly. AG)

— Oglum, atyň-da gurysyň, ýüzüň-de.

— Hä, baba?

— Ot berjek bolsam garnymdan dişleýär, suwa ýakjak bolsam ýeňsämden gapýar, ýarmadyk, ýyrtmadyk ýerimi goýmady.

— Hany, bizem bir baraly bakaly— diýip, Görogly seýishananyň agzyndan bardy weli, Gyrat agzyny açyp, gulagyny ýapyryp, ýer peşeläp topulyp durýar.

—Bu seniň näme etdigiň? Ýa-da ýanyňda Öwez han ýok diýip edip durşuňmy, şu kyýamatlyk oglum Öwez jany alyp geldim— diýip, Görogly, Gyratyna garşy garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Gözüň açyp gözle, Gyrat,
Geldi, Öwez oglum geldi.
Diliň bolsa, sözle, Gyrat,
Geldi, Öwez oglum geldi.

Kyrk begin kowdum ýanyndan,
Alyp çykdyň mekanyndan,
Husny Ýusubyň şanyndan,
Geldi, Öwez oglum geldi.

Gyrat, meniň göwnüm göter,
Belent-belent dagdan ötür,
Basym Çandybile ýetir,
Geldi, Öwez oglum geldi.

Ýetdi pirleriň dogasy,
Ýaradan hakdyr penasy,
Görogly begiň hoşgäsi
Geldi, Öwez oglum geldi.

BU SÖZI aýdandan soň, Gyraty Göroglyny tanyp, süýnüp-sarkyp oty bilen boluberdi. Görogly babanyň tamyna baryp güpbüsini, çokaýyny, sobajyny çykaryp, öýüniň bir burçuna urdy. Özüniň şahana geýmini geýip, ýaraglaryny dakynyp, atyny eýerläp atlandy-da:

— Eý, baba, men seniň bilen kyýamatlyk ataly-ogul boldum, az-kem duzuňy iýdim, eger sen menden agyryp ynjan bolsaň, günämi geç — diýdi.

— Ýok, ýok, men senden hiç agyryp-ynjamadym, ýöne meni ýadyňdan çykarmagyn oglum.

— Ýok, baba, ýadymdan çykarman, hoş sag bol. Garry baba.

— Alla ýaryň bolsun, oglum — diýdi. Görogly:

— Baba, etegiňi tut — diýdi. Garry baba etegini tutdy. Görogly garry babanyň etegine üç çañňal teňňe oklady.

— Baba, «**Ak düýäni gördüňmi, göremak**» diýgin — diýip, babaňkydan çykyp, Öwezi goýan ýerine ugrady.

Görogly ýolda gelýärkä: «Öwez turup gaçyp giden bolaýmasa ýagsydyr» diýip, pikir edip barýardy. Gün çykdy. Öwezi goýan ýerine geldi. Hol ýerden seredip görse, Öwez şol agşamky ýatan ýerinde heniz hem uklap ýatyr, Görogly ýakynragyna gelende, Öwez han Gyratyň dükürdisine tisginip, ukudan oýandy. Esewan etse, gün çykardan bir atly gelýär, Gyratyň ýalkymy, ala gaýşyň ýalkymy, syrly naýzanyň, altyn topjyganyň ýalkymy, gün bilen çaknyşyp lowurdap, ýaldyrap gelýär. Öwez han muny tanaman, Görogla garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Mert bolan iki sözlemez,
Goç ýigit, kaýdan geler sen?
Dostundan syryň gizlemez,
Beg ogly, kaýdan geler sen?

Boýuň daglar çynary dek,
Ýüzüň alma, enary dek,
Külli Türkmen serdary dek,
Goç ýigit, kaýdan geler sen?

Gyrat minip her ýan bakyp,
Syrly naýza gotaz dakyp,
Nagra urup, tebil kakyp,
Goç ýigit, kaýdan geler sen?

Öwez han diýerler adyma,
Älemler ýanar oduma,
Hak ýetirsin myradyňa,
Goç ýigit kaýdan geler sen?

BU SÖZI aýdandan soň, Görogly hem hiç zat bilmedik bolup, atyny sürüp üstüne abanyp:

— Haw, oylan, sen nirden gelýärsiň?—diýip soran boldy.

— Aga, men nirden gelýänimi özümem bilemak.

— Náme diýip bilimeýäsiň?—diýip, abaý-syýasat edip, Öwez hanyň ýüregini ýaryp barýar.

— Aga, meni öten gije boýlary dag ýaly, gulaklary garyş sere bir adam boýnuna göterip, şu ýere getirip taşlady. Menem uklapdyryn. Ol zaňňaram bir ýana ýok bolupdyr.

— Sen asla kimiň ogly?

— Men Buldur gassap baýyň ogly.

— Buldur gassap baýyň Öwez diýen ogly bar diýip eşidip ýördük, sen şol bolýamyň?

— Hut şonuň özi men, aga.

Görogly:

— Baý, baý, şeýle diýsene. Ol gulaklary garyş sere, boýlary dag ýaly diýen adamyň biziň inimizdi. Men goýnuň ýanynda galypdym. Goýunlaryna, mallaryna eýe bolsun diýip, men ony seniň ýanyňa iberipdim. Ýöne sen ony «bu meniň dogmam-gulamym» diýip, birine satyp goýberen bolaýma?

— Haý, aga, maňa satmak-sowmak nirde, zat nirde, aga, ol özümi satmasa men razy boldum. Aga, men çay içmändirin, essim ýerinde däl, meni beýle abaýlaberme ahyryn.

— Öwez han, seniň geregiň çay bolsun—diýip atdan düşüp, bökderigini çözüp, horjuny alyp, ysly çaydan çay berip:

— Öwez jan, çaydan ganyşdyňmy?

— Ganyşdym, aga.

— Goýna eýe bolmaga çykan oglanam senmi?

— Hawa.

— Eýse, zaňňar seni boýnuna göterip, aryp-ýadap seni şu ýere getirip taşlapdyr-da. Ol maňa habar bermäge goýnuň ýanyna gidendir. Menem bu zaňňar kân eglendi — diýip, bäri garşy çykaýypdym, onuňam ýoly menden sawa düşen bolmaga çemeli. Ol eýýäm goýnuň ýanyna barandyr. Öwez jan, indi atlanaly.

— Ýagşy, aga, atlansak atlanaly.

Görogly atynyň bökdergisini bökderip, bilini çekip atlandy. Öweze «eliň ber» diýip, elinden tutup, atynyň syrtyna çekdi-de, Gyratyň jylawyny Çandybile baka öwürdi. Pah, Gyrat ýüzüniň Çandybile baka öwrülenini aňlady, uçganaklap barýar. Gyratyň ýigrimi dört dürli ýörişi bardy. Emma şu gün saýlap täza bir ýigrimi başinji ýöriş tapdy, bu ýörişiň tarypyny aýdyp-diýip, soňuna çykar ýaly bolmady, diňe şuny aýtmak gerek, şol wagt Gyratyň sagrysynyň üstünde bir käse süýt goýsaň, gaýmagy bozuljak däl, Öwez han oýlanyp pikir edip barýar: «B-ä, ýalançyda munuň kimin hem at bolar eken-ä, men eşidýärdim Göroglyda bir at bar diýip, ýeriň üstünde bar bolsa, meger, şol at şudur» diýip, öz içini gepletdi-de:

- Haw, aga, bu at nähili at? — diýip sorady.
- Aý, Öwez jan, bu hem bir at-da.
- Mundan başga atyň bamy?
- Pahaý, Öwez jan, şeýle bir atlar bar, bu at olaryň ýanynda ýöne bir gatyr bolup galar, bu bir süri ýanynda minilýän, keltebykyn bir ýorga alaşadyr.
- Pahaý, bolsa-da, ýörişi— ýorgasy han ýanynda, sypaýy ýanynda minmäge gowy at ekeni. Bu atyňy sataýmarsyň-a?
- Satarys, Öwez han.
- Aýt bahasyny?
- Aý, Öwez han, bular ýaly jonnuk alaşanyň bahasyny aýtdyryp nätjek. Seň özüň diläp, özüň alybersene.
- Özüm diläp, özüm alsam, öz äkelyän goýnuňdan kyrk guzuly goýun bereýin, şol bolmaýamy? Eger sen ony az görseň, onda asyl kyrk guzuly goýna degip duran mata-da bereýin.
- Baý, Öwez jan, bu ata gaty höwes bolan ekeniň-ow. Kelläň gyzyp barşyna bahasyndanam artykmajraga-da dilediň. Biz öz getiren goýnumyzy gaýdyp alyp, soňuna çykyp bilmeris, ýöne şol mata diýeniň gulagyma ýakman durmady, şu günler mata hem gytyrak, eger mata beräýseň, oğlan-uşaga, gul-çorulara geým bolardy.
- Mata gulagyňa ýakan bolsa, alyp ber eliňi bäri.
- Al, Öwez jan, haýryny gör, minmek nesip etsin.
- Senem alan mataň haýryny gör, hemişe toýa geýgin, aga, indi at biziňki boldumy?
- Hawa, Öwez han, at seňki boldy.
- At meňki bolsa, onda indi sen atdan düş, aga.
- Hä, Öwez jan?
- Aý, aga, men bir täze at alan adam, atymyň ýorgasyny, ýörişini özüm minip, sürüp barlap göreýin. Görogly munuň guşuny bir eýýäm ütüp goýberipdir.
- Öwez jan, bu bir gylygsyzrak alaşadyr, öwrenişmedik adamsyny oýnap ýykýandyr bu. Howlukmasaň, soň özbaşyňa-da minen ýeriň bolar — diýip, gulak asman sürüberdi. Şu baryşlaryna ýol boýy Öwez jan:
- Aga, hany goýun? — diýip sorayar.
- Goýun hol gerşiň aňyrsynda — diýýär, ol ýere baranda, bolsa:
- Onda — diýýär. Bu ýere baranda — munda — diýýär, şol ýolboýy aldap barýar.
- Görogly gaňrylyp, Öwez hanyň ýüzüne seretse, aglap-aglap, onuň gözleri çym-gyzyl bolupdyr.

Görogly öz içinden: «Weýeňnam nirde, Çandybil nirde, niçe sary men muny goýun «onda», goýun «munda» diýip, aldap äkideýin. Gel, şuňa Göroglydygymy bildireýin, ýüregi ýarylyp ölýän bolsa ölsünle diýip, Öwez hana garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,
Aglama, Öwez, aglama.
Jepa çekdi eziz janlar,
Aglama, Öwez, aglama.

Han däl men, beg däl men,
Saňa agýar jan däl men,
Ataň-eneň men däl men,
Aglama, guzym, aglama.

Ala dagdan aşyrar men,
Çandybilde ýaşyrar men,
Ataň gelse, tabşyrar men,
Aglama, Öwez, aglama.

Agladar men, güldürer men,
Mertligimi bildirer men,
Gaharym gelse, öldürer men
Aglama, Öwez, aglama.

Bu ýere ne ýer diýerler?
Duşmanyň etin iýerler,
Bize Görogly diýerler,
Aglama, oglum, aglama.

GÖROGLY bu sözi aýdandan soň, syrtyndan telpek gaçan dek Öwez han pat-da ýere gaçaýdy.

—Aý, Öwez jan, ýaman gaty düşdüň-le—diýip, howlukmajyndan «Goýun ýakyn, goýun ýakyn» diýiberdi.

—Haw, aga, daşam bolsa, ýakynam bolsa, goýny-da saňa bagyş etdim, çopany-da saňa bagyş etdim.

— Ýok, beýle däl, Öwez jan, bizlere hudaý ýoly degenak ahry.

— Degse, degmese-de bagyş etdim, aga.

— Beýle diýme, Öwez jan, gideýli, hökman gideýli.

Öwez jan.

— Ýok, aga, seniň bilen gidebilmen, Görogly— diýip, Görogla garşy garap, zar-zar aglap, baş keleme söz aýdar gerek:

Weýeňňamdan çykyp biziň ýurda,
Seniň bilen gidebilmen, Görogly.
Alla saldy jydalygyň jebrine,
Seniň bilen gidebilmen, Görogly.

Garyçga, tugundan bir habar alyp,
Hazan ýeli degip, saralyp, solup,
Musapyr ýurtlarda dilsiz lal bolup,
Seniň bilen gidebilmen, Görogly.

Külli melamatyň başa getirme,
Bir abraý işin menden ötürme,
Bir ýalňyz ýigidiň yzyn ýitirme,
Seniň bilen gidebilmen, Görogly.

Öwez aýdar, şiri ýezdan dek erseň,
Isgender, Jemşit dek ýer yüzün sorsaň,
Çardagly Çandybili, mülküni berseň,
Şonda-da men gidebilmen, Görogly.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Beý diýme, Öwez han, gideýli!

— Ýok, aga, gidebiljeek däl!

Görogly:

Ýusup şanyň köşgünde men Görogly ýaly ýigide şägirt bolsam armanym näme diýýärdiň, men saňa Çandybilde has orun berjek, seni kyýamatlyk ogul etjek. Sen hiç zady gaýgy etme oglum. Ýör indi gideýli diýdi.

Öwez aýtdy:

— Dogrusy aga, menem Ýusup şanyň köşgünde oýnatgy bolmakdan ýadadym, indi siziň ýaly mert ýigidiň ýanynda çyn bir är ýigit bolup ýetişsem, oňa ýeter näme bar, men indi öz razyçylygym bilen gidýärim, diýdi.

Görogly, Öwezi Gyratyň syrtyna alyp sürüp gidiberdi. Öwez sesini çykarman, dymyp barandan soň, Görogly:

— Haw, Öwezim, ýol kes, gürrüň ber, näme beýle dymyp barýarsyň? — diýdi.

—Eý, aga, men dokuz derwezeli şäheri özüm sorayadym, mundan aýrylyp barýan, Ýusup şanyň kyrk sypaýsý hyzmatkärimdi, odanam aýrylyp barýan. Ak süýt emdiren enemden aýrylyp barýan, garyndaş, dogandan, il-günden, ýar-dostdan daş düşüp barýan, şoňa tukat bolup gelýärim.

— Öwezim, erkek kişä aglamak aýyp bolar, senden ozal aýraçylyk çeken adamlar köpdür.

— Munyň dogry aga, galyň ýetim oğlanlar aýraçylyk çekendir. Emma meniň ýaly hossarly oğlan aýraçylyk çeken däldir ahyry.

— Ýok, Öwezim, sen men-menlik etdiň, men-menlik etmek gowy däldir, ine men saňa Adam atadan bu ýana aýraçylyk çeken mertleri sanap bereýin, sen diňle, özüňçe bamy, ýokmy? — diýip, Görogly beg aýraçylyk çeken adamlary habar berip, Öwez hana garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Nurundan ýaradan iki ezizi,¹⁸⁷

Bugdaý iýp, behiştten aýrylmadymy?

Üç ýüz ýyl agtaryp, sergerdan bolup,

Adam ol Höweneden aýrylmadymy?

Adam ogly hiç bolupdyr baş bilen,

Ýuwdy ýüzün gözden akan ýaş bilen,

Habyt atdy ol Kabyly daş bilen —

Aga inisinden aýrylmadymy?

Ybraýym pygamber dünýäge geldi,

Arzuw-arman bilen Hajary aldy,

Musulman bolanlar kişdige¹⁸⁸ doldy,

Nuh öz kowmyndan aýrylmadymy?

Ol hakyň Töwratyn okygan Musa,

Zamanynda ýokdy olar dek rysa¹⁸⁹,

Bibi Merýem ogly hazreti Isa

Gaçyp, kapyrlardan aýrylmadymy?

Pygamber äleme patyşa boldy,

Zebur okyp, halka nesihat kyldy,

¹⁸⁷ Bular ýaly goşgulara “Kysas ul enbiýa” kitabynda duş gelinýär. (A.G)

¹⁸⁸ Keşdi=Gämi.

¹⁸⁹ Rysa=Päk, arassa.

Bir günü göwnüne men-menlik geldi —
Dawut kyrk oglundan aýrylmadymy?

Dawut öldi, zürýatyna ýer galdy,
Hudaýymdan şoňa bir ýüzük geldi,
Nurdan bolan ýüzügini döw aldy —
Süleýman tagtyndan aýrylmadymy?

Ýakup aglap aýrylandyr gözünden,
Hiç peýda tapmady aýdan sözünden,
Arzy Gammaryndan, güler ýüzünden,
Ýusup Zylyhadan aýrylmadymy?

Pygamber Çaryýar ýaşyn dökerden,
Şyhlar sopusyndan, şalar nökerden,
Zambur¹⁹⁰ asalyndan, toty şekerden,
Bilbil gülüstandan aýrylmadymy?

Görogly beg tälim algyn ussatdan,
Ýagşy, ýaman — hemme geçer syratdan¹⁹¹,
Leýli Mejnunyndan, Şirin Perhatdan,
Wamyk Uzrasyndan aýrylmadymy?

BU SÖZI aýdan soň:

— How, aga, şu aýdanlaryň hemmejigi çynmy?

— Çyn, Öwezim, mende hiç ýalňyş gep bolmaz.

Öwez öz içinden: «Sende ýalňyş gep bolmyýan bolsa, hany onda goýun hem çopan» diýýär.

— Aga, bu aýdanlaryň çyn bolsa, meň aglap gelmegim ýersiz ekeni. Atdan düşeyli, çay içeyli, ýolam bolsa ýuwaş-ýuwaşdan alar ýöräris-dä.

— Haý, Öwezim, öň şunuň ýaly, göwün açyp gürrüň tapsaň gowy bolardy.

Atdan düşüp, çay içip, çilim çekip, ýene atlanyp gidibersinler.

Indn habary kimden al: Ýusup şadan al. Şol Öwezden öýkelän kişi bolup haremhanasynda heleýiniň ýanynda ýatyr zaňnar. Bir günü baş-altý sany garawuly ýanyna çagyrdy:

¹⁹⁰ Zanbur=Ary, asal=Bal.

¹⁹¹ Syrat=Kyýamat günü adamlaryň geçjek köprüsi.

— Haw, baryň bir habar tutuň, ol tüýsi bozuk Türkmen ommalyp ýatyrmy, ýa güm bolup gidipmi? Eger şondan bäri ýatan bolsa, aýagyndan tutup uruň, suwa salma ýenjip, gaýdyp çörek çeynemez ýaly edip gaýdyň.

Garawullar ylgaşyp Erk gala bardylar, baryp görseler, Türkmen nirde, Öwez nirde, hiç haýsyndan derek ýok. Öweziň nökerleri ommalşyp ýatyrlar. Olar ylgaşyp patyşaň ýanyna bardylar:

— Tagsyr, ol aýdan Türkmeniň-de ýok, Öweziň-de ýok, diňe nökerler ommalşyp ýatyrlar, olary händegiň teýine taşlamaly bolupdyr, tagsyr. Patyşa dessine münejjemlerini, palçlaryny ýygnady.

— Ýere giren bolsa-da tapyň — diýip, buýruk berdi. Palçylar pal atyp:

— Tagsyr, Gyraty bar, almaz suw berlen naýzasy bar, özem bir synly-salaly gerçek goç ýigit, şu wagtlar pylan dagyň eteginden Öwez hany ardyna alyp barýar—diýdiler. Töwerekde oturan sypaýylary:

— Alla, kim bolarka? — diýişberdiler. Onda Mustapa beg aýtdy:

— Patyşahym, bu hut Göroglynyň özüdür. Ýadyňdan çykdimy, tagsyr?

— Nämäni?

— Hemdem wezir näme diýip gidipdi, tagsyr? Göroglyny üstüne ibererin, seniň tagty-täjiňi weýran eder diýip ant içip gitmänmidi ahyrin, ýogsa-da ol men Görogludyrin diýip gelmez, tagsyr, hilesin tapyp gelip, hanha Öwezi alyp gitdi, tagsyr.

Patyşa dergazap bolup, dessine Leň weziri müň atla baş edip, Göroglynyň zyzndan kowdurdy. Onuň zyzndanam Mustapa begiň ok-ýarag şaýyny tutup onuň zyzndan ugratdy. Bular Göroglyny kowup gidibersinler.

Indi habary kimden al: Görogludan al. Görogly şol gidip barşyna bir çemenlik-gülzarlyk ýerde düşläp, Öwez ikisi çay içip, uklap dynçlaryny alyp, ýene sürüp ugradylar. Göroglynyň hiç zyzndan gaýgysy ýok.

Bir günden bir gün onuň zyzndan bir tozan peýda boldy. Leň wezir kowup ýetdi. Görogly: «Alla, zyymdan ýygyn¹⁹² ýetdi-ow, Öwez hany bir ýerde goýup, munuň önünden çykaýyn» diýip, ýoldan çykyp, daga garşy sowulyberdi. Beýik daglara dyrmaşansoň, Gyrat hassylap çişiberdi. «W-ä, munuň ýagyrynysyndan naýza ýetip gelýän bolmaga çemeli, bu meni beýle gyssaýar diýip, Gyratyň göwnüne gelýändir, ýygyn ýetenini Gyrate bildireýin diýip sazyny goluna alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Yzymyzdan ganym ýetse,

Daglara bar, daglara bar.

¹⁹² Ýygyn=Goşun.

Degre-daşyň duman tutsa,
Daglara bar, daglara bar.

Daglar mirewwet¹⁹³ känidir,
Erenleriň mekanydyr,
Bedew atlar ýabanydyr,
Daglara bar, daglara bar.

Hiç haçan özüňi öwme,
Daş bilen synamy owma,
Muhannese boýun egme,
Daglara bar, daglara bar.

Daglaryň çeşmesi daşar,
Kä üstünden ýolum düşer,
Merde barsaň, ýürek joşar,
Daglara bar, daglara bar.

Daglaryň synasy gökdür,
Şir-peleňler şonda bekdir,
Keremsiz baýlardan ýegdir,
Daglara bar, daglara bar.

Dag üstünde atgyn awy,
Giýň äleme düşsün çawy¹⁹⁴,
Muhannesden arwat gowy,
Daglara bar, daglara bar.

Görogly turup, oturyp,
Pirimi dile getirip,
Öwez ogluňy göterip,
Daglara bar, daglara bar.

BU SÖZI tamam edensoň, gelip bir dagyň üstüne düşüp, özi çay içip, bir tünçäni hem gaýnadyp Öweziň önünde demläp goýdy.

— Öwez han, meniň yzymdan bir tozan peýda boldy. Men şoňa aýlanyp gelinçäm, sen şu çawy içip otur — diýip, Öwez hany bu ýerde goýup, gelýän agyr ýygyn bilen aralyga bir

¹⁹³ Merwwet=Jomartlyk.

¹⁹⁴ Çaw= Ýañ, ses.

dag salyp, bulara görünmän baryp, ýygynyň bir gapdalyndan synlady, soň ýygynyň zyznydan goýny gurt daran ýaly degiberdi.

Atlanan dep bolup, hellewleşip gelýän atlylar biri-birine haraýy ýetmän, aljyrap başlady. Görogly hem wagtyny tapyp urup-çapyp, sanjyp-agdaryp, gyran-jyran edişdirip barýar. Şol barýaka Leň wezir yzyna bir seretdi weli, zyznydan maslyk maslyga degip barýar, ondan soň, bu hem gaçmak bilen boluberdi.

Görogly munuň hem ýagyrnysyndan naýzany gylytzrak ýetirip kowup barýarka ýene öz içinden: **«Gaçany kowujy bolma!»** diýip, saýlanyp çykdy-da atyň jylawyny dönderip, Öwez hany goýan ýerine baka geldi. Görse, Öwez goýup giden ýerinde ýok. Dagyň üstüne çykyp, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Bizem ýat edli Öwez oglany,
Wezir ala dagdan aşdy diýgeýsen,
Kowup ýetdi Weýeňnamyň begleri,
Bu daglara söweş düşdi diýgeýsen.

Gylyçlar parlaýyp, barmak бүкүldi,
Çapraz ýörüldi, jülge söküldi,
Agyr ýygyn Weýeňnamdan döküldi,
Läşler meýdan üzre çaşdy diýgeýsen.

Ýygyn gelip sap-sap bolup durdular,
Daň säherdeý nagarasyn gurdular,
Elli-altmyş beglerini gyrdylar,
Ganlar akyp, çaylar daşdy diýgeýsen.

Görogly beg deper sansyz goşuna,
Namart kybap¹⁹⁵ gelmez merdiň işine,
Är pirlirim, dönem başyna,
Goç ýigit serinden geçdi diýgsýsen.

BU SÖZI tamam edensoň, öz-özüne: «Görogly, sen ilki goýup giden ýeriňi, atdan düşüp barlasaň bolmaýamy» diýip käýindi-de gelip atdan düşüp, Öwezi goýup giden gowagyna barsa Öwez ýok. Öwez munuň demlän çayyndan bir käse-de içmändir. Başy tahýaça, aýak ýalaňaç daga ýarmaşypdyr. Görogly atyny idip Öweziň yzyny yzarlap kowup gitdi. Öwez hanyň zzy bir beýik dagyň üstüne çykdy. «Şu daglardan başga ýere giden dälidir» diýip, daglara ýüz tutup, baş keleme söz aýdýar:

¹⁹⁵ Kybap=Deň

Öwez mundan nirä gitdi,
 Ümürli, dumanly daglar?
 Gara bagrymny gan etdi,
 Umgaly¹⁹⁶, jerenli daglar.

Müň kişi geldi kastyma,
 Döwüşip çykdym üstüne,
 Öwezi berdim desdine,
 Göwnüme gümanly daglar.

Öwez oglum seri telli,
 Giden ugry size belli,
 Ter öleňli¹⁹⁷, gyzyl gülli,
 Bilbilli, bostanly daglar.

Gyrat arlap atylmasa,
 Şir-peleň deý topulmasa,
 Öwez oglum tapylmasa,
 Sürmersiň döwrany, daglar.

Görogly aýdar, kän¹⁹⁸ sendedir,
 Bag bilen bostan sendedir,
 Bildim, Öwez han sendedir,
 Serbelent dumanly daglar.

BU SÖZI aýdandan soň, töwerekler aýlapyp gözläp başlady. Ýagyş ýagyp, sil gelip, daraw-daraw suw oýa garşy akypdyr. Dagyň etegi köl bolup, töweregine gamyş-gajyr bitipdir. Öwez hanyň zyy gelip şu köle girdi. Görogly bu kölüň töwereginden aýlandy, görse, köle giren zyy bar-da, çykan zyy ýok. «Kölüň çukurrak ýerine ýykylan bolmasyn» diýip howplanýar. Aýlanyp ýörkä kölüň ortarasynda, bir adanyň üstünde oturan Öweze gözi düşdi. Esewan bolsa, Öwez adanyň ortarasynda çök düşüp oturydyr.

Görogly öz içinden: «Gel, şuny tapmadyk kişi bolup, bir synaýyn, şouň zehininiň kütüdigini—ýitidigini, akylydygyny, akmakdygyny bileýin» diýip, Öwez hany ýitiren kişi bolup, baş keleme söz aýdar gerek:

Owsun atyp, tolgunar sen,

¹⁹⁶ Umgaly= Dag goçy, sugun

¹⁹⁷ Öleň=Dere, ýaýla.

¹⁹⁸ Kän=Genç, hazyna, magdan.

Abat bolsun köller, Öwez.
Aglamakdan gana döndi,
Gözde ýaşym siller, Öwez.

Daşyn gözläp, herýan bakdy,
Gahar bilen janym ýakdy,
Balhdan ötüp, Hinde çykdy,
Kanda barar ýollar, Öwez.

Erkin dagdan alar pajy,
Watandan etdiň hyrajy¹⁹⁹,
Şeker talhdyr²⁰⁰, nabat ajy,
Sensiz geçse ýyllar, Öwez.

Gitdi Öwez, oglum gitdi,
Baryp ordasyna ýetdi,
Göroglyga gahar etdi,
Saňa gurban janlar, Öwez.

BU SÖZI aýdandan soň, Öwez:

— Haý, aga, men mundadyryn haw — diýip gygyrdy.

— Haý, Öwez han, o ýerde näme işläp ýörsüň?

— Aý, aga, oba diýeniň, goş diýeniň tapmaga oňaly ýer bolýar, onuň üçinem men goşdan gaçdym, sebäbi meni gözläp gelen **gyzylbaşlaryň**²⁰¹ pytrantgysy ýaman kändir. Biri gözläp tapaýmasyn, her haçan agamyň özi gelende yzarlap tapar-da—diýip, duşmanlardan gorkyma bu ýerde bukup otyryn.

Görogly öz içiden: «Hä, zaňnar, görýämiň şeýtanlygyny, indi menem aldamakçy bolýar. Nähili-de bolsa terbiýelesen, gowy ýigit bolup, maňa arkadaýanç bolar» diýip, içini gepletde-de:

—Päh, päh, Öwez han, sen-ä meniň göwnümden turduň. Ýör, indi çay-paý içip, ýola düşeyli— diýip, ikisi tirkeşip, goşlaryna bardylar. Goşa gelip çay içip, atlanaly— diýdiler.

Habary kimden al: Leň wezir gaçyp Mustapanyň öňünden çykdy. Mustapa bularyň yzyny alyp, dergazap bolup kowup gelýärdi.

¹⁹⁹ Hyraj=Bu ýerde çykyp gitmek

²⁰⁰ Talh=Ajy

²⁰¹ Gyzylbaşlar şaýy mezhebine ynanyrdylar, صداعا Görogly olar garşy göreşen bolsa, eposda äzeri elementleri agzalýar, mysal üçin Şahymerdan Aly we, صداعا Görogly... ş.m. (A.G)

— Haw, Leň wezir, habaryňy ber.

— Ýok, Mustapa, habar-hatyry bilemak. Näçäni urup, näçäni gyranyny bilemak, diňe özümi bilýän.

— Başla zaňnar, giden ugruna— diýip, Mustapa Leň weziri öňüne salyp yzyna kowup gaýdybersin. Leň wezir ýaňky urşan ýerlerine gelip:

— Ýaňy şu ýerlerde urşupdyk, şu töwereklerde bardyr — diýdi. Mustapa şu ýerde bir sap goşun bilen tug tutdy. Ýaraglaň sesi daglara ýaňlandy. Görogly bu ala gümmürdini eşidip: «Bu sapa-a duşmanlar ýaman düýpli ýöräpdir-ow» diýip oýlandy. «Öwezi bir ýerde goýsam, bu hem dert-azar. Gel, şuny özümden aýyrmaýyn» diýip, atynyň syrtyndanam düşürmedi.

— Haý, Öwez ogul, bu sapa sen meniň meýdanda uruşymy synla, tälim al, ýene men urşup ýörkäm, damagym gurap, agzym kepände, şu meşikdäki şerapdan bir jam bergin — diýip, horjundan tylla jamy çykaryp, eline berdi. Öwez han bilen artlaşyp, dag üstüne çykdy. Çykyp esewan bolsa, Mustapa beg akly-gyzyly çadyr gurupdyr, ok atsaň, ýere düşjek däl. Goşun sap-sap baýdak-baýdak, topar-topar, sanjak-sanjak ýaýrap ýatýar. Ine Mustapa-da muny gördi. Ol mähremlerine aýtdy:

— Haw, ýigitler, bu zaňnar Görogla serediň, görýämisiňiz, men-menlik edip durýa. Işalla, Öwez jan-a bir elinden alýas, emma sounyň näme boljagyny bilmeýäs.

Görogly dagyň başynda, Gyratyň üstünde:

— Haw zaňnar, Mustapa, dokuz derwezeli şäheriň içinden, Erk galanyň içinde tagtyňy ýykyp-ýumrup arkaýyn çykyp gaýdan adam, indi şu meýdanda saňa el berermi, akmak. Şu ak meýdanda saňa **gurt oýnuny** görkezýin — diýdi-de: at goýdy. Gelip Mustapa naýza urdy. Mustapa galkan tutdy. Mustapa, Görogla naýza urdy. Görogly hem galkan tutdy. Bir meýdan at üstümde naýzalaşyp, galkan tutuşyp uruş-dylar. Bir pursatda Mustapa, Öwez hany gapyp aldy-da ötegitdi.

Görogly gaňrylyp gözlese, Öwez han Mustapanyň syrtynda barýar. Görogly atyň jylawyny dönderip, Mustapanyň zyndan depdi Gyraty. Ömrüne büdremeýän, Gyrat bündeneklöp, maňlaýny ýere berip turdy. Naýza ataýyn diýse, naýza-da goly ysmady. Şol barmaşa gözem ýer görmedi: «Alla, meniň işim keşine bold-ow». «**Guşuňy alanda sal**» diýenleri diýip, Görogly saýlanyp çykdy. Bu ýerde käýinip, ýanyp-köýüp, bir keleme söz aýdar gerek:

Gökden ýere bir ot düşdi,

Pelek maňa saçdy sandym.

Beg Öwez dönüp bizden,

Duşman tarap geçdi sandym.

Bilbiliň örüzdym bagyňdan,
 Dolandym soly u-sagyňdan,
 Gün dogdy Maşryk dagyndan,
 Öwez arany açdy sandym.

Gyrata debsini berdim,
 Baryp Öwez hany gördüm,
 Beg Mustapa gylyç urdum,
 Dag ýerinden süýşdi sandym.

Goç ýigit geçdi serinden,
 Daglar tebrener²⁰² serinden,
 Medet dilesem ärlerden,
 Görogly beg joşdy sandym.

BU SÖZI aýdansaň, Görogly beg öz-özüne: «Işim şowuna düşmedi, keç boldy. Men Öwezi alyp bilmän, Agaýunusyň ýanyna nähili bararyn. Bu zürýatsyzlyk meni nä günlere goýdy», diýdi-de ýene öz-özüne: «Aý, Görogly beg, beýdip zeýrenip oturmakdan iş çykamaz, **müň gaýgy bir iş bitirmez**. Çay içip, özümi dürsäýin» diýip, öz-özüne göwünlik berip, çöpleme çöpläp, ot ýakyp, tüňçäni oda goýdy-da ýene töwerekden çöpleme çöplemäge aýlanyşdy. Ol çöplän çöplemesini getirinçä öňki ýakan ody sönýär, garaz, bu gün munuň işi ugruna bolmady, ynha ýakan ody hem garşa sönüp durýar.

Görogly beg şeýdip, sönen oduny garşa ýakyp başagaý bolup durka, Mustapa beg özi ökte çykan adam bolup, Göroglynyň üstüne baka bir näçe atly adamyny ilçil edip iberdi:

— Görogly gerçek goç ýigitdir, bu ýere gelsin, gamgyn bolup galmasyn, gelsin, at gerekmi, serpaý gerekmi, zer gerekmi, näme diýse wagtyn hoşlap goýbreýli, emma Öwez hany dilemesin, ony bu ýanda patyşa elinden çykarmaz—diýip, ilçilerine tabşyran habaryny ilçiler gelip Göroglä aýtdylar. Göroglynyň öňki ýangynynyň üstüne bu hem dag bolup degdi. Ol: «Dünýäni nädeýin» diýip ilçilere:

—Aý, zaňnarlar, Mustapa beg özüniň köplüğine buýsanýamy? Ýa-da meniň ýekeligime ynanýamy? Men özüme mynasyp zürýat diýip çykdy, maňa başga dünýä gerek däl—diýip, bir söz aýtdy:

Weýeňnamdan Çandybile göç etdim,
 Goluma alyban bähri-bazymny²⁰³,

²⁰² Tebrenmek=Teprenmek, titremek.

²⁰³ Bähri-baz=Algır guş, bürgüt.

Ýaz bolanda erir daglaryň gary,
Indi duşman görsün meýdan tozumny.

Olar hem köplügne buýsanmasyňlar!
Meniň hem birligme ynanmasyňlar!
Budur meýdan, ýüz müň, ýüz müň gelsinler,
Söweşer men, döndermenem ýüzümni.

Bu gün üstümüzde mübärek aýdyr,
Ýigidiň myrady ok bilen ýaýdyr,
Mert ýigitler ýüz müň namarda taýdyr,
Eşidiň, namartlar, dogry sözümi.

Görogly aýdar: men bularda durmanam,
Namart bilen bir söhbete girmenem,
Ynanmanam, oňa göwün bermenem,
Hak penaga tabşyryp men özümni.

BU SÖZI aýdan soň ilçiler dönüp-gaýdyp Mustapa begiň ýanyna geldiler-de:

— Aý, zaňnar ölse öljek weli, boýun egjek gümany ýok — diýdiler.

— Boýun egmese ters egsin. Náme Öwezi onuň aýaly dogrup, göbegini kesipmi?

Habary kimden al: Görogludan al. Şol tentirekläp ýörşüne daña ýakyn bir tüňçe çay içdi, tirsegine söýenip uwka gitdi. Piri gelip, onuň düşüne girdi: «oglum, sen gamgyn bolup ýatma. Daňdan olaryň üstüne dopul. Kyýamatlyk perzendiň Öwezi hem alarsyň» diýip, gözünden gaýyp boldy.

Görogly tisginip ýerindei turdy. Bu düşüşi görenine wagty hoş bolup, keýpi çag boldy. Çay içip, çilim çekip mes boldy. Ýaňy atlanyp «**ýa alaýyn, ýa öleýin**» diýip durdy.

Şol wagtda günbatardan tozan görüldi. Bu tozan Galandar şa ekeni. Göroglynyň «kyrk günde gelip çykmasam, gözlemäge çykaýn» diýip, eden wadasy dolup, kyrk gün geçen ekeni. Galandar şa hem nökrleri bilen barlamaga ýörän ekeni.

Galandar şa atlylaryna aýtdy:

—Haw, ýigitler, şu dagyň aňyrsyndan top sesi gelýä, galmagal gelýä. Bu ýerde Weýeňnam ýakyn dälidir. Meniň pikirimçe Görogly Weýeňnam hanynyň tagtyny-bagtyny ýumrup, hazynasyny göterip, Öwez hany alyp çykandyr, zyndan ýygyn ýetip, bu zatlary hem Öwezi elinden alandyr. Hol dagyň üstündäki ýeke atly-da Görogly bolsa gerek. Siz assarak geliberiň, men sizden öňinçäräk baryp, onuň bilen bir arz-hal aýdýşaýyn— diýip, Galandar şa atyny gamçylap, ýygyndan ozup gaýdyberdi. Ses ýeter ýaly meýdana

gelenden soň, atdan düşüp, gol gowşuryp haýkyryp salam berdi. Görogly salamyny aldy. Şa Galandar Göroglynyň gamly görnüşini görüp:

— Haw, Görogly, mert ýigit diýeniň giň göwrüm bolar, goç ýigit göwnüne gam getirmez, işalla, olaryň leşgerini derbi-dagyn edip, malyny olja ederis, Öwez ogluňy hokman alarys— diýdi. Onda Görogly:

— Aý, şa Galandar, seniň şa bolanyňa ýaňy kyrk gün dolup geçdi, eýýäm sen uly gürlmäge ýetişipsiň, meniň şu sözümden bilersiň, düşüme erenler girdi-maňa kömege geldiler — diýip, bir söz aýdýar:

Ýatyr dyn gam bilen gaflat oýünde,
Meniň bu halymdan soranlar geldi.
Üç ýüz altmyş öwlüýäler jem bolup,
Magrupdan Maşryga ýöränler geldi.

Perdäniň içinde suratyn görüp,
Hydyr, Ylýas kimin dünýäde ýörüp,
Hakdan bize ýüz ýigrimi ýaş berip,
Arkama penjesin uranlar geldi.

Göwün yşkym bilen men etdim talwas,
Bildim göýä Kowus bilen ol Kyýas,
Jahany keşt edip ol Hydyr, Ylýas,
Haka hazynadar bolanlar geldi.

Görogly hüw diýip turar ýerinden,
Medet dilär ol är pirinden,
Dat eýledim namart Öwez elinden,
Şu gün üç ýüz altmyş erenler geldi.

BU SÖZI aýdandan soň, Galandar aýtdy:

— Onuň ýaly bolsa, işimiz oňuna— Onýança Galandaryň ýygýnam gelip ýetdi. Bu ýygna Galandar bilen Görogly baş bolup: «Alla» diýip, gygyryp tozanlap at goýdular.

Habary kimden al: Mustapa begden al. Işi oňuna bolan adam bolup, özüniň agyr goşuny bilen, oljasy oňan alaman arkaýyn gyzyl-ýaýryt bolup ýatrylar. Görogly bolsa işi şowuna düşmän: «wah» diýip, içini hümledig duran pyýada, **düýrme gylyjyny** ýalpyldadyp, Galandaryň ýygnynyň önünde Gyrat bolsa ýyldyrym ýaly bolup süýnýärdi.

Pah, aňyrsy, bärsi görünmän ýatan agyr süri goýna edil bir bölek gurt giren ýaly, Göroglynyň gyljy ýalaw²⁰⁴ ýaly ýaldyrap, ýyldyrym ýaly inip çykýar. **Duran tutular, gaçan gutular**, Mustapa begiň goşuny basgy boldy. Aýdyp-diýip soňuna çykar ýaly däl. Görogly, «gaçany kowujy bolma» diýip, Mustapanyň goşunyny dagydyp, oljalary ýygnanlaryndan soň, Galandar bilen ikisi atdan düşüp, çay-çilimden keyplerini kökläp başladylar. Özge ýgyn bolsa gaçanlary kowup gidiberdi. Öýleden soň, kowup gidenleriň öňi gelmäge başlady. Görogly her gelenden «Gördüňizmi?» diýip Öwezi sorayar. Galandaryň goşun ýigitleri bolsa:

— Haw, Görogly aga, Öwez diýeniň biziň gören, eşiden oglanymyz däl, emma biz hiç bir ýaş oglan öldüren ýerimiz ýok. Biziň öldürenlerimiziň hemmesi ýalaň sakallydy.

— Eýse, bu zaňnar gaçyp, bir ýerde gizlenäýdimikä—diýip, Göroglynyň özi atlanyp, bir-iki ýarym goş-kötellere, ölülere syn edip aýlanyp başlady. Bir ýere gelse, baş-alty sany öli bir-biriniň üstüne minderlenipdir. «Şulary biri-birniň üstüne adam çykaran ýaly-la» diýip, atdan düşüp iň üstündäki maslygyň aýagyndan tutup silkip goýberdi. Görse, iki öliniň arasynda Öwez han gözünü mölerdip ýatyr.

— Hä, Öwez han, bu ýerde näme işläp ýatyrsyň?

— Haý, aga, näme işläp ýatanymyzy özün bilmeýämiň näme? Şu gün agamyň gaharynyň gelen günüdür, jeň günüdür. Birden gaharyna bir ýerde meni öldürüp taşlaýmasyn diýip, soňurrak gahary synansoň, öýkesi öçensoň, bir çen bolansoň ýanyna bararyn-da, diýip, senden gorkujygyma bukup ýatyryn, aga.

—Pah, Öwez han, özün ýaşam bolsaň, başyňdan gaty köp çarşenbäni geçiripsiň-ow, ýa-da bu şelaýyn dili gorkyňa tapyp ýörýämiň?

— Hawa aga, dagy näme. Gorkan adam başga nä alaç etsin.

— Adam diýeniň beýle bigaýrat bolmaz, gorkan adamynyňam bir dogry sözi bolar ahyry — diýip, artlaşdyryp goşa getirdi. Çay içip, çilim çekip, ugrama hyýal edip duran wagtларында, Öwez han gaty tukat görüdi. Görogly:

— Hä, Öwez han, näme ýüz-gözün salyk, sen tukat ýa-da garyndaşlaryňa duşup, ýene aýra düşeniňe tukat bolýarmyň? Çekinme, aýdaý!

— Haý, aga, sen meniň nähili tagtyň üstünde, nähili saz-söhbetiň içinde gün geçirşimi özün görüp gaýtdyň ahyry. Aýdym, saz-söhbət bolmasa, men tukat bolýan.

— Pah, Öwez han, seniň geregiň saz-söhbət, nama bolsun, hiç zatdan tukat bolma, Öwezim — diýip, Görogly bir söz aýdýar:

Ýusupnyň kâninden, janym öýünden

²⁰⁴ Ýalaw=Baýdak.

Syzdyryp diýer men dilden, Öwezim.
Gam tutma, göwnüňe gussa getirme,
Söz sözleşem Çandybilden, Öwezim.

«Zürýat» diýip, tutdum haka ýüzümni,
Her namrda diýmez erdim sözümni.
Gerçek syratyňy, är dek özüňni
Hemme görsün ulus-ilden, Öwezim.

Seni gören gyzlar geçerler haldan,
Aýrylarlar özge arzuw-hyýaldan,
Sen geýinseň lybas zerbapdan-alдан,
Men geýinsem besdir şaldan, Öwezim.

Görogly, durman, mundan göçeliň,
Gawwas²⁰⁵ deýin derýalardan geçeliň,
Nesip bolsa, al şerapdan içeliň,
Barandan soň uzak ýoldan, Öwezim.

BU SÖZI aýdandan soň, Öwez:

— Aý, aga, şular ýaly nama aýdyberseň, menem tokatlykdan açyljag-ow — diýdi.

— Näma gerek bolsa aýdyber Öwez jan, bizde söz gyt däl. Öwez han, indi atlanaly, bu ýerden göçeýli — diýip, Öwez hanyň hem at-ýaragyny besläp, ony bir bezegli bedew ata mündürdi.

Öwez pereňi mawut çäkmeniň üstünden kümüş gynaly, tylla saply gylyjy guşandy.

Görogly:

— Hä, oglum Öwez, ynha indi bir ýigit çeni bolduň, sür atyňy, beýik daglardan aşaly— diýip, bir söz aýdýar:

Göçe-göç eýledi göwün kerweni,
Gel, Öwezim, dolanaly daglara.
Kadyr möwlam gaýdyp berdi gaşyma,
Gel, Öwezim, dolanaly daglara.

Garrydy, garrydy, göwün garrydy,
Goja dagda gar galmaýyn eridi,
Çandybile agyr kerwen ýoridi,

²⁰⁵ Gawwas=Ýüzüji.

Sür, Öwezim, dolanaly daglara.

Goja dagyň synasynda gary bar,
Jülgesinde injiri bar, nary bar,
Elmydama baglarynyň bary²⁰⁶ bar,
Bas, Öwezim, dolanaly daglara.

Ala dagdan inerdiler oýagy,
Gyrmyzyga boýadylar boýagy,
Altyndan tulugy, kümüş gyýagy
Dak, Öwezim, dolanaly daglara.

Görogly aýdar: haraýlarym çatyldy,
Goç kelleler şalgam kimin kesildi,
Gargy gulak dal bedewler tutuldy,
Mün, Öwezim, dolanaly daglara.

BU SÖZI aýdansaň, hemme ýygny bilen Galandaryň ýurduna sürüp gidiberdiler. Öwez bar ýigitleň önünde, agyr ýygyn taýak taşlap onuň zyndan gelýär. Sürüp Galandaryň ýurdy Töwrize geldiler. Görogly:

— Öwez han, sen hiç zady göwnüňe getirme, bu şäher hem öz hünärim bilen abat eden şäherimdir, bu şäherde dem-dynç alaly — diýdi.

Galandar, Göroglynyň öz başyna bir sapaly jaýy boşadyp berdi. Hyzmatyna hem hyzmatkär adam berdi, Öwez bilen Görogly bu ýerde dem-dynç alybersinler.

Bu gün ertir bilen Göroglynyň ýanyna aksakal baba geldi, bir sagat gürrünleşip oturdy, ol:

—Görogly, men Galandar şanyň agasy bolaýaryn. Men seni nesihatçy bagşy diýip eşitdim, maňa şol öten-geçen sözleriňden bir söz aýdyp berseň— diýdi.

— Ýaşuly, öten söz bolup, meniň kişi sözünü kişä aýtmam bolmaz, ýöne öz bilen, biten²⁰⁷ sözlerimden saňa aýdyp bereýin — diýip, Galandaryň agasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bidöwleti бага salma,
Gül bakjaňa har getirer.
Güllerinden tire bilmez,
Şahasyna zor getirer.

²⁰⁶ Bar=Miwe.

²⁰⁷ Bitmek=Ýazmak, bitikçi=Ýazuwjy.

Namart haýyr işigin açmaz,
 Muhannes şer işden kaçmaz,
 Maly bolsa, iýmez-içmez,
 Namart ömrün hor ötürer.

Namart bilen ýola gitseň,
 Baryp bir menzile ýetseň,
 Näkesi hyzmatkär tutsaň,
 Çilim diýseň beň getirer.

Namart bilen ýola barma,
 Bile ýatyp, bile turma,
 Namarda amanat berme,
 Köpün iýip, az getirer.

Akyl-huşuň bada berme,
 Gamgyn göwnüň şada berme,
 Gyz gardaşyň ýada berme,
 Düýp babaňa ar getirer.

Ölme-ha, Görogly, ölme,
 Ölinçäň özüňden galma,
 Çaman²⁰⁸ münüp, çaňda galma,
 Şirin jana zor getirer.

BU SÖZI eşiden soň, ýaşuly:

— Berekella, Görogly, müň tyllalyk nesihat berdiň, boldy — diýip, hoşlaşyp çykyp gitdi. Görogly bilen Öwez han bu ýerde galybersinler.

Indi habary kimden al? Bu Galandar şanyň ýurdunyň ýedi mezil bir gapdalynda bir ýurt bardy, ol ýurda **Hyry** ýurdy diýerdiler. Hyry şäherniň patyşasyna **Öwez soltan** diýerdiler. Öwez soltan «Görogly, Ýusup şanyň tagtyny ýumrup, bar hazynasyny geterip, ýeke özi şu işleri bitirip, şanyň Öwez han diýen bir oglany hem alyp gaýdypdyr— Kimde kim Göroglyny tutup getirse, Ýusup şa oňa Çandybil ýurduny peşgeş berjek — diýip, jar çekdiripdir. Şonuň üçin, Göroglynyň ýola düşjek mahalyny biliň» diýip, Galandar şanyň galasyna jansyz²⁰⁹ iberdi.

²⁰⁸ Çaman=Ýyndam däl, ýüwrük bolmadyk, haýal gidýän ýaramaz çapýan (at, eşek hakda).

²⁰⁹ Jansyz=Içaly, jasus.

Habary kimden al: Görogludan al. Galandaryň galasynda bir aý kyrk gün bolup dem-dynjyny alanson:

— Haw, Galandar, maňa rugsat berseň, men gaýdýan.

— Ýok, Görogly, entek saňa rugsat ýok. Meniň aýyň plançasyna toýum bar, şol toýumy görüp, ýüwrük atlarymy, göreşgen pälwanlarymy, bagşy-sazandarlarymy, ýagşy ýigitlerimi şol toýda görüp, onsoň gaýt.

— Nä wagt toýy sowup, nä wagt rugsat berersiň?

— Saňa aýyň pylanynda rugsat bereýin.

Bu gepleriň içinde, bu gürrüňler edilýän wagty ýaňky jansyzam bar. Bu jansyz hemme habarlara ýetik bolup, Öwez soltanyň ýanyna bardy:

— Haw, tagsyr, eliňden bir iş gelyän bolsa, aýyň pylan günü Görogly meýdana çykýa — diýip, habar berdi.

Hä, ýagşy. Habary kimden al: Galandar toý-tomaşasyny sowup, Görogly rugsat alyp, Öwez bilen atlanyp çykyp gidibersinler. «Görogly, seni uzadyp²¹⁰ gaýdaýyn» diýip, Galandar bile gaýtdy.

Habary kimden al: Öwez soltandan. Bir serkerdesini baş edip, kyrk atlyny goluna berip: —Baryň Öwezini dessine elinden alyň, başga maly-garasyny talaň, bermejek bolup erjeşe, özünem daňyp alyp gaýdyň, oňa hyzmat etdireris —diýip buýurdy. Görogly şäherden çykyp saýlanyberende ýaňky kyrk atly munuň öňünden çykdy.

Öwez soltanyň iberen serkerdesi akylyly, pähimli wezirdi. Ýetmäkä ol Göroglyny görüp, öz atlylaryna aýtdy:

— Haw, ýigitler, bu adamyň ýaman hili bozuk görünýär, bu bize hezil berjek adam däl, muny al, aldaw bilen bir gala eleteýliň, şol ýerde Öwez soltanyň özi näme iş etse şony etsin.

Görogly dagynyň düsläp oturan ýerine baryp, salam berip durdular. Amanlyk-esenlik soraşyp durdular. Galandar ýaňky weziri tanýady.

— Haw, pylan wezir, habaryňy ber, eýgilikmi?

— Galandar, habarym, bizleri Öwez soltan çakylykçy edip: Meniň toý-tomaşam bar» diýip, siziň üstüňize iberdi. Şoňa Galandary çagyrdy. Görogly diýen mimanam barmyşyn, Öwez han diýen oglany bilen şonam alyp gelsin—diýip aýtdy. Biziňem şol çakylyk habary alyp gelşimiz — diýdi. Onda Galandar aýtdy:

— Ony Görogly bilýär, ynha maslahat. Görogly aýtdy:

— Aý, näme, Çandybile baş-on gün öň barmasak, soň bararys-da, sürüň, aty!

²¹⁰ Uzatmak=Ugratmak, ýola salmak.

Sürüp Öwez soltanyň galasyna gelip, meýhanasyna düşdüler. Öwez soltan-da çay-çilim, nahar — hemmesini taýýarlady.

— Ýañky wezir Öwez soltana ümläp, daşary alyp çykdy-da:

— Haw, tagsyr, men-ä, bu bet-haýbatyň meýdanda el bermejegine göz ýetirdim, şeýle-şeýle diýip, bir al bilen getirdim. Indi galanyň içinde galan işiň alajyny özüň görmeseň, tagsyr, biz-ä bilýän däldiris — diýdi.

— Näderiskäk?

— Men bilmeýän, tagsyr, äkelip ber diýdiň, äkelip berdim. Indi galanyny özüň bilýän.

— Sen bilmeýän men bilýän wezir, bulara bir al bilen beýhuş dermanyny bereýli. Onsoň Öwezi alyp, gaçyp daglyga çykaýly. Onsoň Öwez ogluny tapman, bu zaňňaryň özem gider.

Bu maslahaty edip, içeri girip, Öwez soltan Galandara:

— Haw, Galandar, bir hyzmat bar, kyn görmeseňiz.

— Hä, nä hyzmat bar?

— Hyzmat şu: biziň oglanlarymyz şerap hödürlemekçi bolýarlar, eger siz garşy bolmasaňyz, oglanlar şerap ýöretse, şol niçik bolýa? Galandar aýtdy:

— Ony Görogly bilen Öwez han bilýä, onda Görogly bu ýandan çykyp:

— Ýaş ýigitler sakylyk edip, meý paýlasa, oňa ýetesi näme bar. Ýaşululara hyzmat etmek ýaş kiçileriň borjy, ogul atanyň hyzmatkäridir — diýip, Öweze garap baş keleme söz aýdýar:

Görsün Hyrynyň begleri,

Öwez oglum, meý içeýli!

Haýran edip bu segleri,

Öwez oglum, meý içeýli!

Görsün tylla telleriňi²¹¹,

Tar oýnadan elleriňi,

Eşitsin saýrak dilleriňi,

Öwez oglum, meý içeýli!

Perzent diýip Çandybilden,

Ylgar etdim uzak ýoldan,

Hederim ýok hiç bir aldan,

Öwez oglum, meý içeýli!

²¹¹ Tel=Saç, jyga.

Goç ýigit meý agzyn açsyn,
 Ganymynyň ganyn seçsin,
 Görogly mest bolup içsin,
 Öwez oglum, meý içeýli!

BU SÖZI aýdandan soň, Görogly «Ine, Han aga, biz taýýar, näme hödürin bolsa, getiribergin» diýdi. Ondan soňra Öwez soltan töweregine garanjaklap, oğlanlaryna: «Hany, oğlanlar, şerap ýörediň» diýip aýtdy. Öwez soltanyň oğlanlary şerap ýöretmäge aýlanyşdylar. Emma bularyň şerabynyň içi beýhuş dermanlydy. İçen ýykyl, içen ýykyl, içen ýykyl, hemmesi ýykylyp galybersin.

Bular Öwezi arasyndan alyp daglyga garşy gidiberdiler. Bular bu ýerde galybersin. Öwez soltanyň beren beýhuş dermany üç günlük ekeni. Üç günden soň Görogly essine gelip, ýerinden turdy. Görse, gapdalynda Öwez ýok, ýüregi hopugyp alkymyna geldi. Işige garşy ýüwürdi. Işigiň bärsinden ildirilip giden ekenler. Görogly gaýrarak durup işigi bir depdi welin, işik bölek-bölek bolup gitdi. Munuň şakyrdsyna Galandaram tisginip oýandy:

— How, Görogly, nebela boldy saňa?

— Galandar, Öwez ýok, Öwez.

— Aý, saňa bir zäher ýok, merez ýok, onda ol, munda bul diýip gezip ýörsün. Gerekli daşyň eliňe düşüpdür. Güm bol-da ýurduňa, bu ýerde ne işiň bar?

— Haýsam bolsam, indiki puşmanyň peýdasy ýok. Galandar, ýör, Öwezi gözläýli.

El tutuşyp daşary çykyp gidibersinler. Köçeme-köçe, çarşyma-çarşy, saraýma-saraý ýer ýykyp gözlediler. Hiç ýerde Öwez ýok. Öwez jany ýitirip haýran bolup, baş keleme söz aýdar gerek:

Tisginip turdum ýerimden,
 Begler, Öwez oglum hany?
 Medet dilesem pirimden,
 Iller, Öwez oglum hany?

Atlanyp, meýdan çykaýly,
 Ganyma gyýa bakaýly,
 Bu galalary ýykaýly,
 Begler, Öwez oglum hany?

Atlanyp, daga baraýly,
 Nirde bukdy, bir göreýli,

Gaçanyn tutup uraýly,
Begler, Öwez oglum hany?

Nirde biziň Çandybiller,
Garaşyandyr ulus-iller,
Görogly diýer, bagda güller,
Bilbil, Öwez oglum hany?!

BU SÖZI aýdandan soň, gaçgaklaryň ters yzyny çalmaga aýlanyşdylar. Yz galadan daglyga tutup gidipdir. Galandar aýtdy:

— Munuň yzy daglyga çykyp gidipdir. Biraz ýol azygy alyp, yzarlap gidibersinler.

Habary kimden al: Öwez soltandan. Şol gaçyp şäherden çykanlaryndan bäri, atlysynökeri bilen bir dagyň gowagynda ýatyrdy ol:

— Haw, ýigitler, baryň galadan habar tutuň. Şol Türkmen ýok bolup gidipmi, ýa-da bamy? — diýip, üç atlyny iberdi. Bu üç atly orta ýola gelende, Göroglynyň öňünden çykdylar. Görogly bulary tanady:

— Heý, siziň bir... Baýaky meniň öňümden çykan kyrk atlynyň üçüsi sizsiňiz. Dessine Öwez oglumy tapyň. Bolmasa, ganyňyzy derrew gotura derman ederin.

Galandar şa öz ýurduna ýanaşyk goňşy ýurdunyň adamsy bolandan soň, bulary öldürtmäg dözmedi:

— Haw, Görogly, bularyň birini alyp galaýly, ýol beletçilik edip, öňümize düşüp tapyp berer. Ol ikisi bolsa nirä gitse şoňa gitsin.

Birini alyp, Galandar ýaňky ikisiniň gulagyna pyşyrdap:

— Baryň, Öwez soltana Aýdyň, gaçsyn bir ýana, bolmasa, bu zaňnar ganyny içer. Men mundan ganyny diläp alaryn, onsoň geläysin— diýip tabşyransoň, bu iki atly gaçan kişi bolup, şarpa-şarpa berdiler, beýleräkden aýlanyp, Öwez soltanyň ýanyna baka gaýdyberdiler. Bularyň zyndan bu atlyny öňüne salyp bular-da gaýdyberdi. Galandar aýdýar:

— Assarak sür, her wagt-da barsak Öwez tapylar— diýip, muny birneme güýmeýär, ol iki atlynyň öňräk bararyna ýol goýýar.

Habary ýaňky iki atlydan al, olar at goýup, atlaryny gök çür edip, bärden gygyryp bardylar:

— Aý, seniň bir... Öwez soltan, ölüm saňa mübärek bolsun. Gaçara deşik agtariber, Görogly ynha ýetip gelýä.

Öwez soltanam gaçyp gidip, bir dagyň gowagynda gizlendi. Onynça Görogly dagy bärden bardy.

Öwez han hem «Wah aga, geldiňmi?» diýip, hamsygyp aglap, bir elinde käse, bir elinde çilim Göroglyň öňünden çykdy. Görogly Öweziň elindäki şeraby içip, çilimi çekip gazaba çykyberdi.

— Hany, bu Öwez soltan nirede? Onuň bogazyny çalyň, ganyny içmesem bolmaz — diýip gygyrdy.

Galandar şa:

— Haw, Görogly, eger meniň bilen doganlygy berjaý etjek bolsaň, şu zaňňaryň ganam bolsa, günäsem bolsa meniň hormatyma maňa geçäý — diýdi.

— Hä, Galandar, doganlygy ara saldyň, indi bolmady, günäsini geçdim. Onda Galandar:

— Bar, nirde bolsa gelsin — diýip, birsine buýurdy. Ýaňky adam Öwez soltanyň ýanyna gelip:

— Eý, tagsyr, söýünjimi ber, söýünjimi, ölümden gutuldyň, tagsyr, Galandar seniň ganyňy diläp aldy. Galandar gelsin diýdi — diýip habar berdiler. Bu habary eşiden badyna Öwez soltan şo ýerden boýununa guşak dakyp ugrady, gelip Göroglynyň aýagyna baş goýup:

— Aý, Görogly, gaty galat etdim, indi sizi ýamaşgandan öz galamyza alyp baryp, hezzet-sylag görkezmesem bolmaz — diýip ýalbardy. Onda Görogly aýtdy:

— Ony Öwez han bilýär. Onda Öwez:

— Haw, aga, biz bilsek, «**At ürken ýerden, är gorkan ýerden**» diýen bir nakyl bardyr, ondan bu ýanyňam özüň bilýäsiň-dä — diýdi.

Galandar, rugsat berseň, ýurduma gaýdaýyn» diýdi.

— Görogly, gaýtasaň-da hyzmat edýän, gaýtmasaň-da hyzmat edýän, öz isläniňi edibergin.

— Galandar, gaýdar çen boldy, men indi gaýdaýyn.

— Görogly, gaýtasaň näme gerek-ýaragyň bolsa äkit, eliň boş, erk özüňde.

— Men äkitjek zadymy özüm bilýän — diýip, Görogly Galandaryň atlaryndan gowy bir aty saýlap alyp, Öwezi mündürdi, ýene adama bir aty hem goşlap aldy. Goşlan atlaryň biriniň üstüne dokuz dürli tagam, altyn jam, kümüş kepgir, çay-temmäki, tüwi-ýagdan ýükledi. Ýene bir atyň üstüne dokuz gabat çymylgandan, körpe-köpjekden ýükledi. Atlanyp çykyp gaýdyberdi. Galandar hem ýurduň çetine çykynça ugradyp geldi.

— «**Ugradandan ýoldaş bolmaz**», Görogly, saňa rugsat — diýip, Galandar hoşlaşyp gaýdyberdi. Görogludyr Öwez han sürübersin. Bular mezilme-mezil, salkynma-salkyn ýörýäler. Yssy düşenden gelip bir ýere düşýär. Dokuz gabat düşek taşlap, baş uja dokuz ýassyk, aýak uja bäs ýassyk taşlap «Ynha Öwez seniň jaýyň» diýip, özüne-de şonuň ýaly jaý salnyp, Görogly aga-döne, ýata-tura ýol çekýär. Ýolda-yzda hemme etmeli hyzmatlary özi edýär. Öwez: «Aga, hyzmat etmek ýaşkiçiniň işidir» diýip aýtsa-da Görogly: «Öwezim,

bu aýdanyň dogry, emma ýol ugrunda işi men etsemem aýby ýok, haçan sen meniň bilen ataly-ogul bolmaga pugta ýüregiňi bereniňden soň, saňa ýumuş etdirsek hem bolar» diýip, ýol boýy hemme işleri özi edýär. Çay gaýnatmak, nahar häzirmek hemişe Öwez uklap turynça gaýnatma diýse-de, ýahna diýse-de, şüle, palaw, çay-gant diýse-de dokuz dürli tagam taýýar bolýar. Görogly bilen Öwez aga-döne uzak ýoly kesibersinler.

Indi habary kimden al: Sapar Kösedan al.

— Haw, ýigitler, Görogly ölse ölendir, ölmese-de bu gün-erte bir ýerden çykar. Çeşniň-mylytygyň²¹² içini-daşyny artyp, süpürüp goýuň. Atlary gezdirip tabyna getirip goýuň. Egin eşikleriňizi bolsa ýuwup, epläp goýuň. Öwez gelen günü bolsa tämiz geýiň, bolmasa geýimleriňiziň ýakasy kirläp, şorlaşyp dur. Öwez diýeniň tebigaty ýuka oglandyr, Göroglynyň ýigitler-ä bir bölek hapysa ýigitler eken diýip aýtmasyň — diýip, kyrk ýigide tabşyrdy.

Däli Mätel bilen Seytek Gyrmany Serçemene gözegçi garawul edip goýdy. Hem Öwezi getirýän bolaýsa, söýünjiläp geliň — diýip tabşyrdy.

Öwez bilen Görogly sürüp, Serçemene geldiler. Däli Mätel, Seytek Gyрма iki kişi ylgap, öňünden çykyp, salam berip görüşdiler.

— Haw ýigitler, ýurt-gara amanlykmy?

— Ýurt-gara kemi ýokdur — diýip, bu ikisi gala garşy atlandylar. At goýup, gygyryşyp bärden bardylar:

— Aý, ýigitler, söýünji haw, söýünji! Görogly agam Öwezi getirdi haw.

Kyrk ýigit geýne bilenini geýnyp, dakyna bilenini dakynyp, şaýlanyp, Göroglynyň öňünden çykmaga gidiberdiler.

Habary kimden al: Hemdem wezirden al. Söwdaýy galandar Öwez geldi diýip, eşiden badyna jindesi²¹³ egninde, kulasy başynda bu hem ýöräberdi.

Kyrk ýigit Göroglynyň öňünden çykyp baryşlaryna edýärler şowhuny, urýarlar gykuwny, pagtabendi²¹⁴ asmana garşy pöwhe-de-pöwhe. Ses ýeter ýaly meýdana geldiler-de atdan düşüp, gol gowşuryp, salam berip durdular. Ýene-de atlanyp Görogly bilen sürüberdiler.

Hemdem wezir gelip, Öweziň öňünden çykyp, atyny idip şatyr²¹⁵ bolup gelýär. Görogly ýigitlerine garşy garap: «Öwez oglum geldi» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Begler, siziň arzuwlaryňyz,

²¹² Çeşni, mylytk=Däri, sapança.

²¹³ Jinde= köne hem ýyrtyk eşik.

²¹⁴ Pagtabent=Tüpeň.

²¹⁵ Şatyr=Nöker.

Geldi, Öwez oglum geldi.

Asaldan şirin sözleryňyz,

Geldi, Öwez oglum geldi.

Jüp jyga bardyr başynda,

Tylla pyçak guşagynda,

Öwez on dört-on başynda,

Geldi, Öwez oglum geldi.

Zürýatsyzlyk zaryn çekdim,

Gözümden ganly ýaşym dökdüm,

Ahyr Öwez diýip çykdim,

Geldi, Öwez oglum geldi.

Görogly, döwran sürülsin,

Il-halka engam berilsin,

Toý-meýlis giňden gurulsyn, —

Geldi, Öwez oglum geldi.

BU SÖZI aýdyp sürübersinler. Hemdem wezir hem Öwez hanyň atyny jylawlap gidibersin.

Indi habary Köseden al: Bozdumana atlandy. Hemmeden öňinçä ozup gelip, meýhanany syryp-süpürüp, ýassyk düşekleri goýup, agyr haly, palaslary düşedi. Tekçelerde akly-gyzyly almalary hatarma-hatar goýuşdyrdy: petiklere ysly güllerden gysdyryp goýdy. Ody belentden gallap, tünçeleri dury suwdan dolduryp oda goýdy. Çäýnekleri çaykap, çilimiň suwuny tazeläp, hemmesini ýerbe-ýer etdi.

Öwez hany getirip meýhananyň agzynda düşürdiler. Öwez meýhananyň işiginden ätläp girdi. Hemme ýigitlerem girip, jaýly-jaýynda, döwür gurup oturdylar. Görogly aýtdy:

— Öwez oglum, seniň gelen ýeriň öz öýňüzdür. Bu oturanlar bolsa seniň ýaşuly agalaryňdyr, sen arkaýyn boluber, oglum — diýdi. Öwez— Bolar, agam — diýip, daşky geýimlerini çykaryp, ýabadan asdy, ýaraqlaryny hem aýryp asyşdyrdy. Döwür gurap oturan ýigitler uly şatlyk bilen çilim çekişdiler. Olar birläý çilim çekenlerinden soň, Görogly:

— Haw, ýigitler, ähli il-ulusy ýygnaň, döwür guraň, şerap içiň, men maksadyma ýetdim — diýip, ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Döwür guruň begler, şerap içeyliň,

Begler, şerap içiň Öwez toýunda.

Bu gün mes boluban serden geçeyliň,
Begler, şerap içiň Öwez toýunda.

Şirin-şerbetlerden berip gandyryň,
Duşmanlaryň ýüregini ýandyryň,
Şa eýleýip, altyn tagta mündüriň,
Begler, şerap içiň Öwez toýunda.

Döwür gurup, jaýly-jaýly oturyň,
Altyndan çyлаçыл²¹⁶ ediň şatyryň,
Öwezime bedew atlar getiriň,
Begler, şerap içiň Öwez toýunda.

Goç ýigitler, ömrüň bolsun zyýada,
Gol gowşuryp, hyzmat ediň pyýada,
Görogly beg ýetdi maksat-myrada,
Begler, şerap içiň Öwez toýunda.

BU SÖZI aýdan soň, ýigitler şatlanyp, wagtlyry hoş boldy.

Agaýunus peri hem, Gülşirin keniz beýleki gelin-gyzlar bilen görnüşe gelip, meýhana girip salam berdiler.

—Görogly Öwez diýen bir gerçek oglany özüne kyýamatlyk ogul edinmek üçin Weýeňnam şäherinden alyp gelipdir — diýip, Çandybiliň il-ulusynyň ählisi, oglandan-ula, aýaldan-erkege bary ýygnandy.

Görogly beg ýygyn gurap, üşüp gelen Çandybil halkyna hem Öweze ýüzlenip, baş keleme söz aýdar gerek:

Etrapymda ýygyn guran halaýyk,
Maňa özge perezent merdan gerekmez,
Öwez oglum Çandybile ylaýyk,
Onsuz maňa menzil-mekan gerekmez.

Alladan dilärdim säher çagynda,
Köp ahyňy çekdim **Ýyldyz dagynda**,
Hüýrler seýran eder jennet bagynda,
Maňa sensiz bagy-bostan gerekmez.

Görogly diýer: şükür, sen bolduň şahym,

²¹⁶ Çyлаçыл=Kyrk çyra, jay ýagtylatmak.

Agyr gijelerde köp çeken ahym,
Saňa berdim maly-mülki baýlygym,
Indi maňa tagty-döwran gerekmez.

GÖROGLY sözünü tamam edenden soň, Agaýunus peri:

— Eý, Öwez jan, Görogly saňa ähli mal-mülkini berdi, indi sen bize ýürek bilen kyýamatlyk ogul bolýamyň? Ýa-da ýene öz şahyň goluna gaýdyp düşseň, oňa dönermiň?
— diýdi.

Onda Öwez:

— Men ýürekden siziň kyýamatlyk ogluňyz boldum, ýeke Weýeňňamyň şahy Ýusup şa gelmesin, eger Hüňkär soltan ähli goşunlaryny ýygnap, agyr sülsat²¹⁷ çekip gelse-de indi men dönmen — diýdi. Agaýunus:

— Gury söze men ynanmaýan, eger sen şu sözüni ýürekden aýdýan bolsaň, Çandybiliň ähli halkynyň önünde eliňe saz al-da, Görogly agaňa wada berip söz aýt— diýip, eline sazy berdi. Öwez sazy alyp, Görogly agasyna wada berip, baş keleme söz aýdýar:

Men şalaryň döwletine söýenmen,
Müň para kylsa-da, gaýtman ýolumdan.
Täji-tagty, emlägine guwanman,
Şahym oda ýaksa, gaýtman ýolumdan.

Meni Ybraýym dek ýaksalar nara,
Mansur kimin meni çekseler dara,
Şa eýlese ustyhanym müň para,
Şahym oda ýaksa, gaýtman ýolumdan.

Öwez diýr, ýürekden berdim sözümi,
Kyýamatlyk ogul etdim özümi,
Şa-hanlara men öwürmen ýüzümi,
Şahym oda ýaksa, dönmen ýolumdan.

ÖWEZ sözünü tamam etdi. Agaýunus peri:

— Berekella jan Öwezim, ýürekden wada berdiň — diýip, arkasyna kakdy. Kellesine tylla jyga oturdy. Başyna tylla jyga geýdirenlere soň, Öwez öňküsindenem on esse dogumlandy, ýetişdi. Adamlar:

— Görogly özüne mynasyp ogul tapypdyr — diýip, haýran galdylar. Agaýunus Öwez oglunyň kaddy-kamatyna guwanyp, goluna sazy alyp, baş keleme söz aýdýar:

²¹⁷ Sülsat=Goşun enjamlary.

Tarypyň edeýin oglum, Öwez jan,
 Bu gün Çandybilde döwran seniňdir.
 Üç ýüz altmyş öwluýä-piriň, Öwez jan,
 Jylawynda hemme döwran seniňdir.

Söhbetiňde dilewarlar ötülsin,
 Her tagamňa sansyz şerbet gatylysyn,
 Bäş ýüz bedew bir teblede çatylysyn,
 Her haýsyna bir seýisban seniňdir.

Adamlaryň daşyň alyp sözlesin,
 Awçylaryň jeren yzyn yzlasyn,
 Ner-maýalar dag-düzüňde bozlasyn,
 Aýagy çarykly sarwan²¹⁸ seniňdir.

Ýüzüň görki gözelleri şat eder,
 Şugla berseň aýy, günü mat eder,
 Görmegenler görsem diýip ýat eder,
 Ser howuzly köşki-eýwan seniňdir.

Abat boldy Çandybiliň jaýlary,
 Şat bolandyr garyplary, baýlary,
 Peýkam oky bilen sary ýaýlary,
 Pereň ili, Rum, Ispyhan seniňdir.

Agáýunus diýer, haky ýat edem,
 Seni görüp gamly göwňüm şat edem,
 Tä ölinçä hak ýolunda äht²¹⁹ edem,
 Dogagöý piri-işanlar seniňdir.²²⁰

AGÁYUNUS sözün tamam etdi. Çandybil halky şatlanyp, uly toý enjamyny tutdular. Bagşylar, sazandalar ýygnandylar. Görogly beg şatlanyp, uly iliň öňünde baş keleme söz aýdýar:

Seýran edip gezeň Çandybilleri,
 Edepli-ekramly, oglum Öwez jan.

²¹⁸ Sarwan=Düýe çopan.

²¹⁹ Äht=Peýman, söz bermek.

²²⁰ Magtymgulyda hem şeýle äheňde "Siziňdir" diýen goşgy bar. (A.G)

Gelişniň şat etdi biziň illeri,
Döwran seniňkidir, oglum, Öwez jan.

Bahar bolup, barça umman joşanda,
Kyrk ýigitler bilen dagdan aşanda,
Pirlere medet berer gylyçlaşanda,
Balkan degresinde ilniň, Öwez jan.

Bu gün men bolaýyn boýuňa bende,
Könlümiň şady sen, hoşgähi sende,
Sen deý ýigit bolmaz Rum, Ispyhanda,
Sen-sen kyýamatlyk oglum, Öwez jan.

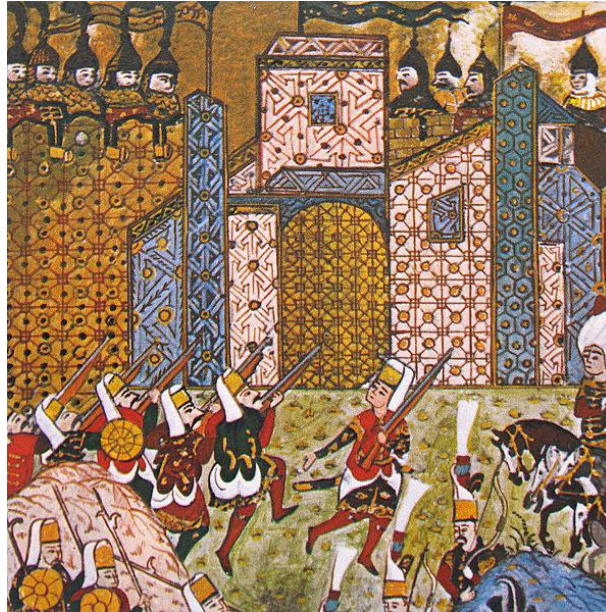
Almaz gylyjyňy bagla biliňe,
Hakyň senasyny getir diliňe,
Ylgar etgin Hüňkär soltan iline,
Enşalla, açykdyr ýoluň, Öwez jan.

Şeýle eserlidir Çandybil ýurdy,
Indi sen bolarsyň Çandybil gurdy,
Bu gün bolduň Göroglynyň şägirdi,
Sen-sen meniň söwer oglum, Öwez jan.

GÖROGLY BEG sözünü tamam etdi. Çandybil halky üç günläp toý-tomaşa berip, at çapdyryp, baýrak berip, uly şatlyk bilen maksat-myratlaryna ýetdiler.

V

GÖROGLYNYŇ ÖWEZI HALAS EDIŞI

Hoş, indi habary kimden al: Görogly, Öwez jany Weýeňnamdan alyp Çardagly Çandybile getirip, toý-tomaşa berenden soň, bir aý kyrk gün geçdi. Birden öwez bitap bolup keselledi. Keseliniň sebäbi hem bu ýerniň suwy, howasy ýaramady. Öwez bu ýerde kän ýerlemedi.

Bu kesellänsoň: «Meýhanada gelen-gideniň ýanynda ýatmasyn» diýip, Görogly Öwezi Agaýunusyň ýanyna haremhana eltdi-de:

— Eý, Agaýunus, oýanda gelen-gideniň ýanynda ýatmasyn, Öwezi şu ýerde bak-bejer — diýdi.

Öwez keselini bejerdip, bu ýerde ýatybersin.

Habary kimden al: kyrk ýigitden al. Bir aý kyrk günläp Öweziň sazyna-söhbetine, aýdymyna öwrenişipdirler. Onuň ýoklugyny kanagat edip oturabilmediler. Köse aýtdy:

— Haw, ýigitler, siz şu Göroglynyň edip ýören işine düşünýämisiňiz?

— Ýok, düşünemizak, Köse:

— Siz düşünmeseňiz, biz düşýäs, ýigitler, onuň Öwezi kesel bolma näme işleýär, zat etme näme işleýär, ol Öweziniň bize saz-söhbet edip berenini bahylçylyk edip, ýalandan kesel ýasap, haremhanasyna eltdi, Görogly bir gapdalynda Öwezi oturdyp, saz-söhbet etdirip, bir gapdalynda-da perizatlary oturdyp, şadyýanlyk sürjek bolup etdi bu zaňnar. How, ýigitler, geliň bizem bir emel edeliň.

— Nähili emel ederis, Köse?

— Emel kyn däl, ýigitler.

— Bir maslahat tapaweri, Köse — diýişdiler.

— Ýigitler, men bir maslahat tapsam, näme biz Göroglynyň ýigitleri adymyz bar, Göroglynyň awazasy bilen haýsy gala baranymyzda biziň diýenimizi bitirmeýärler, şu ýakyndaky galalaryň birine baryp ýüz tutsak nädýär?

Köse şeýle diýenden soň «Bolýar-da, bolýar» bolşup, kyrk ýigit ýigrimiden-ýigrimä iki topara bölünip, gitmegi maslahatlaşdylar. Bir ýigriminiň başy Köse, bir ýigriminiň başy **Bedrüstem** bilen **Handan batyr** ikisi boldy. Köse ýigrimi ýigide baş bolup, **Japar** patyşanyň galasyna gitdi. Köse Japar patyşanyň görüshanasyna baryp arz etdi:

—Haw, tagsyr, Göroglynyň kyrk gije-gündiz toý-tomaşasy bar, şonuň üçin aýdyjy, çalyjy, sazanda, hoş owaz iki sany gerçek berip goýbersin diýip, Görogly meni seniň ýanyňa iberdi.

Göroglynyň atlysy bolansoň Japar patyşa munuň sözünü syndyrmady:

— Bar, galany gez-de, özüň halap, özüň äkit — diýip, jogap berdi. Köse galany gezip, **Mirem**²²¹ hem **Gammar** diýen iki sany hoş owaz sazanda ýigidi halap, alyp gaýtdy. Köse muny getirenden soň, «Kösä tapylan sazanda bize-de tapylmazmyka» diýip, Bedrüstom bilen Handan batyr ikisi ýigrimi ýigit bilen Japar patyşanyň galasyna baka gitdi, şoňa baryp, bularam arz etdi. Japar patyşa bulara-da «Baryň, özüňiz halap alyp gidin» diýdi. Bular hem galany gezip, iki sany sazanda, hoş owaz ýigidi tapyp alyp gitdiler. Dört sany sazanda, hoş owaz ýigit gelensoň, meýhananyň içi saz bilen, söhbet bilen ýaňlandy. Her gün meýhananyň içi şatlykly şowhun bilen doly. Köse zaňnar gabarlyp donuna syganok. Edil ýeke öýliň horazy ýaly gabarylýar.

— Eger Görogly geläýse, saz-söhbeti taşlaň, şatlykdan nyşan goýmaň, sem²²² boluň, Görogly öz-özünden çykyp gider ýaly ediň — diýip, Köse bu oganlara sapak berýär, öwredýär. Görogly meýhananyň işiginden görnen badyna, gyzykly çalyp oturan oganlar sazalaryny tapba goýup, lam-jim bolup, göýä atalarynyň gölegçisi²²³ ýaňy ugran ýaly bolup oturýarlar. Görogly bir sapar gelende bu tukatlyga çydaman:

— Haý, ogullar, bize bir çay berseňizläň — diýip dillenişdir. Bu oganlar bolsa:

— Bolýar, ýagşy— diýip, käsäni uzadyp ýetmänkä ýere taşlaýalar. Çilim diýse onam ýeter-ýetmez edip ýere taşlaýalar. Görogly köp yza berýäler. Köse aýdýar:

— Aý, Görogly beg, meýhana gelip, haremhana baryp, iki arada gatnap, azara galyp ýörme-de, sen şol ýanda Öwez bilen, Agaýunus bilen saz-söhbet gurap oturyberseň bolmaýarmy?

²²¹ Mir=Emir, baý sözüniň gysgaldylan görnüşi. Baýram bolsa gerek.

²²² Sem bolmak=Dymmak, ses üýnsizlik

²²³ Gölegçi=Ölini jaýlamaga gidýänler

Beýle gytakly-syrly gürrüňlerden Göroglynyň ýüregi ynja, göwni bozulyp gitdi. Haremhana barsa Öwez syrkaw ýatyr. Meýhana barsa-da muny ynjdýarlar. Şeýle ýagdaýda Öwez bir aý ýatdy, soň ýagşy bolmaga aýlanyşdy, iki aý ötdi öňküdenem gowlaşdy. Agaýunus peri ony ýene bir aýlap öz ýanynda saklap bakyp-bejerd. Ýagşy gutulandan soň, bir gün Agaýunus Öweze gunduz sopbaç, pereňi mawut çäkmen geýdirip, sagyr ädigi geýdirip, tegbent guşak bilen bilini guşap, oňa gylly biln kümüş gynly pyçak gysdyrp, şaýlap Görogly bilen goşup, meýhana garşy ugratdy. Görogly gelip ojagyň başyňa geçip oturdy. Öwez hem onuň sag tarapyna geçip oturdy. Kyrklar gözünüň uwjy bilen seredip otyrlar. Ýerden ses çykýar, kyrklardan ses çykanok, hemmesi dymyp oturýarlar. Ahyry, Görogly kyrklara hem beýleki oganlara degip, henek²²⁴ edip, baş keleme söz aýdýar:

Perizadym meni ýola saldy,
Gujyrly Öwez han bilen.
Aç doýup, teşne gandy
Ýigitleriň goly bilen.

Gel meniň sagymda otur,
Şatlanyp käse göter,
Öwez oglum, şerap getir,
Bir pyýala doly bilen.

Geliň, begler, meý içeýliň,
Bir oturyp köňül açeýliň,
Ganym kowup, ýol geçeýliň
Gadym Türkmen ýoly bilen.

Göroglynyň il-ulusyny,
Doldur ber pyýalasyňy,
Külli Türkmen barysyny,
Men söýermen ili bilen.

BU SÖZÜNIŇ soňunda Görogly: «Külli Türkmen barysyny men söýer men ili bilen» diýenden soň, Köse özlerine kakdyryp aýdýanyňy bilip:

— Hä, zaňnar Görogly? Sen bizlere kakdyryp aýdýarsyň-a, sen özüň hiç zady bilmeýäsiň?

— Hä, o niçik bilmeýän, Köse?

²²⁴ Henek=Değişme görnüşli aýdyşyk

— Seniň bilýäniň, Görogly: bizler köp ýigit, bizdenem başga ýene seniň meýhanaňa gelen bolýar, giden bolýar, Öweziň bir özüne saz çalyň, söhbet edip bermek agyr bolýa diýip, biz bu ýigitleri Öweze kömekçi alyp geldik.

— Gowy zat, Köse oňarypsyň, bularam biziň bähbidimiz.

Öwez, Mirim, Gammar, Bally, Süýji diýen sazandalara baş bolup, saz çalyň, söhbet gurap, kyrk ýigitler bilen şatlykda gezibersinler.

Bu söz bu ýerde dursun, indi habary kimden al: Osmanly patyşasy Hüňkär patyşadan al: «Göroglynyň dabarasyny dag aşyp, dünýä dolup, Hüňkär patyşany tagtynda arkaýyn ýatyrady. Şol günlerde, günleriň, bir günü Weýeňnamda Ýusup şa Hüňkär patyşanyň ýanyna görme-görşe, salama geldi-de Görogludan gören horlugyny arz etdi:

— Tagsyr, patyşahym, Görogly atly bir Türkmen Çandybil diýen ýurtdan gelip, meni uly aryň astynda goýdy. Ýeke özi gelip, tagtymy weýran edip, hazynamy tatap, Öwez diýen oglanymy göterip gitdi. Zyndan agyr goşun kowgy iberdim, olaram gyryp, paýhyn edip gidipdir. Tagsyr, bir alajy bolmasa, meni uly aryň aşagynda goýdy — diýip zeýrendi. Öň hem Göroglynyň dabarasyna gaharlanyp oturan Hüňkär soltanyň bu habara geldi gahary, hum ýaly çişip, ýarylmaga az galdy. «Men ol eşek ogrusy Türkmeniň Çandybil galasyny gum bilen kesek edip, ýurdunda ýumurtga togalabermeli ederin» diýip gazaba çykdy.

Hüňkär patyşa bir ýurt bilen uruş tutmakçy bolsa, birnäçe wagt öňünden şol ýurda öz jansyzyny iberip habar tutdurardy, ol ýurduň ýagdaýyny ýagşy bilenden soň urşa başlaýardy. Hüňkär patyşanyň golunda aýry ýurtlara jansyz iberýän adamlary bardy, şolarň içinde başyndan gaty köp çarşenbäni geçirip, ýedi derýaň suwuny içen bir köpbilmiş garry bardy. Hüňkär şol garryny ýanyna çagyrdy. Ol aýýar²²⁵ gelip: «gulluk» diýip baş egdi. Hüňkär patyşa oňa:

— Sen şundan Çandybil ýurduna baka haýda, barşyň on gün, gelşiň on gün, baryp hem on gün Çandybilde bol-da, Görogly diýen Türkmeniň ýurdunyň bar ýagdaýyny bilip gel. Bar, gidişiň bilen gelşiň deň bolsun — diýdi. Aýýar garry: «Hup» diýip, tagzym edip çykdy. Ertesi ol atlanyp ýola düşdi.

Aýýar garry baba az ýöräp, köp ýöräp Çardagly Çandybile bardy. Baryp galaň töweregindäki obalaryň birinde düşdi. Bir gün salgy alyp Göroglynyň meýhanasyna baryp daş işikden salam berip gaýtdy. Ertesi gün gelip iç işikde oturyň çilim çekip gitdi. Soňkusy gün gelip çay içip gitdi. Şeýlelik bilen ol öwrenişip, meýhanada bolubardi. Bu garry baba özüni oýnatgylyga salan bolup, ähli kyrk ýigidiň, baş sany bagşynyň ünsüni

²²⁵ Aýýar=Bu ýerde hilegär.

özüne çekdi. Kyrk ýigit hem beýleki oğlanlar garry babany oýnaýarlar, garry baba-da özüni oýnatdyran kişi bolýar. Göroglynyň meýhanasy elmydama saz-söhbət, şagalaňly-şatlykly bolandan soň, bu garry baba hoş awazly sazandalaryň aýdym-sazyna gyzygyp, özüniň näme üçin geleninem ýadyndan çykarýan, yzynam ýadyndan çykardy. Bir sapar meýdana çykanda: «Alla janlarym, meniň şu ýere gelenime näçe gün bolduka» diýip, böwrüni diňläp hasaplasa, Göroglynyň meýhanasyna gelenne uç aý bolupdyr. Garry içini çekip: «Bah-ow patyşanyň maňa beren mütdetiniň bary bir aýdy, meniň bolsa diňe Göroglynyň meýhanasynda bolanyma üç aý bolupdyr, näme-de bolsa gören zatlarymy baryp habar bereýin» diýip pikir etdi.

Günlerde bir gün garry Göroglynyň meýhanasyndan zym uçan ýaly gaýyp boldy. Garry az ýöräp, köp ýöräp bardy Hüňkär patyşanyň ýanyna. Hüňkär aýtdy:

—Häý zaňnar aýýar, men saňa bir aýdan aýlanyp gel diýmänmidim, seniň gideniňe üç dört aý boldy, gepiňi jaýly tapyp geplemeseň ýere başaşak gömüp aýagyňde at baglaryn.

Garry:

—How, tagsyr, atyňy-da bilmen, eşegiňi-de. Men Çandybil diýlen ýurda bardym, Görogly Türkmeniň il-ulusynyň hemme ýagdaýyny bildim. Göroglynyň meýhanasyna bardym. Göroglynyň meýhanasynda kyrk ýigidi bar, baş sany çalyjy-sazanda hoş awaz bagşysy bar. Sen arap-ajam şalaryndan paç alyp, uly patyşa bolup, şu köşgünde «Meniňem saz-söhbetim bar» diýip, öwnüp oturýasyň. Munyňdan hem patyşalyk bolarmy. Göroglynyň meýhanasy her gün toý bilen baýram. Patyşahym, men seniň bilen gepi köpeldip oturjak däl. Görogly Türkmeniň il-ulusyny dagydyp, meýhanasyny başyna ýumrup, Öwez oglunam alyp gaýtmak goluňdan gelse-hä geleni, eger gelmese-de, meň diýenimi eden dost-ýar, kowum-garyndaşym bilen şol ýana göçüp gidýärim. Diýenimi etmeselerem özüm göçüp gidýän.

Hüňkär bu habary eşidip, has hem beter içine ot düşüp gyzyp başlady:

— Göroglynyň galasyny gum bilen kesek edip, onuň Öwezini hem beýleki bagşylaryny elinden alaryn—diýip: — Kimde-kim Göroglynyň il-ulusyny weýran edip, Göroglynyň bagşylaryny alyp getirse, men ol adama häzir baş ýüz tümen tylla berýän, gaýdap gelen-soňam bir ýap boýuna müşürüp²²⁶ edýän, ýigrimi baş ýaşynda bir gyzym bar, ony hem berýän— diýip, bütin ülkesine jar üstüne jar çekdirdi. Hüňkäriň Mustapa diýen bir serkerdesi bardy, lakamy **Gaýry Mustapady**. Bu at onuň hilegärliginden berlen atdy. Garry Mustapa Hüňkäriň gaşyna geldi:

²²⁶ Müşürüp= Ýer suw boýunça jogapkär. Özbek hanlygynda bir wezipe bolupdyr.(Mirap bolsa gerek. A.G)

— Tagsyr, halan goşunymdan bir lek²²⁷ goşun berseň, şu hyzmatyňy biz bitirýäs — diýdi.

— Bar, sap ygtyýaryň, özüň goşun jemläp, özüň al. Mustapa derhal goşun jemlemäge aýlanyşdy. Jemleýän goşuny: bir müňi seýrigöý²²⁸, bir müň jadygöý, bir müňi aýýar, bir müňi häzirbaş, bir müňi bakybaş²²⁹, müň top, müň şemhal, müň zemmirek²³⁰, şulary jemledi. Bu goşun bilen Mustapa Çardagly Çandybile ýoriş etsin.

Çandybiliň günbatary **Mejnun dagydy**. Mustapa bir bölek goşun bilen gelip, şol dagyň eteginde goş taşlatdy. Çadyr-çemenini dikip, goş kötelini taşlap, göwnüni bire baglap, toplary bir sapar boşadyp goýberdi, Göroglynyň meýhanasy sarsyp gitdi.

Bularam top sesini eşidip:

— Haw, Köse, bir ýerden top sesi gelýär-ä, biziň bile bir azan duşman uruşmaga geldimikä diýýän.

Meýhananyň mesçiligi, çay-temmäkiniň mesçiligi, Öweziň, beýleki oglanlaryň hoş awaz aýdym-sazlary, şeýle keýpi-köklükde oturan kyrklar:

— Atlan-ha, atlan! — boluberdiler. Şol ýňdaryp barýakalar, Görogly aýtdy:

— Haw ýigitler! ‘opuň sesi ýaman ýakyndan gelmäge başlady-la. Daglar gümmürlenýär

— diýip, kyrk ýigidine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Goçaklarym, häzir boluňlar,
Daglar gümmür-gümmürlendi,
Ýetip, derbendi alyňlar,
Daglar gümmür-gümmürlendi.

Ok atylar galasyndan,
Hak saklasyn belasyndan,
Goç ýygidiň nagrasyndan²³¹
Daglar gümmür-gümmürlendi.

Söweş ýagmyry ýaganda,
Melewşe²³² boýnun egende,
Gylyç galkana degende.
Galkan gümmür-gümmürlendi.

²²⁷ Lek: Owganystanda san hasaby. Her lek=1000

²²⁸ Seýirgöý=Jadygöý.

²²⁹ Häzirbaş, bakybaş=Sap tutup taýýar duran esgerler.

²³⁰ Şemhal, Zemmirek (Zenburek)=Toplaryň dürli görnüşi.

²³¹ Nagra=Güýçli perýat, bagyrmak.

²³² Melewşe=? Meneşe gül bolmagy ahmal, at ady bolmagy-da ahmal.

Bedew arlap dag aşanda,
 Ýetip, ganyma duşanda,
 Beglerim esröp joşanda,
 Daglar gümmür-gümmürlendi.

Kimler belaga tutular,
 Kimler gaçyp-kim gutular,
 Jezaýyr²³³, şemhal atylar,
 Ýerler gümmür-gümmürlendi.

Ganly söweş bolsa gerek,
 Lerzan urup, titrär pelek,
 Söweş kylarlar ýekme-ýek,
 Toplar gümmür-gümmürlendi.

Bu daglaryň deresinden,
 Çyka bilmen arasyndan,
 Il-ulusyň nalasyndan
 Gökler gümmür-gümmürlendi.

Al şerap içip gananda,
 Duşman ýüregi ýananda,
 Görogly Gyrat münende,
 Ýollar gümmür-gümmürlendi.

BU SÖZI aýdanson, dag üstüne çykyp görseler, Mustapa beg gurupdyr akly-gyzyly çadyry, ok atsaň, ýere düşjek däl, sap-sap, sanjak-sanjak, baýdak-baýdaga kakysýar.

Mustapa-da bulary gördi, atlanyp öz atlylaryna bir hatar aýlanyp çykdy.

— How, ýigitler, Görogly kyrk ýigidi bilen, Öwez ogly bilen geldi. Dogagöýler doga bilen boluň, jadygöýler jady bilen boluň, syrtnakçylar taýýar boluň! — diýip buýruk berdi.

Habary Göroglydan al, kyrklar dag üstünde toplanyp durup:

—Haw, Köse, Gyrat aýagymyň astynda, düýrme gylyç bilimizde, syrly naýza golumyzda— şeýle wagtda heý önümüzde duşman durup bilermi?

«**Urşuň geňesi ýok**» diýleni, «alla» diýip haýkyryp at goýdular. Gelip bir meýdan naýzalaşyp, gylyçlaşyp uruşdylar. Urşuň aldym-berdimli wagtynda Öweziň boýnuna syrtnak düşdi. Göroglynyňam boýnuna atylan syrtnak üzüldi. Öwez syrtnaga düşüp çolaşyp galyberdi. Görogly gaňrylyp garasa, Öwez syrtnaga düşüp galypdyr. Gyraty

²³³ Jezaýyr=Top ady.

dolap depdi. Ömründe büdremeyän at maňlaýny ýere berip süskenekläp galdy. Naýza salaýyn diýse, naýza-da goly ysmady, şol barşyna gözem ýer görmedi:

— Alla, meniň işim keç bold-ow, «guşuňy alanda sal» diýenleri— diýip, Görogly bir ýana saýlanyp çykdy. Görse, kyrk ýigidem bir çetde haýran bolup dur. Gerekli daşy eline düşensoň duşmanlar durýamy? Onynça olar Öwezem orta alyp, garasar uçan ýaly, gürläp ötägitdiler.

Bular haýran bolup galdylar.

— Alla, Köse, bu niçik waka boldy?

— Biz-ä bilmedik, Görogly, bu duşmanlar bize doga etdimi, jady etdimi, bir zad-a etdi.

— Köse, men atlanyp çykamda, etjek işlerimi pugta oýlanman, piri ýada salman çykydyrn. Bu zatlar şonuň üçin bolýan işler, munuň dogasy-da şol, jady-sy-da. Hany, Köse, indi geňeşiňi ber.

— Aý, geňeş näme, Görogly, gala gaýdaýly, maslahatlaşyp, onsoň zyndan gidiberýäs-dä.

— Köse, munyňdan geňeş bolmaz, «**näme daş, işik bilen tör daş**» diýenlerý, biz öýden çykydyrys, çykydyrys, indi gaýdyp öýe barsak, biziň ýanymyz ýerden galmaz, Köse.

— Oba barmasaň-da, dagy işi oňup barýan alamatyň gapdalyňdan çyky, abraý almakda gaty kyndyr, Görogly.

— Köse, munuň gapdalyndan çykmaly, zyndanam galmaly, yzyny alaly-da gidibereýli. Mustapa beg Öwezi Hüňkäre eltip berer. Hüňkär bolsa yhlasy bilen oz tagtynda hyzmatda goýar-da aýdar: «Öwez, maňa çay-çilim ber, hyzmat et» diýer. Eger-de meniň bakyp-bejeren oglanym bolsa, Öwez bize yhlasly oğlan bolsa, Hüňkäre hyzmat etmez, onsoň diýenini etmänsoň, Hüňkär ony urup-söger, hiç diýenini etmänden soň, öldürmäge dar agajyna alyp çykar, şoňa bir ýetişebilsen, şonda Öwez oglumy dar agajyndan alyp bolmazmyka — diýip, Görogly gözünü bir ýumdy weli, gözünden ýaş paýrap ötägitdi. Ýene gözünü açyp:

— Köse, şundan gowy maslahat ýok— diýip, Görogly ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garşymyzdan ganyň geldi,
Bize kement²³⁴ düşdi bu gün.
Öwezimi duşman aldy,
Akyl-huşum çaşdy bugün.

Büdüredi, atym ýykyldy,
Naýza naýzaga kakylady,

²³⁴ Kement=Syrtnak.

Gözümden ýaşym döküldi,
Jeýhun derýa daşdy bu gün.

Kyrklarym, derwezä baryň,
 Gala, biýrin-biýrin giriň,
 Ýetip, Öwez oglum görüň,
 Dar agajyna düşdi bu gün.

Daryň düýbüne baraýyn,
 Nesibe isdir göreýin,
 Görogly, gylç uraýyn,
 Duşman hetden aşdy bu gün.

BU SÖZI aýdyp, ýygynyň, goşunyň yzyny alyp bular-da gidibersin. Şol baryşlaryna pylança gün ýol ýörediler, Hüňkäriň galasyna bir günlük ýol galdy diýende, yzarlanyp barýan bu ýygynyň yzy çöl beýewanda saýawan bir galanyň arka ýüzündäki derwezesinden gelip şu gala girdi. Galanyň günbatar ýüzünden aýlanyp, aşak ýüzüne geçip yz çaldylar. Görseler, bu ýygynyň yzy galadan çykyp, ýene ýoluna gidipdir.

Bu gala **Buldur galasy** diýýp at berýän ekenler. Bu galada kyrk atly nöker bar ekeni, bulara Buldur begleri diýer ekenler. Hüňkär özüniň uly galasynyň bir günlük ýeňse ýanynda araçäk garawulhana saldyryp goýan eken. Mustapa beg-de bu galada bir düşläp geçen ekeni. Görogly aýtdy:

— Haw, Köse, şu galadan bir habar alaýly, näme gep, näme söz barka?

Geldiler derwezä, görseler derweze içinden bent. Derwezäniň daşyndan «habarlaşar ýaly kişi barmy?» diýip gygyrdylar. Bir adam daşary çykdy.

— Näme habar gerek?

— Ispyhana barýas, at tutsaňyz, çay içip, çilim çekjek. Onda ol aýtdy:

— İçinde begimiz bar, geňeşýli.

— Bar, geňeşip gel.

Gelip begiňe geňeşdi:

— Begim, otuz-kyrk atly at tutsaňyz, atdan düşüp çay içip, çilim çekýp, saýalap geçjek diýip aýdýa, olara näme jogap bereýli?

— Näme jogap gerek olara? Özüň bilmeýämiň näme? Goşunda bagsy, sazanda oglanlary bolsa düşsünler, bolmasa, derrew ýok bolsun zaňnarlar.

Gelip aýtdy:

— Haw, ýigitler, goşuňyzda şahandaz sazandalaryňyz bolsa düşýäsiňiz, bolmasa ýok boluberiň. Bularyň, goşunda Öweziň ýoldaşlary: Mirim, Gammar, Bally, Süýji — çalyjy sazanda dört oglan bar.

— Pah, çalyjy-sazanda oglan geregiň bolsa ine, açyber derwezäni, açyber — diýdiler. Derwezäni açdyryp, seýishanada atlary baglap gelseler, bularyň seýishanasynda kyrk at eýerli, uýanly gaňtarylgy, keçesi syrtyna bökderilgi, atlaryň guýrugy düwülgi taýýar durnlar.

Bular-da atlaryny baglady. Görogly ümläp Kösäni meýdana alyp çykdy:

— Köse, şu atlary görýämiň? Şu ýöneligiň alamaty däl. Şular derrew bir ýaña atlanjak atla meňzeýä, gözüňiz, gulagyňyz mende bolsun, menden başgaň syra geplemäň. Şu atlydan, şu galada jandar gutarman alma alajyny edeýliň.

Howzuň başyna gelseler, kyrk Buldur begleri ýapynjany taşlap, güdiri güpjegü tirseklerine taşlaşyp, ýaglyk bilen ýüzlerini sypalaşyp oturlar. Bulara-da bir tarapda keçe taşlap, öz başlaryna jaý berdiler, çay berdiler, çilim berdiler.

Buldur begi bularyň habaryny almaga başlady.

— Haw, ýigitler, **ýol bolsun!** Görogly aýtdy:

— **Hudaý berse, bol bolsun!**

— Haýsy ilden bolarsyňyz, nä jaýly çykdyňyz? Onda Görogly öz içinden: «Bulary nähili edip aldasam ýagsy bolarka? Şulary Häzirbegjanlydyrys diýip aldaýyn, şeýle diýsek, bular ynanar, hormat eder, sebäbi bular häzirbegjanlylar bilen kowmy-garyndaş, daýy-ýegen g... — çatdyr, şeýle diýsem bolar» diýip pikirlendi-de:

— Bizler Häzirbegjanly bolarys — diýdi. — Häzirbegjanly bolsaň, ber habaryňy!

— Habarymyzy bersek, Çardagly Çandybilde Görogly Türkmeniň Öwez diýen ogluny Hüňkär patyşa bir serkerdesini iberip alypdyr diýip eşitdik, Hüňkäre oljaň gutly bolsun, mübärek bolsun diýip gaýtjak. Şoňa barýas.

— Häzirbegjanly beg, ol aýdan gepiň rast. Mustapa, Öwezi alyp, düýn-öňňyn şu ýere bir düşüp howul-halat çay içip, kahar edinip atlanyp gitdi. Bizem gazanda bişip häzir bolan nahary edinip, atlanjak hem patyşamyza salama barjak hem oljasyny gutlajak. Sen häzirbegjanly bolsaň, el-aýagyň näzigräk görünýär, belki, sen Göroglynyň namasyndan birde-ýarym bilýän bolsaň, bir nama aýdyp ber, oňa çenli naharam ýetişer, nahar iýip bile atlanarys. Asyl ýolumyzam bir ekeni.

Onda Görogly aýtdy:

— Ýigitler, siz-de Öwezi görmäge gitjek, biz-de patyşany gutlamaga barýarys, bizler dertdeş ekenimiz. Iki dertdeş bolup, her haýsyzmyz bir tarapda öýkeleşen ýaly

oturmamyzyň mazasy ýok. Siz bizi diýseň, biz sizi diýsek, rast gatyşyp, nama aýtsak, gelşikli boljak ýaly görünýä.

—Myhmanyň diýenini etsek, sylamak wajyp zat, turuň, jaý berin-ow. Myhmanlar baş-aşa otursynlar — diýip begleri höküm etdi.

Baş-aşa oturup jaý berdiler. Hemmesi gatlyşyp baş-aşa oturdylar. Bular-da kyrk, olar-da kyrk, adama biri, gaty oňaly boldy.

Görogly sazyny eline alyp, şelpe uruberende, asmanda uçup barýan bir bölek durna gözi düşdi. Durnalar Hüňkäriň galasynyň üstünden geçip, Çandybile tarap uçup barýardy. Görogly durnalara aýdan kişi bolup: «Haw durnalar» diýen bolup, kyrk ýigidine ümläp «adama birini basyň» — diýip, bir aýdym aýdyp, saz çaldy:

Gökden uçan top jygaly durnalar,
Arzulym²³⁵ dagynda gary gördünmi?
Gapyllykda söwda salan serime,
Pelek aýra salan ýary gördüňmi?

Uruşda Gyratym düşüner dilime,
Şeşperli²³⁶ gürzi alsam elime,
Ýetiriň salamym Öwez ogluma,
Jennet ryzwanym bary gördüňmi?

Öwez oglum Buldur gassap ogludyr,
Jennetiň açylan täze gülüdir,
Kyrkyňzyzyň kazasy dolan günüdir,
Jöwher pyçak tygy zory gördüňmi?

Bady-saba ýeli dek bolup öseýli,
Gaýrat edip, Ganyim başyn keseýli,
Iki owara bir begini basaýly,
Pyçakly başa-baş käri gördüňmi?

Söweşe girenler al şerap içer,
Meýdana girenler ak köpük saçar,
Öwez diýip Görogly serinden geçer,
Ganymyň elinde hary gördüňmi?

²³⁵ Arzulym=Arzrum bolmaly, häzir Türkiýede bir şäher ady. Mundan beýläk tekstäki Arzulym sözünü, Arzrum diýip alýarys.

²³⁶ Şeşper=Alty burçly agyr gürzi.

GÖROGLYNYŇ: «Başa-baş käri gördünmi?» diýen sözünü kyrk ýigidi düşünişip, billerindäki kümüş gynly ak saply pyçagyň sapyna ýapyşyp, häzir bolup durdular. Heniz Görogly aýdymyny aýaklamanka, kyrk ýigit Hüňkäriň nökerleriniň adama birini pasyrpusur basyp, gursagyndan jöwher pyçagy dikkiler. Her haýsy pyçaklaryny bir towlap soguryp, hemmesini howzuň teýine dykdylar. Görogly töweregine göz aýlap görse, iş eýýäm tamam bolupdyr:

—Haý, Köse, bularyň içinde heniz sakal-murty tabamadyk ýetişjek bardy, olaram gutaraýdyňmy? Ynsap etmediňmi?

— Eý, Görogly, tohumlyk galmasyň, bary gitdi howzuň teýine.

«Mal kimiňki, kime buýursa şonuňky», olaryň iýjek nahary bulara nesip etdi.

— Alla, Köse, munuň, öňi geldi, soňam geler. Köse, indi sizler hiç kim tanamaz ýaly şularyň atlaryny müniň, ýaraglaryny dakynyň. Ozal bulary «häziregjanly» diýip aldan bolsak, indi osmanly geýmine girip, soň sizi Hüňkäriň nökerleri diýip güman ederler. Öz at-ýaraglaryňyza bolsa bu galada goýuň—diýip, Seýtek Gyrmany baş edip, on atlysyny bu galada galdyryp, şeýle tabsyrdy:

—Haý, ýigitler, biz gidenimizsoň, çay nirde, çilim nirde, nahar nirde, çay-çilimiň gamynda bolup oturyň, hem öz at-geýimleriňizi berk saklaň — diýip, kyrklaryň öz at-ýaragyny hem on ýigidini bu galada goýup, özi otuz ýigidi bilen Hüňkäriň nökeriniň sypatyna girip, ýola düşübersin.

Hüňkäriň galasyna ýarym mezil ýetmänkäler, o ýoldan, bu ýoldan adamlar gatyrlý, eşekli, pyýada bir ýana toparlanşyp barýarlar. Görogly baraka-da, yzragynda bir eşekliden habar aldy:

— Haw, dostlar, bu ýaña topar-topar bolup nirä barýaňyz?

— Haw, ýagşy ýigit, Çardagly Çandybilde Göroglynyň Öwez diýen ogluny patyşanyň Mustapa diýen serkerdesi alyp gaçyp gelip, Hüňkäre berdi, Hüňkärem ýigrimi baş ýaşly ýetişip oturan semiz gyzyny Mustapa bege berdi. Mustapa beg patyşanyň gyzyny toý edip alýar. Bizler toýa barýas.

—Gowy habaryňyz bar eken.

Uly ýol, arabaly, gatyrlý ýola sygyşanok. Bularam ýoluň gapdalyndan at sürüp, şular bilen tirkeşip gidip barýalar.

Şol baryşlaryna gün batdy, tüm garaňky boldy. Bir mahaldan Hüňkäriň galasynyň, içine topar-topar atly girýäni görüldi.

— Köse, şu atlylaryň bir üýtgeşik gürrüňi bar. Men şu atlylaryň habaryny alaýyn, sizi özüm ýene taparyn— diýip, at salyp gitdi-de Görogly atlylaryň içine aralaşdy. Bu atlylaryň edýan gürrüňi: «Mustapa beg Öwezi Hüňkäre beripdir, Hüňkärem Öwezi öz

hyzmatyna alyp: «Öwez jan, maňa hyzmat et» — diýip aýdypdyr. Onda ol Öwez diýen oglan aýdypdyr «Tagsyr, men bütin ýüregim bilen bir adama kyýamatlyk ogul boldum, söz berdim, ol adama Görogly diýýändirler, emma onuň özi garybragam bolsa, batyrykda, mertlikde oňa hiç taý gelen adam bolup bilmez. Men mertlikde şol adamyň şägirdidirin. Men oňa beren sözümden dönüp bilmen» diýipdir. Hüňkärem: «Bir eşek ogrusy Türkmeni meniň ýanymda şunça taryplap arşa çykardyň, sen eşek» diýip, Öwezi zyndana saldyrypdyr hem her hili azaplar bilen gynadyppdyr. Öwezi sözünden dändirmekçi bolupdyr, Öwez dänmändir. Hüňkär ahyry Öwezi dara asmagy maslahat bilip, ertir dara asjakmyş. Ähli galalaryň adamsy hem: «şeýle bir mert hem owadan oglany ölmänkä görüp galaýly» diýip ýygnanyşýalar», diýip, bu atlylar öz aralarynda gürrüň edişýäler. Görogly bu gürrüňi diňläp, öz ýigitleriniň ýanyna gelip: «Köse, şeýle şeýle gürrüň bar eken»—diýip aýtdy. Baryp derwezäniň agzyny alyp, toplanyp durdular. —Hany Köse, indi gala girmeli, maslahat ber?

Pah, kyrk dört derwezeli şäheriň derwezesiniň agzynda otuz atlyň arasynda duran mahalynda Köse geňeş näme işlesin, maslahat näme işlesin.

— Görogly, sen çaşan bolmaly, ýa-da meniň göwnümemi, sen nähili ýerde menden geňeş sorayasyň?

— Şu ýerde geňeş sorayan Köse!

—Görogly, menden geňeş sorasaň, gury odunyň, ysly çayyň, çilimiň, hezreti palawyň başynda sorarlar. Sen şu ýerde menden geňeş aljag-ow, çaşan zaňňar.

— Ýok, Köse, sen biziň atamyza-babamyza ähli ötenlerimize geňeş berip gelen adam ahyry, sen ýaşuly ahyry, geňeşi sen bermeli, Köse!

—Görogly, gepiňi köpeltme, dar ýerde, gysagly ýerde geňeşi batyrdan sorarlar. Meýdanda ýöne ýaşalyp ýören ýaş köp, özüň geňeşi tapyber.

— Köse, munuň geňeşini men bersem, siz ondan-onandan uç derwezededen giriň. Men ýeke özüm bir derwezededen gireýin. Men sizden öňinçä dar agajynyň aşagyna barma alajyny edeýin, sizem gaýrat edip şoňa ýetişip, şonda bir çemini tapyp bir oýun, tozan goparyň.

Köse Göroglynyň ýüzüne:

— Bolýar, ýagşy, ýagşy— diýen bolsa-da öz içinden: «aý nä bileýin-dä Görogly» diýýä. Ondan, ondan otuz ýigidini üç derwezededen goýberip, özem bir derwezededen girip, şäheriň köçesi bilen sürüp gidiberdi. Şu sürüp otursyna sürüp otyr. Kän sürdi, heý munuň üç agajyna, Hüňkärine ýeter ýerde ýetmedi. Bu kyrk derwezeli şäher, munuň ortasyna ýetjek bolsaň iş bar. Bu ýandan gün çykdy, munda-da sürüp otyr, gün guşluk boldy, bir mahaldan öňünden bir sap göründi. Bu duran sap Hüňkäriň öz duran sapy eken, sapyň garşysynda üç agaja gözi düşdi, üç agajyň ýanynda Öweze gözi düşdi, gowy seretse

Öweziň elini arkasyna daňyp, boýnuna zynjyr salyp, zynjyrdan organyň²³⁷ ujuiy jellatlar tutup otyrlar. Muny görensoň, Göroglynyň huşy başyndan göterildi, has gahary gelip, sürüberdi Gyraty.

Öweziň mertligini, owadanlygyny görmek arzuw edip, adamlar bu gala çogdy bolupdyr, adamdan ýaña köçe el bilen dykylan ýalydy.

Gyrat uçganaklap, dabrap, niçesiniň garnyndan basyp, niçesiniň ýeňsesinden basyp, niçesini dişläp, silkip goýberip barýa. Munuň at sürüşini Hüňkäriň jelladynyň biri görüp: — Haý, sähraýy zaňnar, dar köçede adamyň dyklyşyk ýerinde ýaman aty batyr gaý sürýäsiň-ä sen— diýip, aý palta bilen Göroglynyň çekgesine çalyپ goýberdi. Göroglynyň gözünden ot çykdy. Göroglynyň aşa gahary gelip:

— Haý, seniň... jellat, sen aý palta urmasyny bilmiýän ekeniň, aý paltany beýle urmazlar, ine şeýle urarlar — diýip, elinden gaňryp alyپ, kellesiniň çykan ýerine kakyp goýberdi. Pyzlawuk kádi ýaly bolup, kellesi zyňlyپ honda düşdi. Uly gala, patyşaly şäher: «Bu adam jellady öldürdi» diýşip: «Tutha-tut, önünden bol-ha» bolşup şapba jylawlap tutdular muny, getirdiler Hüňkäriň gaşyna:

— Haw, tagsyr patyşahym, şu sähraýy zaňnar pylan jelladyň kellesini aldy bu.

— Haw, ýagşy ýigit, näme diýip kelläni aldyň, habaryňy ber?

— Tagsyr, asyl men saňa habarymy berjek bolup gelýän. Meniň aslym häzir begjanly, tagsyr, özümem uly baýdym, kärinem söwdagärçilikdi. Men **Balhy-badahşan** hem **Harazmiň** gapdallaryna söwda giderdim, şonda Türkmen uluslarynda, Çardagly Çandybil galasynda düşläp bezirgenlik edip geçerdim. Çandybil galasyna baramda meniň hemişe düşleýän ýerim-miman ýerim hut Göroglynyň öz meýhanasy bolardy. Her tüýsli zatlardan alyپ elterdim, Göroglä kenary ýaka, tylla gaýyşly eýer, zersfşan seçekli köýnekçe, ýelek güdri güpjek, jüp aýly tegmek, ganjyga, ýantanap, uýan-gamçysyna çenli men getirip berýädim. Onsoň Görogly Öwezi ogul edinmek üçin Weýeňnam şährinden alyپ geldi. Soňa baka Öwezi men azdyryp Häzir begjana alyپ gider öýdüp, menden gabanyپ, Görogly meni ýanap başlady, bir sapar baramda paç diýip bir horlady, ýene bir sapar baramda hyraç diýip bir zat tapdy, her sapar baramda bir zat tapyp horlady, her sapar meniň söwda malymy tozduryp, meni halys juldand çykardy. Ýolumyzam Türkmen sährasynyň üstünden bolup, başga geçere ýol ýokdy. Ahyry Görogly meniň bar baýlygymy tozduransoň, içimiň ýangynyna elimde bolan barja baýlygymy at-ýaraga berip, söwdagärliги taşlap, at-ýaragy şaýlap, Görogly bilen uruşmaga aýlanyşdyk. Şu häzirdä günümüz bir bolsa, urşumyz ikidir, tagsyr, onsoň düýn Mustapany iberip, Öwezi getiren habaryňyzy eşitdim. Öwezi görmänimize köp mahal boldy, hem Öwezi görüp

²³⁷ Organ=Ýüp, tanap.

gaýdaýly, hem tagsyr patyşahyma gutly bolsun, mübärek bolsun diýeli diýip, galaňa gelsem, her jelladyň ýeňsäme bir çalya, tagsyr. Men bu ýere özümy urdurmaga, horlatmaga gelmändigim tagsyr. Size salama gelipdim, tagsyr, gulluk— diýdi.

Bu gepleri tapyp, bu adamynyň ganynyň geçilmegini sebäp boldy hem-de ölümden gutuldy. Huňkär aýtdy:

— Äý, häzirbegjan söwdagäri, sen ýagşy geldiň. Men şu oglany äkeltdirip, köşgimde maňa hyzmat et diýdim, emma bu oylan meniň Görogly agam mertdir, batyrdyr, gelse seni öldürer, men oňa söz berdim— diýip, bir eşek ogrusy Türkmeni meniň ýanymda taryp edýär. Menem muny köp gynadym, ol hiç sözünden dänmeýär. Ahryry içimiň ýangyjyna öldürmäge dardan asmaga alyp çykdy. Sypaýylarym öldürme diýýär, oglan-da boýun egenok. Indi sen bir geňeş ber maňa!

— Eý, tagsyr, wekiliň bar, weziriň bar, guşbegiň, mäteriň²³⁸ bar, şu wagta çenli geňeşi menden sorap oňyan dälisiň. Öz geňeşiňi özüň tapyber, tagsyr.

— Ýok, guşbegim²³⁹, mäterlerim öldürme diýýär. Indi senem bir geňeş ber ahryryn.

— Tagsyr, geňeşi menden çynlakaýdan sorýamyň ýa-da degişmeden?

— Çynlakaýdan sorayan.

— Çynlakaýdan sorasaň, tagsyr, kesekiden dogan oglanyň wepasy bolmaz, kesekiden dogandan dogan bolmaz — diýip eşitmänmidiň, tagsyr. Bir salyma goýma tagsyr, derrew öldür.

— Pah, häzirbegjanly beg, tüýs dost gepi ine senden eşitdim — diýip Hüňkär:— Äý, munuň atyna, özüne baş aýak serpaý ediň!— diýip buýurdy. Atyna, özüne baş-aýak serpaý etdiler. Görogly serpaýy geýip gulluk aýdyp durdy.

— Haw tagsyr, meniň saňa bir arzym bar.

— Náme arzyň bar, häzirbegjanly?

— Şu oylan, meniň içimi ýakandyr. Maňa bir rugsat ber, şu dar agaçda ony ata kakdyryp, basaladyp içimi bir sowadaýyn.

— Häzirbegjanly, bir diýeniň iki bolmaz, bar saňa rugsat.

Görogly Gyratyň jylawyny dönderip, Öweze garşy goýberdi atyň başyny. Gyrat hem Öwezi Göroglyça tanaýar, hergiz Öwezi ynjdýarmy ol. Öweziň bir gez ýokarsyndan böküp geçdi. Soň öwrülip gapdalyndan geçen kişi bolup, toýnagynyň gyrasy bilen gyltyzraga-da ýeňsesine bir kakyp geçdi.

Öwez hopugyp gözüni açdy. Gyratyň naly altyndandy. Altyn nal ýalpyldap gitdi.

²³⁸ Mäter=Seýis.

²³⁹ Guşbaşy=Awçy başy.

Öwez han öz içinden: «Alla, gyzylbaşlarda-da altyn nally at bar eken-ä. Ýa-da doga-jady bilen tüýsüni üýtgeşdirip Görogly agam gelaýdymyka?—diýip, pikirlendi-de dar agajyň astynda, Görogly agasyny ýat edip, zar-zar aglap, baş keleme söz aýdar gerek:

Golum bagly düşdüm ganym eline,
Bu jaýlarda howandarym bolmady.
Şa emr etdi, buýurdylar ölüme,
Agam, inim, dostum-ýarym bolmady.

Ol meni görmäge munda ýörmedi,
Meniň üçin şirin janyn bermedi,
Kyrk ýigidin ýygnap, tuga sürmedi,
Hatarda esrik nerim gelmedi.

Jellatlaryň tanapy bar destimde,
Zalym bizi öldürmäniň kastynda,
Biçäre men dar agajyň astynda,
Gaplaňym, peleňim, şirim gelmedi.

Handan begim, Taýmaz begim bolsady,
Hajy sumsar, Däli Mätel²⁴⁰ gelmedi,
Sapar Köse menden habar almady,
Döwçüleşen kyrk ýaranym gelmedi.

Duşmanlar jem bolup çekerler dara,
Bu daryň astynda galdym awara,
Öwez diýr ýalbaryp ol biri bara,
Demir donly, Görogly agam gelmedi.

ÖWEZ bu sözüni aýdan soň, Hüňkär:

- Haw, häzirebegjan söwdagäri, bu oglanyň aýdýany näme? Diline düşýämiň?
- Hä, elbetde düşýän, tagsyr.
- Näme diýýär?
- Görogly agasyny ýat edýär.
- Haý, häzirebegjanly söwdagär, sen söwda-satyk bilen olaryň ýurdunda bolansyň, munuň agasynyň namasyndan birdir-ikidir bilýäniň ýokmy seniň?

²⁴⁰ Mätel=Aslynda mähter (seýis) bolmaly.

— Aý, tagsyr! Keseli gutuljak bolsa, tebibi aýagyna geler diýenleri. Sen menden Göroglynyň bir namasyny, iki namasyny sorajarsyň, men Türkmen sährasyna gatnap, Göroglynyň galasyna baryp ýörýäkäm gerek bolar diýip ätiýaçdan, Göroglynyň namasyndan ýazdyryp-ýazdyryp bir gujak alandyryn, tagsyr.

—Eýse, häziregjanly, agasynyň namasyndan bir nama gaýyr. Belki, agasynyň namasyny eşidensoň, oglanyň wagty hoş bolup, maňa boýun egip, hyzmat etse eder.

—Ýagşy, tagsyr diýip, Görogly öz-özünden gep ýasaýar.

—Ynha, tagsyr! Görogly şu Öwezi Weýeňnam şäherinden alyp gaçyp gaýdanda, Ýusup şa özüniň Leň wezir diýen serkerdesini müň atla baş edip, Göroglynyň zyzndan kowgy ýollapdyr. Bu kowgy bir daglykda Göroglynyň zyzndan ýetip, Öwezi onuň elinden alypdyr. Şonda Görogly Öwez oglundan aýrylyp bir nama gaýyranmyş—diýip, Hüňkär patyşa nama aýdyp beren kişi bolup, Öweze garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garyp bilbil, bikes²⁴¹ bilbil,
Sen onda agla, men munda.
Kapasada köýen bilbil,
Sen onda agla, men munda.

Garyp bilbil, bolma naşy²⁴²,
Akdyrma gözüňden ýaşy,
Garyp göwnümiň syrdaşy,
Sen onda agla, men munda.

Garyp bilbil bagty gara,
Ýüregime salma ýara,
Seni asdyrmanam dara,
Sen onda agla, men munda.

Gelmişem meýdan mestinde,
Düýrme gylyjym destimde,
Oýun bolar dar astynda,
Sen onda agla, men munda.

Görogly aýdar, hilaly,
Şanyň pyglyny biläli,
Öwezim, hemdem bolaly,

²⁴¹ Bikes= eýesiz, ýeke.

²⁴² Naşy=gödek, nadan.

Sen onda agla, men munda.

BU SÖZI aýdandan soň, Öwez agasynyň sesini eşidip tanap, ýerinden turup begendi. Hüňkär muny görüp:

— Pahaý, häzirebegjanly söwdagär, ozal gelip, şu namany aýdan bolsaň, oňlan begenip, maňa eýýäm boýun synyp, hyzmat ederdi. Häzirebegjanly, oňlandan sora, hyzmat etse, saraýa elteýli.

— Soradym patyşahym, soradym.

— Haw, Öwez, hyzmat etseň, patyşa seni saraýa eltjek diýýär.

— Aý, essi gidip başy çaşan, mejnun bolan zaňňarlar, men asla öz sözümden dänmeýän, aýdyň patyşaňyza.

Gelip Hüňkäre aýtdylar. Hüňkär-de näme ederini bilenok. Görogly aýtdy:

— Haw, tagsyr, sen menden geňeşi çynlakaýdan sorýan bolsaň, sorap-idäp durma-da derrew öldür muny, patyşahym şuny öldürseň, seniň iki bähbidiň bar.

— Ol niçik bähbit?

— Bähbit şo, tagsyr: Görogly Öwez oglunyň şu galada diriligini bilse, saňa hiç ynjalık bermez, bu gün geler çapar, ertir geler çapar, **çölde çarwaňy goýmaz, gyrda çomryňy**, malyňy bakdyrmaz, söwdagäriňi daşa çykarmaz, seniň bar ülkäni bir kädä gabar, tagsyr. Eger sen şuny şu ýerde öldürseň, Görogly Öweziň ölenini eşidäýse, öz meýhanasynda bagryn sowuk ýere berip, gurbaga ýaly syryljp öler. Ol ýanda ondan dynýasyň, bu ýanda hem öz mülküňde rahat ýaşarsyň, öldürsene, tagsyr. Tagsyrym, ýene bir zady bar, sen Görogly bilen biziň aramyz gaty daşdyr, ol Türkmen sährasyndan bu ýere gelinçä aýlyk ýoldur — diýip, göwnüňe getirme, türkmenleriň atlary aýlyk ýoly alty basýar, tagsyr. Göroglynyň bir atyna Gyrat ýene bir atyna Mejnun däli diýýäler, bu atlar alty aýlyk ýoly alty basýar, tagsyr.

— Aý, häzirebegjan begi, dostluk gepi senden eşidýän. Munuň şu gepine, baryň hazyndan kyrk galkan zer getirip beriň— diýip buýurdy. Kyrk galkan zer getirip berdiler. Görogly zerleri horjuna taşlap, «gulluk» diýip durdy. Hüňkär:

— Häzirebegjanly, agasynyň namasyndan ýene bir nama gaýyr. Onsoňam boýun synyp, hyzmat etmese, oglany öldürsek öldüräýeli — diýdi.

Görogly «Ýagşy, tagsyr» diýip, töweregine esewan boldy. Görse, kyrk ýigidi ýakynlaşyp gelipdir. Aý, gelselerem gaty osal²⁴³ görünýärler, diýip Görogly oýlandy..

Kyrklar, kyrk dört derwezeli şähre giripdirler, her-haýsy bir gýsym bolupdyr. Köse ezilen towuk ýaly telpek basyp, bir sykym bolupdyr, kyrk ýigidiň otuzsy-da telpeklerini

²⁴³ Osal=Göwünsiz, ýadaw

aşak basyp, gözüne torpak sürtüp, atynyň toýnagyndan başga ýerine seredýäni ýok.

Görogly: «Wah ýigitler, mert bolsaňyz-da!» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Goçaklar, golaý geliň,
Döwdür Öwez han üstüne.
Ýezidiň golundan alyň,
Döwdür Öwez han üstüne.

Bu galanyň müň burçy bar,
Her burçunda müň künji bar,
Gyzylbaşyň nä güýji bar,
Döwdür Öwez han üstüne.

Surnaý, nagralar uranda,
Öwezimi göz görende,
Ne işläp dursuňyz onda,
Döwdür Öwez han üstüne.

Gala düýbünde ýatanlar,
Toza-torpaga batanlar,
Görün Öwezi tutanlar,
Döwdür Öwez han üstüne.

Getirdiler golun baglap,
Meniň jiger bagrym daglap,
Han Öwezim otyr aglap,
Ýaş döküler gan üstüne.

Görogly eýleýir zary,
Ýat edeýli biribary,
Özgäňiz gylyçlaň dary,
Täk özüm Hüňkär üstüne.

BU SÖZI aýdandan soň, Öwez eşidip düşündi: — Töweregimde kyrk ýigit bar eken-ow, indi agam meni alar. Men bir el-aýagymy boşadyp oturma alajyny edeýin — diýip Öwez:

- Haw, meniň elimi çözüň ýokmy — diýip gygyrdy.
- Häzirbeganly, oylan näme diýýär, diline düşýämiň?
- Oylan elimi çözüň diýýär.

—Hä, bu nama gulagyna ýakdy öýdýän, elini çözüň, hyzmat etjek gerek. Baryň elini çözüň.

Baş, on pyýada deňine ýüwürip gitdiler. Baryp Öweziň elini-aýagyny çözdüler. Öwez: «Maňa bir käse çay» diýdi.

—Biziň çayyň gandy bar, biziň çayyň nabady bar—diýşip, kyrk käse dara baka ýüwürdi. Öwez el-aýagyny boşatdy, çay içdi. Dar agajyň aşagynda çöke düşüp oturyberdi.

Habary kimden al—Köseden al: «Göroglynyň: «Özgäňiz gylyçlaň dary, tak özüm Hüňkär üstüne» diýenini Köse eşitdi-de:

Hä, bu zaňňaryň aýdýan gepine bak-a. Özi Hüňkäriň gaşynda durýar, ýene «ýeke özüm Hüňkär üstüne» diýýä. Aý, zaňňar, mereziň üstüne, zäheriň üstüne, zaňňar, derweze nirde galdy? Seniň ondan habaryň bamy? — diýip, öz başyna hüňürdäp, yzyny gözleýär.

— Häzirbegjanly, oğlan çaydan ýazylşan bolsa, boýun synyp, hyzmat etse, saraýa elteýli!

— diýip Hüňkär buýurdy. Gelip Öwezden soradylar. Onda Öwez:

—Aý, siz-ä bir essi giden, aňsyz zaňňar ekeniňiz, men size asla hyzmat etmen — diýdi.

Öweziň jogabyny gelip Hüňkäre aýtdylar. Hüňkär näme alaç ederini bilmän sergezdan boldy. Öldürjek bolsa, öňki sypaýylary «öldürme» diýşip gan eňräberýärler.

Görogly baraly bäri öňki sypaýylaryň gözlerine gara, otyr ýerlerine tiken boldy. Hüňkäriň sypaýylary:

— Bu zaňňar — gelmän geçen Häzirbegjanly nireden geldi. Öldür diýip dyzap dur — diýişýärler. Ýene biri bu ýandan çykyp:

— Bu patyşanyňam aňy gidipdir, men patyşa bolsam, her bir geleniň agzyna aňkaryp durjak däl, bu Häzirbegjanla bolsa, gelen zyň ýitmänkä gümüni çek, Osmanly torpagynda durma — diýip, kowup ýurtdan çykarjak — diýýär. Görogly olaryň hymyr-symyryny eşitmedik bolup:

— Tagsyr, meniň diýenimi edäýsene, şu köpek oğluny öldürsene, şuny öldüreniň bilen adam tohumy tükenmez, tagsyr. Meniň şuny öldür diýmegimden ýene saňa bir gürrüň bar!

— Nä gürrüň bar?

— Gürrüň şo: Sen özüň kyrk dört derwezeli şähre Hüňkär gerek?

— Hawa, Hüňkär.

— Seniň hazynaň hasaby ýok, nökeriň sany ýok, seniň kimin uly patyşa — Hüňkäriň gadyr-gymatyny bizler bilýäs, saňa boýun bolup, baş egýäris. Bu oğlan bu zatlary bilmeýär ahyry. Görogly diýen bir jalataýa beren sözünden dänip bilmän, seniň ýaly bir uly Hüňkäriň sözüni syndyrýar, hatyrasyny ýykýar. Görogly diýeniň ol bir gezip ýören

jalataý, bu günlügin tapsa, oňa ertirligi gaýgy. Seni taşlap, şeýle bir jalataýyň sözünden çykyp bilmän ýören bir akmagyň jezasy elbetde, ölüm, tagsyr, öldürsene, tagsyr.

— Aý Häzirbegjanly, men dost gepi senden eşidýän, senden başga dostum ýok ekeni, seni özüme mäter etdim— diýip, öňki mäterini işden aýryp, Göroglyny gapdalyna getirip mäter edindi.

—Häzirbegjanly ýigit, munuň agasynyň namasyndan ýene bir nama gaýyr. Onsoň hyzmat etmese öldüreyli— diýip, Hüňkär buýurdy. Görogly: «Ýagsy, tagsyr» diýip, güýmen-süýmen edip, gözünüň gytagy bilen ýene öz ýigitlerine seretdi. Görse, ýigitleriniň bolup durşy öňküden baş beter, sölaterişip durýarlar, hiç bir gozganýan adam ýok. Görogly:

—Wah, ýigitlerim, merdi-merdana bolsaňyz-la!— diýip, ýigitlerine gyjalat berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Sagdagyn²⁴⁴ egri asanlar,
Söweş günü ylgar bolar.
Saglyk başdan gider bolsa,
Dag oýulyp hemwar²⁴⁵ bolar.

Pelek çakmagyn ters çakar,
Gülle degen ýerin ýakar,
Ýow gözünden ganlar akar,
Jeset biygtyýar bolar.

At salyşyp, her ýan gitsek,
Ýaka bir ýan çalyp tutsak,
Öwezimi alman gitsek,
Zenanlar bize är bolar.

Görogly, nedir bilmeýän,
Ykbal-nesipden görmiýän,
Her kim bu ýerde ölmeýän,
Ýarasyz gitmek, ar²⁴⁶ bolar.

²⁴⁴ Sagdak=Ok gaby

²⁴⁵ Hemwar=Ýer bile ýegsan, tekiz

²⁴⁶ Ar=Namys, utanç

BU SÖZI aýdandan soň, Köse eşitdi, Göroglynyň ýaňky sözleriniň içinde: «Saglyk başdan gider bolsa, dag oýulyp hemwar bolar» diýen ýeri Kösä artykmaç täsir etdi. Köse ümläp daşrakdaky duran ýigitleri ýanyna çagyryp:

— How, ýigitler, Göroglynyň aýdyp duran sözünü eşidýämisiňiz? «Dag oýulyp hemwar bolar» diýýär, başga sözler-ä beýlede dursun, heý dag oýulybam adam ölermi? Ýigitler, kyrk ýyl gyrgyn bolanda ajally öljek, bialaj ölmejek ekeni, ine Görogly şeýle diýýär. Indi ýigitler, mert boluň, merdana boluň. Taňry beren janyny taňry alar, ýigitler — diýip, Köse gylyjyň baljagyny ýazdyryp, telpegi ýokarraga-da galdyryp, kem-kemden ilerräk omzap ymtylyberdi.

Hüňkär ýene Öweziň üstüne adam iberdi. Biri gelip:

— Öwez, eger boýun synyp, hyzmat etseň, patyşa seni saraýa eltýär — diýip aýtdy. Onda Öwez:

— Haý, saraý, saraý diýip halys aldyňyz, baryň onuň saraýynyň içine... baryň-da onam Hüňkäre habar beriň. Belki, Hüňkäriň jany bokurdagyna gelendir.

Gelip aýtdylar Hüňkäre. Hüňkäriň paltasy halys daşa degdi, halys başyny çaşyrdy, ýene-de:

— Aý, Häzirbegjanly, munuň agasynyň namasyndan ýene bir nama gaýyrsana — diýdi.

— Ýagşy-ýagşy— diýip, ýene ýigitlerine seretdi. Görse ýigitleri ileri omzap, dar agajynyň ýanyna alkymlap gelipdirler. Ülker ýyldyz ýaly toplanyşyp durlar. Kösäniň ýüz gözüne baksa, sypaty urşa girende ýüz-gözi gaýduwsyz şekile öwrülipdir. Ýüz-göz, gaş-gabagyny çytyp dur Köse.

Görogly ýigitleriniň daýanyny bilip, gazaba çykyp üzeňňä galaga-da, düýrme gylyjyň sapyndan tutup:

— Häý, seniň patyşa, nama gaýyr, nama gaýyr, men seniň kesana tutan bagsyňmy, ine saňa nama, köpek— diýip, düýrme gylyjy eliniň tersi bilen aýlap, Hüňkäri kakyp goýberdi.

Onuň ýüzüniň reňkiniň üýtgänligini Hüňkärem aňlan ekeni, gylyjy göteren wagtynda atyň bu ýanyna garşy başaşak gaýdyberdi. Gylyç Hüňkäriň atynyň eýeriniň gaşyny alyp ötägitdi.

— Hüňkär atdan ýykylansoň, Görogly Hüňkäriň atyny jylawlap, Öweziň üstüne depdi.

— Aý, Öwezim, ine saňa at getirdim, tizräk mineweri.

Pah, Öwez hem çalasyň, ylgap mindi Hüňkäriň atyna. Bu ýandanam Köse otuz ýigidi bilen «alla» — diýip at goýdy. Köse dar agajynyň ýanynda, şu bir uruş etdi, bir uruş etdi, ol ýeri gyzy-ala edip maslyk-maslyga kaklyşdyrdy. Öwezi ataryp köçe bilen derwezä garşy depip gidiberdiler. On başi Öweziň önünde, on baş ýigidem Öweziň zyznda, gylyjy

hem syryp ele alypdyrlar. **Çete çykan gutulýar, köçä sowulan tutulýar.** Ugruna düşenleriň pyzlawuk kádi ýaly kellesini kakyp, ýüzleriniň ugruna köçeden gan akdyryp barýarlar.

Şu baryşlaryna özlerine gorky düşürmän, Öwezi derwezededen alyp çykdylar.

— Gyzyldaşlar²⁴⁷ bir hepdeläp essine gelmez ýaly bolandyr — diýip, hemmesi galadan çykyp arkaýynlaşanlaryndan soň: «Öwez bilen arkaýynçylykda görüşeýliň» diýşip, hemmesi atdan düşüp, Öwez bilen bir hatar görüşip, saglyk-esenlik soraşyp, ýene atlanyp öz ýollaryna sürüp gidibersinler.

Habary kimden al: Galadan. Öweziň mertligini görjek diýip gelen adamlar turuzdylar bir şowhuny: «sen ataňy tapdyňmy? Sen eneňi tapdyňmy? Sen agaňy tapdyňmy? Sen maslygyňy tapdyňmy? Ylaýym Hüňkär-de gurysyn, Öwezi-de. Ahaw adamlar, patyşa azsa iru-giç bir gapdaldan bir bela dökülýä-dä» diýşip, adamlar uly gulgula gopardylar. Tomaşa gelenleriň mal-garasynyň ýitip ýok bolany, adamlaryň zaýa bolany, patyşanyň nökerleriniň gyrlyp paýhyn bolany beýle-de dursun, nökerler Hüňkäri tapman heläk boldular.

Gylyçdan gorkup atdan başaşak gaýdan Hüňkär tapylanok. Asyl bu dar agajynda üznüksiz adam asylyp öldürilen ýeri; gömülip, bu daryň töweregi sansyz mazar bolan ýer, Hüňkär hem şol mazarlaryň birine başaşaklygna gidipdir.

Bir mazaryň üstünde iki sany aýak görünýär. «Bu kimkä?» diýşip, çekip görseler, Hüňkär eken. Huşundan gidip ýatyr zaňnar. Keçä salyp saraýyna getirdiler. Hekimleri burnuna huş derman tutdular. Üç sagatdan soň essine geldi. Patyşa:

Baryň, Mustapany çagyryp geliň — diýdi.

Mustapanyň bu galmagallardan habary ýok. Ol patyşanyň gyzynyň boýnuna çolaşyp ýatyrdy. Bir ýasawul gelip:

—Haý, Mustapa, tur ýeriňden, Hüňkär çagyryýar seni. Mustapa ýaragyny dakynyp, Hüňkäriň gaşyna geldi.

— How, tagsyr, nä hyzmat?

— Hyzmat şo: Göroglynyň Öwezini äkeldiň, o-da äkitdi, hany munuň geňesini ber!

Mustapa beg ýigrimi bäş ýaşyndaky gyzyň yssy goýnundan çykan adam, mes bolup huş başyndan göterilipdir.

—Aý, tagsyr, geňes nämä gerek, maslahat nämä gerek. Görogly diýen meniň öwrenişen ýagym, indi maňa goşunda gerek däl, top-tophana-da gerek däl. Ýeke özüm urşaryn — diýip, ýekeje özi atlanyp kowup gidiberdi. Bu gidenden soň patyşa yzyndan:

²⁴⁷ Osmanly hökümdarларыnyň özleri şaýy Gyzyldaşlar bilen urşýarkalar, bu ýerde olara Gyzyldaş diýlmeği, logika, mantaga sygmaýar. (A.G)

— Buýa bir hyýal bilen, bir hesip bilen gitdi weli, muňa ynanyp bolmaz — diýip, pikir etdi-de **Şasepit** diýen bir serkerdesi bardy, şony bäs ýüz atla baş edip munuň zyzndan ugratdy.

Bular biri-biriniň zyzndan kowguyj bolup gidibersin. Habary kimden al: Baýaky Buldur galasyndaky Göroglynyň goýup giden ýigitlerinden al.

Gorkan adam, sergek adam özüňe belli. Göroglynyň gelerin diýen günü belli. Edil şol gün Seýtek Gyrma gijäň ýary turup, ýigitleri gygyryp örüzip ýör.

— Heý, garagy gapylan, zaňnarlar, tursaňyz bolmaýamy, nädip ýatyrasyňyz. Görogly dagyny gyryp biziňem üstümize atly iberen bolsalar bilýärmisiňiz. Atlanyň, galanyň ýeňsesinde gizlinräk gezeýliň, üstümize gapyl basdyрмаýlyň—diýip, onusy hem atlanyp, şol galanyň arka ýüzünde köw-söw edişip gezip ýörler.

Eger bir ulurak tozan görünäýse atlaryna gamçyny basyp erende-tozan bolup gaçjaklar. Şol barmaşa biri batyrğaýsyrap akylyly, ýürekli kişi bolan bolup:

— Bilip bolmaz, Görogly dagam indi gelse geler. Ýigitler, birneme ýürekliäk durup, çay, çilim, nahar gamyny edeýliň ahyry— diýdi. «Ähtiýaçdan onuňam gamyny edip goýaýlyň» diýşip, hemmesi ýene gala gelip, atdan düşüp, atlarynyň jylawyny ýoldaşynda ynanman jylawy her kim öz golunda saklap gazan ataryp, ýagy, käşir, sogany, tüwini, hemmesini bir guýýar. Bir-iki ýarymy bilmän bir tünçä üç-dört gaýta çay atýar. Bir-iki ýarymy gury suw demleýär. Howul-hara şu işleri edip: «Atlanha-atlan» bolşup, atlanyp, galanyň ýeňsesine geçip gezip ýörler.

Bir mahaldan uzakdan bir tozan peýda boldy. Esewan bolup durdular. Biri aýtdy:

—Şularyň içinde Gyrat bar, şu gelýän Görogly dagymyka diýýän — diýip, ýagşy seredişenlerinden soň: «Dogry-da-dogry» bolşup: «Mundan öňinçä baraweräli» diýşip, gala gabat bolup, basdylar ata gamçyny. Gelip galanyň arka derwezesinden girdiler. Heniz bularyň atlary demini dürssmäňkä Görogly hem gelip ýetdi.

— Heý, Seýtek Gyrma, atyňyza näme boldy? Nirä baryp geldiňiz?

— Ýok, Görogly, hiç ýaňa baryp gelemzok. Şu gün Göroglyň geljek günüdür, gelme wagty ötüp barýar, Görogly dagyny gyran bolaýmasynlar. Ony gyran bolsalar, biziň onymyzdan galyp näme boljak. Bizem barakga-da ýa alaylyly, ýa öleýli — diýip, seniň zyzndan gitjek bolup durduk. — Şöwür çekip taýýarlap, ýaňam atlaryň suwuna degip geldik.

— Köp ýagşy, siziň batyr bolanyňyz hem biziň bähbidimiz — diýip, atdan düşüp, çilim çekmekçi bolsalar, kä çilimiň pilegi deşik, käsiniň suwy ýok. «Çay äkeliň» diýseler, kä tünçäniň çayy aý, içer ýaly däl, käsi bolsa gury suw. Nahar bişip duran gazany agtarsalar, bir gazanda bişen nahar dokuz dürli bolup bişipdir-de, hamyr bolupdyr:

— Aý, ýigitler, siziň habaryňyzy aldyk, eger bizler bir sagat gijigsek size gaçjak aga diýerler. Ýigitler, ine şaly, ine depme dükan, ine juwaz, ine tüwi-ýag. Bu ýerde bir aý, kyrk gün iýip içip ýatmasak bolmaz.

— Bu ýerde ýatjak — diýdi weli, egni sallandy Kösäniň, özüni lampa aşak goýberiberdi. Köse Öwez meýdana alyp çykdy-da:

— Öwez jan, bu köwek agaňy bu ýerden göter, iýjek-içjek bolsa, galasynda tapmaýamy näme? — diýdi. Öwez Göroglynyň ýanyna baryp:

— Haw, aga, bu galadan çykmak gerek, ýaragy alaly-da atlanaly. «**Ýagydan ýaý boýy**» diýlenidir.

— Bu maslahatyň gowy ogul, ýagşy Öwezim, atlanarys— diýip, bu ýerden gerek-ýaralaryny alyp, sürüp gidibersinler. Bir düz meýdan bilen barýadylar. Göroglynyň zyzndan bir atly peýda boldy. Mustapa kowup ýetdi.

— How, Köse, bu atlyny görýämiň? — Görýän, Görogly.

— Görseňiz, bu Mustapadyr. Bu ýekme-ýek diýip çykyp gelýändir. Sizler aňyrrakda duruň, menem munuň öňüne ýeke çykaýyn. Goý, ol bi-arman bolmasyn.

Görogly öňünden çykdy. Mustapa Görogla naýza urdy. Görogly galkan tutdy. Görogly Mustapa naýza urdy. Mustapa-da galkan tutdy. Bir meýdan naýzalaşyp, galkan tutuşyp uruşdylar. Ikişem bir-birine şeýle gara güýç bilen naýza urýardylar, galkana degen naýzanyň gürpe-gürpesinden gulaklary kamata geldi. Şol barmana ikisi-de naýzanyň badyna atdan agyp ýere düşdüler. Şol wagt Göroglynyň aýagy taýyp, bir gapdalyna guşardy. Mustapanyň naýzasy zyňylyp honda düşen ekeni. Emma ol Göroglynyň ýykylan wagtyndan peýdalanyň, bilindäki hanjary sogrup, Göroglynyň üstüne atlandy. Ölümiň ýakynlaşanyny aňan Görogly bar güýjy bilen: «hop» diýip, bir zyňdy welin, Mustapa honda aňylyp düşdi, ýerinden turup, heniz özüni dürsemändi, ylgap baryp gulak çekgesine bir ýumruk çekdi weli, Mustapanyň gözi dym garaňky boldy, Elinden hanjar hem zyňylyp gitdi, Mustapa ýöne ýer sermöp ýatyr. Görogly: «Indi Mustapa bir meýdan ýerinden galmasa gerek» diýip oýlandy. Emma birden turdy-da ýykan-da-sürän bolup ýazyny beräýdi. Görogly hem düşdi ökjesine, ýetip guşagyndan aslyşdy weli Mustapanyň ýanynda ýene bir ýan pyçagy bar eken. Şonuň bilen guşagyňyň öňüni kesäge-de guşagyňy taşlap ötägitdi. Şol wagt atlar bolsa bir gapdalda uýanlaryny süýreşip ýörýärdiler.

Görogly aýtdy: «Munuň bilen pyýada ýakalaşyp ýörmäýin-le» diýip, ýüwrüp gelip Gyrata atlandy-da, debsäp üstüne gelip: «Alla, zor gyzylbaş eken-ow, sen çyn ýürek bilen meniň bilen dogan bolsaň, ejize ganym bolman—diýip, ýürek bilen ynandyrsaň, seni öldürmäýin, seniň pälwanlygyňa haýpym gelýär, bolmasa-da dön, söweşýli — diýip,

kowup barýaka, uýany eýeriň gaşyna taşlap, sazyny arkasyndan kakyp alyp, bir söz aýdýar, Mustapa-da jogap berýär:

Görogly:

— Bu meýdanda kowup ýetdiň,
Dön, söweş et, Mustapa beg!
Ozal maňa naýza atdyň,
Dön, söweş et, Mustapa beg!

Mustapa:

— Goýber-ha, gidem ýoluma,
Bergin aman, Görogly beg!
Garamarsyn sag-soluma,
Bergin aman, Görogly beg!

— Ýetdiň bedewiň harladyp,
Gazaplydyň at derledip,
Men durdum jyza parladyp,
Dön, söweş et, Mustana beg!

— Hazan ýelini ösdürme,
Bu gün ýolumy tusdurma,
Assarak, ökjäm basdyrma,
Norbat-aman, Görogly beg!

— Bu meýdanda ýeke ýördüň,
Ýekelikde bizi gördüň,
Asgynladyň, ýeňse berdiň,
Gaçyberdiň, Mustapa beg!

— Serime saldyň sen duman,
Men bu gün çagyrdym aman,
Özüňdenem atyň ýaman,
Aman-aman, Görogly beg!

— Çolalyk-aglakda²⁴⁸ duşdyň,
Ýakalaşyp ele düşdüň,
Görogly bege ugraşdyň,

²⁴⁸ Aglak=Bu ýerde depe.

Päliňden gaýt, Mustapa beg!

— Gyratyň bent eder ýolum,

Garamarsyn sagy-solum,

Mustapa bir bende guluň

Diýdim: «Aman», Görogly beg!

BU SÖZI aýdýşanlaryndan soň, Görogly hem atdan düşüp, ikisi gujaklaşyp, görüşip kyýamatlyk dogan okaşdylar.

Görogly aýtdy:

—Biziň türkmenlerimizde ata-babalarymyzyň bir sözi bar, “ýeri gelende öz asgynlygňy bildirmegem bir mertlikdir, gaçaňda gutuljagyňy bilseň, ýeri gelende gaçaýmagam bir batyrylykdyr” diýýärler. Sen şol iki sözüň birini bitirdiň, birini bitirmediň, gaçaňda gutulmajagyňa gözüň ýetip durka-da gaçdyň. Emma asgynlygyňy bilip, wagtynda aman dilediň. Eger-de men şeýle ýagdaýda seniň eliňde galan bolsamdym, ýüz müň kere aman dilesem-de, sen meniň ganymy gotura derman ederdiň. Men weli, mertlik bilen päliňden gaýdyp, aman çagyryanyň üçin seniň bar günäňi geçip, seniň bilen dogan okaşdym, men gyzylbaşda beýle mert adam heniz görmändim, seniň aslyň nireden?

Onda Mustapa aýtdy:

— Sözümi diňleseň Görogly, meniň aslym Ispyhanly, bir çopandym.

— Wah, seniň aslyň çopandygyny bilen bolsam, sen öldürýän hem bolsaň, men asyl başda näýza urmazdym.

— O näme üçin?

— Näme üçin diýseň, biziň aslymyz çopan ahyry.

— Munyň dogry-da, Görogly. Meniň sözümi diňleseň, Ispyhanda pälwanlykda maňa taý gelen adam bolmady. Ispyhan hany öz hanlygyny menden gabanyňy başlady. Özüňe belli, Nişapur, Weýeňnam, Yrak, Rum hem başga töwerekdäki patyşaly şäherleriň bary Hüňkär soltana tabyn. Hüňkäre paç — salgyt berip saklanýarlar. Biziň Ispyhanyň Hany özünden gorkusyna meni ýurtdan ýok etmekligiň kassyna düşdi. Bir sapar Hüňkäriň ýanyna salama gelende: «Biziň Ispyhanda saňa mynasyp bir pälwan bar» diýip aýdypdyr. Meni Hüňkär çagyryp, öz galasynda bolmaly etdi. Men Hüňkäriň ýurdundan öz ýurdumyza gitmek üçin her hili hileler etdim, bolmady. Gaýta olar özüme lakam bolup Gaýry Mustapa adyny aldym. Men hiç wagtam ejize ganymlyk etmändim, seniň beren pentleriňi berk tutaryn. Sen Görogly diýseň, çyn Görogly ekeniň, seniň ýaly mert är görmedim — diýip, Görogly bilen hoşlaşyp, öz ýoluna baka gidiberdi. Görogly hem öz ýigitleriniň ýanyna gelip, sürüp gidibersinler.

Habary kimden al: Şasepitden al. Ol bularyň yzyny alyp, dergazap bolup kowup gelýär. Mustapa öňünden çykdy. Atyň jylawyny çekip:

— Haw, Mustapa, ber habaryňy?

— Habar ýok, Şasepit, bir meýdanda Göroglynyň zyzndan ýetdim. At üstünde uruşdym, güýjüm zor geldi diýip oýlandym. Atdan agdardym diýip güman etdim, garnyna mindim, men hiç haýsam däl ekenim, men gury hyýal edýän ekenim, ol mert ýigit bir şapbat ursa, ýüzüni tersine öwürjek. Senem heläk bolup ýörme-de, derrew gaýdyber zzyňa.

— Haý, zaňnar, gürrüň aýtd-ow. Bir meýdanda ýetdim, at üstünde uruşdym, güýjüm zor geldi, gury hyýal eken — şundanam bir gürrüň boldumy. Haw, Mustapa, seniň edip ýören deliliňi, alyňy her kim bilýä ony. Sen ozal hiç kime gezek bermän «Öwezi men äkelip bereýin» diýip, patyşanyň gaşyna baryp, nagt baş ýüz tümen tyllany alyp, bir bölek goşuny alyp, gaýdyp gelip, bir ýap boýuna müşrüp bolup, patyşanyň ýigrimi baş yaşly gyzynam aldyň. Şu derejä ýetdiň, onsoňam ýanyňa nöker alyp gaýtman, ýekeje özüň hompuldap gaýdýasyň, dost, seniň bu hiläne düşülýär. Ýeke özüň gaýdyp, Göroglynyň zyzndan ýetip hem Görogludan para baryny alyp, ýanyňy teňňeden dolduryp gaýdan aga diýerler saňa. Hany düş öňüme, tiz düş.

— Haw, Şasepit, meniň diýenimi etseň-ä gaýt zzyňa, bolmasa hanha Göroglynyň giden ýoly, gidiber, alla ýaryň, sen öňüme düş diýip aýdýasyň, sen o gepi kime aýdýanyňy bilip aýt. Seniň öňuňe düşüp gitjek adam ol men dälidirin, ol başga bir adamdyr — diýip, ters garap gaňyrylyp, bu ýanrakdan sowlup sürüberdi Mustapa. Şasepit baş alty sany atlysynyň gulagyna pyşyrdady: «Şuny aldap duýdurman basma alajyny ediň. Duýaýsa hemmäňizi gyrrar bu» diýip tabşyrdy.

Mustapanyň baş alty sanak tanşyragy:

— Haw, Mustapa, bäri dur-ha, bäri dur, bular ýaly agzy alalyk etme, uruşmasaň-da giden ýoluny görkezip gidiberseň-de bolýar.

— «On ýaly etme, mun ýaly etme» — diýen kişi bolup, daşyny töwerekläp, birden pişik basan ýaly gabyrdadyp basdylar. Dessins elini syrtyna daňyp: «Heý, parahor zaňnar» diýdiler.

— Wah, Şasepit, bigaýratlyk etdiň, beýle iş etjegiňi maňa duýdurmadyň. Eger, duýaýan bolsam, Göroglu ýetirmän, sizi gyrrardym. Meni beýle etdiň, indi meni atyma mindir. Daşyndan bir don geýdir-de guşak guşa, hälem Görogly menden bir az eýmense eýmener, emma seniň ýaly bigaýratlaryň müňüsindenem Görogly çigit ýaly eýmenmez. Şasepit, hälem bir pilledir, bu päliňden el göter-de zzyňa dön, bolmasa Görogly bir depişde baş ýüz atlyň bilen özüni ýer bilen ýegsan eder — diýip, töwella etdi, bolmady. Mustapanyň daşymdan don geýdiriň diýmesiniň sebebi: «Görogly meni bu halda görse,

şol göwresi bilen görene daňdyryp ýören bigaýrat diýer. Şol namysyň astynda galmaýyn, ölsemem abraýly öleýin» diýip, eden işi boldy. Mustapanyň daşyndan don geýdirip, guşak guşap öňüne salyp, Şasepit ýene kowuberdi.

Habary kimden al, Görogludan. Bular sürüp baryp Araz çäýyndan geçdiler. Atlary ota, suwa kowup goýberip, guşagy çözüp her kim bir pişe bilen sallanyşyp gezip ýördi. Çäý içen çäý içip, uklan uklan arkaýyn ýazylypdylar.

Bir mahaldan bir tozan peýda boldy, Görogly muny gördi.

— Haw Köse, bu tozany görýämiň?

— Görýän, Görogly. Kösäniň hem gözi töwereginde eken.

— Görseň, Köse, şu atly ýa baş ýüz, ýa-da baş ýüzden başi kem. Baş tutany-da megerem Şasepitdir, Köse. Köse, pirim ýar bolsa, şu meýdanda şu atlydan, janly gutarman almak alajyny edeýli.

Pah, kyrk dört derwezeli şäheriň içinden dar agajyň ýanyndan Öwezi alyp çykan Köse, ol gylaw alypdyr, häzir döw barsyn-da Kösäniň ýanyna.

— Aý, Görogly, Görogly, işalla, bu gelyän ýygyna byssymylla nämä gerek. Bu ýeri kyrk dört derwezeli şäheriň içi däl, Görogly, çäýiň boýy, süýji suwuň başy, bu meýdanda bu ýygynyň, atyny-ýaragyny olja ederin. Bu oljany bize hudaý berdi, Görogly.

Köse telpegini atyp-atyp ýere urýar.

— Haw, Köse, sen uruşjak bolsaň, entek howlukma, kyrk ýigidi al-da, dagyň aňyrsyna geçip, görünmän bukulyp ýat. Öwez bolsa dagyň üstüne çykyp otursyn, men sizden öňinçä baş alty agyz gepleşýin.

— Haý, Görogly, gürrüň etdiň-ow, bizi dagyň aňyrsynda goýup, oýun-tomaşany ýekeje özüň görjek aga diýerler saňa. Bizler ony edýäsmi.

— Köse, sen oýun-tomaşa görjek bolsaň, men onuň ýanyna geçip, bir nama aýdaýyn, gürrüňe güýmäýin, senem şol wagt bir gapdaldan at goýgun.

— Aý, Görogly, seniň bolar-bolmaz warsakyň köp, haýsy birine gulak asaýly.

— Ýok, Köse, başga ýüz müň nama aýtsamam gulak asma, ýanyna geçip — gyrça-gyrç diýip, bir nama aýdaryn, şondan soň, bir bellik edemde, sizem şol wagtda at goýuň.

Köse kyrk ýigidi alyp, bir dagyň aňyrsyna geçip, görünmän bukulyp ýatybersin, Öwez hem dag üstüne çykyp oturybersin.

Görogly çäýiň, arka boýunda tozana garap durdy. Onynça Şasepidem gelip top atyp, ot ýagdyryberdi.

Bir mahaldan Göroglynyň gözi Mustapa düşdi, Öz ýanyndan: «Asly çopanam bolsa, özi gylyksyz bolsa, onda sözi-ygrary bolmajak eken. Munuň bigaýratlygy öz ýanynda galar, doganlyk hatyrasyny berjaý etmek üçin gel muňa bir salam bereýin diýip pikirlendi-de,

haýkyryp salam berdi. Emma Mustapa ölümden, gorkmakdan däl, üstüne atylýan ýalan töhmetden heder edip, jyňkyny çykarman sem bolup durdy. Görogly onuň golunyň daňylgydygyndan habarsyz:

— Ygrarsyz, bigaýrat, lebzinden dänipdir. Her zadam bolsa munuň dogan okyşanymy bir ýadyna salaýyn — diýip, Mustapa garap, Görogly baş keleme söz aýdar gerek:

Taýlaýyn awa çykanda,
Gelip durduň, Mustapa beg!
Dogryma-dogry, ýüzbe-ýüz,
Bolup durduň, Mustapa beg!

Namart asla mert bolmaz,
Goç ýigidiň gadryn bilmez,
Salam berseň, äleýik almaz,
Murewwetsiz, Mustapa beg!

Salam berseň, äleýik salam,
Bize geler hakdan kelam,
Bolmasa, gaýry wessalam,
Diýip durgun, Mustapa beg!

Görogly, zor pirime,
Daglar titreşer zaryma,
Gylyja topulsam, zoruma,
Indi öldüň, Mustapa beg!

GÖROGLY bu sözi tamam edip:

— Haw, Şasepit! — diýip gygyrdy.

— Nä diýr sen, aý Görogly?

— Sen top atdyrmaňy bir salym goýdur, saňa baş alty agyz sözüň bar.

— Goýuň-ow, atmaňyzy goýuň. Hemmesi atmasyňy goýdular.

— Hany, aýt sözüň bolsa, eşideýli.

— Sözümi aýtsam, seniň atlyňy görüp, nökeriňi görüp, biziň ýigitler eýýäm gaçyp gitdiler. Hany biri görünýämi? Hol dagyň başynda oturan Öwez oglumdyr, ol meni taşlap hiç ýana gidebilmeýär. Meni aldyň onam alýasyň. Meniňem gidere ýerim ýok. Meniň ýöne birnäçe hünärlerim bar.

— Näme hünärleriň bar?

—Men aýdyjy bagşydym, çalyjy sazandadym «it urşy» diýen uruş hünärim bardy. «Wellem şaha» diýen oýnum bardy, seniň ýanyňa bir geçip, saz çalyň bersem, namamy aýdyp bersem, «it urşy», «Wellem şaha oýnuny görkezsem, içimde bir armanym galmasa, ondan soň «ýalkasaň ýaz, gargasaň gys», halanyňy et.

— Onda geç bäri, sazyňy çalyň ber, namaňy aýdyp ber, oýun-tomaşaň bolsa görkez. Gaçyp gutulaňda-da barjak ýeriň galaň dälmi? — diýip azm urdy Şasepit.

Görogly Gyraty Araz çayyndan sürüp barýa, kä ýerde çayyň suwy Gyratyň garnyna degýär, kä ýerde üzeňňä çykýar. Görogly Gyraty sürüp çaydan geçip, Şasepidiň ýanyna bardy:

— Leşgeriň bilen toplum dursyňyz, men deslap size «Wellem şaha» diýen oýnuny öwredeýin.

Hemmesini günbatara garadyp, topar duruzyp, dartdy ala gamçyny, urdy toparyň üstünden, orta bölüp çykdy. Ýarysy bu ýanda galdy, ýarysy o ýanda. Edil «Wellem şaha» boldy.

— Ynha tagsyr, «Wellem şaham» Şudur. It urşy hünärim soňa dursun. Indi namamy aýdyp bereýin saňa.

Aňyrsyna geçip, Şasepidiň goşunlarynyň hemmesini öz ýüzüne garadyp, olary ýeňsesinden bihabar edip, bir nama aýdyp, kyrklaram bolsa wagtyňy tapyp dökülmeli wagty dökülip, bu leşgeriň bir ýanyndan girer-dä.

Görogly sazyň şelpesini şabraň kakyp, bir nama başlady:

Iki duşman garşylaşyp duranda,
Ara ýerde okun döker gaça-gaç.
Derýanyň ýüzüni sadap tutanda,
Abi-neýsan²⁴⁹ — ýagyş ýagar gaça-gaç.

Şasepit han ýetdi baýdagyn alyp,
Muhannesler durabilmez gozgalyp,
Goç ýigitler «alla!» diýip at salyp,
Gylyjyndan ganlar damar gaça-gaç.

Garşymyzda ýaryň öýi eleslär,
Gerekmeýär ýarsyz gelen nepesler,
Bahar bolsa, arpa-bugdaý geleslär,
Bir-birine başy deger gaça-gaç.

²⁴⁹ Neýsan=April aýy

Görogly, goçlaryň ata, agasy,
Goç ýigidiň bolmaz belli bahasy,
Öweziň başynda tylla jygasy,
Şemal tapyp, ýere deger gaça-gaç.

GÖROGLY bu sözi aýdandan soň:

— Öňki «Wellem şaham», bu hem aýdym-sazym, indi «it urşuny» öwrenesiň gelse, meniň yzyna düş!— diýip, aşak tarap aty depäýdi.

«Şunuň giden ugrunda bir geň zat bar bolsa gerek» diýip güman edip, Şasepit onuň yzyndan, hemme nökerlerem onuň yzyndan at salaýdylar.

Görogly bolsa öz ýigitlerine oňay berip, olaryň çemine salyp, bu ýagynyň oňüni başlap, şol gaçyp oturşy. Köse bolsa kyrk ýigide baş bolup, ýeňse berip gaçyp barýan alamanyň girdi bir çetinden. Ur ýyk, sanç agdar, bas öldür, gaňyr bas. Görogly bir mahal yzyna bir gaňrylyp seretdi, görse, Köse yzyny maslyk-maslga kaklyşdyrypdyr. Şasepit Göroglynyň gapdalyragynda atyny depip elesläp barýardy, yzyndan habarsyzdy.

Görogly ýetip baryp Şasepidiň atyny şapba jylawladı. Bu ýanlygyna garşy dönderip, ýüzüne bakyp:

— «It urşuny» ýagşy öwren tagsyr, ine «It urşy» şunuň ýaly bolýandyr, tagsyr. Ýagşy öwren! — diýdi.

Şasepit seredip görse, ýygynyndan birisi hem diri galmandyr, Şasepit:

— Öwrendim, Görogly — diýip, boýnuny burdy.

— Kemis-kumsuň galanok gerek, tagsyr.

— Hergiz-hergiz galan dälidir, Görogly. Şasepit gyzylbaşyň gana gözi düşdi, simap kimin sandyrap, gamyş kimin galdyrap jany çykýar. Görogly aýtdy:

— Äý, berebekgeý²⁵⁰, sen beýdip galdyrap durma, seniň bu titröp durmagyň özüňe-de, maňa-da peýdasy ýok. Ýöne sen: «Mundan bu ýana Hüňkär patyşanyň diýenini etmen, ejiz biçärelere zulüm etmem» diý-de, ak ýüregiň bilen meniň ýanymda ant iç, eger şony etmeseň, ine kelläň eliňden gitdi — diýdi. Şasepit dyza çöküp, ýetmiş sapar ant içdi, Emma ýalandan ant içdi. Görogly:

— Seniň agaň Osmanly patyşasy Hüňkär patyşa, Göroglyny «eşek ogrusy, adam öldürüp ýören»— diýip aýdýan hem bolsa, ol ata-babasy bilen ýalan aýdypdyr. Görogly diňe ejize ganymlary öldürýändir. Bar, onam aýt — diýdi.

Şasepit ähli goşunyndan aýrylyp, ýeke özi galyp, tä garasy ýitince Görogla baka öwrülip, tagzym edip yzyna gitdi. Ýene yzymdan gelär öýdüp jany çykýardy.

²⁵⁰ Berebekgeý=Akly çaşan manasynda.

Görogly meýdande serlip ýatan baş ýüz serbazyň arasynda aýlanyp ýören öz ýigitleriniň ýanyna gelip:

— Haý, Köse, baýaky Mustapa ýalandan dogan okaşan bolup giden ekeni, ol ýaňy şu ýygynyň içinde görüldi.

— Hä, ony olarrakda bir ýerde agdaryp taşladyk, «**Doňuzyň agy näme, garasy name**» bary bir.

— Maňa bir görkez Köse, şo zaňňaryň maslygyny otlap, bir içimi sowutmasam bolmaz. Ol meni aldap giden eken, Köse.

Kösäniň, Mustapany atdan agdaran ýerine gelip, atdan düşüp daşyndaky guşagy çözüp, donuny çykaryp görseler, Mustapanyň eli arkasyna mäkäm daňlygy.

— Wah, eý, gördüňmi Köse, asyl muny Şasepit daňyp äkelen ekeni, bu zora galyp gelen ekeni, biziň bilen göwnüniň birligi hakykat ekeni, Köse — diýip, Görogly gaty gynandy. Bu ýerde Mustapany öz eli bilen jaýlap, Görogly Mustapany taryp edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Söweş wagtyny ötüren,
Mustapa begim, senmisiň.
Hakyň buýrugyn bitiren,
Mustapa begim, senmisiň.

At-ýarag esbasy şaýly,
Keimir okly, gaty ýaýly,
Uruşda ýüz, müňe taýly,
Mustapa begim, senmisiň.

Bolan Ispyhanyň hany,
Göwnümden çykmaz gümany,
Söweş gününiň arslany,
Mustapa begim, senmisiň.

Dünýä bilen bolmaz hoşy.
Duşman bilen goşmaz başy,
Göroglynyň baş ýoldaşy,
Mustapa begim, senmisiň.

GÖROGLY sözüni tamam edip, bu gryp-gyrjaşdyran ýygynlarynyň at-ýaragyny, mal-garasyny olja alyp, Çandybile baka gaýdybersinler. Görogly kyrk ýigidi bilen, bu baş ýüz atlynyň atlaryny oljadan ýükläp, tegeläp önlerine salyp sürüp, Çandybile ýakynlap

geldiler. Gara görnüm ýere gelenlerinde, Çandybiliň ilaty uludan-kiçä Göroglynyň öňünden çykmaga galadan çykyp ýöriş etdiler. Agaýunus, Gülşirin hem başga gelin-gyzlar bilen Göroglynyň öňünden çykyp, görşüp, aman-esenlik soradylar. Görogly Çandybil halky bilen şatlanyşyp, meýhanasyna gelip düşdi, Görogly:

— Haw, Köse, ozalam Öwez keselläp eden toý-tomaşamyzyňam mazasy bolmandy, hem onuň toýy bolsun, ýene Öwezim gyzylbaşlara düşüp, ondanam sag-aman gaýdyp öz elimize aldyk, ine onuň toýy bolsun, ilata uly toý-tomaşa beriň, Köse. Bu. getiren oljalarymyzy halkyň aç-ýalaňajyna paýlap beriň, Köse — diýdi. Köse aýtdy:

— Haw, Görogly, bu zatlary ilata paýlap, soň özümüz näme iş edeýli, soň biz näme gum iýip oňalymy, ýene erte Genjim beg diýip, ýa-da pylany baý diýip, elimizi ýüzümize tutup dileg edip, gapy syryp gedaý gezeýlimi? Görogly, munyň bolmaýar. Öz meýhanamyzda urbalyk²⁵¹ tapylman durka, oljamyzy ilata berip aç oturmars. Olar näme biziň bilen bir hatarda durup, Hüňkäriň nökerleri bilen naýzalaşypmydylar, ýa gylyçlaşypmydylar.

— Ýok, Köse, beýle däl, bizler çöl gurdy, dag şiri ýaly ýigitler, janymyz sag bolsa, bize olja her gün tapylar, biz öz başymyzy çararys, «bu günlügin tapan ertirligini gaýgy etmez diýendirler. Onuň üçin hem toý-tomaşa bahanasy bilen oljalary öz başyn çarap bilmeýän garyp-biçärelere paýlap bermek goç ýigidiň işi bolar.

— Bolýar, Görogly, seniň diýeniňi edeýli, näme erteki gün azygymyz gutarsa, ýene tapjak özün dälmi — diýip, Köse: «Göroglynyň uly toýy bar» diýip, jar üstüne jar çekdirdi. Ähli Türkmen halkynyň il-ulusyny ýygnap, Çandybil galasynda on gije-gündizläp toý-tomaşa berdi. Nan diýene nan, teňne diýene teňne, serpaý diýene serpaý berdi. At çapdyryp, altyngabak atdyryp, bagsy aýtdyryp uly tomaşa berdi, Öwez ogluna gowşup, Görogly maksat-myradyna ýetip, meýhanasynda bolubersin.

²⁵¹ Urbalyk= Hamyr ýelmeşmez ýaly kendirigiň içinde galdyrylýan azajyk un.

VI

ÖWEZ ÖÝLENEN

Agáýunus peri bir gün Göroglyny ýanyna çagyrdy:

— Aý, Görogly, Öwez jany Weýeňňamdan getirdiň, onsoň Hüňkäriň eline düşdi, ondan aldyň. Indi Öwez jan on alty ýaşyna gadam basyp barýa. Heý muny öýlendirmek, illendirmek seniň ýadyňa düşenokmy? «Ol öz bagryndan önen bolsa, eýýäm öýererdi, illendirerdi», diýip, ilniň gürrüň etjekdigini ýadyňa salmaýamyň, Görogly — diýdi.

— Aý, Agáýunus, seniň özüň köp akylly aýal, muny ýagşy tapdyň. **Sen dyrnagýňa seredeňde, dünýäde näme iş bolsa bilýäsiň**, hany Öweze mynasyp gyz haýsy ýerde bar. Derrew salgy ber, gidip äkeliberis ony.

— Ýok, Görogly, sen entek howlukma, ilatyňy çagyryp, geňeş-maslahat et.

Ertesi Görogly baş-alty goýny soýup, ilatyny çagyrydy. Oturanlaryň biri:

—Görogly beg, bu nämäň sadakasy, nämäň palawy? Ýa-da bir zatdan gokup hudaýoly berýäňmi?

— Haw, ilat, men gorkmanam, hudaýoly aýtmanam. Men Öwez oglumy öýerjek, bu ine şonuň geňeş toýy.

—Aý, oň bolsun, toýuňy uludan tutaweri, uly toý edeweri, Görogly — diýşdiler.

— Nähili toý et diýseňiz edýän. Ýöne Öweze mynasyp gyz kimde bar? Ine şu geňeşi beriň.

—Aý, Görogly, kimiň gapsyn kaksañ, saňa gyz berilmez öýüdüňmi? —diýşdiler.

Il ak sakallarynyň içiniň iň damaksowý, damagyna has gyzmarak bir ýaşuly bardy. Ol bir ýerik çagyrylsa-da, çagyrylan ýerinden gaýdyp gelenden soň, baran ýerinde edilen hezzetiň, berlen naharyň ýeter-ýetmezçiligi, kemçiligi hakynda gürrüň edegendi, bu onuň hemişe gylygydy... Bu sapar hem ol bir çeträkde galyp, oňa kemally nahar

ýetmändir, onuň üstesine-de bu maslahatda onuň özüne aýratyn geňeş salynmandyr. Bu zatlara öz ýanyndan gaharlanyp oturan ak sakal ýerinden tarsa turdy-da:

—Haw, ýigitler, iýipsiňiz myssyk palawy, içipsiňiz gül ysly çayy, çekipsiňiz çilimi-de her haýsyňyz ýüzleklik edişip oturýasyňyz, erteki gün Göroglynyň gudaçylyga adamsy baraýsa: «Häli biziň gyzymyz ýaş» diýmekden başga gürrüň tapmajagyňyzam bilýän.

Iýip, içip gerek-gäbe bolup oturan ilet, munuň gepi bilen dargap ötägitdi. Töwereginde adam galman, bir özi zoňkaryp galandan soň, Görogly hem hapa bolup Agaýunusyň ýanyna geldi:

— Eý, Agaýunus, men-ä seniň diýeniňi edip, ilata geňeş toýy berdim. Märekelede şeýle-şeýle gep boldy — diýip aýtdy.

— Aý, Görogly, bu göz ýeter ýerinde Öwez jana mynasyp gyz ýok. Sen çöl söküp, dag aşyp, ýat ýerden bir gyz getireniňden soň, seniň iletýň «öz ilinde-ýurdunda Öweze bir gyz tapylmadymy» diýip, saňa dil ýetirmesinler, ilniň ýanynda diliň gysga bolmasyn diýip, saňa geňeş toýy berdim. Indi diňle, **Gürjüstan** diýen ýurtda **Leke** diýen patyşa bardyr, onuň üç gyzy bardyr. Iň ulusyna **Nigar** diýýärler, ondan kiçisine **Gülruh**, ondan kiçisine **Jahan** diýýärler. Şol ortanjy Gülruh diýen gyzy Öwez jana mynasypdyr — diýdi. Sözüniň ahyrynda Agaýunus şeýle aýtdy:

— Asmandan göýe bir alma ýere gaçyp iki bölünip, ýarysy Gülruh, ýarysy Öwez jan bolan ýalydyr. Eger-de şol gyzy Öwez jana alyp bermek goluňdan gelse, ikisi biri-birine gaty mynasypdyr. Emma, Görogly, ýoly şeýle gaty uzakdyr, bir neçe dag, bir näçe derýany aşyp, çöl söküp gitmelidir.

— Işalla golumdan geler, Agaýunus — diýip, Görogly meýhanasyna geldi. Köse aýtdy:

— Haw, Görogly, guda bolar ýaly ýer tapdyňmy?

— Tapdyk.

— Nirede?

«O ýerde, bu ýerde, ýakynrak ýerde» diýýän bolsa, hemmesi: «Men gideýin-de, men gideýin» boljakdylar.

— Gürjüstan patyşasy Leke şanyň Gülruh atly gyzy bar ekeni, Öweze şol mynasyp bolmaly, şoňa söz aýdyjy, sawçy ibermeli bolduk, Köse.

Hemmesi ýere bakyp oturyberdiler. Görogly ýerinden turup, çilim otlap, özi ýigitlerine çilim berdi. Köse **Taýmaz** begi meýdana alyp çykdy:

— Haw, Taýmaz beg, bu zaňňaryň juwaz ýaly bolup, çilim aýlandyryp ýörişini görýämiň. Şunuň şu etmesi-de bir duýduryş şu, şular ýaly agyr iş bolsa, oňa özüm gaýym — diýip, bizleri oýnap ýörýär öýüdüň şu? Men şundan ýedi, sekiz ýigidi diläýin, bolsa, bolmasa ugruna bir çykyp geleýliň.

Köse içeri girip:

— Haw, Görogly, senden biz ýedi-sekiz ýigidi isleýäs. Şunuň ugruna biz çykyp geljek.

— Köse, ozal oglandyň-da indi ulaldyňmy?

— Haý, Görogly, biz-de oýlanyşdyk, geňeşdik ahyry.

—Hemmämize baştutan Taýmaz beg bolar. Her ýere baranda sypaýyçylyk bilen gep tapar ýaly, Bedrüstemi ber. Bir aýby suwjugrak, galjaňrak gepläp, bolsa-da bir äriň duran ýerinde, durar, **Sumsary** ber. Bir aýby, gulagy agyrrak. Gulagyna ýakymсыз gep degse, depesinden gyljy salar. **Beki Sarsaňy** ber. At tutmaga-da adam gerekdir, Däli Mäteli ber. Aý, Seýtek Gyrmany ber, Handan batyry ber, ony ber, muny ber — diýýp sorady Köse.

— Baryň atyňyzy eýerläp geliberiň.

Bir haýukdan soň, hemmesi atlaryny eýerläp geldiler. Köse at üstünden aýtdy:

— Aý, Öwez jan, seniň gudaçylygyňa baryas, bize ak ýol diläp, bir nama-da aýdyp ber.

— Öwez jan, dutary getirip ber maňa. Bularyň äkelerinden äkelmezi ýakyndyr, özlerini sag-aman äkelse-de razy bolaýmalydyr. Bolsa-da bulara bir söz aýdyp goýbereýli diýip, Görogly sazyny goluna alyp, ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Aga-begler, gidiň Leke patyşaga,

Bedew at öňüne salyp getiriň.

Mehremin, wezirin, begi-hanyny,

Birin goýman, baryn alyp getiriň.

Taýmaz begi özüňize baş ediň,

Haýýar, dýzmaçlaryn urup köşediň,

Öwezimiň gamgyn göwnün hoş ediň,

Toý-tomaşa bilen gülüp getiriň.

Görogly begenmän Leke şanyň sözünü,

Dannaman²⁵² ellidir altmyş, ýüzünü,

Ordasyndan Gülruh atly gyzny

Biziň han Öweze alyp getiriň.

BU SÖZI aýdandan soň, atly atlaryny sürüp gidiberdiler. Iki gün ýol ýöräp, üçülenji günü bir awly, gulanly, odunly jaýyň üstünden bardylar. Hajy Sumsar aýtdy:

— Şu ýeri bir sähra ýanlagly hoş howaly jaý, şu ýerde aw awlap, guş guşlap, wagtymyzy hoşlap patyşa gyzyny bermedi diýip, gaýdyp baraýsak niçik bolýar, ýigitler.

²⁵² Dannamak=Seljermek, saýmak.

Onda Taýmaz beg aýtdy:

— Ýigitler, ondan gep bolmaz, «**Atylan ok daşdan gaýtmaz**» diýendirler, her zat bolsa-da baryp gaýdalyň.

Sürüp gidibersinler. Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy, sürüp Leke patyşanyň ýurduna bardylar. Patyşanyň gözetçileri «ýat ýurtdan ýedi, sekiz sany atly geldi, habarçymy, nämedigini bilemzok» diýip, patyşa habar berdiler.

— Baryň, öz başlaryna bir jaý boşadyp beriň, soň özleri habaryny aýdarlar.

Özbaşlaryna bir jaý berip, patyşalykdan iýmek, içmek berip, üç günlöp sakladylar. Dördünji gün patyşanyň gaşyna uçrajak²⁵³ mahallarynda:

— Hany, ýigitler, ilki kim geplöp başlar? Hajy Sumsar aýdýar:

— Biz başlarys. Bedrüstsm aýdýar:

— Sen menden ökde bolduňmy, biz başlarys. Köse aýtdy:

—Ýigitler, ol dälige gylygyňyzy goýuň, gepiň deslabyny Taýmaz beg başlasyn, galanlaryňyz zzyndan öz gezeginde aýdyberer.

Biri-birine basalyk bolup, ýörüp patyşanyň arz jaýyna gelip durdular. Salam berdiler, Patyşa bularyň salamyny alyp:

—Hawa, ýigitler, haýsy ýurduň adamsy bolarsyňyz, näme iş bilen geldiňiz? Habaryňyzy beriň! — diýdi. Taýmaz beg ilki başlady:

— Tagsyr, Çardagly Çandybilli bolýarys.

— Köp ýagşy, Çandybilli bolsaňyz, näme habar bilen geldiňiz?

— Tagsyr, Çardagly Çandybilde Görogly diýen bir är dörändigini eşidensiňiz, belke?

— Eşidýäs, eşidýäs.

— Eşitseňiz, bir aýypsyz zat bolmaz diýenleri, ogly ýok. Weýeňnam diýen ýurtdan Buldur gassap baýyň Öwez diýen ogluny äkelip, özüne kyýamatlyk ogul edindi. Siziň bir gyzyňyz bar diýip, bizi bärlik size baka söz aýdyjy gönderdi, tagsyr.

Patyşa öz içinden: «Bularyň gepine göre gep gaýtaraýyn-da» diýip pikirlendi-de:

—Hoş- ýigitler, siziň ol aýdýan satlyk gyz, çory, gyrnak gyz bizde ýok — diýdi. Bu ýandan Hajy Sumsar çykyp:

— Tagsyr, biz satlyk gyz, çory diýip gelemzak, Görogly bizi gudaçylyga iberdi.

Patyşa aýtdy;

— Şundan şoňa-da gudaçylyk bolarmy? Bu ýandan Bedrüstem çykyp:

— Iki göwün bir bolsa, mundan daş ýerden-de bolýandyr. Patyşa öz içinden: «Alla, men bir ýatan ýylandym. Bu zaňnar Görogly aýlanyp gelip maňa-da deger bold-ow» diýdi.

Bu ýandan Seýtek Gyrma çykyp:

²⁵³ Uçramak=Çykman, görüşmek.

—Tagsyr, ol aýdanyňam rast, gyzyňy berseň, garyndaş bolsaň ýagşy bolar, bolmasa «**ýurdy çapawul bozar**» diýenleri, bu gün geler çalar, ertir geler çapar, taňla²⁵⁴ geler çapar. Söwdagäriňi çykarmaz, malyňy meýdanda bakdyrmaz, daş aýlagyňam ýaman eder, tagsyr. Gyzyňy berseň, garyndaş bolsaň, hemmesinden dynarsyň — diýdi.

Şeýle diýensoň, patyşa oýlanyp oturdy. Bu ýandan Däli Mätel çykyp:

—Tagsyr, sen pikiri kän etme, eger oýlanşaýly, çemlenşeyli diýseň, ertire çenli möhlet bereýli— diýdi. Patyşanyň gahary gelip, gatyraga-da:

—Habaryňyz şu bolsa, gelen zyzyzy ýel çalmaka gaýdyň — diýdi.

Ýaňky gulagy agyr Beki Sarsaň bardy, «Gaýdyberiş» diýen onuň gulagyna ilip:

—Tagsyr, gyzyňy berip gaýtarsaň, gulluk— diýdi. Iň soňunda Köse gezek geldi. Köse ilerräk omzap:

—Tagsyr, seniň bilen gepi ýençgileşip oturmaly, bir agyz gep, gyzyňy berýämiň, bermeýämiň?— diýdi. Patyşanyň gahary gelip, jellatlara ümläp goýberdi. Jellatlar sawçylaryň ýakalaryndan tutup, meýdana çykaryp, her haýsynyň arkasyna gamçy urup çykdylar-da:

—Bar hezzet, sylagyňyz şu bolsun, gören-eşidenleriňizi habar beriň—diýip goýberdiler.

Patyşa bir wezirine aýtdy:

— Ilça, habarça ölüm ýokdur, bulara ölmän ýurduna aşar ýaly azyk, harajat berip. goýberiş — diýip buýurdy.

Bular gamçyny iýip, az-kem harjlanyp sürüp gaýdybersinler. Sürüp Çardagly Çandybile geldiler. Atlaryny baglap, meýhana girdiler. Görogly aýtdy:

— Hä, Köse, aman-sag geldiňizmi?

— Geldik, Görogly.

— Hany, näme iş bitirip geldiňiz?

— Biziň bitirmedik işimiz ýok, Görogly.

— Patyşa näme sylag etdi, näme horluk etdi?

— Patyşa hiç kişini biziň ýaly sylan däldir.

— Hany, egniňdäki serpaý, biliňde pyçak, aý palta görünmeýä-le? Hany, sylag-serpaý?

—Görogly, biziň her haýsomyza kyrkdan-kyrkdan gamçy urup çykdylar, biziň sylagymyza şol, serpaýymyza şol. Ondan başga ölüm gerekmi bize.

— Öwez oglum, sora, bu samsyklaryň nirelerine urdularka?

Öwez aýtdy:

²⁵⁴ Taň=Daň, bu ýerde ol bir gün

- Mährem²⁵⁵ aga, niräňize urdy patyşa?
 — Öwez jan, arkamyza urdular. Onda Görogly:
 — Bulary arkan ýatyr-da garynlaryna-da ur, bularyň iki ýany hem deň bolsun — diýdi.
 Öwez hem bir ýogyn gamçyny alyp, urmaga taýýarlandy. Köse aýtdy:
 — Öwez jan, indi urança boldy, indi duruber— diýdi. Görogly aýtdy:
 — Mätel, Gyraty getir.
 Köse Gyraty getirdi. Görogly ýaraglaryny dakynyp, özi atlandy. Köse aýtdy:
 — Görogly, sen-ä gahar-gazap bilen atlandyň welin, ýa alyp gelersiň, ýa-da ölüp gelersiň.
 — Köse, işalla, alyp gelerin.
 — Alyp gelseň, bizler toý tutumak bilen bolubereýlimi? Ýa bizem oturybereýlimi?
 — Toý tutumak bilen boluberiň, Köse.
 — Hany, nähili toý tutaýly?
 — Ynha, şu hili toý tutuň — diýip, Görogly ýigitlerine garap baş keleme söz aýdar gerek:

Bir gözel alar men ol Öwez jana,
 Toý şaýny tutuň, tä men gelinçäm.
 Bir habar iberiň hana soltana,
 Dursun gullugynda, tä men gelinçäm.

Bir habar iberiň Halap, Şirwana,
 Bir toý tutuň, älem galsyn haýrana,
 Günde kyrk guzyny çekiň bir ýana,
 Iýsin goç ýigitler, tä men gelinçäm.

Ylgar edip sürsem baş müňi, ony,
 Oglum üçin gaýgyrmaryn bu jany,
 Tamamy zer guşak, zerkeşde dony
 Geýsin ýigitlerim, tä men gelinçäm.

Bize duşman bolan Reýhan Arapdyr,
 Pir bolmasa, merdiň işi harapdyr,
 Çişde kebab, pyýalada şerapdyr,
 Içiban mes boluň, tä men gelinçäm.

Görogly beg, sygyнар kadyr suwhana,

²⁵⁵ Mährem, Sapar Kösäniň lakamy. Mährem, özbek hanynyň köşükde hanyň iň ýakyn adamsy bolupdyr. (AG)

Gyrat münüp, ylgar eder her ýana,
Goý, görripler bolsun bagry girýana,
Şaýyn tutsyn ilim, tä men gelinçäm.

BU SÖZI aýdandan soň, Gyratyny münip, Görogly gidiberdi. Dört gün ýol ýöräp, başilenji günü ilki ağşam bir suwdan geçdi. Görogly suwdan geçendirin güman edip atyny sürdi, hiç bu suwuň soňuna çykybilmedi. Daňa ýakyn: «Alla janym, men bu ýerde kän gezäýdim öýdýän, öň bular ýaly suw görmeýädim» diýip, atdan düşüp, syn edip görse, bu ýeri şol ilki ağşamky gezip ýören ýeri, başy aýlanyp, aty terslin-oňlyn dolap, öz erkine goýman ýören eken. Görogly bu niçik iş boldy diýip hapa bolup: «Öwezim, men seniň ýaryňy tapabilmedim» diýip, sazyny goluna alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Alnymyzdan dogdy täleý ýyldyzy,
Nirde bolar Leke patyşaň gyzy,
Arzuwlap tapmadym ol ala gözi,
Toýlar-tomaşalar tuta bilmedim.

Çandybil üstünden atlar inderip,
Sekiz ýigidimi nähak gönderip,
Ýanan çyragymny urup syndyryp,
Men bu çaydan o ýan öte bilmedim.

Men geçmişem indi şirin janymdan,
Hekim ata: habar algyn halymdan,
Men-menlikden çykdy Çandybilimden,
Dönüp, Çandybile ýete bilmedim.

Görogly beg, ýat et kadyr hudany,
Goluňa alawer polat naýzany,
Şat etsem diýp çykdy men Öwez jany,
Ukusyz ýol ýöräp, ýata bilmedim.

BIRNÄÇE gije-gündizläp ukudan galyp gelýän Görogly, bu sözüni aýdyp, tirsegine söýenip uka gitdi, kemsiz ukusyny alyp turdy, görse, daň säher wagtлары bolupdyr. Uklap dynjyny alyp turandan soň, munuň keypi ýerinde, indi hemme tarap gözünüň öňünde aýdyň. Atlanyp Leke patyşanyň ýurduna baka sürüp gidiberdi. Görogly beg sürüp bir näçe gije-güidiz ýol ýöredi. Gidip barýaka, bir garry adam sataşyp, munuň bilen ýoldaş boldy. Ol garry baba aýtdy:

— Haw, ýagşy ýigit, ugur nirä?

—Ugur-a Leke patyşanyň ýurduna, şeýle-şeýle maksadym bar — diýip, Görogly garry baba gürrüň berdi. Onda garry baba:

—Patyşaňyň gyzy Gülruhyň bagbanyna **Saňsar baba** diýerler, şol saňa Gülruhy çagyryp berer, sen bärden baraňda, şol Saňsar babany tapyp, eliňe salgyn— diýip tabşyrdy. Görogly:

— Baba, sen nirä barýaň? — diýip sorady.

— Oglum, ýurdumyzyň bir uly baýy bar, şol şu gün toý edýär, şoňa barýan.

— Baba, ol toýa hemme kişinem elterlermikä? — diýip Görogly sorady. Onda garry baba:

— Elterler oglum, elterler — diýdi.

Gün guşluk boldy, ikisi sürüp, bir kentiň çetinden bardylar. Görseler, bir baý adam toý tutmaga başlapdyr. Baş-alty sany ak ýeleňli²⁵⁶, ak oý meýdan-da örlük öý²⁵⁷ dikilipdir. Märeke öňünden ýygnanmaga başlapdyr. Bular-da bärden bardylar. Toý märekese görse, ynha aty, özi bir gaýry nagyş, bezegli ýigit, bir adam ylgap ýanyna geldi-de:

— Haw, ýagşy ýigit, atdan düşseň, at tutaýly! — diýdi.

— Düşsem düşerin. Meniň atym daşrakdan geldi, bir oglan mindirip gezdirdi.

Bir oglan mündürüp Gyraty meýdanda gezdiribersinler. Ýaňky at tutan adam gelip, ak öýüň gapy-kilmini ýokary göteriberdi.

— Aw, myhman, bagsy geldi, myhman bagsyny töre geçiriň.

Görogly töre geçip, güberilip oturdy. Görogla çay berdiler, çilim berdiler.

—Myhman bagsy, al eliňe sazy— diýip aýtdylar. Ozalam galyň sazandalar çalyşyp otyrlar. Galyň bagşylar hem aýdyşyp otyr. Munuňam eline sazy berdiler.

Görogly ozalyny Nowaýydan tutdy, yzy Talkyn, iň soňun Ylgar ýoluna ýazdyrdy. Hemme bagsy-sazanda baýragy muňa berildi.

— Uly at dokuz mezil ýoldan gaýtjak, baş yüz tümen tylla, bir ýorga ýaby, bir ýüpekli don hem baýragy bar — diýip, jarçy ilki aňşamdan ertirki boljak at çapgyny gygyryp habar berdi.

Ertesi daň bilen at çapylýan ýeriň toýhanasyna märeke ýygnanyberdi. Şol wagt muňa çapmaga iki at gitdi. Bu atlar gidenden soň, bir adam Göroglynyň ýanyna gelip:

—Haw, myhman bagsy, seniňem atyň satanlagrak görünýä, ýüzi-gözi hyrsyz görünýä-le, atyňy çapaýmarsyň-a?

²⁵⁶ Ýeleň= Ýörite dokalyp, ýa ak matadan gotazlap, ak öýüň gamsynyň daşyndan aýlanýan bezeg.

²⁵⁷ örlük öý=Gelin bilen ýigidiň ilkinji ýatýan öýi.

— Bir ezber çapyksuwar oglan tapberseňiz çaparys. Bir ýeňil oglany mindirip, hemme atlaryň yzyndan Gyratam iberdiler. Märeke heniz doly ýygnanmanka — gün guşlukda Gyrat ortadan tazy oýnan ýaly, tasap geçdi. Oglan aýlanyp toýhana geldi.

— Haý, oglan, atlar bilen bile Gaýtdyňmy, ýa-da orta ýoldan gaýdyberdiňmi?

— Agalar, bile gaýtdym.

— Hany, onda ýoldaşlaryňdan, süýregçiden heý bir gara — çyra ýok-la?

— Agalar, men ýoldaşyňzy-da bilemok, süýregiňzi-de bilemok. Men diňe atyň jylawyny bära öwrenimi bilýän, gaýdyp meniň gözüm töweregem, ýerem gören däldir.

— Bu gelşiň bilen saňa baýrak bermeýäs. Pellehanadan atlary goýberen emini görüp, onsoň berjek. Bolmasa seniň bu gelşiň birhili bolýa. Habary kimden al: giden atlardan al. Günortan bir at geldi, öýleden soňra bir at geldi, ikinnin emini geldi.

— Haw, inim, myhman bagşyň atam şu atlar bilen bile gaýtdymy, ýa-da orta ýoldan gaýdyberdimi? Sen dogryňy aýt!

Onda emin aýtdy:

— Myhman bagşyň atam geldimi? Men ony jylawlap, atlardan iki tanap boýy yzda goýberipdim.

Emin şeýle diýensoň gep gutardy. Baş ýüz tümen tyllany sanap berdiler. Görogly baş ýüz tümen tyllany horjuna salyp, ýüpek dony atyň syrtyna bökderip, ýorga ýabyny çapyksuwar oglana berdi. At çapysyk sowulandan soň märeke pälwan meýdanyna tegelendi.

Ýene bir adam Göroglynyň ýanyna geldi:

— Haw, miman bagşy, sen bagşy, sazanda baýragyny aldyň, atyňam ozdy, göz aýdyňa ýakyn ýigit ekeniň, hany, seniň pälwançylyk bilen işiň ýok, alla?!

— Ýok, pälwançylyk bilen işim bolmaz.

— Şu göwräň bilen bir emäl edip bilersiň, hany, göreş tutsana.

— Rast aýdýasyň, ýagşy ýigit, şu göwräm bilen ýykylaýsama ýykylanym, emma ýykaýsam weli ýykylany ölüm pellesini tutduraryn.

Onda oturanlar:

— Eger sen öldürseňem gany ýok, gel, göreş tut — diýişdiler.

— Gel, tutsak tutaýaly — diýip, guşagyny gowşadyp, orta çykdy.

Ýeke öýliň horazy ýaly, töweregi gabap ýören bir uly pälwan bardy, ol şägirtleriniň birine:

— Bar, köwek zaňňary ýere ur, ol zaňňar ortada näme işläp ýörýär — diýip buýurdy.

Pälwanyň bu sözi Göroglynyň gulagyna degdi. Görogly öz içinden: «Meger özüň gelmersiň-dä» diýip, ýaňky şägirdi bilen gujaklaşyp göreşip gidiberdi, Görogly muny

ýykaýyn diýse, derrew ýykjak, ýöne bilgeşleýin munuň bilen kän wagtlap tutluşan bolup, ýaňkyny zordan ýykan kişi bolup, iki dyzyny ýere degirdi. Ýaňky uly pälwan muny görüp, tarsa ýerinden turdy. Ädigini çykarman, guşagyny gowşatman, gelip şatyr-şatur Göroglynyň bilinden tutup, göterýäjek boldy, bolmady. Ol ýaňa kakýa, bu bu ýana kakýa, içinden ildirýär, badak salýar, ýanbaş atýar, bolmaýar. Görogly edil gögerip çykan agaç ýaly, gas gaty bolup durýar. Bu pälwan halys ýadady. Göroglynyň ýüzüne seretdi-de:

— Miman bagsy, jadygöý bolaýma? Hiç ýeriňden gymyldamyýasyň-a? — diýdi.

— Ýok, jadygöýlük bilen-ä işim bolmaz. Sen bildigiňden galma, bilýän emelleň bolsa ediber.

— Biz-ä ämälimizi edip bolduk.

— Emeliňi edip bolan bolsaň, mäkäm dur — diýip, Görogly elini onuň guşagyndan ýazdyryp alyp, iki bykynyndan gujaklap, dikine ýokary göterdi-de, aýlap-aýlap, dik asmana atyp goýberdi. Bu pälwan naýza boýy atylp gitdi. Şondan kelemenläp gygyryp gelýär:

— Dat miman bagsy, eger ýere düşürmän tutsaň, egnimdäki ýüpekli donum seniňki.

Görogly bykynyndan, ýagyrynysyndan tutup ýerde goýdy. Essine gelip görse, bykynyndan tutanda bir gapyrgasyny döwüpdür. Ýagyrynysyndan tutanda bürgüt ýaly, penjesini geçiripdir. Oturanlar:

—Haý, bu biziň päliwanymyzy öldürdi—diýip, ylgaşyp geldiler. Ozal wada edenlerinden soň bolmady:

—Aý, dostlar, aýplaşmaň, meniň ýykan adamym ýykan günümiň ertiri essine gelýändir

— diýip, pälwanlyk baýragyny hem aldy.

— Toý aman sowuldy — diýip, jarçy gygyrdy. Märeke dargamaga başlady.

Pah, galyň ak sakallary bir topar, gara sakallary bir topar, ýaş ýigitleri bir topar, gelinleri bir topar, gyzlary bolsa topar-topar bolşup gaýtdylar, Görogly bir çetden sürüp barýar.

Görogly ýetmiş iki dile düşýärdi. Bir iki ýarym nowça gyzlaryň käbir sözüne düşenok.

—Alla, jahan eýwany giň ekeni, ýalançyda meniňem düşmeýän dilim bar eken-ow. Şu barşyna toý ýerine geldiler. Bir ak sakgal baba Göroglynyň ýanyna geldi:

— Haw, miman bagsy, men toý edýän adamyň içki diwan begisi. Bar, çay äkel, temmäki äkel, saçak elt — diýip hyzmatçylara hyzmat buýurmak bilen seniň bilen-de gürründeş bolmaga elim degmedi. Indi toý bolsa sowuldy, elim bolsa boşady. Seniň bilen bir gürrüňleşsim gelýär. Men seni köp bir sazanda bagsy diýip eşitdim— diýdi. Bu ak sakgal Göroglyny bir ak öýe eltip çay, çilim berip:

— Miman bagsy, şular ýaly gelin-gyzzar, ýüwürük atlar siziň ýurduňyzda-da bamy?— diýip sorady.

- Eý, ýaşuly, bir ýurtda bolan hemme ýurtda-da bolar.
 — Onda sen şulary taryp edip, maňa bir nama düzup ber.
 — Meniň nama düzenim ýagşy weli, bu gelin-gyzlar meniň dilime düşjek däl.
 — Haý, olar düşmese, men duşýän, namajyk aýdyp beräý, bularyňam içinde düşeni bolar.
 — Baba, saňa aýdyp bersem, siziň iliniň hiç bir zady biziň iliniňkä meňzemeýä—diýip,
 Görogly baş keleme söz aýdar gerek:

Ýolum düşdi Gürjüstanyň ilinden,
 Illeriň bar, biziň ile meňzemez.
 Seyran etsem bakjasynyň gülünden,
 Gülleriň bar, biziň güle meňzemez.

Gara lybas geýer, egni düwmeli,
 Gözelleri bir-birindei öwmeli,
 Begleriň bar, tarypyny diýmeli,
 Hanlaryň bar, Öwez hana meňzemez.

Bahar bolsa güllerini tilerler,
 Başlaryna samry telpek geýerler,
 Atlananda «nida-nida» diýerler,
 Dilleriň bar, biziň dile meňzemez.

Sähralary bardyr çöl beýewanly,
 Gözelleri bardyr ýasy dabanly,
 Çopanlaryň bardyr ýany gabanly,
 Mallaryň, bar, biziň mala meňzemez.

Höwes bilen al şeraplar içmeli,
 At oýnadyp, daşgyn çaydan geçmeli,
 Görogly beg, inçe bildiň guçmaly,
 Billeriň bar, biziň bile meňzemez.

BU SÖZI aýdanson, ak sakgal baba Görogla ýene bir don, bir telpek, bir ädik, bir guşak, baş-aýak serpaý etdi.

—Miman bagşy, häzir saňa sylagym şu. Gaýdyşyňam ýoluň düşse, bir aşam gürrüňleşip geçewergin. Bu sapar saňa kem sylaglyrak boldum. Hol, ak howly, gara bag biziňkidir. Seniň ýaly ýolagçy adama gerek bolar— diýip, bir saçak külçe-gatlama-da getirip berdi. Munam alyp horjuna salyp, Görogly mundan rugsat alyp, ilki aşam sürüp gidibersin.

Gijäiň içinde gelyäkä öz-özüne:

— Alla, Saňsar babanyň öýüni salgy alar ýaly, beýnisi ýukarak, akly gysgarak bir adam tapsam, ýagşy bolardy — diýip hümürdedi.

Şol barşyna daňam bu ýandan agardy. Bir çal sakal adam gelip, öküzleri bilen ýer sürmäge başlady. Görogly özüniň isleýän adamsyny görüp badyna tanady. «Senden habar alsam gerek» diýip, salam berip, ýanyna bardy. Bu adam hem «amanmy, aman sagmy» diýip, öküzleri aýlap gidiberdi. Göroglam güpbe atdan düşüp, atyň jylawyny eýeriň gaşyna gysdyryp, atyň ürşmesinden tutup bu-da yzyna düşüberdi, o çetine gidende bile gidýär, bári gaýdanda-da bile gaýdýar:

— Haw, ýaşuly, arma!

— Bar bol.

— Näme ekýäsiň?

— Künji ekýän.

— Tohumyň müňlesin.

— Aýdanyň bolsun.

— **Öküziň ýörgür ekeni, künanäň düşgür ekeni, demriň kesgir ekeni**— diýip, bu baba bilen gürrüňi alşyp gitdi.

— Ýaşuly, seniň çaydan, çilimden habaryň bamyka diýýäň?

— Paý, oglum, dertden bilýän ekeniň, men ir bilen howlugyp zordan bir çilim çekdim, olam keýip bermedi.

— Onda, baba, men saňa bir çilim bereýin— diýip бүрүнç çilimi horjundan alyp, temmakiden başyny dolduryp, bir çilim berdi. Gurgun çilim, çilim bu babany tutaýdy. Baba ýykylyp-serrelip ýatyberdi. Bir salymdan soň sakalynyň suwuny süpürüp, yerinden galdy.

— Çay içermiň?

— İçerin.

Dessine ot gallap, çay gaýnadyp, ysly çaydan bir tünçe çayam demläp goýdy. Gant-nabatdan goýdy. Babanyň wagtyny hoşlady.

— Haw, ýaşuly, men Saňsar babaňka barýan, maňa şonuň öýüni salgy berseň.

—Aý, ýagşy ýigit, ony soramak geregem däl. Ynha şu uly ýola düşüp bir meýdan ýöräňsoň, öňünden bir ak howly çykar, bir ýan gapdaly ýykylan jaýynyň agzynda bir düýp ullakan çynar agajam bardyr. Oňa meňzeş jaý ol töwerekde ýokdur, bar-da giriber.

Görogly pugta salgy aldy. Ýaňky aýdan yeri bilen sürüp gidiberdi. «Meger çykساň şu çykarsyň» diýip, jaýyň agzyna gelip, köne tanyş ýaly:

— Saňsar baba, öýdemisiň, öýde bolsaň, bir salym bu ýana çyk—diýdi. Hepbik ýaly bükülip, jaýdan bir garry baba çykdy. Görogly salam berdi weli, bu garry salamyny alanok. Gaýta ýüzüne çişnerilip seredýär:

— Baba, meni ýitiripmidiň, araba çykjak horaz ýaly ýüzüme jňkerip durýarsyň?

— Ýok, oglum, seni ýitirimok, ýöne, seni bir adama meňzedýäň, dogrusyndan gelseň, soraýyn, egrisinden gelseň, sorabam durjak däl, derrew şu ýerden güm bol.

— Dogrusyndan geleýin, baba.

— Dogrusyndan gelseň, Çardagly Çandybilde Görogly diýen bir zaňnar döräpdir diýip eşidýän. Ýeriň ýüzünde meger bolsaň, sen şol bolarsyň.

— Bildiň, edil şonuň özi men, baba.

— Oglum, bäri egil.

«Nätjekkä» diýip egildi weli, garry baba Göroglynyň maňlaýyndan şap-şap ogsaberdi.

— Baba, meni nädiberdiň?

— Oglum, atdan düşsene, habarjygyňy alanyn, habarjygyňy.

Göroglyny atdan düşürüp, çay berip, çilim berdi.

— Hany, oglum, habaryňy ber?

— Baba, saňa habarymy bersem, patyşanyň Gülruh atly gyzy barmyşyn, onuňam bagbany senmişiň. Şony meniň elime çykaryp berme alajyňy et, baba.

— Paý, oglum, sähedini oňaryp çykan ekeniň-ow.

— Ol niçik, baba?

— Patyşa erkek göbekli maşgalasy bilen ýedi ýaşardan, ýetimiş ýaşara çenli, wezir wekil bary şikara gitdiler, galasynda jandar ýok, oglum.

— Galasynda bolanda-da men urşup, gyrlyşyp adam äkitmäge gelemok, baba. Maňa hilesini salgy ber, men hile bilen äkitjek, baba.

— Hilesini salgy bereýin, oglum, babaň göwnüni tapsaň.

— Baba, göwnüň näme bilen tapylyjak?

— Aý, oglum, düşmedik kişi bolup oturma, bu wagtlarda teňňe, tylla gezek geldi, teňňe, tylla — diýip, baba synyny ýazyberdi.

— Baba, sen synyňy ýazmasaň-da saňa az bermerin. Saňa kyrk tylla bereýin, bolýarmy?

— Baý, baý, munyň babaň çakjasyna ýokam bolmaz.

— Eýse, ýene kyrk tylla bereýin.

— Babaňa ol çay pulam bolmaýar.

— Eýse, ýene kyrk tylla bereýin.

— Oglum, babaňy henek edip oýnama, kyrk-kyrkdan gürrüň bolmaz, berseň düzüwlije ber, düzüwlije.

Atyň alan baş ýüz tümen tylla baýragy horjundady. Görogly horjuny alyp, synynyň üstüne guýaýdy. Baba üç gezek arkasyna kakyp:

— Oglum, indi bir zat bolsa bolar — diýdi.

— Hany baba, salgy ber?!

— Oglum, häli bişmän ekeniň. Eger men saňa salgy bersem, senem baryp gyzy äkitseň, patyşada awdan gelse, menden ýetenini bilip, başaşak ýere gömüp, meniň aýagyma at baglar, oglum. Sen bir bazar arasy şu ýerde görünmän ýat. Men ertir bazardan şaýymy tutup, göçi Çandybile ugradaýyn, onsoň saňa salgy berýän, oglum.

Baba şu patyşanyň zulumyndan gaçyp gitmäge ýer gözläp ýören eken. Görogly babanyňkyda bolubersin. Ertesi baş ýüz tümen tyllany alyp, Saňsar baba bazara girdi. Ýigrimi tyllalyk ineri ýigrimi bāşe alýar, ýigrimi başligi otuza, otuzlyk maýany kyrka alýar. Iner, maýa, meşik, mytara, azyk şaýyny tutup, baba ilkaşam göçüni ýola saldy. Görogly aýtdy:

— Hany, baba, indi bir salgy ber.

— Oglum, kerwen gidibersin. Çay içeýli, çilim çekeýli, onsoň saňa salgy bereýin.

Bu baba kerwen bir neme arany açsyn diýip, Göroglyny güýmeýär. Zymdan kowgy bolarmyka diýip gorkýar. Çay-çilim keýplerini köklediler.

— Hany, baba, salgy ber-dä!

— Oglum, salgy beresem, pylan ýerden aýlanyp barsaň üç ýüz altmyş çar bagy bardyr, belentligi kyrk gez, düýbi on iki gezden tutulan galasy, goladan derwezesi bardyr, oňa-da hiç zat kār etmez, ondan neneň edip geçjegiňi özüň bilýäsiň, bar mundanam hilesini tapyp geçäýdiňmi, ahyrda üç ýüz altmyş çorsy bardyr, mundan nädip geçjegiňi özüň bilýäň. Ondanam geçaýsaň, saraýyň agzynda **Hupnyşan** diýen dogagöý, Jadygöý ýeňnesi bardyr. Şonuň göwnüni tapsaň, seniň eliňe çykaryp berer, göwnüni tapmasaň, seni doga bilen agaç eder, eşek eder, bedeniňi üýtgeder, şo ýerde seni ýok eder.

— Pah, baba, baş ýüz tümen tyllany alyp, salgy beribem «hezil» berdiň-ow.

— Oglum, men saňa salgy bereýin diýip boýun boldum, çykaryp bereýin diýip wada edemok. Ondan beýlesini özüň bil. Alypdyryn tyllany, salypdyrň kisä, göçi bolsa ugratdym— diýip, haýal etmän düýeleriň zzyndan ylgap ötägitdi.

— Baba, sen gepiň soňuny ýolduň-ow, bar, alla ýaryň—diýip, Görogly babanyň howlusynda bolup, ertesi gün batanda atyny babanyň howlusynda goýup, dutaryny eline alyp, gelip бага baka ugrady. Görse, guş bolup uçup girmeseň, girer ýaly däl, derwezesine-de hiç zat kār etjek däl.

Bagyň töweregine ylgap aýlanyberdi. Bu бага suw akyp girýän bir ötük bardy. Görogly şondan sümüp aňrsyna geçdi. Howzuň boýuna barsa, ýaňky garagul çorular-gyrnaklar

howzuň töwereginde serilşip uklap ýatýrlar. Görogly bulary aralap, aňryk geçip gitdi. Köşgüň agzyna geldi. Ortasy giden ötük, biri-birine garap duran dokuz gabat saraý. Görogly Hupnyşany tapmakçy. Ol öz-özüne: «Gel nazarymy pes tutmaýyn-la, töre geçip hemme tarapy barlap gaýdaýyn» diýip, sekiz saraýdan ötüp, dokuzlanjy saraýyň işigini açdy. Açan saraýy Gülruhyň saraýy ekeni. Görse, altyn tagtyň üstünde, dokuz gabat ýassyk taşlap, baş ujuna dokuz köpjek, aýak ujuna baş köpjek, üstünden bir ýukarak körpäni atyp ýatyr. Körpäniň bir ýan burçy serpilip, gyzyň ýüzi açylyp dyr, göýe bulutdan aý çykan ýaly, saraýa ýalp-ýalp şöhle salýar. Muny görensoň, Göroglynyň hem huş başyndan gitdi. Hupnyşanam ýatdan çykdy, beýlekem ýatdan çykdy. Dutaryny eline alyp, «Oýan ha, patyşaň, gyzy» diýip gygyryberdi:

Geldi-ha, mert ogly geldi,

Oýan-ha, patyşaň gyzy!

Demir donly habar aldy,

Oýan-ha, patyşaň gyzy!

Ýola çykdy men ýollanyp,

Öwezim saňa aldanyp,

Geldi ýüz müň hyýallanyp,

Oýan-ha, patyşaň gyzy.

Arzymny eşitsin jepbar,

Şu gün bolduk saňa duçar,

Öwezime bolgun dildar,

Oýan-ha, patyşaň gyzy.

Dag başyndan şirler geldi,

Hatardaky nerler geldi,

Görogly dek ärler geldi,

Oýan-ha, patyşaň gyzy.

PAH, SENIŇ bu aýdanyň bilen gyzyň, tüýem gymyldaman, ýatyr bir ýatysyna. Görogly: «Pah, zaňňaryň gyzy, şunça yhlasly gygyrşyma göwnüm üçinem birjik gymyldamad-ow, ahyry elime düşersiň» diýip hümürdedi.

Habary kimden al: Hupnyşandan al. Bu, Göroglynyň birinji giren saraýyndady. Ol Göroglynyň bu ýana geçenini hem gören ekeni. Emma: «Aý, şeýle biwagt çagda kim bolup biler aý, çorularyň biridir-dä» diýen güman bilen galan ekeni.

Bir mahaldan, gijäniň biwagt mahalyada aýdym-sazyň sesinden saraýyň töründe ala galmagal turdy. «Alla, bu näme galmagalka» diýip, Hupnyşan seretse, Gülruh janyň baş ujunda bir pyýada häzir bolupdyr. Dutary eline alyp, murtuny towlap, daraklygna galypdyr-da, aýdyma zowladyp otyr: «Haý, haram, bet zaňňar, näme aňňyryp dursuň. töre ötmän-ä bilipsiň, hany, indi gaýdyp çyka bilseň?

Görogly ýeňsesine seretse, birinji giren saraýynyň penjiresinden bir gelniň ýüzi görnüp durýar welin, edil ýüz-gözüne polat suwy berlen ýaly. On sekiz örüm saçy bar, olam ýere degip, ujam yzyna gaýdyp, goçgar şahy bolup durýar.

Görogly dikelip seredýär, Hupnyşanam dikelip seredýär. Hupnyşanyň gözi garçgaý, algyr guşuň gözi ýaly içinden parran- parran geçiberdi. Görogly öz-özüne:

— Alla, Saňsar baba muny dogagöý, jadygöý diýýärdi weli, bu dogajady bilen meniň bedenimi üýtgeşdiren bolmasa ýagşy—diýip, ýalt-ýult edip endamyny barlaberdi. Görogly mundan basyldy. Ýene-de özüni nygtap oýlandy — ötenlerden, «zenanyň guşguny bizden bolar» diýip eşidýärdim. Şuňa hoşamaýlap bir söz aýdyp, göwnüni ýumşatmasam-a, bu meni heläk etjek— diýip pikirlendi. Dutary bolsa elinde, Hupnyşana bakyp, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Seriňe döneyin, gül ýüzli peri,
Gel, ikimiz zowky-sapa süreli.
Saňa pida bolsun bu şirin janym,
Gel, ikimiz zowky-sapa süreli.

Awazaňa geldim seniň gaýybana,
Ýakma yşk oduňa, kylma perwana,
Bir geda eýleýip, etme diwana,
Gel, ikimiz zowky-sapa süreli.

Weýeňnama bardym Öwez jan üçin,
Gürjüstana geldim Gülruh jan üçin,
Köp jepalar çekdim sen dek jan üçin,
Gel, ikimiz zowky-sapa süreli.

Görogly beg, sen sygyndyň awana,²⁵⁸
Bil bagladym bir ýaradan suhana,
Senden, menden bir at galsyn nyşana,
Ýar, ikimiz zowky-sapa süreli.

²⁵⁸ Awan= Keramat, aýratyn syrly güýç.

BU SÖZI aýdanda iň soňunda Göroglynyň ady geldi. Bu Göroglynyň ady-awazasy ýalança dolan eken, Hupnyşan aýtdy:

— Haw, zaňnar, sen bir sözüňde Görogly diýdiň, sen ony nirede gördüň?

— Hupnyşan, sen häli nirde gezip ýörsüň, biz Görogly diýenleriň edil özi bolsak nätjek.

— Çardagly Çandybil diýen ýerde Görogly diýen bir är döräpdir diýip, eşidip ýördüm, sen şomy?

— Edil şonuň özi men, Hupnyşan peri.

— Alla, şular ýaly gerçek goç ýigit döräpdir, atarmançylykda, çaparmancylykda, gylyçlylykda, aşly-çörekliликde onuň hiç deňi-taýy ýok diýip, tarypyny eşidip ýördük. Nähili ýigitkä, nähili adamka, ölmänkäk bir görüp bolmazmyka diýip, arzuw edip ýördük, «yhlasa-myrat» diýenleri ýaly, görülse görüläýjek eken— diýip, Hupnyşan gözleriniň egremini güldürip goýberdi.

Munuň gözünüň egremini güldürenini görüp, Görogly dutary diwara söýäp, Hupnyşana baka ylgady, baryp, penjireden kellesini çykaryp duran gelniň boýnundan dolap alyp, bir ýan ýaňagyny agzyna salaýdy, Hupnyşan kellesini sypdyrjak bolýar, Görogly boýnunyň üstünden dolap alypdyr, hiç sypdyranok. Şol hasyrdaşyň barşyna, bu ýan ýaňagy Göroglynyň agzyna jebis geldi, agzyny ol ýaňagyna basdy. Iki ýaňagyndanam gaýym geregini aldy. Onyňça Hupnyşan özüni dogurlap, iki eli bilen Göroglynyň gursagyndan itiberip goýberdi. Syrty gülç edip degdi. Ýene turup gelýär-de:

— Aý, Hupnyşan, bu-da bir oýnunmy? — diýip, gaýta degişýändir öýüdüär. Hupnyşan aýtdy:

— Türkmenleriň asly wagşy bolar eken diýip eşidýädim, çyn eken-ä.

— Wagşa-pagşa ýetiberme häli.

— Wagşa ýetibermän, meni nikäläp goýupmydyň näme? Bu näme etdigiň?

— Nikäläp goýmasam-da, sen maňa aşykdyryn diýip aýtdyň, görmäge arzuw etdim diýip aýtdyň. Gözüň güldürdiň. Onsoň biz-de saňa gunuşdyk-da.

— Haw, zaňnar, aşyk-magşugyny görende, eredip, ýumşadyp, agyz uluňyny duýup, bu günler seniň halyň niçik diýip, gurgunmyň, mesmiň diýip, hal-ahwal sorap gelmezmi ahyry. Sen bolsanň nogtadan boşanan gole ýaly, hasyrdap gelip sokjaberdiň.

— Eý, Hupnyşan, bizler bir sada Türkmen, seniň däbiňizi nä bileýli. Meni beýle aljyradyberme, men bu ýeriň däbini senden öwrenmäge geldim.

—Otur, öwrenmäge gelen bolsaň.

Görogly Hupnyşanyň beýlesinde, bir sellem gürrüňleşip oturdy. Hupnyşan aýtdy:

— Görogly, sen şeýtanyň kül-külüne düşüpsiň, seniň bilen bir iş edäýsemem hiç kim biljek däl, hiç kim duýjagam däl, etsek edäýmeli weli, bir iş edenimize görä, birew-birewi ýene bir aýdan, bir ýyldan irde-giçde bir görsekdik. Emma sen bu ýerden gidenseň, biri-birimizi ýa görýäs, ýa görmeýäs, onuň üçinem senem nebsiňe haý ber, biz-de nebsimize haý bereli. Şeýtanyň boýnuny syndyryp, başga işi goýaly-da, ikimiz kyýamatlyk dogan bolaýaly?!

Ikisi kyýamatlyk dogaýn bolup oturdylar. Hupnyşan dogan bolansoň munuň habarny almaga oturdy:

— Hany, Görogly, habaryňy ber, bu ýerlere näme iş bilen geldiň?

—Habarymy bersem, men Gülruh jan diýip geldim. Şeýle diýensoň Hupnyşan oýlanyp, başyny aşak salyp oturyberdi.

— Hupnyşan, köp oýlanma, bir ýagşylyk, bir ýamanlyk undulmaz diýenleridir. Meniň bilen doganlygy berjaý etjek bolsaň, Gülruhy elime çykaryp berersiň.

— Alla, Görogly, bu ýumşyň agyr ýumuş ekeni. Bu ýumşy buýurjagyňy bilen bolsam, seniň bilen kyýamatlyk dogan bolmazdym.

— Kyýamatlyk doganlygyňa puşman bolsaň, bu ýaňky taşlan işimize ýapýsaýly.

Hupnyşan aýtdy:

— Görogly, oýunçy utulanyny bilse ýagşy diýenleridir, men senden utuldym. Bar, atyň-ýaragyň nirede bolsa getir, eliňe çykaryp bereýin — diýdi.

Görogly daň atmanka babanyň howlusyndan atyny, ýaragyny alyp geldi. Hupnyşan aýtdy:

— Görogly, bu gyz-a mendenem dokuz beter dogagöýdir, saňa bu diri äkitdirmez,

— Maňa diri gerek, men näme ölini öwlüýä elteýinmi?

— Ýok, öldürmek däl, ýöne beýhuş edeýli.

Gülruh jany ýatan ýerinden beýhuş edip, ýorgana dolap getirip, Gyratyň syrtynda, bökderigiň üstünde ganjyga bilen berkitdiler. Bir huşa getirýän dermany hem Göroglyň eline berip, Hupnyşan aýtdy:

— Ýurduňa baraňda, şu dermany burnuna tut, essine geler, bolmasa dokuz ýylky öli ýaly bolup ýatar.

Şu ýerden derwezä gelinça Görogly Gyraty idip, Hupnyşan bilen egin kaklyşdyryp, gürrüňleşip gelýäler. Derwezeden daşary çykyp, Görogly atlandy-da Hupnyşana:

— Alla ýaryň, eden ýagşylygyňa taňyr ýalkasyn! — diýdi.

Düýn-öňňundan bäri gürrünleşen adam, dogan bolan adam bilen aýrylyşmak kyn boldy.

Hupnyşan:

— Alla, Görogly, adam-adamyny ölmänkä ýene bir görüp bilermika — diýip, gözünü bir ýumdy, gözünden ýaş paýrap gitdi. Görogly aýtdy:

— Hupnyşan, sen hapa bolma, men seniň hyzmatyň-da elmydam tapylaryn. Soňra Hupnyşana garap, sazyny goluna alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Çyn söýer men Hupnyşany,
Hemmäge alla ýar indi.
Bize berdiň Gülruh jany,
Ne dileseň, taýýar indi.

Gyratym daglardan ötdi,
Pirlerden keramat ýetdi,
Hupnyşan ýagşylyk etdi,
Ölinçäm minnetdar indi.

Ajaýyp uzyn gollaryň,
Saýraýar şirin dilleriň,
Bagyňda gyzyl gülleriň,
Gyş günleriň bahar indi.

Merdiň göwnüni hoş etdiň,
Gülruh jany ýoldaş etdiň,
Leke patyşany daş etdiň,
Ölinçä bolsun zar indi.

Höwäsिम bar talgatyňda,
Mydam ýörsem söhbetiňde,
Görogly beg hyzmatyňda,
Tä men ölinçäm bar indi.

GÖROGLY sözüni tamam edip, alla ýarlaşyp, sürüp ötagitsin.

Habary kimden al: Hupnyşandan. Derwezäniň birini ýapyp, birini ýarymçyk açyp seredip galdy. Ara agaç diwar düşüp, Göroglynyň garasy ýitmänkä, derwezäniň galanynam ýapjak wagtynda, gara gözi bilen gözläp, nüzlenip, delmindi-de derwezäni birden ýapyp goýberdi. Görogly gidip barýaka bu hereketi görüp, bütin bedeni gowşap gitdi.

Görogly:

— Pah, zaňňaryň näz edişine seret — diýip, başyny ýaýkap, sürüp gidiberdi. Görogly öz-özüne aýdýar:

— Aý, zaňňar Görogly, «**tilkiniň münde bir sapalagy bolar, iň ýagşysy görünmezlik**» diýendirler, syrtyňda bu gyz, sen zzyňdan ýygyn ýetirip uruş edip, galmagal turzup nätjek, sürüber-de gönüle-de — diýip, tötänläp sürüberdi. Şol barşyna kän günläp ýol sökdi. Niçe dag, niçe derýadan aşdy.

Bir gün säher mahaly dag üstünden barýady.

— Alla, bu gyzdan habar alman sürüp barýan-ow, Gyratyň ylgawyna ýorganyň bir ýan burçy agzyna dyklyp ölen bolaýmasyn, il-ulusyma ölini ýükläp barsam, masgaraçylyk bolar, mundan bir habar alaýyn— diýip, gaňrylyp syrtyna seretdi. Görse, Gyratyň ylgawyna ýorgan ýüzünden serpilip aýrylypdyr. Ozalam owadan gyz, gijäniň çygly şemalam degipdir ýüzüne, Gülruhyň ýüzi agy ak, gyzyly gyzyly, menek-menek, tegmil-tegmil, hal-hal, alkymynyň aşagy kyrk çilläniň gary ýaly bolup durýar. Ak ýüzüniň üstüne gara zülp düşensoň, nähili owadan görünjegi özüňe belli. Muny görensoň, Göroglynyň huşy başyndan göterildi. Görogly öz başyna samraberdi:

— Pah, şu gyzyň başyna dünýe maly sadaka bolsun. Agaýunusam bar, Osmanly ýurduny bir sapar çapawullasam, Öweze mynasyp bir gözəl taparyn — diýip, Gülruh jana göwni gidip, öz başyna samrap, gaňrylyp seredip barýaka, birden Gülruhyň gara zülpüne gözi düşüp, şol ýerde baş keleme söz aýdar gerek:

Sapa dagyň sergininde
Öwser gara zülpüň seniň.
Säher wagty, daň çagynda,
Towsar gara zülpüň seniň.

Alyp geldim uzak ýoldan,
Jerenlije suwsuz çölden,
Gähi sagdan, gähi soldan
Böwser gara zülpüň seniň.

Ýazlasam ýaryň bagynda,
Gyşlasam göwsüň agynda
Sabanyň sergin çagynda
Keser gara zülpüň seniň.

Gyrat münüp, ýollar adam²⁵⁹,

²⁵⁹ Adam=Atmak, ädim atmek, ýörimek

Ýar, şirin lebinden dadam,
Ak ýüzüňde badam-badam,
Basar gara zülpüň seniň.

Gyrat mündüm aga-ýana,
Ýar lebinden gana-gana,
Towlanyp o ýan, bu ýana,
Tasar gara zülpüň seniň.

Dag başynda dursammykam,
Ýar, köýünde ýöresmmikäm,
Ýa men özüm alsammykam,
Ýeser gara zülpüň seniň.

SÖZÜNIŇ şu ýeriňde sakyndy-da göwnüne getirdi: «Men bu gyzy kyýamatlyk oglum Öwez jana niýetläp alyp gaýtdym, bu bozuk niýetim näme, pälimden gaýdaweräýin» diýip pälinden gaýtdy:

Bedew at meýdanda ýörer,
Är bolan lebzinde durar,
Ýa Görogly, piriň urar,
Asar gara zülpüň seniň.

PÄLINDEN gaýdyp, niýetini dograldyp, sürüp gidiberdi. Niçe daglardan aşdy, niçe derýalardan geçdi, niçe çölleri kesdi. Şol gidip barsyna, Çandybile bir günlük ýol galanda, Saňsar babanyň göçüniň yzyndan ýetdi. Saglyk-amanlyk soraşdylar. Saňsar baba aýtdy:

— Oglum, amanadyň eliňe gowuşdy gerek? Gutly bolsun!

— Gowuşdy, baba. Men bu gün Serçemene bararyn, sen Çandybile bararsyň, bar-da kyrk ýigide, Öwez hana, Agaýunusa söýünjile, buşla. Agaýunusam ýelmaýa kejebe gurap Serçemene gelsin, bu gyzy adam şekilli edip, toýy-toý ýaly edip elteýli.

Bu habary eşidensoň baba: düýeleriň burunlygyny üzere getiriberdi. Çandybile gelip, heniz düýeleriň yüküni düşürmänkä, Öwez hanyň ýanyna ylgady. Bärden ylgap barsyna: — Han, Öwez jan, söýünji! Haý, söýünji! Agaň saňa Gülruh jany äkelipdir, söýünji— diýip, gygyryp barýar. Öwez hana söýünjiläp, at münüp, serpaý geýdi. Agaýunusa söýünjiläp, mundanam ala bilenini alyp, kyrk ýigide söýünjiläp, bulardanam ala bilenini aldy. Garaz, Saňsar baba üçin bu gyzyň aýagy düşdi, o gyz baba haýyr berdi.

— Agaýunus ýelmaýa kejebe gurap, Serçemene gelsin diýip aýtdy. Muny diýenden soň, Agaýunusyň wagty hoş bolup, ýelmaýa kejebe gurap, ýelmaýany bezäp, deň-duşlary bilen Serçemene geldi.

Görogly Hupnyşanyň beren dermanyny Agaýunusyň eline berdi.

— Howzuň boýunda Gülruh jan ýatandyr. Bar şu dermany burnuna tut. Essine gelsin. Agaýunus baş ujuna gelip, ýaňky dermany burnuna tutup, üç sagat oturdy, Gülruh asgyryp-asgyryp essine gelip, gözünü süzüp ýatan ýerinden elini serip gygyryberdi.

— Hupnyşan, bu ýana şerap gönder, Agaýunus aýtdy:

— Gülruh jan, bu ýerde saňa şerap nirde, bürew nirde, howlukma, hemmesi ýerli-ýerinde bolar.

Bir del owaz gulagyna degip, Gülruh ýalpa gözünü açdy. Görse, ýatan ýeri çar bag, howzuň boýy. Öz içinden: «Bu görnüş duýşum bolsa ýagşy» diýip, gözünü ýumaýdy. Pikir edip görse oýa ýagyr. Turup aglamberdi. Agaýunus aýtdy:

— Gülruh jan, aglama, ýazyda boýun bolan ýagşydyr, aglamak aýyp bolar.

— Nä ýer diýerler, bu ýerlere?

— Çardagly Çandybil diýerler, bu ýerlere.

— Älhepus, düýn-öňňün dälmedi meniň ýatanym— diýip geňirgendi. Birden onuň Görogla gözi düşdi. Görogly atyna ot berip, iým berip ýördi.

— Şol atyň töwereginde gezip ýörän ýigidiň ýaman tüýsi bozuk ekeni. Dünýäde meni adam äkelen bolsa, şol äkelendir.

— Hawa, şol äkeldi seni.

— Kim diýýäler ol ýigide?

— Oňa Görogly beg diýýäler.

— Çagyr, bäri gelsin.

Aňyrrak baryp, Agaýunus elini salgady. Görogly ylgap geldi.

Gülruh oňa garap:

— Görogly diýenleri senmi? — diýdi.

— Hawa, men.

— Meni äkelenem senmi?

— Hawa, men.

— Meni näme iş etjek bolup getirdiň?

— Gülruh jan, seni Öwez jan diýen ýigidim bar, şoňa gelin etmek üçin getirdim.

— Görogly beg, Öwez jan diýen adyň bir hoşamat eşidip ýörän, biri bolmaly. Men olar ýaly ýigidiň ýary dälidirin. Men bir atarman, çaparman goç ýigidiň ýarydyryn.

— Gülruh jan, Öwez jan diýen ýigidim bar, Mirim, Gammar diýen ýigitlerim bar. Ondan başga-da Sapar Köse başlyklaýyn kyrk ýigidim bar. Dünýäde seniň islän ýigidiňdir, men hemmesini seniň öňünden geçireýin, özüň haýsyny halasaň tut, ýöne, sen bir kejeba minip, gala baka ugra.

Kejebä mündürip, Agaýunus başyny idip, gala baka alyp gitmekçi boldy. Görogly ýol boýy gygyryp bardy bärden:

— Haw, Köse, biziň zähmetimiz haýp bolaýjak ýaly.

— O niçik, Görogly?

— O gyza är ýarajak däl.

— Nätjek ýaramasa, Görogly?

— Köse, garşysyna gidip bolmaz, halanyňa bermeli bolar-da.

Kyrk ýigit bu habary eşidip, her haýsynyň ýüregi bökdi. «Şaýlanaýly» diýip, hemmesi bazara eňdiler. Hemmesi bazara dökülip:

— Haw, mata satan, şol ýüpekli donuň bahasy näçe, aýt derrew — diýşip, iki bahasyny aýdaýsa-da, urup aldylar. Telpek bolsa, ädik, guşak bolsa, iki bahasyna urup alyp, urup alyp ýigitler şaýlanyşmaga başladylar. Hajy Sumsar ýaly galjaňlary telpegini kä maňlaýyna, kä gapdalyna epleýär. Ýoldaşyndan: «Haw dost, haýsynda ýagşy ýaraşýar» diýip soraýar. Seýtek Gyrma ýaly sakaly köpüräkleri sakalyny gatyk bilen ýuwup, darap-darap goýberýärler. **Weli Hyrtman** ýaly boýy kelteräkleri bolsa, ökjesi belendräk ädigi geýip:

— Biziň boýumyzam birneme parh etdi öýdýän — diýşäýärdiler.

Sapar Köse bir gyrmyzy dony geýip, çüri telpegini geýip, bilini dartyp guşap — açygrak daşdan ýylmanagrak görünsin— diýip ýüz-gözüne ýag sürtüşdirip:

— Ilki bada gyzyň öňünden men geçjek—diýip, urdy bozdumana gamçyny, gelip Kejebäniň öňünden süýnüp-sarkyp geçip gitdi. Köse öz içinden: — Zyzndan häli «bäri gel» diýip aýdar, şindi «bäri gel» diýip aýdarlar— diýip, pikir etdi. Hiç zyzndan idän adam bolmady. Kyrk ýigidiň kyrkysam geçdi. Gyz hiç haýsynam unamady, halamady. Görogly bularyň zyzndan Öweziň esbabyny düzedip, atyny altyn-kümüş göwherlerden bezäp, Öweziň käkilerini darap, ýüzi-gözüne timar berip, kemini goýman, ýene özi ýaly, bir topar ýigidi saýlap, olaram bile goşup ugratdy. Göroglynyň özi bolsa ýene kejebäniň ýanyna baka gaýtdy. Bir mahaldan Gülruh janyň gözi Öwez jana düşdi. Kejebäniň gapdalyny göterip:

— Haw, Görogly beg, şol topar atlynyň içinden gelýän ýigit adamzatmy, perizatmy, ýa-da jyn, arwahmy, ýa-da meniň gözüme görünýän bir ruhmy?

— Gülruh jan, meniň Öwez jan diýen ýigidim şol ýigitdir.

— Öwez jan diýen ýigidiň şol ýigit bolsa, men şoňa özümi bagyş etdim, mün janym bolsa baryny bagyş etdim.

Bol, bol, Görogly beg bol. Niýetine ýetdi, depesi göge degdi. Şol wagt ilat-da: «Gelin gelýär» diýşip, **çozan-da-çopan bolşup**, öňünden çykyp ýetip gelýärdi.

Görogly beg sazyny goluna alyp, il-ulusyna garap baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,
Ýol beriň, gyzlar geleýdi,
Jepa çekdi eziz janlar,
Ýol beriň, gyzlar geleýdi.

Ilerdäki gaba agaçlar,
Şahasyna gonan guşlar,
Garkyldaşar ýaşylbaşlar,
Seçiliň, gyzlar geleýdi.

On iki aýdan geler gurban,
Sallanyşar gyz-u juwan,
Ýol üstünde goşa nerwan,
Ýol beriň, gyzlar geleýdi.

Biziň illeriň sopusy,
Başynda mahmal topbusy,
Araz çayynyň köprüsi,
Üstünden gyzlar geleýdi.

Ýol üstünde goşa çynar,
Dök ýapragyň, düşe çynar,
Ylaým, mün ýaşa çynar,
Saýaňa gyzlar geleýdi.

Dag başynda çykan otlar,
Ony bilmez haýwanatlar,
Boýny bir gez bedew atlar,
Süzüliň, gyzlar geleýdi.

Ýol üstündäki söwütler,
Her kim öz ýaryn öwütlär,
Bedew atly beg ýigitler,

Sowulyň, gyzlar geleýdi.

Gara öýden damar damjy,
Bedew ata urup, gamçy,
Ýol üstünde alamançy,
Sowul-ha, gyzlar geleýdi.

Joşma-ha, Görogly, joşma,
Gyrat münüp, hetden aşma,
Ýyldyz dagdan inen çeşme,
Durlan-ha, gyzlar geleýdi.

BU SÖZI aýdyp, galasyna geldi. Öwez jana on gije-gündizläp toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňne diýene teňne, serpaý diýene serpaý berdi. At çapdyryp, altyngabak atdyryp, bagşy aýtdyrdy.

Habary kimden almaly: Kösedem. Bu, toý bolup duran wagtlary Köse aýlanyp gezip ýör, öz içinden:— O ýana baryp, Leke patyşadan iýdik gamçysyny, bu ýana gelip, özünden iýdik gamçysyny, nesýe-nowgan don-telpek alyp, bu gyzy alarmykak diýdik, o-da bolmady. Gaýga bergä batyp galdyk. Şol nesýe alan don, telpegimiziň bahasyny üzer ýaly heý Görogludan bir zat ýonup bolmazmyka—diýip pikir edýärdi.

Toý sowulansoň Görogly aýtdy:

— Köse, bir ýana atlansaň bolmaýamy?

— Nirä atlanjak?

— Bulara nika gyýar ýaly, bir molla tapyp, nika gyýyp goýber ahyry.

— Ah, Görogly, Görogly, käbir wagtlar seniň şunuň, ýaly masgara bolup, öz aýbyňy özün açýmajygyň bar.

— O niçük, Köse?

— Haw, Görogly, ilatyň aýtmazmy ahyry, «Göroglynyň kyrk ýigidi bar, kyrk ýigidiniň içinde tagta başyny tutup, nika bilýän hem ýok ekeni» diýip, seni masgara etmezlermi?

— Köse, seniň käbir wagt şunuň ýaly akyl beräýmäň bar-ow, eýse haýsyňyz nika kylyp bilýäsiňiz?

— Görogly, men ýedi ýaşym dolduran günüm enem-atam meni saçaklap-köýmetläp eltip, elimden tutup molla berdiler, ýedi ýyl okadym. Meniň öwrenenim-okanym nikadyr.

— Sapagyň nirä barypdy, Köse?

— Ebjetden gidip, höwwezden çykypdym.

— Bä, sen-ä bilinmän ýören, baryp ýatan çuňňur ahun ekeniň, beýle bolsa, nikany özüň sawaweri, Köse.

Köse begenip:

— Ýör, Öwez jan— diýip, Öweziň elinden tutup haremhana gitdi. Baryp Gülruh bilen ikisini elleşdirdi-de:

— Gülruh jan, Öwez jana özüni bagyş etdiňmi?—diýdi.

— Etdim.

— Öwez jan, senem aldyňmy?

— Aldym.

Köse bularyň her haýsyna uç gezek aýtdyryp, zyndan hem: «Byzaw geçdi, tyzow geçdi, byzaw geçdi, byssymylla allaw ekber. Nikanyň iň ulusy, ine şudur» diýip, Köse dönüp gaýdyberdi. Gülruh jan zyndan gygyrdy:

— Märem aga, Görogly meniň ýanyma bir gelip gitsin. Köse Göroglynyň ýanyna geldi.

— Köse, nika gyýdyňmy?

— Ölinçä birn-birinden aýrylmaz ýaly nika gyýdym.

— Köse, indi seniň nika puluň näme bolmaly bolar?

— Görogly, mollalardan, kazylardan baş ýüz tümen tylla bolar diýip eşidýädim.

Görogly aýtdy:

— Gülruh seniň gyzyňmydy, Köse, näme oňa baha aljakmy?

— Görogly, hakyna garanyňda şol baş ýüz tümen tyllamynyň, ondan bu ýanyny hem öt, geç, diýip razylaşaň ýagşy bolar, emma gyza-pyza ýetiberme. Öt-geç diýseň—seniň üçin geçeris. Ýagşysy razylaşyk etmek gerek.

— Eýse, Köse, saňa iki dokuz tylla bereýin, iki mysгал nabat bereýin, iki güreňke çay bereýin, bir gowy donam edeýin. Köse, beýlesini maňa ötewergin.

— Alla, Görogly, maňa birneme jebirrag-ä bolýar weli, näme-de bolsa, galanyny öteýin, ýene birinde sylarsyň-da. Köse razy boldy.

— Haw, Görogly, saňa Gülruh jan bir gelip gitsin diýip aýtdy.

— Bolýar, ýagşy, bu-da gerek bolar — diýip, dutarynam alyp ugrady. Işigiň agzyndan geldi, görse, işik ýapyk. Görogly öz-özüne: «Sesimi çykarman, menem işigi açyp goýbersem, bularam bir işiň üstünde bolaýsa, ýagşy bolmaz» diýip, daşardan gygyrdy.

— Haý, Gülruh jan, näme işiň bar? Gülruh tarsi ýerinden turup, işigi açyp: «Geleweri, Görogly aga» diýip, töre geçirip oturdyp, Görogla çay, çilim berdi. Görogly:

— Hany, Gülruh jan, maňa näme hyzmat bar?

— Görogly aga, saňa hyzmatym, enem-atam meni goýun goltugynda saklamazdy. Ir-u-giç bir äre bererdi, emma Öwezden gowy ýara bermezdi. Men maksadyma ýetdim,

senem maksadyňa ýet. Ýöne welin, meniň üýtgeşik çar bagym bardy, üç ýüz altmys çorym bardy, Hupnyşan atly dogagöý, jadygöý, aýýar ýeňnem bardy. Bularyň içinden sen meni nädip alyp çykdyň? Hemmesini gyryp, yzyna gan çäýkap alyp çykadyň gerek?

— Gülruh jan, sen zyýndan gaýgysyz bolagaý, seni hamyrdan gyl sogran ýaly edip alyp gaýdandyryn. Ne bagyň duýandyr, ne bagbanyň duýandyr — diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Bardym-da bir бага girdim,
Ne bag duýdy, ne bagbanyň.
Gyrmyzy gülleriň tirdim,
Ne bag duýdy, ne bagbanyň.

Bir goç ýigit şikar etdi,
Baryp Gürjüstana ýetdi,
Hupnyşan ýagşylyk etdi,
Ne bag duýdy, ne bagbanyň.

Tirsin täze gülleriňden,
Sorsun şirin dilleriňden,
Öwez guçsun billeriňden,
Ne bag duýdy, ne bagbanyň.

Säher wagty bilbil ötdi²⁶⁰,
Gülni görüp pygan etdi,
Görogly maksada ýetdi,
Ne bag duýdy, ne bagbanyň.

BU SÖZÜPI tamam edenden soň, Gülruh:

— Berekella, Görogly aga, men zyymdan arkaýyn boldum, bar saňa rugsat.

Görogly gaýdansoň, Öwez jan bilen Gülruh jan gülşüp, oýnaşyp ýaşabersinler.

Görogly haremhanasynda Agaýunus perizady bilen döwran sürsün.

²⁶⁰ Ötmek=owaz, ses

VII ARAP REÝHAN

Habary kimden al: Görogly beg Leke şanyň gyzyny alyp gaýdyp, Öweze gelin edip toý-tomaşa berdi. Bu toý sowulyp gutarynça Handan batyr hemişe öz başyna hüňürdäp gaýgy-hasratda boldy. Toý sowlandan soň hem gaýgyly-gamly tukat oturdy.

Görogly:

—Haw, Handan batyr, saňa näme boldy, sen gaýgyly görüňärsiň-ä. Mert ýigit göwnüne gaýgy getirmez diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Gaýgy-gussa getirmegin başyňa,
Handan batyr-esrik nerim, näm boldy?
Sen özüň belet sen agyr goşuna,
Belent başym, eý serdarym, näm boldy?

Bu gün men bolaýyn başyňa bende,
Diý sözüňi, näme galdyň armanda,
Sen dek batyr bolmaz Rum, Ispyhanda,
Algyr guşum, boz şuňkarym, näm boldy?

Diý sözüni, näme akar göz ýaşyň,
Azat bolsun giýň jahanda bu başyň,
Ok degende munça akmandy ýaşyň,
Aga begim, geneşdarym, näm boldy?

Bu janym diýmezdim, sizi diýerdim,
Aýra düşsem, oda ýanyp köýerdim,
Görogly diýr, kyýamatlyk diýerdim,
Kyýamatlyk süňk hossarym, näm boldy?

GÖROGLY sözüni tamam etdi. Ondan soň Handan batyr aýtdy:

— Men näme üçin gamlanmaýyn, sen degene-de degýäň, degmedige-de degýäň. Arap seň ýurduňy talap, ýeňňeňi alyp giden bolsa, Hüňkär seniň ataň gözünü oýup, agaňy öldüren bolsa, Ýusup şa bilen Leke şa saňa näme edipdi? Olara-da gün bermediň, ine Leke şanyň gyzynam alyp gaýtdyň — diýdi. Görogly aýtdy:

— Handan batyr, ol şalaryň hemmesi Hüňkär patyşa asylygydyr, onuň gepinden çykyp bilýän dälirler. Şonuň üçinem men kyýamatlyk oglum Öwez jan üçin söz aýdyjy-sawçy iberemde, Leke şa gyzyny bermän, sizi kowup goýberdi.

— Sen kyýamatlyk oglum Öwez jan diýip, oglumy öylendirdim diýip söýünme, gyzylbaşlar ýygyn gurap üstüne döküler— diýip, Handan batyr baş keleme söz aýdar gerek:

— Oglum — diýip, söýünmegin bu zaman,
Üstüne köp myhman geler, Görogly,
Nädeýin, ozaldan kysmatyň ýaman,
Dört ýanyňy ganyňy alar, Görogly.

Mergenleri dag başynda aw awlap,
Atyşbazy serkerdelerin çawlap,
Kyrk müň gyzylbaş geler lalawlap,
Gör, näçe gün uruş salar, Görogly.

Säher wagty agyr toplar atylar,
Muhannes aşyna awy gatylar,
At tozundan asman ýüzi tutular,
Ol gün halyň ejiz bolar, Görogly.

Kyrk müň begzada geler altyn guşakly,
Kyrk müňni arbatly, kyrk müň uşakly²⁶¹,
Kyrk müň öküz münen, kyrk müň, eşekli,
Haýkyryp daşyňy alar, Görogly.

Şol günde aglar sen ýere baş salyp,
Iýdijegiň zäher-zakgun aş bolup,
Handan batyr baryp çyn söweş salyp,
Uç ýüz müňni tutup alar, Görogly.

²⁶¹ Uşak=Nöker

HANDAN BATYR sözüni tamam etdi. Görogly tukat bolup oturubedi, kyrk ýigidem hapa boldy. Görogly turup meýhanadan çykyp, haremhana bardy. Agaýunus Göroglynyň oturşyndan hemişekiligi dældigini aňlap, ondan habar sorady. Görogly Handan batyryň sözüni aýtdy, onda Agaýunus:

— Bular ýaly gürrüňleri göwnüňe alyp, hapa bolup ýörmezler — diýip, Görogla garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Gaýgy-hasrat getirmegin seriňe,
Bedew atly, şir ýürekli, Görogly,
Sen sygyngyn erenlere, piriňe,
Hünäri meýdanda belli, Görogly.

Mert ýigide gaýgy nedir, söz nedir,
Mert ýigide bahar nedir, ýaz nedir,
Är ýigide elli nedir, ýüz nedir,
Gylyç ursa, bady belli, Görogly.

Ýunus diýer, ýalan dünýä gelip sen,
Bu dünýäniň puçlugyny bilip sen,
Sen eneden dogan günüň ölüp sen,
Mertden dogan ady belli, Görogly.

AGAÝUNUS sözüni tamam etdi. Göroglynyň gamy egsildi, derdi ýeňledi, şatlandy. Munuň üstesine-de Agaýunus bir kâse şerap guýup, öz goly bilen sundy.

Görogly ony başyna çekip: «Ýene ber» diýdi. Ýene berdi, onam içdi, «Ýene ber» diýdi, ýene berdi. Onam içdi. Keýpi kök bolup, Görogly:

— Ýunus jan, meniň derdimi böleşýän, ýükümi ýeňledýän ýalňyz sen — diýip, hoş wagt boldy. Agaýunus Görogla göwünlik berip, ony kuwwatlandyryp, sazyny goluna alyp, ýene baş keleme söz aýdar gerek:

Görogly, melul bolmagyn,
Melullyk muhannes işidir,
Bedewlere hyzmat etgin,
At ýigidiň ýoldaşydyr.

Ýigidiň myrady atdyr,
Atsyz ýigitler arwatdyr,
Saklamak täji-döwletdir,

At ýigidiň goldaşydyr.

Ýigide galkan galadyr,
Tasyny²⁶² bilmese beladyr,
Dogana dogan galadyr,
Är ogly diwar daşydyr.

Ýagşy güni birlik eder,
Ýaman güni goýup gider,
Ahyr muhanneslik eder,
Ýat bir belanyň başydyr.

Bilbil bolan çemendedir,
Könüliň şähri mendedir,
Ogul jesetde, jandadyr,
Ogul bir döwlet başydyr.

Ýunus diýer, ýyldyz daglar,
Ahymdan ýas tutdy baglar,
Ölsek, yzymyzda aglar,
Gyzam ýokdan bar ýagşydyr.

AGAÝUNUS sözüni tamam etdi. Munda Göroglynyň wagty hoş bolubersin. Habary kimden al: kyrk ýigitden. Görogly çykyp gaýdandan soň, kyrk ýigit edil pata ýerine gelen ýaly, ýüzlerini aşak salyp, her haýsy içini gepledip, dymyp gam çekip otyrды. Birden Köse aýtdy:

— Haw, ýigitler, bilýärmisiňiz näme bar?

— Ýok, Köse, bilemzok.

— Bilmeýän bolsaňyz, baýak Gülruh gyza özümizi halatjak bolup, baryp, her haýsyzymyz söwdagärlerden nesýe-nowgan don, telpek, ädik, guşak dagy alyp bergä batdyk. Handan batyryň edip oturan gaýgysy il-ulusymyza ýygyn gelmegi däl. Şol berginiň aşagnyndan çykmanyň gaýgysydyr. Onuň sözi bilen bizem gaýgy çekip oturýas. Öwez jan, bar agaňy çagyryp gel, ol o taýda donuny bürenip, gaýgy çekip ýatandyr. Çagyrsin, wagty hoşlaýlyň.

Öwez ylgap gidip, Göroglyny çagyryp geldi. Görogly işikden ätläp girende Köse aýtdy:

²⁶² Tasy=?

— Pahaý, Görogly, senem göwne almaz sözleri alyp, bizem hapa edýärsiň-ow: Handan batyr-a özüniň eden bergisini alada edip gaýgy edýär, biz näme gaýgy edýäris. Geliň wagty hoşlaýlyň. Şerap içeyliň.

Döwre gurap, meýlis edip, käse aýlap, şerap içmäge başladylar. Görogly eline sazyny alyp ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Är ýigidiň sytarasy²⁶³,
Açylar meýdan içinde.
Gylyçdan gyrgyzy ganlar
Saçylar meýdan içinde.

Gylyç keser ýalap-ýalap,
Serdarlarym eder talap,
Altyn käse gülgün şerap
Içiler meýdan içinde.

Bedew atlar demin saçar,
Goç ýigilter meýdan açar,
Muhannesler goýup gaçar,
Ýoldaşyn meýdan içinde.

Bedew atlar goşun-goşun,
Halaýykdyr bizden daşyn,
Keserler duşmanyň başyn
Çarh urup meýdan içinde.

Bedew atlar içden-daşdan,
Ýüregi polatdan, daşdan,
Görogly dönmez söweşden,
Döwüşer meýdan içinde.

BU SÖZÜNI tamam edip, Görogly kyrk ýigidi bilen öz meýhanasynda şadyýanlykda bolubersin.

Indi habary kimden al: Leke şadan. Guşdan-şikardan gelse, ornunda gyzy ýok.

— Muňa bir iş Saňsar babadan gelendir. Baryň barlaň! diýdi.

Ýasawullar yňdarylyşyp gelseler, Saňsar baba nirde, birow nirde, tamynda baýguşdan başga zat ýok.

²⁶³ Sytara=Ýyldyz, bu ýerde täleý, bagyt

Hupnyşany gyssap soradylar, kenizleri gyssap soradylar, asla boýun almadylar.

Dessine müneçjimlerini, gurrandazlaryny ýygnady:

—Ýere giren bolsa-da, göge çykan bolsa-da tapyň. Müneçjimler kitap açyp, gurrandazlar gurra salyp başladylar. Bilimdarlar işini gutaryp:

— Tagsyr, Çardagly Çandybilli Görogly diýen Türkmen gelip, gyzyňy äkidipdir.

— Tagtymdan gyzym giden bolsa, oturdym näme, oturmadyň näme— diýip, leşger ýygnap, bir iş edermen boldy. Ýöne sypaýylary geňeş berip:

— Tagsyr, häzir siz öz leşgerimizi ýygnap gitseňizem, ol bize el bermez. Ol Hüňkär soltanyň kyrk müň goşunyny dagytmadymy? Ýagşysy, sen araplaryň soltany Reýhan Araba bir hat ýaz, Reýhan Arap onuň hötdesinden geler. Eger olam bir iş bitirmese, soň Hüňkär soltana hat ýazyp, şonuň bilen birleşip, leşger jemläp baryp, Göroglynyň il-ulusyny, galasyny weýran etmek gerek — diýişdiler. Leke şa:

— Ýagşy— diýip, Reýhan Araba hat ýollady. Haty getirip Reýhan Araba berdiler. Reýhan:

— Men Görogly bilen uruşmazlyga ant içdim. Men onuň bilen urşup bilmen — diýip jogap berdi. Reýhan Arapdan kiçisine **Aman Arap** diýýärdiler. Haty oňa getirip berdiler, bu-da:

— Men urş, galmagaly goýup, sopy bolup ýörün—diýdi. Mundan kiçisine **Arap Reýhan** diýerdiler — bular uç aga-ini ekenler. Haty getirip muňa berdiler, Arap Reýhan bu haty okap görüp:

— Hany, ýaşulular gitmedimi? — diýip sorady.

— Ýok, olaryň biri ant açypdir, birem pälinden gaýdyp, sopy bolupdyr — diýdiler.

— Hiç haýsy gitmese, onda biz gidýäs.

— Sen gitseň, abraý alyp gelseň, patyşa, ýurdy seniň bilen deň soraşýar.

Gylyjynyň baljagyna ýapyşyp, uruş talap edip ýören Arap Reýhan pilini münüp, Leke şanyň galasyna gelip, pilini baglap, arz jaýynda gol gowşuryp, salam berip durdy.

Bu Arabyň boýy minara kimin, kellesi gümmez kimin, agzy ojak kimin, dişleri küdüň kimin, sakallary kellä urlan söwüt kimin — munuň syratyny patyşa görüp, öz hossaryny gören ýaly, hamsygyp, gözünden yaş goýberiberdi. Arap Reýhan patyşanyň gaşynda bat urup:

— Eý, tagsyr, meniň saglygymda, sen näme gamgyn bolýarsyň ahyry— diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Gamgyn bolma, gözel şahym,

Şol duşmany mat eýlär men,

Ýar bolsa bize hudaýym,

Ahyradyn ot eýlär men.

Keserip akdyryp ganyn,
Oljalap gyz-u-juwanyn,
Gassap ogly Öwez janyn
Saňa jylawdar eýlär men.

Buýurar men zülpükara,
Duşman bolar ýüzi gara,
Adam başyndan minara,
Göwresinden dar eýlär men.

Ýok eder men mirasyny,
Hiç kim eşitmez dadyny,
Söýgüli perizadyny
Alyp, hyzmatkär eýlär men.

Meniň adym Arap Reýhan,
Zamanymda ißer men gan,
Çandybili kylyp ýegsan,
Ilin tary-mar eýlär men.

ARAP REÝHAN bu sözn aýdandan soň, patyşa aýtdy:

— How, Arap, ýalançyda näme maksadyň bolsa menden dile!

— Tagsyr, häli sen meniň nämämi gördüň? Hyzmat bitirip, dilegi ondan soň ederler. Tagsyr, men uzak ýoldan gelen adam, beter ajpgypdyryn, ilki meniň bir garnymy doýur, ýumşuň bolsa soň buýur.

— Baryň garnyny doýuryň — diýip, patyşa aşpezlerine buýrup goýberiberdi.

Munuň nahary ähli Arabystana, Gürjüstana bellidi. Bir juwazçynyň gartaň²⁶⁴ düýesini getirip soýup, saldylar gazana. Çalarak bişirip çekdiler öňüne. Çañňallap urýa, kä töwrizi²⁶⁵ ýarym batman, käte bir batman, ganara taşlan ýaly agzyna atýar, ownugrak sünkler bolsa ýüzüniň ugruna şakyrdaşyp geçip gidýär.

Kemsiz bir düýäniň etini iýip, Reýhan, patyşanyň gaşyna geldi.

— Haý, Arap, birneme çilim nahar boldumy?

— Tagsyr, ýedi ýyldan bäri ýüregim hyltlyrak-keselliräk bolup ýördüm. Bolýa-da, Keselli adama bir çilim nahar boldy-da.

— Hany güýç gerekmi, kömek gerekmi? Sen Göroglynyň üstüne nähili gitmekçi?

²⁶⁴ Gartaň=Garry

²⁶⁵ Töwrizi batman= 3kilograma ýakyn, Daşhouz batmany 20kg

Nahardan keypini köklän Arap agzny köpredip, baş keleme söz aýdar gerek:

Gözel şahym, biziň bile
On iki müň pälwan ýörsün,
Söweşim bar Çandybile,
Şa ogly **Mahmyt** jan ýörsün.

Begler ýörsün bazy bilen,
Asly bahar-ýazy bilen,
Namdar **Dawut** sazy bilen,
Kyrk baş bagşy oglan ýörsün.

Çeker men ýaýyň çillesin,
Gözlärin söweş pillesin²⁶⁶,
Ýüklärin Türkmen kellesin,
Üç ýüz iner messan ýörsün.

Gara gözleri sürmeli,
Perisin bize bermeli,
Alma ýañakdan sormaly,
Üç ýüz altmyş juwan ýörsün.

Meniň adym Arap Reýhan,
Baryp etsem ahyrzaman,
Bezm gurap, sürsem döwran,
Kyrk käsedar²⁶⁷ oglan ýörsün.

BU SÖZI aýdan soň, patyşa aýtdy:

— Aý, zaňnar Arap, munça ýygyn gitse, munça alaman gitse, onda sen nämäme derkar, men seni näme etjek bolup getirdim?

— Tagsyr, men senden häli ýygyn diläp durýanmy näme?

— Ýygyn dilemeseň, düýşürgäp, basyrganyp, samrap durmuň? Pälwan ýörsün, juwan ýörsün, bagşy ýörsün, oglan ýörsün. Bular ýygyn däl-de, dagy näme? Munça ýygyn ýygnamaga adam tapýan bolsam, seni näme edeýin çagyryp.

—Haw, tagsyr, bizden gaty görme, biz bir keypi kök, garny dok adam, aýtsak aýdandyrys-da, tagsyr. Indi bolmady, Göroglynyň üstüne ýalňyz özüm gidýän. Öldürip

²⁶⁶ Pille=Pursat

²⁶⁷ Käsedar=Şerap sunýan, saky.

äkel diýseň, öldürip äkeleýin, diri äkel diýseň, diri äkeleýin. Nähili edip äkel diýseň, şo hili edip äkeleýin, tagsyr — diýip, patyşanyň gaşynda paňkaryp, bir söz aýdar gerek:

Şahym, gider bolsam Çandybiline,
Belki, Göroglyny basyp getirem.
Gazap edip, ganlar çaykap iline,
Ganjygadan²⁶⁸ başyn asyp getirem.

Höwes bilen al şerapdan içermen,
At oýnadyp, daşgyn çandan geçer men,
Gylyjymdan gyzyl ganlar saçar men,
Belki il-ulusyn sürüp getirem.

Niçe mün ýygyna bolmuşam-ha baş,
Görogly beg bilen bolsam başa-baş,
Çandybil ýurdunda eýläär men söweş,
Belki, at aldyna basyp getirem.

Bu sözi söýleýir Arap Reýhan,
Şahym, bize ýetse döwletli döwran,
Göroglyň ýurduny eýlärin weýran,
Ogul olja, gyz ýesir, bosup getirem.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Nähili edip getirseňde, gerek-ýaragyňy aýt.

— Tagsyr, özüm miner ýaly pil ber, dagyň berkirkäk ýerinde gerek bolar ýaly sary diş, gaty daban alaşa ber. Ok-ýaýy, harajaty ýüklär ýaly bir iner ber.

Aýdan zatlaryny taýýarlap berdiler. Pili münüp, alaşany, neri tirkäp, nirdesiň Çardagly Çandybil diýip çüw at goýdy.

Çandybiliň orta ýoluna ýetmänkä, azyk-suwlugyny iýip tüketdi. Ondan aňry geçip, çay-temmäkisini tüketdi. Gaýgy kimiň başynda: Arap Reýhanyň başynda. Öz-özüne hüňürdäp gelýär: «Men bir akylsyz, köwek bolmasam, munuň ýoluna çykarmydym. Görogly äkitse, patyşanyň gyzyny äkidipdir. Näme ol meniň gyzymy äkidipmi? Çandybiliň bir çetinden baryp garnymy doýursam, aman-sag gaýdaýyn» diýip gelýärdi. Şol gelşine Araz çayynyň boýuna geldi. Pili bir ýerde bent edip, alaşany bir ýerde örkläp, inerini duşap, ok-ýaýyny alyp keýik-gulan tapdyrmazmyka atyp iýer ýaly diýip, o ýana, bu ýana aýlandy.

²⁶⁸ Ganjyga=Eýeriň gaşy.

Arap Reýhan Araz çäýyndan geçip, munda aw taparyn, onda aw taparyn bilen gaty uzaklara gidenini özi hem duýman galdy.

Türkmen sährasynda Göroglynyň ýylkysy erkin ýatardy. Arap gelip ýylka duçar boldy, ilseredip ýylka aralaşdy. İçinden semiz gartaň baýtaly tutup, gaňyraýga-da basyp damagyny çaldy. Bölek-bölek, satanma-satan pudarlap, bir küdä ot berip, kebab, şara edip, derrew muny iýdi, giçlige ýene bir gunançany²⁶⁹ soýup iýdi.

Ýylkyban— çopan ýylkyny tükelläp²⁷⁰ görse, jeren baýtal ýok, bir gunança ýok. «Alla, batga batdymtka, ýa ýolbars aldymyka», diýip, ýylkynyň töwereginden yz çalmaga başlady. Aýlanyp ýörkä, öňünden bir adamyň zyy çykdy. Basan ýeri goýun çukury ýaly oýulyp ýatýar. Çopan bu zyyň ädimiň arasyň ölçedi. Her ädimiň arasy çopanyň ädiminden on baş ýarym ädim çykýar. «Hernä meniň özümi iýmändir, şoňa-da şükür» diýdi. Çopanyň sandygyna, ýüregine howp düşüp, höwür atyny münüp, bilbagyny nogta edip, nirdesiň gala diýip gaýdyberdi.

At derledip bärden bardy.

— Haw, ýylkyban—çopan eýgilikmi? Bolup gelsiň nähili?

—Görogly aga, eýgiligini, buýankyňy bilemok. Ýylkyňa bir bela düşünişdir, iýip tükedip barýa. Mundan bu ýana ýylkylaryňy özüň bakmasaň, indi meniň bakarym ýok. Ol bela näme-de bolsa, her ädimiň arasam on baş ädim.

Çopan bu zatlary aýdan dessine Görogly munuň gepinden agyz uluňyny aňlady:

— Haw, Köse, bu bela şol araplaryň birisidir. Muny agtaryp tapmasak, ýurdy harap eder. Ony Leke şa biziň kastymyza iberendir.

Bu ýerde meýhananyň mesçiligi, myssyk palaw, ysly çäý, çilimiň mesçiligi-de bir ýandan.

Olar atlanha-atlan boluberdiler. Gelip ýylkynyň töwereginden yz çalyň, bir ýerden Arabyň zzyyny tapyp yzarlap gidiberdiler. Arap bolsa bir dagyň gowagyna girip busup ýatan eken. Arabyň zzy gelip gyra²⁷¹ urdy, zzy ýitdi.

— Köse, şu ýerde goş basyp oturaýly. Her haçan aýganda bu zaňnar ýene ýylka geçer.

Şu ýerde goş tutup oturybersinler. Çäý içip, çilim çekensoň Görogly aýtdy:

— How, Köse, sen ýigitleri alyp awa git, şara edip iýer ýaly keýik atyp äkel. Biz Öwez jan bilen goş saklap otursak niçik bolýar.

— Köp ýagşy — diýip, Köse awa gidiberdi. Bular gidensoň Görogly:

— Öwez jan, hudaý abraý bereda, meniň sag gözüm çekýär, boýnuma arkan²⁷² düşmese ýagşy. Iki çignim²⁷³ çekýär, çignim daňylmasa ýagşy. «**Duşmany düşek teýinde gör**»

²⁶⁹ Gunan=Iki- üç ýaşly erkek taý, iki - üç ýaşynyň içindäki ýaş at.

²⁷⁰ Tükellemek=Barlamak, sanamak

²⁷¹ Gyr=Düzlük

diýenleridir, maňa bir-iki käse şerap ber. Keýpi sazlamasak, bu bolşum bilen urşa bararym bolmaz.

Öwez jan çyn käsäni ýarsyndan edip şerap berdi. Ony içdi-de ýene:

- Öwez jan, ýene bir käse ber — diýdi.
- Aga, akyl-huşuňy, ysgynyňy alar, indi besdir.
- Haý, ber diýdim, ber-dä.

Ýene bir käse berdi. Ony içdi-de:

- Öwez jan, ýene bir käse ber — diýdi.
- Aga, bes etsene, indi artyk bolar — diýdi.
- Gaýtlatma, alyp ber diýemde, alyp ber-dä.

Ýene bir käse alyp içdi. Ençe käse şerap içip, gyzyl jynly mes boldy.

—Haý, Öwez jan, indi men näme diýsem, sen dogrudyr diýiber. Eger gaňryşyma, tersime gaýdaýsaň, seniňem kelläni alaryn.

Öwez simap kimin sandyrap, gamyş kimin galdyrap başlady.

- Haý, Öwez jan!
- Lepbeý aga!
- Nowşirwan adyl diýýärler olam öz wagtynda meniň ýaly adyllyk bilen ýurt soran dälidir gerek?
- Dogrudyr, aga.
- Adam ata dünýäde meniň ýaly iş bitiren dälidir gerek?
- Haý, aga, gatyрак gitdiň-ä, öteräk gitdiň-ä.
- Öwez jan, gatyрак giden bolsam, kyrklaryň kyrk ýapynjasy bilen meni pugta basyr. Men derläp aýnalmasam bolmaz, ýaraglarymy-da Gyratyň üstüne bent et, özünem ahmalrak gazyga çalarak baglap goýaý. Duşmana ýaragym düşenden, özüm düşenim ýagşydyr. Gyrat diri bolsa, duşmana ýaragymy bermez. Özüňem kyrklaryň yzyndan git-de, derrew tapyp gel. Duşman bir ýan gapdalymda, şu ýakynlarda bardyr, Öwez jan.
- Bolýar— diýýp, Öwez ýaňky aýdanlaryny edip, kyrklaryň yzyny alyp gitdi. Öweziň garasy ýitdi.

Habary kimden al: Arapdan. Ol dagyň gowagyndan ogrynça seredip ýatan ekeni:

— Haý, indi bize bir abraý bolmazmyka, janlarym — diýip, gowakdan çykyp selkilläp ýöredi. Gelip Göroglynyň üstüne mündi, kyrk ýapynjanyň agramy, Arabyň agramy Göroglyny ýere sokup barýar:

²⁷² Arkan=Ýüp, tanap (organ)

²⁷³ Çigin=Tirseк bilen gerdeniň aralygy, egin.

— Alla, duşman häzir bolanda Gytrat meni oýatjak bolup agramyny atandyr— diýip, atymyka öýdüp, «Çüw, kiş» diýdi. Mes bolup gara dere batyp ýatan adam ýene öňküden hem beter uka gitdi, Arap munuň mes bolup, beýhuş ýatanyny aňlap, indi arkaýynlyk bilen derrew ýapynjalary aýryp taşlap, daňmak bilen boldy. Şatyrdadyp elini syrtyna berk baglady.

Daňylan ýüpüň awysy tenine ötüberdi. Görogly ýalpa gözünü açyp görse, bir tüýsi bozuk zaňnar üstüne abanyp dur. Görogly öz-özüne: «**Batyr ölse, bir batman et**» diýenleri boldy gerek. «Näme bolsa-da, batyryň ýüregi ýumşak bolar diýip eşidýädim. Şuňa bir söz aýdyp göreýin, öldürmese bu-da bir ganymat, öldürse-de goý, öldürsin» diýip, Araba garap, aman çagyryp, baş keleme söz aýdar gerek:

Laçynam, düşdüm goluňa,
Arap gardaş, aman-aman.²⁷⁴
Goýber-hä, gidem ýoluma,
Arap gardaş, aman-aman.

Gerçe sözüň ýalany bar,
Gözi ýolda galany bar,
Ülkämiziň talaňy bar,
Zalym gardaş, aman-aman.

Hakdan şum nesip bolapdyr,
Ýa-ha Öwezim ölendir,
Nurbat Alydan galandyr,
Arap gardaş, aman-aman.

Serhowuz galdy saýasyz,
Öwez jan galdy daýasyz²⁷⁵,
Çandybil galdy eýesiz,
Arap gardaş, aman-aman.

Elim arkama baglydyr,
Synam çaprazly daglydyr,
Armanlyja Görogludyr,
Arap gardaş, aman-aman.

BU SÖZI aýdandan soň:

²⁷⁴ Magtymgulynyň: “Görogly Reýhana niçik ýalbardy...” diýeni şu waka bolsa gerek. (A.G)

²⁷⁵ Daýa= Agalyk edýän adam, terbiýeçi. Äzeri türkçesinde.

— Zaňnar Görogly! Baryňçak gynaman gitseň, bir diýenimi iki diýdirmän hyzmat etseň— öldürmerin. Eli daňly, alaç näme.

— Elimden geleýän hyzmaty edeýin.

— Bolýar— diýip, Göroglynyň elini syrtyna daňyp, boýnuna syrtnak salyp, bu ýerde baglap goýdy.

Bir ýerden pilini, alaşasyny, inerini alyp geldi. Gyratam horgurup, gazygynyň töweregine aýlanyp dur. «Alla, atam patyşa mynasyp at eken, munuň atynam äkideýin» diýip, ata garşy ugrady. Gyrat agzyny açyp, gulagyny gyrypyp topuldy. Arap gaçyp piliniň aşagyna girip gutuldy.

— Paý, zaňhareý, özü baş adamyň kellesini alanda, aty on adamyň kellesini alýamys diýip eşidýädim, çyn eken-ow.

At bilen işi bolman, Göroglynyň boýnuna tanap salyp getirip inere tirkedi. Ineri getirip alaşa tirkedi, alaşany getirip pile tirkedi, pili münüp, ýola rowana bolubersin.

Pil ýöredi, onuň zzyndan alaşa, onuň zzyndan iner, onuň zzyndanam sozulyp Görogly ýöredi.

Gyrat hem bir gapdalyndan gözünden ýaş döküp, tanapyny süýräp bu hem ýöredi.

Howanyň ýüzi toz, ümür-duman bolupdyr. Bu ümür-dumana Arap: «Biziň bagtymyz geldi» diýip begenip, meýdan edesi gelip gyssansa düşýär, bolmasa şol pilden düşmän gaçyryp oturşy.

Kyrklar hem aw nirde, gulan nirde, bir wagt aýlanyp boş sömpüldeşip geldiler, gaýta indi goşlarynam tapanoklar, galanam, azaşyp ýörler.

Arap bilen Görogly şol gidişlerine bu gün gitdiler, bu gijesi hem ötdi, ertesi guşluk, Görogly mesliginden aýylyp, özüne geldi. Bir görse, eli arkasynda daňlygy, boýnunda syrtnak, inere tirkelgi barýar. Gapdalyndan gözünden ýaş döküp, tanapyny süýräp Gyrat hem barýar. Görogly: «Syrdaşym, başdaşym, ýaman günde ýoldaşym, Gyrat. Meniň içişim agdyk bolan ekeni. Meniň bu bolup barsymy gör, ulus ile, Çandybile, kyrk ýigide, Agaýunusa, Öwez jana sen ýetir» diýip, golunda tamdyrasy bolmasa-da, dilinde sözi bilen bir nama gönderdi:

Gyrat, gider bolsaň Çandybillere,
Göroglyň kazasy doldy diýgeý sen.
Arzymny ýetirgin ulus-illere,
Çandybil eýesiz galdy diýgeý sen.

Uzak galdy meniň menzil-mekany,
Oda köýer boldy bu şirin janym,

Arzymny eşitse ol Öwez janym,
 Agaýunus, gülüň soldy diýgeý sen.

Şum rakyplar meniň ýolum tUSDular,
 Gara bagrym hanjar bilen kesdiler,
 Ýatyr idim, gapyllykda basdylar,
 Gaflatda armanly boldy diýgeý sen.

Arap gelip, meniň golum baglady,
 Ýüregimi hijr²⁷⁶ oduna daglady,
 Malym Gyrat göz ýaş döküp aglady,
 Beg ogly zürýatsyz öldi diýgeý sen.

Han Öwezim galdy bagyň gülünde,
 Perizadym aglar Çandybilinde,
 Ýaragsyz, sagdaksyz Reýhan golunda,
 Görogly umydyn ýoldy diýgeý sen.

Bu sözi aýdandan soň, Gyrat munuň diline düşünýän ýaly iki art aýagynyň okjesine galyp, yzyna serpilip, bir towusdy, tanap Gyratyň sagrysyna düşdi. Nirdesiň gala diýip eýeriň tanapyny dartyp gaýdybersin. Bir salyma ýetmän gala geldi. Gelse derweze içinden bent.

Derwezäniň agzynda Gyrat bir haýkyryp kişñedi, Agaýunus peri bilen Gülişrin kenizi haremhanada, Gyratyň awazy tüýnükden geliberdi.

Agaýunus aýtdy:

— Gülişirin jan, bir gep bolupdyr gerek, Gyratyň awazy ýaman bozuk geldi-de — diýdi.

Daşary çykdylar. Gyratyň agzyndan tabakdan dökülen kimin parça-parça köpük saçylýar.

— Hany, janawar, eýäň?

Geplemäge dili barmy. Gyrat suluhyp gözünden ýaşyny akdyryp durýar. Şol wagtlar kyrk ýigidem ülker ýaly bolup göründiler.

Agaýunus-a tamasyny üzüpdür, bolsa-da artlaşyp gelen barmyka diýip gözeläp durýar. Kyrklaram alkymlap geldi, artlaşan nirde, zat nirde, özleri zordan gala geldiler.

Agaýunus peri kyrklardan Göroglyny sorap, zar-zar aglap, baş keleme söz aýdar gerek:

Gyrat geldi jylaw basyp,
 Görogludan bildiňizmi?

²⁷⁶ Hijr=Aýralyk

Aýlyk ýoly iki basyp,
Beg oglundan bildiňizmi?

Näm boldy, akly çaşdymy?
Beýik daglardan aşdymy?
Arap goluna düşdümi?
Ýurt oglundan bildiňizmi?

Gala ýykyldy, kendi ýok,
Kyrk ýigidiň peýwendi²⁷⁷ ýok,
Atam diýen perzendi ýok,
Namyratdan bildiňizmi?

Gyratyň üsti boş geldi,
Ýa-ha Görogly beg öldi,
Çandybil eýesiz galdy,
Beg oguldan bildiňizmi?

Öwez jan sen bäri gara,
Ýüregim boldy set para,
Agaýunus bir biçäre,
Howandardan bildiňizmi?

Bu sözi aýdandan soň, kyrklar Göroglynyň Arabyň eline düşenenini şu ýerde bildiler.

Pylança günden bäri çäýsiz, çilimsiz gezip ýören adamlar munuň gepine gulak asman, sürüp meýhana ötägيتدiler. Agaýunus şol ýerde Öwez janyň atyny jylawlap alyp galdy.

— Öwez jan, men seni emdirmesemem, saňa el süýdüni berip ulaldandyryn. Agaň öli gidenini, diri gidenini bilmän gelseň, beren duzuma razy dälidirin. Kyrklaryň biri bilenmi, ikisi bilenmi, hiç bolmasa ýalňyz özüň gitmeli bolarsyň.

— Bolýar, Agaýunus.

Agaýunus bilen Öwez jan baş-alty agyz gepleşinçäler kyrklar meýhana gelip, ody belentden gallap, tüňçeleri dury suwdan dolduryp, zaňnarlar keýip çekip arkaýyn otyrlar.

Öwez gelip işikde durup:

—Haw, ýigitler, Görogly ýaly ýigit Arabyň eline düşer-de bizem şeýder otyrysmy? Biziň bu bolup oturşymyzdan oturyş bolmaz, turuň, atlanyň, Arabyň üstüne — diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

²⁷⁷ Peýwend=Bagly, bu ýerde birikdiriji

Eşidiňler ahy-zarym,
 Atlanyň Reýhan üstüne.
 Kyrkyňyza gurban janym,
 Atlanyň Reýhan üstüne.

Mert meýdanda düz gerek,
 Ganyma ýüzbe-ýüz gerek,
 Gaýdyp gelende söz gerek,
 Atlanyň duşman üstüne.

Daglaryň dumany gitdi,
 Çölleriň amany gitdi,
 Çandybiliň hany gitdi,
 Atlanyň Reýhan üstüne.

Han Öwez diýr, dünýä pany,
 Döküldi mert ýigit gany,
 Ýat edeýliň ol pirimizi,
 Atlanyň duşman üstüne.

BU SÖZI aýdandan soň, hiç haýsyndan ses çykmady.

— Haw, ýigitler, meniň bilen gitjegiňiz ýokmy? Onda Hajy Sumsar aýtdy:

— Aý, Öwez jan, sen jynly bolupsyň, jynly, aklyňdan azaşypsyň. Heý, Arabyň eline Görogly düşer-de, biz ony alarça kim bolupmysmyz, Arap ölüm pellesini tutup ýykylanda, biziň kyrkymyz onuň maslygynyň astynda galmarysmy? Onda Öwez:

— Eşitdim, eşitmedim diýmäň, ýigitler, hiç haýsyňyz gitmeseňiz, men ýalňyz gidýän.

Sumsar:

— Gitseň, ýok boluber-dä, kime geňeşip durýasyň—diýdi. Özgelerinden hem ses çykmady.

Köse öz içinden oýlanyp otyr: «Alla, hiç kim gitmese-de bu zaňňaryň ýeke özi gitjeg-ow. Eger-de menem gitjek diýäýsem Mirem bilen Gammar— bu iki oglanam meniň sözümden çykmaz, bular-da gider. Men gitjek diýsem, Agaýunusam ýol harajadymy bol berer. Bilip bolmaz, ölmän geläýse, yzymdan gözlege çykypdyr diýip, Göroglam gaty begener. Harajady bol göterip, Mirem, Gammar, Öwez janam alyp, meýhanadan çykyp, odunyň lomoý ýerlerinde, bir kakyň suýji suwuwyň başynda düşsem, bu üç oglany-da çay gaýnatdyryp, çilim otladyp, nahar bişirdip, hyzmat etdirip, birnäçe gün gözlesek, belki, bir abraýam, bolsa bolar, hany, bir ýola çykyp göreýin» diýip, pikir öwürdi-de:

— Haý, Öwez jan, seniň bilen hiç kim gitmese-de, men gidýän. Bar, Agaýunusa aýt, harajady bol bersin. Mirem, Gammar, sizem derrew atyňyzy eýerläň.

Öwez jan gelip Agaýunusyň ýanyna:

— Köse hem beýleki oğlanlar gitjek diýip aýdýar, harajady bol bersin —diýýär.

Näçe gerek ýaragy bolsa äkitsin, Göroglysyz dünýe malyny näme edeýin.

Harajady kemsiz aldy. Öweziňem urşa gitmesiniň birinji öňi. Köse aýtdy:

—Aý, Öwez jan! Göroglynyň Gyratyny min, ýaraglary dakyn.

Öwez Gyratyň endamyndaky ozalky derini gazaw bilen gazap, sypalap-sermeläp, çyplaň eýrlemäge başlady. Mahmal derlik, gülnary ýona²⁷⁸, tylla gaýyşly eýer, zerefşan seçekli köýnekçi, güdüri küpjek salyp, Gyraty eýerläp kemsiz bezedi.

Öweziň özem zer-zerefşan geýip, sagry ädik geýip, şahana lybaslar geýnip bezenip, üstünden hem uruş esbaplyrny-geýimlerini geýdi. Altyn ýakaly sowut geýnip, tylla gynly pyçagy biline gysdyryp, düýrme gylyjy biline bäglap, çar perre almaz suwy berlen naýzany goluna alyp atlandy.

Mirem, Gammar, bular hem öz dessuryna beslenip atlandylar.

Sapar Kösäniň bir aty bardy, bu janaweriň ýasalşy bir tüýslüdi: uzyn mala boýunlyrak, kellesi etlegräk, gulaklarynyň arasy açygrak, gözleri gaçygrak, toýnaklary esliräk, garnynyň aşagy ýasyrak, guýrugam gysygrakdy. Bu atyň adyna «Bozduman» diýer ekenler. Köse-de Bozdumanyny mündi. Bular galadan çykyp, tirkeşip sürüp giliberdiler. Meýdana çykansoň, Gyrat alyp-alyp gaçýar. Köse aýtdy:

— Öwez jan, Gyrat saňa oňartmajak bolýarmy?

— Mährem aga, meniň el-aýagymy guratdy bu Gyrat.

— Öwez jan, el-aýagyňy guradan bolsa, sen bizden ozup ötägit, Arap bilen Göroglynyň zyzndan ýetseň, eger alyp barýan bolsa, bir gapdalyndan aýrylma, bizem seniň zzyňy alyp ýeteris.

— Bolýar— diýip, Öwez Gyratyň jylawyny ýazdyrды. Gyrat garlawaç ýaly gözlerinden gaýyp bolup ötägitdi.

Mirem, Gammaryň atlaram Gyratyň şowurgynyna göterilip, bulary öz erkine goýman, alyp gaçmaga başlady. Hol gara görnüm baryp, atyň jylawyny zordan çekip durýarlar.

— Mährem aga, sür-sür, Mährem aga, sür. Mahrem aganyň aty—Bozdumany bir gün gorar ekeni, ikinji günde öňüni atyp, üçünji günde toýnagy gyzar ekeni.

— Haw, Mährem aga, atymyzy çeke-çeke, biziň-de el-aýagymyz gurady. Biz-de Öwez janyň zyzndan gidýäs. Sen Bozdumanyň bilen irde, giçde gyzyşar ýeter ýörärsiň-dä — diýip, oğlanlaram ötägitdiler. Köse:

²⁷⁸ Ýona= Gaňňanyň ýa-da eýeriň aşagyna goýmak üçin gat-gat edilip tikilýän keçe, teletin.

— Işim gaýtd-ow — diýdi.

Kösäň işim gaýtdy diýmäge hemme azyk, külçe, çay, temmäki, harajat oglanlaryň atynyň syrtynda gitdi. Garyn doýrup, keyp sürjek Köse aç öler ýaly boldy. Uruberdi Bozdumana gamçyny, şunça gamçy urýar, Bozdumanam ýöne guýrugyny bulaýýar.

Bular yzly-yzyna kowgyçy bolup gidibersinler. Indi habary kimden al, Görogly beg bilen Arapdan al. Pylança günlük ýol ara düşensoň Arap:

— Howpdan saýlandym, indi gutuldym gerek— diýip, her baran ýerinde Görogla gep kakdyryp barýa:

— Haw, zaňnar, şol Görogly diýýänleri, Çardagly Çandybildäki Görogly beg senmi?

— Hawa, men.

— Sen bolýan bolsaň, Weýeňnam diýen ýurtdan Öwez jany alyp gaçan, Gürjüstandan Leke patyşanyň gyzy Gülruh jany alyp gaçan, Arabystandan biziň agamyzyň gyzy Bibijany alyp gaçan zaňnar, dünýä ot ýakdyrman ýören indi elime düşdün gerek.

Görogly munuň gyjytly gepine çydap bilmän, iki-baka urunyp ýoldan çykýa. Zarbyna ineri entedip ýoldan çykarýa.

Munuň ýoldan çykýaýnyny Arap görüp piliň üstünde otyr ýerini Kese taşlap «berada, berada» diýip, bir söz diýip barýa, «Berada» diýeni öz dilinde «dogry ýöre» diýeni bolmaga çemeli. Görogla garşy garap, «berada» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Tutdym adam serdaryn,
Hoşwagt— horram, berada!
Çandybiliň hüňkärin,
Hoşwagt— horram, berada!

Gözden akan ýaş galdy,
Ülkeleriň daş galdy,
Çandybiliň boş galdy.
Hoşwagt— horram, berada!

Söweş meýdanda ýörsem,
Ykbal, nesibim görsem,
Näm berer sen goýbersem,
Hoşwagt — horram, berada!

Piriň gelmez ýanyňa,
Suwsamyşam ganyňa,
Pil ýaraşar şanyňa,

Hoşwagt — horram, berada!

Görogly beg mat boldy,

Ahyreti ot boldy,

Arap Reýhan şat boldy,

Hoşwagt — horram, berada!

BU SÖZI aýdanda Arap Reýhan «piriň gelmez ýanyňa» diýdi. Görogly aýtdy:

— Haý, zaňňar Arap, men seni derrew aldym, ine aldym.

— Hä, nädip aljak? Hälem sen janyňa umydyň barmy? Ineriň boýnyna gürzi bilen bir ursam, iner seniň boýnuňy üzüp gitmeýämi?

Görogly:

— Her iş etseň-de, men seni alaryn — diýip, Arap Reýhana garşy garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Mert menem, ýoldan azaşdym,

Arap, sen men-menlik etme.

Gapyl bolup gola düşdüm,

Zaňňar, sen men-menlik etme.

Her mezilde guzy gapdym,

Baryp Ystaybuly çapdym,

Men «Men-menlik» edip taýdym,

Arap, sen men-menlik etme.

Gyrat gitdi Çandybile,

Habar berer biziň ile,

Häli ýeter Öwez bile,

Arap, sen men-menlik etme.

Gyrat arlap dagdan öter,

Kyrk ýigidim kowup ýeter,

Öz ýurduňa läşiň gider,

Arap, sen men-menlik etme.

Döwüşmedim seniň bile,

Göroglyny saldyň gola,

Umydym bar Öwez ogla,

Arap, sen men-menlik etme.

BU SÖZI aýdandan soň, ýene sürüp gidibersin. Pylança günden bári gijäni gündiz edip uklaman gaçyp oturap Arap, säher mahaly piliň üstünde yranyp-yranyň gidýär, irkilýär.

Görogly aýtdy:

— Şu zaňnar ukyň humary bilen gaýlap gelýär-ow. Şuňa bir zeper ýetirip bolmazmyka, janym. Duşmana sähel zeper, zeperdir— diýip, şu bolup barşyna-da dek gidenok. Eliniň daňysyna esewan bolsa, eli çişip, tanap içine batyp gidipdir. Aşak süýşürjek boldy, bolmady, ýokarlygyna süýşürmäge hyýal etdi, birneme süýşdi. Kem-kemden süýşüre-süýşüre tanapy tirseginden geçirdi, elleriniň tirseginden beýlesi boşady. Barýan ugrunda ýer sermeýä. «Hudaýym bir daş ýetir» diýip daş gözleýä. Siliň dagdan togalap getiren iki sany daşy eline ildi. Ol daşlaryň her haýsy ýetim oglanyň kellesi ýalydy. Birini bu ýan goltugyna gysyp, birini bar güýji bilen bat berip atyp goýberdi. Bu daş baryp, Arap Reýhanyň ýeňsesine degdi, Arap ziňkilledi, ýalpa gözi açyldy. Bu ýanyňa garasa, Görogly zyňan eken. Arap gaňrylyp bärsini garan wagty beýleki daşynam zyňdy, bu-da Araba ýüzükessir degip, burnunyň gapdalyndan ýarsyny goparyp alyp ötägitdi. Arap Reýhan ganyny tasadyp, elem-tas bolup, pilinden güpbe düşdi, geläkge-de Göroglyny bagyr-bugur basa düşdi.

Görogly ýatan ýerinden gygyrdy:

— Haý, Arap, dur entek, dur entek, sen meni nätjek bolup dursuň?

— Nätjegimi bilmeýämiň, kelläni aljak.

— Dur entek, kellämi almankaň üç-dört agyz sözüň bar.

— Aýt, sözüň bolsa.

— Sözümi aýtsam, sen meniň kellämi alsaň, seň zähmetiň, emgegiň köýýä.

— O näme diýip köýýä?

— Sen meniň kellämi alyp barsaň, Leke patyşa mundan Göroglynyň kellesi bolmaz, Çandybile barmaga gorkupsyň-da, bärden öňýeten ýerinde öňünden çykan bir biçäräniň kellesin alypsyň diýip ynanmaz. Meni diri äkitseň, dilli kelledirin, emgegiň ýerine düşer, galanynam özüň bil, men bir goly bagly adam, ine alsaň kelle, alyber — diýdi.

Ine munam aldady. «Rast aýtd-ow» diýip, Arap üstünden aýryldy.

— Eýse, sen zaňnar, pyýada gitseň, bize hezil berjek däl— diýip, goltugyndan tanap salyp, azyk-suwlugyna taý edip, Göroglyny howudyň bir gapdalyndan dikligine asaýdy, Görogly aýtdy:

— Wah, öňki bolup barşym ýagşy eken.

Pakryň goltugyny tanap kertip barýa. Görse, Arap özüniň ok-ýaýyny ineriň hatabyňa bent edip, goýan ekeni. Görse, munuň ok-ýaýam bir aç eşege ýük, «alla, şunuň ýaýynyň kirşini kertip bolmazmyka» diýip pikir etdi.

Eňegini uzada-uzada ýaýyň kirşine ýetirdi, saldy azysyny. Üç tar siňirden gatlanan, kiriş dişine baş bermedi. Görogly öz-özüne: «Zaňňar, otuz iki dişiň, seniň otuz iki ýaragyň, sen şuny kertmezmiň» diýip ýene saldy, azysyny, ýene baş bermedi. Göroglam özüne gyjalat berýär:

— Senden ýaramaz, muzzur zaňňary görmedim, bir gijede bir tana-da tanapy ýalmap ýok edýär, indi sen şuny kertmezmiň — diýip, öz-özüne käýinýär, ýene saldy azysyny, üçülenjide kiriş ýumşan ekeni, bir dinini kertdi, ýene saldy azysyny, ýene bir dinini kertdi, bir dinini hem «bir dartuwyna ýa geler, ýa gelmez» diýip ahmalladyp goýdy.

Indi habary kimden al: Öwez jan bilen Gyratdan al.

Gyrat Göroglynyň nama aýdan ýerine geldi, şu ýere geläkge-de sakga duruberdi, o ýana, bu ýana bakjaklady. Göroglyny görmedi. Gyrat Göroglyny ýoklap, bir haýkyryp kişñedi, edil şir-peleň, ýolbarslar gürlän ýaly, daglar ýaňlanyp gitdi.

Gyrat gahar bilen kişñände, owazy dokuz mezil ýola ýeter eken. Ýeri daglyk, özi hem gijäniň galgyny daňyň ümüş-tamyş wagtynda bu ses baryp ineriň gapdalynda, Göroglynyň gulagyna degdi.

Gyratyň owazyny eşidip, begenjini içinde saklap bilmen, ineriň üstünde gygyryberdi:

- Haw, Arap! Söýünji, söýünji.
- Hä, näme bar?
- Gyratyň awazy gelýär, üstünde Öwezdir, kyrk ýigidem gelýändir.
- Ýalan aýtma, zaňňar, bu ýerde at näme işleýär, bu daglykda aýyň, şiriň sesidir ol.
- Bolsa bolsun bakaly — diýip, Göroglynyň, iki gözi zyznda.

Gün çykdy, Öwez jan Gyrat bilen dagyň üstüne çykdy. Gyratyň alagaýsynyň ýalkymy, altynly top jyganyň ýalkymy, Öwez jan gün bilen çaknyşyp gelýär. Görogly muny görüp, «Arap söýünji» diýip gygyryberdi.

- Näm bar, sen gaýta-gaýta sönünji diýip gelýärsiň-le, zaňňar?
- Näm baryny, beýläňe seret-de göräý.

Arap Reýhan beýlesine seredip görse, Gyrat bilen Öwez jan ýetipdir.

— Oh-o, zaňňaryň aýdany çyn bold-ow, munuň goşunynyň öňi ýetd-ow.

Dessine pili bir ýerde bent edip, ineri bir ýerde bent edip, alaşany minip, ok-ýaýyny alyp, Öwez janyň Öňüne ýöriş etdi.

Öwez janam atly gelýädi, görse, bir tüysi bozuk elinde oky gezäp gelýär. Öwez jan gorkup, atyň jylawyny buýana sowuberdi.

Öwez jan bu ýana sowuberende Arap aýdýar:

- Haý, Öwez jan, gorkma-gorkma, bäri gel, bäri gel, saňa zat degmerem, agaň bilen bile äkider men.

Öwez jan munuň ýanyna gelip-de bilenok, aýrylyp gide-de bilenok. Arabyň üstüne gaýdyp-dönüp at goýýar, kä bu ýanyndan, kä o ýanyndan at salyp geçýär. Arap zat görmedik kişi bolup, ýere bakyp gezip ýör, ýakynrak getirip, ok bilen urmak isleýär.

Bir ýakynlaşyp gelen mahalynda Arap Reýhan üzeňňä galaga-da ýaýy şatyrdadyp, dartyp atmakçy boldy, ýaýynyň kirşi parta üzülip, oky alkymyna patda gaçdy. Agramyna üzeňni bagy üzülip, özem atdan minara gaýdan ýaly, başaşak ommalyp gaýtdy. Munuň ýykylanyny görüp, Öwez janam dogrulap at goýdy. Ýakyn geliberende Arap Reýhan Öwez jana garşy kirişsiz ýaýyny gezäberdi. Öwez jan ýaýynyň kirişsizliginden habarsyz, ýene atyň jylawyny bu ýana sowdy. Arap onuň zyzndan ýaýyny zyňyp, onuň zyzndanam üzeňnesini zyňyp galdy. Öwez şol at salyp Arabyň töwereginden okkesdirme geçip barmaşa, Göroglynyň ses ýetim ýakynyna bardy.

Görogly ineriň üstünden gygyryberdi:

— Haý, Öwez jan, kyrklar basym geljekmi?

— Haý, aga, seniň tamaň köp eken-ow. Saňa kyrklar nirde, zat nirde — diýip, Görogla garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garşydan Reýhan gelipdir,
Gel diýsem gelmez, Görogly.
Top, tophana gurulypdyr,
Gel diýsem gelmez, Görogly.

Çandybil bize ýurt oldy,
Ýandy yüregim, dert oldy,
Kyrk ýigidiň namart oldy,
Gel diýsem gelmez, Görogly.

Kyrk ýigit bizden daş oldy,
Gözlerim ganly ýaş oldy,
Sapar Mährem ýoldaş oldy,
Özgesi namart, Görogly.

Kyrk ýigit diýenim etmez,
Bozdumanlym dagdan ötmez,
Men bir oylan, güýjüm ýetmez,
Gel, bir geňeş ber, Görogly.

Çandybiliň ýoly düzdür,
Gijeler maňa gündizdir,

Han Öwez şu gün ýalňyzdyr,
Maslahat bergin, Görogly.

BU SÄZI aýdandan soň, Görogly aýtdy:

—Haýp kyrk ýigide beren duzum, eden hyzmatym. «Sapar Mährem ýoldaş oldy, Bozdumanlym dagdan ötmez» diýip aýdýar. Gelyän Köse bolsa, minenem Bozduman bolsa, hudaý bilsin, ol erte gelyämi, birigün gelyämi? Oňa çenli Arap Reýhan meni öldürmese-de güldürmez. Oňa çenli tanapdyr hatabam meni gysyp öldürjek.— diýip, Görogly özüniň ýene bir eden ýalňysyna puşayman etdi. Öwez jana uruş tälimini öwretmän ekeni.

— Öwezi ýaş görüp, uruş tälimini öwretmän, öz-özümü ölüme berdim. Eger men muňa uruş tälimini öwreden bolsam, bu meni duşman elinden alardy — diýdi. Ýene Görogly:

— Öwrenmese uruş tälimini öwrenmändir, özge tälimleri öwrenipdi. Öwez jana uruş tälimini öwredeýin, bu zehini kütek oğlan dälidir, bir zat aýtsaň gulagynda galar — diýip, Öweze garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Öwez oglum, bu meýdana gireňde,
Ozal sypaýçylyk etmegiň gerek.
Gördüň, sypaýçylyk başa barmasa,
At başyn dönderip, gaýtmagyň gerek.

Men bilermen bu uruşyň girdabyn,
Ozal başlap öldürerler serdaryn,
Goşun dogry gelse, merdi meýdanyň
Basyp, ýykyp, sanjyp, atmagyň gerek.

Bedew münüp, meýdan meste köwlendim,
Ganymyma aždar bolup towlandym,
Menem bu uruşy itden öwrendim,
Gähi gaçyp, gähi kowmagyň gerek.

Kyrk ýigidiň diýeniňi etmese,
Gardaşlyk eýleýip, ýola gitmese,
Ogланlyk eýleýip, güýjüň ýetmese,
Gyraty erkine goýmagyň gerek.

Müşgüle düşende, ýat eýle bizi,
Mert ogly nä biler ellini, ýüzi,

Öwez jan, eşitseň, Göroglyň sözi,
Bize bir ogullyk etmegiň gerek.

BU SÖZI aýdanson, Öwez jan onuň aýdan sözünü gaýym tutdy. Arap zaňňaram Göroglyň aýdanlaryna düşünäýdi:

—Ah, bu zaňňar muňa uruş tälimini öwredip dur-ow. Men bir akylsyz köwek bolmasam, bu zaňňary öldürmän, ýük edinip, inere ýükläp ýöremdim. Muny öldürip, kellesini alan bolsam, başga ýüz mün ýygyn gelse, garşylaşyp biljek ekenim. Hemmesiniň sütüni şu zaňňar ekeni.

Indi Öwez bilen işi bolman, Arap Reýhan alaşany münüp, Görogla garşy sürüberdi. Alaşasyny inere ýanap durup, hatapdan Göroglyny çözmäge durdy.

Öwez janam özüne göwünlik berip: «zaňňar, on alty, on ýedi ýaşyňa gadam basypsyň, haçan iş bitirip, haçan är boljak sen, Görogly bolsa seni ogul edinip, öýerip, öýli-işikli etdi, ile meñzeş etdi. Şu ýerde bir iş bitirmeseň, sen ömründe-de iş bitirmersiň. Seň näme kem zadyň bar. Gyrat aýagyň astynda, düýrme gylyç biliňde, syrly naýza goluňda» diýip, öz-özüne gyjalat berip, gazaba çykdy. Gözüni ýumup, Gyratyň jylawuny Araba garşy ýazdyrdy. Öweziň gözünü ýumany bilen Gyrat ýoluny ýaňlanok, ol agzyny açyp, Araba baka okduryldy. Hyrlynyň oky ýaly bolup dazlap Arabyň ýeňsesinden geldi. Jylawy boş duran Arabyň ýabysy Gyratyň, şowurgynyna ýüzüniň ugruna alyp gaçyp ötägitdi. Hiç zatdan habarsyz duran Arap özüni raslajak boldy, jylawy çekjek boldy, onynça Öwez janam ýetip ýagyrnysyndan naýzany urdy. Naýzanyň zarbyna Arap Reýhan eýerden ileri düşäýdi, şol barmana ýabysam gürpüldäp gitdi. Syrty dik ýokaryk bolup, ýabysynyň kellesini gujaklap, güpür-tapyr basa düşdi. Arap Reýhan ýer gujaklap ýatyberdi. Öwez jan «naýza işledimikä» diýip basypdyr gerşinden. Emma Arabyň ýagyrnysynda çaraýna²⁷⁹ bar ekeni, naýza goltugyndan ötüp, ýere degip duran ekeni. Arap atdan ýykylanda seňseläp ýatan ekeni.

Şo wagtda habary kimden al: Mirem, Gammar bu iki oğlan dagyň aňyrsyndan zompa çykaýdylar. Bular-da Öweziň yzyny alyp kowup gelýän ekenler, görseler, Öwez Araby agdaryp, naýza bilen basyp dur.

Heniz tenleri awamadyk oğlanlar, bular uruş galmagaly nirede görüpdirlir, bular güpbe atdan düşüp, ylgap gelip her haýsy Arabyň kellesiniň bir ýan gapdalyna geçip, biriniň elinde gürz, biriniň elinde aýpalta, hoşaçylaryň desse döwüşü ýaly, Arabyň kellesine gezekme gezek gütüledip uruberdiler.

²⁷⁹ Çaraýna=Jüpbe sowut, demir don

Öwez jan naýza bilen basyp dur. Mirem, Gammar gürz, aýpalta bilen urup dur. Görogly ineriň gapdalynda bularyň boluşyna syn edip:

— Berekella, han Öwezim — diýip, Öwez jana garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu meýdanda kowup ýetdiň,
Berekella, han Öwezim.
Maňa çyn ogullyk etdiň,
Saňa gurban, jan Öwezim.

Ýanyňa ýakyn baraýyn,
Gyratym saňa bereýin,
Çalma damagyn, göreýin,
Berekella, han Öwezim.

Ýigit gerek asyl zatdan,
Hünär öwrense ussatdan,
Araby agdardyp atdan,
Berekella, han Öwezim.

Bagymyň açylan gülzary,
Ýetmedi sabry-karary,
Görogly begiň hossary,
Berekella, jan Öwezim.

BU SÖZI aýdanda, Görogly sözünüň bir ýerinde:

«ýigit gerek asyl zatdan. Hünär öwrense ussatdan» diýýär. Asyl Öwez jan bu Araby agdaranyna özi öz ýanyndan — dünýäde menden başga är ýok — diýip, göwnüne getirip duran ekeni. Görogludan bu sözi eşidip:

— Päh, zaňnar, menden asyl bold-ow bu, ýene menden özi ussat bold-ow bu, sen bir asyl bolýan bolsaň, munuň golunda asylyp, ineriň gapdalynda näme iş edip barýasyň—diýip, Öwez jan naýzany çekip eýläk ötägitdi.

Arap zaňnar atdan ýykylanda seňseläp hälem ýatan ekeni, gürz, aýpalta onuň üçin çybyn çakança-da ýok. Bir mahaldan essine gelip, tarsa ýerinden turdy. Görse, gapdalynda iki sany oglanjyk dur. Arap bu oglanlaryň her haýsyny bir goltugyna gysyp beýle ýanynda bir tokaýlyk bardy, şol tokaýlyga ötägitdi. Öwez jan bolsa öýkeläp, bu ýana gitdi, Arap oglanlary alyp, bu ýana gitdi. Görogly aýtdy:

— Pah, zaňnar, şu ýerde birje agyz gepi göwnüne getird-ow, indi bolmady. Ýamaşgandan muňa ýalbarýban bir söz aýdyp göreýin. Öwez jana ýalbaryp, golunda sazy bolmasa-da, dilinde sözi:

Seni maňa möwlam berdi,
Senmisiň, gassabyň ogly.
Arşa direg — paýa urdy,
Senmisiň, gassabyň ogly.

Durmagyn, ýolum tusarlar,
Şirin janymy keserler,
Eltibän dardan asarlar,
Zalymyň, gassabyň ogly.

Geçir bu gün hatam sen-sen,
Maly-mülki matam sen-sen,
Agam, inim, atam sen-sen,
Ulymsyň, gassabyň ogly.

Gözüm gördi Öwez jany,
Baryp ýykawer Reýhany,
Aldy gitdi iki juwany,
Senmisiň, gassabyň ogly.

Görogly aýdar: könlüm açam,
Bir boldy gündizim, gijäm,
Hem halypam sen, hem hojam,
Welimsiň, gassabyň ogly.

BU SÖZI aýdanson, Öwez jan akylına aýlandp «Alla, Görogly ýaly ýigitler ineriň gapdalynda daňlygy durup, özüme ýalbardyp, bu bolup barsyň bolmaýar» diýip, Öwez jan Gyratyň jylawyny yzyna aýlady. Esewan bolsa, Arap her oglany bir goltugyna alypdyr. Tokaýyň seýregräk ýerinde düýşürgäp daňa galan çöl doňzy ýaly, henizem bükürdini urup gaçyp oturşy.

Öwez janyň-da ýüregi berkişdi. Arabyň ýagyrnysynda çaraýna barynam aňlady. Bu sapar gözünü şa käse kimin açyp, naýzany goltugyna gysyp, Araba garşy at goýdy. Arabyň

zyndan ýetip urdy naýzany ýagyrnysyndan. Edil degirmene süýbek²⁸⁰ kakan ýaly edip, Araby ýere gaýym berçinledi.

Oglanlar goltugyndan bu ýana gaçyp çykdylar. Üşerşip dur neresseler.

Indi habary kimden al: Bozduman bilen Kösedan al. Aralykda bir dag, baýyr bar. Köse-de şol baýryň bäsinden bardy. Bozdumanyňam toýnagy gyzypdyr. Ol öz ýanyndan çen edýär: «Alla, bu Arap Reýhan Miremi, Gammaram alan bolsa, Öwez jany-da alan bolsa, Gyraty-da minen bolsa, Bozdumanyňam toýnagy gyzypdyr, bolsa-da Gyrat ýyndamdyr, gaçanym bilen meni gutarmaz, ol oglanlara nirä baranda-da ölüm ýokdur. Goýnuň içinde serkerdesini saýlap öldüren ýaly, ele düşäýsek ölüm biziňkidir». — diýip, pikir öwürýär. Köse «Gel, işimi ham etmäýin» diýip, atdan düşüp, dagyň gädiginden seretdi. Arabyň heläk bolanyňa gözi ýetip, Köse ýamaşgandan Bozdumana münüp, gygyryp at goýup, oňa garşy gaýdyberdi. Özi inere baka at salyp gelýär. Emma iki gözi Öwezde.

— Haw, Öwez jan, Görogly hälem ineriň gapdalynda görünýär-ä, muny çözüp aýyrman, bu ýanda näme işläp ýörsuň, ony çözmeli ahyry.

Bu Bozdumanyň toýnagy gyzanda, bogazy hem hüläp ses edýär, toýnagynyň dükürdisem otuz ýabylyça bar.

Bozdumanyň damagynyň hürrüldisi, toýnagynyň güpürdisi, Kösäniň galmagaly parahat gäwüşäp çöküp oturan ineriň gulagyna degip tarsi ýerinden turdy. Kä tumşugyny ýere diräp, kä Kösä seredip, bat alyp çöpüň töweregine aýlanyberdi. Ýeke-ýekeden patda-patda gumalak taşlap, guýrugynam tersine gaňryp, ineriň jikirjygy tutdy. Arkanlygyna özüni taşlap çetnigini²⁸¹ düýbünden üzüp, selkilläp hol gitdi.

Köse at goýup gelýädi. Bir görse, öňünde iner ýok. Eýläk-beýläk seretse, iner hol dagyň jülgesinden barýar. Köse uruberdi Bozdumana gamçyny, iner Bozdumana el berer ýaly däl, Köse Bozdumanyň ýetebilmejegini bilenden soň:

— Dat, Öwez jan, öňünden bol—diýip gygyrды. Öwez görse, iner Göroglyny hol alyp gidip barýar. Bu-da naýzany goýup, Gyratyň jylawyny ýazdyrды.

Pah, ineriň burny ýel alypdyr, tumşugyny ýokary tutup patyrdyklap barýar, garlawaja öňüni berjekmi, düşüpdür iki dagyň jülgesine, ýüzüni Keseräge-de tutup, dodagyny paçak ýaly edip her bir patanaklap zyňanda on gez böküp düşýär.

Görogly hatapdan atylan teble ýaly bulam-salaň bolup barýa. Ol: «Işim gaýtdy, meni Gürjüstana iner äkitjek» diýip hopukdy.

²⁸⁰ Süýbek= Degirmen daşynyň aşaky böleginiň ortasyndaky çykyp duran agaç, göbek.

²⁸¹ Çetnik= Burunlygy bilen baş bagyny sepleşdirýän agaçjyk.

Öwez jan inere görünmän gapdallap kowmaga başlady. Bir dagyň gädiginde öňünden çykdy. Muny görüp iner yzyna dolanyp gaçdy. Köse-de yzynda lepbildäp kowup gelýä. Ol ineriň yzyna gaýdanyny görüp dagyň geçidini alyp duruberdi. Ineriň sowlara ýeri ýok. Sürdi Kösäniň üstünden. Ýakyn geliberende, Köse-de Bozdumany depip baryp ineriň boýnundan gujaklap, çetniginden tutup atdan özüni taşlady. Bir ýapyşansoň Kösäniň ýanynda ineriň jany ýok. Onynça Öwez janam ýetip geldi, aty ýanap baryp, ýaňky tanaplary pyçak bilen kesip goýberdi.

Görogly şalka ýere düşdi. Ne dem bar, ne düýt bar. Özünden gidip, ölen ýaly bolup ýatyr.

Öwez jan atdan düşüp, ýon damaryny tutup, arkasyny owkalamaga oturdy. Bir salymdan soň Görogly gözünü açdy, Kösä gözi düşüp:

— Haý, Zaňnar **Köse, Arap meniň din duşmanym bolsa, sen meniň süňk duşmanym ekeniň.**

— Aý, Görogly, aç-suwsuz zzyňdan gelip, sendenem eşiden hoşamat gepim şu boldumy? Pah, bize hezil berdiň-ow.

— Şu gelşiň bilen menden hoşamat gep eşitjekmidiň? Ineri ürküzip meni öldürjekmidiň?

— Ahaw, Görogly, bu ineriň beýle ürkekligini men näbileýin. Näme, bu meniň burnuny sykyp golda²⁸² dogduran malymmydy?

— Ýigid-ä ýygyna at sald-ow. Sen atdan düşüp moh-moh, juk-juk diýip geläýseň bolmadymy ahyry.

— Görogly, men atdan düşüp, badymy gaýtaryp, Bozdumany idip «moh-moh, juk-juk» diýip, mal bakyp ýören çopan däl ahyry.

Öwez jan aýtdy:

— Aga, häzir öýke-kinäni goý, ýagşy bolan bolsaň atlansana.

Atlanyl Arabyň ýanyna geldiler. Naýzany çekip aldylar. Arap Reýhan:

— Aý — diýdi, bir agdaryldy. Hälem ölmän eken zaňnar.

Görogly dili siňňilli, aýdany gelýä, öň özüniň bir namasynda «Öz ýurduňa läşiň gider» diýip, aýdany Arabyň maňlaýyna geldi. Maslygyny ganara salyp, pile ýükläp, pili gelen ugruna baka kowup goýberdiler. Pil Arabyň maslagyny alyp, Gürjüstana ötägitsin. Görogly dagy hem Arabyň alaşasyny, inerini alyp dönüp gala gaýdybersinler.

Görogly şu gelşine özüniň daňylmasyny ýatlap, öz içinden: «Meniň şu gelşim böriňiň agzyndan owlak-guzy gaçaňça ýok. Muny nämeden görýäs, öz ýekeligimden. Gündizlikde gala barara nä ýüzüm bar. Gijäni ýüzüme tutup baraýyn, dostum haýsy, duşmanym haýsy, şony bileýin» diýip oýlandy.

²⁸² Gol=Derelek, gök ýaýla.

Öwez jan Göroglynyň göwnündäkini aňlap, gala ýetmän atdan düşüp, çay-çilim taýýarlygynda boluberdi, Köse aýtdy:

— Öwez jan, bu ýerde nämäniň çay-çilimi bu? Gala baryp çay içilende bolmaýamy?

— Zaňnar Köse, Öwez jan meniň ýüregimdäkini bilýä, siz ony bilmeýäsiňiz— diýip, Görogly baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, goç ýigidiň

Ozal-ha bir aty gerek.

Ýanynda kesgir gylyjy,

Ýaýy ondan gaty gerek.

Pelegiň çirki dünýäsi,

Ötdi ömrüm, galdy näsi,

Jüpbe, sowut tuwulgasy²⁸³,

Meýdanda gaýraty gerek.

Ýigit gerek şirin sözli,

Göwni açyk, güler ýüzli,

Şir penjeli, laçyn gözli,

Bilinde kuwwaty gerek.

Ýigidiň bolsa döwleti,

Goşlap gezse bedew aty,

Iliň içinde şöhraty

Hem sowady-haty gerek.

Görogly beg biçäräniň,

Hasaby ýokdur ýaranyň,

Oturan goçak töräniň

Golunda döwleti gerek.

BU SÖZI aýdandan soň, gün batdy, gögeýin ýygnandy. Gala garşy ýöridiler. Indi habary kimden al: Kyrk ýigitden al.

Görogly gideni bäre gaýgy-gam, hasrat bilen hapa bolup otyrdylar. Olar öz aralarynda: «Bir eýýäm Göroglynyň boljagy bolandyr, bu geçegçi pany dünýäni wagty hoşluk bilen gün geçiren utar. Geliň, meýlis-gürrüňe başlaýlyaň» diýşip, kyrk ýigit on-ondan dört bölünip, şu gün Göroglynyň barjak agşamy, meýlis gurap başlapdyrlar. Her gaýsy bir

²⁸³ Jüpbe, sowut, tuwulga=Gadymy harby egin-baş

semiz berre-guzyny soýup, «kimiň nahary ýagşy bolarka» diýşip, biri kabla, biri şüle, biri süzme palaw, biri ýahna bişirýär.

Bular-da derwezäniň daşyndan bardylar. Köçe bilen sürüp barsalar, meýhananyň agzy ýapyk, gözenekden ýşyk çakýar, üzeňňä galyp seredip görseler, kási nahary salyp otyr, kási et dograp otyr, kási süňk gemrip otyr.

Köse aýtdy:

— Öwez jan, işigi açyp goýber, köp dursa agaň öňküdenem beter jyny tutar, gahary geler.

Öwez jan atdan düşüp, işigi açyp goýberdi. Işik açylan soň, durmak bolmaýar, Göroglam atdan düşüp, ätläp içeri girdi.

Oturanlar ýaltda äňetseler, Görogly ýüzlerine bakyp dur.

— Işimiz gaýtd-ow. Iň soňunda wagty hoşluk edip oturşymyzyň üstüne geld-ow bu.

Et dograp oturan goluny gybyrdadyp kesip, gana bulaşyp bu otyr, süňk gemirýäni agzy süňkli, bir ýerde otyr, nahar iýip oturany owurdyny topbardyp otyr, aý, garaz, bir haýrançylyk boldy-da.

Onynça Köse-de Arabyň kellesini ortara düküledip atdy.

Öwez jana-da ümläp goýberdi. «Agaň, gaharynyň açylma enjamyny edeweri» diýdi.

Öwez jan ylgaý ýerinden turup, kisesinden pereňi çakgyny alyp, Arabyň Kellesiniň hamyndan bölek-bölek kesip, tabaklaryň üstünde bir hatar goýup çykdy.

— Haw, ýigitler, Görogly bu ýana gideli bäri, siziň palawyňyzyň etem azlyk edendir. Ine, semiz et, alyň iýiberiň — diýdi. Ýigitler arkanjakaşdylar.

Öwez janyň bu edip ýörşüne Görogly bir güldi. Munuň gülenini görüp, Öwez jan gol gowşuryp durdy-da:

— Haw, aga, arzym bar.

— Náme arzyň bar, Öwez jan?

— Şu ýüzi garalaryň ganam bolsa, günäsem bolsa maňa öt, aga!

— Haý, Öwez jan, görkezen merdana batyrlygyň üçin, bar, ötdüm.

Ýigitler turup gulluk aýtdylar:

— Haw, Görogly aga! ganymyzy geçeniň üçin gullugymyz bar. Başyňa düşen işleri bize habar ber indi.

— Bolýar — diýip, sazyny goluna alyp, başyna düşen işleri habar berip, ýigitlerine garap bir söz diýdi:

Gyratym girse meýdana,

Çapar arlaýa-arlaýa.

Gylyç Öweziň golunda,

Keser parlaýa-parlaýa.

Başyňyzda elwan seçek²⁸⁴

Biliňizde tylla pyçak,

Arap golunda bir goçak,

Özün horlaýa-horlaýa.

Begler eşitsin sözümi,

Duzum gapsyn gözüňni,

Ondan, ondan bir guzyny,

Iýiň hyrlaýa-hyrlaýa.

Göründi Gyratyň tozy,

Ýalan dälidir merdiň sözi,

Han Öweziň güler ýüzi

Ýetdi derleýe-derleýe.

Sapar ýanynyň ýoldaşy,

Hakykatdyr merdiň işi,

Palaw başynda köp kişi

Otyr gürleýe-gürleýe.

Goç ýigitler söweş gurar,

Mert işin alladan görer,

Batylarym gylyç urar,

Dönüp arlaýa-arlaýa.

Eşitsinler begler, hanlar,

Sowuldy ümür-dumanlar,

Ýarasyndan akan ganlar

Gitdi şarlaýa-şarlaýa.

Dag başynda duman ösen,

Arabyň kellesin Kesen,

Görogly beg aman esen

Geldi barlaýa-barlaýa.

BU SÖZI aýdansoň, Öwez jan aýtdy:

²⁸⁴ Tekstdе leçek ýазylan, leçek bolsa pars аýallarynyň gara çadyry, biz ony seçek diýip aldyk. (A.G)

— Aga, sen bu öýke-kinäni taşla-da, bizlerem kyrklar bilen meýhanada wagty hoşluk edeýli.

— Öwez jan, meniň göwnümdäkini sen bilýäsiň— diýip, haremhana perizadyň ýanyna baryp, rahat dem-dynjyny aldy.

VIII

HÜŇKÄRIŇ KYRK MÜŇLERI

Habary kimden al: üsti maslykly pilden al.

Pil aýrgan ýerinde otuny alyp, suwsurgan ýerinde suwuny alyp, niçe dagdan-dereden aşyp, çöl söküp, niçe mezil ýollar aşyp barýar. Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy, pil ýöräp Gürjüstan ýurduna ýetdi.

Leke patyşa habar berdiler.

— Haý, tagsyr patyşahym, baýaky Arap bilen iberen piliň geldi. Alaşasy, ineri, özi ýok.

Patyşa erk galanyň işigine çykyp:

— Baryň, pili äkeliň — diýdi.

Pili eltdiler, piliň üstündäki pagta ganara onuň gözi düşdi. Patyşa aýtdy:

— Haý, zaňňaryň özi ýolda «aw» diýip galyp, bu pagta ganara-da şireli bir zat salyp ýükläp goýberipdir-ow.

Gaby başaşak silkseler, gabyň içinden gulaç ýarym gulaç, ýarym omaça süňk dökülýär, Arabyň eti ýagy eräp, köşge süňki gelipdir.

Süňki görüp, patyşa aýtdy:

— Bu zaňňaryň özi ýolda «aw» diýip galyp, Göroglyň maslygyny ýükläp goýberen eken-ow. Göroglynyň süňkü-dä bu.

Munuň bilen wagtyny hoşlap, patyşa tagtynda bolubersin.

Habary kimden al: Arap Reýhanyň şol baýaky sopy bolup ýören agasy Aman Arapdan al.

— Alla, bu zaňňar kân eglend-ow. Muny hyzmata iberen Leke patyşady. şondan bir habar alaýyn-la.

Bir günden, bir gün geldi Leke patyşanyň gaşyna. Salam berip baş inderip:

— Haw, tagsyr patyşahym, biziň inimizden hiç habar-hatyr bolmady-da? — diýdi.

— Aman Arap, seniň iniň ýolda «aw» diýip galdymy-ka diýýän. Özi heniz-ä gelenok, özünden öňinçä Göroglynyň maslygyny ýükläp iberipdir.

— Hany Göroglynyň maslygy?

— Ynha — diýip, ýaňky süňkleri şakyrdadyp öňüne zyňdylar.

Aman Arap bu süňklerden alyp, öz süňki bilen deňeşdirip gördi, öz süňki bilen deň geldi.

Aman Arap öz inisiniň süňkünü tanyp:

— Haw Leke patyşa mundan Göroglynyň maslygy bolmaz, bu biziň inimiziň maslygy, inimiziň. Haw, patyşa, beýnisi ýukarak, akly gysgarak bir inim bardy, ony aldap-ogsap, hoşamatlap, Göroglynyň üstüne iberip, ganyna galypsyň. Düş öňüme zaňnar, düş diýdim, düş. Eger güýmen-saman edäýseň, galaňy agdar-düňder edip, ony başyna ýumraryn, sopusylygy-da ine, taşlyşym şu— diýip, sellesini-de çykaryp zyňyp goýberdi.

Patyşa aýtdy:

— Haw, Aman Arap, gaýrat et-de maňa wagt ber. Men bu wagta çenli muny iberip arkaýyn bolup ýörün. Indi Hüňkäre habar edip, Hüňkär başlyklaýyn güýç birikdirip, bir gidip göreýli.

— Nähili ýörýän bolsaň, düş aldyma!

— Bolýar — diýip, Leke patyşa Hüňkäre hat ýollady. Hüňkär haty okap görüp, dergazap bolup, öz gol astynda paç alyp oturan ýurtlarynyň patyşalaryna hat ýollaberdi. Üç aýlap goşun ýygnap, aşagyny, ýokarsyny jemläp boldy. Jemlän goşuny näden?

— Bir topar jadygöý, näçe müň atly, müň top, müň tüpeň.

Bu goşun bilen Hüňkär Çardagly Çandybile ýoriş etsin.

Görogly munuň geljegini eşidip, Däli Mätel bilen Seytek Gyrmany dagyň ötüginde garawul goýup, özem meýhanasynda kyrk ýigidi bilen mes bolup ýatybersin.

Hüňkär bu ýygyn bilen Çardagly Çandybiliň töwereginde sap gurap düşdi. At tozuny at gördi, ýygynyň ümür-dumany asmana ýetýär.

Agaýunus peri, Gülşirin bilen köşgüň üstünde otyrды. Bu ümür-dumany görüp, Agaýunus:

— Bah-ow, Gülşirin jan, bar, agaňy oýat! Onuň şerap içmesi, bezm etmesi tükenmez. Bu duman ýagşyň, ýeliň dumany däldir. Şol Hüňkäriň ýygynyň dumanydyr bu.

— Bolýar — diýip, Gülşirin meýhananyň agzyndan gelse, Görogly başlyklaýyn tegelenip halka gurap, mes bolup oturyşlaryna uklap galypdyrlar. Şol ýerde Gülşirin meýhananyň agzynda durup, baş keleme söz aýdar gerek:

Asman ýüzün tutup geldi,

Begler, bu nä duman boldy?

Gözüm ganly ýaşa doldy,

Begler, bu nä duman boldy?

Bu dumana barylady,
Baryp habar alynmady,
Üstümüzden aýrylmady,
Iller, bu nä duman boldy?

Bu dumanyň çyssy bardyr,
Ýanynda bir dossy bardyr,
Ýalňyzymda kassy bardyr,
Begler, bu nä duman boldy?

Duman öwrüldi serimden,
Medet dilesem pirimden,
Agajan, turgun ýeriňden,
Begler, bu nä duman boldy?

Gülşirin diýer ozaly,
Belli kysmata ýazaly,
Bu jebre niçik dözeli,
Iller, bu nä duman boldy?

GÜLŞIRIN sözüni tamam etdi, emma munuň bu sözi hiç haýsynyň gulagyna ilmedi, asyl gymylamadylaram, şol bir ýatyslaryna ýatyrlar. Döwre guralyp, käse ýöredilende Öwez jana azrak ýeten ekeni. Gülşiriniň sözi Öweziň gulagyna ildi, ylgap daşary çykdy.

— Haw, Gülşirin, näme gep, söz bar?

— Öwez jan, ümür-duman asmana ýetýär, gyzybaşlar ýygyn gurap geldimikä diýýäriň. Şerabyň mesçiligi, Öwez janyň kellesi dumanlap, sämäp dur: «Gel, entek agamy oýandyрман, özüm bir habar tutup gaýdaýyn» diýip pikirlendi-de, seýishana ylgap geldi. Göroglynyň Gyraty duçar geldi. Gyrate münüp, ýeke özi çykyp ötägitdi.

Däli Mätel bilen Seýtek Gyrma-da bu gelen goşunuň aşagyna, ýokarsyna, öňüne-ardyna pugta belet bolup, gala garşy at gamçylap gelýädi. Görseler, Gyraty münüp Öwez jan barýa. Onuň zyzndan gygyrdylar, gulak asmady, kowdular, ýetdirmedi. Bu Öwez janyň sözi bir sellem soňurraga durubersin.

Däli Mätel bilen Seýtek Gyrma ikisi at derledip, meýhananyň gapysyna geldiler. Görseler, Görogly başlyklaýyn döwre gurap, gyzy ýaýyrt bolşup ýatyrlar. Şu ýerde Däli Mätel at üstünde jylawy eýeriň gaşyna taşlap, sazy goluna alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Atlanyň, beglerim, serden geçýliň,
Hem Bagdatdan, hem Töwrizden gelen bar.
Bir käse şeraby berseň içýliň,
Hem Bagdatdan, hem Basradan gelen bar.

Gala topun bize garap atypdyr,
Çandybiliň degresini tutupdyr,
Gyzylbaş mes bolup, hetden ötüpdür,
Hem Bagdatdan, hem Yrakdan gelen bar.

Gyzylly-ýaşylly çadyr guruldy,
Tomaşada altyn gabak uruldy,
Baly²⁸⁵ begiň ak otagy görüldi,
Hem Tehrandan, hem Eýrandan gelen bar.

Däli Mätel bilmez goşun sanyny,
Baglap äkidipdir Öwez janany,
Naýza urup, döküň gyzyl ganyny,
Ispyhandan hem Hüňkärden gelen bar.

BU SÖZI aýdandan soň: «Baglap äkidipdir Öwez janany» diýen ýakymsyz owaz Göroglyň gulagyna ildi. Entirekläp ýerinden turup, ылgap daşary çykdy. Görse, Mätel at eýerläp dur.

— Haw, Mätel, eýgilikmi?

— Görogly aga, eýgiliğini-beýlekiğini bilemok, **ähli ýezit gelip**, daşymyzy guşap düşdi, çöpde-çörde san bar, ýezitlerde san ýok. Gyraty minip, ýaňy Öwez janam gitdi.

Gyrat bilen Öwez gitdi diýensoň, Göroglynyň akyl-huşy, ysgyn-mydary galmady, Onýança beýleki ýigitlerem ördi.

— How, ýigitler! Häzir boluň. Çay içip boldular. Olar çay içýäkäler, Görogly akyl ornaşdyryp, pikir edip otyrды.

— Şol ýezitleriň gala dolanyny gözüm görmesin, men-de şo ýanda Öwez jany ýa alayyn, ýa öleýin—diýip oýlanyp otyrka, bir palanly ýabyny münüp, harazdan²⁸⁶ bir nökeri geldi.

— Haw, düş ýere.

²⁸⁵ Baly: Äzeri warýantynda, Göroglynyň Osmaly häkimi, Boly begi bilen söweşendigi agzalýar.

²⁸⁶ Haraz=Degirmen.

Muny ýabydan düşürip, başy ýatys telpekli, egni ýektaýça, aýakýalaňaç ylgap mündi palanly ýabynyň üstüne. Bir kepje-de ýatan ekeni, bu kepjänem alyp «Men şu hil bolup aýlanyp gaýdaýyn, siz galada galyberiş» diýip, Görogly gidiberdi.

Indi habary Hüňkärden al: Gelip çadyr-çemenini dikip, goş-köteline taşlap, göwnüni bire baglap düşdi. Onuň **Esen han paşa**²⁸⁷ diýen bir serkerdesi bardy. Muny baş ýüz atly bilen Göroglynyň galasyna ýollap:

— Bäre ýanyndan, aňry ýanyndan habar al, barlap gör, ukydamy, oýamy, alamana, şikara gidipmi. Nähilidigini bilip gel — diýip tabşyrypdy.

Bular-da gorka-gorka gelýärdiler. Görseler, galadan bir ýabyly çykyp elesläp gelýär. —Bize aňsat ýerden habar boldy. Biziň ýanymyza gelse gerek. Şundan habar alarys — diýişip toplanyşyp durdular. Gel nirde, zat nirde, bu ýabysyny gamçylyp, kelläni aşak salyp görmedik kişi bolýar.

Bir atlysyna: «Şony tutup getir, habar alaýly» diýip buýurdy. Atly onuň zyndan ýetip, alyp gaýtdy bäräk.

Görogly Esen paşanyň gaşynda salam berip durdy. Esen han:

— Haw, ýagşy ýigit, sen kim? Baryş nirä?

— Men Göroglynyň nökeri, tagsyr.

— Nökeri bolsaň, bu ýana näme işe barýasyň?

— Şu dagyň üstünde düme ekilen ekin bardy, tagsyr. Ýagyş ýagýamy, sil gelýämi, ümür, duman köp görünýä diýip şoňa aýlanmaga barýan.

— Arkaýyn bu ýana gidiberme, biri kelläni alar.

— Hä, näme, meýdanda ýatan kelle bamy alyp.

— Ýagşyň, siliň dumany däl ol. Hüňkär başlyklaýyň, ýygyn geldi. Şonuň dumany ol.

— Öz gözüm bilen görmesem ynanman, tagsyr — diýip ýabysyny depip ötägitdi.

Esen han bir atlysyna ýetip alyp gel diýip buýurdy.

Bir ýyndam atly kowup ýetip, ýene bäriligine alyp gaýtdy.

— Haw, zaňnar, gözüň bilen gören ýaly ynan şuňa.

— Öz gözüm bilen göreýin tagsyr, goýber meni.

— Öz gözüň bilen soň görseň-de bolar. Hany sen aýt Görogly agaň öýdemi?

— Öýde.

— Näme pişe başynda ol bu günler?

— Görogly agamy alty aýdan bäre ysytma tutýa. Men bäre gaýdanda perizady pagta bilen onuň agzyna suw damdyryp otyrды.

²⁸⁷ Paşa=Osmanlyda harby dereje, häzirki döwürde general, tekstde Esen han patyşa diýilipdir. (AG)

Görogly kesel diýensoň, gorka-gorka gelyän gyzylbaşlar gap-gaýgysyz boldular. Eesen han paşa ýigitlerine garap:

— Haw, ýigitler, çay-çilim kemiňizi goýmaň, Görogly kesel bolsa, gaýgysyz boluberiň.

Soňra ol Görogla garap:

— Sen Göroglynyň nökeri bolsaň, seniň aslyň nireli?

Görogly öz içinden «Meniň aslymy soraýsa, Häzirbegjanly diýerin, bular häzirbegjanlylar bilen gatnaşykly daýy-ýegendirler» diýip, oýlanyp durdy. Görogly säginmedi-de:

—Meniň aslym häzirbegjanly, tagsyr. Bularyň niçesiniň özi häzirbegjanly, niçesiniň enesi häzirbegjanly. Munuň bilen gaýym daýy-ýegen bolup çykaýdylar. Gyzylbaş halky daýy, ýegenini görende, gujaklap ogşaşar şekilli. Olar bir ogşasa, Görogly şapbyldadyp iki ogşaýar. Görogly aýtdy:

— Baý, iki günden bäri sol gözüm zor çekýädi, sizleri görjek ekenim-ow.

— Häzirbegjanly, sen bu ýana gitjek diýip dyzyp durma, seni tanan bolar, tanamyýan bolar, biri öldüräýmesin. Saňa gelen ýagyny gözüň bilen gören ýaly, şu ýerde habar bereýli.

— Alynyň haky üçin sen ynan²⁸⁸.

— Alyny orta saldyň, ynandyk, tagsyr. Eesen hanyň ýanynda şahyr bagsysy bar, soňa «Gelen ýagyny habar ber» diýip buýurdy.

Şahyr bagsy sazyny goluna alyp, gelen ýagyny habar berip, bir söz aýdar gerek:

Damgandan, Lossandan²⁸⁹, Şirwan, Halapdan,

Görsün indi belli-belli gelmişdir.

Kyrk müňi ýasawly tarap-tarapdan,

Kyrk müňi ýasawly tarap-tarapdan.

Kyrk müňi sargandyr²⁹⁰, kyrk müňi derga,

Kyrk müňi mürzedir, mineni ýorga,

Kyrk müňi bezzatdyr, gelerler zorga,

Kyrk müň ýene şerbet, bally gelmişdir.

Kyrk müňi maýaly, kyrk müňi nerli,

Kyrk müňi beg ogly, zerrin kemerli,

Kyrk müňi ussatdyr, goly hünärli,

²⁸⁸ Diňe şaýyly Alynyň adyna ant içärler we ony hak diýip hasaplaýarlar, Göroglynyň Türkmen warýantnynda iki-de bir “pirim Aly” diýilýär, bu bolasa onuň äzri nusgasyndan göçürlendigini aňladýar. (AG)

²⁸⁹ Lossan=? Belki Horasan bolsun.

²⁹⁰ Sargan=? Serheň bolsa gerek, harby dereje.

Kyrk müňi tirendaz²⁹¹, belli gelmişdir.

Kyrk müňi bahadyr, ýörerler yzga,
Kyrk müňi bahadyr, sanjarlar gözge,
Kyrk müňüni görseň mineni özge,
Kyrk müň ýene atly, pilli gelmişdir.

Kyrk müňi bahardyr, uruşda taýýar,
Kyrk müňi jadygöý, kyrk müňi aýýar,
Kyrk müňi laýhordyr, kyrk müňi hüşýär,
Kyrk müň ýene sütemkärli gelmişdir.

Kyrk müňi ataşbaz, otlar gezdirer,
Kyrk müňi jadygöý, adam azdyrar,
Kyrk müňi merdikär²⁹², galaň bozdurar,
Kyrk müň ýene goly pilli gelmişdir.

Kyrk müňüni saýlap getirdim mertden,
Kyrk müňi başyňy çykarmaz dertden,
Kyrk müňi gajardyr, kyrk müňi kürtden,
Kyrk müň ýene belet dilli gelmişdir.

Kyrk müňi ýasawul, bararlar paja,
Kyrk müňi galandar, giderler haja,
Kyrk müňi seýitdir, kyrk müňi hoja,
Kyrk müň ýene aga ýolly gelmişdir.

Kyrk müňi aşpezdir, tylla tabakly,
Kyrk müňi gerçekdir goly ýabakly²⁹³,
Kyrk müňi mert ogly, agzy gapakly,
Kyrk müň ýene burny gylly gelmişdir.

Bagdatda gün dogup, çyksa asmana,
Töwrizde gurular ahyrzamana,
Eesen diýer, beýle gaýtza zamana,
Kyrk müň şalar bese-belli gelmişdir.

²⁹¹ Tirendaz=Ok atyjy

²⁹² Merdikär=Zähmetkeş, işeňner (Özbekçe).

²⁹³ Ýaba=Taýak, çomak

ŞAHYR bagşy namasynyň aýagynda öz adyny getirmän, Esen paşanyň adyny getirdi: Görogly aýtdy:

— Weý, zaňňareý, bu kyrk müň, kyrk müňüniň, soňuny aýdynça hemmesi huşumdan çykdy. Esen paşa aýtdy:

— Agaň sowatlymydyr?

— Agam ýedi ýyl okap, ylym hakyny alapdyr, gözi hata kaklyşdygy besdir, bir zat çyrmalsa okar.

Ýanynda diwan mürzesi bardy, «Şu namany ýazyp eline ber» diýip, Esen han paşa buýurdy.

Diwan mürzesi bir gary²⁹⁴ kagyza hat ýazyp, eline berdi.

— Haw, häziregjanly, şuny ýatan ýerinde agaň gözüne tut. Haty okap, ýagynyň gelenini bilip, gorkusyna galan ýarty janam çyksyn.

— Baş üstüne, tagsyr — diýip, kagyzy ýatyş telpeginiň depesine gysdyryp goýdy.

— Eý, häziregjanly, sen Göroglynyň aşpezimi, düýe ýöredenimi, jylawdarymy, toňatarymy²⁹⁵, paýeki²⁹⁶ suwçusymy, asyl seniň emeliň näme?

— Tagsyr, paýeki suwça ýetiberme, men Göroglynyň jylawdarydyryn.

— Ökde emeliň bar ekeni. Urşa çykanda-da bile çykýamydyň?

— Ol urşa çykanda, hemişe ýelesini saklap gelýän nökeri men.

— Göroglynyň «It urşy» diýen urşy bar şekilli, «Wellem şaha» diýen oýny barmyşyn, olardan bilýämiň?

— Bilýän, tagsyr.

— «It urşunam» bilýämiň?

— Baý, «It urşun-a» deslap öwrenip goýupdym.

— Görogly agaň Gyratyna minende, urşa gitjek bolanda, iner kimin kükräp, nama aýdarmyş şekilli, ony bilýämiň?

— Onam bilýän, tagsyr.

— Baý, zaňňaryň deňi-taýy ýok eken-ow. Häziregjanly, agaň namasyndan bir nama aýdyp ber, şondan soň seniň Göroglynyň jylawdary ekenligine bizler ynanaýly.

— Baş üstüne, tagsyr, Görogly urşa gitjek mahalynda şu namany aýdýady — diýip, elindäki kepjäniň sapyny saz edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Men saňa diýdim Esen han paşa,

Meniň saňa dogry sözlerim bardyr.

²⁹⁴ Gary=Garş

²⁹⁵ Toňkadar=? Belki gazançy bolsun.

²⁹⁶ Paýeki=Pes derejeli orun, çilim getiriji

Atyňy ugratma gaýadan daşa,
Meniň at işlemez ýerlerim bardyr.

Egri dälidir, saňa dogrudyr sözüň,
Ganymy göremde, açylar gözüm,
Eger atym büdräp, ýykylsam özüm,
Üstümde «how» çeker şirlerim bardyr.

Men saňa nä diýdim, kem saýdyň bizi,
Çykar men çöllere, awlar men düzi,
Öweze ýetinçe gyrrar men sizi,
Gaplaňly-arсланly çöllerim bardyr.

Ýigitlerim bardyr bukuda bekli,
Garaguş ganatly, arslan ýürekli,
Başy durna telli, samyr telpekli,
Ýagyryny galkanly goçlarym bardyr.

Görogly beg adym älemde destan,
Gyratym meýdanda ner kimin mestan,
Haýbatyndan titrär külli Rumystan,
Arslanly, türkmenli illerim bardyr.

BU SÖZI aýdansaň:

— Pah, häzirebegjanly agasynyň namasyny gaýyryňan eken-ow, hany bizlere «It urşuny», «Wellem şaha» oýnuna görkez.

— Tagsyr, hemme oýun-tomaşasyny şaha öwretsek-görkezsek-de, şol «It urşy» diýen urşuny goýaly.

— O niçik?

— Ol birnäçe wagta çekýän uruş, tagsyr, goşunyň basga ugrar, durabilmez.

Görogly bir gipi öňünden goşunyň boýnuna goýjak bolar.

— Eý ýok, durar — diýdi.

— Tagsyr, gowy zat däl, şony goýaly-da.

«Goýaly-goýalylysyn» köp ediberensoň, Esen han paşa öz atlylaryna aýtdy:

— Haw, ýigitler, Göroglynyň «It urşuny», «Wellem şahasyny» görüp, öwrenip bilseňiz, her haýsyňyz bu wagta çenli bala-çağaňyzy satyp berjek diýädiňiz. Ynha, häzirebegjanly öz süňkdeş gardaşymyz saý-sebäp bile sataşypdyr, bir pul çykarýanyňyz ýok, bu mugt

öwretjek. Şu öwredip gezip ýörkä, ýüzüne gözleseňiz, kelläňizi alaryn— diýip, gylyjyny syrlyp, öňünde ýalpyldadyp goýdy.

Hökmi güýçli paşa, ýerden başga ýere gözleýän adam ýok, agyr ýygyna suw sepilen ýaly boldy. Görogly aýtdy:

— Tagsyr, siziň çynyňzdygyny indi bildim. Göreş tutjak adam ýaly orta geçip, bilegini çyzgap, iki synyny biline urup, baýaky kepje-de elinde, ol kepje-de ýedi ýyl ýerde ýatyp, ýer suwuny içen kepje, dessesiniň uzynlygam gulaç²⁹⁷ ýarym, ýüzem ýalyn ýaly.

— Tagsyr, «It urşy» entek soňa dursun, ony iň soňundan öwredeýin. «It urşyndan» öňinçä «Wellem şaha» diýen oýny şu, tagsyr — diýip, kepjäniň sapynyň ujundan tutup ugruna ylgap ötägitdi. Haýsy ugurdan degse gypyrlyp-ýapyrlyp barýar. Aňry çetine çykyp bäriligine-de bir degip gaýtdy:

— Ine tagsyr, «Wellem şahasy» şu. «**Aýlan tabak**» diýenem oýny bar, onam görkezeýin. Kepjäniň sapynyň ujundan tutup, gözünü ýumup, pyrlanaka-da aýlanyberdi. Bir-iki ýarymynyň bokurdagyndan degýär, göwresi otyr, kellesi, pyzlawuk kädi ýaly bolup honda ýatyr.

Esen han paşanyň ýygyny «onda ol, munda bul» diýip gyryp ýör.

— Haý, oýun tomaşasy bilen muň bir... basyň zaňňary.

Basyň diýeni bilen Görogly basdyrjakmy. Zyňdy meýdana özüni, görse çetiräkde Esen han paşanyň aty gaňtarylgy duran eken, «şondan gowrag-a ýok bolsa gerek» diýip, Görogly ylgady ata garşy, tanapyny pyçak bilen kesip, towsup atyň üstüne mündi. Bular munuň zyndan:

— Atlan-ha, atlan, öňünden bol-ha, öňünden bol —boluberdiler. Ala galmagal boldular. Gala garşy gaçarmyka diýipdiler, emma Görogly ol aýdanlaryny etmedi, garşysynda bir dag bardy, soňa tarap atynyň jylawny deň tutuberdi,

Atlanyp kowmaga başladylar. Köpläp ýakynlasalar gaçyp otyr, ýeke, iki ýetäýseler dönäke-de kepje bilen agdarýar. **Göroglynyň kä gaçyp, kä kowup meýdanda urşup ýörşi, edil it urşy ýaly**, ýeke-ýekeden saplap gelýär.

Esen han paşa aýtdy:

— Oýunçy utulanyny bilse ýagsy, diýenleri, indi men näme işläp durun — diýip, dagyň yüzlerinde inçe ýitigsi çuňňur ýodalar bolar, şol ýodalaryň birine düşüp, Esen han paşa öňüni başlap gaçyberdi. Görogla-da oňaly ýeri geldi.

Bu darajyk ýoda düşüp ugran ýygyn, bir-biriniň öňüne düşe bilýämi? Görogly bolsa girdi bir çetinden ýekän-ýekän ur ýyk, sanç, agdar, bas, gaňyr, maslyk-maslyga

²⁹⁷ Gulaç= Iki goluň giň gerenindäki uzynlyk

kaklyşdyryp barýar, ýeňse berip barýan ýygyn, darajyk ýoda yzyna-da öwrülip bilenok. Görogly ýetip baryp Esen hanyň atyny şapba jylawlap ýüzüne bakaga-da:

— It urşuny öwrendiňmi, tagsyr?

— Öwrendim.

— Kemiň-kümüsiň galanak gerek.

— Ýok, ýok galan dälidir.

—Onda pugta bil, unutma, biziň dilimizde şuna «It urşy» diýip aýdýandyrlar. Ýeriňden gymyldaman dur.

Gan gördi jany çykdy, simap kimin sandyrap, gamyş kimin galdyrap dur.

Görogly öz içinden aýtdy: «Şunuň gözünüň ody alnar ýaly edeýin-de» diýip, kisesinden pereňi çakgyny çykaryp, ýaňky öleleriň gulak, burnuny kes, tyk, at torba, kes, tyk, at torba. Bir at torba sygmady, ýene bir at torbany depip doldurdy. Özüňe mälim, galyň palow kâdi ýaly gulak-burunlar. Burunlardan iki at torbany doldurandan soň, Esen hanyň hem gulak-burnuny alyp, at torba saldy. Atyndan düşürüp, öz münüp gelen ýabysyna mündürüp, ýabynyň garnynyň aşagyndan çekip aýagynam daňdy, elinem syrtyna daňdy. Iki at torbanyňam bagyny çatyp, ýabynyň sagrysyna bekeltdi. Ýabyny ýaňky ýoda salyp gürz bilen sagrysyna baş, altyny gondurdy. Dagyň jülgelerinden hemişe ot daşamaga öwrenen ýaby, muny aldy ötägitdi.

Bardy goşunyň bir ýan çetinden. Muny gören gülüp, gören gülüp, syp-syrdym bolup Hüňkäriň gaşyna baryp, zombaraga-da duruberdi. Hüňkär aýtdy:

— How, zaňnar, salam ýok, helik ýok, habaryňy ber!

—Zäheri ber, merezi ber, habar gerekmi saňa, habary bolup durşumyzdan alaýmazlarmy? Göroglynyň bir nökeri baş ýüz atlyny gyryp goýberdi, ine saňa gerek bolsa habar şo.

— Pah, nökerlerine çenli uruş tälimini öwreden eken-ow — diýip, bu agyr ýygyna howp abanyp başlady. Hüňkär aýrdy:

— Aý, bolsa-da bular ýaly agyr ýygynda munça-munça gyrylman bolýamy. Bu bir ýagşy görýän serkerdämdi, özi ölmän aman sag gelipdir. Munuň gulak, burnuny jaýynda goýuň

— diýip, Hüňkär, hekimlerini ýygnap, höküm etdi. Hekimler jemlenişip:

— Gulag-a beýlede dursun, tagsyr, entek burnuny ornaşdyraýlyň — diýişip, burnunyň ornun tenekar sepip, burun goýýarlar. Kâsi iki barmak ýetmiýär, kâsi üç barmak ýetmeýär. Esen han paşa aýtdy:

— Haw, zaňnarlar, goýup-göterip meniň janyma aldyňyz, hol gara torbany silkiň, biziň burun şonuň içind-ow — diýip gygyryberdi.

Gara torbany silkseler, terrägeden-de bir burun gaçdy, edil küdün, töňňe ýaly: «Meger çyksaň şu çykarsyň» diýip, getirip goýdular weli, bu ösgünräk düşdi. Baryňça bir az ýellenäýen bolmaga çemeli.

Bu gep bu ýerde dursun, indi habary kimden al: Görogly baş ýüz atlynyň ýaragyny oljalap, gala alyp gaýtdy:

— Öňi geldi, soňam geler — diýip, galasyna gelip, iliniň ýaş ýigitlerinden täzeden baş ýüz atly nöker jemläp, bu at, ýaraglary olara berip, mäkäm ýaraglandyrdy.

— Haw, agam, bu at ýaraglaryň näme, muny näme üçin bize berdiň?

— Ýigitler, bu ýygyn baş günde, on günde gaýtjak ýygyna meňzeş däl. Sizem bir mahal urşa alyp çykmaly bolaýsam, taýýar duruň, şonuň üçin berýän muny.

—Haw, aga, uruş hünärinden bize az-kem öwret, görkez, uruş meýdanyna çykanymyzdan soň, masgara bolup ýörmäli. — diýdiler. Görogly bir az wagtyň içinde: «Ine, bu ýaragyň hünäri beýle, ol ýaragyň hünäri beýle, urşa şeýle barmaly, şeýle çozmaly» diýip, hemme uruş hünärlerini görkezip çykyp, ahyr soňunda: «ýaraglaryň hünäri şudur» diýip, baş ýüz ýigide garap, sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Atlar aýdar men bökerem,
Naýza aýdar men nökerem.
Pürkürdip ganlar dökerem,
Atym ýyndam bolan çagda.

Tüpeň aýdar sesim ýaman,
Degerim-degmezim güman,
Degäýsem, goýbermen aman,
Peltäm ody alan çagda.

Ýaý aýdar bilim egerem,
Ok aýdar durman degerem,
Sowut derisin sökerem,
Golda kuwwat bolan çagda.

Gylyç aýdar men parlaýam,
Parlap howadan ineyem,
Ganymy iki bölsem,
Ala polat bolan çagda.

Galkan aýdar men alaýam,

Taslyn bilmeze belaýam,
Goç ýigide men galaýam,
Serpip-serpip alan çagda.

Gürzi aýdar meniň işim,
On iki paradyr başym,
Tuwulga bilen söweşim,
Süýr depeden inen çagda.

Pyçak aýdar men ýaragam,
Guşak astynda duraýam,
Jaý ýerinde men geregem,
Goltuklaşyp gelen çagda.

Palta aýdar men hastaýam,
Namart elinde pesseýem,
Urup ýykmaga ussaýam,
Ýygyn basgy bolan çagda.

Ýumruk aýdar men hyrtaýam,
Mydam ýanynda ýortaýam,
Çekip ýakasyn ýyrtaýam,
Jeňne, jüňne bolan çagda.

Görogly aýdar ýa jepbar,
Il-ulusum, bol medetgär,
Goç ýigide bary derkar,
Pirden hümmet bolan çagda.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Eý, aga, seniň beren tälimiň hemmämize gaýym ornaşdy, şu wagtlar gitseň-de biz taýýar — diýişdiler.

Onda Görogly:

— Ýok, ýigitler, siz entek arkaýyn galada öýli-öýünde boluberiň, wagty gelende özüm habar bererin — diýdi. Ol baş ýüz ýigit öýli-öýüne gitdiler. Görogly özünüň kyrk ýigidi bilen çay başynda maslahatlaşdy. Görogly aýtdy:

— Aý, Köse, bu ýygyn bu gün, erte gitjek ýygyna meňzemeýä, bu ýygyn agyr ýygyn, biziňem dumly-duşumyza çapar gönderip, alys ýerlerde bolan ähli Türkmen il-ulusyna habar etmegimiz gerek.

Köse aýtdy:

— Ähli Türkmen il-ulusyna, ähli goňşy halklary habarly etmeli diýsene, eşitmedim diýmesinler, özleri üstlerine bir ýygyn dökülse, Görogly diýip, çapar gönderip durýarlar. Görogly dumly-duşa ugratmak üçin çapar taýýarlandy. Olara garap, goluna sazyny alyp, Görogly bir nama aýdar gerek:

Ol Ak dagdan, Gara dagdan,
Kyrk müň ýigit çapar gelsin!
Bir-birine köňül beren,
Jany jana gatan gelsin!

Çandybilde çekdim zary,
Barabar namysy-ary,
Ol ýemreliniň serdary,
Sapa ogly Çakan gelsin!

Her meýlisde uly ady,
Aslyn diýsem ähli-zady,
Ýyldyz babanyň zürýady,
Hatasyz ok atan gelsin.

Jerenleri gezer düzde,
Bozlaşar düýeler bozda,
Ýaýlagda ýaýnaşyp ýazda,
On müň öýli ýatan gelsin!

Bu gün başym ýesir²⁹⁸ bolar,
Işim zary-zebun bolar,
Ary-namysy bir bolar,
Telpeklerin çatan gelsin.

Keser gylç dagy dawly,
Ýaşyl naýzasy ýalawly,
Il içinde atly-çawly,

²⁹⁸ Ýesir=Esir, tuusag

Teke begi Zaman gelsin²⁹⁹.

Ýedi weli bile duşan,
Gyzylbaş bile gylyçlaşan,
Otuz ýaşa başyn goşan,
Salyr Gazan³⁰⁰ **soltan gelsin.**

At salyp gezer her ýanda,
Men bolsam başyna bende,
O Gökleñde, o Balkanda,
Bir neper nägehan gelsin.³⁰¹

Nezir etdim Çandybilim,
On dört ýaşda tutdy elim,
Görogly, zebundyr halym,
Uly är pirlirim gelsin.

GÖROGLY sözüni tamam edip, şu aýdan namasyny hata bitdirip³⁰², ellerine berip, dumly-duşuna çapar atly gönderdi.

Görogly öz meýhanasynda kyrk ýigidi bilen çay-nahar şerapdan keyiplerini köklediler. Çay, nahar-dan soň, Sapar Köse başlyklaýyn kyrk ýigidini ýanyna alyp, Öwez janyň giden ugruna garşy çykyp, ýöräberdiler.

Köse bilen Görogly bir dagyň üstünde üzeňni ýanaşdyryp barýardy. Köse esewan bolsa, Göroglynyň gözünde ýaş görünýä.

— Aý, Görogly, bu nä tutum, bu nä boluş? Eger sen hapa bolup, göz ýaş etseň, biz-ä ýol ogly, bagyrybermäge-de ýaltanmarys.

—Köse, meniň Gytrat aýagymyň astynda bolmasa, men itden gowumy, men Gytratdan aýra düşenime hapa bolýan.

Köse aýtdy:

— Aý, Görogly, ýaramazlyk etme, göz ýaş edeniň bilen duşmanyň saňa rehimini inmez, sen hapa bolsaň, ýigitler-de hapa bolar, sen beýdip gelme-de mes bolup nama aýdyp gel, Görogly.

²⁹⁹ Polýak ofisseri A.Hoduzko 1833-njy ýylda Köpet dagda bolan mahaly, Magtymgula we Görogla degişli goşgulary ýaşullardan ýazyp alypdyr. Şolaryň arasynda “Gelsin” diýen goşgy hem bar. Şonda: “Agalar, Hatem sypatly Gurtgeldi Zaman ýörisin” diýip Zaman diýen şahsyýeti agzaýar. (Serediň: Aleksander Chodzko. Specimens of the popular poetry of persia. London. Harrison and co. Printers 1864). Şonuň ýaly-da “Ýüsüp-Ahmad” dessanynda hem şeýleräk mazmunly goşgy bar. (A.G)

³⁰⁰ Salyr Gazan, mifiki (efsanewi) şahsyýet.

³⁰¹Bu setirler soňra goşulan bolsa gerek. Nägehan, bu ýerde pälwan diýmek.

³⁰² Bitirmek=Ýazmak

— Bolýar, Köse—diýip, dagyň üstünden barýaka, Öwez bilen Gyratyny ýat edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Goja daglaryň başynda
Ýaz bir ýana, gyş bir ýana.
Titrär agzymyň içinde,
Dil bir ýana, diş bir ýana.

Goja dagdan ýollar aşyp,
Ýaz bolanda çaylar daşyp,
Öwez jandan aýra düşüp,
Baş bir ýana, läş bir ýana.

Ah çekdim, bilim бүkүldi,
Sütünim arşa çekildi,
Gözümden sil dek döküldi
Gan bir ýana, ýaş bir ýana.

Görogly diýer, nädeýli,
Baş alyp hanja gideýli,
Öweze kömek edeýli,
Dört bir ýana, baş bir ýana.

BU SÖZI aýdyp, sürüp gidibersinler. Indi habary kimden al: Öwez jandan al. Öwez Gyraty şol yňdaryp barşyna Hüňkäriň goşunyň bir ýan çetinden bardy. Bu goşunyň içinde **Kerem soltan** diýen biri bardy, lakamyna Kerem däli diýerdiler. Öwez muňa duçar geldi. Bu atlyny delräk görüp, şapba jylawlap tutdy:

— Haw, ýagşy ýigit, sen kim?

— Men, Göroglynyň Öwez diýen ogly.

— Pah, Öwez diýen diliňe döneyin, «**hudaý berse guluna, getirip goýar ýoluna**», biziň gereklije adamymyz eken sen. Ýör, seni Hüňkäriň gaşyna elteýin.

Bir ýerden urşup, tutup getiren kişi bolan bolup, gözünü asmana tikip, bir iki ýarymyny ata kakdyryp, debenekläp bardy bärden.

— Haý, tagsyr patyşahym, men Göroglynyň Öwez diýen ogluny tutup getirdim, hyzmatyňa gulluk.

— Haý, Kerem soltan, bu oglany sen äkelmänsiň, bu oglany şerabyň mesçiligi äkelipdir. Hany, muňa bir çay beriň, essine gelip aýylsyn, onsoň mundan habar sorarys.

Öweze çay, nahar berdiler. Öwez aýylyp essine geldi, derini syryp, süpürip oturdy. Patyşa aýtdy:

— Oglan, essiňe geldiňmi?

— Geldim, tagsyr.

— Göroglynyň Öwez diýen ogly senmi?³⁰³

— Hawa, tagsyr, men.

— Sen bolsaň, han ogul, ýagşy gelipsiň. Agaň ilçi edip habar ibersek gidermiň?

— Rugsat berseň, gideýin, tagsyr.

— Saňa rugsat berip ibereýli. Biziň agaňdan köp artykmaç-artykmaç dileg talaplarymyz bar, şol talaplarymyzy bitirse, agaň bilen ýaraşyk edip, il bolup gaýdýas. Talabymyzy bitirmese, agaňy galasynda çüýredip alýas. Elli ýyllyk harajat tutulyp bu ýere gelendir.

— Talaplaryň aýt, eşideýli, tagsyr.

— Talabymyz şeýle: seniň agaňda bir keramatly düýrme gylç barmyş, şol gyljyny bersin. Agaýunus diýen perizadyny bersin, Gyrat diýen atyny, Mejnun däli diýen atyny, ikisini getirip bersin, Leke patyşanyň gyzy Gülruhy gaýtaryp bersin, il-halkyndan elli ýyllyk pajy ýygnap bersin.

— Tagsyr, seniň talabyň şu bolsa, men gide-de biljek däl, agama baryp aýda-da biljek däl.

— Hä, o niçik?

— Görogly agam, gaharjaňrak, gyňyrrak adamdyr, baragadan atyňy ber, gyljyňy ber, aýalyňy ber, iliňden elli ýyllyk pajyňy ýygnap ber diýsem, ol meni neneňsi eder, meni çapyp öldürer, tagsyr. Patyşa gaharlanyp:

— Bu oglan akylly eken. Muny bent ediň — diýdi. Öwezjanyň elini arkasyna daňyp, çadyryň öresine sarap goýdular.

Öwez tutulyp gelensoň, bu agyr ýygyn:

— Muny kim äkeldi-de, kim äkeldi— bolşuberdiler. Kerem däli... munuň ady göterilip gitdi.

— Bizden başga kim äkelebilýär muny. Muny men ekeldim—diýip, Kerem dälem gursagyna kakyberdi.

— Sen neňeň edip äkeldiň?

— Haý, ýigitler, meniň bile oýnuňyz gelyär, men häli zarbymy görkezemok, ine şu at Göroglynyň Mejnun däli diýen atymyşyn, Hüňkär şu aty bize bagyş etse, şu atyň üstüne minsek, baryp galasyndan Göroglynyňam boýnuna tanap salyp getireris.

Onda Hüňkär aýtdy:

³⁰³ Öwezi halas ediş şahada, Hüňkär, tussag edilen Öwez bilen Görogla ýakyndan duş gelipdi hem olary ýakyndan tanypty. Bu, “Kyryk müňler” şahasy, aýry, özbaşyna düzülene meňzeýär.

- Kerem soltan, eliňden bir iş gelýän bolsa, bar şol aty saňa bagyş etdik.
 Öz atyndan düşüp, ylgap gelip towsup, Gyratyň üstüne mündi.
- Haw, Kerem soltan, munuň üstüne Kerem dâli bolup mündüňmi, ýa Görogly bolup mündüňmi?
- Aý, tagsyr, Gyratyň üstüne münen adam, Görogly bolup münýär, Görogly bolup mündük.
- Görogly bolup münen bolsaň, Görogly munuň üstüne münüp urşa gitjek bolanda, iner kimin mes bolup nama aýdýarmyş, sen hany Görogly bolýan bolsaň bir nama aýt göreli.
- Baş üstüne tagsyr — diýip, Gyratyň üstünde, sazy elinde, Kerem dâli bir baş keleme söz aýtsyn bakaly:

Ylgar edip, şu meýdanda gezerem,
 Nedir³⁰⁴, döwüşmäge goýmaýa, begler.
 Indi barsam Çandybiliň bozaram,
 Nedir, döwüşmäge goýmaýa, begler.

Ylgar etsem, şu meýdanlar meniňmi?
 Dürli döwran, kyrk kenizi meniňmi?
 Agaýunus şa, soltanyň meniňmi?
 Nedir, döwüşmäge goýmaýa, begler.

At salyban bu meýdanda gezerem,
 Öwez bilen gandy-nabat ezerem,
 Indi barsam galasyny bozaram,
 Nedir, döwüşmäge goýmaýa, begler.

Aga, begler, habarymny soraşar,
 Uruşa girende bir-bir danyşar,
 Kerem soltan, bize Gyrat ýaraşar,
 Nedir, döwüşmäge goýmaýa, begler.

BU SÖZI aýdandan soň, patyşa aýtdy:

- Döwüşjek bolsaň, kim goýmaýa seni. Göroglynyň üstüne gitmäge özüň gorkýasyň.
- O näme üçin, tagsyr — diýip, atyň bykynyna bir kakdy, Gyrat silkinip zyňdy asmaňa, atyň zyňmasyna Kerem soltan aýtdy:
- Haw, ýigitler, bu atyň gylgy ýaman eken, maňa bir urgan tanap beriň, urgan.

³⁰⁴ Nedir=Nämedir, näme üçin.

Bir uzyn tanap alyp berdiler. Tanapy Gyratyň bykynyndan aýlap alyp, gaýym biline orady. Akylsyz adam özüňe belli, Kerem dälä her kim bir geňeş berýär, biri bu ýandan çykyp:

— Haw, Kerem soltan, indi arkanlygyna ýykýlmaz ýaly bolduň, bular ýaly at sürjek bolsaň, birden ýolda sürüşip gitse, başyňdan aşyrylyp gidäýme häli, mäkäm bol — diýdi.

Kerem däli Gyrate guşgun salyp, onam getirip öz biline baglady.

Ýene biri bu ýandan çykyp:

— Aý, Kerem soltan, ileri-gaýra ýykylmaz ýaly bolduň, indi bir kemiň bar, eger seni at alyp gaçsa, öňüňdenem bir jar geläýse, at zyňanda eýerden aýrylyp, kelläň daşa degip ölersiň — diýdi.

Kerem soltan ýene bir tanap alyp, atyň garnynyň aşagyndan çekip aýagynam daňdy. Bu ýandan ýene biri çykyp:

— Haw, Kerem soltan, at alyp gaçyp gitse, sen zaňnar, jylawy çekjekmi, ýa eliňdäki naýzany tutjakmy? — diýdi.

Kerem däli ýene bir tanap alyp, naýzasynam biline daňyp goýdy. Şol wagtda habary kimden al: Görogly kyrk ýigidi bilen dagyň üstüne çykdy. Göroglynyň gözi Gyrate düşdi. Gyratyň üstündäki Öwez janmyka diýse, bir daňylgy gyzylbaş, ähli ýezitler hem Gyratyň töweregine aýlanypdyr. Görogly duran ýerinde:

—Haý, ýezitler, meniň atymyň nämesine syn edýäsiňiz, ýagsysyny-ýamanyny bilmeseňiz, geliň menden soraň, bolmasa size şu ýerdenem eşitdirsem hem, eşitdirärin — diýip, Gyratyny taryp edip, baş keleme söz aýdar gerek:

At alaňda sagrysyna garap al,
Bedew atyň niresine syn gerek.
Bilmeseňiz, ussadyndan sorap al,
Haýkyryp kişňäre belent üýn gerek.

At alsañ, al gysga billi bykyny,
Jebir eýleseň, çeker neriň ýüküni,
Güýçli islär söw çekiniň akyny,
Uruş meýdanynda päliwan gerek.

Guýruk çykan ýeri belent düwüler,
Sagrysynda degirmenler üweler,
Gapyrğa etegi giňden aýylar,
Gaçyban kowmaga bir meýdan gerek.

Görogly beg aýdar, bir şirin sözli,
 Öküz deý gerişli, ner mal dyzly,
 Kiçiräk başlydyr, bir alma gözli,
 Kellesi ýyl aşan, üsti ham gerek.

BU SÖZI aýdandan soň, Göroglynyň sesini eşidip, Gyrat kişňäp goýberdi, Gyratyň sesi bu agyr ýygynyň içinde şarňyldap ýaňlanyp gitdi.

Hüňkär aýtdy:

— Alla, zaňňareý, şunça goşunyň içinde öz atyny tanap, munuň nama gaýryşyna, aýdyşyna bakyň, munuňam eýesiniň owazyny eşidip, kişňişini görüň, aty özüne mynasyp, özi atyna mypasyp zaňňar ekeni.

Kellesi göçüp, howalasy göterilip duran Kerem däli:

— Tagsyr, bize mynasyp dälmi? Náme biz munuň üstüne gelişmeýäsmi?

— Saňa mynasyp bolsa, náme işläp dursuň, bu ýerde, Kerem däli.

— Aý, ýolumy açyň haý! — diýiberdi. Gyzylbaş ýygyny, o ýana, bu ýana pytrap köçe berip, ýoluny açyberdiler. Atyň jylawyny ýazdyrmanka, biri bu ýandan çykyp:

— Kerem soltan, naýzaň-a biliňe daňdyň náme, Göroglynyň ýanyna baraňda dyrnagýň bilen uruşjakmy? Boş gitme, bir ýarag äkit — diýdi.

— Haw, maňa bir ýarag alyp beriň.

«At üstünde ýeňilräk bolsun» diýip, batman ýarym demirden bolan bir garaminäni³⁰⁵ boýnundan asdylar. Uly şahyň öňünde gyjalata çydaman, atyň jylawyny Görogla garşy dönderip, jüp gamçy urdy. Gyratyň teni awap, hyrlynyň oky ýaly bolup, ötägitdi. Bir iki ýarym goşup toparynyň gapdalyndan geçende:

— Dat gitdim — diýip gygyrýar.

— Gitseň, ýok boluber, ýagyny bizden gowy görýän bolsaň, gümüňi tapyber—diýip galýalar.

Selkiräge-de dakylan garamine leňner alyp, leňner alyp, kä guşaklygyna, kä ýagyrnysyna düňkä, düňkä inderýär.

Göroglynyň duran ýeriniň bäri ýany bir jardy— jara gabat gelende, Gyrat edil keselägede zyňdy. Kerem däli eýerden aýrylyp, atyň gapdalyna gysardy. Gyşaran ýerinde, garamine boýnundan syrylyp, dünk edip gaçdy, Kerem däli bir beladan gutuldy. Aý, garaz, gepiň gysgasy, Kerem däli Göroglynyň kyrk ýigidiniň arasyna neneň gelenini duýman galdy-da.

Sapar Köse şapba jylawlap tutdy.

³⁰⁵ Garamina=Hyry bolmadyk gara tüpeň.

- Haw, ýagşy ýigit, nädýäsiň bu ýerde? Gepe çeper zaňnar ekeni bu-da:
 — Ýigitler, däliden dogry habar, hile bilen atyňzy getirdim.
 — Beýle bolsa, sen atyň gapdalynda görünýäsiň-le? Munyň näme boldugy?
 — Haw, ýigitler, ony bilmeýämisiňiz, Görogly diýen uly adam, uly adamyň minen ýerine minmäge ejap edip, ezberlik³⁰⁶ edip, gapdalyna minip gelýän.
 — Seniň nähili edip at äkeleniňi özümiz bilýäs— diýip, ýaňky tanaplary pyçak bilen kesip aýyrdylar.

Görogly aýtdy:

- Haw, Köse, bu bir ýagşy ýigit ekeni, at äkelipdir, muny sylap goýbereweri.
 — Munuň sylagyny özüm bilýän—diýip, Köse şum zaňnar, bir suwluk torbany alyp, baýryň aňry ýüzüne geçip, dagyň çagyl daşyndan dolduryp, agzyny bogup, Kerem soltanyň arkasyna gaýym daňdy.
 — Aý, han ogul, at äkeleniň ýerine seniň hezzet sylagyň şu. Şunuň içindäki bar zat genji-hazynadyr. Ýöne Hüňkäriň gaşyna barman, agzyny çözümegin.

Kerem soltan:

- Aý, bize hudaý berdi — diýip, torbany göterip, loňkyllap gaýtdy. Öz goşunlarynyň bir ýan çetinden geldi, tanyşlary sataşyp:
 — Haw, Kerem soltan, arkaňdaky näme?
 — Ýigitler, sesňizi çykarmaň, bagtym gelendir,
 — Hä?
 — Göroglyň aty meni alyp gaçyp bardy, Göroglyňam wagty hoş bolup, şu torbany hazynasyndan dolduryp berdi.
 — Aý, Kerem soltan, bäre dur-ha, bäre dur. Bu malyň ýaman kän görünýä, şyralga-ha şyralga³⁰⁷, maňa bir çañnal ber, maňa iki çañnal ber — boluşyberdiler.
 — Ýok, bolmaz ýigitler. «Hüňkäriň gaşyna eltmän, agzyny açma» — diýip aýtdy.
 — Bu zaňnar Görogly, onuň agzyna möhür basyp goýberen dälidir, çay puly bolar ýaly bir neme berip git ahyr — diýip, zyndan ylgaşdylar.
 — Ýok, bolmaz — diýip, dyzman, gyzylbaş mundan muňa, ondan oňa gaça-gaça janynyň soňunda halys bolup, Hüňkäriň gaşyna geldi.
 — Haý, Kerem soltan, seniň bolup gelşiň nä tüýsli?
 — Ýok, tagsyr, Gyrat alyp gaçyp gitdi, Göroglynyň ýanyna eltdi, olam bu torbany hazynasyndan dolduryp berdi. Ýolda-da talajak boldular, gaçyp gutuldym, tagsyr.

³⁰⁶ Ezber=ökde

³⁰⁷ Şyralga =Düşen oljadan berilýän paý, şeýtel.

— Hany — diýip, torbany başaşak silkseler, torbadan çykýan dagyň çagyl daşy. Hüňkär aýtdy:

— Haý, Kerem soltan, Göroglynyň size eden sylagy şumy? Mundan başga nämeler sylag etdi?

— Tagsyr, mundan başga Görogludan artykmaç sylag-da göremok, horluk-da. Horlugy men ozal hudaýdan gördüm, galyberse batman³⁰⁸ ýarym demirden bolan garamineden gördüm.

Hüňkär munuň gürrüňine gülüp goýberdi. Gepini tapyp, patyşany güldürip, mundan gutuldy. Hüňkär sypaýylaryny ýygnaý geňeş etdi.

— Haw, ýigitler, munuň maslahatyny beriň. Bir hile bilen aty goluna gowuşdy.

Sypaýylar geňeş berdiler:

— Tagsyr, şundan eden hälki üç dilegiň, ikisini bitirsin üçünjisini bolsa ötüň. Eger olary bitirse, onda il bolup gaýdyň!

Bu gep Hüňkäriň göwnüne makul gelip, Öwezden: «Sen gidermiň?» diýip soradylar.

—Dilegiňiz ýaňky bolsa, hiç gitjek däl, başga adam iberiberiň, agam ilçä hiç degmeýä.

Hüňkär Görogla üç adam iberdi. Hat, ýazyp, möhürini basyp, «Görogly beg bu ýere bir gelsin, üç dilegimiz bar, bitirse-bitirmese-de il bolup gaýdýas».

Ilçiler haty getirip berdi, haty okap, bulara çay berip, esli sylag edip, «Menem bararyn» diýip, ilçileri gaýtardy. Bular gaýdansoň Görogly aýtdy:

— Köse, ýezitleriň näme dilejegini bilýärmiň?

— Men-ä bilmedim, Görogly!

— Sen bilmeşen men bilýän, Köse, ol bitirer ýaly zat dilemez, eýeriň aryt gürlügin dilär. Köse, sen gör, şol ýaşyl çadyr Hüňkäriň çadyrydyr, men şo ýere baryp, bir hile bilen Öwez jany ýanyma alabilsem, bir tozan gopararyn. Şol wagta senem bir gaýrat edeweri.

Köse:

— Ony men ýagşy oňararyn— diýdi. İçinden aýdýar: «Aý, görersiň-dä, Görogly» diýýär.

Görogly Gyraty münüp Hüňkäriň ýanyna gaýdybersin.

Habary kimden al: Hüňkärden. Göroglynyň geljek ýoluna, ses ýeter ýaly meýdana suw sepdirip, paýandaz düşäp goýdy.

Hemme ýygyn hem aýa-güne bakan ýaly, seredişip durlar.

— Görogly diýen nähili ýigit-kä, nähili adam-ka, ony bir gaýgysyz göreýliň, uruşýan mahalynda-ha görüp bilmeýäris. Görogly paýendazyň çetine gelip atdan düşüp, gol gowşuryp, haýkyryp salam berdi.

Hüňkär salamyna aleýik alyp:

³⁰⁸ Batman=Gadymy Türkler arasynda agram ölçegi, bir batman takmyn 7.5kg

— Aperin, aperin, ýüz müň patyşalarda bular ýaly edep, salam görmändim, edep-ekram siz-de eken-hä.

Görogly gelip, Hüňkäriň gaşynda çöke düşüp oturdy. Saçak çykaryp:

— Haý, Görogly beg — diýdi Hüňkär.

— Lepbeý, tagsyr.

— Senden üç dilegimiz bar, bitirseňem il bolup gaýdýas, bitirmeseňem il bolup gaýdýas, aýt diýseňem aýdýas.

— Tagsyr, dileg diýeniň aňry başy gara kelle bolar, kellämem äkeldim, gerek bolsa gulluk.

— Görogly beg, bitirseň keramatly düýrme gylyjyňy ber, Agaýunus diýen perizadyňy ber, Leke şanyň gyzy Gülrühy ber. Elli ýylky pajyňy ötdük, atyňam aljakdyk, at özüňe mynasyp eken, ony saňa bagyşladyk.

— Paý, tagsyr, dilegim bar diýip, bujagaz zatlarım ulaldyp görkezýärsiňiz-ow! Men näme dilejekkä diýip ýüregimi bükgüldedip otyryn. Bu dilegiňiz bitmez diýip gaýgy etmän, tagsyr. Ýaňy bir agzyňyzda Leke patyşanyň gyzy Gülrüh diýip aýtdyňyz, onuň özi aýtmaga zardyr, bir hyzmatkäriňizi iberseňizem alyp geler. Perizady meniň ýagşy ýadyma saldyň, bizler perizat bilen köp ýyldan bäri döwran sürýäs. Emma şu günler irişipmi³⁰⁹ ýa-da döwür üýtgäpmi, çay ber, çilim ber, börek bişirip ber diýsek, biziň bilen örçeleşip sögüşiberýär, gözünü alardyp käýiniberýär, onuň bilen ugrumyz ýok, şonuň üçin ony saňa berip goýbererin, meň özüm bolsam perizatlaň kân bolýan ýerini görüp geldim, barakga-da täzejesiniň birini äkelerin. Düýrme gylyç diýýäniň-ä taýýar, muny şu mahal bagyş etdim, entek bir azrak gerek işi bar gyssanma, tagsyr — diýdi.

Muňa berýän zady ýok, ýöne bol gury söze baý edip dur.

— Görogly beg, dilegimizi bitiren bolsaň, şu Gyratyň köp oýun-tomaşalary barmyş, şolary bir görkezseň niçik bolýar?

— Köp ýagşy, baş üstüne, tagsyr! Meniň Gyratym adamdan ýaman düşgürdir, eger meniň şol Öwez oglumy görse, özünden özi ýöriş tapyp, hünär tapmaga başlar, eger Öwez jan ýanynda bolmasa, hiç oýun etmeýär bu.

— Öwez jan-da bolanda oýun edýärmı, Görogly beg?

— Hä, elbetde edýär, tagsyr.

— Baryň, Öwezi boşadyp getiriň — diýdi.

Öwez jany boşadyp getirdiler. Düýn-öňňundan bäri tussagda ýatansoň, oglanyň ýüzi-gözi sallanypdyr. Görogly aýtdy:

— Tagsyr, Öwez janyň bu durşuna Gyrat oýun etmez.

³⁰⁹ Irışmek=Ýadaşmak, iýrmek.

— Nähili bolanda oýun eder?

—Esbaby altyn-kümüş, lagly-göwherden, at bezäp muny ata mündürseňiz, hemme esbaplaryny düzäp, pyçak, aýpaltany çarpara gysdyrsaňyz, ak desseli gylyjy biline daksañyz, syrly naýzany eline berseňiz, şoňa ýşyk edip, Gyrat bezm edip oýnar.

Hüňkäriň münýän ala gaýyşly atyny Öwez jana şagyrdadyp getirdiler.

Öwez jan Hüňkäriň atyna mündi, Hüňkäriň zerli-zerli geýimlerini Öwez jana geýdirdiler.

Görogly aýtdy:

— Tagsyr, siziň donuňyz Öwez jana uzynrag-a bolýa, aýby ýok, at üstünde bolansoň bolýar, tagsyr.

— Öwez janyň kemi galdymy, Görogly beg?

— Kemi galanak, tagsyr.

— Kemi galmadyk bolsa, oýundan ozal bir nama aýt, onsoň oýun etdir.

— Ajap bolýar, tagsyr—diýip, owazym Kösä-de ýeter pikir edip, Görogly patyşanyň gaşynda baş keleme söz aýdar gerek:

Goç ýigidiň sytarasy³¹⁰

Açylar meýdan içinde.

Gylyçdan gyrgyzy ganlar

Saçylar meýdan içinde.

Gylyç keser ýalap-ýalap,

Serdarlaryň istär talap,

Altyn käse gülgün şerap

Içiler meýdan içinde.

Bedew at käte guş bolar,

Ganym ganyma duş bolar,

Baş gider, göwre läş bolar,

Seriler meýdan içinde.

Bedew atlar derin saçar,

Goç ýigitler meýdan açar,

Muhannesler taşlap gaçar,

Ýoldaşyn meýdan içinde.

Bedew atyň golda bary,

Mydam söweş pelleleri,

³¹⁰ Şuňa meñzeş goşgy “Reýhan Arap” şahasynda hem gelipdi. (A.G)

Kyrk dört hanyň kelleleri
Kesiler meýdan içinde.

Bedew atlar daşdan, içden,
Halaýyklar degre-daşdan,
Kelle jyda bolup läşden,
Döküler meýdan içinde.

Gerek ondan, gerek başden,
Ýüregi polatdan, daşdan,
Görogly geçendir başdan,
Çarh urar meýdan içinde.

BU SÖZI aýdandan soň Göroglynyň owazy baryp Kösä ýetdi.

— Haý, zaňnar, indi näme işläp dursuň, Öwezi ýanyňa çekip alan bolsaň, bir ýoluny tapyp, çykma ýagdaýyny et-dä, sen zaňnar, mereziň içinde, zäheriň içinde — diýip, Köse duran ýerinde hüňürdeýär.

Hüňkär aýtdy:

— Görogly beg, namaňy aýtdyň, hany, indi Gyrata oýnam etdir!

Görogly reňkini agdaryp üzeňňä galakga-da:

— Oýun etdir, nama aýt, näme men seniň kesanaňa tutan bagsyňmy — diýip, gyljynyň sapyndan tutup, gözünü alardyp:

— Ine saňa nama, seniň bir... — diýip, bir nagra urdy.

Hüňkäriň ýüregi ýarylyp, gaçyp çadyryna girdi, Görogly bolsa düýrme gyljy syryp alyp, ýalpyldadyp:

— Ine, saňa düýrme gyljy bagşy etdim — diýip, sagyna, soluna kakyberdi.

Öwez janam gyljy syryp, töweregine ýalyn bolup çabyrap, gyljy ülnäberdi. Ikisi ot ýaly darap, patyşa bilen hem işleri bolman, at depip ötägitdir. O ýana, bu ýana sowulma bilen işi ýok, ýol ugruna düşeniň kellesini kakyp barýalar.

— Ýigitler! Bir galmagal-a boldy, biz-de bir çetinden girip göreýliň— diýip, Köse-de «alla» diýip, at goýup, bu ýygynyň bir çetinden düşüp gymaga başlady. Köse kyrk ýigidi bilen şunça gyrsa-da, derýa bir daş oklan ýaly, gyzylbaş ýygynyň çeti bilse, beýlesi bilenogam, aňyrsynyň habaram ýok.

Görogly şu gidisine Öwez jan bilen giç öýlän goşunyň çetine çykdylar. Köp ýygyn, zyýan etmän bolýamy, Görogly köp ýerinden gylytzrak-gylytzrak³¹¹ ýaraly bolup, meýdana çykansoň, sowap atdan ýykyldy.

Öwez jan bolsa Gyraty aldy-da gidiberdi. Görogly bu ýerde ýykylyp galyberdi. Ýaraly bolsa-da ýygyn ýanyna gelebilenok.

Biri-birine gygyrýar:

— Haý, dogagöý, jadygöý, ölüsiniň ýanyna baranyňda-da adam öldürýämişiň, barma!

Görogla bir piri «**ýyldyz göreňde ýaraň gutulsyn**» diýen. Gün batdy, ýyldyz görüp, ýarasy ýagşy bolup, tarsa ýerinden turdy. Munuň ýerinden turanyňy görüp, ähli ýygyn gaçyp, paýrap ötegitdi. Gaçyp barýarkalar «dogagöý, jadygöý, aýýar zaňňara ölmek ýok ermişin-ha»³¹² diýşip, gaçyp gitdiler, Görogly pyýadalap, ýigitleriniň ýanyna geldi. Gelse, ýigitleriniň birindenem gan çykan ýeri ýok. Öz ýekeligini ýadyna düşüp:

— Wah meniň oglum bolsa, inim bolsa, agam bolsa, niçesi ölerdi, niçesi ýaraly bolardy

— diýip, hapa bolup, ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bedew at girse meýdana,
Goja dagyň başyn gözlär.
Goç ýigit girse meýdana,
Dördün ýykyp, başyn gözlär.

Ýarasy bar başlarynyň,
Gany bar gylyçlarynyň,
Goç ýigit ýoldaşlarynyň
Meýdanda söweşin gözlär.

Meýdanda segreşer atlar,
Ot bereňde tüpeň çatlar,
Ýüzi gara melamatlar
Gaçaýyn diýip, daşyn gözlär.

Görogly, sygyndym haka,
Muhannesini jebrin çeke,
Goç ýigit dogmasyn ýeke,
Köp ýygylsa, daşyn gözlär.

BU SOZI aýdanlan soň, Köse aýtdy:

³¹¹ Gylytz=Ýüzleýräk

³¹² Ermiş=erenlere duşan, mukaddes adam.

— Görogly, muny bizlere degip aýdýasyň. Bu ýygyn baş günde, on günde gaýtjak ýygyna meňzeş däl, ýeri gelende bizlerem bir gaýrat eders-dä.

Görogly:

— Haý, göreris Köse, gaýrat etseň bolýa-da.

Bular bu ýerde karar tutsun, indi habary kimden al — Hüňkärden al.

Sypaýylaryny ýygnap, ýene maslahat etdi:

— Hany, ýigitler, munuň maslahatyny beriň. Bu bir hile bilen atyny, Öwez ogluny aldy. Indi biz gaýdybersek niçik bolýa?

Sypaýylary geňeş berdiler:

— Tagsyr, entek mundan gaýtmalyň— diýdiler. Hüňkäriň ýygynynyň içinde **Ylaýhor** diýen bir taýpasy bardy, olardan on ýedisini zynjyr tanap bilen bent edip, özleri bilen getiripdiler. Şahyň lotusy³¹³ diýen ýaly bir belady. Sypaýylar:

— Şu ylaýhorlary on gün aç saklap, on birinji gün Göroglyny iý diýip, buýursaňyz, her haýsyna bir lukma ýetmeýär. Şolar bir zat edäýmese, Göroglynyň aty, tüpeň okuna ýetdirmeýär, özüne ok, naýza kär etmeýär, başga çäre ýok, tagsyr—diýip maslahat berdiler.

Bu gep göwnüne makul bolup Hüňkär: «On güne çenli uruş ýok, jaýly-jaýyňyzda ýatyberiň» diýip, ýygynyna jar çekdirdi.

Bu jary Göroglam eşitdi.

— Köse, bu jary eşidýämiň?

— Eşidýän, Görogly.

— Eşitseň Köse, «Ýaňy Görogly ýaraly boldy, ýarasy ýagşy bolsun» diýip, maňa rehimini inip, jar çekdirýän dälidir. Munuň bir belasy bardyr. Bizem gala baralyň **«zyýansyz garanyň köpi ýagşy»** diýenleridir, biz-de goşun jemläýliň.

Göroglam galasyna gelip, ýedi ýaşardan ýetmiş ýaşara ýygnap, bir bölek goşun jemledi. Şol wagtyň içinde-de Göroglynyň gönderen çapar atlysynyň habary ýetişip, Türkmen ähliniň hemme il-uluslaryndan atly ýygynlar gelip başlady. **Ýyldyz babanyň zürýadyndan, salyr, ýemreliden Sapa ogly Çakan, teke begi Zaman, Balkandan ýigitler** öz atly ýygynlary bilen gelip, Çandybil galasyna girip, Göroglynyň töweregine jemleşdiler. Bular hem agyr ýygyn bolup, on birinji günü uruş meýdanyna çykdylar. Bu ýandan Hüňkäriň ýygyny sap gurap dur, bu ýandan Göroglynyň ýygyny sap gurap dur.

Bir mahaldan Hüňkäriň goşundan on ýedi sany bir bela çykyp ýöredi. Bu ylaýhorlaryň boýunlary minara kimin kelleleri gümmez kimin, agyzlary ojak kimin, dişleri bäs apbasylyk pul kimin, sakgallary kellä urulan söwüt kimin.

³¹³ Loty=Masgarabaz, ýöne bu ýerde adam iýiji bolmaly

Bularyň katdy-kamatyny, ýasalysyny görüp Göroglynyň ýygyny dowul³¹⁴ tapyp, gaçjak bolşup, o ýana, bu ýana tolgunyberdi. Köse zaňnar galdyrap, titräp duran ýerinde doňan ýaly boldy. Görogly ýygynna howul düşenini bilip, gaty gygyryp aýtdy:

—Haw, ýigitler, ozal-a gorkmaň, gorksaňzam beýlede duruberiň, emma özüňiz gaçmaň, men bularyň öňüne ýeke özüm çykaýyn— diýip, Göroglynyň ýeke özi olaryň öňlerinden çykdy.

Ylaýhorlaryň öňünde-de baştutany bardy. Görogly gylyç salmak gezegini hemişe öňürti duşmana bererli. Bu sapar: «Gel, muňa gezek bermäýin» diýip, düýrme gylyjy «alla» diýip berdi depesinden, düýrme gylyç kär etmedi.

Ylaýhorlaram dogagöý ekeni, doga bilen gylyç kär etmez ýaly edipder. Bir mahaldan ylaýhor elini uzada-ga-da, Göroglyny atyň üstünden bir eli bilen göteräge-de alady, oylan göteren ýaly, eliniň üstünde kelemenledip durýar. Ylaýhoram Göroglyny äsgermän, men-menlik edip başlady. Hüňkäre baka gygyrýar:

— Haý, Patyşahym, habardar bol, Göroglyny üstüne zyňaryn, üstüne düşäýmesin häli. Görogly janyndan umyt üzüp, pirleri öwülýalary çargyryp başlady. Bir bada piri gaýypdan gelip, ylaýhoryň çekgesine bir şapbat çaldy, ysgyny gurap, Görogly onuň elinden garpyz gaçan ýaly ýere gaçaýdy.

Görogly aýtdy: «Munuň bilen pyýada ýakalaşyp ýörmäýin» diýip, Gyraty tutup atlanyp, üstüne debsäp gelip, düýrme gylyjy inderdi depesinden, ylaýhoryň başy çasydy, düýrme gylyç edil gassaplaryň oňurga söküşi ýaly edip, deň bölüp, atynam bölüp gylyç ýere ornady. Ylaýhoryň baştutany ýykyldy. Muny görenlerinden soň, ýaňky on altysam yzyna dönüp, höküdikleşip gaçyberdiler.

Köse-de depä çykyp, bolup duran ýagdaýy tomaşa edip durdy. Bular dönüp gaçansoň Köse-de:

— Ýigitler, şu wagt bize-de bir çem geldi — diýip, uly ýygyna, agyr goşuna baş bolup, «alla» diýip gygyryp, at goýdy.

Habary kimden al: Hüňkäriň ýygynyndan al. Olaryň bir tama edýänleri şu ylaýhorlardy, bu-da bolmandan soň, içlerine howul düşüp, ala basgy boldular. Päh, **«araba, eýere hümmet, guşguna bereket, ýatan tutular, gaçan gutular, assa gaçan namart»** bolaýdylar. Basgy tarypyny aýdyp-diýip soňuňa çykar ýaly bolmady.

Aý, basgy özüňize belli-dä, her kim gyzgalaň bilen baş owara, on owara gyryp, gyryşdyryp kowup gidibersinler.

³¹⁴ Dawul=Gorky, howul

Görogly, kellesiniň gyzgynyna «gaçany kowujy bolma» diýen sözi huşundan çykyp, bu hem kowup barýa. Bu agyr ýygynyň basylýanyna wagty hoş, wagty çag bolup, sazyny goluna alyp, ýygynyň zyndan gygyryp, nama aýda-aýda barýa:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,
Goç ýigitler meýdan açdy.
Ulus-ilim gala boldy,
Gyzylbaş basylyp gaçdy.

Meýdanda gezipdir mertler,
Ganyma degipdir dertler,
Nişapurdan gelen pisler
Öz iline aglap gaçdy.

Mesdi-meýdan dolup-daşýan,
Ganymlar etdiler puşman,
Hüňkär bilen gelen duşman
Öz iline haýdap gaçdy.

Gaýrat etdi kyrk gardaşlar,
Meýdanda serildi läşler,
Ýüz elli mün gyzylbaşlar,
Her kim ýurdun sorap gaçdy.

Meýdanda söweşin gurap,
Gyzylbaşlar boldy harap,
Ganym diýip gelen Arap
Mekgä sary garap gaçdy.

Gyzylbaşlar boldy haýran,
Goç ýigide ýetdi döwran,
Görogly aýdar, uly ýaran
Şu gün meniň ýolum açdy.

BU SÖZI aýdyp, ýene gygyryp gidibersin. **Göroglynyň Ýyldyzdagy** diýen dagy bardy, at tozuny at gördi, ýygynyň ümür-dumany bu dagyň ýüzüni tutupdyr, Görogly Ýyldyzdagyna garap:

— Haw Ýyldyzdagym, meniň-ä wagty hoş, keýpim çag, ýüzüm açyk, seniň ýüzüň neçün tutuk diýip, sazyny goluna alyp, dagyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Ýldydzdagym, senden habar alaýyn,
 Ýldydzdagy, neçüň gitmez dumanyň?
 Äriňe-piriňe gurban bolaýyn,
 Ýldydzdagy, neçün gitmez dumanyň?

Boranlyja, çisňilije gyşyň bar,
 Her bir dürli reň berilen daşyň bar,
 Men bilmerem, ne söwdaly başyň bar,
 Ýldydzdagy, neçün gitmez dumanyň?

Ganymyň gidipdir bu gün basylyp,
 Gylyjyň zarbyndan kelle kesilip,
 Belki, at deminden başyň sus olup,
 Ýldydzdagy, neçün gitmez dumanyň?

Daglaryň içinde daglar şahy sen,
 Huplaryň içinde melek, mahy sen,
 Göroglynyň seýranlyja jaýy sen,
 Ýldydzdagy, neçün gitmez dumanyň?

BU SÖZI aýdyp, ýene sürüp gidibersin. Habary kim-den al: Goşunyň içinde **Tokmak soltan** diýen birisi bardy. Baş ýüz topçy-mergeniň başydy. Bu Tokmak soltan öz nökeri bilen toplanyp gaçyp barýardy. Ine Göroglynyň sesini eşitdiler. Tokmak soltan aýtdy:

—How, ýigitler, bu zaňňaryň owaz-a edil biziň ýeňsamizden gelýär. Sizler şu dagyň gowagynda bukulyp ýatyň, men öňüne çykyp baş, alty agyz gepe güýmär ýaly bolsa güümäýin, şol wagt ol atyny saklaýsa bir tüpeň atyň, belki, bize bir kör abraý bolar.

Bir mahaldan dagyň jülgesinden bir atly çykyp:

— Haý, Görogly beg! Salawmaleýkim!

— Waleýkim essalam, ýagşy ýigit, ber habaryňy?

— Görogly, seniň ataň bilen Meniň atam kyýamatlyk dost eken. Men munuň içinde duşman, saňa dos bolup gelipdim.

— Dos bolsaň, maňa adyňy aýt.

— Meniň adyma Tokmak soltan diýerler.

— Men gyzybaşlarda dosdum bar diýib-ä eşidýän, emma Tokmak soltan atly dosdum bar diýip eşidemokdym.

Ikisi bu gürrüni edip durkalar, dagyň gowagyndan baş ýüz tüpeň bir sapar boşap gitdi. Göroglynyň gylytzrak-gylytzrak kyrk iki ýerinden degip gitdi, Görogly aýtdy:

— Maňa näme bolsa boljagy boldy — diýip, agyr düşen ýaralaryndan gan akyp, gana boýalyp, atdan agyp ýykyljak boluberdi. Gytrat hemme zatdan habarly, Göroglynyň agan ugruna garşy atam gyşaryberdi. Haýsy ýaňa agsa-da atyň üstünden aýrylmady.

Bir az özüni dürsäp Görogly aýtdy:

— Duşmana syr bildirmän, bir söz aýdyp bolmazmyka janym— diýip, pirini çagyryp, jylawa söýenip, Tokmak soltana garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Goç guzudan dörän guzy goç bolar,
 Bir goçakdan goçak dörär, soltany.
 Goç ýigitler bir-birine öç bolar,
 Ujy ýiti hanjar bolar, soltany.

Bedew atyň semeninden³¹⁵, gögünden,
 Goçak münler ýüwrüginden, ýeginden.
 Habar alsam Tokmak soltan beginden,
 Ýene söweş haçan bolar, soltany.

Goç ýigitler bakmaz köpe, azyna,
 Muhannesiň sözi nedir özüne,
 Bir goç ýigit ganymynyň gözüne
 Ujy ýiti hanjar bolar, soltany.

Arzulym dagynda söweş düşende,
 Är ýigidiň ýürekleri joşanda,
 Gylyçdan gyrgyzy ganlar saçanda,
 Muhannesler zar-zar bolar, soltany.

Görogly beg, saba söweş gurular,
 Ozal goç ýigidiň aty urular,
 Ýüpek ala galkan ýüze durular,
 Ýalyn³¹⁶ gylyç ýaý dek bolar, soltany.

BU SÖZI aýdandan soň, «Bu zaňnara hiç zat kär etmändir» diýip, topçylar dagyň aňyrsyna gaçyp, hol gitdi. Tokmak soltan gaçyp, bu gitdi, Olar gidensoň, Görogly atdan agyp ýykyldy, Gytrat jylawyny gaçyryp, gözünden düwme-düwme ýaş döküp, baş ujunda üstüne abanyp durubersin.

Habary kimden al: Öwez jandan, ol bir ýerden Kösäni tapdy:

³¹⁵ Semen=Mele

³¹⁶ Ýalyn=Kesgir

— Haw, Köse, bu gyran degenleri gyryp tükedip bolmaýa. Özi basyldy, indi güm bolar giderdä, ýöne meň gulagyndan agamyň sesi gidmän dur, onuň owazy eşidilýär. Bir ýerde tüpeň sesi köp çykdy, şondan soň agamyň owazy sem boldy — diýip, ok sesi çykan ýerine geldiler. Görseler, Görogly ýaraly bolup, gana bulaşyp ýatyr. Şol ýerde Göroglynyň çiginini, kellesini daňyp, ata ýükläp gala alyp gaýdyberdiler. Meýhana getirip, ody belentden gallap, Görogla çay, çilim berdiler. Çay, çilim ýakmady.

— How, ýigitler, «gaçany kowujy bolma» diýenleri huşumdan çykyp, gyzgalan bilen kowalaşyp gidipdirin. Meniň soňky demimi alaymasa ýagşy. Meniň elime bir saz äkelip beriň, men ölmänkäm, ýeke size bir nama aýdyp bereýin— diýip, sazyny goluna alyp, özüniň kyrk ýigidine, ähli il-ulusyň serdarlaryna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Ozal goç ýigidi taryp eýlesek,
Görüň, şu dünýäde nätdi beg ogly.
Bir jellat döredi osman ilinde,
Baryp, bir-birine gatdy beg ogly.

Nagralar kakarlar söweş heňinde,
Daýanabilmezler şonuň jeňinde,
Agyr ýygyn bent olmaz öňünde,
Galkan bilen bölüp gitdi beg ogly.

Belent dag başynda gurdy dawany,
Töwriz, Nişapur ol Hryrwany,
Rum diýaryndan gyz-u-juwany
Topar-topar sürüp gaýtdy beg ogly.

Ýigitlere belli gaýrat gerekdir,
Gaýratly ýigide bir at gerekdir,
Ölse, ornun tutan zürýat gerekdir,
Adyň şu dünýäden ötdi, Görogly.

BU SÖZI aýdanson, habary kimden al: Agaýunusdan.

— «Ýygyn basylyp gitdi» diýip, söýünjiläp adam barypdy. At mündürüp, serpaý ýapyp, haremhanasynda wagty hoş bolup otyrды. Bir mahaldan Göroglynyň owazy bardy.

— Muňa ýene bir zat bolan bolmaga çemeli — diýip, Agaýunus ylgap gelse, Görogly öler hala ýetipdir. Gelip, Göroglynyň kellesini dyzynyň üstünde goýdy. Ýigitlere bir hatar göz gezdirdi. Görse, hiç birinden hem gan çykmandyr. Daş işikde gözünden ýaş akdyryp duran Gyrate gözi düşdi. Agaýunusyň bir aýdan sözi şu boldy:

— Bu sapar hemmesine düşjek ýara, Göroglynyň bir özüne düşäýdimi? —diýdi.

Onda Köse aýtdy:

—Adam adamdan habarymyz bolmandyr, her kim gyzgalaň bilen bir ýerden kowalaşyp gidipdiris.

— Baştutan serdar ýigidiň ýanynda baş kişi, on kişi habardar bolup ýörmezmi? Söweş günü, jeň günü bulary jylawlap saklap bolýamy—diýip, Göroglynyň ýüzüne bakyp delminip, gözünden boýur-boýur ýaş döküp, zar-zar aglap, bir söz aýdar gerek:

Ýatyr idim, bir zarynjy ses geldi,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.
Seni görüp, beýik daglar peseldi,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

Ýigit mährem ýygnar begiň ýanyna,
Güýçli ganym suwsamyşdyr ganyňa,
Saňa degen ok degsin meniň janyma,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

Sen öleňde, Gyrat asmana uçar,
Ýigitler dagylyp, her ýana gaçar,
Zürýatsyz geçeniň çyrasy öçer,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

Ajal şerbetinden özüm gandyrсам,
Duşmanlaryň ýüregini ýandyrсам,
Gyratyňy indi kime mündürsem,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

Başymdaky tylla jygam-otagam,
Ýokdur meniň göwnümdäki dag-dagam³¹⁷,
Şirin janym bolsun saňa sadagam,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

Ahy-zarym dag başyny erider,
Gözde ýaşym suw degirmen ýörider,
Syna dagly Agaýunus peridir,
Aýlanaýyn atyň bilen özüňden.

³¹⁷ Dag-daga=Gaýgy, hasrat

BU SÖZI aýdandan soň, Göroglyny meýhanadan göterip haremhana eltdiler.

Haremhana barandan soň, ýigitlerini ýanyna çagyryp:

— How, ýigitlerim, Agaýonus, menä işalla ölmen, emma ölmesemem hemişeki ýaly ýyldyz göremde gutulaýman, öz wagty gelende ýagşy bolaryn-da, ýöne bu leşgeriň zady, harajaty, aty-ýaragy, meýdanda ýaýylyp galmasyn, muny gala jemläň-de il-ulusyma toý-tomaşa edip paýlaň

Bu oljalary galasyna jemledip, il-ulusyna toý-tomaşa berdirip paýladyp, myrat-maksadyna ýetip ýatybersin.

IX ÖWEZ ÖÝKELÄN

Ýagşy, habary kimden al: Görogly begden. Onuň kyrk iki ýerinden ýara düşüp, ýatyrdy. Ol gün-günden gaýralýar. Bir aý ýatdy ýagşy bolmady, kyrk gün ötdi ýagşy bolmady. Meýhanada bolsa her gün diýen ýaly:

— «Haýt, Öwez, nädip otyrsyň ody belendiräk gallasaň bolmaýamy? Çäýnekleri çaykadyňmy? Çilimiň suwuny täzelediňmi? Bar, atlara iým berip, suwa ýakyp, seret ahyry» — diýip, Köse, Öweze abaý bilen ýumuş buýurýar.

Öwez oýlandy: «Aý, bu ýigitleriň pälini bildik. Agamdan rugsat alyp, ýurduma bir gowuşma alajyny edeýin» diýip, Öwez göwnüne getirdi. Öwez günde üç wagt, dört wagt Göroglynyň ýanyna gelip onuň hal-ýagdaýyny sorap gaýdýar. Öwez her sapar gelende: «Bu gün aýdaýyn, erte aýdaýyn» diýip, öz göwnündäkini aýdyp bilmän, iki-üç günü geçirdi. Ýaraman ýatan adama bir habar aýtmagam aňsat däl.

Bir gün Öwez Göroglyň hal-ahwalyny sorap otyrdy:

— Haý, aga, arzym bar — diýdi.

— Näme arzyň bar, Öwezim?

— Arzym şol aga, indi sen ölüm mütdetini ötürdiň, işalla ölmersiň. Maňa bir rugsat berseň, men-de ýurduma baryp, garry eneme, dogan-garyndaşyňa, dost-ýaryma, şu ýerde wagtym hoş, keýip çag bolup gezip ýörenimi bir bildirip gelsem niçik bolýar?

Göroglynyň ýaraly ejizläp ýatan mahaly beýle habar Öwezden eşitjek habary däl. Perzeptsizligi ýadyna düşdi-de, gözünden ýaş goýberiberdi. Öwez hem durup bilmän aglady, Agaýunusam aglady. Bir gürrüniň üstüni ilki açmak kyn, açansoň gaýta-gaýta:

— Aga, jogap ber, aga, jogap ber — diýip aýdyberdi.

— Haý, Öwezim, men-ä saňa jogap bererin weli, sen gitseň gelmersiň.

— Ýok, geleýin, aga.

—Aý, Öwezim, gelmersiň, gelmersiň. «Gelmersiňi» kän aýdyberenden soň, Öwez üç gezek ant içip, togap etdi.

—Haý, Öwezim, ýaman etdiň-ä, bar saňa jogap. Öwezim, irde-giçde zzyňa bir aýlanarmykaň?

— **Oba töri agyr** diýenleridir, bir ýyldan yzyna aýlanaýyn.

— Ýok, Öwezim, aýlanjak bolsaň, alty aý bolsun.

— Aý, aga, garaz, aýlanabilesem aýlanaýyn-da, öz gyssagym özüm bilen bolsun.

Öwez «bir ýyl» diýdi, Görogly «alty aý» diýdi, şeýdip Öwez ýerinden turuberdi.

— Öwezim, meniň oglum ýok, gyzym ýok, seni ogul öwezinde sakladym, öýlendirdim, illendirdim, iýen duzuňy haklajak bolsaň zzyňa bir aýlangyn.

— Bolýar — diýip, agasyndan jogap alyp, hemmeler bilen hoşlaşyp, Öwez jan **Howaly** gyr diýen atyny münüp, nirdesiň Weýeňnam diýip sürüberdi.

Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy, sürüp Weýeňnam ýurduna bardy. Gelip öz meýhanasyna düşdi.

Hiç kim muny tanamady, gidende ýumruk ýaljak oglandy, indi sakgal-murt çykan ullakan ýigit bolup bardy.

Bir adamdan:

— Öwez diýeniň enesi bamy? Buldur gassabyň aýaly, o haýsy ýerde? — diýip sorady — Bar, haremhanasynda otyr.

— Bar, söýünjiläp bar, men onuň Öwez ogluny görüp geldim.

Bu adam ylgap gidiberdi. Bardy Öweziň enesiniň ýanyna.

— Haý, kempir, söýünji, söýünji, seniň Öwez ogluň bamyşyn, bir adam görüp gelipdir, söýünjimi ber.

Öwez janyň enesi aýtdy:

— Haw, ýagşy ýigit, Öwezi görüp geldim, söýünji ber, diýip gelen adama, at mündürip, serpaý ýapmaga mende mal-mülk galan dälidir. Men Öwezden tamamy üzdüm, seniň sözüňe ynanmaýan. Ol adam Öweziň ýanyna dönüp gelip:

— Aý, ýagşy ýigit, ol-a meniň aýdanyma ynanmady — diýdi.

— Şol kempiriň özi şu ýere gelmäge ýarajakmy?

— Ýarajak.

— Onda, bar aýt, meniň ýanyma bir gelip gitsin.

Ýaňky adam gelip aýtdy:

— Haw, kempir, ol gelen adam «meniň ýanyma gelip gitsin» diýip aýdýa, bir ýigit otyr meýhanada, baryp gaýdybersene.

— Köp ýagşy — diýip, Öweziň enesi hem gelip meýhana girdi. Öweziň enesi ogluny tanamady. Sebäbi, Öweziň ahy-hesretinde, ýüz -gözünden nur gidipdir, bili бүkүlipdir, aglaý-aglaý gözi hem şully bolupdyr.

Öwez enesini bu halda gören badyna gözünden ýaş gidiberdi. Gözüniň ýaşyny süpürüp:

— Haw, kempir, sen indi Öwez ogluňy görseň tanajakmy? — diýip, bir agyz gepledi.

Öweziň sesinden tanap, enesi bir nagra çekip, essinden gidip, çaşyp ýatyberdi. Bir salymdan soň essine gelip, boýnundan gujaklap, ogşady:

— Wah, oglum, asmana uçduňmy, guýa gaçdyňmy, diri gaýyp bolduňmy, ýa ýere girdiňmi? — diýdi.

Öwez enesine garap:

— Men saňa nira gidenimi saz bilen aýdaýyn — diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Ene jan, gaflat düşünde,
Bir garçgaý dek tora düşdüm,
Bir bela bar eken başymda,
Şo gün senden aýra düşdüm.

Ol görünýän Kap dagydyr,
Indi ölmegmiň çagydyr,
Ýekelik bize ýagydyr,
Görogly goluna düşdüm.

Meni mundan alyp gitdi,
Mürowwetli jaýa eltdi,
Çandybilde watan tutdy,
Kyrklaryň hataryna düşdüm.

Öwez diýerler adyma,
Älemler ýanar oduma,
Hak ýetirdi myradyma,
Gaýdyp gelip munda düşdüm.

BU SÖZI aýdanson, Öweziň enesi oglunyň gelenini ýar-dosduna, garyndaş-doganyna söýünjilemäge şarpa-şarpa atly iberdi.

Öwez han on gije-gündiz toý-tomaşa berip, ýurduna gowşup, bu ýerde bolubersin.

Indi habary kimdeň al: Görogludan al. Iki aý ötdi, öňküsinden az-kem ganymatlaşdy, üç aý geçensoň, ondan gowurak ganymatlaşdy, alty aý geçenden soň, bar ýaralary gutulyp, öňküsinden hem gowy boldy.

Hemişe ýyldyz görönde ýarasy ýagşy bolýady. Bu sapa piriň sözünü tutman soň, alty aýdan ýagşy boldy.

Öwez han gitmekçi bolanda Görogly: «alty aý» diýipdi, Öwez han «bir ýyl» diýipdi. Alty aý ötdi, Öwez gelmedi, bir ýyl ötdi, gelmedi. Gepiň gysgasy üç ýyl ötdi, Öwez gelmedi. Görogly bolsa: «Öwez gelmedi», diýip gezip ýör.

Bir adam aýtdy:

— Haw, Görogly, sen «Öwez gelmedi, Öwez gelmedi» diýip, janyňy ýakyp ýörme, sen syrkaw ýatyrkaň, kyrk ýigidiň tarapyndan Öwezde san-sala bolmady. Şonuň üçin Öwez öýkeläp, çynlakaýdan gelmejek bolup gitdi ol.

Bu adamdan bu habary eşidip, ýigitleriniň ýanyna gelip, dogrulap aýtmady-da:

—Haw, Köse, Öwez köp akylly dana ýigitdi, meiniň göwnümdäkini Öwez oglum tapýady, sizler tapmaýasyňyz, Köse.

Bir syrly, teýeli gürrüň aýdýanyňy Köse aňdy:

—Hä, Görogly, Öwez tapýa, sizler tapmaýasyňyz diýip, bize dil ýetirip durma, bizlerem tapýandyrys, Görogly, bizem erbet ýigitler dälidir.

— Köp ýagşy, Köse, tapsaňyz — diýip, bular bu ýerde karar tutup bolubersinler.

Indi habary kimdeý al: Ýene Öwez handan.

Gidende Ýusup şa diýen patyşanyň gaşyndan gidipdi, Öwez han geleni bäri patyşanyň gaşyna günde üç mahal, dört mahal salama baryp gaýdyp durýar. Emma patyşa muňa geldiňem diýenok, gitdiňem diýenok, salamynam alanok, ýüzüne-de bakanok. Bir günden bir gün Öwez han:

— Patyşahym, üç ýyldan bäri men seniň gaşyňa salama gelip gaýdyp durun, hiç meniň habarymy almaýasyň-a, tagsyr? — diýdi.

— Náme habar gerek saňa? Seniň habaryň belli habardyr-da, Görogludan ýüz tapman gaýdan aga diýerler saňa — diýip, «**ogram Özünden osar, orramsam özünden osar**» diýen ýaly, Ýusup şa Göroglyňam özi ýaly orramsydyr — diýip güman etdi. Öwez aýtdy:

— Ýok, şahym, ol beýle däl, Göroglyny beýle güman etme!

— Eýläňem bilmen, beýläňem, köşkden çyk, garaň görünmesin, zaňňar.

— Wah, tagsyr, beýle diýmesene, baýak kyrk müň leşger gelip düşdi, Görogly kyrk iki ýerinden ýaraly boldy, öler hala ýetdi, öljegini bilenimden soň, rugsat soran kişi bolup men bäri gaýtdym, ol bu wagtlar-a ölendir. Maňa bir bölek goşun berseň, men Çandybiliň keseginden başgasyny göçürüp alyp gaýdaýyn, ýedi patyşanyň hazynasy ýaly hazyna Çandybilde bar, tagsyr.

— Ýit-ä, ýok bol-a, hazyna-depine, mal-mülk zardyryn men.

— Tagsyr, hiç zada zar bolmasaň-da, ol ýerde meniň Gülruh atly aýalym galdy, ony äkeleýin, hem sen Göroglynyň Agaýunus diýen perizat aýaly bar diýip eşidensiň.

— Eşitdim.

— Eşitseň, o-da Meniň sözümden çykmaz, onam alyp geleýin.

Perizat diýensoň, şu ýerde patyşanyň göwni bölündi:

— Perizadam özüňden goýman getirermiň?

—Getirerin, tagsyr.

— Bar onda, özüň goşuň jemläp, özüň al — diýip, Öwez hana patyşa jogap berdi.

Öwez han goşun ýygnap, Çardagly Çandybila ýöriş etsin.

Habary kimden al: Öwez han goşun jemläp ugran günü, şol agşam Göroglynyň düýşüne girdi. Görogly bir ýerde durka Öwez patyşa bolup, başyna jyga sanjyp, tug³¹⁸ göterip gelýär. Görogly tisinginip, gözünü açdy, görse düýşi eken. Ýüwürdi meýhanasyna garşy.

— How, Köse, men Öwez hany düýşümde gördüm.

— Pah, pah, nähili gördüň, pygamberler ýorgudy bolsun, Görogly.

—Eglendi öz-ä gelmedi — diýip, kyrk ýigidine garap, «ine şu hili gördüm» diýip, sazyny goluna alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,

Öwez eglendi, gelmedi.

Bir niçe sürdüm döwranlar,

Öwez eglendi, gelmedi.

Yzynda çekdim hijranyň,

Tapylmaz derde dermanyň,

Wepasy ýok eken özgäniň

Öwez eglendi, gelmedi.

Goç ýigit jeňde gan saçar,

Namartlar öz aýbyn açar,

Duzuň iýip, aldap gaçar,

Öwez eglendi, gelmedi.

Il-ulusym Çandybildir,

Giň ýaýlagy gyzyl güldür,

Görogly zürýatsyz guldur,

Ykbalym, bagtym bolmady.

³¹⁸ Tug=Başdak

BU SÖZI aýdanson, Köse aýtdy:

- Görrgly, beýle gamlanyberme, belki, Öwez geler.
- Geljegini biz-de birneme aňlaýas Köse, ýöne Öwez sizden düýbünden geçen ýaly görünýä.
- Aý, goýsana, Öwezem bizden geçermi?
- Ýok, Köse, meniň göwnüme gelşine göre, belki, Öwez agyr goşuna baş bolup, biziň bilen uruşmaga-da gelse geliberer. **Ýurdy belet çapar** diýenleridir.
- Baý-baý, Görogly, uruşmaga gelyär-ä, senem ony gaýgy edýärsiň-ä, hany göreýli, Öwez şu Çandybiliň torpagyna gelip bir aralaşyp görsün.
- Öz-ä gelyär, Köse soňunyň näme boljagyny bilmeýän.
- Gelse, bir alajy bolar, Görogly, gaýgy etme. Köse aljak awyny bilýär. Ýagşy, bular bu ýerde bolubersinler. Habary Öwez handan al.

Bir näçe gün ýol ýöräp, sürüp, Çardagly Çandybiliň çetinden geldi. Munuň gözünüň ýetik ýerleri, gezen ýerleri, hemme ýerine belet. Çandybiliň golaýynda Mejnun dagydy. Öwez han bir bölek goşun bilen Mejnun dagynyň eteginde tug dikdi. Mejnun dagdan bärlik Çandybile çenli dag hem ýokdy. Mejnun dagyň gapdallaram ýalaň gaýnap duran çeşmedi. Öwez atlysyna tüpeň atdyrman, galmagal etdirmän, atlysyny pytratman, dagyň eteginde üç günläp seňner gazdyrdy.

Öwez seňneri gazdyryp, çadyr-çemenini dikip, göwnüni bire baglap:

- Gel, mundan bir habar tutaýly, öldümikä ýa-da dirimikä — diýip, alty sany gyzylbaş ýanyna çagyrdy. Berdi kablany, şüläni, süzme palawy, çay-çilimi, şeraby. Urdy hoşamady. Hoşamatlap olary çişirip Öwez:
- Haw, ýigitler, sizler Göroglynyň galasyndan habar tutup gaýdarmysyňyz? — diýdi.
- Baý, Öwez han, sen habar tutup gaýdarmysyňyz diýýärsiň-ä, eger senden buýruk bolsa, biz Göroglynyň boýnuna tanap salyp gaýtmaýasmy.
- Baryp, habar alyp gaýdyň, alamana gidipmi, guşa-şikara çykşmy, nirä gidenini bilip gaýdyň. Geleniňizden soň size at mündürüp, serpaý ýapyp, köp sylaglar ederin.
- Öwez hanyň hoşamaýlygyny eşidip, alty sany degenekli³¹⁹ gyzylbaş çykyp gidiberdi. Pah, galyň ala sowutly, ala çakmakly, kätmen sakgal gyzylbaş, telpekleriniň uzynlygy gez ýarym, ujam biz ýaly. Dagynyň etegi bilen alty sany gyzylbaş, öz aralarynda galmagal turuzyp gelyärler.
- Görogly diýen jalataý zaňnar, galasyna ýetmänkäk öňümüzden çykyp atymyzy tutsa-ha tutdygy, tutmasa ýagşy bolmaz — diýip gelyärler.

³¹⁹ Degenek=Elde tutmaga we bir zady urmaga örän oňaly, ykjam, saldamly (taýak, palta we ş. m. hakynda).

— Şular ýaly ýat ýeriň adamsy gelse, Görogludan başgasy atnam tutmaýamyş, habarnam almaýamyş—diýşip, bu alty gyzylbaş şol sürüp gelşine sorap-idäp, meýhananyň agzyna geldiler.

Göroglynyň ertir bilen çayny içip, çilimini çekip, donuny ýasgynjak alyp, ýatys telpegini başyna geýip, meýhananyň agzyna kiçiräk keçe taşlap oturan wagtydy. Bir mahaldan alty atly güpürdeşip gelip, salam ýok, zat ýok abanyp duruberdiler.

— How, ýigitler, habaryňyzy beriň — diýdi, Görogly.

Ol gyzylbaşlaryň biri bu ýandan:

— Görogly öýde bamy, aýt? — diýdi.

— Hawa, bar.

— Bar bolýan bolsa çykyp at tutsa bolmaýamy? Näme üçin çykmaýa?

— Çykyp at tutmaga Göroglynyň taby ýok. Ol içerde kesel ýatyr. Näme habaryňyz bolsa maňa aýdaýyň, men baryp Göroglu aýdaryn.

— Gürrüň edip oturma, içinde demi bar bolsa, ol jalataý çyksyn bärlik.

— Haw, ýigitler, beýdip dyzaşyp durmaň ahyry, bizem Göroglynyň bolar-bolmaz seýsidiris, gepiňizi damdyrmanjyk baryp aýdarys, bizejik aýdaýsaňyz ahyry.

— Pahaý, munuň seýsine bak-a! Biz Göroglynyň işiginde gezip ýören itine gep düşüidirmäge gelemizok, özi tiz çyksyn bəri.

Şeýle diýip hemle urup duransoňlar, Görogly içeri girip, telpegini, donuny, ädigini geýip, pyçak, aý paltany çarpara gysdyryp daşary çykdy:

— Aýdyň aýt, habaryňyz bolsa?!

— Haý zaňnar, don-telpek geýeniň bilen, pyçak, aý palta gysdyranyň bilen sen näme Görogly bolaýamyň. Bar aýt, özi çyksyn bəri.

Bu gyzylbaşlaryň galmagalyna ýigitlerem jemlenişdi.

— Köse, maňa içerden dutary getirip ber. Men şulara garap, bir nama aýdaýyn, ondan soň hem şu gykylyklaryny goýman dyzaşyp dursalar, onda men bularyň gözüne başga bir oýun görkezeyin, ýogsa-da üç ýyldan bəri söweş görmän, duşman öldürmänime elim gijäp durýa, ondan soň bular girere deşik gözläbersin— diýdi. Köse sazyny getirip eline berdi. Görogly bulara garap, gözünü alardyp, murtuny towlap, baş keleme söz aýdar gerek:

Sizler bizi begsimersiz,

Ýa seniňdir, ýa Meniňdir.

Höküm eden ulus-iller

Ýa seniňdir, ýa meniňdir.

Daglaryň seresi³²⁰ Balkan,

Eder men serinden talkan,

Egnimdäki ala galkan

Ýa seniňdir, ýa meniňdir.

Kyrk ýigidim bardyr kaza,

Atyň ýakar gül howuza,

Çar perreli polat, naýza

Ýa seniňdir, ýa meniňdir.

Görogly atadan ýeke,

kyrk ýigidim bardyr böke³²¹,

Egnindäki ak rykaba³²²

Ýa seniňdir, ýa meniňdir.

BU SÖZI aýdandan soň, Görogly diýensoň bular tanap, zaňnarlaryň ýürekleri ýaryldy. Başga gep tapman!

— Aý, Görogly, bir çilim getirsene— diýip titreşiberdiler. Görogly hem Kösä ümläp goýberdi. Köse-da içeri girip, бүрүнç çilimi temmäkiden dolduryp otlap getirip berdi.

Bular-da «çilim tutaýmasyn» diýip, ähtiýaçdan ötri atlarynyň jylawyny bilegine orap çekdiler.

Gorkan adam, gurgun çilimi çekip, arkanlygyna gaýdyberýärler, jylaw hem ellerini goýbermeýär weli, onsoň ilerligine ýykylyp gidýäler, eýeriň gaşyna maňlaýlary şatylap degýär.

Biri aýdýar:

—Aý, Görogly, urmasana.

Eýeriň gaşyna maňlaýy degende «meni Görogly urýamyka» diýip pikir edipdir. Biri çalarak çeken ekeni. Çalarak essine gelip, sakgalynyň suwuny süsürrip:

— Öwez geldi — diýdi.

«Öwez geldi» diýensoň, Köse ýüwrüp gelip, boýnundan gujaklap:

— Wah, Öwez geldi diýsene, Görogly «siz gaçyransyňyz» — diýip, igenip janymyzy aldy.

Öwez nirde şindi?

— Bir bölek goşun bilen Mejnun dagyň düýbünde tug dikdi. Görogly uruş meýdanyna çyksyn — diýip, bizleri bäri gönderdi.

³²⁰ Sere= Päk, arassa, garyntgysyz.

³²¹ Böke=Päliwan.

³²² Rykaba=Egin-eşik

— Haý ýigitler, gaty gowy habaryňyz bar eken. Ertirden şeýle diýäýmezlermi ahryryn, siz gury lalawlaşyp durýasyňyz. Baryň gaýdyberiş, ine bizem bardyk.

Bular dönüp gaýdyberdiler. Köse ala galmagal ediberdi.

— Haw ýigitler, tiz bolsaňyz-da, at eýerleseňiz-de, ýarag-esbaplar nirde, tapsaňyz-da. Öwez gelipdir haw, bolsaňyz-da haw — diýip, Köse jarçy boldy.

Kyrk ýigit eýer ýona salyp atlaryny eýerläp, atlaryny şaýlap, çaltlyk bilen bular hem zzyndan yňdaryberdiler.

Habary kimden al: ýaňky alty sany gyzylbaşdan al, bulardan öňinçä Öweziň ýanyna geldiler.

Öwez han aýtdy:

— Aý, ýigitler, aňdar gördüňizmi? Şir gördüňizmi? Ýaman ganyňyz gaçyp, bolşuňyz üýtgäpdir-le?!

— Öwezim, aňdar-şir göreňçe bolduk, belki, ondanam beter. Barsak, meýhanasynyň agzynda oturan ekeni, ozal-a biz ony tanaman, bir entek abaý etdik. Onsoň kyrk ýigidini jemläp, sazyny eline alyp, bizlere bir nama aýtdy. Biziň zährämiz ýaryldy. Öwez han, indi sol adam bilen ýüzbe-ýüz bolsak, biz hökman ölyäs.

Öwez hanyň içine bir galpyldy düşdi. Öz içinden:

— Hä, ölmän eken-ä, indi näme-de bolsa goşuna baş bolup gelipdirin, bagtymy synap, munuň bilen gum-kesek bolşayyn— diýip, özi atlanyp ýygynyna bir hatar aýlanyp çykdy. Öwez han gelip ýaşyl çadyryň içinde, altyn tagtyň üstünde oturybersin.

Görogly bu ýerleriniň ýasyny³²³ ýagdaýyny hemme kişiden hem gowy bilýär, onuň üstesine Görogly uruş ýagdaýyny hemmeden gowy bilýär, Öweziň atlysynyň ýatan ýerini bildi-de olara görünmän, aňyrsyndan aýlanyp, olaryň arkasyna geçdi. «Öweziň oturan çadyrynyň garşysy jübüt gerek» diýip, atyny sürüp dag üstüne çykdy. Göroglynyň içinden birneme tamasy bardy. «Ýüzüne yüzüm düşse, maňa söz gaýtara bilmez, maňa salam berse gerek» diýip, pikir edýädi.

Salam nirde, zat nirde, gaýta esewan bolsa gurupdyr akly-gyzyly çadyry, atsaň, ýere düşjek däl, sap-sap, baýdak-baýdak, sanjak-sanjak, baýdak baýdaga kaklyşýar. Toplaryň içini bolsa iki sany köne içmek bilen süpürüp ýörler. Galyň küňňüre ýaly adamlar, Öwez hanyň gaşynda çayda, çilimde, hyzmatda durlar, Muny görüp, Görogly gaýta: «Öwezimem bu derejä ýetipdir-ow» diýip begenýär.

— Tüweleme, tüweleme — diýýär. Görogly öz ýanyndan:

³²³ Ýasy=Düz, çöl

— «Salam bermek uluglykdan» diýenleridir, men muňa salam beräýeýin, buýä maňa salam bermedi — diýip, haýkyryp salam berdi. Emma edil **düýelä it üýren ýaly**, kime diýýäsiňem diýenok.

— Haý, zaňnar, gatyja ulalan eken-ow, seniň ant içip gideniňi ýadyňa salmasam bolmady — diýip, sazyny goluna alyp, Öweze garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Beren salamym almadyň,
Salam urar, balam, seni.
Men bir zürýatsyz adamam,
Duzum urar, balam, seni.

Mäleme, guzym, mäleme!
Çawyň³²⁴ duşendir äleme!
Nogsan getirme antyňa,
Ant urar, balam, seni.

Meýdanda gezem mert kimin,
Ganyma degen dert kimin,
Agzy ganly aç gurt kimin,
Daglarda oljalam seni.

Mes bolup mestan oturyp,
Ganymdan okum ötürip,
Ençeme leşgeriň gyryp,
Tozdurar men, balam, seni.

Goja daglaryň gary sen!
Gyrmyzy gülden ary³²⁵ sen,
Göroglyň herne bary sen,
Tanymazmy älem seni?

BU SÖZI aýdanyny Öwez han eşdibem dur, düşüni-bem dur weli, zat bilmedik kişi bolup:

— Aý, munuň aýdýan sözi näme, munuň sesini kesdirip bilýän ýigit ýokmy? — diýip, goşunyna ýüzlendi. Şeýle diýensoň seňnerden tozanlap-tozanlap topar atly çykyberdi. Gelip Görogly dagy bilen garjaşyp gylyçlaşyp, gyrça-gyrç, bir meýdan uruşdylar. Öwez hanyň ýygynynyň dessi gaýra geldi. Görogly iner ýaly çyrşyp küküräp, gurt ýaly darady,

³²⁴ Çaw=At, şöhrat

³²⁵ Ary=Arassa, päk

kyrk ýigit Köse başlyklaýyn meýdan mesti bolup söweş etdi. Gyrat bolsa aç arslan ýaly, agzyny açyp, laçyn ýaly, ganat kakýady. Şeýle bir uruş boldy weli, ýapynyň ýüzünden gan sil ýaly akdy. Öwez hanyň ýygynyň eli pes gelip, basylyp, gaçyp gelip seňňere ýykyldylar. Her atly-başsý, ýüzbaşsý öz atlysýny öňüne salyp, taýaklap, gamçylap getirip uruşdyrýar. Eli gaýra bolup ýene seňňere ýykylýalar. Şu uruşyna Öwez han üç gün uruşdy. Dördülenji güni gamçylany-taýaklany bilen hem seňňerden jandar çykady. Şol wagt Köse:

— Aý, Görogly, sen beýlede duruber. Öwez hanyň bu ýygynyňna bissimilla nämä gerek muňa.

Bozdumanam toýnagý gyzyp ýyndam bolupdyr, Köse kelläni-de ýalaňaçlapdyr, çykanyň kellesini kak, çykanyň kellesini kak. Köse eli ýalaňaç gylyçly, Şol seňňeriň töwereginde gygyryp at goýup gezip ýör. Gepiň gysgasy, Köse, Öwez hanyň ýygynyň seňňere meýdan etdirmäge aýlanyşdy-da.

Dördülenji güni Öwez han ýygynyňna jar çekdirmäge başlady.

— **Gijir ogly Mustapa**, nirde bolsaň ylgap gel-how! — diýip jarçy gygyrdy.

Öwez hanyň ýygynyň içinde Gijir ogly Mustapa diýen biri bardy. Bu-da uly serkerdesiniň biridi. Göroglynyň atasy Ady beg soltan, Mustapanyň atasy Gijiri bir ýerde ölümden gutaryp, bir ýagşylyk edipdi. Şonuň üçin-de Gijir, Mustapa diýen ogluna:

— Haý, oglum, men-ä dünýäden ötüp barýan, şol Ady beg soltanyň ogly Görogly bilen bir sataşyp gabat gelseň, şoňa bir dostluk edip, şol maňa eden ýagşylygyny gaýtargyn — diýip wesýet edip ötüpdür³²⁶.

Mustapa-da atasynyň eden bu wesýetini ýadynda: «Bu Öwez-ä duz iýen ýerine kast etmek üçin barýa, munuň işi rowaç bolmaz. Emma eger eli ökde geläýse, men Görogla kömekçi bolup, atamyň tabşyrygyny berjaý edeýin» diýip, öz içinden pikir edip, Öweze duşman, Görogla dost bolup gelipdi.

Jar çekilensoň, Mustapa Öwez hanyň ýanyna geldi.

— Haw, Mustapa! — diýdi, Öwez han — üç günden bäri sen bu uruşlarda görünmeýäsiň, nä hyýalyň, nä pikiriň bar seniň?

— Meniň hiç hyýalym ýok, Öwez han, men gezip ýören salpy aýagyň gepi bilen urşa çykman, Öwez han, özüňden buýruk bolsa weli säginmän, gelerin.

— Bar, özümde buýruk, uruş Görogly bilen.

— Ajap bolýar, gulluk Öwez han, men Görogly bilen ýekme-ýek urşaryn. Meniň zymdan hiç jandar çykarma — diýdi. «Çyksyn» diýäýende-de çykýan adam ýok.

³²⁶ Ady beg dirikä, Görogly bolmandyr, Gejir, Göroglydan habarly bolup bilmez.

Mustapa, Öweziň gaşyndan Görogla garşy sürüp gaýdyberdi. Mustapa ýolda gelýän ýerinde oýlanyp gelýär: «Bu-ýa meniň dostdugymy bilse-bilýändir, ozal palança gezek aşaklyk bilen hat ýazyşypdym. Muňa deslapdan özümi tanatsam-da bolar. Munuň özi bilse-de ýigitleri bilmez, gorkusyna dogan boldy diýip aýdarlar. Şonuň üçin men öňinçä muňa güýji-zarbymy görkezip, ondan soň özümi tanadaýyn — diýip, pikir edip gelýär.

Görogly munuň çykyp gaýdanyny dagyň üstünde görüp durýar.

— Haw, Köse, bu ýigidi görýämiň?

— Görýän, Görogly.

— Uruş başlanaly bäri şu ýigit uruşda görünmändi, bu özüne göwni ýetýän ýigit bolmaga çemeli. Özem ýekme-ýek diýip gelýär. Biziň-de Görogly adymyz bar, namartçylyk etmän, biz-de munuň öňünden ýeke çykaýly, goý, bu ýigit armanly bolmasyn.

Mustapa gelip, Görogla naýza urdy, Görogly galkan tutdy. Görogly Mustapa naýza urdy, Mustapa-da galkan tutdy. Bir meýdan üstünde naýzalaşyp, galkan tutuşyp, gazaply güýçlerini bir-birlerine görkezip, ökde uruş hünärlerini görkezip, gahar-gazaply uruşdylar. Naýza bilen gylyjyň galkana çakyşmasyndan otlar çabrap çykýady. Emma Mustapanyň güýji hem Görogludan pes däl. Şol barmaşa Gyrat agzyny açyp, gazaply haýbat bilen Mustapanyň atyny urdy, at bir gapdalyna togalanyp gitdi. Mustapa atdan agdarylyp basdyrylyp gitdi. Görogly towsup düşüp, tylla gynly pyçagyny sogurp topuldy. Mustapa ýatan ýerinden:

— Mert ýigit, säwlikde ýykylan adamyň üstüni basmaz — diýdi. Görogly:

— Ajap bolýar, tur, özüňi dürse— diýdi. Mustapa özüni dürsedi, ýene-de urşup başladylar. Şol barmaşa Göroglynyň hem aýagy taýyp bir gapdalyna ýyklydy, Mustapa-da bilindäki hanjary sogrup üstüne topuldy. Görogly öz ýanyndan: «Men muny öldürmedim, emma bu namartlyk edip meni öldürermikä» diýip, pikir etdi-de bar güýjüni ýygnap gazaba çykdy. Bir görse, bu ýigit ýüzüne seredip ýylgyryp dur:

— Haw, ýigit, sen kim bolarsyň?

— Gijir ogly Mustapa diýerler — diýenden soň, Görogly biraz ynjalyp, Mustapa garap, bir baş keleme söz aýdar gerek:

Sapalap awa çykanda,
 Bir mert ogly, Mustapa beg.
 Sen dogruma dogry durduň,
 Tanatmadyň, Mustapa beg.

Mes bolup, mestan oturdym,
 — Gany — diýp göwne getirdim,

Gazap bilen gylyç göterdim,
Bu senmidiň, Mustapa beg.

Çagyranda häzir ýetgin,
Tanymadym, günämi ötgün,
Berlen pendî berk tutgun,
Har düşmersiň, Mustapa beg.

Atlanyp meýdan çykaýly,
Ganyma gyýa bakaýly,
Öweziň tugun ýykaýly,
Söweşeli, Mustapa beg.

Säher ýeli kimin ösen,
Ganjygadan kelle asan,
Bize garşy gadam basan,
Çyk naýzaly, Mustapa beg.

BU SÖZI aýdansaň, Mustapa beg aýtdy:

— Görogly, men gelen badyma saňa özümi tanatjakdym, ýöne bir güýç synanyşyp göreýin diýip, göwnüme getirdim, sen meniň günämi öteweri.

Görogly ikisi gujaklaşyp, görşüp, atlanyp, Köse daga garşy sürüp ötägitdiler.

Habary kimdeň al: Öwez hanyň ýygynyndan.

— Öweziň bir tama edýäni Mustapady. Munam doga etdi, jady etdi, öz ýanyna dönderdi, indi biziň waý günümize — diýşip, atlan-ha-atlan, gaç-ha-gaç boluberdiler. Gübürtde-gübürt bosgy boluberdiler, seňneriň içi ala-tozan bolaýdy.

Köse-de bu ýagdaýy dagyň üstünden görüp durdy, bularyň basga galanyny bilip, gygyryp oýa garşy at goýdy.

— Haý, zaňnarlar, seňneriň yzyna ýetseňiz-de, janly çykarmasaňyz— diýip, Köse ýygynyň yzyndan ýetip: ur-ýyk, sanç, agdar, gaňyr-bas, maslyk-maslyga kaklyşdyryp kowup gidiberdi.

Görogly: «gaçany kowujy bolma diýenleri» diýip, Mustapa bilen atdan düşüp, çadyra gelip çay nahardan keyplerini kökläbersin.

Köse urşup dag içinde at goýup, gezip ýördi.

Bir mahaldan dagyň gowagyndan çykyp, Öwez han elini bulap gygyryberdi.

—Haý, mährem aga, bəri geleweri haw, bəri geleweri, salawmaleýkim haw, salawmaleýkim.

Köse esewan bolsa Öwez han elini bulap gygyryp dur. Bozdumanyň jylawyny dönderip, basdy gamçyny.

— Haý, Öwezim, seniň didaryňa ýene ýüzümiziň düşmesi bar eken-ow.

Ýetmänkä atyň üzeňňisini ýazdyryp, «geleweri Öwezim» diýip, artlaşdyryp alyp gaýdyberdi. Ýolda gelyäkäler, Öwez han aýdýa:

— Aý, Mährem aga, men-ä bir ýüzi garalyk etdim, agamyň ýanyna näme gep, näme jogap bilen bararyn, bir maslahat bersene.

Köse muňa gaňrylyp:

— Aý, Öwez jan, maslahat diýen bolup at oýnatma, bir uly goşuna baş bolup, tug göterip çykypsyň, wekilli-wezirli, guş begli, mäterli bolup çykypsyň. Elbet-de öz geňeşiňi özüň tapjaksyň-da, tapyber özüň geňeşiňi — diýip gyňralyp gelýär,

Öwez han arkasyndan:

— Wah, sadagalaryň bolaýyn, mährem aga, beýle etmesene.

— Aý, Öwezim, bir alajy bolar-da.

— Mährem aga, öldürmeseň bolýar şu sapar.

— Öwezim, ölümä beýle-de dursun, meniň saglygymda saňa horlugam ýokdur.

Şol gelsine ses ýeter ýaly meýdana geldiler. Öwez han atdan düşüp, gol gowşuryp Görogla salam berdi. Salamy alman bolýamy, Görogly salamyny aldy. Öwez ýanyna gelebilmän aňyrrakda, ýere bakyp çök düşüp oturdy.

Görogly tersräk gyňralyp otyr. Köse-de bir ýerde Bozdumany baglap, oduň başynda çilim çekip, Göroglynyň ýanyna geldi.

— Görogly, näme ters gaňrylyp otyrsyň, Öwez hanyň habaryny alsaň bolmaýamy?

— Näme habar gerek muňa?

— Elbetde, bir habary bardyr, habaryny almagyň gerek.

— Aýdybersin habary bolsa. Köse, Öwez hanyň ýanyna gelip:

— Aýdyber Öwezim, habaryňy, çekinme, gorkma.

— Han, aga, arzym aýtsam, bir ýylda geljekdim, «oba töri agyr» diýenleri, üç ýyl eglendim.

Bir gyzyň iki gyzyň bahasyny berip äkeleýin diýsem, sen Agaýunus ýeňňemiň üstüne öýlenebilmeýäsiň, at äkeleýin, serpaý äkeleýin diýsem, ol zatlara sen zar däl. Onsoň oýlandym, agam üç ýyldan bäri uruşsyz humar bolandyr, meniň bilen urşan kişi bolup, eliniň gijisini gandyrrar diýip göwnüme geldi. Şu goşunyň hemme harajaty, aty-ýaragy agama galar diýip göwnüme geldi. Şundan başga berim-peşgeşem tapmadym. Ýüzüm garadyr, aga!

— Haý, gepiňi tapdyň-a zaňnar, bolmasa, seniň öljek gezegiňdi şu sapar. Ýöne, Göroglyny bir akmakdyr diýip göwnüňe getirme, Görogly akmak dälidir, sen bu sapar ölmeseňem, eden ygraryňdan däniberseň, ile meňzeşem ölmersiň, erbet ölersiň.

Köse aýtdy:

— Ölersiň-pölersiň diýiberme-de, Öwezim bilen ýaraşay— diýip, Öwez hanyň elinden tutup, Göroglynyň üstüne getirip:

— Öt günäsini, öt, görşüň, görşüň. Köse erkine, ygtyýaryna goýman ikisini görüşdirdi. Öwez hanyň iş başaryp bilmänine, Mustapanyň doganlyk edenine Göroglynyň wagty hoş bolup, baş keleme söz aýdar gerek:

Sen gideli üç ýyl boldy,
Bu ýygyna başdyr Öwez.
Bu işler alladan boldy,
Aýyp eýlemäň, ýaşdyr Öwez.

Bir gije düýşümde gördüm,
Şa bolup, atlanyp ýördüň,
Leke şanyň gyzyn berdim,
Menden göwni hoşdur Öwez.

Tug dikeniň Mejnun dagy,
Ylgar etsem soly-sagy,
Ne sebäpden bolduň ýagy,
Biziň bilen dosdur Öwez.

Näçün ýanyma gelmediň,
Beren salamym almadyň,
Öz gadryň özüň bilmediň,
Tutan işiň boşdur, Öwez.

Görogly messan oturdu,
Gijir ogly iş bitirdi,
Seni nesibäň getirdi,
Indi ýurduň daşdyr, Öwez.

BU SÖZI aýdandan soň Köse aýtdy:

— Aý, Görogly, gepi köpeldip oturma-da hany, tizräk atlansana.
Bu ýygyny oljalap alyp, dönüp gala gaýdybersinler.

Mustapa-da «sen hezzet sylagyňy alyp, dem-dynjyňy alyp gaýt» diýip, onam gala alyp gaýtdylar. Çandybiliň ähli il-ulusy, Agaýunus ähli gelin-gyzlara baş bolup, Göroglynyň öňünden çykyp, onuň bilen hem Öwez bilen görşüp sag-amanlyk soraşyp, köp şatlandylar.

Galasyna gelip Görogly aýtdy:

— Haw, Köse, ozalam ýaraly bolup, ýagşy bolanymyzdan soň, toý-tomaşa berbilmändik, hem onuň toýy bolsun, ýene-de «**Gul myrady gaçmak**» diýlendir Öwezem gaçyp ýene elimize düşdi, munuň toýy bolsun. Doganymyz bolan Mustapa bilen täze duşuşdyk, ine munuň-da toýy bolsun. Bu oljalary özümize siňdirmän, ilata paýlaň.

Şondan soň, on gije-gündizläp toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňňe diýene teňňe, serpaý diýene serpaý berip, at çapdyryp, altyngabak atdyryp, bagşy aýtdyryp, toýy sag-aman sowdy. Mustapa-da at mündürip, hezzet, sylag edip munam ýurduna ugratdy. Görogly kyrk ýigidi, il-ulusy bilen maksat-myradyna ýetdi.

X

KEMPIR

(Gyratyň ogurlanşy)

Görogly ýarasyndan gutuldy, Öwez ogluna hem gowuşdy.

Bu ýyl Göroglynyň urşy elmydama Nişapur³²⁷ bilen boldy. Nişapuryň patyşasyna **Baly beg** diýerdiler. Bir gün ol sypaýylaryny ýygnap maslahat etdi:

— Hany, ýigitler, munuň maslahatyny beriň, bu Görogly bize ot ýakdyрмаýar, oňa Hüňkär hezretlerem bir alaç edip bilmän galdy.

Sypaýylar geňeş berdiler:

— Tagsyr, muny çagyryp getiriň, berim, peşgeş beriň, at mindiriň, serpaý ýapyp, ýaraşyk ediň.

Patyşanyň bir garry weziri bardy, ony getirip ondan hem geňeş sorady:

— Haw, pylan wezir, özge sypaýylar-a şu geňeşi berdiler, sen näme diýýäsiň?

— Tagsyr, ondan geňeş bolmaz, beren peşgeşiňi alar, atyňy miner, serpaýyňy geýer, gaýdysyn ýurduň bir ýan çetini çapawullap gider, «**gurt çagasy ekdi bolmaz**» diýenleri, jalataýa ýalnyp, gün görebilmersiň, tagsyr.

— Eýse, sen munuň geňeşini ber.

³²⁷ Elmydama Osmanly, Arap we Gürjüstan bilen söweşip gelyän Görogly bir bada Nişapura ýoly düşýär. Dessanyň bu şahasy belki-de Ahal we Mary tekeleriniň geçen asyrlarda Horasan hem Nişapur bilen çaknaşyklary esasynda dörändir.

— Munuň geňesini men bersem, tagsyr, onuň Mejnun däli diýen Gyraty bamysyn, ol şol at bilen Görogly bolup ýörenmişin, at aýagynyň astynda bolmasa, oňun aşykça-da agramy, güýji bolmazmysyn.

— Ony neneň edip alarkak, wezir?

— Ony zor bilen alabilmersiň, zer berip satyn alabilmersiň, ýöne berim-peşgeş engam köp berseň, onuň atyny hile bilen almak üçin, şu galada janyndan geçen adam tapylar, ol aty hile bilen alarsyň, tagsyr.

Bu gep patyşanyň göwnüne makul gelip, galasyna urduryberdi jary: «Her kim Göroglynyň Gyratyny getirip berse, häzir baş ýüz tümen tylla berýän, gaýdyp gelenden soňam bir ýap boýunda ýer berýän, ömri ötinçä iýjek-içjegini patyşalykdan berýän» diýip jar çekdirdi.

Bu galada ýüz segsen ýaşyna giren, iki sany är-heleý bardy. Onuniň adyna **Leňner baba** diýerdiler, aýalynyň adyna **Şamama zulman** diýerdiler. Ol aýalyň ýeňňesine **Hyrs bibi** diýerdiler. Şamama zulman aýtdy:

— Leňner baba, sen patyşanyň jaryny eşitdiňmi? Şony men gidip äkelebilmizmikäm?

— Haý, zaňnar kempir, men seniň dokanja biz halçaňy satyp oňşuk edip otyryn. Sen gideňsoň men aç öleýinmi?

— Ýok, eýle däl ol, patyşa baş ýüz tümen tyllany nagt berjekmişin. Men saňa goýup giderin, ölseň-de doýup ölýäsiň.

— Bar, eliňden iş gelse, saňa rugsat — diýip, baba, kempire jogap berdi.

Kempir geldi patyşanyň gaşyna, salam berip, gol gowşuryp durdy.

— How mamajan, habaryňy ber?!

— Habarym, Göroglynyň Gyraty gerek bolsa, baş ýüz tümen tyllany sana, tagsyr.

— Be, özüň şu halda kempir, neneň edip äkeljek sen ony?

— Tagsyr, ony adam şekilli adam äkelebilmiz. Ony meniň ýaly jadygoý, aýýar kempir äkeler.

Bu kempir hemmä belli ekeni. Wezirleri güwälik beriberdiler.

—Tagsyr, adam ogly adamzat äkelse, şu kempir äkeler. Munuň dogagöylükde, jadygöylükde, aýýarlykda hiç deňi-taýy ýok, tagsyr. Ýeriň astynda ýylan gäwüşese-de bilýär bu.

Patyşanyň göwnüne makul gelip, baş ýüz tümen tyllany sanap berdi. Kempir bu teňňäni hammala göterdip öýüne getirdi. Pullary Leňner baba tabşyryp, baş tylla bir maçy eşek alyp, Gürjüstana barýan söwdagärlere goşulyp çüw gitsin.

Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Bir gün bu kerwen ilki agşamdan: «Tirkishiňi gaty çek, assa geple» diýip, bir-birlerine duýduryp başladylar. Bir gep bardygyny aňlap, kempir eşegini haýdap baryp, kerwenbaşynyň zyndýan ýetdi:

— Haw, kerwenbaşy, bu gije bu ne ýaman gaçyş, nä gep bar?

— Ýok, mamajan, şu barýan ýerimiz Çardagly Çandybiliň golaýy, onuň begine Görogly beg diýýärler, eger gün çykara galsak, ol paç, salgyt diýip bizi heläk eder, şondan gaçyp barýas.

Çandybiliň, Göroglynyň adyny eşidensoň, kempir ädim ogurlap, kerwenden galmaga başlady. Üzülip galyp: «Alla, ýol çalmaga çykaýsa, zyymdan tirkeşdirip eltip bolmazmyka» diýip, eşeginden aslyşyp süýrenip, kä ýerde otyrýeri bilen süýşüp, yz edip gitdi.

Şol günüň ertesi Görogly:

— Köse, şu günler ötýän kerwenlerden habar alamaýas, hany bir barlap gaýdaýly, öten kim bar, geçen kim bar, yz çalaýly.

— Aý, Görogly, özüň barlap gaýdybersene, şu wagt näm bardyr öýüdüň.

— Bolýar — diýip, Göroglynyň ýeke özi töwerekden yz çalmaga çykdy. Barýaka öňünden bir topar kerweniň zzy geldi, yzarlap alyp kowup gidiberdi. Bir mahaldan bir eşekliniň zzy bu ýana aýrylyp ötägitdi. Eşegiň gapdalynda başga bir tüýsli yzam bar.

Şol yzarlap barýaka, ýapy ýokary çykanda: «Hop ýagşy» diýýär. Yz ýapy aşak inende, kempir otyrýerini leňner berip basan bolmaga çemeli, Görogly bogaz maýanyň zzy myka diýýär. Bir depä çykyp aňry ýan oýa seretse, bir eşek dur, eşegiň gapdalynda da bir kempir ýatyr.

Bu kempiriň agzy ojak kimin, eňekleri kürek kimin dişleri kepje kimin, alkymynyň aşagynyň damarlary peşehananyň basdyrmasy kimin, saçlary gyr baýtalyň guýrugy kimin, ýüzi-gözi eplem-büklem, ussaň köne körügi ýaly.

— How, mamajan, bu ýerde näme işläp ýatyrsyn?

Kempir haýýarlyk bilen eýýäm Göroglynyň aňny aldy.

— Oglum, men bir topar kerwen bilen bir ýurda barýadym. Kerwene eýermedim³²⁸, kerwenem şu ýerde meni taşlady gitdi, gepleşinden sen bir halal süýt emene meňzeýäň. Men ölmäge ýakynladym, meniň üstüme bir-iki pil toprak ataweri oglum.

— Haý, mamajan, seni öldürmerin, min eşegiňe, seni gala äkideýin.

— Eşek-peşege minere kuwwat ýokdur. Goýnuňda şapbat ýaly çöregiň bolsa taşlaweri, oglum.

³²⁸ Eýermek=Ýaramak.

— Eşegiňe minip oturybilmeseň, men seni ardyma alaýyn, ber eliňi bäri.

— Meniň göwräm ýerden galjak däl— diýip, ýatan ýerinde elini uzatdy. Göroglyň elinden silkip goýberdi. Aýýar ýeňil zaňnar towsup atyň syrtyňa mündi. Eşegini öňüne salyp, gala garşy gaýdyberdi.

Görogly bir ýerden gelende, Agaýunus peri ony gujaklap atdan düşürerdi. Agaýunus atdan düşüreýin diýip daşary çyksa, görse Göroglyň syrtynda maýmyn ýaly bolup bir bet nyşan kempir otyr.

— Haw, Görogly, munyň näme?

— Agaýunus, saňa bir sübsekeş ene äkeldim.

— Garogly, eneň-de gursuň, ýüzüň-de. Şu kempiri nirden äkelen bolsaň, ondanam dokuz mezil aňryk taşlap gaýt. Ondanam aňry dagdan ötürip taşla, dagdan aşyryp, köýnegini daşdan dolduryp deňze taşla. Görogly, şu kempiriň tüýsi ýaman bozuk görünüä, ýa öz başyňa ýeter, ýa Öwez janyň başyna ýeter, ýa-da Gyratyň başyna ýeter.

— Pahaý, naçaryň saçy uzyn bolsa-da, akly gysga diýenleri ekeni, näme şunuň elinden bir iş gelermi?

— Gelse gelmese-de şu şum kempiri haremhanama salabiljek däl, Görogly, nirä äkitseň şoňa äkit.

Görogly torsarylyp, gahar edip: «Sen seretmeseň seretme, özümüz serederis» diýip, yzyna alyp gaýdyberdi. Gelip, meýhanasynyň gapdalynda bir otag bardy, şoňa taşlap, artan, süýşen sarkytdylaryny³²⁹ şoňa ibermäge başlady.

Görogly kyrk ýigidi bilen şerap içip, uka giden mahalynda kempiriň edýän pişesi: meýdandan bir desse oty ýygyp getirip, Gyratyň öňüne taşlap gaçýar. Şu ýagdaýdan bir aý geçdi, soň oty silkip bermäge başlady. Iki aý ötdi, ýüz-gözünden sypamaga başlady. Üç aý ötdi, kempir Gyraty halys öwrenişdirip, öz ýanyna geçirdi.

Bir gün seýishananyň içinde Gyraty ýalaňçlap, ýamaşgandän eşikläp, ahyra ýanap münüp, seýishananyň içinde, albassy ýaly bolup, o ýana, bu ýana çapýar. Ýene aty baglap: «At çapmasynam öwrendim, indi bulary bir derde sataşdyrmasam, maňa äkitdirmez» diýip, jady dogasyny okamaga oturdy. Bir gün Görogly hemme ýigitleri bilen bir agyry tapdy, bu agyry üç-dört günläp aýrylmady.

— Haý, ýigitler, şol kempiri çagyryp geliň, şonuň tebibçilikden habary bar ýalydy-da, ýanynda heýkel-peýkel görünüädi.

Kempiri çagyryp geldiler:

— Haw, mamajan, kellämizde bir agyry peýda bolup, hiç aýrylmyýa, tebibçilikden habaryň-a ýokdur?

³²⁹ Sarkyt=Galan-gaçan nahar

— Aý, oglum, bizde näme emel ýok, ýöne siz bizi bir sowuk tama taşlap goýaýypsyňyz-da.

— Eýse, biziň derdimize bir derman edeweri, mamajan.

— Oglum, men bir ýyldyza bakýaýyn — diýip, goltugyndan heýkelini alyp, bir-iki kagyzy o ýana, bu ýana agdaryp, bir ýere gelende:

— Oglum, öten aýyň içinde bir mazarçylykdan geçdiňmi?

Göroglynyň elmydam gezip ýören ýeri mazarçylyk, asyl onuň önen ýeri mazarçylyk, Görogly oýlanman:

— Geçdim, mamajan — diýdi.

Şonda kelläňe “gaýsar” diýen bir dert ýolugypdyr! Ýaňy ýolugan mahalyndan ol derdiň öňüni alsaň-a gutulýasyň, ýogsam hemmäh gyrgyna gidýäsiňiz, oglum.

— Pah, mamajan, derdimi bildiň, indý dermanyny berebilseň.

— Derdini bilen dermanynam tapyp biler, oglum. Mende bir derman bar, hemmäh hem içseňiz gutularsyňyz, oglum.

Kempir ýurdundan gaýdanda çemliräge-de bir çüýsä beýhuş dermany salyp, çermeginiň içinde bent edip gaýdan eken. Ýaňkydan ýarty käsäni Görogla berdi. Onsoň Öweze, Sapar Köse başlyklaýyn kyrk ýigidiň kyrkysyna-da berdi. Içen ýykyl, içen ýykyl— tegelenip gyzyly ýaýyrt bolup ýatyberdiler.

Kempir mundan Agaýunusyň ýanyna geldi:

— Aý, Agaýunus jan, oglum, bu derman bilen Göroglyny hem kyrk ýigidini gutardym, senem içersiň,

Akylly, ähtiyäçli adamyň işi bir başga.

— Mamajan, sen öňinçe bir iç-de, zyndan bizlere ber.

— Bolýar, ýagşy— diýip, içen kişi bolup, käsäni alyp ýaşmagynyň aşagyndan döküp goýberdi. Iki göwsüniň arasy bilen, göbeginiň üsti bilen beýhuş derman syrygyp, baryp mesisinde jaý boldy. Agaýunus-da ynanyp içdi, bu-da gitdi essinden, Gülşirine berdi, bu-da gitdi essinden. Bir özi somalyp galdy, gap-gaýgysyz bolup, Agaýunus periniň altyn jygasyny alyp başyna sanjyp, Gyratyň eýer-esbabyny, alagaýşyny alyp, çyplak eýerläp, Gyraty münüp, meýhananyň agzyna gelip:

— How, Görogly, «**Bir gara, bir gara bermedigiň ýüzi gara**» atyň ornuna eşiği goýup gitdim — diýip, nirdesiň Nişapur, çüw gitsin.

Indi habary kimden al: Göroglydan al. Kempiriň beýhuş dermany üç günlük ekeni, üç günläp ýatyp, dördünji günü ýagşy bolup turup, çay-çilim, nahardan keyplerini kökläp:

— Aý, Mätel, Gyraty getir, guşa-şikara çykaýly, kellämiz ýagşy boldy.

Mätel ylgap seýishana gelse, Gyrat ýok. Eýer-esbap goýan tamyna gelse o-da ýok. Ylgap gelip:

— Haw, Görogly, Gyrat ýok.

— Eýer-esbaby bamy?

— Ýok.

«Eýer-esbap ýok» diýensoň, Agaýunusyň deslapky aýdan gepi ýadyna düşdi. Gyssanyp:

— Kempir bamy, seret? — diýdi.

Kempiriň bolýan jaýyna gelse, kempir nirde, zat nirde, diňe köne topbusy, aňry-bärisi çaşyp ýatyr hem kempiriň üç günden bäri aç duran eşegi gulagyny galdyryp hynçgyryp dur. Kempir çuw gidipdir.

— Görogly, kempiriň-de ýok, Gyratyň-da ýok, ornuna eşegin-ä goýup gidipdir, kabul etseň.

Görogly bir nagra çekip, essinden gidip, çaşyp ýatyberdi. Bir salymdan soň esesine gelip, zar-zar eňräp oturdu.

Köse aýtdy:

— Görogly, eňreme, Gyrat bolmasa, Howaly gyr bar, Däli mejnun bar, ine biziň Bozduman bar.

— Haý, Saňa bir zäher bar, merez bar, Köse. Ýüz müň at Gyratyň bir häsiýetine degýämi?

— diýip, Gyratyny ýatlap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bedew atyň tarypyny aýdalý,

Ibrişim ýüpekden ýaly gerekdir.

Bozduman aýakly, bazbent toýnakly,

Tylladan kakylan naly gerekdir.

Üstüne müneňde sapa goýunly,

Meýdana girende ýüz müň oýunly,

Degirmen sagryly, aç gurt boýunly.

Oňurga ortasy doly gerekdir.

Söweşe girende agzyny açar,

Duşmanlar öňünde koý³³⁰ kimin gaçar,

Söweş gyzdygyça boz köpük saçar,

Goç ýigidiň aty däli gerekdir.

Görogly aýdar, ol pirim ýar olsa,

³³⁰ Koý=Goýun

Söweş günü goç ýigitler arlasa,
«Däh!» diýende, almaz gylç parlasa,
Tylladan kakylan naly gerekdir.

BU SÖZI aýdandan soň, Agaýunusyň ýanyna gelip:

— Aý, Ýunus jan, Gyraty kempir äkidipdir — diýdi.

— Hä, saňa başda, şol şum kempir birden biriň başyna ýeter diýip aýtmadymmy — diýdi.

— Indiki puşmanyň peýdasy ýok, Agaýunus, maslahatyňy ber, indi näme etmeli?

— Maslahadyňy men näbileýin.

— Näbileýin diýip, maňa gahar edip oturma, niräk gidenini bir bilip ber.

Agaýunus dyrnagyna seretse, ýalançyda näme iş bolsa bilýädi. Dyrnagyna seretdi:

— Görogly, baýaky kempir Nişapurly ekeni, Gyrat Nişapura gidipdir. Görogly, sen Gyrat bilen Göroglusyň, Gyrat aýagyň astynda bolmasa, sen näme? — diýip, ýylgyrdy.

Göroglynyň göwnüne geldi: «Bu meni oýnatgy hasaplad-ow» diýip, pikir etdi. «Atyň zzyndan gitsem geler, gelmezim gümana, bilip bolmaz sowuk bet habarymy eşidäýse, **ýagşy ýigidiň ýasy ýedi ýyl diýip** otyrmyka, ýa ýedim geçmänkä bir boýny ýogyny gözläbirmikä» diýip pikirlenenden soň:

—Ýunus jan, men atymyň zzyndan gitdim, Nişapura bardym, baramsoň Görogly ekenligimi tanap öldürdiler, men ölemde sen neneň, edip aglajak, men eşidip gideýin? — diýip, donuny gyýa bürenip, ýanynda süýnüp ýatyberdi.

Şu ýerde Agaýunus peri Göroglynyň baş ujunda oturyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Diri bolsaň, kimler gelmez ýanyňa,
Bedew atly, demir donly, Görogly.
Köp ganymlar suwsamyşdyr ganyňa,
Bedew atly, demir donly, Görogly.

Päh diýende polat ýaýy çekedi,
Ýany ýere degmez şeýle böked³³¹,
Täleyinde, bir atadan ýekedi,
Bedew atly, demir donly, Görogly.

Bedew aty üç gün, dört gün saklarlar,
Goç ýigidiň saýasynda ukklarlar,
Garyp ölse, üç aýdan soň yoklarlar,

³³¹ Böke=Päliwan, göreşjeň

Bedew atly, demir donly, Görogly.

Ýunus diýr, ogluň ýok bile gitmäge,
Gyzyň ýokdur seniň ýasyň tutmaga,
Kararym ýok sensiz ýalňyz ýatmaga,
Bedew atly, demir donly, Görogly.

BU SÖZI aýdansoň, Görogly ýerinden turup:

— Berekella, Agaýunus, ölsem-de indi senden razy.

— Haw, Görogly, sen Gyrazyň zyndan galandar bolup gidersiň, maňlaýyňdan der çykar, aýaklaryň gabarar, jepasyny çekersiň, onsoň saňa peýda berer. Ozal saňa Gyrat, aňsatlyk bilen berlipdir, jepasyny çekmediň. Herke zadyň jepasyny çekmeseň, peýdasy bolmaz, Görogly.

Agaýunus, Göroglynyň, ýüpekli donuňy, şemle guşagyny, pyçak, aýpaltasyny, gunduz sobajyny, sagry ädigini, hemme geýimlerini sypyryp alyp, galandar lybasyny geýdirmäge başlady.

Başyna külah, egnine jinde, goluna hümmet hasa berip, goltugyndan betbagt kädini asyp:

— Bar, işini alla oňarsyn — diýip, Agaýunus ýola saldy. Görogly meýhanasyna geldi, Köse görse, Görogly galandar lybasyny geýipdir.

— Aý, Görogly bu nä tutum? Bir jontuk alaşa gitdi diýip, iň soňunda diwanalyga aýlanjak bolduňmy, muňa serediň, muňa?!

—Ýok, Köse, diwanalyga aýlanamyzak, baýaky kempir Nişapurly eken, Gyrat Nişapura gidipdir. Men onuň zyndan galandar bolup gitmesem bolmady. Men aýlanyp gelinçäm, meniň Agaýunusymy, Öwez janymy, Gülşirinmi hiç ynjytmaň— diýip, kyrk ýigidine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Kyrk ýigidim, alla ýaryň gelinçäm,
Wesiýedim: perizadym ynjytmaň.
Gyratymy öz goluma alynçam,
Wesiýedim: perizadym ynjytmaň.

Gyrat diýip, agtarsam dagy-düzleri,
Bir ýylda gelmesek, idäň bizleri,
Özüm ölsem, ruhum goldar sizleri,
Wesiýedim: Gülşirini ynjytmaň.

Alla berse, Gyratymy alar men,

Dost haýsy, duşman haýsy biler men,
 Bir ýyl ötüp, kyrk baş günde geler men,
 Wesiýedim: Öwez hanym ynjytmaň.

Her haýsyň bir ýerde beýhuda gezmäň,
 Bi-ajal ölmenem, umydy üzmäň,
 Agzalalyk edip, ýuwurdy bozmaň,
 Wesiýedim: perizadym ynjytmaň.

Görogly beg, pikirim-zikrim allada,
 Meniň üçin barça bolup dogada,
 Hemmäňizi hak saklasyn penada,
 Wesiýedim: hiç haýsynam ynjytmaň.

BU SÖZI aýdandan soň, kyrk ýigidini galada goýup, çykyp ötägitsin. Iki gün ýol ýöräp, üçülenji günü, Sapar Köse kyrk ýigit bilen zyndan kowup ýetdi.

— How, Köse, habaryňy ber?!

— Görogly, sen bize gal diýýärsiň, biz senden galyp, galada arkaýyn oturabiljek däl, seniň, bilen gitmesek bolmaýa.

— Haw, Köse, meniň töwellamy alyň-da galyň, bir ýerden bir ýere baryp, zor bilen basyp alyp bolmaz, zer berip satyn alyp bolmaz. Men mysapyrçylyk çeksem, meniň çeken azabym gowuşarmyka diýýän, sizleriň hiç derkar ýeriňiz ýok, gaýdyň.

— Görogly, gaýdyň-gaýdyňy kân edýäsiň weli, şuny bizi synamakdan ötri aýdýamyň ýa çyndanmy?

— Çyndan aýdýan, Köse.

— Çyndan aýdýan bolsaň, bize gaýtalap bir nesihat ber, aýlanyp gelinçäň şol nesihatyň tutaýly.

— Bolýar — diýip, kyrk ýigidine nesihat berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Men size öwüt bereýin.
 Ýurdy terk ediji bolmaň.³³²
 Özüňden gaýry namardyň
 Gullugyn ediji bolmaň.

Işikden ötirler töre,
 Ýigit oldur, ornun göre,
 Gel, diýip idelmedik ýere,

³³² Şeýle goşgy, Magtymgulyň adyna hem berilipdir. (A.G)

Galkynyp baryjy bolmaň.

Ötmäň ýagşyny görende,
Halyndan habar berende,
Bir dertli aglap duranda,
Ýanynda gülüji bolmaň.

Bir ýigit zürýatsyz bolsa,
Ýaýla doly maly galsa,
Iller oňa talaň salsa,
Siz ondan alyjy bolmaň.

Goja daglardan ýol ola,
Bir naçar eýesiz gala,
Ak ýüzi goşa hal ola,
Siz oňa degiji bolmaň.

Ýagşynyň ýüzi jennetdir,
Ony bilmek ganymatdyr,
Namardyň işi minnetdir,
Zer berse, alyjy bolmaň.

Ýörüş-ha, Görogly, ýörüş,
Myhman gelse, bişir söwüş,
Döwüşseň, mert bilen döwüş,
Gaçany kowujy bolmaň.

Bedew münseň, dag aşar sen,
Alkyş alsaň, köp ýaşar sen,
Gyjalata bulaşar sen,
Bimahal ýöriji bolmaň.

Bolmaz meniň garamatym,
Neýlesin تنها Gyratym,
Kyrklar meniň gol-ganatym,
Bimahal syngujy³³³ bolmaň.

Her kim sözün bilip gatsa,

³³³ Synmak=Döwülmek, ýeňilmek

Haýr iş üçin çykyp gitse,
Ýagşy bilen wada etse,
Baş gatman galyjy bolmaň.

BU SÖZI aýdandan soň: «Ýörüş, ýigitler gaýdaýlyň!» diýip, Köse dönüp gaýdyberdi. Görogly, «ýekäniň ýary hudaý», diýip pyýadalap ýöriberesin. Hiç wagt pyýada yzgar ýeri basman oturan adam, aýaklary monjuk-monjuk, hal-hal gabardy, maňlaýyndan der çykdy, jepasyn çekdi. Pyýadanyň näme harajaty bar, çay humary gelipdir, hany muňa çay. Çilim humary gelipdir, hany muňa temmäki, çölda beýnisi gyzyp, akly çaşyp başlady. Bir mahaldan gapdalyndan bir aksakgal çykyp:

— Haý, oglum, **ýol bolsun!** — diýdi.

Gahary gelip duran adamyň geplişi özüňize belli:

— Näme baba, meni ýolagçylyga iberipmidiň, ýol bolsun? diýip — diýdi.

— Ýolagçylyga ibermesemem, sen maňa habaryňy berip git, nirä barýasyň?

— Meniň habarymy alyp, näme, meni ozal ilçilige iberipmidiň?

— Wah, oglum, bular ýaly gyzma gylgyňy goýsana, öňünde oba ýok, ilat ýok, ýurtdan çykyp barýasyň ahyry.

— Ýurtdan çykyp barýan bolsam, könedan galan hasabyň bolsa, tutup şu ýerde al.

Geýdirilişip duransoň: «Kesbiňden bereket tap», diýip, ýaňky baba gaýyp bolup ötägitdi. Görogly haýran bolup durubardi. Babanyň görnen ýerine gelse, yzam ýok, tozam ýok. Ol Hydyr atady. Görogly aýtdy: «Al-la, meniň işim keşine bold-ow, keşine bolmasa, men bu babanyň ýanyna gelmezmidim, haýyr, dogasyny almazmydym» diýip, pirini çagyrdy.

Ýene bir meýdan ýöredi. Bir depä çykyp, o ýan, bu ýanyny garady, görse, akly-garaly goýun göz gamaşdyrýar. «Hudaýym bu görünýän düşüm bolmasa ýagşy» diýip gelse, töweregi çopanly agyr süri goýunlar ekeni. Çopanlar hem:

— «Bu entäp ýören pyýada nämekä?» diýişip, ylgaşyp ýanyna geldiler. Görseler, ynha bir galandar. «Bu çöllükde gezen, nähile galandarka?» diýişip, çopanlar muny tananok, bu hem çopanlary tananok. Birden biri aýrdy:

— Munuň sypaty Görogla meňzeýär-de. Haw, sen Görogla dälmiş-ä?

— Hawa, men şonuň özi, çopanlar, siz kimiň çopany, bu mallar kimiňki?

— Bu mallar seňki, biz seniň çopanyň.

— Aý, ýitiň-ä, ýok boluň-a.

— Hawa, hawa, seniň Genjim agaň saňa bagyşlan goýun sürüleri bu.

— Aý, beýle diýseňiz-de.

Göroglynyň asyl özüniň beýle ýere-göge sygmaz ýaly maly bolabilmez-de, şeýle bir zady bardyr-da.

— Sen nirä çykdyň, bu egniňkdäki eşikleriň näme?

— Aý, ýigitler, Gyrat gitdi — diýip, Gyraty kempiriň ogurlap gidişini birin-biri gürrüň berdi.

Çopanlar gaty gynanyşyp, kempire sökdüler. Soňra olar.

— Görogly aga, sen ýadap horlanyp gelipsiň, bu gün biziň goşumyzda gal, dem-dynjyň alyp, ertir ugra — diýip, Göroglyny goşlaryna alyp geldiler. Çay-nahar berdiler.

Görogly aýrdy:

— Haw, ýigitler, çopanlaryň eti, ýagy bol bolýandyr, her dürli naharlary bol bolýandyr sizde näme o zatlar ýok?

— Aý, Görogly aga, onuň bol bolýan wagtam bolýar, aýda-rawanda goýna gurt çalsa, şonda gurduň, agzyndan ýaraly goýunlar alynýar, ine şol günler bir meýdan etem bol bolýar, seniň bagtyň ýok ekeni, ol günümüzüň üstünden düşmediň.

— Pahaý, bulara seret, ony iýmän, yzyna aç-suwsuz düşüp ýörüp näme etjek, getiriň, iýiň.

Rugsat berleiden soň, çopanlar semiz goýunlardan öldürip, çiş kebab, ýahna diýen ýaly dürli naharlar bişirip, hezil etdiler. Ertesi Görogly çopanlar bilen hoşlaşyp ýola düşdi. Çopanlar birnäçe ýere barynça ugradyp bile gitdiler. Bir beýik dagyň etegine ýetip, çopanlar şol ýerde galdylar. Görogly dagyň üstüne çykyp, Gyratyny çagyryp, bir nama aýtsyn, bakaly:

Ataň bürgütdendir, eneň ak guşdan,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!
Seni münen geçer mal bile başdan,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!

Belentdir sagrysy, çürüdir başy,
Dördünden başine barandyr ýaşı,
Söweş günü goç ýigidiň ýoldaşy,
Çandybilde besledngim, Gyrat, gel!

Otar idim bagyň läle gülünde,
Suwar idim dagyň şerbet balynda,
Niçik karar etdiň kempir elinde,
Çýandybilde besledigim, Gyrat, gel!

Patyşalar seni alma kastynda,
Duşman durabilmez, demi destinde,

Zer jyga towlaýyn seniň üstünde,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!

Baryp ýetsem ganymlaryň ardyndan,
Gün görünmez toýnagynyň gerdinden,
Görogly beg, sepil boldum derdinden,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!

Gyratym gidende bahar-ýaz idi,
Gözi girýan, toýnaklary toz idi,
Ony alyp giden Hyrsyň gyzy idi,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!

Bagtly men, münsem seniň üstüne,
Bir şum kempir geldi seniň kastyňa,
Görogly beg, jebir eýlediň dostuňa,
Çandybilde besledigim, Gyrat, gel!

GYRAT nirede, zat nirede. Namasyny tamam edip, dagyň eteginde üşüp duran copanlara elini bulap hoşlaşyp, beýlesine öwrüldi-de dagdan ylgap düşüp ötägitdi.

Şol gidişine az ýörep, köp ýöräp, birnäçe günlük ýol ýöräp, **Araz**³³⁴ çayynyň boýuna ýetdi. Görse, ol möwç urup akyp barýa:

— Pähä, taňrym, bu niçik iş boldy, Gyrat aýagymyň astynda bolanda, bu çay maňa jykry guý ýaly görünýädi, gel şunuň güzerinden bir habar tutaýyn— diýip, güzerine garşy ýöredi. Güzerine gelse, Gyratyň zyy göründi. Ýagşy ser etse, kempir münüpdür ata, basypdyr gamçy, on baş gez aňrysyna düşüp, hol gidipdir. Gyratyň zyy mese-mälim bolup ýatyr. Munuň segredip öten yzyny görüp, bir nagra çekip, essinden gitdi. Bir salymdan soň essine gelip, derýanyň boýunda aglap oturdy.

Ýene özüne göwünlik berdi:

— Haw, göwnüm, melul bolma, eňreme, aglamak bir ýaramazyň, muhannesini işidir — diýip, Gyratyny ýat edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Däli köňlüm, melul bolma,³³⁵

Melul muhannes işidir.

Janym Gyrat derkar boldy,

³³⁴ Amy derýanyň bir akymyna Araz diýlipdir.

³³⁵ Şu goşga meňzeş bir goşgyny başga bir bölümünde Agaýunus aýdýar. (A.G)

At kişiniň gardaşydyr.

Sen atyňa gulluk eýle,
Çykar donuňy, jul eýle,
Íymini-otun bol eýle,
At kişiniň ýoldaşydyr.

Galkan ýigide galadyr,
Taslyny bilmseň, beladyr,
Dogan-dogana penadyr,
Emmedeş diwar daşydyr.

Ýagşy günüň birlik eder,
Ýaman günüň goýup gider,
Ahyr muhanneslik eder,
Ýadyňky ýalaw işidir.

Gal-ha, Görogly, galawer,
Dosdy, duşmanyň bilewer,
Tur-da ýoluňy alawer —
Gyratyň göwün hoşudyr.

BU SÖZI aýdan badyna, bir atly, üstüne abanakga-da duruberdi. Atyň üstünde oturan bir peşli:

— Oglum, ber eliňi bäräk — diýdi, çekip atyň syrtyna alyp:

— Ýum gözüňi — diýdi. Görogly ýumdy, bir mahaldan soň:

— Gözüňi aç — diýdi. Gözüni açsa, bir beýik dagyň üstüne gelip düşüpdür. Düşen ýerem gaýnap duran çeşme eken. Bu ýerde çay nahar edinip, töweregine seretdi, bir gala görüdi, Ýaňky peşli:

— Oglum, bu galany görýämiň? — diýdi.

— Görýän.

— Ine görseň, oglum, Nişapur şu.

— Oglum, aňyrky gala barma, bärki gala — Nişapura bar. Howlukmagyň, bir ýylyň dolar, atyňa onsoň gowşarsyň— diýdi.

Görogly beýlesine bir seretdi, eýlesine döniňçe, ýaňky gözünden gaýyp bolup, hol gitdi. Bu adam Göroglynyň piridi.

Ol gidensoň Görogly: «Alla, atymyň duran ýerini sorap galsam ýagşy boljak eken-ä. Näme-de bolsa indi özüm tapmaly boljak» diýip, dagdan iýnip ötägitdi.

Gün batmanka, derweze ýapylmanka, gelip gala girdi. Haýsy ýerden ýşyk çyksa, işikden barýar:

- Taňry mymany alýan kişi bamy?
- Ýit, ýok bol-a zaňnar. Ol işige barýar:
- Taňry mimany alýan kişi bamy?
- Ýit, ýoguňa çyk. Bu işige barýar:
- Taňry mimany alýan kişi bamy?
- Ýok bol.

Nirä barsa, «ýit, ýok bol» bolýar. Haýsy ýere barsa, muny kowup ýörler. Munuň kawulmagynyň sebäbi kempir aty alyp gaçyp gelip patyşa tabsyrypdyr. Patyşa-da öz jarçylaryna:

— Her kim şu galanyň içinde Türkmen dilinde geplese, ony miman alan adamyň başy ölümlü, maly talaňly, yzynyňam on tylla jerimesi bar — diýip, jar çekdiripdir.

O ýerden kowul, bu ýerden kowul, gije ýaryma ýakynlaşdy. Görogly bir köçe bilen gidip barýady. Eýdip, beýdip bir adam tapyp, oň bilen ata-ogul bolaýyn. Onsoň bir ýyl dolsa, hudaý atymy elime gowşurar-da» diýip pikirlendi. Bazardan geçip gelýädi. Görse, bir aksakal dukançy otyr. Isleýän adamsyny göreninden tanady, Ýanyna gelip çök düşüp oturyp, salam berdi. Bu baba-da eliniň tersi bilen gursagyna ýapdy.

- Baba, meni näme urýasyň?
- Seni urýanymyň sebäbi, patyşa gala jar çekdirdi «herkim Türkmen dilinde geplese, ony, miman alsa, ýa-da ýanyna getirse, başy ölümlü, maly talaňly, on tylla jerimesem bar» diýipdi. Sen Türkmen dilinde salam berdiň, şonuň üçin urdum seni.
- Baba, men Türkmen däl, men Türkmen içinde kân gezdim, dilim şoňa öwrenipdir.
- Türkmen bolmasaň aslyň nirelý?
- Aslym Bejanly.

Babanyňam asly Bejanly ekeni, Görogly gaýym daýy-ýegen çykaýdy Munuň bilen.

- Daýy jan, bu ýerlerde näme işläp ýörsüň?
- Baba, **barara ýerim ýok, batara kölüm ýok, ogulsyza ogul boljak, goýun üstüne çoluk.**

- Haý, eýse, meniň oglum ýokdy, maňa ogul bolaý.
- Wah, baba, tanyman dursuň, ýogsa men seniňki dälmi — diýip, Görogly ýallaklaýdy. Bazardan Goja horjunyny göterip, ogully bolup yzyna gaýtdy.

Baba gelýäkä ýolda:

- Daýylarymyň ýurdundan, pylan ýeri, pylan ýeri bilýämiň — diýip, ätiýaçden soraýar.

Göroglynyň gezmedik ýeri bamy, ötügni, köpürsini, güzerini, uly öwlüýasynyň daş guýusyna çenli salgy berip barýar.

Indi Göroglynyň bu galada başga pişesi bamy. Ertesi ýekeje özi Nişapuryň bazaryna galandarçylyk etmäge ötägirdi, rast köçemikä diýip gidýär, ýa baryp bir sypaýynyň howlusyna urýar, ýa-da başga bir çarkandaga urýar. Azaşyp, asmana seredip haýran bolup dur: «Aý, bu-ýä däl, Munuň köçesine ýetik bolmasam boljak däl» diýip, dört galandara duş geldi. Bular bilen ýoldaş bolup, köçä çykyp gidiberdiler.

Birneme teňne-pul, güpbi-süpbi talap edip, ikinnin bir köçe bilen gelýärdiler.

Göroglynyň hiç zatdan habary ýok, her gadam uranda ýer sarsdyryp, lagyr-lagyr gepläp, ala galmagal edip gelýärdi.

Galandarlaryň biri aýtdy:

— Aý, dos, aýagyň sesini çykarma, assa geple.

— Hä, näme bar? — diýdi Görogly.

— Näme baryny saňa aýtsak, şu barýan ýerimiz Çardagly Çandybilli Göroglynyň Gyratynyň seýishanasynyň gapdaly şu. Bu ýerden ýaňrap geçseň, patyşa ýaman edýär.

Bu habary eşidende, Göroglynyň depesiniň tüýi üşüp gitdi. Onuň eşidäýjek habaram şoldy. Görogly aýtdy:

— Ol aty näçe adam saklaýa?

— Dört seýis saklaýa.

— Derwezesi niredekä?

— Halha derwezesi. Derwezäniň deňinden geçiberende:

— Haw, doslar, meniň bir zyýanly gylygym bar, şol tutjak bolup gelýä. Günde giçli gräk şol tutýady.

— Aý, dos, zyýanlyň tutanda hemişe näme iş edýädiň?

— Hemişe zyýanly tutanda, bir-iki adam öldürip, gan görmesem aýrylmyýady. Bu sapar bilemak.

— How, dos, seniň bilen pälimiz azyň ýoldaş bolupdyrys. Seniň zyýanly tutmanka, bu zatlary bir sag-aman paýlaşaweräliň.

— Geliň, paýlaşsaňyz— diýip, puly, teňňäni öz kisesine salýar, güpbi-süibini bularyň öňüne zyňýar.

— Häý, dos, teňnedende bize ber ahyry.

— Haý, güpbi-süpbi bolmaýamy size? Biri bu ýandan çykyp:

— Seniň bilen daňdandan bäri deň aýlanşyp ýörşümüz, teňnedende birneme bermeseň bolmaz.

Görogly gözünü akjardyp, ýumrugyny düwüp elini gezäp:

— Haw, bu zyýanym tutjakdy-da tutup dyndy gerek. Galandarlaryň zähresi ýaryldy: «Menrazy, menrazy» bolşuberdiler.

Bular bilen razylaşynça **gün batdy, gögeýin ýyglydy**. Derwezäniň agzyndan geldi, iteläp görädi, görse, içinden gulply ekeni. Seýişhananyň arka tarapyna geçdi, görse, ders atar deşigi bar ekeni. Elini uzatdy eli ýetdi. Bu deşikden sümüp, seýişhananyň içine girdi, bu giren ýerem Gyratyň duran ýeri ekeni. Ylgap gelip, ýüz-gözünü ogşap, maňlaýny sypap:

— Wah, **syrdaşym, başdaşym, ýaman günde ýoldaşym**, Gyrat sen — diýip, töweregine seretse seýisler: «Boşansa bizi iýer» diýip başyny gaňtaryp goýupdyrlar, aýagynam duşaklap goýupdyrlar. Daş ahyrda suw, körpe arpa hemmejesi taýýar. Görogly gaňtarygyny, duşagyny ýazdyryp, otuna-suwuna goýberdi. Ýalaňaçlap görse, golaň-eýer gerşe batypdyr, gapyrga diýseň sanabermeli bolupdyr. Görogly bir ah çekdi. Soň janaweri sypalap, sermeläp, eşikläp seýisleriň bolýan jaýna geldi. Işikden seretse, dört seýis bar, semiz berre-guzyny soýup, gazana salyp gaýnadyp, özlerem gürrüňleşip otyrlar. Görogly daşarda ymtylyp seredip dur.

Seýisler ýahnany çykaryp, saçagyň üstünde ýazyp goýdular:

— Ýahna birneme sowasyn, özüni tutsun, oňa çenlem biraz uklap, onsoň turup iýeýliň — diýip gysardylar. Derrew uka gitdiler.

Görogly içeri girip, çilim çekdi, bir käse çay içdi. Gazykda bir horjun duran ekeni, turup gazykdan horjuny aldy. Ýaňky ýahnany epläp, dukläp saçagy bilen horjunyň bir ýan gözüne dykdy. Tüňçe, käse, çay, temmäki, gant, nabat hemmesini syryp alyp, munam birýan gözüne dykdy. Aý, garaz, seýisleriň jaýyny ýylдыrym uran ýaly etdi-de: «Öldürsem-ä mendigimi bilerler, gel öldürmäýin-de» diýip, çykdy-da otagyň daşyndan ildirdi.

Seýişhana gelip, horjunyň orta arasyndan guşagyny çatyp, guşagyň bir ujundan tutup, ýaňky ders atylýan deşikden daşyna zyňyp goýberdi, horjun diwaryň bu ýanyna düşdi. Maýmyn ýaly bodup guşagyna ýapyşyp, ýarmaşyp özem çykdy.

Ol gidensoň Gyrat hokrap, kişňäp bitakat boluberdi. Yzyna dönüp, deşikden boýnuny uzadyp:

— Haw, Gyratym, sen bitakat bolma, basym seni duşman elinden alaryn— diýip, Gyratyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Seni diýip geldim Çandybilimden,
Isledigim, soradygym Gyrat sen.
Bir ýyl boldy aýra düşdüm ilimden,
Isledigim, soradygym Gyrat sen.

Otar idim seni bagyň gülünde,
 Suwar idim seni şerbet balyndan,
 Neneň karar etdiň duşman golunda?,
 Isledngim, soradygym Gyrat sen.

Seni münup, dag başyna çykar men,
 At salyban, duşman tugun ýykar men,
 Getiren kempiriň öýün ýykar men,
 Isledigim, soradygym Gyrat sen.

Görogly aýdar, arman bolupdyr maňa,
 Bir alladan perman bolupdyr maňa,
 Gulak sal, arzymy aýdaýyn saňa,
 Hesindeşim, baş ýoldaşym Gyrat sen.

BU SÖZI aýdandan soň, Gyrat süýnüp, sarkyp oty-suwy bilen boluberdi.

Görogly daň atmanka gelip, babanyň gapysyny kakdy.

— Kimsiň?

— Mendirin, ata!

— Ha, oglum, geldiňmi?

— Geldim, ata!

— Oglum, şu wagta çenli nirede gezdiň?

— Ata, meniň bilen ata-ogul bolan bolsaň, meniň nirede gezenimi hiç soramagyn.

— Aý, ýok, oglum, sen edepli, häsiýetli ogul däl bolmaga çemeliň. Sen ogurlyk eden bolmaga çemeli.

— Haý, ata, ogurlyk nirde, zat nirde.

— Eýse, gije ýaryna çenli nirede gezdiň?

— Men nirde gezenimi aýtsam, şu gije galandarçylyk edip ýördüm, azaşdym-da öýmüzi tapmadym. Men gyzgalaň bilen erk galanyň-köşgüň işigine barypdyryn. Görsem, bir yşyk çykýar, bu näme yşykka diýip işikden ser etsem, şanyň aşpezleriniň üstünden baraýdym. Saý-sebäp bilen gelipdirin diýip, bulara bir-iki goşgy aýdyp beräýeýin-de diýip, göwnüme geldi. Bir zat berseler-ä bagtyma, bermeselerem hudaý ýoluna bolsun diýip, elimi gulagyma tutup, **Meşrebiň** gazalyndan bir-iki gazaly gaçyryp goýberdim. Meniň bu heňlerim aşpezleriň gulagyna ýakyp gitdi, şa üçin bişirip oturan ýahnasyndan berdiler — diýip, seýisleriňkiden alan ýahnasyny horjundan çykaryp goýdy-da ýene-de aşpezler seniň ýaly galandara gerek bolar diýip, çay, temmäki, gant, nabatdan — hemmesinden

berip ýatylar — diýip, hemme getiren zatlaryny horjundan çykaryp, babanyň önünde goýdy. Onda baba aýtdy:

— Oglum, seniň bular ýaly talapyň bar bolsa, meniň birje gyzym bar, onam saňa bereýin.

— Baba howlukma, talap gerek bolsa, seniň arkaňy ýere degmez ýaly ederin.

Bu baba ikinji bir hujjura boýnuny uzadyp:

— Haw, kempir turaweri, turaweri, ogluň nahar getirdi.

Är-heleý garynlaryny doýurdylar.

Näme, bu galada Göroglynyň başga daýhanchylygy barmy? Ertesi bir ýol bilen tüýsüni üýtgedip, başga sypata girip, seýishananyň töwereginde aýlanyp ýör: «Näme gep-söz barka» diýip gezyär. Gün çykan badyna bir-iki ýarymy köçäni süpürüp ýör, bir-iki ýarymy bolsa suwlap ýör. Bu-da «näme barka» diýip, aňajaklap ýördi. Gün guşluk boldy, bir mahaldan gulagyna bir jaň sesi geldi, edil kerwen gelýän ýaly, zenzele gelýär.

Bu jaň her on günden, on günden kempiriň özi gelip, ata suw berip seredip gidýän ekeni, bu günem şol kempiriň gelýän günü ekeni, şonuň üçin köçäni syryp-suwlap ýören ekenler, ýaňky jaň hem kempiriň sagynda iki şatry³³⁶ bar, solunda iki şatry bar, şatrylaryň hemme endamy jaň ekeni, şonuň sesi bu jaň.

Görogly bir beýik ýere çykyp, özüni sähraýylyga, sadalyga salyp dur. Esewan bolsa, ýaňky kempir gelýär. Münüpdür bir ýorgany, çekipdir astyna güdri küpjäni, bir ak saply pyçagam biline gysdyraýypdyr, bu pyçagyň sapy hem bükülip oturan kempiriň eňeginden gez ýarym ýokary çykyp gelýär. Görogly kempiri gören badyna tanady. Ýöne, zat bilmedik kişi bolup:

— Haw, ýigitler, bu gelýän näme? Ýa-da bu hanyňzyň enesimi?

Biri bu ýandan çykyp:

— Haý jynly galandar ekeniň-ä, hanyň enesi hergiz köçä ýüzüni görkezýämi?

— Eýse, kim bu?

— Çardagly Çandybilden Göroglynyň Gyratyny alyp gaçyp gelen kempir şu.

— Haý, ýigitler, ol garryň ömrüni alla zyýat etsin, tüweleme, tüweleme.

Gelip derwezäniň agzynda kempiriň goltugyndan söýäp düşürdiler. Derwezäni açdylar. Gyraty gören badyna kempir sakga duruberdi, şol ýerde seýisleri çagyryp:

— Kim ot berip, kim suw berip bejerdik bu aty? — diýdi.

— Özümüz bejerdik, mama.

— Dogrusyndan geliň.

Üç gezek azym-syýasat urup, gaharlanyp sorady, seýisler: «Özümüz bejerdikden» başga gürrüň aýtmadylar. Eger olar: «Bir gije uklap galypdyrys, kimde bolsa biri ata ot, suw

³³⁶ Şatyr=Nöker

berip seredip gidipdir» diýseler, onda patyşa olaryň dördüsinem diri ýere gömdürjek. Kempir:

— Bolýar, indi özüňiz bakyp-bejerýän ekeniňiz — diýdi.

Ýöne kempir içinden oýlandy: «Şu gala ýa Göroglynyň özi gelendir, ýa-da Sapar Köse gelendir, ýa-da Handan batyr, ýa-da Däli Mätel — şularyň birden biri gelendir. Indi men patyşadan bir ýol bilen rugsat alyp, gaýdyp saraýymdan çykmaýyn» diýip, içini geplettdi.

Hykylap-çokulap özüni ýalandan kesele urup, daşary çykdy. Görogly kempiriň göwnündäkini eýýäm aňdy.

Hanyň bir hyzmatdan galan garry şatyry bardy, Görogly oňa ozal belet bolup, öňünden ony görüp goýupdy, şonuň ýanyna baka ylgady. Bardy garry şatyryň ýanyna:

— Baba, özüň hyzmatdan galyp garrapsyň, men täzedem şatyr boljak bolup ýörün. Şu şatyr esbablyňy maňa satsana.

— Alaweri oglum, alaweri, men şu zada hyrydar tapman ýörýädim.

— Aýt, bahasyny, baba.

— Oglum, seniň ýaly ýaş ýigitde teňne-pul kän bolsa gerek, garry ataňa näme sylap berseň, göwnüňden çykaranyňy beräý.

Bolsa, bir baş tyllalyk jaňy bar, on tyllany sanap öňünde goýdy: «Şatyr esbably nesip etsin, teňne toýuňa ýarasyn» edişdiler.

Görogly şatyr esbabynam alyp, bir köne tama gelip, dakşydyrmaga başlady: topuklaryna başden, dyzlaryna üçden, bileklerine sekizden iň ullakan jaňam boýnundan asdy.

Kempirden öňinçä Görogly köşgüň işigine gelip çugutdyryp oturyberdi.

Kempirem patyşanyň gaşyna geldi:

— Haw, mamajan, habaryňy ber?

— Habarym, tagsyr, men ozalam bir garry adam, ýene bir köne keselim bar, olam gozgapdyr. Şu günler kän ugrum ýok, indi maňa rugsat berseň, men saraýymda ýatybersem niçik bolýa? Seýislerem indi aty öwrenişdirip, ýagsy bakyp-bejerýän ekenler, tagsyr.

— Haý, mamajan, seýisler aty öwrenişdirip, bakyp-bejerýän bolsa, sen biziň gözümiziň guwanjy däl, bar saraýyňda gaýym ýatyber, saňa jogap.

Kempir patyşadan jogap alyp gaýdybersin. Habary kimden al: Görogludan. Bir köçäniň öwrüminde jaňnyrdap, patyrdyklap, oýnaklap, kempiriň gapdalyndan çykdy. Oýnaklap kempiriň kä yzyna galýar, käte öňüne geçýär, kä hem aşyr atyp, ýabysynyň syrtyndan towsup aňyrsyna geçýär.

Kempir munuň oýnaşyna agzyny açyp, haýran galyp gelýär. Öz şatrylaryndan sorayar:

— Bu nä şatyr bu? Bu ne bela bu?

— Hanyň täze şatýrlarynyň birisi, mamajan. Kempir içinden oýlanyp gelýär: «Şu zaňňar Göroglynyň adamlarynyň biriniň şu gala gelmegi şeýle etdi, bolmasa köçelere çykyp görnüp ýörsem, hana salama gelip ýörsem, şatýrlaram maňa dönüp sypaýylar, guşbegi, mähterler — hemmesi maňa dönüp, soň-soň ýurdy özüm sorajak ekenim, nirden bular gelip çykdy» diýip gelýär.

Gelip saraýyna düşdi: «Şu zaňňarlaryň biri gala gelipdir, men ähtiyäçsiz bolmaýyn» diýip, derwezäni özi gulplap, açaryny öz kisesine saldy.

— Şu saraýyň içine baş şatýrdan başga ezraýyl hem girmesin — diýip buýurdy.

Baş şatýryň biri Görogly, ozalky dört şatýra berýän gonagy, harajaty bar ekeni: kyrk agry³³⁷ bürünç, on iki agry ýag, käşir sogan bilen, eti bilen bol berýän ekeni. Bir güreňke çay, kyrk agyr temmäki-de berýän ekeni.

— Miman şatyr göwünliräk — diýip, bu gün on käse bürünç berdi, ýigrim baş agry ýag berdi, iki güreňke çay, on çeker temmäki berdi: «Bir agşam mimanyň sylagy bolsun» diýip, bir semiz guzam berdi. Ozalky şatýrlar aýtdylar:

— Eý, miman şatyr, sen gylawly ýigit ekeniň, aýagyň düşdi, kempir bu gün harajaty kän beräýdi.

— Ýigitler, meniň baran ýerimde aýagym düşe-düşe gelýändir, Häli näme bar, soňurrak görüň.

— Soňra miman şatyr, biz uzak gün ylgap ýadap ýörüs, seniň oýanşyň çaltýrak ýalydy, sen şu guzyny soý, palaw, şüle, süzme, ýahna ökde bolsaň bişir-de bizi oýat, biz biraz irkileýli. Kempirden saňa özümizden ökde emel alyp bereris.

— Ýigitler, özüňiz bilen deňeçerem etseňiz men oňaryn. Siz gaýym jaý ýatyberiň.

Içinden: «Işalla, hemmäňi özüm bejärin» diýýär. Ýadap ýören zaňňarlar, derrew uka gitdiler.

Görogly guzynyň damagyny çaldy. Dört bölek edip saldy gazana, bir sogany iki bölüp taşlap, bir gysym duz taşlap, ody parladyp teýinden uruberdi. Gaýnap baş-alty sapar bökenden soň: «Eti bişdimikä» diýip birini çykaryp ýıdı, duzy niçik bolduka» diýip, bir buduny ýıdı, «agzyna ýakyp gitdi» diýip, ýene bir buduy çykaryp ýıdı.

Ýaňky tüwini bu suwuň içine guýup, o ýana, bu ýana susak bilen bulap, lasyrdadyp şüle edip, munam garna gapgaryp, ýaňkylara: «turuň-turuň» diýýär. Olar ölen ýaly, harlaşyp ýatýrlar. «Bular turansoňam, guzynyň etini nätdiň diýip meň bilen urşarlar. Ondan bu şüläniň galanyny hem iýip, bulara degsin edäýin» diýip, galanynam garnyna gapgardy.

³³⁷ Agry=Türkiýe bilen Ermenistan araçäginde dag ady, bu ýerde ölçeg agramy. Äzeri wariýantyndan alnany görnüp dur. (A.G)

Mazaly doýandan soň, Görogly kempiriň saraýyna gadam basdy. Daşrakdan gelip işikden seretdi. Görse, çyralar ýanyp dur, çäýnekde gök çay demli dur, gara çay gaýnap dur, gant, nabat bolsa üýşüp ýatyr. Ojagyň üstünde çişde kebab jygyrdap bişip dur. Astynda dokuz gat düşek, baş uja dokuz ýassyk, aýak uja baş ýassyk, üstündenem ýukarak ýorgan taşlapdyr, darynyň bereket kesegi ýaly, düşege göyülip ýatyr. Kempiriň baş ujunda iki sany owadan çory, keniz tirme ýalyk bilen gezekme gezegine ýüzüny ýelpöp otyr.

Görogly daşarda syçan tutjak pişik ýaly, yşyklar dur. Gije ýaryma ýetensoň, ýanky çorular yranyp, yranyp gidýär. Yranyp barşyna gapdala gýşaran mahallarynda Görogly ylgap gelip, kempiriň saraýyna girip, çilim çekdi, bir Käse çay içdi. Ýaňky bişip duran kebaby, şa käse syrpy, munam garnyna gapgardy, «Gerek bolarmy, nädermi» diýip, çiş ýene oda sokup goýdy.

Kempiriň baş ujuna gelip, ýüzündäki ýorgany usullyk bilen ýokary göteriberdi.

Kempir oýanyp:

— Gijäniň bimahal çagynda meniň ýüzümi açyp duran kim bu?

— Ýüzüňi açanda oglanyň düşýämi?

Bir ýakymсыz ses gulagyna degip, kempir tarsi ýerinden turdy. Ine, görse Görogly baş ujuny alyp otyr.

— Aý, oglum, salawmaleýkim, geleweri, görşewereli.

Görogly bilen ikisi gaýym görüşdiler. Aý, üstüni aldyran adam özüňe belli.

— Oglum, sen şondan şuna heläk bolup geläyipsiň-ow, sen gelmeli däl ekeniň. Men Gyraty bakyp, bejerip semredip goýupdym. Erte sähet eýerläp, özüm äkitjekdim. Saňa engama iki iner getirip goýdum, juwana gepleşip goýdum— diýip, onda ony, munda muny — diýip, agzyna geleni samraberdi kempir.

— Mamajan, garry adamyny heläk etmäýin diýip özüm geläýdim.

— Haý, oglum, özüň-ä geläýdim diýýäsiň-ä weli, seniň gözleriň alaryp, dodaklaryň tирpildäp, ganyň gaçyp barýa. Sen maňa birje nama aýdyp ber, päliň oňdugyny, çepdigini onsoň bileýin.

— Wah, mamajan, Çandybilden paýy-pyýada ýörite saňa nama aýdyp bermäge geldim-dä men — diýip, mamasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Çandybile alyp bardym,
Garyp görüp mama seni.
Haýyr edip, engam berdim,
Erk etdim dükana seni.

Sen neçün meni zar etdiň?
 Bir goç ýigidi har etdiň,
 Gyratymny ebgär³³⁸ etdiň,
 Tapmyşam pinhanda seni.

Şümi saýraýan dilleriň,
 Gyraty tutan elleriň,
 Indi bent boldy ýollaryň,
 Öldirin mama seni.

Gyratymny nirde goýduň?
 Tap basym, deriňi soýdum,
 Gazap bilen gözüňi oýdum,
 Hudaý urdy, mama seni.

Şatyr bolup ýoluň, tusup³³⁹,
 Ganym bolup üstüň basyp,
 Gulagyň, burmuňy kesip,
 Ryswaýy-jahana seni.

Görogly, tapdym geregim,
 Indi sowady ýüregim,
 Gyrat-ganatym, diregim,
 Şol ýetir mekana meni.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Oglum, bu namaň-a meniň gulagyma ýakan däldir — diýip, kempir gulaklaryny tutdy.

— Gulaklaryňa ýakmasa, mäkäm tut, mamajan. Ýeňsesinden gelip kisesinden çakgyny alyp, kempiriň gulagynyň düýbünden salyp goýberdi. Gulaklary goluna degdi. Kempiriň iki gulagyny aýryp, kellesini sommandyp goýdy:

— Haw, mamajan, bu galada başga öýümiz, ilimiz bolmandan soň, saňa hezzet, hormat, biş-düşem edip bilmedik, me sen şulary iýý — diýip, gulaklaryny eline berdi. Kempir kellesini eýläk-beýläk sypajaklatdy.

— Mama jan, seni entegem synap bir içimi sowatjakdym, sen maňa näçe jepalar beren bolsaň, hemmesini senden bir demde çykaryp gutarjakdym, emma ýene rehdim indi, ine saňa aňsat ölüm—diýip, basdy bokurdagyna, kempiriň jany takga çykdy. Muny

³³⁸ Ebgär=Agýar, daş etmek

³³⁹ Tusup=Tutup.

öldürip töweregine garady. Görse, gapdalynda gapy bar ekeni, itelese içinden temmeli, gulply eken. Depip goýberdi, gapy ýykylyp gitdi. Içeri girse, bu jaý kempiriň hazynahanasy ekeni. Altyn-kümüş, teňňe-tylla çaşyp ýatyr. Görogly işikden ätlan badyna, öz halal malyna gözi düşdi.

Bu kempir, Agaýunus periniň altyn jygasyny alyp gaýdypdy. Görse, bu-da bu ýerde ýatyr. Alyp bagryna basyp, gözünden ýaş dökdü. Munam alyp, mäkäm edip, hemme malynam alyp, kempiriň baş ujuna gelip, bir çilim çekdi, çilimem ýykyp goýberdi. «Çilim tutup ölüpdür diýip aýtsynlar» diýdi.

Saraýyň içinde kyrk dişli üzeňňisi — merdiwany bardy, tama söýäp galasyndan aşyp, daň atmanka babasynyňka geldi.

— Oglum, sen-de gura, men-de guraýyn, seniň ýaly ogully bolanymdan, üç-dört bergili bolanym ýagşy eken.

— Ol niçik, baba?

— Ýalaň ýarym gije ýa daňdan gelýäsiň, ogry sen, ogurlyk edýäsiň, ir-u giç duýulyp, patyşanyň çapgynda goýup, meni öňki günümdeňden aýrarsyň.

— Eý, baba, gorkmasana, ogurlyk nirde, zat nirde. Ine muňa teňňe diýýäler, ine muňa tylla diýýäler, gorkma-da çykar-da sowuber.

Kempiriň hemme malyny baba berdi:

— Ogurlyk etmän bolsaň, munça maly nireden tapdyň?

— Muny galandarçylyk edip tapýan.

Ertesi baba ýaňky teňňeden gorkaraga-da sowýar. Teňňäniň ogurlykdygyny kim bilýär. Aýlanýa-dolanýa: «Gel şu gyrnagymy şuňa bereýin» diýip, pikir edýär. Agşam gelip Görogla:

— Al, şu gyzymy — diýýär. Görogly:

— Gyrnagyn entek dursun, baba! — diýýär.

— Nä bileýin oglum, gidibirmikäň diýip gorkýan. Aýagyňy baglajak bolýan.

— Ata-ogul bolan adamam gidermi?

Hop, habary kimden al: On, on iki günden soň kempiriň öleni aýan boldy. Patyşa baryp habar berdiler:

— Tagsyr patyşahym, baýaky kempiriň çilim tutup oda ýanyp ölüpdür. Sallah baş şatry, iki kenizi bar ekeni, olar-da gapysyny ýykyp hemme hazynasyny alyp, gaçyp gidipdirler.

Patyşa gelip öz gözi bilen gördi. Görse, gapdalypna çilim ýykylyp ýatyr, egninden bu ýany kül bolup oda ýanypdyr. «Çilim tutup, oda ýanyp öleni çyn ekeni» diýip patyşa-da ynandy.

Habary kimden al: Gyratyň ýanyna hiç kim barabilenok. Patyşa: «Her kim Göroglynyň Gyratyny bakyp-bejerse, kempire beren engamymy berjek» diýip, gala urduryberdi jary.

Görogly bu jary eşitdi. Zat bilmedik kişi bolan bolup atasyndan sorayar:

— Baba, hanyňyz jar çekdirýär, alamana gitjekmi ol, ýa guşa-şikara gitjekmi?

— Ýok, oglum, ol jara sen düşünmän ekeniň.

— Düşünemak, baba.

— Düşünmeseň, Çardagly Çandybilden Göroglynyň Gyratyny bir kempir alyp gaçyp getirip, patyşa berdi. Ol kempirem düýn, öňňun çilim tutup, oda ýykylyp ölüpdür. Baş satyry, kenizi bar ekeni, olar-da hazynasyny alyp gaçyp gidipdirler.

Görogly içinden aýdýar: «Munuň sowup ýören teňnesi kimiňkikä? Ondan habary ýok» diýýär. Baba sözüni kesmän:

— Şol atyň ýanyna hiç kim barabilmeyämiş, oglum, «kim bakyp-bejerse, kempire berýän engamymy berjek» diýip, şoňa jar çekdirip.

— Alla, baba, bir talap edip ýörkäm, Göroglynyň hyzmatynda at bakar bolup, ýedi ýyl gezipdim. Eger şol at bolsa, men bakyp bejärdim şony.

— Olar ýaly emeliň bar bolsa, men patyşa baryp haber bereýin.

— Bar-da patyşa aýt, meniň bir inim bardy, ýedi ýyl mundan ozal Göroglynyň eline olja bolup-bendi bolup düşüp gitdi. Ýedi ýyllap Göroglynyň at bakary bolup gezipdir, şu ýyl gaçyp geldi diýip aýt, gaýdyp hiç gepleme, soňraky gepini özüm gepleşerin — diýdi.

Baba baryp, Göroglynyň aýdanlaryny patyşa birme-bir aýtdy. Onda patyşa:

— Bar, iniňi äkel — diýdi. Baba Göroglyny tirkeşdirip alyp gaýdyberdi. Gelip patyşaň arz jaýynda gol gowşuryyp, salam berip durdular:

— Haw, galandar, Göroglynyň Gyratyny bakarmyň?

— Ozala bakýadyk, tagsyr, indi gözi üýtgeşäýen bolmasa nä bileýin.

— Gözi üýtgeşen däl, sen bakyber şol aty.

— Bakanymyz ýagşy tagsyr, ýöne Göroglynyň bakyşyny etjekmi, ýa öz bakyşyňy etjekmi, şony maňa aýt.

— Bilsen Göroglynyň bakyşyny et.

— Bilýän, men aýdaýyn, sen gulak as, tagsyr.

— Aýt — diýdi patyşa.

— Günde bir legen maýa süýdüni tapber, on jam arpa, täze körpe, daş ahyrda-da suwuny taýýar et. Hyzmatyma-da dört-baş adam ber. Özümiňem palawymy, şülämi, gerek zadymyň hemmejigini bol taýýar etseň. Her wagtrak başga şahandazlygam daşyndan bolsun.

Diýeniniň bitjegini bilýä. Bu aýdan zatlary patyşalykda gahatmy, hemmesini taýýar edip berdiler.

Gelip ilki bilen seýişhananyň agzynda özi ýatyp-turar ýaly bir beýik telär bejerdi. Ýapynjany taşlap, güdri küpjäni tirsegine taşlap:

— Haý, ata ot beriň, suw beriň, iým beriň, arkalaň, çay getiriň, palaw getiriň, böregem bişirip getiriberiň — diýýär.

Patyşalykdan hem atyny bakýar, hem özüni bakýar. Kyrk günläp Gyratyny bakdy. Gyraty lakga balyk ýaly semretti. «Gyrat seleňläp dursun» diýip, bir güni seýiýehananyň arka tarapyndan, köçäniň ugruna baka bir işik açyp goýdy. «Şu köçäni bahana edip, oba gaýdar ýaly baş, alty teňneli bolup bolmazmyka» diýip, geldi patyşanyň gaşyna:

Salam berip gol gowşuryp durdy.

— Haw, galandar, habaryňy ber?

— Tagsyr, ozalky seýisler köçe tarapdan bir işik açyp goýupdyrlar. Şol köçeden baýtally geçýär, ýabyly geçýär, Gyrat kişňäp, tanapyny boýnuna zyňyp dur. Ot bile-de işi ýok, suw bilenem işi ýok. Şol köçäni gadagan etmeseň, Gyrat işe ýaramaýar, tagsyr.

— Galandar, özüň gadagan edebilmeyämiň ony?

— Gadagan edip, men näme patyşamy, tagsyr.

— Galandar, seniň patyşalygyň şol bolsun, saňa rugsat. Şol köçeden pyýada ötse baş tylla, eşekli ötse ýedi ýarym tylla, ýabyly ötse on tylla, baýtally ötse on baş tylla alyber.

— Tagsyr, Munuň ýaly işi gije-gündiz nesýe sorap ýördüm, nagt etdiňiz-ow siz muny.

Gelip köçede tekjäň üstünde oturdy. Bu köçäniň muňa tabşyrylanyndan kimiň habary bar, bu uly köçe, adamlar gatnaşyp dur, Görogly adamlaryň ýüzüne seredende, kimiň pulludygyny tanýar, pulluraklar gabat gelýär, ylgap baryp ýakasyndan tutup:

— Çykar baş tyllany— diýip, pyýada bilen ýakalaşyp alýar. Pullurak baýtally gelse, ondanam alýar on baş tyllany. Pully atlylar: «Gapdalyndan geçjek bolar» diýip gelýärler. Ylgap baryp: «Çykaryň her haýsyň on tyllany» diýip alýar.

Garaz, eşekli ötse-de, baýtally ötse-de, ýabyly ötse-de tutup alýar.

Galanyň içine düşdi bir gowur:

— Haw, ilat, han ol köçäni bir jynly galandara tabşyrypdyr, indi ol köçeden otegçi ötüp bilenak.

Hany göreliň, şol köçä indi jandar sekmäninde, şol jynly näme iş edýär — diýip, köçäniň iki başyny gala bilen deň edip, berk gömäydiler. Göroglynyň etdirjek işiniň birem şudy. Adam görmez ýaly ýerde Gyraty gezdirip, seýislejekdi.

Şu gün ýyldyza garap, Gyrate eýer çekdi-de, ýaňky köçede salkynma-salkyn, gijeden-gijä, gündizden — gündiz, kyrk gije-gündizläp gezim etdi.

Gyratyň endamy ýaldyrap gaty semredi. Pah, Gyraty görmäge göz gerek. «Haý, Gyratym, Gyratym, indä kemiň galan däl bolsa gerek. Çandybile aşarlyk bolsaň gerek. Her zat-da bolsa, patyşadan bir rugsat alyp gideýli» — diýip, agdygraga-da eşikläp, baş gulaç tanapam boýnuna dakyp, gulaç ýarym hadanam³⁴⁰ egnine taşlap, tanapyň ujragyndan tutup: «dur-ha» diýip taýgyny gezäp, köw-söw, edip, patyşanyň gaşyna geldi. Köşgüň işigine gelip gygyrdy:

— Haw, tagsyr, patyşahym, at görseňiz bu ýana çykyň.

Baly beg kyrk sypaýysy bilen köşgüň işigine çykyp, eýwanda oturdy.

— Haw, galandar!

— Lepbeý, tagsyr.

— Bu Gyratyň köp-köp ýörişleri bar şekilli, köp oýunlary bar şekilli. Han işigine gelip, sypaýy salam berip duruşlary bar şekilli, ony kim etdirer.

— Ony tagsyr, kim Göroglynyň namasyny biles şol etdirer.

— Sen bilmiýämiň?

— Men-ä birneme bilýädim tagsyr, şu wagt siziň sussuňyz basyp, bary huşumdan çykypdyr. Başga bilýän adam bolsa getirseň.

Patyşa «Göroglynyň namasyny bilýän barmy» diýip, gala jar çekdiriberdi.

Çandybilden azat bolup gelen **Şahaly** diýýän nöker bar eken. Göroglynyň namasyndan bir, iki sany nama bilýän eken, gelip mündi Gyratyň üstüne.

— Hany, zaňnar, nama aýt.

— Ajap bolýar, tagsyr — diýip, gyzylbaş Gyratyň üstünde bir-iki nama aýdar gerek:

Ýigitler söweş gününde
Bedew at ne gözel oldy.
Goç ýigidiň synasynda
Doly gaýrat ezel³⁴¹ oldy.

Köýnekçesi zer seçekli,
Eýesi tylla pyçakly,
Depesi ýüpek pürçüklü,
Bedew at ne gözel oldy.

Ýöriş açar bara-bara,
Çöller keser mezil ara,
Ýaly bilen dyzy gara,

³⁴⁰ Hada=Uly taýak.

³⁴¹ Ezel= Ozaldan, başdan

Semen at ne gözel oldy.

Kekeji burnundan öter,
Gaçsa gutar, kowsa ýeter,
Agzyn hatap kimin ýyrtar,
Bu hümmet ne gözel oldy.

Men nije gün sürdüm döwran,
Tapylmaz derdime derman,
Görogly aýdar, şahymerdan,
Keramat ne gözel oldy.

BU SÖZI aýdany bilen Gyrat oýun etdimi. Patyşa aýtdy:

- Düş-ä Şahaly, Gyrat oýun etjek däl, galandaryň özi münüp, özi oýun etdirsini.
- Nämäni tagsyr — diýip, atyň bykynyna bir kakyp goýberdi. Gyrat sekräp zyňdy asmana, Şahaly naýza boýy ýokary atylyp gitdi, ýene gelip atyň üstüne düşäýdi. Çyrcytyr ýapyşdy. Patyşa aýtdy:
- Eý, Şahaly, mundan tomaşa bolmaz, düş diýlen-de düş.
- Tagsyr, howlukma Göroglynyň ýene bir namasyny bilýän men.
- Bilseň aýt.
- Aýtsam tagsyr, Görogly goja daglaryň üsti bilen alamançylykdan gelýäkä boranly, çisňili³⁴² günü bir nama gaýyrmışdyr— diýip, gyzylbaş ýene bir baş keleme söz aýdar gerek:

Goja daglaryň üstünde
Boran bolar, çisgin bolar,
Gar ýaganda jyza baglap,
Agy ýeller ösgün bolar.

Bedewden aýyrma nogta,
Bolgun öz işiňe pugta,
Söweş günü münme agta³⁴³,
Agta göwni öçgün bolar.

Goç ýigitde zor bolmasa,
Belli gaýrat bar bolmasa,
Ýygynda serdar bolmasa,

³⁴² Boran, çisňi=Ýagyn, ýagmyr

³⁴³ Agta= Erkeklik agzasynyň mázleri aýrylan, biçilen.

Agyr leşger bosgun bolar.

Ördegin awlar köllerde,
Jerenin kowlar çöllerde,
Bir goç ýigit ýat illerde,
Geplä bilmez, misgin bolar.

Görogly gaýnap joşanda,
Joşup hetdinden aşanda,
Ganymlara ugraşanda,
Güýçli ýygyn asgyn bolar.

BU SÖZI aýdany bilenem Gyrat oýun edenok. «Söweş günü münme agta» diýip, gaýta Gyraty agta edýär, Patyşa-da gyssap dur:

— Şahaly, düş diýlende düşäýseň bolmaýamy. Galandaryň özi münüp, özi nama gaýýrsyn.

— Göroglynyň ýene bir namasyny bilýän tagsyr.

— Gyratyň üstüne münen adamyň düşesi gelmez ekeni, sebäbi endamynda iki ýakym bar: biri ýaz aýlary çemenlik gülleriniň arasy bilen gije gelýäkäň, daňa ýakyn gursagyňa çyglyja şemal deger, janyň maza tapar, ýakymynyň biri şonuň ýaly, ýene bir ýakymy, täze öýlenen ýigit gyzyň goýnuna giren ýaly.

Şahaly-da oýlandy: «Çandybiliň Göroglysy ölüpdür diýip, bir nama gaýýrsam, Gyrat oýun etmezmiä, janym» diýip, gyzylbaş Gyratyň üstünde baş keleme söz aýdar gerek:

Awçy kimin her ýanlara çykaram,
Menem eýe bolsam maly-mülklere.
Indi barsam, Çandybiliň ýykaram,
Menem eýe bolsam maly-mülklere.

Üstüne münenim Gyrat bilendir,
Alla kabul kylsa, döwlet gelendir,
Çandybiliň Göroglusy ölendir,
Menem eýe bolsam maly-mülklere.

Üstüne münende daglar seýrandyr,
Muny münüp barsam, Türkmen haýrandyr,
Çandybiliň ülkeleri weýrandyr,
Menem eýe bolsam maly-mülklere.

Şahalyňyň murtlarynda weý ala,
 Gyrmzy don ýakasynda weý ala,
 Awyn awlap gezen laçyn weý ala,
 Laçyn göwün talwas eder köllere.

BU SÖZI aýdany bilenem Gytrat oýun edenok. Patyşa-da bir gapdalyndan gyssap dur:

— Düş, diýlende düşseň bolmaýamy? Näme adamyň gepine gulak asmyýasyň. Indi galandaryň namasy küýne gelendir, özi münüp, özi oýun etdirsini. Ýogsam Gytrat oýun etjek däl.

Uly şanyň öňünde gyjalata çydaman, atyň garnyndan dolandyryp jüp gamçy urdy. Gytrat bir sekräp asmana zyňdy, bu sapar Şahaly üç naýza atylyp gitdi. Gyratyň tanapynyň uýy Göroglynyň elindedi, ol ýagşy ýokarrak gidenini bilip atyň tanapýny goýberiberdi. At başga ýana ogşaklap ötägitdi.

Pah, otyr ýeri ýeňlän pyýada dik başaşak gaýdyberdi «ýa suw, ýa saman, ýa güjüm, ýa garaman» diýip gelýär. Suw nirde, saman nirde, köşgüň işigi daşdy, öňinçä kellesi gelip daşyň üstüne degdi, kellesi çym pytrak bolup beýnisi çogdy, şol wagt jany takga çykdy.

At başga ýana gidensoň, patyşa:

— Bar, galandar, aty tut — diýdi. Görogly ylgap gelip, atyň tanapyndan ýapyşyp: «durha» diýip, gorkan kişi bolup köwejekläp, patyşanyň, üstüne baka idip gelýär.

— Alaweri tagsyr atyňyzy, bu bir adamyň ganyna galdy, menem idili etmez bu.

— Aňyrda sakla, zaňnar — diýip, patyşa üstüne getireninden gorkýar. Görogly «durha» diýip, köwesekläp aýlanyp ýör. Patyşa aýtdy:

— Haw, galandar, Gytratyň üstüne mün, bir ýagşy nama gaýryp, oýun etdir. Şahaly ýaly bir sanaç un iýen çal öldi, it öldi, ýogsada ol ömrüniň soňuna çykypdy.

— Tagsyr, munuň, üstüne mündürüp öldürinçäňiz, öz eliňiz bilen öldüräýiň.

— Mün, bolmasa öldirin.

— Tagsyr, «mün-müni» kän adýäsyň muny synamakdan ötri aýdýamyň, ýa çynyňmy?

— Elbetde çynym.

— Çynyň bolsa, tagsyr, meniň, günämi ötseň saňa üç, dört agyz sözüň bar.

— Aýt, öteýin.

— Ötseň tagsyr, bir patyşada kyrk kişiniň akly bar diýip eşidýädim, sende jüýje horazyň aklyça-da akyl ýok ekeni.

— O niçik?

— Niçigi şol, tagsyr, muny oýnat diýip aýdýasyň, bu nämesine wagty hoş bolsun, nämesine oýun etsin? Diwananyň ýabysy ýaly bu eşigini agdyryp dur. Bu haýwanam bolsa hemme zady bilýär, tagsyr. Görogly agasynyňky ýaly bolmasa, bu hiç oýun etmez,

gaýta adam öldürmeden başga işi ýok. Ynha gözüňiz gördi, Şahalyny öldürdi. Minsek, bizem öldürer, tagsyr, belki, özüňizem etse biçem däl.

— How, galandar, bizem kyrk dört derwezeli şaheriň içinde, altyn tagtyň üstünde, alty aýlyk ýere hökmüni ýöredip oturan patyşadyrys diýip otyrys. Şeýle bir galanyň içinde näme gerek bolsa tapylar ahyry, gerek zadyňy aýdyberseň bolmaýamy?

— Aýtsam tagsyr, Görogly muňa altyn nal kakardy, bir kemsiz edip eýer salardy. Mahmal derlik, gülnary ýona³⁴⁴, tylla gaýyşly eýer, zerefşan seçekli köynekçe, güdri küpjek, jüp aýly tegmeden dartyr, ala gaýyş Gyratynyň başyna salardy. Ýene bir jüp naly, ýeňilräk çekiç bilen eýeriň gaşyna gysdyryp goýardy. Onsoň, özem bir kemsiz bezenip geýnerdi: tylla myhly sagry ädik, şahana geýimler, tylla pyçagam çarpara gysdyryp, altyn ýakaly sowut, tuwulga, çar aýna, tylla tegbendi biline dakyp, gunduz telpek, pereňi mawut çäkmeni geýerdi, ýene-de Görogly nirä atlanjak bolsa, kyrk günlük, elli günlük harajaty syrtynda elmydam taýýar borlardy; iki horjun süýtli külçe, iki girweňke ysly çay, temmäki, şerap bilen başga keýipleri daşyndan. Çar perre, almaz suw berlen syrly naýza-da golunda bolardy. Şeýitdirip bu ata münardi.

— Baryň, hemme diýeniňi bitiriň—diýip, patyşa ýasawullaryna ümläp goýberiberdi. Ýasawullar şatyrdaşyp gidiberdiler. Patyşadan höküm bolansoň, bahasyny aýt zat ýok, gözüne görnen ýerden urup alyberdiler. Bir sagada ýetmän, hemme diýen zatlaryny taýýar etdiler.

Görogly Gyratyň toýnagyny gyryp, altyn naly kakyp, ýaňky aýdylan esbap — üst-başlary bilen aty kemsiz bezäp, harajadam kemsiz syrtyna bökderip, üsti-başlaryny düzedip, kemsiz geýnip, ýaraglaram kemsiz dakypyp atlandy.

Bu-da atlansa atlanybersin weli, habary kimden al: Patyşanyň şol baýaky: «Göroglynyň atyny ogurlat» diýen garry wezirde al. Ol wezir patyşa ýüzlenip:

— Tagsyr, düşür, tagsyr düşür — diýiberdi,

— Hä, näme bar?

— Edil Göroglynyň özi şu. Bu garry wezir tanady muny.

— Goýaýt — diýdi patyşa — Göroglynyň atyny minseň, ýaragyny dakynsaň, sen-de Görogly bolarsyň-da, goý gepleme!

Patyşa şeýle diýensoň wezir-de geplemedi. Patyşa aýtdy:

— Haw, galandar, atyňda, özüňde kemi galdymy?

— Ýok, tagsyr, kemimiz galanak. Işalla indi bir ýurda aşar ýaly bolduk, tagsyr.

— Eýse, bu weziriň gepini göwnüňe alma, garrap çaşypdyr bu. Hany, ýagşy nama aýt, gowy oýun etdir.

³⁴⁴ Ýona= Gaňňanyň ýa-da eýeriň aşagyna goýmak üçin gat-gat edilip tikilýän keçe, teletin.

— Tagsyr, aty bolsa mindik, ýaragy bolsa dakyndyk, harajaty bolsa atyň syrtyna bekderdik. Indi geregiň namamy, oýuny? Aý, Gyratym, hemme zatlar arzan boldy, soňunam görübirsiň-da — diýip, Gyratyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Araz çaydan geçen Gyrat,
Janlar saňa arzan bolsun.
Kemsiz tutundyk harajat,
Ter ýorunja arzan bolsun.

Saňa iýdirdim körpe,
Bedewler içinde türpe,
Her mezilňe on jam arpa,
Sowuk suwlar arzan bolsun.

Men saňa, duşman, nä diýdim,
Almyşam pendiň, öwüdiň,
Altyn ýakaly sowudyň,
Çeşmerleriň, arzan bolsun.

Seni münsem ahlar bilen,
Döwüşer men çohlar bilen,
Hasa gyzyl myhlar bilen,
Altyn nalyň arzan bolsun.

Seni münerdim haý bilen,
Duşmanlar gezer waý bilen,
At-ýarag, esbap-şay bilen,
Ala meýdan arzan bolsun.

Göroglynyň özi bir är,
Öz gamyny özi iýýär,
Syna bentli tylla eýer,
Zer köýnekçäň arzan bolsun.

BU SÖZI aýdandan soň, patyşa aýdýa:

— Hä, ine nama diýeniň şular ýaly bolar-da. Galandar namaň-a kemsiz aýtdyň. Hany indi Gyrata oýunam etdir, onam göreýli.

— Bolýar, tagsyr — diýip, Gyraty jyk-jyklap ýokary ýüze garşy depip goýberdi.

— Patyşa Göroglynyň atyna oýun etdirýämiş — diýip, «nähili oýun edýäkä» diýip, bakgal, dellek, sypaýylar — şular ýaly bir topar işsiz töweregine üýşendir. Gyrat agzyny açyp, gulagyny gyrpyp, töweregine haýbat atýar. Ýaňky garry wezir aýtdy:

— Tagsyr, meň ýaňky aýdan gepime gulak asmadyň, emma galanyň hol gädigini bent etdir. Ir-u giç şondan gaçyp çykýa şu— diýdi.

Dokuz pagsa³⁴⁵ gala, şonuň gündogar gapdalynda üç-dört pagsasy ýykylyp bir ýeri gädilen ekeni. Patyşa aýtdy:

— Baryň, galanyň gädigini bent ediň.

Galaň gädigne iki araba hadany getirip dikine söýediler: Göroglam aňyrsyna çykyp, ýene bärligine gaýtdy, gelip patyşanyň gaşynda gulluk aýdyp durdy.

Ýaňky töweregindäki sypaýylar:

— Aý, munuň oýun-tomaşasy gursun, niçämizi ýaraly etdi. Indi gelse maňlaýyndan başga ýerine urmalyň — diýşip, ýaňky gädige dikilen hadanyň ýarsyny kesip aldylar.

Patyşa aýtdy:

— Haw, galandar, şu at Görogly sünnä haýyp ekeni.

— O niçik, tagsyr?

— Eýsem, Görogly şunuň gadyrynam bilýän dälidir, şuny sat diýseň satar. Müň tylla diýer, iki ýesir diýer, garaz, bir bahajyk tapar, emma şu atyň bahasy ýok ekeni.

Görogly aýdýar:

— Tagsyr, gatyрак gidibermän, senem yöne aýdaýyasyň, sen Munuň gadyryny bilýänini, bilmeýänini özüň ölçe. Ine, bir ýyl Görogly Osman ýurduna ýorişe gitdi. Şonda men onuň jylawdarydym. Osmanly ýurdunyň serkerdesi **Jafar paşa**³⁴⁶ Göroglyny çagyryp: «Haw, Görogly, sen şu atyň bahasyny aýt» diýdi. Şonda atynyň bahasyny aýdyp, Görogly bir nama aýtdy, sen gulak as tagsyr, gadyryny bilýänini, bilmiýänini şony eşitseň bilersiň.

Görogly patyşa garap, atyň bahasyny aýdyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Gyratyň bahasyn diýsem,
Sen deý şadan ýüz bolaýdy,
Men munuň üstüne münsem,
Ganyma ýüzbe-ýüz bolaýdy.

Bat gerek mundan ötmäge,
Guş gerek kowup ýetmäge,
Durup tomaşa etmäge,

³⁴⁵ Pasga= Laýdan salynýan tamlaryň, haýatларыň 60-70 santimetri beýiklikdäki her gaty, guşagy.

³⁴⁶ Tekstdе patyşa diýilip berilen, aslynda paşa bolsa gerek. Paşa, Osmanly döwründe harby dereje.

Iki gara göz bolaýdy.

Muny münsem gazap, garbap,
 Üstüne ýaraşar herbap,
 Könekçesin etsem zerbap,
 Torbasy atlaz bolaýdy.

Gargýa meňzär gulagy,
 Şemşat kimin el, aýagy,
 Hemişe gezen ýaýlagy
 Serçemenli düz bolaýdy.

Eýer-esbaby bilinde,
 Taý tapylmaz Rum ilinde,
 Jylaw Göroglyň elinde,
 «Däh!» diýende tiz bolaýdy.

BU SÖZI aýdandan soň, patyşa aýdýar:

— Gadyryny bilýän eken-ow, «Sendey şadan ýüz bolaýdy» alla, bahasyna ýetme ýok diýeni şol. Gadyryny bilýän eken. Ýene bir oýun etdir.

— Ajap bolýar, tagsyr — diýip, indi aşak ýüze depegaýdy. Bu ýanda eli hadasyz duran topar aýtdy:

— Bu sapar taýakly tarapy aman galaýdy. Buzaňnar taýagyň bolsa geljek däl ekeni — diýip, gädikde galan hada çozdular. «Saňa ýetdi-ha, maňa ýetmedi» bilen gez ýarymdan kesip, bu hadalaryň hemmesini paýlaşdylar. Galanyň gädigide açyldy. Ýaňky wezir aýtdy:

— Tagsyr patyşahym, meniň aklymydan hiç haçan zezele galan dälsin. Şuny düşür atdan, edil şonuň özi tagsyr. Öldürseň öldür, bolmasa kowup goýber.

— Haý, wezir, ýaňy aýtdyň bir gürrüňi, ýene aýtyasyň bir gürrüňi. Göroglynyň atyny minseň, ýaragyny dakynsaň sen-de Görogly bolarsyň diýip men saňa aýtmadymmy, indi goý, gepleme.

Wezir synyny silkip, öýkeläp: «Meni kowsaň-a kowarsyň weli, bir salymdan soň gaçara deşik tapman, galaň başyňa zyndan bolsa gerek» diýip ötägitdi.

Görogly hol aňyrrakdan aýlanyp gelip, gulluk aýdyp durdy.

— Haw, galandar, sen, meniň göwnümemi ýa gaty rak gidip barýamyň?

— Gaty gidip näme boldy, tagsyr häli?

— Náme bolmandyr? Bu ýanda bir entek sypaýylarymy zaýaladyň, o ýanda-da bir entek ýaş uly hem atly adamlarymy zaýaladyň. Mundan oýnam bolmaz — tomaşa-da bolmaz, düzüwliäk nama aýdyp, düzüwliäk oýun etdir. Bolmasa idili bolmarsyň.

—Tagsyr, sen bir neme gyzmalyk ediberjek bolýamyň, ýa meniň, göwnümemi? Meniň nämeden oýun tapman ýöränimi, nämeden tomaşa bermän ýörenimi sen bilenakmy, tagsyr?

— Ýok bilemak.

— Bilmeseň, men gün öýläne sansyn, atyň içi silkilsin diýip gezip ýörün, weziriň ýanyňdan gitsin diýip ýörün. Galanyň gädigi açylsın diýip gezip ýörün, indi şol dilegimiň hemmejigem boldy. Indi men **egri oturyp seniň bilenem dogry gürleşmeli** boldum. Indi men saňa bir nama aýdyp bereýin, zyndanam gözüň bir tomaşa görsün, kyýamatda beýle tomaşa görmedik bolsun.

Patyşa garap, gözünü akjardyp, bir söz aýdýar:

Meniň bir bedew atym bar,
Atylyp girse meýdana,
Ganymyny gan eňreder,
Tozany meňzär dumana.

Gyratyň ajap çagydyr,
Gözi nur-şam çyragydyr,
Ganym gözüniň agydyr
Toýnagyndaky nyşana.

Gökde guşlar uçabilmez,
Maral gulaç açabilmez,
Çölde jeren gaçabilmez,
Gyratym girse meýdana.

Görogly, men gerçek özüm,
Çohlary görendir gözüm,
Atym ýyndam³⁴⁷, ýeňil özüm,
Bakmanam hana, soltana,

BU SÖZI aýdandan soň, patyşa rejäň geň dældigini³⁴⁸ aňlap:

— Ýene bir nama aýt — diýip, gözünüň asty bilen özüniň gaçjak ýerini peýläberdi.

³⁴⁷ Ýyndam=Ýüwrük

³⁴⁸ Ýagdaýyň gowý dældigini...

Görogly üzeňňä galyp, gözünü akjardyp, gylyjyň destesinden tutup:

— Nama aýt, nama aýt, näme, men seniň kesanasyna tutan bagşyňmydym. Ine saňa nama, seniň bir... — diýip, Gyraty patyşaň üstüne depiberdi. Patyşa-da ylgap köşgüň derwezesinden girip, şakyr-şukur derwezäni ýapyp duruberdi.

Derweze ýapylansoň, erjeşip oturmaýyn diýip, Görogly atyň jylawyny buýana aýlady. Gylyjy syryp alyp, köçe bilen ýaňky gädige baka depip gidibersin.

Galanyň düýbüne gelende at al-asmana göterilip, galanyň üstünden aşyp, galanyň daşyndaky hendegiň, boýy onbaş gez ekeni, ondanam baş gez aňry düşüp, hol gitdi. Görogly Gyratyň üstünde gamçysyny bulaýlap hol-ha barýar.

Habary kim den al: Patyşadan al. Kyrk dişli merdiwany bardy, gala söýäp, köşgüň üstüne çykyp gygyryberdi.

— Görogly atyny äkitdi, ýasawul bolsaň, nöker bolsaň ýör-ha, bar-ha, tut-ha.

Galada bar atlyny jemletdi, ýene çar etrapa hat ýollady: «Meýdandaky serkerdeler, toptophanalary bilen gelsin» diýip buýurdy. Şol barmaşa «Dat, kömek» diýip Hüňkär soltana-da çapar iberdi.

Alty sany gyzylybaş: «Hemmeden öňürti Göroglyny öldürip, abraý alyp bolmazmyka» diýip, Göroglynyň zyzndan at goýaýdy.

Göroglynyň zyznap kowup ýetdiler. Görogly bulary görüp, atynyň jylawyny aýlap duruberdi. Ses ýeter ýaly meýdana baransoň, ýanyna barabilmän bular-da duruberdi.

Görogly aýtdy:

— Aý, ýigitler, nämä durduňyz? Döwüşmäge gelen bolsaňyz, geliň döwşeliň — diýip, bulara garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Geliň-ha dörtli, başliler,
Geliň, begler, döwüşeliň.
Ala ýalaw, boz başlylar,
Geliň, begler, döwüşeliň.

Döwüşmeklik ýaman bolar,
Baş gider, göwre gan bolar,
Demir donlar weýran bolar,
Geliň, begler, döwüşeliň.

Jylawly söweş küýsänler,
Sagdagyn egri asanlar,
Aýagnyň ujun basanlar,
Geliň, begler, döwüşeliň.

Görogly beg, elimize,
 Kuwat bersin bilimize,
 Elliňize-ýüzüňize
 Täk men, begler, döwüşeliň.

BU SÖZI aýdany bilenem bular barabilmediler, «Siz gelmeseňiz, biz baraýly» diýip, Görogly assaraga-da ugraberdi. Bular-da dönüp gala garşy göterdiler ökjäni. Görogly «gaçany kowujy bolma» diýip yzyna garşy döndi.

Ýañky alty gyzylbaş gala gelip:

— Tagsyr, patyşahym, ol ýene kowup gelýär, ynha ýetip gelýär.

Patyşa howlugyp, galada bar atlyny alyp kowmaga başlady.

Bu gün ötdi, bu gijesi ötdi, ertesi guşluk Göroglynyň zyzndan bir tozan peýda boldy. At başyny çekip, bir dagyň üstüne çykyp duruberdi. Patyşa-da ýygynyň öňüni başlap kowup gelýädi, golaýyna barman, ses ýetimde duruberdi. Şol duran ýerinden:

— Haw, Görogly, gerçek goç ýigitsiň, janyňa haýpyň gelsin, müň janyňdan bir janyň gutulmaz. Meniň, saňa rehmin inýär, sen ýöne aty agaja bagla, alan zadyňy bu ýana taşla-da, özüň aman-sag gidiber.

— Haý, beýnisini aldyran patyşa, aty agaja baglajak, alan zadyny yzyna berjek adam heniz eneden doganok, belki, ol indi dogar — diýip, jylawy eýeriň gaşyna atyp, arkasyndan sazyny kakyp alyp, patyşa garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Meniň söýenim kim söýer,
 Söýen gelsin bu meýdana.
 Merdi-meýdan şirin janyn
 Goýan gelsin şu meýdana.

Meniň gelşim düýş kimin,
 Muhannes sözi puç kimin,
 Kellesin iki goç kimin
 Döwen gelsin bu meýdana.

Dara çeker men başyňy,
 Itler çekelär läşiňi,
 Taý görmen on, on başiňi,
 Diýen gelsin şu meýdana.

Menem meýdana gelip men,

Dosty, duşmanym bilip men,
 Dogan günüm men ölüp men
 Diýen gelsin bu meýdana.

Görogly mündi Gyr taýa,
 Namysym goýman ertäýe³⁴⁹,
 Gara kelläni ortaýa
 Salan gelsin bu meýdana.

BU SÖZI aýdyp, patyşa bilen işi bolman, aralyga bir dagy salyp, baryp ýygynyň yzyna depip gitdi. Hellewleşip gelýän atlynyň girdi bir çetinden: ur-ýyk, sanç-agdar, bas-öldür, gaňyr-bas, gyzyl ýaýyrt etdi, patyşa bir gaňrylyp seretse, yzyny maslyk-maslyga kaklyşdyrypdyr. Muny görüp patyşa-da gaçmak bilen boluberdi. Munuňam ýagyrnysyndan naýzany ýetirdi. Ýene-de öz-özüne: «Aý, gel Görogly, gaçany kowujy bolma» diýip, saýlanyp bu ýana çykdy. Köp ýygyn, zyýan ýetirmän bolýarmy, Göroglynyň hem gylytzrak, gylytzrak on sekiz ýeriiden ýara düşüpdür.

Birden Gyratam agsamaga başlaberdi, «w-ä, muňa näme bolduka» diýip, atdan düşüp, görse, gahar-gazap bilen sürende, Gyrat gazaba münende, onuň toýnagynyň önüni daş gyýyp taşlapdyr.

— Syrdaşym, başdaşym, ýaman günümde ýoldaşym, Gyrat, seniň toýnagynyňdaky nalyňy aýyrsam, eýeriň gaşyndaky duran naly kaksam, onsoňam toýnagyny gutulynça üç gün idip ýöräýin. Näme ozal pyýada gelmedimmi men bu ýere.

Gyratyň nalyny aýryp, eýeriň gaşyndaky naly kakyp:

— Gyratym, seniň nalyň mübärekligine saňa bir nama aýdyp bereýin— diýip, atyna garap, bir söz diýdi:

Çölde galsam gurt-guş gonar läşime,
 Gyrat, meni Çandybile sen ýetir.
 Çöl ýerlerde suwsuzlykda galmyşam,
 Gyrat, meni Çandybile sen ýetir.

Gyrat, aýak galdyr, nalyň kakaýyn,
 Dyzdan aşagyňa hyna ýakaýyn,
 Agşam iýmiň berip, ertir bakaýyn,
 Gyrat, meni Çandybile sen ýetir.

Çandybile az galypmy aramyz,

³⁴⁹Ertäýe=Ertire.

Hakyň takdyryna nedir çärämiz,
On sekiz ýerimden düşdi ýaramyz,
Gyrat, meni Çandybile sen ýetir.

Ýyndam ýöräp, pirim, maňa ýetewer,
Ýetip, ýaramyza melhem edewer,
Goldaýyban, Göroglyny eltewer,
Gyrat, meni Çandybile sen ýetir.

BU SÖZI aýdyp, Gyraty üç günläp idip ýöridi, dördülenji gün Gyraty ýalaňaçlap, sypalap sermeläp, ýamaşgandan eýerläp, köýnekçäni agdyk salyp, keçäni syrtyna bökderdi-de Gyratyň guýrugyny gaçarak düwüp, ýörişine gidibersin.

«Bu çöl beýewanda, külçe bilen içim gapysyp gelýär, bir çarwa duçar gelse, ýahnadan doýsak hezil bolard-ow» diýip, bir depä çykyp, töweregine seretse, akly-garaly goýun göz gamaşdyrýar. «Düýşüm bolmasa ýagşy» diýip, goýna aralaşyp gelse, bu sürüler-de patyşanyň goýny ekeni.

Çopanlar muny tanadylar-da:

- Haý, ogyr zaňnar, bu biziň patyşamyzyň aty dälmi? Nirä alyp barýasyň, düş derrew
- diýip töwerekläberdiler.
- Ýigitler, düşjek bolup gelýädik weli, indi beýle gyňralsaňyz düşjek däl.
- Ana düşmeseň — diýip, arkasyna jüp taýak bilen urdular.
- Haw, ýigitler, meniň, bir zyýanly keselim bar, şol tutjak bolup gelýär-ow.
- Zyýan diýeniň näme?
- Zyýan diýenim jynly.
- Jynlynyň emini biz bilýäs — diýip, ýerli ýerden egri taýak üstünde jark-da, jark bolaýdy.
- Bular ötüşdird-ow — diýip, gyljy syrýp ýüzüniň ugruna salgap goýberiberdi.

Bu çopanlaryň biri oduna giden ekeni. Ol bulary görüp, eşegiň üstünden oduny agdaryp: «Meni görýän däl-dir-dä, alla» diýip, aňyr ýanynda bukulyp ýatyr.

Görogly golýragyna baryp:

- Bäre gel aýt — diýdi.

Gol gowşuryp: «Amandyr aga» diýip geldi.

- Gel meni bir ýahnadan doýur, seni öldürmerin.

Çopan aýtdy:

- Eger öldürmeseň, goýunlaryň hemmesini soýup bereýin, aga.

Bir semiz guzyny soýup, gowy ýahna edip, çekdirme edip, öňünde goýdy. Ajygyp gelen adam, ýumşak guzynyň ýahnasy, mazaly garnyny doýuryp atlandy-da:

— Haw, çopan, seniň duzuňy ýýdik dos, eden hyzmatyňa razy bolaweri — diýdi.

— Aga, men-ä razydyryn weli, ýöne sen adamzatdan bolýan ekeniň, eger haýwanatdan bolan bolsaň, sen hökman böri bolardyň — diýdi.

Çopanyň bu sözi Görogla täsir edip, ýurdy hem perizady ýadyna düşüp, çopana garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,
 Namart mert oldy, mert oldy,
 Ne ajaýyp zamanlar
 Göçdi, ýurt oldy, ýurt oldy.

Hany begler, hany hanlar?—
 Bu dünýäge gelen janlar,
 Tagty rowan Süleýmanlar,
 Uçdy, ýurt oldy, ýurt oldy.

Çaýlar geler aka-aka,
 Gider bagrym ýaka-ýaka,
 Ýar ýoluna baka-baka,
 Gözüm dört oldy, dört oldy.

Perimiň ala gözleri,
 Mahy-tabandyr ýüzleri,
 Rakybyň tagna³⁵⁰ sözleri,
 Jana dert oldy, dert oldy.

Görogly aýdar, men hezaram³⁵¹,
 At bile özüm bezärem,
 Men näçe misgin gezerem,

Adym gurt oldy, gurt oldy.

BU SÖZI aýdyp, çopan bile hoşlaşyp, sürüp ötägitdi. Şol gidişine pylança gün ýol ýöredi. Bir günü säher mahaly barýaka dört-bäş sany durnanyň owazy gulagyna ildi. Esewan bolsa, durnalar Çandybil tarapdan gelip ötüp barýalar:

³⁵⁰ Tagna=Dil awysy

³⁵¹ Hezar= Müň(farsça), müňe taý diýmek.

— Haw, durnalar, biziň galanyň üstünden ötensiňiz, Öwez jany, kyrk ýigidi görensiňiz, Agaýunusy görensiňiz. Biziň iller ýerindemi — diýip, durnalara garap, baş keleme söz aýdýar:

Howadan uçan baş durna,
Biziň iller ýerindemi?
Biri mününe baş durna,
Biziň iller ýerindemi?

Atlananda bile ýören,
Ganym görse, gylyç uran,
Edep bilen salam beren
Öwez oglum ýerindemi?

Meýdanyň bilip gaçdygym,
Dönüp-dönüp söweşdigim,
Inçe bilinden guçdugym,
Agaýunus ýerindemi?

Görogly aýdar öwündigim,
Teblede³⁵² bedew mündügam,
Arka berip sygyndygym,
Goja daglar ýerindemi?

BU SÖZI aýdyp, ýene sürüp gidiberli. Bir gün, ýaňy gün dogar wagty gelýädi, Göroglynyň **Üç ýüzlük, Ýyldyz** diýen dagy bardy, köp bir kltte bykyn, belent, şöhleli dagdy, ertiriň galgynynda dagyna gözi düşdi. Ýurdundan adam gören ýaly, ýurduna baran ýaly hoşwagt, horram bolup, dagyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Aman bolsak näler geler bu başa,
Gözüm saňa düşdi, kuýaşym³⁵³, daglar,
Gargy gulak³⁵⁴ oýnar bu çöllerde,
Daşdanam gatyrak söweşim, daglar.

Baly beg biläni gylyçlaşdygym,
Ak gar üzre gyzyl ganlar saçdygym,
Eşrepini³⁵⁵ galkan bilen açdygym,

³⁵² Teblede at münülmeýär. Teble-teble(süri-süri) bolsa gerek.

³⁵³ Kuýaş=Güneş, gün.

³⁵⁴ Gargy guladan maksat, bedew at

Men saňa diýer men syrdaşym, daglar.

Baş mezilden bedew atlar çapdygym,
Her mezilde sermes guzy gapdygym,
Çöl ýerlerde altyn gala ýapdygym,
Guwanjym, altynym, kümüşim, daglar.

Görogly aýdar, men panyga gelmişem,
Pany dünýäň ötjegini bilmişem,
Men enemden dogan günüm ölmüşem,
Gyratymdyr başdaş ýoldaşym, daglar.

BU SÖZI aýdyp, ýene sürüp ötägitdi. Şol gelşine Araz çäýyň üstünden geldi, mundan geçip az ýöräp, köp ýöräp, niye daglardan, çöllerden aşyp, Türkmen sährasyna ýetip, il-ulusyna aralaşyp gitdi.

Indi öz goýun çopanlaryna ýakynlaşdy. Gyraty bir otluk ýere goýberip: «Indi öz sypatymy üýtgeşdirip, çopanlaryň ýanyna baraýyp, yhlasly haýsy, biyhlas haýsy ony bileýin, hem ýurtda näme gep, söz bar ony bileýin» diýip, çopanlarynyň ýanyna bardy. «Bu pyýada näme?» diýip, çopanlar ylgaşyp geldiler. Çopanlar muny tanamadylar-da:

- Aý, ýaşuly, nädip ýörsüň bu ýerde? Sen ogry bolaýma?
- Ýok, çopanlar, biz ogry däl, söwdagär. Şu ýerden kerwenimiz ötjek, men öňünden ozup gaýtdym, goýun satsaňyz goýun aljak.
- Biz eýesiz goýun satabilmeyäs
- Kimiň goýny bu?
- Görogly begiň goýny.
- Baý-baý, asyl Göroglyňky bolsa üç-dört sanagyny diläbem alarys, onuň bilen biz gaty dosdurys.
- Diläp alsaň-da, almasaň-da, ol şu wagtlar galasynda ýok.
- Nirä gitdi?
- Bir Nişapurly kempir atyny alyp gaçyp gitdi, özem zyzndan galandar bolup gitdi, bir ýyl dolup ötüp barýa, häli gelenok.
- Bir gep eşidip ýördük, şol asyl çyn boljak-ow.
- Näme gep eşidýädiň, ýaşuly?

³⁵⁵ Eşrepi=Eýranda ýöredilen pul

—Göroglynyň atyny bir kempir alyp gidenmiş, özem galandar bolup gidenmiş, Nişapura baransoň, Görogly-dygyny bilip öldürip, ölüsinem händege süýräpdiler — diýip, eşidip ýördük, eýsem şol gep çyn boljak bold-ow.

—Haý, ölse ölüpdür-dä—diýip, çopanlaryň käbiriniň pelek-perwaýlaryna däl, taýaklaryny zyňyşyp ýörler.

Bu çopanlaryň içinde **Agaryza** diýen biri bardy, «agam öldi» diýensoň, «wah atamdy, wah agamdy, jan jigerimd-ow» diýip, uly ili bilen aglady, gursagyna urup, möňňürip aglap ýor bu. Görogly ýaňkyň ýanyna baryp:

— Aý, han ogul, köp aglama, aglanyň bilen agaň gaýdyp gelýämi, hany bize bir-iki sany goýuň satsana.

— Ýaşuly, agam bilen doslugyň çynmy?

— Asla aramyzdan gylam geçmezdi, biz şeýle dosduk.

— Eýse, seniň teňňäňem gerek däl, agamyň hatyrasy üçin, saňa mugt bereýin — diýip, bir guzy berdi.

— Eý, han ogul, öz garnymy bir doýursana, ýoldaşlarym bolsa geler-da.

Derrew guzyny soýup, bişirip önüne çekdi. Ajygyp gelen adam, ýumşak guzynyň ýahnasy eliniň göterdigi, agzyna sygdygy, eliniň ýetişi bilşinden gulkuldadyp taşlaýar. Nahar iýip otyrka çopanlar: «Şunuň nahar iýş-ä Görogly agamyza meňziýär» diýýip, öz aralarynda pysyrdaşýarlar. Biri bu ýandan çykyp:

— Sen ýöne Görogly agamyz bolaýma, ýaşuly?

— Tur-a, ýok bol-a, bir eýýäm ölen Görogly bu ýerde näme işliýär. Hany, maňa çadyryň kölegesinde bir ýapynja taşlap beriň, men bu ýerde bir salym irkileýin, şu ýerden kerwen ötse, maňa habar beriň, men galaýmaýyn.

Ýapynja taşlap berdiler. Ýadap baran adam derrew uklady. Agaryzanyň birneme gümany, wehümi bar, «hernä agam bolsa gerek» diýip, pikir edýär. Görogly özüniň sypatyny üýtgetse-de, her hil bolsa-da **ýagyrnysynda peňjäniň yzy bar**, ol üýtgemeýär.

Agaryza usullyk bilen gelip, köýngini galdyryp barlady. Penjäniň yzyny görüp: «Waý, agam ekeni, paý, atam ekeni, haý, jan-jigerim ekeni» diýip, elin çarpyp, böküp-böküp gidýär.

Munuň galmagalyna Göroglam oýandy. Çopanlar Göroglynyň boýnundan gujaklap ýallaklaşyp:

— Haý, aga, seniň on iki süňňüňe on iki goýun hudaý ýoly aýtdym.

— Meň ýigrimi, men otuzy, men kyrky aýtdym — diýýişýäler.

— Haw, çopanlar, aýdan hudaý ýolyňyz özüňiziňki bolsun. Hol dagyň aňyrsynda Gyrat bardyr, baryň äkeliň.

Gyraty getirdiler. Gyrat gelensoň: «söýünjilemäge gala men gideýin-de, men gideýin» boluşdylar.

— Başgaň işi ýok, goýnuňzy bakyberiň, Agaryza gider. Bar, sen ötägit han ogul — diýip, Agaryzany iberdi.

Agaryza şo ýerden mündi eşegine, bil pyçagyny eline alyp, «hyhlap» eşegiň gerşine basyberdi. Şol ýerden gala baş ýarym mezil ýol, ol ýol boýy «söýünji» diýip, gygyryp gelýär.

Şol gelşine gumdan çykman eşegi lak-tak durdy. Eşegi taşlap, pyýadalap ylgaberdi. Geldi ilatyň ileri çetinden. Edil şol wagtda bir arabakeş ýabyny arabadan boşadyp, ýorunja kowan ekeni, ylgap gelip ýabyny tutup, araba eýerni syryp alyp, palanly ýabyny münüp, tanapy epläp ura-ura gaýdyberdi. Iki gözi galada, aýagynyň astyndan habary ýok, bugdaýam bolsa, gawunam bolsa, jöwenem bolsa urduryp şol dogrulap gelýär. Şol gelşine, ak laýdan dolup ýatan bir jykyr dartmanyň üstünden geldi. Ýabysy bilen özi laýa güm bolaýdy, özi bir ýerden agaja ýarmaşyp çykyp, ýamaşgandan gelip ýabynyň bir ýerden kellesini tapyp, boýnundan gujaklap, o ýana çek, bu ýana çek, ýabysynam sogrup aldy.

Batgaly ýabyny raýýşa ýanap münüp, masgarabaz ýaly, ýene şatyrdap gaýdyberdi. Bu ýol boýy gygyryp gaýdyberesin.

Indi habary kimden al: Galada galan kyrk ýigitden, Öwezden, Agaýunusdan al. Öwez jan Agaýunusyň ýanyna günde üç mahal, dört mahal baryp, gürrüňleşip gaýdyp durýady.

Bir gün Agaýunus periniň ýanyndan gaýdyp, meýhana ýetip barýady. Meýhanadan bir galmagal çykýa, edil ham paýlaşýan ýaly. Bu-da içeri girmän, daşardan gulak asyp duruberdi. Biri aýdýar:

— Sen eşitmediňmi?

Biri aýdýar:

— Biz baýak eşitmedikmi?

Aý, **gepiň tümmek ýeri**, bular «Görogly ölüpdür» diýip, öz aralarynda gürrüň edýäler.

Bu gep Öwez hanyň gulagyna ýakman, yzyna dönüp gaýdyberdi. Bardy Agaýunusyň ýanyna:

— Haý, Öwez jan, ýaman basym gidip, basym geldiň-de?

— Agaýunus uýam, kyrklar heýwere bir sowuk bet habar tapyp oturan ekenler, gulagyma ýakman, dönüp yzyna gaýdyberdim.

— Öwez jan, kyrklar sowuk habaram tapar, bir bozgakçylygyň üstündenem barar. Agaň gelmän durşy şu bolsa, sen indi olaryň ýanynda-da gitme, içki galanyň derwezesini ildirdäni içerde boluber.

Öwez jan içki galanyň derwezesini ildirip, Agaýunusyň ýanynda bolubersin.

Öwez bir salym gelmänsoň, kyrklar çozup derwezäniň agzyna geldiler, görseler derweze içinden bent.

— Haý, Öwez, derwezäni aç, derwezäni aç! — diýip gygyryşyberdiler.

Öwez jan galanyň ýokarysyndan kellesini çykaryp:

— Haý, Mährem aga, Görogly agam maňa ogrynça tabşyrypdy: «Bir ýyl dolar, bir ýyldan men gelmesem, sen içeri galanyň derwezesini ildirip, Agaýunus uýaň ýanynda bolgun» diýip, aýdyp gidipdi. Men açjak däl.

— Aç, diýdim, aç.

— Köse, bir aýtsaň-da bir, mün aýtsaň-da bir.

Olar muňa gaharlanyp derwezäni daşlap gitdiler.

Agaýunus peri säher mahaly köşgüň üstüne çykyp:

— Haw, Görogly, gün çykyp, çäş galana ýa habaryň gelsin, ýa özüň— diýip, Göroglyny ýatlap gözünden ýaş döküp, zar-zar aglap, baş keleme söz aýdar gerek:

Baraýdym, habar alaýdym

Onda söýgüli ýarymdan.

Bereýdim aty, donuny,

Geçýdim külli barymdan.

Pasly bahar dek bulansam,

Keýik dek dagda dolansam,

Gedaý bolup, il aýlansam,

Iller gutulmaz zarymdan.

Goja daglaryna çyksam,

Delminip, dört ýana baksam,

Çeken jebrini men çeksem,

Janym çykça azarymdan.

Daglaryň üstünde bolsam,

Şady-horram oýnap gülsem,

Ajalym ýetip, men ölsam,

Kyrklar gutulsa zarymdan.

Garşymyzdan gelse bir bat,
 Gelse Görogly beg, Gyrat,
 Agaýunus tapar myrat,
 Duman sowulsa serimden.

INDI habary kimden al: Agaryzadan. Baş ýarym mezil ýoldan gygyryp gelýän çopan, seslerem gyrlyşypdyr. Emma daňdanyň galgyny bolansoň: «Agam gelmiş, söýünji» diýen sesi galanyň içine düşmäge başlady.

Munuň sesini Agaýunusam eşidip otyr. Emma Agaýunusyň göwnüne birneme şum pikir geldi, ol: «Bu iş kyrklaryň işidir, olar meýdandaky çopanlara baryp aýdandyrlar, «agam gelmiş, söýünji» diýip, ýalandan gygyryp baryň diýip, bu kyrklaryň guran hilesidir diýip, göwnüne getirdi.

Agaryza-da: «Deslaby bilen Agaýunusa söýünjiläýin» diýip, kyrklaryň ýanyna sowulman, içki galanyň agzyna geldi, Gelse derweze bent:

— Haý, Agaýunus uýam, söýünji, agam gelmiş, söýünji, aç derwezäni aç.

Galanyň üstünden boýnuny uzadyp perizat:

— Haw, bidöwlet çopan, bu kyrklaryň göwün-hatyrasy meniňkiden gowy boldumy?

— Ol niçik gep, Agaýunus uýam?

— Ýalandan aldap, söýünji diýip gelýäsiň.

— Ýok, walla-bille agam gelmişdir.

— Ýalan aýtma, zaňňar.

— Ýalan bolsa dilim kesilsin, agam gelmişdir.

Agaýunus pikir etdi: «Alla, janlarym geleni çyn bolaýjag-ow» diýip, oýlanyp, ondan soň, ters yzyny almaga başlady:

— Agaryza, agaň haçan geldi?

— Pylan gün, gün galanda biziň goşumyza gelipdi. Meniň şol gaýdanym.

Agaýunus oýlandy: «Alla, janlarym, gün galanda bularyň goşuna gelen bolsa, naharyny iýen bolsa, bir salym uklan bolsa, gün batyp, gögeýin ýygylansoň ugran bolsa, gün çykanda Goja dagyň üstüne çykaýmazmyka, janym» diýip, köşgüň üstünde ýoluna seredip oturdy.

Öz bakyp-bejerip ýören häsiýedine belet adamsy, ýatandyr diýen mahaly ýatyndyr, ugrandyr diýen mahaly ugrandyr. Gün çykdy, Görogly Goja dagyň üstüne çykdy. Ala gaýşyň ýalkymy, syrly naýzanyň ýalkymy ýalpyldaýar. Görogly akja keýik ýaly bolup, dagdan inip gelýär.

Agaýunus muny görüp, ýüregi içine sygman, köşgüň üstünden böküp-böküp düşüberdi, gözi aglap dur, agzy gülüp dur.

Göroglyny görüp, göwnüni jemläp, Agaryza bakyp, baş keleme söz aýdar gerek, gör, bak, nämeler joşarka:

Göroglynyň geldijegni bilseňiz,
Ozal jeset içre janym bereýin.
Kyrk müň hazynanyň herne barymyň,
Böleýin, gyp orta ýaryn bereýin.

Çandybiliň degre-daşy sapaly,
Sallanyşar gyz-u juwan wepaly,
Müň goýun, daşyndan serpaý ýapaly,
Böleýin, gyp orta ýaryn bereýin.

Ter howuz boýunda goşa nerwanly,
Tirkşi üzülmöz hatar kerwenli,
Müň-de düýe bardyr ýany sarwanly³⁵⁶,
Böleýin, gyp orta ýaryn bereýin.

Bipeýan³⁵⁷ dünýäde jany neýlediň?
Agáýunus, şirin-şirin söýlediň,
Naçar bolup, kem hümmetlik eýlediň,
Hemme hazynanyň baryn bereýin.

BU SÖZI aýdanson, Agaryza:

— Haý, Agáýunus uýam, goýnuň ýaryny bereýin, düýäň ýaryny bereýin, hazynanyň baryn bereýin diýip, sanap barýarsyň, bu zatlaryňy alyp, men seniň ýurduňa patyşa boljak däl ahyry —diýdi.

— Eýse, näme gerek?

Agaryza, Göroglu bendi bolup düşende, onuň owadan bir adaglysy bar ekeni, olam şunuň bilen bile ýesir düşen ekeni. Agáýunus ol çoryny öz ýanynda hyzmatynda saklap ýören ekeni. Agaryza aýtdy:

— Maňa dünýe maly gerek däl, şol adaglymy berseň bolýar.

— Haý, Agaryza, men-ä saňa joşupdym, ol aýdanym bolmady. Indi her zadam bolsa howlukma, ertir agaň gelsin, ýamaşgandan toý-tomaşa edip, ony bereýli. Bar, şol adaglyňy özüňe bagyş etdim.

³⁵⁶ Sarwan=Düýe çopan (sarban)

³⁵⁷ Bipeýan=Bu ýerde bi-wepa manysynda bolmaly

Çopan lah-lah gülüp, ülkäni göçüreyin diýýär. Şeýlelikde Agaryzanyň wagty hoş bolubersin.

Indi habary kimden al: Kyrk ýigitden al.

«Çilim çekip oturanymyz bilen iş bitmez» diýşip, berdiler biri-birine maslahaty. Köse aýtdy:

— Náme iş ederis, ýigitler? Biri diýdi:

— Náme iş ederis Köse? Her kim o ýana gaçar, bu ýana gaçar, gahary gaçsa, öýkesi öçse, bir çen bolsa ýanyna geleris. Bolmasa her kim bir ýerde ýok bolar ýörer-dä.

— Ýigitler, ondan gep bolmaz, onuň gyrary³⁵⁸ tutmasyn, eger gyrary tutsa, hemmäňizi ýeke-ýekeden yzarlap gyrrar.

— Eýse, nätsek, Köse?

— Meniň diýenimi etseňiz, derrew at eýerläň. Ol ynanjaň zaňňary bulardan öňinçä meýdanda bir göreýliň.

— Ýöne, bizi meýdanda gyrdyryp goýaýma.

— Hiç bolmasa, ganyňyzy diläp alaryn.

— Biziň ganymyzy diläp alsaň, biz onuň taýagyna, sögünjine müňde bir razy — diýip, atlanyp, Göroglynyň önünden gaýdyberdiler. Köse aýdýar:

— Ýigitler, assa sürüň, başyňyz aşak bolsun, ýüzüňiz salyk bolsun, menden başgaňyz hiç geplemäň.

Göroglyam sürüp gelýädi, kyrk ýigidi gördi, göreninden endamy dyglap³⁵⁹ gidiberdi: «zaňňarlaryň gelşi osal³⁶⁰, ýurt garada näme gep-söz barka, janym» diýip, pikire gitdi. Bulary at çapdyryp, tüpeň atdyryp, oýun etdirip çykarjak, ol aýdany bolmady. Ses ýeter ýaly meýdana geldiler. Atdan düşüp, gol gowşuryp, haýkyryp salam berdiler. Ýene atlanyp goşluşyp sürüberdiler.

Görogly gözünüň gytagy bilen seretse, kyrk ýigid-ä tükel³⁶¹, içinde Öwez ýok.

— Haw, Köse, hany Öwez?

— Öwezem bar, Görogly.

— Öwezem, Agaýunusam, Gülşirinem, hemmesi barmy?

— Bar.

— Bar bolsa, sizem-ä tükel görüňäsiňiz, dünýäniň maly ot alan-da bolsa, başyňyzyň sadakasy bolsun, başga näme ýetmeziňiz bar, Köse?

— Görogly, ýetmezimiz ýok, sesiňi çykarma, sürüber.

³⁵⁸ Gyrrar=Gyrmak, öldürmek

³⁵⁹ Dyglamak= Endamyň, bedeniň çümşüldäp, tikenekläp gitmek.

³⁶⁰ Osal=Tukat, gangyn

³⁶¹ Tükel=Bir kemsiz, bary, hemmesi

- Ýok, Köse, seniň bir bukyň, gizliň bar.
- Bukymyzyň baryny bilýämiň?
- Elbetde, bilýän.
- Bilýän bolsaň, aýtdyryp nätjek, baraňda eşider ýöwersiň-dä.
- Baranymda nämäni eşideýin, aýt zaňnar.
- Görogly, biziň ganymyzam bolsa, günämizem bolsa ötseň aýdýayn, ýogsam hiç aýtmaýas.
- Ganyň-da bolsa, günäň-de bolsa ötdüm-ötdüm.
- Eýsem bolsa gulluk, baraňda eşider ýörsüň, sürüber.
- Baramda nämäni eşideýin — diýip, atyň jylawyny çekip durdy Görogly.
- Sürsene, sürsene aýdaýyn — diýýär Köse, duranda gorkýar.

Görogly ýene sürüberdi, Köse-de gapdallap gelýär.

— Aýtsak Görogly, könelerden, ötenlerden galmadyk söz ýok, «**Öýünde saýak**³⁶² **saklama**» diýenleri, sen Öwezi goluňda ogul edinip saklap ýörsüň, biz ol haremhanada Agaýunus bilen jüpleşip ýatyr diýip eşidýäs.³⁶³

- Köse, şu aýdýanyň çynmy?
- Nämne men seni ozal iki gepläp aldap ýörmüdim?!

Görogly üç gezek uýlugyna urdy: «Wah Nişapurdan gelmegim gerek däl eken-ä» diýdi. «Öwezim, Agaýunusym, Gülşirinim, Gülruhym» diýip, guwanyp gelýän adamyň bu habar etinden, süňkünden ötüp, ýülügine ornady. Bu ýere gelensoň, zyňa gaýtmak bolýamy? Göroglyam sürüberdi.

Köse-de içinden öz-özüne: «Bir iş-ä tutansyň, görersiň-dä» diýip gelýär. Agaýunus, Öwez jan, Gülşirin daşky derwezäniň agzyna çykyp garaşyp durlar. «Biziň ýanymyza sowlup, gujaklaşyp görşermikä» diýen tamalary bardy. Sowul nirde, görüş nirde. Görogly ters bakyp, kyrklar bilen meýhana tarap ötägitdi.

Gülşirin aýtdy:

- Alla, agamyň bu nädeni bolduka?

Onda Agaýunus aýtdy:

- Gülşirin jan, agaň nädendigini men bilýän. Bu kapyr Köse meni Öweze ýanandyr, Gülşirin jan.

Şeýle diýensoň, Öwez bagyryberdi.

- Öwez jan, hapa bolma, barsyn, çaýyny içsin, çilimini çeksin, gahary gaçsyn, öýkesi öçsün, onsoň baryp sözüimizi aýtsak, biz-de ynandyrys, Öwez jan.

³⁶² Saýak=Şüpheli, ahmal manaysynda

³⁶³ Beýle töhmeti Gorkut atada-da Bugaç hana, atasynyň kyrk ýigidi ýöňkeýär. (AG)

Görogly meýhana gelip düşüpdür, gelipdir gahary, tünçe gaýnamanka: «Çaý demläň» diýýär. Çilimiň ody öçmänkä, «çilim salyň» diýýär.

Agáýunus haremhanasyna gelip, täze geýimlerini çykaryp taşlap, köne geýimlerini geýip, saçyny çözüp ýaýyp goýberip, bir goly bilen Öwez janyň golundan tutup, bir eli bilen Gülşiriniňkiden tutup, meýhana garşy ýöräberdi.

Gelip içeri girmän, meýhananyň agzynda keserip duruberdiler. Görogly içerden gözünüň gytagy bilen seretse, üçüsiniňem sil kimin gözünden ýaş akýar.

Şu ýerde Agáýunus peri her haýsynyň elinden bir eli bilen tutup, Görogly garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Seriňe döneyin, Çandybil hany,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?
 Bir ýyl boldy çekdim dagy-hijrany,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?

Bir ýyl boldy, gören günüm hor boldy,
 Aglaý-aglaý iki gözüm kör boldy,
 Enem — diýip, Öwez jan howandar boldy,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?

Yşanma³⁶⁴ sözüne muzzur³⁶⁵ namardyň,
 Gullugyn eýlegin goç ýigit merdiň,
 Öwez jan bolmasa, tozupdy ýurduň,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?

Kyrk ýigidiň, almaklyga çaklady,
 —Atam — diýip, Öwez, ýurduň saklady,
 Ogullyk eýledi, duzuň haklady,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?

Hiç dadym ýetmedi gözel jepbara,
 Aglaý-aglaý, bagrym boldy set para,
 Muny aýdýan Agáýunus biçäre,
 Seniň balaň, meniň balam dälmi?

BU SÖZI aýdyp, üçüsem dönüp gaýdyberdi. Görogly bularyň zzyndan oýlandy:

³⁶⁴ Yşanmak=Ynanmak

³⁶⁵ Muzzur=Satylan, haýyn

— Bu ýeser Köse suwy ters akdyran eken-ow. Ojagyň başyna gelip, çilim çekip, çilimem bulara uzatman, oduny, kakyp, Görogly synyny silkip çykyp ötägitdi.

Görogly gidensoň, kyrklar:

— Aý, Köse, eneň aglady, indi haýsy deşige girjek?

— Haý, näme bar?

— Näme boljagyny bilmeýämiň?

— Ine, Görogly bärden barsa, Agaýunus bilen Öwez aglap otursa, Gülşirinem eden işimizi bir-bir habar berse, geler-de hemmämizi bir gylyçdan geçirer.

— Ozal gaçjak bolanymyzda bizi gaçyrmadyň.

— Ýigitler, gorkmaň — diýdi Köse.

— «Gorkma» diýip, hälem seniň janyňdan umydyň bar-ow. Köse.

Şeýle diýenlerinden soň, Köse-de birneme gorkdy. Bir salym oýlanyp oturyp:

— Ýigitler, siz gaýta menem gorkuzýasyňyz, bu ýerden gaçanyň bilen gutuljak ýeriň ýok. Ýöne Agaýunsuýň özi köp akylyly aýaldyr, bular ýaly zada gaharlanmaz, Görogla birneme basalykda bolar, emma Görogly şu meýhana gelende Öwez bilen bile geläýse, bize ölümem ýokdur, horlugam, ýöne ýeke özi gelse nä bileýin-dä.

Görogly bärden baryp görse, Öwez bilen Agaýunus aglap otyrlar. Gülşirin hemme bolan işleri birin-birin habar berdi.

Göroglynyň endamy üşüşüp, murtlary syh-syh bolup, gaty gahary geldi.

— Haýp şu kyrklara berip ýörän duzum, edip ýörän hyzmatym, hemmesini bir gylyçdan geçireýin — diýip, gazaba münüp, ýerinden turuberdi.

Agaýunus:

— Otur entek, näme sen ol kyrk ýigidi gyryp, ýene ýanyňa kyrk ýigit ýignamakçymy? — diýdi.

— Bolmanda şular ýaly kyrk ýalhor tapylmaýamy?

— Indiki tapyljaklaryň bulardan gowy boljagyn sen bilýämiň, hany otur.

Görogly laşap oturyberdi.

— Aý, Görogly, bular ýaly gürrüň ýalançyda köp bolar, onuň üçin gaharlanyp ýörmezler, hälem şu öwrenişen ýigitleriň ýagşydyr. Bar meýhanana, emma bozgakçylyk etme, hemişekiň ýaly bol — diýdi-de, Öwez janam ýanyna goşup goýberdi.

Kyrklaryň saly³⁶⁶ suw üstünde bolup otyrды. Ine Görogly Öwez jan bilen tirkeşip girdi, Öwez bilen gelensoň, kyrklaryň jany ara girdi.

Görogly ýassygyň gapdalyna geçip oturды, Öwezem gapdalynda oturды. Hiç kimde gep-de ýok, söz-de ýok, birden turup degibirmikä diýip gorkubam otyrlar.

³⁶⁶ Sal=Suwda ýüzmek ýa-da suwdan geçmek we ş. m. üçin biri-birine baglanan birnäçe agaç.

Bularyň gorkup oturanyny aňlap: «Gel, bulary gorkuzyp oturmaýyn-da, bular hatyrjem bolsunlar» diýip, Göroglyň öz ýekeligi ýadyna düşüp, zynda bolan işlere hapa bolup, sazyny goluna alyp, ýigitlerine garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Goç ýigit başyna ýowuz iş düşse,
Döze bilmez goç gardaşy gerekdir.
Pelek aýra salyp, jydalyk düşse,
Ähtybarly bir ýoldaşy gerekdir.

Kelpeze aýdarmyş: — menem aždarha,³⁶⁷
Lors ýylan özüni saýarmyş ýuwha,
Şamara duş bolsa, bolar kem baha,
Gaýraty, akyly, huşy gerekdir.

Mekes³⁶⁸ aýdar: men hezaram, ölmenem,
Meýdan içre ýörimenem, armanam,
Ýalňyz aýdar: men aglaryn, gülmenem,
Arka dagy — goç gardaşy gerekdir.

Suw gadyryn derýa geçen sal biler,
Ýagşy ýigit gadyryn uly il biler,
Il gadyryn saýyl gezen gul biler,
«Hüw!» diýende, gözde ýaşy gerekdir.

Ýigit gerek bir ykrardan dönmeýen,
Döwür gurap, her şahada gonmaýan,
Söweş günü ölümünü sanmaýan,
Ganjygada ganly başy gerekdir.

Ýigidiň meýdanda aty köwlener³⁶⁹,
Ony görüp, garyp göwni awlanar,
Söwdügininiň syýa zülpi tovlanar,
Göz üstünde galam gaşy gerekdir.

Meni kimse diýrler, men-ha Görogly,
Aslym gerçek dogdum, özüm beg ogly,
Öz aslyny bilmez namart seg³⁷⁰ ogly,

³⁶⁷ Beýle haýwanlaryň dilinden sözlemek Magtymgulyda-da bar.(AG)

³⁶⁸ Mekes=Meges, siňek

³⁶⁹ Köwlenem=Möwç urmak, oýnamak

Döwçüleşe ony, başi gerekdir.

BU SÖZI aýdandan soň, Köse ölüm-ä beýle-de dursun, horluk ýogunam aňlady, emma aýdan sözleri janyna degdi.

Köse aýtdy:

— Aý, Görogly, sen bizi it ogly etdiň, bu ýaňky etdiň. Biz hemmesine dözeýli, sebäbi sen biziň ganymyzy ötdüň ahyry, ýöne bu zatlary bize degip aýdýasyň-la?

— Hä, degip aýtmazlarmy, Köse?

— Degip aýdyp, näme bolupdyr häli?

— Mundan beter näme iş etjekdiň? Bulary munça kemsidip³⁷¹, derwezäni daşlap.

— Aý, Görogly, sen hiç zady bilmeýäsiň, olar-da hiç zady bilmeýä. Olar içerde bolansoň hiç zatdan habary ýok. Biz meýdanda bir adamdan seniň sowuk bet habaryňy eşitdik. Gelip bular bilen geňeş edeýli, maslahat edeýli, öli bolsa maslygyna eýe bolup bolmazmyka, diri bolsa baryny bilip bolmazmyka diýip, derwezäniň agzyndan bardyk, bular-da derwezäni açmadylar. Onsoň biz-de derwezäni daşladyk-da. Dogrusyny aýtsak, işiň bolşy şu, Görogly.

— Şular ýaly abat zady, bibat edip bozubermaň gelişýämi, Köse?

— Görogly, derweze diýip, bir gürrüni aýdyp durýasyň, baş tylla berseň öňküden gowy derweze berýäler. Emma öz aýdysyň ýaly, olardan gowy serdar ýok bolsa, bu derweze-hä däl, ähli galany owratsaň-da heniz az, Görogly.

Görogly şu ýerde kyrk ýigidine garap, «siz gadyr bileňizak» diýip, baş keleme söz aýdýar:

Garga bilbillik başarmaz,

Gülüş gadyryn näbilsin.

Sährada gezen boz guşlar,

Kölüş gadyryn näbilsin³⁷².

Ekin ekip, çil çekmeýen,

Supra ýaýyp, nan dökmeýen,

Arynyň zährin çekmeýen,

Balyň gadyryn näbilsin.

Galalarda han bolmasa,

Ülkeler aman bolmasa,

³⁷⁰ Seg= it

³⁷¹ Tekstde “ykarat” (kemsitme) alnypdyr.

³⁷² Magtymgulyda hem şular ýaly goşgy bar. (A.G)

Kükrekde³⁷³ iman bolmasa,
Iliň gadyryn näbilsin.

Ajy-süýjini datmaýan,
Öz sewdasyn özi etmeýen,
Teşneläp çölde ýatmaýan,
Suwuň³⁷⁴ gadyryn näbilsin.

Mürşidi-kämil³⁷⁵ bolmaýan,
Kä aglaýyp, kä gülmeýen,
Özüniň gadyryn bilmeýen,
Iliň gadyryn näbilsin.

Görogly, panyga gelen,
Ykrarynda ýokdur ýalan,
Uruş tälimin bilmeýen,
Merdiň gadyryn näbilsin.

BU SÖZI aýdansoň Öwez aýtdy:

— Aga, bulary kemsidip oturma, sen bar Agáýunus uýamyň ýanyna git.

Görogly kyrk ýigidiniň günäsini geçip, wagty hoş, keýpi kök bolup, geldi perizadyň ýanyna, rahatlanyp dem-dynç alyp ýatybersin.

³⁷³ Kükrek=Syna, gursak, döş.

³⁷⁴ Tekstde bal divilip alnydyr.

³⁷⁵ Mürşidi kämil=Dogry din tälimini almak.

XI

HARMANDÄLI

Habary kimden al. Rum ilinde bir baý bardy, adyna **Arslan baý** diýrerdiler. Ýedi patyşanyň hazynasy ýaly hazaynasy bardy. Emma onuň bir aýby, perzentsiz ötüp barmasydy.

«Hudaýym maňa perzent bermezmikä» diýip, on iki süňňüne on iki aýal aldy, iň soňky alan aýaly göwreli boldy. Dokuz aý, dokuz gün, dokuz sagat ötüp, bir gün gyzy boldy.

«Eý, hudaýym, men senden ogul diläp ýördüm, ol aýdanym bolmady, gyz-da bolsa ogul ornunda göreýin» diýip, baş-alty goýny soýup, ilatyny çagyryp, toý-tomaşa berdi. Ilaty jemläninden soň:

— Adamlar, men hudaýdan ogul diläp ýördüm, bu-da ygbalymdan gyz boldy. Şuňa ilde ýok bir gowy at goýuň.

Ilat akyllaşyp-maslahatlaşyp: «Akly, huşy bar zady harman³⁷⁶ bolsun» diýip, **Harmandäli**³⁷⁷ at goýdular.

Harmandäli birsine, ikisine gadam goýup, baryp ýedi ýaşady. Ýedi ýyl mekdepde okady. Ylym, akyl aldy, On dört ýaşa bardy, Arslan baýyň ony ogul ornunda saklap ýörmesi bolmady.

Töwerek dumly-duşdan: «Gyzyňy bize gelinlik ber» diýip, gudaçylyga sawçy geliberdi.

— Men ýeke perzendimiň göwnüni eşitjek, göwnündäkini aýtsyn, indi meniň ýanyma sawçy gelip başlady — diýip, Arslan baý gyzynyň enesine aýtdy.

³⁷⁶ Däli =Bu ýerde doly.

³⁷⁷ Gorkut eposynda-da Däli Domrul, Däli Garçar, «Görogly» eposynda Däli Mätel, Harman Däli atlara gabat gelinýär, däli batyr diýmek.

Enesi Harmandälä atasynyň sözüni aýdandan soň, atasynyň ýanyna özi geldi-de:

— Ata, meniň göwnümdäkini edýän bolsaň men her gezip ýören salpy-aýagyň ýary dälidirin. Edermen gerçek goç ýigidiň ýary men.

— Oglum, men nireden tapaýyn ony?

— Ýagsy, ýamanymy eleşdirmeseň³⁷⁸ özum tapaýyn, ata.

— Ýagsy, ýamanymy eleşdirmäýin — diýip, atasy tarhanlyk³⁷⁹ berdi.

— Ata, maňa hazynanyň ýarysyny bölüp ber, tüketsen ýene beriber.

Hazynanyň ýarysyny bölüp alyp, üç ýüz altmyş çarbag galdyrdy. İçine köşk saraý saldyrdy, üç ýüz altmyş keniz tutdy. Mundan soň: «Harmandäli diýen bir gyz han döräpdir, aýdyşan bagsysyndan ýeňilse, göreşen pälwanyndan ýykylsa, täji-tagty, genji-hazynasy bilen şoňa äre barýar. Eger aýdyşan bagsy ýeňilse, göreşen pälwany ýykylsa, kellesini alýar diýip, ilata jar üstüne jar çekdiriberdi.³⁸⁰

Galyň o ýerde, bu ýerde bir gijänem sowup bilmän ýören bagsylar: «Şuny bir ýeňip bolmazmyka» diýip gelyä, aýdyşyp ýeňilýä, olaryň kellesi alynýar. Galyň ownuk-uşak toýlaryň göreşinde adam ýykyp, gylaw alyp ýören ýigitler: «Harmandäli ýaly gyz bilen döşleşip ölsek, armanymyz näme, ýeňäge-de dyzyny ýere degraýseg-ä bagtymyzyň geleni» diýýär. Gelip göreşýä, ýykylýä, olaryň hem alýa kellesini. Gepiň gysgasy, üç ýylda bu gyzy ýeňip bilen bolmady.

Gaýdyp bagsy, pälwan meýdana gelmedi. Bir günü jadygöýlerini çagyrdy:

— Haw, men on alty, on ýedi ýaşapdyryn, meniň, bu wagta çenli iýmedik tagamym, geýmedik geýmim ýok, emma men hiç haýsyndanam rahat tapmadym, meniň özüme mynasyp gerçek goç ýigit tapyp beriň. Jadygöýler oýlandylar-da:

— «Biz muňa saňa pylan baý mynasyp diýsek, pylan sypaýy mynasyp diýsek, çagyrrar getirer, aýdyşar, ýeňer, biz nähak gana galarys» diýip oýlanyşdylar-da:

— Bibi jan, saňa mynasyp bir ýar tapabilmeýäs — diýdiler.

— Ýeriň ýüzi gapysdymy?

— Pylan ýerde bir kempir bar, ol biziň ussadymyz, şol bilmese, biz bilmeýäs.

Ol kempire-de hat ýollady, ýüz tyllanam hat äkidýäniň eline berdi: «Gelsin, meniň bilen ene-gyz bolsun» diýip sargyt etdi.

Bu haty eltip berdiler. Kempir haty okap görüp, oýlanyp oturdy. Munuň oý-pikrini aňyp, ýaňky sargyt getiren ýüz tyllany çykaryp öňünde goýdy-da «Bibimiň häzirki hezzet, sylagy şu» diýdi.

³⁷⁸ Eleşdirmek=Türkiýe türkçesinde tankyt etmek, ýagsy ýamany seljermek.

³⁷⁹ Tarhan=Erkin adam.

³⁸⁰ Göroglydaky bu saha, Gorkut atadaky göreş tutýan "Beýrek-Banu çeçek" we ýene şol eserdäki "Ganly goja ogly Gantörel" dessanlaryny ýadyňa salýar.(AG)

Teňňäni görensoň kempiriň gitmäge guşguny göterildi. Harmandäliniň gaşyna gelip, amanlyk, esenlik soraşyp oturdy.

— Oglum, Harman jan, meni näme iş bilen çagyrdyň?

— Seniň bilen ene-gyz boljak, mama jan, şonuň üçin çagyrdym.

— Ene-gyz boljak bolsaň, näme, meniň ýaly garry kempir töweregiňden tapylmadymy? Başga bir derdiň bardyr oglum, dogrulanyber.

Muňa-da ýaňkylara aýdany ýaly: «Özüme mynasyp ýigit tapyp ber» diýip aýtdy.

— Aý, oglum, şular ýaly bir derdiň baryny bilýän ahyry. Men bir pal ataýyn, oglum — diýip, kempir pal atyp:

— Harmandäli, oglum, palda gerçek bir goç ýigit görümdi.

— Dilleriňe guwan mama jan, nirede?

— Aý, oglum, entek nirede diýýänçäň, mamaň söýünjisini çykar.

— Ine, mama jan — diýip, sanaman üç çañňal teňňäni etegine oklady.

— Oglum, salgy bersem, Çardagly Çandybilde Görogly beg diýýärler. Aларmanlykda, çaparmanykda şalary, hanlary agladyp ýören gerçek ýigit.

— Şol ýigidiň özi gorkak, ýüreksiz ýigitmi, ýa-da edermen, ýürekli? Şonuň syýagyny³⁸¹, sypatyny gözüm bilen gören ýaly maňa habar ber.

Kempir ýamaşgandan pal atyp, Göroglynyň katdy-kamatyny palda görüp:

— Oglum, habar bersem, butlagrak, çiginlegräk, ýagyrynlary ýasyrak, maňlaýlary tüňňüräk, gözleri çukurrak, burunlary ýasyrak, kätmen sakal, murtlary burma-burma ýokary gaýdyp dur, ýüzi-gözi polat suwy berlen ýaly, özi-de ortaboýlyrak.

— Mama jan, bu aýdýanyň-a batyr syýak boldy, indi şony gidip äkelmeseň bolmaz.

— Haý, oglum, goýaweri, men olar ýaly uşak-düşek hyzmatyň kişisi dälidirin — diýip, kempir ýene birneme pul ýonmak isledi.

— Haý, mama jan, ol eýle, beýle adamyň yzyna düşüp gelmez, seniň ýaly dilewar, jadygöý, aýýar kempir äkeler ony — diýip, tylla sazyny mämesiniň üstünde goýup, mamasyna garap, baş keleme söz aýdýar:

Çandybilde Göroglyga

Bar-da, kempir jan, habar ber.

Asly gerçek beg oglyga

Bar-da, mama jan, habar ber.

Dilegiňi bersin alla,

Çünkü ygtykadam walla,

³⁸¹ Syýag=Sypat

Ýene berer men ýüz tylla,
Bar-da, kempir jan, habar ber.

Rum şähri bilen Çandybil
Arasy niçe aýlyk ýol,
Her ýerde gezme bimahal,
Bar-da, kempir jan, habar ber.

Mama jana ömür bersin,
Görogly beg bäre ýörsün,
Meniň bilen döwran sürsün,
Bar-da, mama jan, habar ber.

Harmandäli diýerler bize,
Enem, ýaşyň ýetsin ýüze,
Ygtykadym diýdim size,
Bar-da, kempir jan, habar ber.

BU SÖZI aýdandan soň, ýene ýüz tyllaň ady geçdi. Kempiriň gitmäge ýene guşguny görterildi.

— Harmandäli, oglum, bolmady, indi gideýin, ýöne bir gep bar, ýaňy: «Ýene bereýin ýüz tylla» diýip aýtdyň, şol teňňäniň göwnüni görüp gidýär diýip, göwnüňe getirme, men seniň bilen ene-gyzlygy berjaý etjek.

— Mama jan, garaz, gitseň bolýa.

— Harmandäli, oglum, Çandybil diýilýän daş ýurt, men bir garry adam, eýle-beýle, selteň-sülteň ulagyňa ýaramaryn, men tulpar³⁸² minip gitmesem bolmaz.

— Tulpary nireden tapaýyn, mama jan?

— Kimiň ýylkysy müň bolsa, şonuň içinde bolarmyşyn.

— Eýse, mama jan, ony kişiden soramaly däl, biziň atamyzyň ýylkysy müň.

— Onda, men özüm taparyn — diýip, gelip ýylkynyň töwereginden jady dogasyny okap, göz gezdirdi.

Görse, tulpar gezip ýör. Jady dogasyny okap, bir gysym toprak saçdy. Tulpar ylgap ýanyna geldi.

Tulpary münüp, Harmandäliniň gaşyna gelip, aty bir kemsiz eýerläp, özem kemsiz beslenip, ýüzüne-da çeşbent³⁸³ tutup, «niredesiň Çardagly Çandybil» diýip, çuw gitdi kempir.

³⁸² Tolpar= Atyň tokgaja kiçi tohumy. Tokgaja bolamak, semremek.

Tulpar özüňize belli, baş-alty aýlyk ýoly baş alty günde alýar. Kempir sürüp Çardagly Çandybiliň çetinden geldi, Göroglynyň meýhanasyny salgy alyp, sürüp ötägitdi.

Habary kimden al: Görogludan. Ol Nişapurdan geledi bäre Gyraty bakyda goýupdy: «Işim çykaýmasa ýagşy, eýer çekeýin-de» diýip, Gyraty ýalaňaçlap, sypalap-sermeläp durdy.

Ýeňsesinden bir atly gelip, salam berip duruberdi, ýüzi bürençekli. Görogly oňa aýtdy:
— Gelewer, habaryň bolsa berewer?

Kempir tulparyň üstünde Göroglu habaryny berip, baş keleme söz aýdýar:

Rum şährinde birje dilber
«Görogly beg gelsin» diýdi.
Salam hat gönderdi menden,
«Gelip, meni alsyn» diýdi.

Kelamda bardyr hatlary,
Tebledede bedew atlary,
«Özi gelip, ýigitleri
Çandybilde galsyn» diýdi.

«Gelip, bizi synap görsün,
Ýeňip bilse, döwrän sürsün,
Kempir jana jogap bersin,
Serpaýymy alsyn» diýdi.

BU SÖZI aýdanson, Görogly oýlandy: «Bä-häý, janlarym, Rum şährinde birje gyz... öz-ä bir gyzdandan gelen habar bolmaga çemeli, handan, ýa sypaýydan gelen habar-a däl. Ýa gyzyň özi şümikä, maňa ýüzüni görkezmän aldap äkitjek bolýamyka?»

— Haw, sen ýüzüňdäki perdäni bir aýyr, seniň erkekdigiňi, naçardygyňy, garrydygyňy, ýigitdigiňi bir bileýin men.

Aý, kempirde utanç bamy, perdäni serpip goýberdi, haram bolsun saçynyň içinde bir gara gyly bolsa.

— Haw, seni çöl ýerde görsem gorkardym, oba-garanyň içinde görenim ýagşy boldy.

— Görogly, gorkanyňy, gorkmanyňy bilmeýän. Men saňa ýüz sypatymy görkezmäge gelemek. Meni Harmandäli diýen gyz iberdi, seni gelsin diýip çagyryýar. Gitseň-ä derrew atlan, ýogsam-da ber jogabymy.

— Mama jan, olar ýaly habaryň bar bolsa, derrew gideris oňa. Sen şu ýerde birje salym dur.

³⁸³ Çeşebent=Nykap, bürençek. Aslynda farsça “çeşimbent” bolsa gerek (A.G)

— Ýok, bolmaz Görogly, gitseň-ä atlan, ýogsam-da ber jogabymy?

— Mama jan, men içeri girip, şaýymy tutaýyn, çay, temmäki, gerek-ýaragy alaýyn ahryr.

— Görogly, seniň çay, temmäkiňi men bilip durun, seniň Agaýunus diýen aýalyň bar şekilli, sen onuň ýanyna barman gidebiljek däl bolmaga çemeliň. Men saňa şu namany aýdamda, saňa bir güýç geldi, şol badyňa gitseň-ä, bir abraý taparsyň, bolmasa senem ýykylyp, masgara bolarsyň. Perizadyň ýanyna barsaň, ýüzüne ýüzüň düşer, biliňden kuwwatyň gider, baş-alty agyz gepleşer diliňden sözüň gider. Ondan bu ýanynam özüň bilýäsiň-dä, Görogly.

Görogly bir ýana gitjek bolsa, perizadynyň ýanyna barman, maslahatlaşman gitmeýädi.

— Her zadam bolsa, mama jan, sen şu ýerde bir az salym dur — diýip, üç ýüz tümen tyllany eline çykaryp berdi. Kempir üç ýüz tümen tyllany horjuna salyp, öz içinden: «Hany, göreýli, sen nähili abraý tapýasyň» diýýär.

Görogly haremhana ugrady, kempirem tulparyň jylawny aýlady yzyna. «Haý, senem barybirsini-de, men-ä aljagymy aldym» diýip ötägitdi.

Görogly bardy haremhananyň işiginden. Görogly giren badyna Agaýunus onuň ýüzünden aňlady:

— Görogly, saňa bir ýerden bir habar geläýen ýaly-da, ýüz-gözüň ýylym atyp, ökjäň ýeňläp geläýdiň.

— Hawa, maňa bir ýerden habar gelipdir — diýip, perizada garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Arzymni eşitgil, sen perizadym,
Bize näzli ýardan salam gelipdir,
Allaga sygyndym, eşitgil dadym,
Bize söwer ýardan salam gelipdir.

Ötebilmen ala dagyň ýoludan,
Ak ýüzünde goşa-goşa halydan,
Arslan baýyň gyzy Harmandäliden,
Maňa däli gyздan salam gelipdir.

Ötebilmen, ala dagyň gary bar,
Ak göwsünde goşa-goşa nary bar,
Gül Harmanyň bu gün bize zary bar,
Bize söwer ýardan salam gelipdir.

Görogly beg, «özi gelsin» diýipdir,

Üç ýüz altmyş kelle kesip goýupdyr,
«Gelip meni özi alsyn» diýipdir,
Bize söwer ýardan salam gelipdir.

BU SÖZI aýdansoň:

— Eý, Görogly, özi bir handan, sypaýydan gelen habar däl ekeni, bir naçardan gelen habar. Munuň üçin bu ýere gelmek nämä gerekdi, geňesmek nämä gerekdi. Şol badyňa gitseň bolmadymy? Indi bu ýere geldiň, gitme Görogly!

— Pahaý, maňa berýän geňeşiň şumy? — diýip, Tarsa ýerinden turdy.

— Görogly, ozal-a nesihatymy al, gitme. Etmän gitseň-de, **şähri Bostanda aşyk Aýdyň**³⁸⁴ pir bardyr, şonuň ýanyna baryp, bir aý-kyrk gün gullugynda bolup, haýyr patasyny alyp, onsoň barsaň, abraý taparsyň, bolmasa senem ýykylyp, masgara bolarsyň.

Ozal-a nesihatym, hiç gitme! diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Haramylyk³⁸⁵ goç ýigide ýaraşmaz,
Alsaň nesihatym, gitme, Görogly.
Pälwan gyz ahwalyňa³⁸⁶ garaşmaz,
Alsaň nesihatym, gitme, Görogly.

Kişi özün munça belent bilermi?
Belent kylyp, ýer astynda galarmy?
Indi saňa bu iş laýyk bolarmy?
Alsaň nesihatym, gitme, Görogly!

³⁸⁴ Aşyk Aýdyň Pir, bagşy-sazandalaryň piri hasaplanýar, onuň gümmezi Daşoguz ilinde. Halk arasynda meşhur bolan «Nejep oglan» dessanynda Aşyk Aýdyň özüniň şägirdine ak pata berip, oňa jadyly dutary sowgat berýär. Aşyk Aýdyň Piriň gümmeziniň golaýynda dutaryň hem uly ýadygärligi oturdylypdyr.

³⁸⁵ Haramy=Galtamanlyk, ýol kesmek (Türkiýe türkçesinde)

³⁸⁶ Ahwal=Hal, ýagdaý

Mundan gitseň, şähri Bostan baryp git,
 Hak adyny gursagyňa salyp git,
 Aşyk Aýdyň pirden rugsat alyp git,
 Ondan rugsat alman gitme, Görogly.

Üç ýüz altmyş bagşy, pälwan barandyr,
 Aýdyşyp, ýykylyp, janyn berepdir,
 Indiki amanat saňa galandyr,
 Alsaň nesihatym, gitme, Görogly.

Mundan gitseň şähri Bostan alyňda,
 Hak senasy bolsun dowam diliňde,
 Özüň bir gerçekdiň Çandybilinde,
 Alsaň nesihatym, gitme, Görogly.

Agáýunus gitme diýip, zar eder.
 Haramylyk goç ýigidi har eder,
 Basar, ýykar, giň jahanyň dar eder,
 Şudur nesihatym, gitme, Görogly.

BU SÖZI aýdansoň:

— Aý, men gitmän durabiljek däl — diýip, ýerinden turup, atyň eýer-esbabyny alyp, Gyratyň ýanyna gelse, kempir nirde zat nirde, eýýäm gidipdir.

— Şum kempir, gitseň git bakaly, seniň zzyňdan kowup ýetip bolmazmyka? — diýip, dessine aty eýerläp, tulparyň yzyny alyp, sürüberdi.

«Mesde akyl bolmaz» diýenleri, Gyratam pylança gün bäri bagda bakyly duran at, parça-parça köpük tabagyň agzy kimin saçylyp düşýär. Köpükli der gaýdyp, bir akja der geldi. Gyrat ýeriň tanapyny dartýar: «Häli ýeterin, şindi ýeterin», ýet nirde, zat nirde, tulparyň zzy gaýta bardygyça öňküden könelyär. Gepiň gysgasy, bir ýarym günlük ýoldan, bir depeden oýa inende gözüne kaklyşyp galdy.

Kempir, Harmandäliniň ýanyna bir ýarym gün öňünçä geldi. Amanlyk-esenlik soraşyp oturdylar:

— Hany, mama jan, aman-sag geldiňmi?

— Geldim,oglum.

— Getirmediňmi?

— Özi gelyär.

— Haçan gelya?

— Bu gün, erte, guşluk geler.

— Öz gözün bilen baryp gördüňmi?

— Bu ýerde palda gördüm, ýöne bir aýby öý-içersi bilen geňeşliräk ekeni.

Görogly gelmäňkä, kempir rugsat alyp gaýtjak bolýar, gyza bakyp:

— Harmandäli, men gaýdybereýin.

— Ýok, mama jan, sen gaýtsaň bolmaz.

— Näme diýip bolmaz?

— Ol bir gerçek goç ýigit, mes ýigit diýip aýdýasyň, garaçygyna³⁸⁷ kakylman ýören diýip aýdýasyň, men-de bir iýip-içip mes bolup, garaçygyna kakylman oturan gyz, ol gelensoň ikimiziň sözümiň jüp düşäýse ne ýagsy, täk düşüp gidiberse, seniň ýaly garry adam: «Eýle bolmaň, beýle bolmaň» diýip, arada gerek bolsa gerek.

Kempir Görogludanam aljagyny alypdyr, Harmandälidenem aljagyny alypdyr. Indi zat bolmajagyna-da gözi ýetipdir. Görogludanam birneme gorkusy bar.

— Oglum, Harmandäli, maňa bir ýar tapyp ber diýdiň, tapyp berdim, salgy ber diýdiň, salgy berdim, äkelip ber diýdiň, garry halyma gidip äkelip berdim. Indi, hanha, özüň näm boluşsaň şol bol. Men seniň eliňden tutup, onuň bilen seni gujaklaşdyryp bilmen.

— Mama jan, gepiňi tükellediň, bar, alla ýaryň.

Kempir, Harmandäliden jogap alyp gaýdybersin.

Ertesi Göroglynyň geljek diýen günü. Harmandäli howzüň başyny syryp-süpürripdir, dokuz ganat ak ýeleňli öý dikip, ses ýeter ýaly ýere paýendaz düşäp, öýüň gapdalyna keçe taşlap, çorusyny ýanyna alyp, iki ýüzli hanjaram eline alyp, Göroglynyň geljek ýoluna garap oturybersin.

Ertesi gün, gün galdy, Görogly bir depäň üstüne çykdy. Arka ýüzde ak gümmez ýaly öý görüňdi, öýüň gapdalynda iki sany zat görüňdi, gyzylygy göýä horazyň täji kimin. Görogly öz-özüne aýtdy:

— Kempir bir diýipdi, iki eken-ow bu, bular meniň ýolumy gözläp oturan ekeni, men hälem assa gelýän ekenim — diýip, öýe garşy atyň jylawyny ýazdyryberdi.

Türkmençilik özüňe belli, münüpdür ata, gözüne zat görnenak. Paýendazlar Gyratyň toýnagynyň astynda kagaz ýaly bölünip uçup gidýär.

Munuň at goýup gelşini görüp, Harmandäli çorusyna aýtdi:

— Mundan-a kişä är bolmaz, iki adam salam berse; üçünji salamyny göterebilmejek, ýeňil kelle adam ekeni, eger barsamam meni urup öldür.

³⁸⁷ Garaçyk=Tumşuk

Harmandäliniň isleýän tamasy: beýikden oýa-da assa-assa düşer, paýendazyň üsti bilen assa-assa geçer, öýe baryp, düşüp oturar diýen tamasy bardy, ol aýdylanlarynyň hiç haýsyny etmedi.

Görogly şu gelşine bularyň gaşyna gelip, atyň jylawyny çekjek boldy, aňyrdan gyzyşyp gelýän at çekdirmän, bularyň gapdaly bilen geçip, howzuň arkasy bilen aýlandy-da öwrülip, şularyň gaşynda zordan atynyň jylawypy çekdi. Bu ýer-de gan akyp duran ýer, gyzyň haýbatam Göroglynyň sussuny basypdyr, gara dere batyp barýar. Şu ýerde jylawy eýeriň gaşyna atyp, arkasyndan sazyny kakyp alyp, Harmandälä garap, bir söz aýdýar, ol hem soragyna jogap berip, nama aýdyşýalar:

Görogly

— Howuz başynda duranlar,
Näzlim, bir suw ber, içeli.
Sözleşip many berenler,
Gyzoglan, suw ber, içeli.

Harmandäli

— Howuz başynda haýyr olmaz,
Düş-de, özüň suw içewer.
Her tilki gaplaň-şir olmaz,
Düş-de, özüň suw içewer.

— Elmydam geçidi sakladym,
Gelse ganymy okladym,
Seniň dek näzli ýokladym,
Näzlim, bir suw ber, içeli.

— Suwumny bermenem ýada,
Seniň kimin köp dünýäde,
Zorum gören geler dada,
Düş-de, özüň suw içewer.

— Uzak-uzak ordaňyza,
Gonak bolsam obaňyza,
Ýetim bolaýyn babaňyza,
Näzlim, bir suw ber, içeli.

— Uzak-uzak ordam ýokdur,

Gonak bolsaň, obam ýokdur,
Men bir ýetim, babam ýokdur,
Düş-de, özüň suw içewer.

— Goja dagdan aşabilmen,
Ganym görsem, joşabilmen,
Men bir hasta, düşebilmen,
Näzlim, bir suw ber, içeli.

— Aşyk bolan känden öter,
Ýaryň inçe bilin tutar,
Hasta bolan öýde ýatar,
Düş-de, özüň suw içewer.

— Görogly, gezdim mestana,
Emsem lebiň gana-gana,
Näzli ýar, etme bahana,
Näzlim, bir suw ber, içeli.

— Bize Harmandäli diýerler,
Iki gözüňi oýarlar,
Etiň çigleyin iýerler,
Atyňy öwürde gaçawer.

BU SÖZI aýdanson, Görogly mundan ýeňildi. Harmandäli aýtdy:

—Hemişe ýykan adamymy, ýeňen adamymy öldürýädim, muny çagyryp getirip öldürmäýin, miman hezzeti bolsun, ýeňildi, özi gaýdar-da — diýip, öýe garşy ötagitdi.

Göroglym zyndan garap galdy: «Şundan şuna adam iberip çagyrdyp getirip, geldiň ýok, gitdiň ýok, atdan düşseň, at tutýan ýok, meni äsgermän gidiberd-ow» — diýip, aty depiberdi.

Bihabar barýan gyzy atyň omzy bilen kakdyryp aňrlygyna geçdi, atyň zarbyna on-on baş ädim ýere barynça tentirekläp, ýüzüniň ugruna ýykyldy, mahmal köwşüniň biri aýagynda galdy, biri başyndan aşyrylyp gitdi, altynly top jygasy towsup, honda düşdi, köýnegi serpilip gitdi.

Harmandäli hasyr-husur ýerinden turup, Görogla gahar gözi bilen bir dazarlyp seretdi. Şonda-da Görogly aýdýar: «Bähä, bize aşyk bolup seredýär-ow».

Bir mahaldan on sekiz arçyn at bilen gyzyň egni deň bolup geldi. Göroglyny atyň üstünden oglanjyk ýaly göterip aldy-da şondan ýere çaljak bolup gelyär.

Görogly ejizdigini şonda bildi. Indi ol:

— Harmandäli adam ýykýamyşyn, adam ýeňýämişin diýip geň görýädik, geň-taň görer ýaly zat ýok eken-ow — diýip gelýär.

— Alla, bir gepe çeper adam ekeni — diýip, ýerde goýup, gujaklaşyp, göreşip gitdi. Harmandäli syrtyňa çekip, ýene ýere urjak bolup gelýär.

— Harmandäli, seniň ýagyrnyňa, meniň ýagyrnym degdi, ikimiz çar³⁸⁸ bolduk bu sapar. «Alla, şuny bahana tapmaz ýaly edeýin-de» diýip, ýamaşgandan ýerde goýup, iki bykynyndan şapba gujaklap, başyndan aýlap-aýlap, urdy tekjäniň üstüne, özem iner çöken ýaly çökdi üstüne, Göroglynyň her elini bir dyzy bilen basdy, iki ýüzli hanjary gynyndan soguryp alyp, bogazyna goýuberdi, görse, bogazyna hanjar ýetip gelýär. Jan bir süýji zat, ölmek kyn, Görogly gaýrat güýjüni getirip, astynda ýatan ýerinde, üç ýaşar öküzi ýaly müňreberdi. Gyz hanjary goýjak bolýar, ýigit hanjary goýdurmajak bolýar.

Şol ýakalaşyp barşyna Görogly bir güldi.

— Men seni öldürjek bolup durýan, seniň bu gülmegiň näme?

— Maňa Görogly diýärler, men aýtman zat goýman, maňa bir dutar getirip beriň, men gülenimiň sebäbini saz bilen aýdyp bereýin — diýdi. Bolup ýatysy şu, ýene güpbüldisini goýanak. Harmandäli çorusyna aýtdy:

— Bar, öýden dutar getirip ber. Çory öýden dutar äkelip berdi.

— Aýt hany?!

— Serine döneyin, bogaz maýa ýaly üstüme çöküpsiň, sen birneme gaýyrrak otur, göwrümimi giňeldip aýdaýyn.

Gaýyrrak otur diýse, gaýyrrak oturýar.

— Ýene gaýyrrak otursana! Ýene birneme süýşýär.

— Hälem aňyrrajyk barsana.

— Aňry otur, aňry otur bilen meni gümeýärsiň, bol, derrew aýt!

Harmandäliniň astynda ýatan ýerinde Görogly baş keleme söz aýdar gerek:

Goja daglaryň başynda
Lemmer-lemmer gar görüner,
Meniň bu däli köňlüme
Ala gözli ýar görüner.

Geldim dagdan aşa-aşa,
Söwer ýara duşa-duşa,
Ýar synaňda goşa-goşa,

³⁸⁸ Çar bolmak=Göreşde deňe-deň bolmak, çal hem diýilýär

Gol degmedik bar görüner.

Almadym ýaryň pendini,
Emmedim lebiň gandyny.
Çaprazly ýakaň bendini
Açsam, goşa nar görüner.

Gyýylan galam gaşlary,
Pisse dahanda dişleri,
On sekiz örüm saçlary,
Syýa zülpi mar görüner.

Görogly aýdar, menem-menem,
Pany dünýäde mes gezem,
Jepaýy-jebriňe dözem,
Dünýä göze dar görüner.

BU SÖZI aýdanson:

— Aý, saňa bir zäher görüнди, merez görüнди — diýip, basyberdi hanjary.

Haý, indi Görogly deminem düzedipdir, iki tirsegini ýere diräp, iki dyzy bilen göterip taşlaýar, gyz gez ýarym ýokardan gaýdýar, ýene ýapyşýar, ýene zyňýar.

Harmandäli bular ýaly ýakalaşmany hiç wagt görmändir, semiz-tosun gyz, derläp, derem gaýdyp, ýüpek köýnek endamyna syrlaşyp ýapyşypdyr. Pessi-pes, belendi-belent, hemme ýeri mälim bolup dur. Bu ýakalaşykda ýakasyndaky altynly düwmeleri-de goparylyp, ýakasy açylypdyr, döşüniň üstünde mämese oýnap dur. Göroglynyň ýüregi üýtgäp, göwni gidip: «Şunuň mämelerinden bir tutaýyn-da» diýip, bürgüt ýaly urdy çañňaly, gyz elinden sypyp, honna towsup düşdi. «Naçaryň saçyndan tutsaň, jany bolmaz diýip eşidýädim» diýip, saçyndan tutjak boldy. Gyzam habardar ekeni, ýeňsesine garşy bir silkindi, on sekiz örüm saç ýeňsesine düşdi, garyçgaý guş ýaly, dalmynyp dur.

Görogly bu gyzyň mämesinde tutjak bolýar, budundan çümmükleýär, şol ondan-mundan tutup barşyna, gyzyň hemme ýerine eli degdi.

On alty, on ýedi ýyldan bäri endam janyndan büre çakman oturan gyz, birden endamy byjyk-byjyk edip jümsüldeşdi, towsup honda düşdi. Gyz özüniň bu boluşyndan uýalyp gyzardy, der basdy. Soň başga näme diýjegni tapmady-da:

— Görogly, güleniň sebäbini ýamaşgandan aýtsana.

— Aýtsak aýdaýarys-da, dutar bolsa elimizde:

Bir sözüm bar, näzli dilbere,

Aýtsam saňa döne-döne.
 Ýar, lebiňden bir posa ber,
 Emsem lebiň gana-gana.

Güller şahasyny egdi,
 Aşygyň rehneti ýagdy,
 Ýar, synaňa synam degdi,
 Goýnuň jennetdir gümana.

Aşyk bolan şerap içdi,
 Goç ýigidiň ýolun açdy,
 Ýarym rehnet mährin saçdy,
 Döndi derýaýy-ummana.

Ermegine-ermegine,
 Jüp posalar bermegine,
 Altyn ýüzük barmagyna,
 Otlar saldy şirin jana.

Görogludyr, meniň adym,
 Haka ýetişsin perýadym,
 Bir posa ber, perizadym,
 Emsem lebiň gana-gana.

BU SÖZI aýdan soň, Harmandäli aýtdy:

— Görogly, men-ä seni öldürjekdim, näme-de bolsa bar, seniň ganyňy ötdüm.

— Sag bol — diýip, Görogly aýbogdaşyny gurup, jap-jaýly oturyberdi.

Harmandäliniň bu sag bolsun aýdyp gidibir diýen tamasy bardy, ol bolmady. Çorusyna aýtdy:

— Bu-ýa sag bol diýip gitmedi, aýygan bolmaga çemeli, bar içerden saçak alyp çyk.

Çory bir saçak külçe, gatlamany getirip goýdy öňünde. Görogly: «Haý, ata-da ot taşlasaň» diýýär. Atyna-da ot taşladylar.

Atam oty iýdi, özem garnyny doýurdy. Ýene ýaltyllap otyr.

— Görogly, garnyňy doýran bolsaň, indi gaýtsaň bolmaýamy?

Görogly kime diýýäsiňem diýenak. Ker ýaly, eşitmedik kişi bolan bolup otyr.

— Kermisiň, aýt?

— Tur, atlan, tur, atlan! — diýip, köp ezýet berýärsiň, üç aýlyk ýoldan gelip, maksadym bir şu tekjäniň üstüne oturmakmy, yzyn ýetir ahyry munuň.

- Gelseň Görogly, aýdyşdyň-ýeňildiň, göreşdiň-ýykyldyň, ganyňy ötdüm ahyry.
- Ganymy öteniňe sag bol, bolsa-da ahyry...
- Görogly, saňa bir gürrüň bar!
- Gürrüňiň ýakymly bolsun.
- Seniň ýaly gerçek goç ýigidiň şägirdi-zady bolar.
- Hawa bar, Mirem, Gammar hem başgalar.
- Onda sen bu sapar gaýt, şol Mirem, Gammar diýen şägirtleriňi äkel, halasam şolaryň birine baráýyn.
- Aý, gürrüň aýtdyň-ow, maňa peýdasy näme olara baranyň?
- Eýse, ýene bir gürrüň bar.
- Munyňam ýaňky aýdanyň ýaly bolaýmasa.
- Sen bu sapar gaýt, bir ýyldan eşidýämiň, iki ýyldan eşidýäýmiň, gep gysgasy, irdegiçde Harmandäli bir äre barypdyr diýip eşitseň gel, saňa mäkäm gulluk edeýin.
- Harmandäli, öz-ä ýagşy welin, nesýe bolaýdy-da. «**Taňlaky**³⁸⁹ **guýrukdan, şu günki öýken**» diýenleri, alkymyň aşagyndan bir jübüt posa ber, şonda at deri gowuşýar, onsoň gaýdaýyn.
- Tur aýt, wadam-wada.
- Nalaç bolup atlandy, Harmandäli näý-ensap şuňa bir jübüt posa-da bermedi.
- Görogly sürüp gaýdybersin, bular ýaly ýerden beýle bolup gaýdan adamyň at sürüşem özüňe belli, süre-süre Çandybile neneň gelenini duýman galdy.
- Galanyň garasy görünensoň, Agaýunusyň aşyk Aýdyň diýeni ýadyna düşdi: «Perizat maňa şähri Bostana bar diýipd-ow, meniň ýadymdan çykan ekeni. Indi men yzma gaýdaýyn ýöreyinmi. Şuňa men syrymy bildirmäýin-de» diýip, ýüregine düwdi.
- Atyň jylawyny deň tutup, bardy bärden, atyny baglap, Agaýunusyň ýanyna bardy.
- Görogly, aman-sag geldiňmi?
- Geldim.
- Näme iş bitirip geldiň?
- Agaýunus, meniň bitirmedik işim ýok.
- Habar ber, eşideýli.
- Ine meniň bitiren işlerim—diýip, bir söz aýtsyn bakaly, egrisinden gelermi, dogrusyndan, göreýli:

Mundan bardym Rumustana,
Belent dagdan aşa geldim.

³⁸⁹ Taň=Daň, bu ýerde ertir.

Gyratym sürüp mestana,
Ganat baglap, uçup geldim.

Bir ýar tapdym Rum ilinden,
Guçmuşam inçe bilinden,
Pose berdi ak golundan,
Gülgün şerap içip geldim.

Bir ýaryň ýanyna bardym,
Zowky-sapasyny sürdüm,
Harmandäli gyzy gördüm,
Maldan, başdan geçip geldim.

Adyn aýtsam, däli Harman,
Her bir sözi derde derman,
Görogluda ýokdur arman,
Jennet ýolun açyp geldim.

BU SÖZI egri aýtdy, emma Agaýunus hemme bolan işleri dyrnagynnda görüp otyrды. Ol aýtdy:

— Aý, Görogly, «Jennet ýolun açyp geldim, posa alyp, guçup geldim» diýýäsiň weli, beýle diýänçäň, bir naçardan basylyp gaçyp geldim diýseň bolmaýamy?

Görogly ýere bakyp otyr.

— Görogly, sen uýalyp, ýere bakyp oturma, sen bir adamdan-a ýykylmazdyň weli, ýa atyň ýaramazlyk edendir, ýa ýaragyň ýaramazlyk edendir, bir naçarlyk eden ýeriň bolandyr — diýip, Göroglu degip baş keleme söz aýdar gerek:

Ylgar giden ýigit ýalan sözlemez,
Atyň näsag, özüň ýaraly geldiň.
Dost bolan dostundan syryn gizlemez,
Atyň näsag, özüň ýaraly geldiň.

Ylgar edip, beýik dagdan aşypsyň,
Ony görüp, akyl-huşsuz, çaşypsyň,
Bir naçaryň aşagyna düşüpsiň,
Atyň näsag, özüň ýaraly geldiň.

Doly derýa kimin gaýnap daşyp sen,
Ony görüp, maldan, başdan geçip sen,

Gutly bolsun, hile bilen gaçyp sen,
Atyň näsag, özüň ýaraly geldiň.

Ozal perizadyň sözün almadyň,
Çandybilden şähri Bostan barmadyň,
Aşyk Aýdyň pirden rugsat almadyň,
Atyň näsag, özüň ýaraly geldiň.

BU SÖZI aýdandan soň:

— Haý, Agaýunus, ol gyzyň özi meniň ýaly ärbegeý, serbegeý goç ýigidi begnemeýän eken, Mirem, Gammar — iki şägirdim bar diýip aýtdym, ol şolary äkel diýip aýtdy, halasam şolaryň birine baráýyn diýdi—diýip, gümmük-sümmük edip, ýanyndan süzüberdi.

Geldi meýhanasyna. Ol ýerde baş-on gün bolup, dem-dynjyny aldy, emma göwni ynjalanak, hyýaly şägirtlerini alyp, ýene gitjek. Bir gün şägirtlerini meýdana çykaryp:

— Mirem, Gammar jan, men Rum ilinden gelýäkäm, ýolda bir awly-gulanly bir meýdanyň üstünden bardym, soňa kyrklardan ogrynça üçüjimiz gidip, bir aý, kyrk gün aw awlap, guş guşlap, wagtymyzy hoşlap gelsek, niçik bolýar, han ogullar.

Olar näme, Göroglynyň gepinden çykabilýämi: «Özüň bilýäsiň-dä, aga» diýýäler. Görogly Mirem, Gammar şägirdini alyp, zym uçan ýaly, gaýyp boldy. Ýene gitdi Harmandäliniň yzyndan.

Meýdana alyp çykypdyr oglanlary:

— Haw, Görogly aga, awlyk-gulanlyk jaý diýeniň nirede?

— Hol gerşiň aňyrsynda.

Ol ýere baranda, «onda», bu ýere baranda «munda», kän gepiň gysgasy, bulary aldap, Harmandäliniň çar bagynyň gyrasyna getirdi.

Çar bagyň ýanynda ullakan bir agaç bardy, gelip şunuň düýbünde goş tutdular. Çay içip, çilim çekip, keýplerini köklediler.

Mirem diýen şägirdi çeperräk, Gammar diýen şägirdi nogaýrak³⁹⁰, «deslap Gammar jany бага bir ibereýin nähili bolarka» diýip oýlandy.

— Haw, Gammar jan, sen şu бага бар, her dürli miwelerden iýip, bize-de getir.

— Bolýar — diýip, Gammar jan baryp, бага girse, her dürli miweler bişip, pat-pat ýere düşüpdür. Özi birneme iýişdirip, ýygyp gezip ýördi.

³⁹⁰ Nogaý=Bu ýerde sada.

Harmandäliniň bagyny saklap ýören üç ýüz altmyş çorusy bardy, görseler, bagyň içinde bir oglan gezip ýör. Iýenini iýip, edil öz bagy ýaly aýlanyp ýör. Çorular bu oglana garşy beräydiler paýyrdyny.

Gammar esewan bolsa, gurt ýaly bir topar gyz gelyär, ol öňki giren derwezesine garap gaçyberdi. Derwezä ýetmänkä, muny gabyrdadyp basdylar. Düýtmeläp, çekeläp Harmandäliň ýanyna getirdiler.

— Haw, Bibi jan, bagyňdan bir bala tapdyk.

— Aý, oglan, ýaman ganyň gaçyk görünýä, bagşymyşyň, şahyrmysyň, aşykmysyň³⁹¹, ber habaryňy?

Gammar jan pikir etdi: «Agam Harmandäli diýen gyzyň ýanyna gaýdypdy, meger bolsa, bu bolar, şuňa bagşydyryn diýip aýdaýyn, soňam näm bolsa, şol bolsun» diýip:

— Bibi jan, men, gezip ýören bagşy men.

— Bagşy bolsaň, ýanyňda saz bolsa gerek. Bize bir nama aýdyp ber hany, seniň agyz uluňyň aňaly?

— Ine eşitseň, Bibi jan — diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Seriňe döneyin, gül ýüzli janan,
Seniň bilen döwran sürmäge geldim.
Bagyňda açylan reň-be-reň gülüň,
Bagban bolup, gülüň tirmäge geldim.

Seýran edip gezsek bagyň düzleriň,
Tarypyny diýsek şeýda gyzlaryň,
Gaýmak dodaklaryň, bal agyzlaryň,
Hoş görseň, diliňden sormaga geldim.

Gözleriň jan algyç, gaşyň kemany,
Seni görenleriň çohdur armany,
Üç ýüz altmyş gyzyň hany, soltany,
Mydam gullugyňda durmaga geldim.

Aşyk Gammar, ýaryň bagyna girsem,
Çemen baglap, täze gülleriň tirsem,
Seniň bilen zowky-sapalar sürsem,
Men seniň goýnuňa girmäge geldim.

BU SÖZI aýdandan soň, Harmandäli aýtdy:

³⁹¹ Aşyk=Äzeri türkçesinde bagşy, ozan.

— Aý, çorular, bujagaz oglanyň jany sagja ekeni, munuň göwnüne bir ýel düşükdir, baryň muny öýe salyň, şol ýanda girse girsin, ýatsa ýatsyn.

Gammar jany getirip, öýe saldylar. Habary kimden al: Göroglydan al.

Görogly oturýa-turýa, Gammaryň ýoluna seredýä, geler ýerde gelenok, Mirem şägirdine aýtdy:

— Haw, Mirem jan, bu zaňnar-a gelmedi, miweden garnyny doýrup, saýanyň gowy ýerinde uklap galandyr, Onam tap-da, senem birneme ýygyp gel.

Bu şägirdinem iberdi. Mirem janam baga girip esewan bolsa, her dürli miweler bişipdir. Her bulaklar bir ýana akyp ýatyr. Hüýpüpikler ýap ýaryp, gülüň şowhy güne düşüp, ajap bir lälezarlyk.

Bu-da birneme iýişdirip, ýygşdyryp gezip ýördi. Gorkak adam özüňe belli: «Haý, sen bag-a, özüň-ä dek bag dälşiň, sen-ä öz-özüňe biten-ä dälşiň, seniň bir belaň bolmasa ýagşy» diýip, ýalt-ýult edip gezip ýör.

Habary kimdei al: Çorulardan al.

Gammar jany bent edip, bag seýline çyksalar, ýene bir oylan gezip ýör. Öňkä gylaw alan çorular, bu sapar duran ýerlerinden ylgaşyp gaýdyberdiler.

Mirem jan esswan bolsa, bir topar gyz gelýär. Bulary görüp, derwezä garap göterdi ökjäni. Çorularam düşdüler söbügine, ýazyň günü ýeke köýnek bilen gezip ýören gysyr çorular. Öň etegini çermegine gysdyryp, saçlaryny selkildedişip, Mirem jany alarlap gelýäler. Bu-da gysdanan mahalynda o ýana, bu ýana sap atýar, üç ýüz altмыш çory azmy? Sap atan tarapynam guşap alyp gelýäler. Derwezä ýetirmän munam gabyrdadyp basdylar.

Iýip-içip, mes bolup ýörän çorular, itiň şol gyzlaryň arasyna düşsün, düýtmeläp, çekeläp, her haýsy bir ýerinden tutup, ýere degirmän alyp giderler. Miremi bolsa han göter edip, Harmandäliniň gaşyna getýrip:

— Bibi jan, bagyňdan ýene bir bala tutduk, Bibi jan, seniň bagyňda bala gögerýär.

— Ber habaryňy, oylan, bagşymysyň, şahymysyň, ýa aşyk?

Mirem:

— Bagşydyryn — diýdi.

— Bagşy bolsaň, senem bir nama aýdyp ber, ozala biriň gelip, nama aýdyp, hezil berdi.

Mirem jan Harmandälä garap, baş keleme söz aýtsyn:

Seýl edip girdik bu baga,

Ýörmäge ýollar dolanar.

Bilbilem, gondum bu dala³⁹²,
Şeýda bilbiller dolanar.

Perim gideli otaga,
Başyňdadyr tylla otaga,
Seýil edip gezeli бага,
Bagyňda iller dolanar.

Aşyk bolan saňa garar,
Her bir sözüň jana ýarar,
Ýar, synaňy çapraz bürär,
Çapraza güller dolanar.

Mirem aýdar, çeşmim garar,
Zerbap geýmek saňa ýarar,
Çyn aşyklar seni sorar,
Diýmäge diller dolanar.

BU SÖZI aýdandan soň, Harmandäli aýtdy: — Haý, çorular, meniň adam öldürmänime niçe mahallar geçdikä?

— Bibi jan, köp-köp mahallar geçdi.

— Men her hepdede, her aýda adam öldürmesem, her gezip ýören salpy aýak maňa dil degirjek ekeni, bular biri-birinden beter ekeni, ýaňky öýe salanyňyzam çykaryň, ikisinem öldüreýin derrew.

Gammar janam öýden çykaryp, ikisinem tagyrdadyp, ölüm meýdanyna alyp gidiberdiler.

Mirem jan akylyly oglan, ýagdaýyň sowukdygyny bildi:

— Haw çorular, bir sellem sabyr ediň meniň bibiňize bir arzym bar, şony aýdaýyn.

Arzym bar diýensoň, dönüp getirdiler, Harmandäli bulary görüp:

— Hälem öldüreňzakmy?

— Bibi jan, arzym bar diýdi, onsoň äkeldik.

— Arzy bolsa aýtsyn.

Mirem jan arzyny aýdyp, zar-zar aglap, baş keleme söz aýdar gerek:

Şum nesibe alyp geldi bu jaýa,
Şu gün meni azat eýläň, periler.
Ne kylmyşdym, galdym beýle belaya,

³⁹² Dal=Şaha, agajyň şahasy.

Şu gün meni azat eýläň, periler.

Töhmet edip, näzik golum baglama,
Ýüregimi hijr oduna daglama,
Gazap edip öldürmäge çaglama,
Şu gün meni azat eýläň, periler.

Baryňyz jem bolup, hemme perizat,
Bibiňiz göwnüni eýledi berbat,
Pirimiň haky üçin eýlegin azat,
Şu gün meni azat eýläň, periler.

Mirem aýdar, hak eşitsin zarymy,
Ýat edeýin Aşyk aýdyň pirimi,
Görogly beg gelse, gyrrar baryňy,
Häzir meni azat eýläň, periler.

BU SÖZI aýdanson, iň soňunda Göroglynyň ady geçdi.

- Haw, çorular, töwereginden aýrylyň. Aňyrrak aýryldylar.
- Sen oglan, Görogly diýýäsiň, ony nirede gördüň?
- Bibi jan, sen «nirede gördüňde gezip ýörsüň», biz Göroglynyň Mirem, Gammar diýen iki şägirdi.
- Baýak gelende Mirem, Gammar diýen iki şägirdim bar diýip aýdypd-ow, şolarmy siz?
- Hawa, hawa, Bibi jan. Ýallaklaşyp durlar.
- Şol bolsaňyz, bar, siziň ganyňyzy ötdüm. Onda, Mirem jan aýtdy:
- Bibi jan, ganymyzy öteniňe sag bol, Görogly bizden habar sorasa, näme diýip aýdaýly?
- Nirede Görogly?
- Şu Çarbagyň ýanynda.
- Şol ýerde otyrmy?
- Hawa, otyr.
- Onda siz baran badyňyza derrew atlansyn, güýmen-saman etseňiz, adam iberip üçiňizem öldürderin.

Dönüp gaýdyberdiler. Habary kimden al: Görogludan: ol oturýar, turýar, bularyň ýoluna seredip: «Gelmed-ow bular» diýip, bularyň bir işe ulaşanyňy aňlaýar. Onsoňam aýdýar:

- «**Ýumuşa giden oglan eglense ýagsy**», adam iberip menem çagyrdarlarmyka — diýip, umyt edip otyr.

Bir mahaldan bagdan iki oglan çykdy. Horluk gören oganlar sömmüldeşip gelýäler. Görogly bulary görüp: «Bu zaňnarlaryň gelşi osal-ow» diýýär. Gelmegine howlukdy-da:

— Habaryňyzy aýda-aýda geliberseňiz bolmaýamy ahyry. Näme, Görogly gelsin diýdimi?
— diýip gygyrды. Oglanlar gelip:

— Ýok boluň, üçinem öldürderin diýdi, derrew atlanyň — diýdi.

Görogly içip oturan çayyny nähili içenini bilmän, bir salym haýran bolup oturды.

— W-ä, bu saparam biziňki bolmad-ow. Aý, indi bolmadygydyr. Aşyk Aýdyň piriň ýanyna gidip, bir aý, kyrk gün hyzmatymda gezip, şondan haýyr pata alyp gaýdyp gelip, şu gyzy basyp, bagyrtlap içimi sowutmasam bolmaz.

Şagirtlerini alyp: «Nirdesiň aşyk Aýdyň» diýip, sürüp otägitsin.

Şähri Bostana gelip, bir baýyňka düşüp, bir agşam bolup ertesi:

— Aý, baý aga, men aşyk Aýdyň, piriň hyzmatyna barýan, aýlanyp gelinçäm şu üç aty, iki oglany bakyp-bejereweriň — diýip, bir penje tyllany eline çykaryp berdi.

— Aý, ýagşy ýigit, teňňe bermeseň-de serederdik — diýen boldy.

— Aý, bolsa-da atlara, oganlara azyk puly bolar-da.

Şagirtlerini, atyny bu ýerde goýup, aşyk Aýdyň piriňkä pyýadalap gidibersin.

Däli, jynly ýaly ilin içi bilen: «Haý, aşyk Aýdyň piriň galasy nirede how» diýip, gygyryp barýar. Meýdanda iki sany öý bar, ilerki öý täze, gaýraky öý köne. Täze öýüň kölegesinde üç-dört adam gürrüňleşip otyr. Şularyň ýanyna geldi. Salam ýok, helik ýok.

— Aşyk Aýdyň piriň ordasy nirede, galasy nirede?

— Hol arkaňdaky öý, aşyk Aýdyň piriň öýi şol.

— Hany özi, alamançylyga gitdimi, guşa gitdimi, awa-şikäre gitdimi?

— Ýagşy ýigit, sen-ä bir tüýs jynly ekeniň, pir diýeniň alamana gidýämi ol?

— Nirä gitdi, eýse? Öýüniň işigem açyk dur.

— Öýüň töründe mele peşli, mele donly garry baba oturandyr. Şol öýüň töründäki mele peşli, mele donly aşyk Aýdyň piriň özi şol.

— Aý, goýuň-a, öý saklap oturan ýaramaz sopusy diýseňiz-le.

— Aşyk Aýdyň pir-ä şol, ýagşy ýigit, ynanjagyňy, ynanmajagyň bilemizak.

— Aşyk Aýdyň diýen owadan piriňiz şolmy?

— Hawa, şol.

— Eýse, ondan pir bolmaz.

— Pir diýeniň niçik bolmaly, ýagşy ýigit?

—Ýigitler, pir diýilenini görmesek-de eşidýädik, sellesi hywalynyň³⁹³ arabasynyň tigrçeği ýaly bolsa gerek. Onuň aşhanasynda palaw, şüle, ýahna bişip durmaly, munuň işiginden tozan turýar-a.

— Haw, ýagşy ýigit, sen onuň içinde näme baryny bilýämiň?

— Dogry aýdýaňyz, şundan baryp baş, alty agyz sorag sorayyn. Soragyma jogap berse pir, bolmasa näme meni tutup galýamy.

Şondan ylgady aşyk Aýdyňa garşy, ýetmänkä:

— Haý, pir aga, öýdemisiň haw, öýde bolsaň salawmaleýkim-ow.

Aşyk Aýdyň-da: «Dälimi-jynlymy biri-ä gelýär» diýip, öýünde otyr. Işigiň agzynda durup, içeri girmän:

— Pir aga, salawmaleýkim.

— Amanmysyň, ýagşy ýigit.

— Pir aga, senden bir zady soramaga geldim.

— Soraber, ýagşy ýigit.

Bu daşardan sowal sorap, ol içerden jogabyny berip baş keleme söz aýdyşýarlar gerek³⁹⁴:

Görogly:

— Hakdan inen baş närsäniň

Ozal başy-seri näme?

Dördi dilli, birsi dilsiz,

Başyndaky peri näme?

Aşyk Aýdyň:

— Hakdan inen baş närsäniň

Ozal başy bismylladyr,

Dört kitabyň biri Kişwer³⁹⁵

Biri Jebraýyl peridir.

— Baş-başden ýokary metjit,

Metjidiň mähraby näme?

Onuň içindäki murguň³⁹⁶

Ady näme, iými näme?

³⁹³ Bu ýerde Hywa sözi geçýär. Bu bolsa şu ýerdäki bagşylaryň dessana goşan sözi bolsa gerek. (A.G)

³⁹⁴ Bular ýaly dini sorag-jogaply aýdyşyga köplenç gündogar şahyrlaryň diwanlarynda gabat gelinýär. Dindaryň ýanynda Görogly ady ulanylmaýar. (A.G)

³⁹⁵ Keşwer=Ülke, ýurt. Bu setir manysyz. Belki Zebur diýen dini kitap bolsun. (A.G)

³⁹⁶ Murug=Towuk, guş.

- Baş-başden ýokary metjit,
Metjidiň mähraby birdir.
Onuň içindäki murguň
Ady Kap-da³⁹⁷, iými nurdur.
- Ol kimse otyrlar törde,
Magrypet³⁹⁸ saçarlar ýurda,
Kyrk çilten³⁹⁹ jem bolan ýerde,
Diliniň ezberi näme?
- Derwüşler otyrlar törde,
Magrypet saçarlar ýurda,
Kyrk çilten jem bolan ýerde,
Hakyň lutfi ezberdir.
- Ol kimse eneden boldy,
Atasyna nika kyldy,
Röwşen diýer nesil galdy,
Äri näme, zeni näme?
- Aýdyň diýer: ýandy janym,
Wepasy ýok bu jahanyň,
Adam ata How enäniň
Hem atasy, hem äridir.

BU SÖZI aýdanson, Görogly eňildi, ylgap girip, piriň aýagyna baş goýup, aglap, togalanyp ýatyr.

— Bet kyldym, hata kyldym pirim-ow. Meniň günämi öteweri. Pirim, men saňa sopy bolmaga geldim.

Aşyk Aýdyň aýtdy:

— Haw, ýagşy ýigit, senden sopy bolmaz, bizden pir. Sen aman-sag gideweri.

— Pirim, öldürseň öldür, asla gitmen.

— Aý, ýagşy ýigit, senden nebsini öldürip sopy bolan bolmaz. Seniň üsti-başyň belent görünýär, gözün ýeser görünýär, sen biziň ýanymyza sygjak adam däl, bu göz bilen dek gezmersiň, gideweri, gideweri.

³⁹⁷ Kap dagydaky mifiki guşuň ady Simrug. (A.G)

³⁹⁸ Magrypat=Bilim, ylym

³⁹⁹ Kyrk çilten=Kryk bolsa 40, çil-de 40

— Pirim, meniň gözümi nätjek, gaşymy nätjek, nebsimi öldürip, sopy boluşymy gör sen. Üsti-başym belent bolsa, sen näme geýdirseň geýdiriber.

Aşyk Aýdyň aýtdy:

— Gelene gel diýmek bar, git diýmek ýok diýenleri. Biziň bilen uzakdan pir-sopy bolarmyň, bolmazmyň, alla bilsin, gezeniňçe gezersiň-dä. Otur onda gitmeseň.

Göroglynyň hemme şahana geýimlerini sypyryp alyp, hemme ýaraglarynam alyp, bir çuwala salyp goýdy. Bir güpbüräge-de mele don geýdirdi. Köýneräge-de köwüş-mesi geýdirdi. Köne telpek geýdirdi. Telpegiň töwereginden baş-alty garyş bizi aýlady, boldy, ynha, bir orta boýluraga-da juwaz ýaly sopy.

— Aý, sopy, jan, seniň ismi-şeribiň⁴⁰⁰ kim?

— Meniň çyn ismi-şeribim Röwşen.

Aşyk Aýdyň piriň üç ýüz altmyş sopusy bardy, Röwşen sopy bilen üç ýüz altmyş bir boldy.

Aşyk Aýdyň uly pir, ony günde bir ýaňa zyýapata çagyryp äkidip durlar. Han, baý, sypaýy çagyryr, kä wagt güýji ýeten pukara çagyryr. Özge sopolaryň öýi ýakyn bolansoň, öýli-öýüne gidýär. Röwşen sopynyň öýi bamy, aşyk Aýdyň nirä gitse, yzyna düşüp ýör⁴⁰¹.

Haýsy ýere barsa, piriň arkasyndan her dürli damak taýýar, bu-da tapanyny iýip, pirden ogrynça meýdanda çilim çekip gezip ýör.

Başga sopolary gijäň ýary turup, täret gylp, doga-sena bilen bolýalar. Röwşen sopy ýa ýahnadan, ýa palawdan pugta garnyny doýrup, üstündenem bir bişen gawuny bitin iýip, çolarak ýerde jaý tapyp urýar ukyny. Ertesi günortan, guşluk turýar. Nahar ýetik bolansoň, uky ýetik bolansoň, juwaz ýaly semröp, mesirgedi-de kime degerini bilenok.

Bir gije aşyk Aýdyň bir bir düýş gördi. Düýşünde üç ýüz altmyş çarbag, ortarasynda köşk, köşgüň orta bilinde dereje⁴⁰², derejeden bir gyzyň ýüzi görüldi, göýä bulutdan aý çykan kimin bark urdy. Tisginip oýandy, pir töweregine seretse düýşi eken, namaz mahalam bolan.

Sopolary-da ýygnanyp, täret gylp ýörler. Pir jemagat bilen namaz okap, namazdan dargajak mahalynda:

— Haw sopolarym, duruň, men bu gije bir düýş görüpdirin.

— Aý, aýdaweri pirim, aýdaweri, pygamber ýorgudy bolsun.

⁴⁰⁰ Şerib=Şerif, mübärek (arapça)

⁴⁰¹ Kemine bilen piri ýadyňa salýar.(A.G)

⁴⁰² Dereje=Deriçe (farsça) penjire. (A.G)

Bir-iki ýarym nebisjeňräk sopular bolsa bu düýşi damaga ýorup otyr. Şol ýerde aşyk Aýdyň pir gara gazmany⁴⁰³ eline alyp, sopularypa garap, gören düýşüni beýan edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu gije ýatyrdym, bir ahwal gördüm,
Ozal goly ýaşyl hasaly geldi.
Hudany ýat edip, ýerimden turdum,
Ýüzleri nur, dili senaly geldi.

Bir niçe ashaplar⁴⁰⁴ geldi düýşümde,
Bir owhalat gördüm ýüz on başimde,
Pygamber täjini⁴⁰⁵ goýdy başymda,
Tamamy başlary külahly geldi.

Gözeller jem bolup nakyşbent⁴⁰⁶ eýläp,
Tamamy zer geýip, özüni şaýlap,
Bir näzenin durdy zülünü towlap,
On dördi gijäniň jemaly geldi.

Aşyk Aýdyň, sözi ýalan däldir,
Bu syrlarym içde pinhan däldir,
Meger bolsa, hüýri-gylman däldir,
Göwnüme bir ýaryň hyýaly geldi.

BU SÖZI aýdanson, sopular: «Sen bildiňmi-de, sen bildiňmi» boluşyberdiler. Bu ýandan bir sopy çykyp:

- Pirim, biz bildik — diýdi.
- Bilseň, aýt, sopy jan.
- Aýtsak, pirim, at-araba, goşa öküzüňizi şaýlaberiň, ullakan daýhan bolaýasyňyz.
- Ýok, bu däl.

Bu ýandan bir sopy çykyp aýtdy:

- Rast aýdýar pirim, şaly ýeriniň yzyna sepseň, künjüni müň baş ýüz batman-a çykar.
- Ýok, bu-da däl.

Ýene bir sopy çykyp:

- Pirim, biz bildik — diýdi.

⁴⁰³ Gara gazma=Maksat tamdyra.

⁴⁰⁴ Ashap= Eshap (arapça), pygamberiň ýoldaşlary.

⁴⁰⁵ Pygamber täji, maksat selle. (A.G)

⁴⁰⁶ Nakyşbent: Orta Asiyada ýörgünli bolan dini akymdar. (A.G)

— Bilseňiz, aýdyň.

— Aýtsak, ertir bir baý adam raýyndan gaýdyp, sopy bolmaga siziň ýanyňyza geler. Sowgat diýip, äkeler semiz gara mallary, äkeler semiz-semiz goýunlary, gelen badyna bir semizini soýaga-da salsak gazana sopular etden-ýagdan gerkgäbe bolar pirim.

— Ýok, bu-da däl.

Aý, gepiň gysgasy, üç ýüz altmyş sopyň her haýsy öz göwnüne gelenini orta atyp çykdy, Pir-de: «Bu däl» diýip otyr.

Bu geplerden Röwşen sopynyň habary ýok, ol bir hüjrede ukyny urup ýatyr. Bir sopy gelip:

— Röwşen sopy, tur — diýdi.

— Näme bar? — diýip, zöwwe galdy.

— Şu wagt pirimiz bir düýş görüpdür, hiç sopy ýora bilmän otyr. Sen, belki, bilersiň.

— Egleýäsmi ony—diýip, mele donuny, selläni, mesini geýip, köwşni geýmäge howlugyp ylgady.

Ýüzüniň ugruna oturan sopolary ýykan-ýumran edip, piriň ýanyna gelip:

—Pirim, sen bir düýş görenmişiň, ony hiç sopam ýorup bilmeýämişiň, ertirden bizi tapyp, ony bizden soramazlarmy, biz ony ýorarys, pirim — diýdi.

— Ýorup bilseň, aýdaweriň.

— Aýtsak, pirim bir aý, kyrk günden bäri seniň hyzmatyňda gezip ýörüs gerek?

— Hawa, gezip ýörsüň.

— Men hemme sopyňa ýetik belet boldum, pirim. Seniň aç sopyň ýok ekeni, hemme sopyň baý hem barly ekeni, ata-ýaraga güýji ýetmejek sopyň ýok, derrew sopolaryňa urtut at, ýarag aldyryber.

— Röwşen sopy, at-ýarag alyp, näme iş etjek ony?

— Pirim, aty-ýaragy şaýlap, senem baş edip gitsek, gyzylbaşa ursak çapawuly, olja äkelsek, ine, ol düýşüňiziň ýorgudy şudur, pirim.

— Röwşen sopy, seňkä ýapa-da degmedimikä diýýän men-ä.

— Näme diýip degmeýär, pirim ol?

— Röwşen sopy, seniň hezil bermejeğiň başdanam bilipdim men. Sen bular ýaly gyzmalyk ediberme, meniň düýşümde gözel bir gyz görüňär ahyry.

— Pirim, elbetde, gyzylbaşa gitsek, ursak çapawuly, onuň içinde gyz-da düşer, gelin-de, senem ýaşıň soňunda bir ýigitje gyz alarsyň, hezil edersiň, pirim, seniň düýşünde görnen gyz şo bolar-da.

— Röwşen sopy, atarmançylyk, çaparmançylyk gören zadymyz däl.

— Ozal görmeseň, indi görerler, pirim.

— Aý, ýok, Röwşen sopy, biz-ä gidibiljek däl.

— Pirim, gideýli?

— Ýok.

— Gitmejekmi?

— Gitmejek!

— Gitmejekmi?

— Gitkmejek!

— Ine gitmeseň, köwüş-mesiň gurbany bolaýyn — diýip, mesiniň başlygyndan tutup silkip goýberdi. Mesiniň başlygy üzülip, gonjy aýagynda galdy, mele dony-da çykaryp zyňdy, sellänem işikden meýdana zyňyp goýberdi. Selle hyrlana-hyrlana, çözüle-çözüle her çöpüň başynda bir übtügi galdy, piriň işigi gonamçylyga döndi.

Haý, gurbanyň bolaýyn seniň, biziň bile alamana gitmeseň, senden pir, bizden mürit, şägirt bolmaz— diýip, çuwaldan öz geýimlerini, ýaraqlaryny alyp, däli ýaly çykyp gaýdybersin.

Geldi şägirtleriniň ýanyna, atlaram dynç bakyda semräpdir.

— Mirem, Gammar jan, «**Azaşan yzyny tapsa ýagşy**» diýenleri, sürüň Çandybile barynça, atlaram tap bolar.

Sürüp gaýdybersinler.

Habary kimden al: Aşyk Aýdyňdan. Munuň sopularynyň içinde **Kerem oğlan** diýen sopusy bardy. Lakamyna **Kerem däli** diýýärdi. Mundan ýagşy görýän sopusy ýokdy. Özem pirlik derejesine ýetişipdi. Piriň gören düýşi muňa aýandy. Emma ol: «Başgalar aýdyp çykybersin göreýli» diýip, geplemän otyrdy. Hemme sopular gaýdandan soň, piriň ýanyna gelip:

— Pirim, siziň gören düýşüňizi biz ýoraýly, özünem saz, söhbet bilen — diýip, Kerem jan piriniň düýşüni ýorup, bir söz aýdar gerek:

Mübärek, halypam, gören awhalyň,

Ozal gelen adam sopy boladyr.

Hudaýy ýat edip ýeriňden turduň,

Soňra gelen resul weli boladyr.

Dört kişi aldyňda sordy jogaby,

Gol gowşuryp, oňa etdiň togaby,

Birisi göterdi gülgün şeraby,

Şerap beren hazret Aly boladyr.

Gözeller jem bolup, seýle çykypdyr,

Göz güldürip, galam gaşyn kakypdyr,
Dal gerdene heýkel, tumar dakypdyr,
Gören gyzyň Harmandäli boladyr.

Üç ýüz altmyş sopy bu düýşi bilmez,
Hak nazar etmese, habary bolmaz,
Pire gulluk eden nä umyt olmaz,
Muny aýdan Kerem däli boladyr.

BU SÖZI aýdandan soň, aşyk Aýdyň aýtdy:

— Berekella, Kerem jan, dilleriňe guwan, meniň gören düýşüm şol ahyry. Kerem jan, ýüzde oň baş ýaşyň üstünde, garrylygyň soňunda bu gyzyň zynda heläkçilik etmän durup bolmaz — diýdi. Ertesi başga sopolaryna aýtdy:

— Sopolarym, meniň Kerem jan bilen şu ýanda bir işim çykdy. Men aýlanyp gelinçäm hemmäňe rugsat.

Sopulara jogap berip, Kerem jany ýanyna alyp:

— Nirdesiň Rum ili, Arslan baýyň gyzy Harmandäli — diýip çykyp gidibersinler.

Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Sürüp Rum iline gelip, Harmandäliniň çarbagynyň gapdalynda, Göroglynyň oturan agajynyň düýbünde bu-da goş tutdy. Çay içip, az-kem külçe iýip, dem-dynjyny alandan soň:

— Haw, Kerem jan, gyzyň ýanyna sen baryp gaýt. Şol gyz däli gyzmy, dolumy, ýykylanyny, ýeňilenini biljek adammy, ýa bir dübläp oturan jynlymy? Özüňem edil günortan bar.— diýip tabşyrdy. Günortan bar diýeniniň sebäbi çorularyň uklan mahaly boljak.

Aşyk Aýdyň piriň ýnen bir gara dutary bardy.

— Munam donuň içinden arkaňa gysdyragaý, gerek bolarmy, nädermi — diýip, Kerem jana berdi.

Kerem jan dutary arkasynda gysdyryp ýöriberdi. Günortan gelip, бага girdi. Girse, ynha, bir ajap lälezarlyk. Kerem oğlan görse, çorular howzuň töwereginde göýe ammaryň üstünde suw kâdi ýatan ýaly ýatyrlar.

Kerem oğlan-da bulary aralap aňry geçdi, bardy Harmandäliniň saraýynyň işiginden, Harmandäli düşeginde arkan düşüp ýatyrdy. Kerem salam beridi. Harmandäli tirsegine galakga-da:

— Oğlan, habaryňy ber! — diýdi.

— Bibi jan, ötermen söwdager bolarys, gowumyz cyg çekipdir, ot diýip geldim men.

— Ot diýip gelen- bolsaň, ojakda bardyr.

Kerem jany gyzyň sussy basypdyr, ýüzünden der burçak-burçak akýar. Iki sany ýumşak çöp alyp, bir közi gapjap, ýokary göterýär, biraz götermänkä, çöp ýanyp, köz ýere gaýdýar, güýmen-saman edip dur. Bir gep gozgamakçy bolýar.

Harmandäli Keremiň donunyň ýarytmajyndan çykyp duran dutara gözi düşdi.

— Haý, oglan, arkaňda sazyň bar eken, bagsymysyň, şahyrmysyň, aşkmysyň?

— Bibi jan, bizde her haýsyndanam bar.

— Hany, eýse, sazyňy eliňe alyp, bir nama aýdyp ber. Senem öňküler ýalymy, ýa başga bir töwür⁴⁰⁷ zatmyň, ýoluňy bileýli?

— Bibi jan, öňkiňi-de bilmen, soňkyňy-da — diýip, bir söz aýdar gerek:

Men bir oglan, geldim seniň adyňa,

Ajap oglan бага seýele gelipdir.

Sen bir şa sen, ýetiş meniň dadyma,

Ajap oglan бага seýle gelipdir.

Men bir aşyk, geldim saňa saz bilen,

Bir jeren awladym bahry-baz⁴⁰⁸ bilen,

Döwüşim bar Harmandäli gyz bilen,

Ajap oglan бага seýle gelipdir.

Ýaşlygyňda mydam işiň jeň bolar,

Paýzyň⁴⁰⁹ ýatyp, ol işleriň geň bolar,

Otuzdan ötensoň, halyň teň bolar,

Ajap oglan бага seýle gelipdir.

Wagtyň ötse, elip katdyň dal⁴¹⁰ bolar,

Aryby⁴¹¹ göreňde, diliň lal bolar,

Halypama synam üsti ýol bolar,

Ajap oglan бага seýle gelipdir.

Aşyk Kerem arz eýleşem özüne,

Gurban bolsam gaşy bilen gözüne,

Aşyk boldum enesiniň gyzyna,

Ajap oglan бага seýle gelipdir.

⁴⁰⁷ Töwür= Dürli.

⁴⁰⁸ Bahri-baz=Aw guşy.

⁴⁰⁹ Paýyz= Bu ýerde how, güýç kuwat bolsa gerek.

⁴¹⁰ Elip kat dal bolar=Biliň bükülmegi.

⁴¹¹ Aryp= (Aref) dilewar

BU SÖZE başlandan, Harmandäli munuň sözünüň manysyny tirip otyr. «Alla, zor elden çykan oglan bolmaga çemeli, sözi ýaman jüp taşlaýar-ow. Irde-giçde şu oglan bilen meniň ýyldyzym gowuşsa gerek» diýip, barha gözüne yssam görünip barýa. Soňam pikir etdi: «Bu oglan bimany söz aýdanak, şundan bir bimany söz tapyp, bahana bilen urup, horlap goýbereýin, soňy nirä bararka. Munuň yzynyň galmagaly köpdür. Ýaňky namasynyň ýzynda «Aşyk boldum enesiniň gyzyna» diýdi, Munuň şu sözünü bahanalayýn». Bir adamy ýanajak bolsaň, gep tapylmaýamy näme. Harmandäli ýerinden turup:

— Bu zaňňaryň özüme dil ýetiren-ä ýetireni, eneme näme dil ýetirýä. Sen enesine, gyzyna diýip aýtdyň — diýip, dutaryny golundan alyp, ýeňsesine ýapdy, dutary para-para etdi. «Ine, saňa enesine» gyzyna diýdi.

Kerem jan dutarynyň döwürlerini jemläp alyp, bir ýaglygy bardy, şoňa düwüp gaýdyberdi. Meýdana çykyp oýlandy: «Alla, men-ä bu gyza bimany söz aýtmadym, meni keýpine urd-ow şu gyz, men näme erkek adam dälmi, yzyna dönüp agzyna gelenini otlayýn, ýüregi ýarylyp ölýän bolsa, goý, ölsün şu gyz. Ýa meni kowalap tutarmyka. Näme kowalasa gaçaryn-da, hany aýagymy bir ylgamaga ezberleşdireýin» diýip, o ýana, bu ýana ylgaýar. Salmalardan⁴¹² jüp bökýär, Harmandäliniň saraýynyň işiginde durup, dutaryň dessesini saz edip, bir entek bimany söz aýtsyn gerek:

Synsa synsyn biziň dutar,
Synan sazy yzlaşarmyz.
Taňa⁴¹³ ussady gelende,
Ner-bugra dek dyzlaşarmyz.

Ähdiňden bolup sen jyda,
ýüzüňden gidipdir haýa,
Bize-de ýar bolar huda,
Hak dil berse, sözleşermiz.

Aşyklara gelen sözdür,
Janym alan nerkes gözdür,
Dutaryň huny⁴¹⁴ ýüz gyzdyr,
Halypam gelse, sözleşermiz.

Harmandäli, etme gahryň,

⁴¹² Salma=Jar, ýap

⁴¹³ Taňla=Daň, ertir

⁴¹⁴ Huny=Gan baharsy

Ýok seniň rehmiň, mähriň,
Dutar üçin goşa naryň,
Halypam gelse, uşlaşarmyz⁴¹⁵.

Aşyk Kerem meniň adym,
Haka ýetişsin perýadym,
Aşyk Aýdyňdyr ustadym,
Halypam gelse, sözleşermiz.

BU SÖZI aýdandan soň, bu nama aýdan kiş bolup dur. Harmandäli muny tutmaga çemelenip dur. Bu-da namasyny aýaklady, Harmandälem bir towusdy, ojagyň aňyrsyna düşdi. Kerem jan-da işikden çykyp göteriberdi ökjäni. Harmandälem «dur» diýip abaýlady, gorkusyna ädimi goşulyp, ýüzüniň ugruna ýykyldy. Bu-da baryp gabyrdadyp basdy, goltujagyna aldy-da gaýdyberdi. Goltujagynda gybyrdadyp gelýä.

Şol gelşine dokuz gabat ýorganyň üstünde, aý-bogdaşyny gurup oturdy. Iki uýlugynyň⁴¹⁶ üstünde özüne bakdyryp, emdirjek ýaly edip: «Gel, şu oglanyň howalasyny⁴¹⁷ basaýyn» diýip, pikir edip:

— Haý, oglan, şu oturşyňa bir nama aýt, şol namaňy ýagşy aýtsaňam, ýaman aýtsaňam, jüp aýtsaňam, täk aýtsaňam öldürýän seni.

Kerem jan aýtdy: «Bu niçik gürrüň, ilde ýok gep bu, men ýagşy aýtsamam, ýaman aýtsamam, jüp-täk aýtsamam ölýän bolsam, men-de erkek adam, gel, aýdyp öleýin-dä. Harmandäli ýaly gyzyň goşa dyzynyň üstünde aýdyp ölsem, armanym näme» diýip, pikir edip, ýumşak uýlugyň mesçiligi, müşki-ammaryň ysy burnuna urup dur. Munuň mesligi, şu ýerde alkymynyň aşagyna gözünü dikip, bir söz aýdar gerek:

Seriňe döneýin gül ýüzli peri,
Diýsem öldürer sen, diýmesem ölem.
Şu gün töhmet edip, gorkuzma meni,
Diýsem öldürer sen, diýmesem ölem.

Men seni söýer men jan bile dilden,
Sen meni söýmäge gorkarmyň ilden?
Hytaýy barmakdan, hynaly goldan,
Tutsam öldürer sen, tutmasam ölem.

⁴¹⁵ Uşlaşmak=Hanjar sokuşmak (orta asyr türkçesi. A.G)

⁴¹⁶ Uýluk=Aýagyň çatalba bilen dyz aralygy.

⁴¹⁷ Howala= Bad, haýbat, Sustuny basmak, gorkuzmak.

Men geçmişem bu gün namys-arymdan,
Gorkman seniň gazabyňdan, daryňdan,
Ak göwsüňde biten goşa naryňdan,
Tutsam öldürer sen, tutmasam ölem.

Bilim baglap, düşdüm seniň ýoluňa,
Halypam günäni goýar boýnuňa,
Aşyk Kerem, girsem seniň goýnuna,
Girsem öldürer sen, girmesem ölem.

BU SÖZI aýdanson, gyzyň göwni gidip oturan ekeni.

Soňundan «ölem» diýmäge salym bermän, boýnunyň üstünden elini dolakga-da ýaňagyny agzyna salaýdy. Bu kellesini sypdyryp aljak bolýar, işdä bilen ýapyşan gyz, hergiz ýazdyranok. Şol barmaşa bu ýan ýaňagy agzyna laýyk geldi, bu ýaňagyna-da basaýdy agzyny.

Harmandäliniň nebsi karar tapyp, el-aýagy boşady. Kerem jan elinden çykyp, tasap gaýdyberdi. Geldi aşyk Aýdyňyň ýanyna.

- Kerem jan, aňdar gördüňmi, şir gördüňmi, ýaman ganyň gaçyp, bolşuň üýtgäpdir-de?
- Pirim, aždaryňy-da bilemak, şiriňi-de, ynha dutaryň-a döwdi — diýip, zyňdy öňüne, hemme gepleşen geplerini bir-bir aýtdy.
- Kerem jan, ol gyz däli gyz дәl ekeni, dana gyz ekeni. Barsak bizem ýeňer ol.
- Aý, pirim, ýeňer diýip arkanjaklama, onuň dutary döwşi bir ýana, urup horlany bir ýana... Şol gyzdan meniň şu arymy alyp bermeseň, senden pir, menden muryt bolmaýar.
- Kerem jan, darygyberme, ol gyzyň gözüne bir keramat görkezmesek bolmaz indi.
- Pirim, irde-giçde keramatyň bar bolsa, şu gün görkez.
- Bolýar, ýagşy, sabyr et bakaly.

Aşyk Aýdyň pir boýnuna guşagyny salyp, hudaýa minajat kylyp, kyblagoý⁴¹⁸ bolup oturdy. Baýaky dutary öňküsindenem gowy bolup duruberdi. Aşyk Aýdyň pir haýwan, ynsan, janly-janaweriň gözünden gaýyp boldy. Kerem janam gaýyp edip, otuz iki sazy bir gulakdan düzüp, Harmandäliniň işiginden çalyp geçiberdi. Harmandäliniň gulagyna her tüýsli owaz peýda boldy, ylgap daşary çykdy, gözüne zat görünmedi.

Guşlugrak ýene geçdi, öýlän, ikindin, gije ýary geçdi, öýüniň töweregini ala saz edip ýör. Harmandäliniň içine howp düşdi: «Alla, men işana degdimmikäm, ýa öwlyýä degdimmikäm, bu näme, her tüýsli owaz gulagyma peýda bolýar, gözüme zat görün-meýär» diýip, golaýynda bir öwlyýä bardy, şol öwlyýä baryp nezir, nyýaz, sadaka berip

⁴¹⁸ Kyblagoý=? Belki kybla bakyp oturmak. (A.G)

gelsem, birneme kipat⁴¹⁹ etmezmikä diýip, gyz göwnüne getirdi, bu-da aşyk Aýdyňa aýan bopdy.

— Haw, Kerem jan, şol gyz ertir öwlüýä zyýarata geçer, sen öňünden öwlüýäniň bári ýanynda mazarlykda bir çukur gaz, men şonuň içine girip ýataýyn, üstümi aňry-bäri bilen basyryp, az-kem toprak seçip, täze mazar et-de söýende otur, gaýdysyny gyzyň ýoly seniň üstünden düşer: «Oglaň bu ýerde näme işläp otyrsyň?» diýip aýdar, onda sen aýt: «Meniň bir pirim bardy, baýaky seniň ýanyňa baryp gaýdynçam kazasy ýetip ölüpdür. Ondan men haýyr pata almandym, şonuň guburyndan bir haýyr pata bolarmyka diýip söýenip otyryn» diýip aýt, onsoň saňa abaý-syýasat eder, «nama aýdyp ber» diýer, senem hiç indeme, soňraky gepini özüm gepleşerin.

Kerem jan çukur gazyp, aşyk Aýdyň içine girip ýatyrbersin. Aşyk Aýdyňyň göre girip ýatmasynyň sebäbi: «Öli dirilen kişi bolup zompa çykaýsam, gyzyň birneme bady gaýdar» diýip pikir etdi.

Ertesi Harmandäli baş-alty goýny araba salyp, özüiniňem münýän ýorgasy bardy, oňada **Sulhundäli** diýýär, Harmandäli Sulhundäli ikisiniň ady utgaşyk.

Öwlüýä gelip, goýunlaryny soýup, sadaka berip, gaýdysyn görse baýakyja oglaň bir mazara söýenip otyr. Abaýlap üstüne abanyp durup:

— Oglaň, bu ýerde näme işlap dursuň?— diýdi. Kerem jan ýaňky piriň tabşyran gepini bir-bir aýtdy.

— Aý, sen-ä bir tentek oglaň ekeniň, seniň piriň dirilikde pata beripmidi, indi ölensoň pata berer ýaly, bol, derrew bir nama aýt.

— «Nama aýt, nama aýt» köp diýdi. Kerem jan hiç gulak asanak. Gulak asmansoň, Harmandäli tylla sazyny arkasyndan alyp, mämeleriniň üstünde goýup, oglaň garap, bir namany başlasyn bakaly, yzynam aşyk Aýdyň alyp galar-da:

Harmandäli:—

Neçün gorkmadyň adymdan,

Sen niräniň oglany sen?

Aýryldyňmy ussadyňdan,

Indi geldiň amana sen.

Aşyk Aýdyň: Aýdysjak bagşysyny öňinçä başladyp, zyzyndan aýdyp ýeňer ekeni. Şeýle diýensoň, aşyk Aýdyňam görden zompa çykdy:

Aşyk Aýdyň: —

⁴¹⁹ Kipat=? Belki iltifat (üns bermek) bolsun. (A.G)

Ýüz müň mukamy inderip,
Boş gördüňmi meýdany sen?
Urup, dutary syndyryp,
Ýaş gördüňmi oglany sen?

— Git, baba, gelen ýoluňa,
Garaman sagy-soluňa,
Dogry gelip sen ölüme,
Nirden çykan diwana sen?

— Hak diýp çykmyşam görden,
Garraňsoň gaçarsyň ärden,
Habar sorsaň garry pirden,
Ýagşy tany babaňy sen.

— Aşyklyga ýokdur synyň,
Eglendirmän alam janyň,
Meýdanda döküler ganyň,
Basym oky imanyň sen?

— Çyn aşyk sözüne bekdir,
Seniň bilen ýekme-ýekdir,
Babanyň hyýaly köpdür,
Görkez şu gün synaňy sen.

— Git, baba, danyşman, yrak⁴²⁰,
Gerdeniňe deger taýak,
Özüň garry, sakalyň ak,
Dil uzatma synama sen.

— Arzym bar ýara ýetmäge,
Çalyp, naryndan tutmaga,
Babaň gelendir ýatmaga,
Basym başla hanaňa sen?

— Men özüm gyzlaryň hany,
Ýykdyň üç ýüz pälwany,
Ýa görüpsiň mustapany,

⁴²⁰ Yrak=Uzak, daş

Aşyklaryň soltany sen.

— Çekme perdäni ýüzlere,
Garaman özge gyzlara,
Ýaşlyk eder sen bizlere,
Çagyr bu gün eneňi sen.

— Harmendäli gaýtdym raýdan,
Ýüzlerim durudyr aýdan,
Bu işler maňa hudaýdan,
Tut bu gün ter mämäni sen.

— Aşyklygyň ýoly kyndyr,
Saňa ýalan, maňa çyndyr,
Tanysañ Aşyk Aýdyňdyr,
Eziz sakla mimany sen.

BU SÖZI aýdandan soň, Harmandäli atdan düşüp, piriň aýagyna baş goýup:

— Bet kyldym, hata kyldym. Pygamber saýasy düşen adam siz ekeniňiz, atlanyň gideýliň saraýa, göwün maksadyňyz bilen bolaýlyň — diýip, tirkeşip alyp gaýdyberdi.

Heniz saraýyna ýetmänkä, atasy Arslan baý öňünden çykaýdy, görse, gyzy bir ak sakal bilen bir oglany yzyna tirkeşdirip gelýär. Atyň jylawyny çekip:

— Aý, Harmandäli, oglum, bu tirkäp gelýäniň ak sakal baba kim, dälimi, ýa diwanamy, ýa tebibmi, kesel bolduňmy?

— Ýok, ata, däli-jynly, diwana-da däl, kesslem bolamyzak, tebibem däl, ýaňy öwlüýäden gelýäkäk, şu ak sakal bilen aýdyşdyk, ýeňildik, şunuň göwün maksady bilen boljak bolup barýas.

Arslan baý ýalt-ýult edip, urjak zadyny oýlaberdi: «Şu gyzyň özi mesirgäpdir, daşgynlapdyr, ir-u giç bir bi-abraýcylygyň üstünden barar» diýip, göwnüne gelip ýördi, şol göwnüne geleni boldy.

— Sen hany begleme⁴²¹, sylapyny begleme, baýy, ýagşy ýigidi begleme, in soňunda «pygamber saýasy düşdi» diýip, bir jynly diwanamy, tutup getiripsiň— diýip, Aşyk Aýdynyň depesine jüp gamçy, Kerem janyň depesine jüp gamçy, Harmandäliň depesine-de jüp gayçy urdy.

— Pygamber saýasy düşdi diýdiň, şu ak sakalyň üstüne çynaryň saýasy düşen dälidir.

⁴²¹ Beglemek=Begenmek, halamak.

Harmandäli edep saklap, saraýyna sürüp ötägitdi. Aşyk Aýdyň bilen Kerem jan ýene ýaňky agajyň düýbüne gaýdyberdi. Kerem aýtdy:

— Alla, pirim, bolaýdymyka diýsek, ýene bolmad-ow.

— Kerem jan, daljykma, sabyr et, şu gyzyň zynda sepil boluşaryn, alman gider diýip hyýalyňa gelmesin.

Aşyk Aýdyň pir gije gelip, Hüňkär patyşanyň düýşüne girdi. Hüňkäri düýşünde bogup, gyssap, birnäçe wagt aldym-berdime saldy. Hüňkär tisinginip oýandy, görse düýşi. «Alla, men bu Aşyk Aýdyň pire näme günä, näme ýazyk etdimkäm? Muny nirede bolsa agtaryp tapyp, günämi dilemesem bolmaz».

At salyp, serpaý alyp, kyrk sypaýs bilen çykyp, Aşyk Aýdyňnyň ýurduna gaýdybrdi. Geldi Aşyk Aýdyňnyň ýurduna, ondanam Rum iline gitdi diýip, salgyny eşidip, Rum iline gaýtdy, sorap geliberdi ilin çetinden, bir adam aýtdy:

— Harmandäliniň çarbagynyň ýanynda bir garryja adam otyr, meger, bolsa şol bolar.

Geldi şol salgı berlen ýere, görse şol pir. Atdan düşüp, piriň aýagyna baş goýup:

— Bet kyldym, hata kyldym, dag ýaly günäm bolsa, dary⁴²² ýaly edip öteweri.

— Hüňkär patyşa, seniň eden günä-ýazygyň ýok. Arslan baýyň gyzy Harmandäliniň eden wadasy, şerti — aýdyşan bagsysyndan ýeňilse, göreşen pälwanyndan ýykylsa, täji-tagty bilen barýamyş diýip eşitdik. Ýüz on baş ýaşıň üstünde, garrylygyň soňunda ölmimize boýun bolup geldik, aýdyşdyk, ýeňdik, obasyna barsak, atasy Arslan baý bizi urup, horlap goýberdi. Sen ýurduň patyşasy bolýan bolsaň, biziň deňligimizi alyp berseň, seniň günäň şol.

— Aý, pirim, men nä günä, nä ýazyk etdimkäm diýip gorkup gelýädim, maksadyňyz şol Harmandäli gyz bolsa, şony saňa bagyş etdim.

— Bagyş edip, näme seniň gyzyňmydy ol?

— Seniň gyzyňmy diýip gaharlanma pirim, alyp bermek işi meniň elimde, ýörün, saraýyna garşy atlanyň.

— Ýok, şahym, özi gelip, aýagymyza ýykylp äkitmese, gmtjek däl.

— Eýse, sen oturyber bakaly bu ýerde.

Arslan baýyňka garşy Hüňkär sürüp gidiberdi. Bardy Arslan baýyňka. Patyşa baransoň, han baransoň, «**barlynyň bazary ýanynda**» — baş-alty goýun soýup, ak ýeleňli öý dikip, toý tutumynda boluberdi.

— Çay-çilim, nahar kemsiz berlenden soň, Arslan baý aýtdy:

— Tagsyr, patyşahym, bagşy, sazanda-da eşidermisiňiz?

— Eşideris.

⁴²² Dary=Bugdaý dänesi ýaly, kiçi, ownuk

- Haýsy bagsyny äkeleýli?
- Harmandäliniň çar bagynyň ýanynda, bir garryja bagsy oturandyr. Ýanynda-da bir şägirdi bardyr, bar şony äkeliň.
- Ýok, tagsyr, ony äkelibiljek däl.
- Ýok, şony äkel.
- Tagsyr, onuň ýanyna barara meniň ýüzüm ýok ahyry.
- Ýüzüni ters öwür, bar, äkel! Şonda-da äkeljek däl diýip otыр.
- Äkelmejekmi?
- Ekelmejek — diýdi.
- Äkelmeseň, men bu ýere toý etdirip, bagsy eşitmäge gelemek, on sekiz ýyldan bäri paç-salgyt boýnuňda bamy?
- Hawa, bar.

Harmandälem on sekiz ýaşyna baran ekeni. Hüňkär öz hyýalynda ozal aýdyp ýören eken: «Şu gyzy kim ýeňer, kim alar öýüdüň, ir-u giç, ahyry özüm alarynda» diýip, tamakin bolup ýören ekeni, şonuň üçin Arslan baýdan paç almaýan ekeni.

— On sekiz ýyl boýnuňda bar bolsa, ondanam on sekiz ýyl öň, od-a huşumdan çykyp ýatan ekeni, düýn-öňňun bir ýerden depderimi tapdym, otuz alty ýylyň salgydy, saňa şu ýerde.

Arslan baý hasaplap görse, malynyň deň ýarsy gitjek, nalaç bolup, atlanyp gitdi Aşyk Aýdyňy çagyrmaga.

Gara görnüm gelenden sandyrap-titräp, piriň ýanyna bardy.

— Bet kyldym, hata kyldym, pir, ýörüň atlanyň indi göwün maksadyňy bitiräýli.

— Men ata münüp gitjek däl, boýnuňa göterip äkitseň gidýän.

«Bolýar, ýagşy, pirim» diýip, Aşyk Aýdyňy boýnuna mündürüp, Kerem jany atyna mündürüp, getirip Hüňkäriň gaşynda eltip boýnundan düşürdi, Pir gelensoň, ýene çay, nahardan keyplerini köklediler. Hüňkär aýtdy:

— Pirim, sen saz alyp, teberrik bir nama aýdyp beriň.

— Meniň nama aýdanym-a ýagşy, Harmandälä habar ediň, öýi hem ýalaňaçlap goýuň, ol üç ýüz altmyş çorusy bilen töwerekläp otursa, men onsoň aýdaýyn, Harmandäli enesinden bolaly bäri jemalyny, ýüzüni gaýgysyz gören adam ýok diýip eşidýän, biziň arkamyzdan il-halk gaýgysyz jemalyny görsün — diýdi.

Harmandälä: «Seni Aşyk Aýdyň pir çagyrya» diýip, habar etdiler. Harmandäliniň-de wagty hoş bolup, geýnibilenini geýnip, sepine bilenini sepinip, çorularyny tirkäp: «Ýer minnetdar bolsaň basaryn, bolmasaň basmaryn» diýip, ýeriň gaýmagyny bozman, ygşyl-

ygsyl edip gelýär. Gelip öýe girip, döwre gurap, Harmandäli aý mysalynda, çorulary ýyldyz mysalynda oturdy. Aşyk Aýdyň dutary alyp, kakyp ugranda, Hüňkär aýtdy:

— Pirim, moý sepidräk⁴²³, gartaňrak görüňäsiňiz, kyýamat sözlerden aýtman, mejazy⁴²⁴ sözlerden aýdyň, ynha, Harmandäli gyzam gaşynda otyr, biziň-de birneme göwnümüz göteriler ýaly bolsun.

— Köp ýagşy — diýip, Aşyk Aýdyň bir baş keleme söz aýdar gerek:

Şükür edeýin hudaga, bir ýara gözüm düşdi⁴²⁵,

Sygynmyşam hudaga, dildara gözüm düşdi.

Wagtyň ýetipdir, ýarym, jüp nara gözüm düşdi,

Genç üstünde oýnaýan şamara gözüm düşdi,

Wada etdiň, gel, ýarym, ygrara gözüm düşdi.

Bilmez merdiň gadyrny, namart işi minnetdir,

Sözle, sözüň dür bolsun, dür bahasy gymmatdyr,

Saňa kim aşyk bolsa, çyn hakyky ymmatdyr,

Aç goýnuňy, göreýin, goýnuň içi jennetdir,

Jennete giren ölmez, seýrana gözüm düşdi.

Ança ýyllar zar çekip, gördüm ýaryň kendini⁴²⁶,

Emmek nesip bolarmy ýar lebiniň gandyny,

Yhlas bilen tutar men ýaryň diýen pendini,

Ýazdyrsana, göreýin, göwsüň tylla bendini,

Behiştde kemal tapan ol bara gözüm düşdi.

Eý, näzenin, gül endam, ölinçä sürüň döwran,

On dört aşyk ötükdir, hemmesi bolsun haýran,

Bir niçe rakyplaryň synasy bolsun weýran,

Ýansyn, bişsin, örtensin, rakyplar bolsun birýan⁴²⁷,

Aşyk Aýdyň ne arman, Harmana gözüm düşdi.

BU SÖZI aýdansonň, Harmandäli saraýyna gaýtdy, Arslan baý ýene çay, nahar berdi, Hüňkär aýtdy:

⁴²³ Moý sepid=Ak saç(farsça)

⁴²⁴ Mejazy=Hakyky däl, kakdyrma manysynda

⁴²⁵ Şeýle äheňli goşgy Magtumgulyda hem bar.(AG)

⁴²⁶ Kendi= özi(Türkiýe türkçesi)

⁴²⁷ Berýan=Kebap, közde bişmek

— Pirim, sen göwün maksadyňy bir-bir aýtsaň, bizem ony bitirsek, onsoň rugsat berseň biz-de gaýtsak, niçik bolýar?

— Men saňa göwün maksadymy saz bilen aýdyp bereýin — diýdi, aýtsyn bakaýly:

Baryň aýdyň Arslan baýa,
Wada eden ýary bersin.
Nalyşym ýetdi hudaýa,
Syýa zülpi tary bersin.

Husnun äleme dolduran,
Pälwanlygyny bildiren,
Üç ýüz aşygy öldüren,
Jadygöý hunhory bersin.

Hak şerabyndan gandyryp,
Eýäm çyragyn ýandyryp,
Kyrk gün toý edip mündürüp,
Ýedi hatar neri bersin.

Roza parz nyýazym bolsun,
Bu iş bizden lazym bolsun,
Kyýamatlyk gyzym bolsun,
Alla bize hüýri bersin.

Aýdyň berk bol imana,
Bil baglaman bi-peýana⁴²⁸,
Bagyş eýledim Kerem jana,
Razy bolup, bary bersin.

BU SÖZI aýdansoň, Hüňkär:

— Şu Aşyk Aýdyňyň bir diýenini iki et — diýip, Arslan baýa höküm edip gaýdyberdi. «Ugrama şaýy bilen bolsun» diýip, Harmandelä habar etdiler. Onuň hem wagty hoş, keýpi çag bolup, atasynyň hazynasyndan ýarpy, goýun-düýesinden ýarpy, gara malyndanam ýarpy bölüp-bölüp alybersin. Aşyk Aýdyň Harmandälini mal, mülki bilen alyp gaýdybersin. Munuň malyny şähri Şirwana çekdi. Kerem janyň ýurduna şähri

⁴²⁸ Bu panyýa bolsa gerek, ötüp barýan dünýä.

Şirwan diýerdiler, atasyna **ussa Badam** diýerdiler özem ýongujy-hyrratdy⁴²⁹. Şähri Şirwana bir günlük ýol galanda, Aşyk Aýdyň:

— Bar, ussa söýünjile, bilip bolmaz joşaýsa, bir teňňe, iki teňňe berse berer — diýip, bir atlyny ozduryp iberdi. Ýañky adam ýabysyny öldir ýaly edip gaýdyberdi:

— **Ýaby ölse, atamyň aýak ujuna**, Harmandälini ogluň alyp getirýär diýip barsam, ussa maňa niçe at mindirer, niçe serpaý ýapar — diýip, geldi ussanyň işiginden.

— Haý, ussa aga, söýünji, haý söýünji!

— Ýok bol, görünme zaňnar, oglum bolupmy, söýünji diýip gygyryp dursuň.

—Ogluň bolmasa-da, ussa aga, Rum ilinden Arslan baýyň gyzy Harmandälini Aşyk Aýdyň pir ýeňip alyp, Kerem jana bagyş edip getirýär, mal-mülkem ýere-göge sygar ýaly däl, ine, şonuň üçin söýünjileýän.

Mal-mülk bir gulaga ýakymly zat, şeýle diýensoň daşary çykdy.

— Han ogul, bu aýdýanyň çynmy?

— Ussa aga, ynanmasaň, bir salymdan görersiň.

— Aý, han ogul, şol hoş habary tapyp gelişiňe görä, dünýä maly-dünýäde galypdyr diýenleri— diýip, birje teňňäni çykaryp eline berdi, bu ýigit hoşal bolup gaýdyberdi.

Aşyk Aýdyň-da mal-garany sürüp geldi. Ussanyň tamynyň töwereginde akly-garaly goýun, gara mal, boz düýe ýer tapanok. Bular ýaly zady nirede görüpdür bu ussa, näme etjegini bilenok, daşary çykyp, içeri girip, gybyrдыklyp ýör.

Piriň ýanyna gelip:

— Üç goýun öldürsek, toýa bolarmyka, ýa başini öldüräýsek bolarmy?

— Üçden, başdenem toý bolarmy, sen toýy nä bilýäsiň, tomaşany, bar öýe güm bol, özüm toý ederin.

Ussa:

— Ýagşy, ýagşy, pirim — diýip, kempiriniň ýanyna gitdi.

Aşyk Aýdyň şähre jar çekdiriberdi: «Kerem janyň on gije-gündiz toý-tomaşasy bar, bagşy men diýme, sazanda men diýme, at çapan, pälwan men diýme, baý-pukara diýme, geliber-haw» diýip, jar çekildi. On gije-gündizläp toý berip, nan diýene nan, teňňe diýene teňňe, serpaý diýene serpaý berdi. At çapdyryp, altyngabak atdyryp, toýun sowup, Harmandälini Kerem jana nika kylyp berdi.

Kerem jan dynç alyp, ýazlyşsyn diýip, ýene baş-alty gün boldy, onsoň jogap alyp gaýtjak boldy.

Kerem jan aýtdy:

⁴²⁹ Hyrrat=Agaç ussasy (arapça Harrat)

— «**Höwes et, bes et**» diýenleri, ýene höwes eden mahalym gelerin-dä, bereket tapan ugrumdan galmaýyn — diýip, Aşyk Aýdyň bilen şähri Bossana gaýdyberdi. Harmandäli hem mal-mülk elinde bolansoň, üç ýüz altmyş çarbag saldyryp, üç ýüz altmyş keniz tutup, köşk saraý saldyryp, öňki ýurduyndaky bezmde bolubersin.

Habary kimden al: Gelip Görogludan al.

— Haw, Köse, ýata-ýata ýanymyz agyrydy, bir ýol-yz çalmaga çykaýly?

Kyrk ýigidini alyp, ýol-yz çalmaga çykdy. Bir topar osmanlynyň kerweni sataşdy. Bu kerwenleri düşürüp, malyny paçlap, hatlap, çay içip, gürrüňleşip oturdylar.

Görogly aýtdy:

— Aý, kerwenbaşy, hemişe şu ýoldan on, on iki gün öň ötyädiňiz, bu sapar on iki gün giç galdyňyz, sebäbi näme?

— Görogly aga! Ýolumyzda Şirwan diýen ýurt bar, onda ussa Badam diýen biri ýaşaýar, onuň ogluna Kerem diýýärler, onuň piri Aşyk Aýdyň Rum ilinde Arslan baýyň gyzy Harmandälini ýeňip alyp, Kerem jana bagyş edip, on günläp toý berdi. Biz şonuň toýunda eglendik.

Göroglynyňam eşidäýjek habary şol.

— Baryň, pajyňzy ötdüm.

— Görogly aga, beýdip malyňy bagyşlap oturma.

— Baryň, on ýyla çenly ötdüm.

— Görogly aga, bizlere henek edip oýnama, on ýylky paçyňy birikdirip aljak aga diýerler saňa, ondan bize ýeňil bolar ýaly, düşen pajyňy alyber.

— Haý, ynanmadyňyz-ow — diýip, hat ýazyp, dilinden hat berip, «sizden kyrk ýyldan soň paç soraryn» diýip, möhürini basyp berdi.

Kerwenbaşy: «Bizi hudaý ýalkady» diýip, ýola rowana bolup ötegitdi. Olar gidensoň Görogly:

— Köse, men hol ýyl bir ýerden gelýäkäm şähri Şirwana gidipdim gerek?

Köse-de düşündi:

— Hawa, gidipdiň, Görogly — diýdi. Ýogsa, hiç wagt gitmedigini bilip dur.

— Şonda oljadan getirýän atymdan bir adama nesýe at satypdym, ýarpy puluny alypdym, ýarsy galypdy. Şu ýyl hasaplap görsek, on sekiz ýyl bolupdyr. Sen kyrk ýigit bilen gala gaýt, men nesýäni öndürüp gaýdaýyn.

— Aý, Görogly, kyrk ýigit galany özi tapmaýamy, men seni uzadyp gaýdaýayn.

Kyrk ýigidi gala gaýtaryp, Köse Görogly bilen tirkeşip ugraberdi. Bir meýdan ýöränsoň Görogly:

— Köse, **uzadandan ýoldaş bolmaz**, sen gaýdyber indi — diýdi.

— Görogly, şu agşam bir ýerde bolaýly, ertir sen aňry, biz bäri bolarys-da.

Agşam bir ýerde boldular, ertir Görogly daň atandan turup, aty eýerläp durka «kyrklara nesihat ber, Öwez jana tälim ber» diýip Köse tabşyrýar. Köse-de hiç indemän Bozdumany eýerläp, öz işi bilen bolup ýör.

Görogly atlanyp ugraberdi, Köse-de yzyna düşüp ugraberdi.

— Köse, sen gal diýilende galaýsaň bolmaýamy? Hany habarňy ber eýse?

— Sen habaryňy ber! — diýdi Köse.

— Meniň habarym, ýaňky aýdan habarym-da.

— Haw, Görogly, ýumruk ýalaklygyňdan zzyňda gezip ýörün, meýdana gideniňde-de zzyňdan galamak. Şähri Şirwanda ýarym şaýy hakyň ýokdugyny bilýän, dogrusyndan geläýseň bolmaýamy ahyry.

Görogly lah-lah gülüp: «Köse, saňa dogrusyny saz bilen beýan edeýin» diýip, bir söz aýdar gerek:

Bir sözüm bar, Saňa mährem,
Men bu gün Şirwana gidýän.
Ülkeden bolmagyn bigam,
Beglerden pynhana gidýän.

Tagtyň üstünde oturdy,
Biziň bilen söhbet gurdy,
Gelgin diýip wada berdi,
Şol ähdi-peýmana gidýän.

Arzym bar ýara ýetmäge,
Çalyp naryndan tutmaga,
Gol salyp, bile ýatmaga,
Gözleri mestana gidýän.

Yşk ýoluna düşen adam,
Ýar ýoluna goýar gadam,
Toý başlapdyr ussa Badam,
Çarh urup, pälwana gidýän.

Görogly aýdar ýandyrmaga,
Ak synany döndermäge,
Nesýeleri öndermäge,
Harmandäli hana gidýän.

BU SÖZI aýdanson, Köse-de mys-mys gülüberdi.

— Görogly, düýn aýdan bolsaň, düýn gaýdardym, men indi gaýdaýyn, Görogly, gaýdaýyn welin...

— Köse, weliniň näme seniň?

— Welimim, Görogly, şu dutarym könelpidir, hezil bermeýär, şol ussa Badamyň özi köp bir çeper ussa diýip eşidýän, şondan bir gurgun dutar getirip ber, başga-da bir-iki agyz buky, ogryn sözüň bar, menem saňa saz bilen beýan edeýin, Görogly — diýip, Köse-de bir söz aýdar gerek:

Görogly beg, bir arzym bar,
Maňa bir ýagşy saz getir.
Ýar diýip boldum intizar,
Ajap gamzaly näz getir.

Gezdim ataňnyň gaşynda,
Külpet galmady başymda,
Bolsun ýigrimi ýaşynda,
Dal gerden, guba gaz getir.

Goç ýigit sen, wagtyň hoşdur,
Nirä gitseň, ýoluň boşdur,
Men bir garry, göwnüm gyşdyr,
Maňa bir bahar-ýaz getir.

Köp külpet serime indi,
Indi meniň işim kyndy,
Kyrk gün boldy öýüm syndy,
Herne getirseň, tiz getir.

Görogly beg, bir at eýle,
Ötenleriňni ýat eýle,
Sapar mähremi şat eýle,
Bize bir näzenin gyz getir.

BU SÖZI aýdanson, Görogly aýtdy:

— Köp ýagşy, Köse, ykbalyňda näme bolsa göri birsiniň-dä — diýip, Görogly sürüberdi, Köse-de gaýtdy. Bir meýdan ýöränsoň, Köse ýene kowup ýetdi.

— Köse, ýene nämä geldiň?

— Ýok, Görogly, gelenimiň sebäbi, ýaňy bir agzyňda «ykbalyňdan görübirsiň diýip gümansyratdyň, şony gümansyratma-da tapsaň-a owadan bir gyz, olam bolmasa, garaz, bir öý eýesi bolsa bolýar, emma boş gaýtma, Görogly.

— Baý, Köse, berk tabsyrýaň-ow — diýip, Görogly sürüp gidiberdi.

Bir ýyldan, iki ýyldan, irde-giçde Harmandäli bir äre barypdyr diýip eşitseň gel, saňa mäkäm gulluk edeýin, diýen Harmandäliniň beren wadasy ýadynda.

Yşka düşen adam, basdy sürdi, ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Birnäçe gün ýöräp, sürüp şähri Şirwana gelip, bir adamdan salgy aldy.

— Haw, dos, ussa Badamyň tamy haýsy?

— Ýagşy ýigit, hol belent çar bagy görýämiň?

— Görýän.

— Şonuň bäri ýanyndaky pessejik tam ussaňky, çar bagam Harmandäliňki.

Görogly gaýym salgy alyp, sürüp gidiberdý. Ussaňka barsaň, bir bahana bilen barmaly. Dutaryny gabyndan çykaryp, eýeriň gaşyna uraga-da bir-iki ýerinden äk açdyrды.

Ussaň dükanyňyň öňüne gelip, özüni sähraýylyga, sadalyga saldy:

— Haý, ussa aga, öýdemisiň haw, öýde bolsaň, salawmaleýkim haw!

Ussa-da: «Bu nä sähraýy zaňnar» diýip, dükanynda dymyp otyr. Köp gygyryp duransoň, ussa-da içerden gygyrды:

— Aýt, meni ker diýip eşitdiňmi?

— Näme boldy, ussa aga?

— Gaty gygyryp, salam berip gelýäsiň-le.

— Gaty gygyryp salam berlende, oglanyň düşýämi, ussa aga, şunuň bilen düşüp habarlaşayyn-da — diýip, güpbe atdan düşüp, atyny daňyp, şakyr-şukur edip, içeri girdi Görogly.

— Ussa aga, salamy bolsa daşarda berdik, gel, bir görüşýli. Meniň şu dutarym bir-iki ýerinden ak açypdyr, şuny jaýly-jaýynda goýup, ýelmäp ber.

— Seniň bu ýerde kesana tutan ussaň bamy?— diýip, elinden gaňyryp alyp dutary, ýapdy diwaryň ýüzüne, dutary para-para etdi.

— Muny nätdiň, ussa aga?

— Muny şeýle etdim.

— Ony beýle etme, ussa aga, ikimiz gardaş bolaýly— diýip, gazykdaky duran ussanyň dutaryny alyp, öz sazy bilen özüne bir söz aýdyp bersin bakaly:

Seni diýip geldim Çandybilinden,

Ussa Badam, gaýyr⁴³⁰, gardaş bolaly.

Sazymny syndyryp, sepil bolmuşam,

Ussa, sazym gaýyr, gardaş bolaly.

Seýran etdim Çandybiliň düzüne,

Gurban olam şägirtleriň gözüne,

Ussam, sadap goýgun dutar ýüzüne,

Ussa, sazym gaýyr gardaş bolaly.

Ussa, sen, ussa sen, daýanma güýje,

Ordaňy göçürüp, gondyryn uja,

Ussa, daýanar men egri gylyja,

Ussa, sazym gaýyr, gardaş bolaly.

Ussa, sen, ussa sen, kylma bahana,

Owazyň düşüpdür jümle-jahana,

Şu gije myhman men gyza, juwana,

Ussa, sazym gaýyr, gardaş bolaly.

Bu ýerden ötendir erenler-pirler,

Gyrata münemde, titreşer ýerler,

Meni tanymasaň, Görogly diýrler,

Ussa Badam, gaýyr, gardaş bolaly.

BU SÖZI aýdansaň, in soňunda Göroglynyň ady geldi. Göroglynyň at-awazasy ýalança dolup galan.

— Aýt, Görogly diýýäsiň ony nirede gördüň?

— Ussa aga, sen häli «nirede gördüňde» gezip ýörsüň, biz Göroglynyň özi bolaýsak nätjek?

— Çardagly Çandybilde Görogly diýen är döräpdür diýip eşidip ýördük, sen şomy?

— Edil şonuň özi men, ussa aga.

—Haý, haý Görogly, «tanymaz sylamaz» diýenleri, hany eliňi al görüşeýli, salawmaleýkim, Görogly aga, asyl senmi Göroglulary, men tanyman otyryn ertirden.

— Haý, ussa aga, indem sylaysaň bolýa-la.

Aý, ussanyň gonjuna gor guýuldy. Ýaňy bir gepinde «şu gije miman men» diýdi, şol gep ussa ýaranak. Ussanyň iki sany şägirdi bardy.

⁴³⁰ Gaýyrmek=Bejermek

— Şony hol dükana eltip, dutaryny derrew bejerip goýuň — diýdi. Ussa ýalandan mürehet⁴³¹ edýär:

— Görogly, bu gije bolmakçymysyň, ýa gaýtmakçy?

— Dutar bejerilse-hä gaýtmakçydyrys.

— Dutaryň-a, Görogly, şagirtler bejerip goýdy.

— Goýan bolsa gaýdaýyn, ussa aga.

— Görogly, «**agaç garrar, guş gonar, adam adama duş bolar**» diýenleri, saý-sebäp bilen gelipsiň bu gije bolaýsaň niçik bolýa?

Ussa açyk bol diýmiýä-de «niçik bolýa» diýýär.

Görogly hem:

— Aý, ussa aga, «tewella, zordan ýaman» diýenleri, bolsak bolaýaýly—diýip, aýbogdaşyny gurup oturyberdi. Ussanyň bir baggoýny bardy.

— Bir çakganrak adam getirip, guzyny derrew soýsun — diýip şagirtlerine buýurdy.

Aýalyna-da:

— Senem çöregi tiz getir — diýdi. Ussa öz içinden:

«Irräkten naharyny bersem tizräk gaýdarmyka» diýip oýlanýar; Ýaňky goýny derisinden çykarandan gazana saldy, aýalam tamdyrdan çörek getirdi. Goýnuň eti baş-alty böküp gaýnady.

— Aý, Görogly, ýüregim syrylyberdi, şu waqt azrak garbanaýly, galanam bişer-dä.

Tabaga bir azrak çörek dograp, ussa çorba guýup getirdi, ikisi aldylar orta,

Görogly bilen ussa Badam gijäniň bir wagtyna çenli dürli ýerlerden gürrüň etdiler.

Görogly Çandybil hakda, kyrk ýigidi hakda gürrüň gozgap, saz bilen olaryň batyrlygyny wasp etdi, gürrüňçiligiň bir ýerinde Köse diýen ýigidine gelinlik üçin gyz gözleýändigini aýdanda, ussa Badam:

—Meniň üç sany gyzym bar seniň ýaly är ýigit bilen guda-garyndaş bolsak ne armanymyz bar, haýsy göwünli bolsa al-da gidiber diýdi.

Ussa uwkalandan soň, Harmandäli bilen duşuşmak üçin atyny idip, naýzany süýräp Harmandäliniň gaşyna ýöriş etdi, gelse garawullar derwezäni bent eden ekeni.

— Ozaldan ýetik ýerimiz, tanyş ýurdumyz, Harmandälä, Görogly geldi diýseňiz, näme diýip derwezäni açmansyňyz diýip hemmäňizi gyrar häli — diýip, haýbat urup, alawagyrdy edip, derwezäni açdyrды.

Içeri girip, Harmandäliniň at goýýan seýishanasynada atyny baglap: «özi gelip äkitmese barmaýan» diýip, eýwanda agdarylyp arkaýyn ýatyr.

⁴³¹ Mürehet= Gel otyr, geç, hödür diýmek

Harmandälem munuň gelşini eşidipdir: «Özi gelmese, menem alyp gaýtman» diýip, özüni gereksiredip otyr.

Görogly tekjäniň ol başyna bir barýar, bäri başyna bir gaýdýar, her mahal bir tyryň-tyryň dutara kakýar, gije ýaryma ýetip barýar, Munuň ýanyna gelýän adam ýok. «B-ä, wadasynda tapylaýmajak boldumyka bu. Gel, şuny saz bilen bir çagyryp göreýin, gelmese, soň habarlaşaryn-da» diýip, dutaryny eline alyp:

Wadasyňa geldim ýaryň,
Aýdan sözi puç boldumy?
Ýetmedimi gül-gülzaryň,
Ýaz günleriň gys boldumy?

Arzym ýetişmez hanyňa,
Gurban bolaýyn janyňa,
Neçün gelmediň ýanyma,
Aýdan sözüň hiç boldumy?

Näzli ýar öýden çykmady,
Ýüzüme gülüp bakmady,
Ýa-da gelenim ýakmady,
Biziň bilen öç⁴³² boldumy?

Görogly beg, geldi gahrym,
Neçün eşitmersiň zarym,
Ýigrimisine ýeten ýarym,
Şunda gelip ýaş boldumy?

ŞEÝLE DIÝIP gygyrýar, il örüzip barýar, Harmandäli çorusyna aýtdy:

— Bar gelsin. Çory gelip:

— Seni bibim çagyryýar — diýdi. Zat bilmedik kişi bolup:

— Bibiň kim seniň?

— Bibim Harmandäli.

— Köp ýagşy, ine, bardyk derrew. Harmandälem: «Bu-ýa gelipdir, ýagşy-ýaman wada-da tapylmak gerek» diýip otyr.

Wadalysy gelen adam, Görogly barmanka haremhanany syrýp-süpürüp, her dürli güllerden goýup, ýorgan körpänem salyp goýup, özem geýnebileni geýnip, dakynabileni dakynyp, haremhanasynda garçgaý guş ýaly dalmyllap otyr. Göroglam

⁴³² Öç=Arly, kineli

dutary ele alyp, ýapynjany egne atyp, ýeke öýliň horazy ýaly bolup, pat-patlap ugrady. Saraýyň işigine gelip, salam berdi.

— Görogly, seniňem dutaryň bar ekeni, biz-de dutar alaly — diýip, dutarlary alşyp, bir-birine garşylykly bir söz aýdýarlar gerek:

Görogly —

Juwan, her jaýy gezer sen,
Naryňdan tutsam, nije olar?
Dönüp habardar bolynçaň,
Biliňden guçsam, nije olar?

Harmandäli —

Bilimden guçsaň duýarlar,
Şirin janiňy gyýarlar,
Eltip çöl ýerde goýarlar,
Gul diýip, satsam, nije olar?

— Gul gelmezmi giden ilden,
Aşyk dönmezmiş bu ýoldan,
Soradym, bermediň gülden,
Bakjaňa girsem, nije olar?

— Ne işiň bar gülüm bilen,
Günüm geçer zulüm bilen,
Ter hynaly golum bilen,
Özum öldürsem, nije olar?

— Aşygy öldürmek sogapdyr,
Göwsüň üsti ajap akdyr,
Her mämäň bize ýaýlakdyr,
Çykyp ýazlasam, nije olar?

— Harmandäli geldi dile,
Sen bir bilbil, gonduň güle,
Men bir sona kölden-köle,
Uçubam çyksam, nije olar?

— Görogly, gezer guş kimin,
Synalaryň kümüş kimin,

Algyr balaman guş kimin,
Dönüp awlasam, nije olar?

BU SAPAR Harmandäli mundan bilgeşleýin ýeňildi, onsoňam aýtdy:

— Görogly, sen bu sapar ýeňäýdiň-ow, öňki sapar geleniňde şu gepiňi tapyp aýdan bolsaň, sen meni ýeňerdinem, alardyňam, emma ikimiziň ýyldyzy duşmandyr, özge mahal gowuşmasa-da şu gije gowuşar—diýdi. Dutary diwara söýäp, Görogly ýorgana özüni oklaberdi.

— Aý, Görogly, ýatjak bolsaň, entek howlukma, men saňa nahar bişirdip otyrn.

— Aý, men nahar şaýymy tutandyryn.

Bir adam ýorganda gujak açyp ýatansoň, özüne gezek geldi, ýüzlerine timar berip, zülplerini darap, ýumşak tirme bilen başyny daňyp, ýüpek köýnek geýinip, Göroglynyň ýanyna geldi.

Görogly bir elini Harmandäliniň goltugynyň aşagyndan geçirip, bir elinem egniniň üstünden aşyryp, çyrmaşyp, çolaşyp ýatyr. Harmandäli oýlandy: «Bir wagty bolanda özem aýrylar» diýip, emma Görogly gaýta durdugyça işdäli ýapyşyp, özüne çekýär. Ahyry Harmandäli:

— Görogly, aýrylarmykaň diýsem, durdugyça bekişýäsiň-le.

Görogly muny kime diýýäsiň hem diýenok, sesini çykarman bugaryp ýatyr. Harmandäliniň özi galjak bolsa, onuň bilen bile galyberýär.

— Haw, Görogly, bu ýandan gün çykyp gelýar, indi aýrylsana.

— Günüň çykanynyň häli soňy şumy?

— Görogly, soňuny-da bilmen, öňüni-de, aýryl.

— Indi gitsem, haçan geleýin?

— Ýok, gelme.

— Bir aý geçirip, bir geleýin?

— Ýok, asla gelme.

— Üç aý geçiribem bir geleýin?

— Gelme, Görogly.

— Gelme, gelme, näme adam ýüz tapan ýerine gaýdyp gelmezmi?

— Bir aýryl, bu geňeşi onsoň edeýli. Görogly aýryldy, atyny eýerläp, Harmandäliniň gaşyna gelip:

— Harmandäli, üç aý geçirip geleris-dä?!

— Görogly, hyzmat saňa hälem artykmaç bolup gitdi, hiç wagt gelme.

— Artykmaç bolsa, peýdasyna ýükläp göterdiber —diýip, sürüp ötägitdi.

Habary kimden al: Gelip Köseden al. «Görogly bu gün, erte bir ýerden çykar» diýip, Köse günde bir mezil, iki mezil öňe çykyp, Göroglynyň geljek ýoluny barlap gaýdyp dur.

Bir gün aýtdy: «Näme galada meniň daýhançylygym galýamy, öňümden çykynça gidibereýin-de» diýip, gaýdyberdi. Bir gün ýol ýöräp, ikilenji günü bir meýdan bilen gelýädi. Kösäniň öňünden bir gara peýda boldy. Köse seredip durdy. Gyraty tanady. «Şu gelýän-ä Görogly-ow, hudaýym, ýagşy-ýaman bir zat äkelyän bolsa ýagşy»— diýip, uruberdi Bozdumana gamçyny, at çapyp, ýoluň her gapdalyna bir çykýar. At çapyp, ýoldan çykmasynyň sebäbi, garanyň ýekedigini, ikidigini biljek bolýar. Görse, ýaňky gara goşa bolup görüldi: «Bir zad-a äkelyär-ow. Hudaým gyz bolsa ýagşy-da» diýýär. Şol gelşine ses ýeter ýaly meýdana geldi. Köse gol gowşuryp, haýkyryp salam berdi. Ýene atlanyp, goşulyşyp sürüberdi. Köse esewan bolsa, Göroglynyň syrtynda bir gyz otyr, tarypyny aýdyp, diýip soňuna çykar ýaly däl, edil garyçgaý guş ýaly dalmynyp dur.

Köse eýesini tanan it ýaly ýallaklap, kä öňüne geçýer, kä gapdalyna geçýär.

— Görogly, seniň kimin goç ýigit, hiç döremez. Menem seni ýoksurdan däldirin, öwez janyňa tälim berip, kyrklaryňa nesihat berendirin.

— Aý, Köse, seniň hiç deňiň-taýyň bolmaz, men ony bilýän.

Bular tirkeşip, gala geldiler. Görogly aýtdy:

— Ozaly atamyň-babamyň geňeşçisi Köse, galyberse öz geňeşçim Köse — diýip, on gije-gündizläp toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňne diýene teňne, serpaý diýene serpaý berip, at çapdyryp, altyngabak atdyryp, bagsy aýtdyryp, toýy sowup, ussanyň gyzyny Kösä berdi.

Toý sowulansoň Görogly:

— Köse, menden ýana kemiň galdymy?

— Ýok, kemim galanak, dünýä durynça sen dur, maksadyňa ýet inim, ýöne birje kemim-ä boldy, inim.

— Köse, näme kemiň bar?

— Bolara-bolmaza aýdyp ýören warsakyň⁴³³ köpdi, meniň toýumda şony aýtmaga ýaramadyň.

— Paý, Köse, saňa şondan şuňa gyz getirip beren adam, warsakyny aýtmaga ýaramazmy, warsakymy boýuň bilen deň edeýin — diýip, bir söz aýdar gerek:

Eý, ýaranlar, halaýyklar,

Bolan göwnüm, bolan göwnüm.

Ýalançy-pany dünýäge

⁴³³ Warsaky= Biderek, boş sözler, bolgusyz gürrüň, ýaňrama. Bu ýerde aýdym, nama.

Gelen göwnüm, gelen göwnüm.

Yşkyň şerabyndan doýup,
Ak ýüzüne zülpün ýaýyp,
Ak göwsun göwsüme goýup,
Gönen göwnüm, gönen göwnüm.

Çekdigim jebri-jepadyr,
Sürdügim zowky-sapadyr,
Ýalan dünýä bi-wepadyr,
Ynan göwnüm, ynan göwnüm.

Görogly, düşdüm keynine,
Hiç kim çydamaz oýnuna,
Harmandäli gyz goýnuna,
Dolan göwnüm, dolan göwnüm⁴³⁴.

BU SÖZI aýdanson: «Inim, maksadyňa ýet» diýip, Köse haremhana ugrap ötägitdi. Bardy haremhananyň işginden, Agaýunus peri: «Geleweri» diýip, elinden tutup, baryp ussanyň gyzy bilen Kösäni elleşdirdi, ýorganlaryn saldy. Göroglynyň ýüzüne bakyp ýylgyryp, bileje gaýdyberdi. Ussanyň gyzy bilen Köse myradyna ýetip ýatybersin.

⁴³⁴ Şu bölümiň başga bir nusgasynda Görogly ahnry Aşyk Aýdyňnyň kömegi bilen Harmandäliniň hemme şertini bitrip, ýeňip, ony özüniň Handan batyra diýen ýigidine alyp berýär.

XII

GÖROGLY HEM BEZIRGEN

Görogly Agaýunus bilen agzybir ýaşansoň, perizadam öz ýan ýoldaşyny sylaýardy.⁴³⁵

Günlerde bir gün Görogly öz kyrk ýigidi bilen awdan-şikärden dolanyp geldi. Agaýunus Göroglynyň öňünden çykyp, hemişekisi ýaly onuň atyny tutdy. Soňra ony gujaklap atdan düşürdi, aýagyny ýere degirmän, haremhanasynyň içinde oturtdy: «Görogly, sen gök çay içermiň, gara çay içermiň, gant ezip içermiň, nabat ezip içermiň?» diýip, onuň daşyndan pyr-pyr aýlanyberdi. Munuň hoşamadyna Görogly ýene birneme çişiberdi. Agaýunus: — Alla, Görogly, sen meniň şujagaz hoşamadymam götermediň-ow! Gaýta ýene çişmäge aýlanyşdyň — diýdi.

Görogly:

— Haý, Agaýunus, men çişmän kim çişsin? Gyrýan, çapýan, äkelýän. Garaçygyma, eňegime kakylman ýörün. Bu erkana sähranyň erkana ogly men. Ýöne seniň maňa çişýäsiň diýip aýtmaň dogrumy?—diýdi.

Agaýunus hem:

— Görogly, meniň günämi ötseň, saňa üç-dört agyz sözüm bar! — diýdi.

— Aýt, öteýin!

⁴³⁵ Gurbannazar Artykowiň ýazyp beren golýazmasy, bagşy Akjagül Myradowanyň aýdan nusgasy esasynda bu dessana käbir goşmaçalar girizildi. (Awtorlar)

- Ötseň, saňa nirde bir Harmandäli ýaly gelin barka diýip, gözläp ýören adam diýerler. Saňa är diýmezler, ärjagaz diýerler!
- Haý, seniň aýdýan gürrüňiň näme, menden başga är görýän ýaly-la? Bizden başga ýalançyda är bolmaz! — diýip, Görogly: «Bu zaňnar menden gaýram är küýseýän bolmasyn?!» diýip, murtuny towlap-towlap goýberdi.
- Görogly, murtuňy towlap, özüňe bat berme, hiç kimden artyk iş bitiren dälşiň!
- Meniň bitirmedik işim ýokdur, ýalançyda armanym bolmaz.
- Bitiren işleriňi habar ber, eşideli!
- Ine, meniň bitiren işlerim! — diýip, Görogly sazyny goluna alyp, bir söz aýdar boldy:

On sekiz arçyn⁴³⁶ at mündüm,
 Atdan armanym galmady.
 Niçe gerçeklerni tutdum,
 Tutdum, armanym galmady.

Serdar bolup, ýol başladym,
 Derbentden ylgar taşladym,
 Çapdym, bedewler goşladym,
 Çapdym, armanym galmady.

Söweş günü guýruk işdim,
 Dag-dere, deňizden aşdym,
 Duşman bilen gylyçlaşdym,
 Ýykdy, armanym galmady.

Ysgaýyp gyzyl gülünden,
 Sormuşam şirin dilinden,
 Şähdi-şeker ak golundan
 Içdim, armanym galmady.

Çillekeş ner kibi mesdim,
 İşim söweş, duşman kasdym
 Gany, görsem, üstün basdym,
 Basdym, armanym galmady.

Ylgar etdim uzak gije,

⁴³⁶ ⁴³⁶ Arçyn=0, 71 metre barabar rus uzynlyk ölçegi.

At ýallaryn guça-guça,
Bu jany oka, gylyja
Tutdum, armanym galmady.

Birniçe sürdüm döwrany,
Janda goýmadym armany,
Gylyç urup, ýow⁴³⁷ ganyny,
Dökdüm, armanym galmady.

Goçaklarym bilen ýördüm,
Ýigitlik möwsümin gördüm,
Gyrat münüp, döwran sürdüm,
Sürdüm, armanym galmady.

Ömrüm ötüp, galmaz baky,
Keş edip ýakyn-yraky
Ylgardan Şirwan-Şamahy
Ýördüm, armanym galmady.

Çandybilden at gaçyrdym,
Ýedi pilden ok geçirdim,
Beglere şerap içirdim,
Içdim, armanym galmady.

Adym çykdy giň jahanda,
Batyr ärler çohdur şonda,
Ýigitlerim bar bir ýanda,
Sürdüm, armanym galmady.

Köpler bilen söweş etdim,
Jeň bar diýse, durman gitdim,
Çillä mündürüp ýaý atdym,
Atdym, armanym galmady.

Tylla jyga galpaklysyn,
Başy samyr telpeklisin,
Görogly aýdar, gulpaklysyn
Söýdüm, armanym galmady.

⁴³⁷ Ýow=Duşman

Görogly sözünü tamam etdi. Agaýunus:

— Görogly, «söýdüm, armanym galmady, tutdum, armanym galmady!» Bu hiç kimiňkiden artykmaç iş däl. Seniň çapyp, urup «alaý» diýip taşlan dünýäni göremok. Görogly, men saňa äriň nyşanyňy aýdaýyn. Är diýeniň boýlary minara kimin, kelleleri kümmez kimin, agyzlary ojak kimin. dişleri kürek kimin, sakgallary kelle urlan söwüt kimin bolsa gerek. Seniň ýaly üç-dört adamam onuň bilen gürrüňleşip otursa gerek.

— Aý, Agaýunus, şol aýdýan äriň, birmahal ötüp gidenmi ýa häzirem bar adammy?

— Bar.

— Nirede?

— **Sal-salyň neslinden bolan Akbeg ogly Bezirgen** on sekiz ýyldan bäri üstüni basyp söwdagärçilige geçip dur. Sen är bolýan bolsaň, ondan paçyňy almazmydyň? Sen beýle mert bolýan bolsaň, bar, şondan habar tut, şolar ýaly mertler bilen güýç synanyş, göwnüň ýetse, onuň bilen dogan okaş, olam özüň ýaly ýeke ýigitdir!

— On sekiz ýyl bäri şonuň o ýana-bu ýana ötenini bilip, näme üçin maňa aýtmaýasyň!

— Aýdamda eliňden bir iş gelýän bolsa, ine, aýtdym! — diýýp, Agaýunus Görogla Bezirgeni habar berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Indi menden habar alsañ,
Dur-ha, Görogly, Görogly!
Bezirgenden biler bolsaň
Bar-ha, Görogly, Görogly!

Bezirgeniň özi mertdir,
Mertlere merdem ýigitdir,
Görogly, sen atyň ýortdur,
Bar-ha, Görogly, Görogly!

Ugra adamyň, merdine,
Gürjüstanyň, şir-gurduna,
Sapar aýnyň on dördüne,
Bar-ha Görogly Görogly!

Mes bolup özüňden gitme,
Çöl ýerde syýasat etme,
Muhannesiň pendin tutma,
Bar-ha, Görogly, Görogly!

On sekiz ýyl ötýär paçsyz,
Sen görünyň ondan güýçsüz,
Güýç synanşgyn, bolgun öçsüz,
Sur-hä, Görogly, Görogly!

Ony görmän sen lap urma,
Özüňden hem asgyn görme,
Gelip meýhanaňa girme,
Bar-ha, Görogly, Görogly!

Namart bolup, ýolda galma,
Gaýdyp meýhanaňa gelme,
Ony özüňden kem bilme,
Bar-ha, Görogly, Görogly!

Ýalancıda bir ady ýok,
Nala tartsa, perýady ýok,
Özüň kimin zürýady ýok,
Bil-hä, Görogly, Görogly!

Sen bu gün etme gümany,
Diliňden goýma senany,
Akbeğ oğly Bezirgeni,
Gör-hä, Görogly, Görogly!

Atyňy mün-de, joş eýle,
Garyp göwnüňi hoş eýle,
Erkek bolsaň, söweş eýle,
Bar-ha, Görogly, Görogly !

Geler ýolunda sen ýatsaň,
Onuň bilen söweş tutsaň,
Asgynlygna boýun etseň,
Är-hä, Görogly, Görogly!

Görogly, eşitgin merdi,
Tirkişinde, uç ýüz nerdi,
Agaýunus habar berdi,
Sür-hä, Görogly, Görogly!

Görogly Agaýunusyň bu sözüni eşidip:

— Aý, Agaýunus, salgy bermän-ä bildiň, duş etmäni bilseň! — diýdi.

— Salgy beren adam duş hem eder — diýip, Agaýunus jady dogasyny okap, dyrnagyna gözläp:

— Sapar aýynyň üçi güni ýa dördüni geçýä, Görogly — diýdi.

Görogly bu habary eşidip, meýhanasyna geldi.

— Köse, bir gep bar!

— Nä gep bar, Görogly?

— Akbeg ogy Bezirgen on sekiz ýyldan bäri üstümüzizi basyp, söwdagärçilige ötüp duran eken. Onda on sekiz ýylky paç bar eken, Köse!

— Ony kimden eşitdiň, Görogly?!

— Agaýunusdan.

— Görogly, sen özün meniň diýenimi etmeýäsiň! Meniň diýenimi etseň, şu perizadyň sylagyny, hoşamatyny ýetirip dursaň, her wagtrak şeýle gowy habar tapyp berýä, sen onuň ýanyna barmaýasyň.

Görogly Gyratyny eýerläp, kyrk ýigidi bilen ugramakçy bolanda, Agaýunus bilen hoşlaşyp, bir gazal aýtdy:

Biz ugradyk Bezirgene,
Agaýunus, hoş gal indi!
Bezirgen geçýän e,
Ugradyk biz, hoş gal indi!

Görüşýänçäk hoş galawer,
Her zaman ýada salawer,
Gelmesem, habar alawer,
Agaýunus, hoş gal indi!

Galgyn, meniň süýji dilim,
Ter açylan täze gülüm,
Pata ber, açylsyn ýolum,
Agaýunus, hoş gal indi!

Görogly diýr, men gider men,
Ärlerçe göreş eder men,
Gör, Bezirgeni näder men,
Agaýunus, hoş gal indi!

Görogly, bu sözüni tamam etdi. Agaýunus:

— Eý, Görogly beg, sen baryp Bezirgen bilen güýç synanyssaň, synanyş, emma gaýtjak wagtynda onuň bilen dogan okaşyp gaýt! Sen-de bir ýeke ýigit, ol-da bir ýeke ýigit. Öňküleriň aýdany: «**Iki el birigip ýüz ýuwar**». Eger-de siziň güýjüňiz birikse, dünýäde garşyňyza çykyp biljek ýow bolmaz. Emma sen ony aldap, ogryndan dagy bir zeper ýetirjek bolma! — diýdi.

— Bolýa, men seniň aýdanyňdan çykmaryn — diýip, Görogly baş egdi.

Görogly Gyraty seýishanadan çykaryp, ýalaňaçlap, sypap-sypap, gaşap-garbab, zerteň-zeberteň eýerläp, guşgun alagaşsyny dakyp, içeri girip, geým-gejimlerini egnine geýip, egri gyljyny bilinden asyp, sary ýaýy egnine ildirip, sagdaklary hatara gysdyryp, öňünden-ardyndan goşa hanjary urup, çakmagy telpegi başyna geýip, tylla nally ädigi aýagyna dartyp, otuz iki tüýsli uruş esbasyndan göterip, naýzany gapdalyndan kese taşlap, Gyrate galyp bolup, Sapar kösani baş edip, kyrk ýigidi öňüne salyp, atlanyp çykyp gidiberdi.

Gelip bir dagyň geçidini saklap ýatybersinler.

— Köse, sen kyrk ýigit bilen şu ýeri saklap ýat! Men ýeke özüm derýaň güzerini saklaýyn, ondan geçäýmesin.

Görogly Gyraty bu ýerde goýup, bir palanly ýabyny münüp, derýaň güzerini saklap ýatybersin.

Iki agyz sözi Bezirgenden eşideliň. Bezirgen bir gün üç ýüz neri gymmatbaha matalardan ýükläp, Gürjüstan ýurdundan söwdagärçilige gaýtmakçy boldy. Emma bir aýal dogany bardy, adyna **Aýsoltan** diýerdiler. Aýsoltan bu gün agşam ýatyp, bir düýş gördi. Düýşünde asmandan bir gara guş gelip, başynyň jygasyny kakyp alyp ötägitdi. Oýanyp, agasynyň ýanyna bardy. Görse, ol üç ýüz neri gymmatbaha matalardan ýükläp, ugrajak bolup dur. Aýsoltan agasyna ýalbaryp, şeýle dileg etdi:

— Aga jan, şu saparky söwdany goý! Men bir ýaman düýş gördüm—diýdi. Onda Bezirgen:

— Bahar aýynyň belli düýşi bolarmy? Arwahdyr, jyndyr, oýnap ýörendir seni — diýdi. Aýsoltan, her näme-de bolsa, gören düýşüni beýan edip, bir gazal aýtdy:

Aga jan, ýatyrdym bir ahwal gördüm,
Janym agam, gitme uzak ýollara!
Ýüregim ýaryldy, tisingdim, turdum,
Arkadagym, gitme uzak ýollara!

Mundan gitseň, girip dagy-daşlara,

Bilmen, ne söwdalar düşer başlara,
Rehm et gözümden akan ýaşlara,
Janym agam, gitme uzak ýollara!

Mundan gitseň, Araz çaydan aşarsyň,
Çandybilde Göroglyga duşarsyň,
Bil tutuşyp, aşagyna düşersiň,
Arman bolar, gitme uzak ýollara!

Arzrum dagynda ýagmyrlar ýagar,
Menewşeler kaddy-biliňi eger,
Ýaýyň oky eziz teniňe deger,
Arkadagym, gitme uzak ýollara!

Aýsoltan diýr, aklym dargady, çaşdy,
Başyma ne söwda geldi-de geçdi,
Jygamy garaguş aldy-da gaçdy,
Janym agam, gitme uzak ýollara!

Aýsoltan bu sözüni tamam etdi. Aýsoltan köp ýalbardy, Bezirgen az eşitdi. Agasy diýenini etmänden soň, Aýsoltan aglap-eňrärp, tylla desseli gazmany ak synasynyň üstünde goýup, agasyna garap, ýene baş keleme söz aýtdy:

Mundan gider bolsaň, jan ýalňyz agam!
Didar kyýamata galsa, neýlär men?!
Hasratyňdan aglap, tutar men matam,
Läşiň çöl içinde galsa, neýlär men?!

Gapdalynda bardyr Sapar belasy,
Onuň ýoldaşydyr Handandyr ady,
Kyýamatlyk ogly Öwez zürýady,
Daşyň alyp öldürseler, neýlär men?!

Aga, gider bolsaň Türkmen iline,
Gylyç urar seniň näzik biliňe,
Haýpy gelmez seniň şirin janyňa,
Bagtymyza gara çekse, neýlär men?!

Aýsoltan gyz aýdar, ýekedir başym,

Hasratyňdan akar boldy gözýaşym,
 Ýamandyr ahwalym, şu gören düýşüm
 Aýsoltana kysmat bolsa, neýlär men?!

Aýsoltan bu sözünü tamam etdi. Bezirgen onuň aýdanyňa-diýenine gulak asman, Gürjistan ýurdundan çykyp gaýdyberdi. Az ýöräp, köp ýöräp, aw awlap, gulan kowlap gelerdi. Şol gelşine, Bezirgen, Göroglynyň üstünden geldi. Daňa ýakyn göýä dagyň ýarygyndan çykan ýaly kerwen sesi geldi. Gün çykdy, Bezirgen göründi. Gözlese, üç ýüz ineri biri-birine tirkäpdir. Dört ineri biri-birine zynjyr -bent edip çatypdyr. Üstüne altyn tagt taşlap, jülgäni ses bilen dolduryp gelýär. Mundan Göroglynyň howalasy basylyp, şatyr-şatur ýabydan düşüp, ýabyny kowup goýberip, bir hyşanyň ýanynda bukundy.

Bezirgen bärsinden baryp, inerleriniň toýnuklaryny ýazdyryp, ýüklerini düşürüp, inerlerini ota-suwa kowup goýberip, ketde⁴³⁸ howuz ýaly bir çukur gazmaga aýlanyşyberdi. Görogly ony görüp ýatyr. «Artykmajrak ýüki bar-ow, ýaramaz düýesi dagysy bar bolmaga çemeli-dä. Şu ýerde gömüp gitjeg-ow. Bu gömüp giderem welin, agtaryp alyp: «Agaýunusyň ýanyna baryp: «Ine, pajymyzy almadykmy? diýerin» diýip ýatyr. Görogly görse, Bezirgen ol howuz ýaly çukury ojak üçin gazyp ýören eken. Onuň on sekiz gulakly gazany bar eken. Ol asyl sähel-mähel ojaga sygarly däl. Şony ataryp, çekek bilen derýadan suw alyp, dolduryp, ok-ýaýyny alyp: «Keýik-gulan tapylmazmyka atyp iýer ýaly» diýip, o ýana, bu ýana söltüldäberdi. Şol gezip ýörşüne oňa başga aw gabat gelmän, Göroglynyň ýaňky ýabysy duçar geläýse nätjek. Ýabyny tutup, gaňragada basyp, damagyny çalyp, bölüşdirip saldy gazana. Ýakyberdi ody. Baş-alty gezek gaýnandan soň, çalarak bişen mahalynda howlugyp, bilinden gamany sogrup alyp, somma-som hanjar bilen göterip, gazandan agzyna taşlamaga aýlanyşdy. Damaklary gulkuldap, aňry düşeni jüňk edip düşýä. Doly bir ýabynyň etini iýip, çorbasyňy içip, meýdandan inerlerini äkelip, owlak-guzy göterýän ýaly, inerlerini derýadan göterip geçirmäge aýlanyşdy. Onsoň ýüklerini geçirmäge aýlanyşdy. At ýüzdürýän derýanyň kä ýeri uýlukdan, kä ýeri uýat ýerini ýa ýapýar, ýa ýapanok. Bu ýanyna geçirip ýüklerini urup, inerlerini tirkäp ýola rowana bolup gidiberdi.

Görogly: «Meniň Göroglydygymy nä bilýär şu. Şunuň bilen baş-alty agyz gepleşip galaýyn-la!» diýip, bir mahaldan soň hyşanyň aşagyndan çykyp:

— Aý, Bezirgen aga, salawmaleýkim, bəri dur! — diýdi.

Bezirgen ineriň owsaryny burup durdy.

— Ine, durduk, han ogul, habaryňy ber!

⁴³⁸ Ketde=Uly, beýik (özbek türkçesinde.A.G)

- Bezirgen aga, meni Görogly agam iberdi.
— Näme diýip iberdi?
— «On sekiz ýyllyk paç boýnunda bardyr. Özünden bilip bu ýyl getirip berer, geljek ýyl getirip berer diýip, tama edip ýatdyk. Ol tamamyz-a Bezirgen-den çykmady. Şol pajy bersin diýip, meni agam ýollady» diýip, baş keleme söz aýdar boldy:

Bu ýollardan näçe gezek geçipsiň,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!
Bu ýerleriň süýji suwun içipsiň,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Araz derýasyndan köprüsiz geçdiň,
Bilmeýin gelipsiň, sen merde duşduň,
Ajaj şerabyny sen bu gün içdiň,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Dag üstünden iner, Gyrat astynda,
Sansyz leşger durabilmez kastynda,
Düýrme gylyç oýnar ganyň üstünde,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Çandybiliň Göroglysy bellidir,
Sözleşende şahdi-şeker dillidir,
Ýaşyny sorasaň aýny ellidir,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Duman turar ýyldyz dagyň başynda,
Kyrk ýigidi bardyr degre-daşynda,
Dälimejnun, Gyraty hem gaşynda,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Aklyň çaşyp geldiň Çandybiline,
Neneň aýak basdyň merdiň ýoluna,
Indi düşdüň Göroglynyň eline,
Göroglajyň bergin, Bezirgen!

Dag üstünden geler, seri ellidir,
Sözleşende ýetmiş iki dillidir,
At-owazy külli äleme bellidir,

Göroglyň pajyňy bergin, Bezirgen!

Görogly diýr, belent dagyň pestinde,
 Seniň bilen garpyşmanyň kastynda,
 Gylyç oýnar bu gün seniň üstünde,
 Görogla pajyňy bergin, Bezirgen!

Görogly sözünü tamam etdi. Bezirgen:

— Aý, han ogul, hepdelik, on günlük ileri ýanyndan, gaýra ýanyndan sowlup geçýädim hemişe. «Şu ýyl bagtyma näme bolsa göreýin» diýip dogrulap geldim. Paç gerek bolsa, agaň özi gelip alsyn! — diýdi.

— Görogly agam bir ganhor adamdyr, mendenjik berip goýber-aý!

— Sen Göroglynyň nämesi?

— Men-ä ýylky çopany.

— Görogly bilen uruş edenimizde, seniň ýaly adam arada ölüp galar, ýok bol!

Görogly içinden: «Şunuň güýjüni bir synaýyn-la» diýdi.

— Bezirgen aga, ine Görogly agamyň Ysphyhandan getiren sary ýaýy şu. Muny başga adam çillä mündürüp, atyp bilmeýä. Özem gaty agyr. Şu ýaýy çekseň-ä, agam bilen güýjüň deň gelýä. Bolmasa-da derrew düşüp, paçy sanaber!

— Alyp ber bu ýana ýaýy!

Görogly ýaýy onuň eline alyp berdi. Bu ýaýda bir doga bar. Şol dogany bilen adam çekýä. Bolmasa, kyrk äriň güýji birikse-de çekebilmeýä. Bezirgenem bilýän ekeni muny. Dogasyny okap, ýaýy şatyrdadyp çekiberdi. Iki başy eplenip, bir-birine ýetip gelýä ýaýyň.

Görogly:

— Aý, Bezirgen aga, agamyň töhmetine goýduň, taşlaweri ony bäri! — diýdi.

— Aý, agaň özi gelende, alar-da — diýip, Bezirgen ýaýy hataba⁴³⁹ gysdyraýdy.

— Bezirgen aga, meniň elimden ýaýymy alma!

— Alanda nädýä?

— Edil häzir Görogly agam kyrk ýigidi bilen geler. Saňa aýdar: «Zaňnar Bezirgen, goç ýigidiň atyna, ýaragyna öldürüp eýe bolarlar. Her gezip ýören gullukçyň elinden aldap ýarag alanyň toprak başyna!» diýip aýdar. Sen muňa gep eşitseň gerek?!

— Dogry aýtd-ow, bu, al-ow ýaýyňy! — diýip, zyňyp goýberdi.

Görogly ýaýy aldy-da gaýdyberdi. Geldi ýigitleriniň ýanyna. Köse:

— Görogly, aždar gördüňmi, şir gördüňmi, ganyň gaçypdyr-da! Hany ýaby?! — diýdi.

⁴³⁹ Hatap= Howudyň ön tarapynyň üstünden goýlup berkidilýän, toýnuk şekilli dört bölek agaç.

— Köse, ýabydan-da geçdik, aždar-şir görençe-de bolduk. Aman-sag gaýdyberenden gowusy ýok. Köse! — diýip, ýigitlerine garap, baş keleme söz aýtdy:

Beglerim, derýa boýunda
Men Bezirgene uçradym!
Bisähet sapar aýynda,
Men Bezirgene uçradym.

Çaýdan geçdi aýagy,
Galkana meňzär gulagy,
Döwlere meňzär syýagy,
Zor Bezirgene uçradym.

Nerlerin çaýdan ötüren,
Kyn işi aňsat bitiren,
Akyl-huşumy ýitiren,
Men Bezirgene uçradym.

Näler berk etdim çaýymy,
Ýat edeýin hudaýymy,
Syndyrypdy tas ýaýymy,
Men Bezirgene uçradym.

Beýhuş bolup ýatyp-turdum,
Haknyň ajap işin gördüm,
Ajaýyp bir adam gördüm,
Zor Bezirgene uçradym.

Ýükün derýadan ötürdi,
Bir merdiň işin bitirdi,
Nalyşyn alla ýetirdi,
Är Bezirgene uçradym.

Üç ýüz neri bar goşunda,
Altyn gupbasy başynda,
Bezirgen otuz ýaşynda
Ýaş Bezirgene uçradym,
Elimden aldy geregim,

Gorkuzyp ýardy ýüregim,
Bilebilmedim deregim,
Zor Bezirgene uçradym.

Ömrüm guşun tutabilmen,
Üstün basyp ötebilmen,
Waspyn aýdyp ýetebilmen,
Men Bezirgene uçradym.

Bu dünýäde ömür sürüp,
Ýagşy-ýaman baryn görüp,
Zor görmedim şunça ýörüp,
Är Bezirgene uçradym.

Geliň, begler, näden ýagşy,
Bir maslahat eden ýagşy,
Görogly aýdar, gaýdan ýagşy,
Zor Bezirgene uçradym.

Görogly bu sözi aýdanson, Köse aýtdy:

— Görogly, sen ähtiýaçly ýigid-ow. Bir ýerde gorkaklygam gerek bolar diýip, öwrenip goýaýaň-ow! — diýdi

— Köse, gorkaklygyň işi däl, aman-sag gaýdandan gowsy ýok!

— Munuň atasy Adybeg soltana-da hyzmat edip, şular ýaly agzymyz aşa ýetende, onuňam bir gep tapaýmasy bardy — diýip, Köse Öwez jana gep makullady.

— Öwez jan, bu seniň diýeniňden çykmaýa. Şuny bir atar. Bular ýaly olja, bular ýaly mal är ömründe ýa bir sataşýa, ýa iki sataşýa. Şuny bir almaň alajyny edeýliň!

Öwez jan gelip, Görogla arz etdi:

— Aga, şuňa, her zat bolsa-da, bir atlanaly!

— Aý Öwez jan, gaňryşa tutýasyň⁴⁴⁰! Atlansagam-a atlanarys welin, ol el bermez.

Görogly kyrk ýigidini alyp, ýoluna çykyp gidibersin. Gelip Bezirgeniň öňüni gabatlap, bir güzer saklap ýatybersinler. Gijäniň içinde Bezirgeniň «haýt» diýen sesi Kösäň gulagyna degiberdi.

— Görogly, aždar barmy, şir barmy, bir ýakymsyz towuş⁴⁴¹ bar-la?!

— Bezirgeniň towşy bu, Köse!

⁴⁴⁰ Tersleşmek, gepi terse sowmak.

⁴⁴¹ Towuş=Zaryn, geň ses.

— Oho, towşy nebela eken-ow!

Gün çykdy, Bezirgen göründi. Kösede ony gördi.

— Görogly, bu şunuň kaddy-kamaty, ýasalşymy ýa ol çadyr gurap gelýämi?!

— Ýasalşy, Köse.

— Alla, Görogly, aýdanyňça bar eken. Görünmän gaýdybersek näderkä hälem?!

— Zaňnar Köse, ozal aýdanymda näme gulak asmaýaň?! Indi **düýä münüp hataba bukjak bolýamyň?** Indi munuň gözüne görnüp gaýtساň, indiki sapar galanyň içinden geçip, inerlerine garnyňy basdyryp geçer. Sürüň, munuň bilen bir ýanly bolmak gerekdir! — diýip. Ýňdaryp ötägitsinler.

Bezirgenem gördi bulary. Ol: «Ýaňky ýylky çopanyny öldürsem boljak eken-ä, baryp habar beripdir. Gel her zadam bolsa bagt işidir-dä» diýip oýlandy. «**Işiňi ýamana san, ýagşy çyksa ykbalyňa**» diýenleri. «Bilip bolmaz, ajalym ýetip öläýsem, ýoluň üstünde läşim serlip galmasyn» diýip, ineriň owsaryny Arzrum dagyna garşy aýlaberdi. Görogly onuň garşysyna geçip: «Ýol munda, sen nirä barýasyň?» diýip, sazyny goluna alyp, Bezirgene garap, baş keleme söz aýtdy:

Sabaýyn⁴⁴², sowuldyň ýoldan,
Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!
At salaryn sagy-soldan,
Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Men bir şa men, täjim bardyr,
Almaly hyrajym bardyr,
On sekiz ýyl pajym bardyr,
Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Meýdandan goýbermen seni,
Tanaman ötdüňmi meni,
Gel, pajyň ber, ýöri göni,
Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Şu gün seniň günüň batar,
Janyň jähenneme ýeter,
Bogazyňdan peýkam öter,
Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Naýza sanjylar janyňa,

⁴⁴² Sabaýyn=Saba bilen, säher wagty.

Hossaryň gelmez ýanyňa,
 Tagtyň boýalar ganyňa
 Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Atdan duşsem, ýaman bolar,
 Gutulmagyň güman bolar,
 Demir donlar weýran bolar,
 Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Görogly beg, dünýe erkdir,
 Han Öweze gelen görkdür,
 Arzyrumyň ýoly berkdir,
 Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr!

Görogly bu sözi aýdany bilen Bezirgen kime diýýäsiňem diýenok, gidip barýa, tap **düýelä it üryän ýaly**. Köse:

— Görogly, bu aýdanyňa-ha ol gulak asmady! Şuňa ýamaşgandan: «Pajymy ber!» diýip, gatyрак bir söz aýt! Bers-ä bereni, bermese, basym gaýdaly! — diýdi.

Görogly ýoluň üstünde keserip durup:

— How, zaňnar Bezirgen, meniň gepime näme üçin gulak asmaýasyň?! Meni adam sanynda görýämiň, görmeýämiň?—diýip, paç sorap, bir söz aýdýar. Bezirgenem «Paç bermerin» diýip jogap berýä.

Görogly:

— Men hem geldim Çandybilden,
 Gel, pajym ber, Akbeg ogly!
 At salynar sagy-soldan,
 Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

Bezirgen:

— Sen hem gelseň Çandybilden,
 Saňa mal bermen, Görogly!
 Eliňde abraýyň barka,
 Saňa git diýr men, Görogly!

— Çandybilinden bolar men,
 Senden hyrajyn alar men,
 Başyňa oýun salar men,

Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

— Zekat⁴⁴³ derwüşe bererler,
Hudanyň emrin görerler,
Ýamany ýagşa ýorarlar,
Saňa paç bermen, Görogly!

— Kyrk ýigit birden at salar,
Eglendirmeý seriň alar,
Üç ýüz neriň bize galar,
Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

— Kyrk ýigit meýdan işidir,
Gaýgy bilen endişedir,
ýigitler göýä peşedir,
Saňa zat bermen, Görogly!

— Goç ýigidiň bir sözünden,
Gel, gulak tut pyganyndan,
Bolmasa, ber zekadyňdan,
Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

— Allanyň keremi çohdur,
Sagdagymda segsen okdur,
Zekat ýerine hüşür ýokdur,
Saňa zat bermen, Görogly!

— Özüm Görogly bolar men,
Senden pajym alar men,
Basyp damagyň çalar men,
Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

— Goç ýigidiň meýdan mesdi,
Seni öldürmekde kasty,
Bezirgeniň ýeke desdi,
Saňa paç bermen, Görogly!

— Diýr Görogly, soňky sözüm,

⁴⁴³ Zakat: Hywa hanynyň türkmenlerden alan salgydyna zekat diýlipdir. Türkmenler aýry ýurt s;wdigärlerinden “aýak basdy” diýen salgydy alypdyrlar. (A.G)

Gara gana dolar gözüň,
 Gan aglaşar seniň zyň,
 Gel, pajym ber, Akbeg ogly!

— Bezirgen iki sözlemez,
 Ýalan sözlini gözlemez,
 Dogry diýer, hiç gizlemez,
 Saňa paç bermen, Görogly!

Göroglynyň bu sözi aýdany bilenem Bezirgen zat bermedi. Görogly:

— Köse, aýdan-diýenimiz bilen berjek zady ýok munuň! — diýdi.

— Bolmasa gaýdyberýäs-dä, Görogly!

— Ýok, gaýtmag-a bolmaz, Köse!

— Bolmasa, näme iş etjek?

— Meniň etjek işim: ýigrimiden-ýigrimiden iki bölünip, naýza bilen eýerden bir agdaralyň, ýere düşensoň, bir göreli-bakaly. Neriň üstünde el berjek däl bu.

Kyrklar ýigrimiden-ýigrimiden iki bölünip, ýarsy bu ýana, ýarsy ol ýanyna geçiberdiler. Deslap Köse ýigrimi ýigit bilen gygyryp at goýdy. Naýzany ýapyryp ýakyn geliberende, Bezirgen ineriň üstünde gullaryny bir köwlendirdi. Ýigrimisiniň naýzasyny epläp goltugyna salaýdy. Bu ýandan Göroglynyň topary geldi. Muňa-da bir elini aýlady. Munuňam ýigrimisiniň naýzasyny goltugyna aldy. Göroglynyň aty çekdirmän, ineriň ýanyna ýakyn geldi. Bezirgeniňem iki gözi Göroglyda. Ineriň üstünden Göroglynyň üstüne dikine zyňberdi. Derrew atdan agdaryp, aşagyna basdy. Kyrk ýigit basylyp ötägitdiler. Öwez jan at goýup, Kösäniň zyndan ýetdi.

— Aý, Köse, agam galdy-a, atyň jylawyny çeksene!

— Baý, Öwez jan, senem jynly bolupsyň. Şu Bozdumanyň şowlumdygyny häli bileňokmy?

«Arap daňanda» otuz bir taýakda gyzýan Bozduman şol wagtlar şowlum bolupdyr.

— Seýtek gyrma, sen çeksene atyňy!

— Biziň atyň suwlugy çykypdyr.

— Billigimiz, kellekimiz üzülipdir — diýip, her haýsy bir gep tapyp dagap ötägitdiler.

Bezirgen-de Göroglyny astyna salyp:

— Haý, zaňnar Görogly, ertirden bäri: «Pajymy ber, onymy ber, munymy ber!» diýip, ýoluma çykyp, egläp dursuň! Ine, saňa paç! — diýip hanjaryna ýapysdy. Görogly bir görse, Bezirgeniň hanjary bogazyna ýetip gelýär. Görogly çalasyňlyk bilen gapdala çekilip bar güýjüni ýygnap, Bezirgeniň bilinden berk ýapysyp, bir zyňdy welin, ol pil

agdarylan ýaly bolup, honda zyňlyp düşdi. Onýança Görogly gylyjyny çykaryp, gazap bilen Bezirgeniň üstüne howala boldy.

Bezirgeniň ýüz-gözi birhili boldy. Ol:

— Dur, Görogly, saňa bir gep bar! — diýdi.

— Ine, durdum, näme gepiň bar?

— Görogly, men seni öň tanamaýardym, indi seniň güýçli är digiňi bildim. Öz syrymyň hemmesini başdan-aýak aýdaýyn. Gürjüstan patyşasy Leke şa bilen Hüňkär patyşa meni seniň kastyňa ibermekçi boldular. Men seniňem özüm ýaly bir atadan ýeke-ýalňyzdygyňy, seniň gerçek goç ýigitdigiňi eşidýädim. Şonuň üçin men seniň kastyňa çykmakdam ýüz dönderdim. Men ýalňyz başymy ekläp bilmän söwda edip ýöremok. Men maly-mülki nädeýin, men seýri-syýahat edip gezmegi özüme maksat edindim. Şonuň üçinem «Bezirgen» diýen ada eýe boldum. Ine, Görogly, mal gerek bolsa, hemmesini al, maňa mal gerek däl. Emma gorkup berýändir öýdüp göwnüňe getirme, zoram görkezip bilerin. Ýöne senem bir atadan ýalňyz, menem bir atadan ýalňyz, ikimiz kyýamatlyk dogan bolaly!

Munuň mertlik bilen eden gürrüňini diňläp duran Görogly gaharyndan düşüdi. Agaýunus periniň: «Bezirgen bilen güýjüňi synaşaň synaş, ýöne gaýtjak wagtyňda onuň bilen dogan okaşyp gaýt, sen-de bir ýeke ýigit, ol-da bir ýeke ýigitdir» diýen sözlerem güpbe ýadyna düşdi. Görogly:

— Bolýa, Bezirgen, «El eli ýuwar, iki el birigip ýüzi» diýenleridir, ikimiz dogan bolaly!»

— diýip, Bezirgen bilen el alşyp görşüp, dogan boldular. Olar özara eden ähtlerini beýan etmek üçin, ellerine sazalaryny alyp, baş keleme söz aýdar boldular, gör bak näme diýýäler:

Görogly:

— Ýürek bilen bolduk dogan,

Her zaman ýadyňa sal sen.

Sen öler ýerde öler men,

Aýtjak sözüm şu, Bezirgen!

Bezirgen:

— Beren sözümde duraryn,

Dogry sözümi diýerin,

Seniň duşmanyň uraryn,

Arkaýyn bolgun, Görogly!

— Baýyňa bir iş düşende,

Derdiň hetdinden aşanda,
Üstüne gaýgy düşende,
Maňa habar ber, Bezirgen!

— Sensiň meniň zor diregim,
Içimde urýan ýüregim,
Iki dünýäde geregim,
Ýalňyz doganym, Görogly!

— Eý, dost, basym gaýdyp gelgin,
Meýhanama nazar salgyn,
Serpaýdan paýyňy algyn,
Her haçan alsaň, Bezirgen!

— Bildirmez, ol ýol işidir,
Köp eglenmek teşwüşlidir⁴⁴⁴,
Aňyrsy aýyň başydyr,
Dolanyp görüň, Görogly!

— Wadaňda dur, gelmän galma,
Meniň gözüm ýola salma,
Çynym diýdim, ýalan bilme,
Gelmän gitmegin, Bezirgen!

— Aman bolsam geljekdirin,
Meýhanaňda boljakdyryn,
Hezzetiňi biljekdirin,
Arkaýyn bolgun, Görogly!

— Görogly beg, bakar ýola,
Gözün diker saga-sola,
Bir ýörmesem seniň bile,
Karar tapman hiç, Bezirgen!

— Bezirgeniň sözi birdir,
Halypasy güýçli pirdir,
Ýalan sözlemeklik ardyr,
Hökman geler men, Görogly!

⁴⁴⁴ Teşwişli=Howply, oýlansykly

Mundan soňra olaryň ikisi bir ýerde bile oturdylar, çay-nahar edinip, keyplerini kökläp, gürrüňdeş boldular.

Görogly:

— Bezirgen, biz bilen dogan okaşdyň, indi biziň galamyza degmän geçme, biziň galamyza gideli, baş-alty gün biziň hezzet-hormatymyzy görüp, dem-dynç alyp git! — diýdi. Emma Bezirgen ýolundan sowulmany kyn görüp:

— How, Görogly, men her zadam bolsa, ýola çykyp indi gapdala sowulmaýyn! Ýzyna dolanyp geçenimde geleýin, Agaýunus periňe, kyrk ýigidiňe, baş-serpaýym bilen abraýly bolup geleýin — diýdi.

Görogly:

— Bolýa, Bezirgen, ýöne gaýdyp geçeňde geleweri! — diýip, hoşlaşyp, turubermekçi boldy.

Bezirgen:

— Görogly, entek otur birsalym! — diýdi.

Görogly:

— Ýok, Bezirgen, menem özüň ýalydyryn, dünýä talap adam dälidirin, şu günlügi tapsam, ertirliгимi gaýgy etmen, ýöne soragsyz üstümden ötüp-geçip ýörmäňi äsgermezçilik bilip, seniň öňüňden çykyşym şu. Seniň bu mert sözüňden soň, paç almakdan geçdim— diýdi.

Onda-da Bezirgen etmän, baş ýüz tyllany horjuna atdy. Görogly Bezirgen bilen hoşlaşyp, atlandy.

Ýolda ýigitleri Görogla:

— Görogly, seniň Bezirgen bilen dogan okaşanyň gowy boldy! Ol saňa dogan bolmaga mynasyp ýigit — diýdiler.

Habary kimden al? **Zeýnel kempirden!**

Bu kempiri Bezirgen bilen Göroglynyň arasyna duşmançylyk salmak üçin ýörite Hüňkär patyşa tarapyndan iberilipdi. Bu zatdan habarsyz Görogly bir ýerde bir mahal munuň bilen ene-ogul bolup giden. Her wagt oljaly bolanda, Görogly oňa bir teňňe, iki teňňe nas puly taşlap geçýärdi. «Oljam kän bolmasa-da, şuňa birki teňňe taşlap gideýin. Kän wagtdan bäri habar almandym» diýip, kempiriň üstünden sürdi. Bu kempiriň ýagyrynysy hökgi, boýny bükür, iki dyzy gulagyndan geçip duran, özi şor tumsuk, betnyşan, bimaza, şer işi tapsa, haýyr işe dahyl bolmaýady. Adyna-da Zeýnel kempir diýerdiler.

Görogly sürüp geldi üstünden, atyny baglap, salam berip, Zeýneliň çatmasyna geldi.

Kempir amanlyk-esenlik soraşyp:

— Haý, oglum, ýol bolsun! — diýdi.

- Hudaý berse, bol bolsun.
 — Nirden gelyäsiň?!
 — Bezirgeniň üstünden gelyän.
 — Näme iş edip gaýtdyň Bezirgen bilen, oglum?!
 — Bezirgeniň baş ýüz tümen tyllasyny alyp, dogan bolup gaýtdym.
 Şeýle diýeninden kempir hemme ýerlerinden burup-burup alyberdi:
 — Oglum, bagtyň ýatdy diýsene, işiň gaýtdy diýsene, ýurt gitdi diýsene!
 — Näme boldy, ene jan?!
 — Oglum, almasaň, ynjalmaryň! — diýip, on sekiz çarhyň perriginden bir dutary bardy.
 Dutaryny alyp, tarny emjegiň üstünde goýup, Görogla garap, baş keleme söz aýtdy:

Bezirgen ähliniň ykrary bolmaz,
 Gelse, ýurduň, harap eder Bezirgen.
 Onuň ygrarynda durary bolmaz,
 Gelse, ýurduň harap eder Bezirgen.

Çandybile gelse, ahyrzamandyr,
 Indi seniň diriligiň gümandyr,
 Özi duşman, onuň päli ýamandyr,
 Gelse, ýurduň harap eder Bezirgen.

Bir günü geldi ol Çaşdybil ýana,
 Perizadyň aşyk boldy gaýybana,
 Diri ibermegil ol Gürjüstana,
 Gelse, ýurduň harap eder Bezirgen.

Bedewiň harladyp zyndan bargyn,
 Nesibe-tagdyry ýetensoň görgün,
 Özünü öldürip, malyny algyn,
 Gelse, ýurduň harap eder Bezirgen.

Zeýnel kempir diýrler meniň adyma,
 Ol duşman gitmesin göwün şadyna,
 Ýaýyň oky ýeter şonuň dadyna,
 Gelse, perizadyň alar Bezirgen.

Kempir bu sözi aýdandan soň, Göroglynyň göwni bölündi.

- Alla, şeýle bolaýarmyka, ene?!

— Gümansyratma, oglum!

Kyrk ýigit Göroglynyň, göwnüni bölenini bilip: «Men aýtmadymmy-da, men aýtmadymmy?» bolşuberdi.

Görogly kempiriň diýenine gidip, kyrk ýigidi bilen ýamaşgandan kowup gidibersin. Aýlanyp, Bezirgeniň ýoluny gabap ýatybersinler.

Görogly:

— Köse, dogan bolup, göz-görtele gözüne görnüp öldürip bolmaz. Aldaw bilen alma alajyny edeýli — diýip ýatyberdiler.

Adama näme gelse men-menlikden gelýär. Bezirgen-de: «Ýalançyda bir duşmanym Göroglydy. Onuň bilenem dogan bolduk. Indi men inerden ýykylyp öläýmesem, ajal ýok» diýip ineriň üstünde gursagyny şemala tutup uklap gelýärdi. Görogly Bezirgen üçin üç oky jemledi. Bir oky ýaýa doldurdy, bir oky ýaý bilen bile tutdy, bir oky agzyna dişledi. Görogly ýaýa dolduran okuny çekdi-de: «Kempir dogry aýtdymyka ýa nädogry aýtdymyka?!» diýip sägindi. Köse oňa: «Näme säginýäň?» diýdi. Görogly ýaýa dolduran okuny atyp goýberdi.

Bezirgeniň gursagyndan degdi, ol oýanmady. Ýaý bilen bile tutup barýan okuny atdy, o-da degdi. Agzyna dişläp duran okunam atdy üç ok bir ýerden degdi. Bezirgen minara gaýdan ýaly ineriň üstünden gaýdyberdi. Ok ata-ok ata Görogly neriň ýanyna ýakyn baran eken. Şol kelemenläp gelýärkä, Bezirgeniň eline Görogly ýene iläýdi. Gabyr-gubur ineriň astyna saldy. Kyrk ýigit gorkup ötägitdi şarpa-şarpa. Bezirgen Göroglyny astyna salyp, tanaman, baş keleme söz aýtdy:

Bimahal geldiň ýanyma,
Her bir başda ölüm bardyr!
Boýadyň gyzyl ganyma,
Ýalňyz başda zulum bardyr!

Ýyllyz dagda kowup ýeten,
Ýaka bir ýan çalyp tutan,
Doganlyk wadasyn eden,
Görogly atly agam bardyr.

Gijeler dogan aý bolan,
Aty-esbasy şaý bolan,
Uruşda müňe taý bolan,
Aýsoltan diýen uýam bardyr.

Mert bolup meýdanda dursam,
Goç ýigidiň gadryn bilsem,
Ajaj ýetip, bu gün ölsen,
Yzlap geler kimim bardyr.

Armanly öldüň, Bezirgen,
Dogry gelseň, öter men gan,
Bize boldy ahyrzaman,
Orta ýolda kazam bardyr.

Bezirgen bu sözi aýdansaň, sorady: Sen kimsiň?

— Men Göroglydyryn.

— Zaňnar-a, deslapda göwnüme gelipdi, saňa ynanmandym. Şol göwnüme geleni boldy, Görogly, meniň bilen dogan bolanyňa aradan ýyl geçenok, aý geçenok, bir hepde geçenok, ýa bir günem-ä geçenok. Bolsa bir sagat, iki sagat boldy, häli meniň bilen dogan bolup gaýdanyňa. Heý, şu işi adam edermi?!

— Ýok, Bezirgen inim, men seni bilmän, Osmanlynyň söwdagärimikä diýip atdym.

— Bileň-de etdiň şu işi, bilmeseň-de! Görogly, seni öldüreýin diýsem, häli öldirlik tabym bar. Bir şabatda öldürýän seni. Seni öldürenim bilen men dirilmeyän. Meniň boljagym boldy. Ýüzügaraçylyk saňa galsyn! Men şu mertligimde duraýyn. Bir iş etdiň. saňa diýjek sözüm, Görogly! Ýoluň üstünde läşim serlip galmasyn! Ýoldan çykaryp topraga dulaweri! Onsoň-da, Aýsoltan diýen uýam bardyr. Onuň **Garahan döw** diýen ýagysy bardyr. Şoňa peýdaň degip, şol belasyny dep edeweri. Onsoňam, meni taryp edip, bir nama gaýraweri!

Bezrgeniň astynda ýatan ýerinden Görogly bir gazal aýtdy:

Ugrap geldiň Gürjüstanyň ilinden,
Agalar agasy — begdir bezirgen!
Gürjüstan iliniň, hany-soltany,
Daglaryň arslany-şiri Bezirgen!

Bedewiň ugradyp, pelek kastyna,
Bakman ýoluň belendine, pesdine,
At oýnadyp geldim özüm üstüne,
Bizi merde saýmaz, oýnar Bezirgen!

Bady-saba ýeller gelip ösüldi,
Bagrym başy para-para bolup kesildi,

Duşman hilesinden gözüm gapyldy,
Gözüm ýaşy gana döndi, Bezirgen!

Egine geýipdir samyrdan kürki⁴⁴⁵,
Başyna geýipdir bekdaşy-börki,
Görogly beg, doganlygymyň erki
Duşmanlar kast edip, syndy Bezirgen.

Görogly bu sözi aýdanda, Bezirgeniň gözünüň agy-garasy gatyşdy. Görogly üç oky deňine çekip aldy. Ok çykdy, Bezirgeniň jany-da çykdy. Görogly ýerinden turup, beýik depäniň üstüne çykyp, bir aýylganç bagyrdy, ýigitlerini çagyrdy. Bular-da munuň towşuny eşidip:

«Bezirgeni alyp, özi aman-sag galypdyr. Munuň towşy belentden gelýä» diýşip, sürüberdiler. Gelip görseler, Görogly Bezirgeni alypdyr. Köse Bezirgeniň mallaryny dolap bozdumany o ýan, bu ýan çapýa.

Görogly:

— Köse, dogan bolup namartçylyk edip öldürdik. Munuň bize aýdan iki agyz wesiyeti: şu ýoluň üstünde läşi serlip galmasyn! Aňyrraga çykaryp topraga dolaň! — diýdi.

Köse:

— Görogly, sen jynly bolupsyň. Bu eýle-beýle çukura sygýamy? Işini tükedipsiň-ä sen! — diýdi. Köpçülik özüňe belli. Göroglynyň diýenini etmän, Bezirgeniň malyny alyp gaýdyberdiler.

Habary kimden al? Agaýunusdan.

Agaýunus bolan işleriň hemmesini dyrnagynda görüp otyrды. Görogly bir ýerden gelende, gujaklap atdan düşürýärdi. Bu gezegem atdan düşürjek bolup, gaprgasyndan gatyarak gysyberdi. Görogly:

— Haýt-haýt, Agaýunus! — diýdi.

— Näme boldy, Görogly?

— Agaýunus, şu Gyratyň gylgyny bilmeýämiň? Ýolda ürküp ýykdy. Üç-dört gapyrgam dówüldimikä diýýän.

— Görogly, Gyrat üçünde-dördünde ýykman, aýlanyp gelip, sary diş, sary daban bolansoň ýykýamy seni? Bezirgen bilen dost bolduň, dogan bolduň. Şor tomşuk kempiriň diýenine gidip, ähdiňi bozup, ol biçäräni uklap ýatyrka, namartlyk edip atyp öldürdiň, üstüňe ýykyldy, gapyrgalaryň, ana, şonda syndy seniň.

⁴⁴⁵ Kürk=Içmek

Görogly ýer dyrmalap otyr.

— Iň, soňunda seniň ýaly adam şolar ýaly biçäräni şeýder, Görogly! — diýip, Agaýunus baş keleme söz aýtdy:

Sadagaň bolaýyn Çandybil hany,
Bezirgen deý biçäräni neýlediň?!
Gürjüstan ýurdunyň hany-soltany
Bezirgen deý biçäräni neýlediň?!

Sal-salyň neslidir, Bezirgen ady,
Onuň ýüreginde goýduň köp ody,
Atam diýp galmady ýeke zürýady,
Bezirgen deý biçäräni neýlediň?!

Akbeğiň ogludyr, ady Bezirgen,
Onuň ýüreginde goýduň köp arman,
Agam diýip aglap gezer Aýsoltan,
Bezirgen deý biçäräni neýlediň?!

Agaýunus, Jahan patyşaň gyzy,
Dost-dogan bolsun diýp aýtdym köp sözi,
Kör bolsun, örtensin duşmanyň gözi,
Bezirgen deý biçäräni neýlediň?!

Agaýunus bu sözünü tamam etdi. Görogly gamgyn bolup:

— Agaýunus, garaz, bir erbetlik boldy-da! — diýdi.

— Görogly, munuň mal-mülkini galaňa salma! Bütün bir bolup gelse, ertir on bolup çykar. Şu durşuna ýurduna goýber. Bezirgeniň maslygyny-da galanyň ýanynda ýerleşdir, üstüne kümmet saldyr, altyndan tyg dik. Ol kempiri ýene birentek zatlara sebäp bolmanka, syha oturt! Bolmasa seniň bilen kân agzybirligimiz ýok! — diýdi.

Görogly kyrk ýigidiniň ýanyna gelip:

— Köse, biziň ol aýdanlarymyzy Agaýunus etjek däl. «Mallary ýurduna gowşurma alajyny ediň» .diýdi.

Görogly kyrk ýigidinden mallary şu durşuna iberip, Bezirgenem getirip, ýerleşdirip, kümmet saldyryp, altyndan tyg dikdi. Kempiriň saçyndan tutup, yzgydyp-yzgydyp, bir ullakan bazar ýoluň üstünde, köpriniň agzynda syha dikdi: «Her kim şugulçylyk etse, şular ýaly bolýa!» diýip, görene göz, eşidene gulak edip, dik aşaklygyna syha taşlady. Kempiriň jany jähennem bazaryna gitdi.

Geldi Görogly galasyna, Agaýunus:

— Hany, Görogly, bitirdiňmi şol aýdanlarymy? diýdi.

— Bitirdim, Agaýunus.

— Hany, bitiren bolsaň, mertligiňi-namartlygyny indi bir habar ber, eşideli!

— Ýagşy bolar — diýip, Görogly Bezirgeni mert edip, özüni namart edip, perizada garap, bir söz aýtdy :

Sözüm aýtsam, perizadym,
Muzzyr⁴⁴⁶ Görogly men boldum!
Hile ýakdy meniň ähdim,
Namart Görogly men boldum.

Dagystanda kowup ýetdim,
Ýaka birýan çalyptutdum,
Dogan diýip, aldaptadym,
Muzzyr Görogly men oldum.

Duşman tenine ten berip,
Baryp, ýolda gizlin durup,
Eziz jana oklar urup,
Namart Görogly men boldum.

Baş çykarman bu dünýeden,
Duşman sözün unap giden,
Ötülmejek günä eden,
Gandar Görogly men boldum.

Goç ýigitler sürsün döwran,
Bu pany dünýä bipeýan,
Öldüremsoň, etdim puşman,
Namart Görogly men boldum,

Owal-ahyr huda kyldy,
Bir şum kempir sebäp boldy,
Pygan tartyp, kaza doldy,
Gandar Görogly men boldum.

Gepe gidip, göwnüm syndy,

⁴⁴⁶ Muzzur=Hakyna tutma

Ýüregim agzyna indi,
 Bir bigünä ýyldyz süýndi,
 Namart Görogly men boldum.

Bilmedim, etdim, öldürdim,
 Gözümi gana doldurdym,
 Altyn kümmetler saldyrdym,
 Jomart Görogly men boldum.

Hiç takat ýok indi mende,
 Garaşdym, ygtyýar sende,
 Öldür meni uşbu günde,
 Gandar Görogly men boldum.

Görogly, panyga geldim,
 Pany öterini bildim,
 Aýsoltana gandar boldum,
 Ganhor Görogly men boldum.

Görogly bu sözüni tamam etdi. Agaýunus:

— Görogly, gözüň ornuna düşen ekeni... — diýdi.

Bular bu ýerde karar tutup bolubersinler.

Habary kimden al? Kyrk ýigitden.

Olar az ýörip, köp ýörip, ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy, sürüp, Bezirgeniň ýurduna bardylar. Bäri ýanyndan baranlarynda ýigitler:

— Köse, munuň maslahatyny tap! — diýdiler.

— Munuň maslahatyny tapdyk. Meniň diýenimi etseňiz, eliňizi ýüzüňize tutup, uly il bilen aglap baryberiň!

Bezirgeniň saraýyna ýakyn baryberende, kyrk ýigit elini ýüzüne tutup, ses edip bardy.

Indi habary kimden al? Aýsoltandan al!

Aýsoltan: «Bu nä galmagalka?!» diýip, daşary çyksa, agasynyň mallary. Aýsoltan öňünden çykyp:

— Aý, ýigitler, goýuň sesiňizi, beriň habaryňzy! Hany bu mallaryň eýesi! — diýip, kyrk ýigitden sorap, zar-zar ýyglap, bir söz aýtdy:

Gurbanyň bolaýyn eziz myhmanlar,
 Malymyň eýesi — Bezirgen hany?!

Şirin janym bolsun seniň gurbanyň,
Mülkümiň eýesi — Bezirgen hany?!

Agşam ýatanymda birje düşýş gördüm,
O düşüşümden gorkup, tisingip turdum,
Agam, gitme! diýip köp perýat kyldym,
Mallaryň eýesi — Bezirgen hany?!

Men ozal gorkardym gören düşüşümden,
Bilmen, ne söwdalar geçdi başymdan,
Men aýryldym ýalňyz şuňkar guşumdan,
Mülkümiň eýesi — Bezirgen hany?!

Meniň agam bir ýerlerde öldümi,
Saralyban gül meňizi soldumy,
Çöl ýerlerde mazar bolup galdymy,
Janymyň eýesi — Bezirgen hany?!

Gerçek goç ýigitdi dünýä ýüzünde
Gyłaň bolmaz ykrarynda, sözünde,
Bir nyşan galmady onuň zyznda,
Gözümiň röwşeni — Bezirgen hany?!

Aýsoltan gyz diýrler meniň adyma,
Bir ah ursam, älem ýanar oduma,
Zar ýyglaýyp, agam düşer ýadyma,
Başymyň eýesi — Bezirgen hany?!

Aýsoltan bu sözüni tamam etdi. Köse:

— Sen kim?! — diýdi. Aýsoltan:

— Men Bezirgeniň Aýsoltan diýen naçar dogany — diýdi.

— Sen naçar dogany bolsaň biz Göroglynyň kyrk ýigidi. Seniň agaň Görogly bilen dost boldy, dogan boldy. «Dem-dynç alaýyn» diýip, Göroglynyň galasyna bardy. Baş-alty gün bolandan soň, şol ýerde agaňa jüm-jüme diýen kesel degip, kazasy ýetip öldi. Onsoň, Görogly «eltip beriň» diýip, bizden mal-mülküni berip goýberdi. Ynha, agaň mallary, Aýsoltan!

Aýsoltan görse, mal gozgalmandyr. Onsoň, muňa göwä boldy-da duruberdi. Aýsoltan bu habary eşidip, bir nagra çekip, essinden gidip, bir salymdan soň essine gelip, naçarlyk

bilen Kösäniň mekirine aldawyna ynapyp, bir myhmandarçylyk edip, Görogla-da salam aýdyp, bulary ataryp goýberdi.

Köse dagy Çardagly çandybile dolanyp geldiler

— Köse, aman-sag geldiňizmi?! — diýdi.

— Geldik, Görogly!

— Näme gep, näme söz bar?!

— Gep, Görogly hile-mekir bilen-ä mallary gowşurdyk. Emma Aýsoltan diýen bir dogany bar eken. Meniň şu gepim bilen duýman galsa galany, eger duýaýsa, galamyz başymyza zyndan boljak.

— Ýagşy, Köse, gowşuryp gelen bolsaň, alajy bolar-da.

Bular bu ýerde karar tutubersinler. Habary kimden al? Aýsoltandan al!

Baş-on gün geçensoň, ol ýerden, bu ýerden gulagyna sowuk-selkiräk gürrüň degiberdi. Onsoň, galama-gala jar çekdirmäge aýlanyşdy: «Bezirgeniň öz ajalyňa ölenini, adam öldürenini bilýän barmy?» diýip, jarçy gygyrmaga başlady. Muny Aýsoltanyň ýurdunyň ýene bir söwdağari bilýän ekeni. Görogly muny öldüren mahalynda, gapdalyndan görünmän, bukup geçen ekeni. «Sowuk habary aýtmak kyn bolýar» diýip gezip ýören ekeni. Jar çekilensoň, geldi Aýsoltanyň ýanyna.

Aýsoltan ondan agasyny sorap, baş keleme söz aýdar boldy:

Sözle-sözle, gurban bolaý dillere,
Görseň-bilseň, Bezirgenden habar ber!
Soraglap gideýin ilden-illere,
Görseň-bilseň, Bezirgenden habar ber!

Nerleri ýygylp ýanyna geldi,
Ony görüp ahyrzamana boldy,
Bagrym başy bölek-bölek bölündi,
Görseň-bilseň, şol agamdan habar ber!

Agamdan aýrylyp men munda geldim,
Ganatym gyryldy, jül ýeke galdym,
Agamyň ugrunda sergezdan boldum,
Görseň-bilseň, şol agamdan habar ber!

Agamdan aýrylyp, köp mende arman,
Galmady ýürege bir zerre derman,
Aglaman neýlesin ýalňyz Aýsoltan,

Görseň-bilseň, Bezirgenden habar ber!

Aýsoltan sözünü tamam etdi. Söwdagär:

— Aý, Aýsoltan, sen agaňy jar çekdirip sorap azara galyp ýörme. Seniň agaňy Çardagly Çandybilde Görogly pylan dagda atyp öldürdi! — diýdi.

Aýsoltan bu habary eşidip, nagra çekip, essinden gidip, soňra huşuna gelip, ýyglap oturdy. Onsoň, oýlandy: «Köp ýyglanymda, agam gaýdyp gelýämi?» Aýsoltanyň ýurdunyň hepdelik gaýra ýanynda Hind şäheri diýen bir şäher bardy. Onuň hanyna **Garahan döw** diýýädiler. Bu-da Aýsoltana aşykdy. Bezirgenden gorkusyna gelebilmän ýördi. Aýsoltan: «Agamyň ölenini eşitse, bir sagada goýmaz-da meni alar, oňa razy bolanymdan, asmana uçanym ýagşy. Men-de şu ýanda agamyň ganyny ýa alayyn, ýa öleýin» diýip agasynyň kyrk ýigidini ýanyna gelip, kyrk ýigidiň başlygy **Genjime** garap zar-zar aglap, bir gazal aýdar boldy:

Genjim begim, sensiň meniň ýoldaşym,
Taşla meni Göroglynyň ýurduna!
Uzak ýolda, düz meýdanda syrdaşym,
Taşla meni gandarymyň ýurduna!

Niçe daglar, derelerden öteli,
Suw ornuna gan şerabyn ýutaly,
Göroglynyň ajal donun biçeli,
Taşla meni gandarymyň, ýurduna!

Bu pany dünýeden peýan bolmady,
Ýekelikden köp aglady, gülmedi,
Agamdan hiç bir nyşan galmady,
Taşla meni gandarymyň ýurduna!

Aýsoltan diýr, agam bolupdyr pida.
Ýalňyz doganymdan eýledi jyda,
Arym alsam derdim bolardy eda⁴⁴⁷,
Taşla meni gandarymyň ýurduna!

Aýsoltan gyz bu gazaly aýdyp, agasynyň atyndan gowy bir aty getirip, bir gyldan bezäp, eýerläp, özi erkek lybasyny geýip, aty münüp, batyr ýaraqlaryny dakynyp: «Nirdesiň Çardagly Çandybil» diýip, çuw gitdi. Az ýöräp, köp ýöräp, Ýyldyz dagyna geldi. Ýolda

⁴⁴⁷ Eda=Ýerine ýetmek.

agasyň dem-dynç alyp giden ýerini görüp tanydy. Şonda daga ýüzlenip, baş keleme söz aýtdy.

Men çykmyşam Gürjüstanyň ilinden,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!
Meniň bu halymdan habar almady,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

Kyrk gün boldy, meniň agam gelmedi,
Perişan halymdan habar almady,
Ýalňyz ejizäniň göwni bolmady,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

Men bir naçar, özüm ýola çagladym,
Kesip-kesip ýürek-bagrym dagladym,
Ýalňyz dagyny görüp, agladym,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

At ýörütsem Çandybiliň düzünden,
Är-pirler habar almaz özümden,
Gan akdyrsam Göroglynyň gözünden,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

Agam diýip, matamyny baglasam,
Kesip-kesip ýüregimi daglasam,
Ýyldyz dagyny görüp aglasam,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

Aýsoltan diýr, ylgar etsem özüne,
Ganymym tabşyrsam şemşir⁴⁴⁸ demine,
Bir ah ursam, gider ruý-zemine⁴⁴⁹,
Dag, üstüňden ýalňyz agam geçdimi?!

Aýsoltan bu sözünü tamam etdi. Şol gelşine Çandybile ýetdi.

⁴⁴⁸ Şemşir=Gylyç

⁴⁴⁹ Ruý-zemine=Ýer ýüzüne.

Indi habary kimden al? Göroglydan al! Ol Bezirgen bilen dogan bolup, ähdini bozup öldüreniniň hapaçylygy bilen ýatysyna aradan kyrk gün geçiren eken, Görogly Sapar Kösä ýüzlenip:

— Köse, hapaçylykdan köp ýatdyk, guşa-şikäre gideliň! — diýdi.

Görogly kyrk ýigidini alyp guşa-şikäre çykdy. Bir agşam daglykda boldular. Ertesi gün çykanda, ýene atlandylar. Bir mahaldan gün çykardan bir atly görüni. Handan batyr görüni muni. Ol:

— Haw, ýigitler, beýläňizi gözläň, biziň at-owazymyza bu ýandan bir köse ýigit gelýä — diýdi.

Taýmaz beg:

— Ýigitler, biderek geplemäň, özi daglyk, gün çykan mahaly, bu wagtlar Hydyr—Ylýas, Kowus—Kyýas gezse gerek bu ýerlerde — diýdi.

Onda Köse:

— Hydyr—Ylýas, Kowus—Kyýas diýdiň şu owadanlygy bilen bize hudaý berdi muni! — diýdi.

Aýsoltan-da geldi. Atyň jylawyny çekip, salam berip duruberdi. Görogly salamyny alyp:

— Ýagşy ýigit, habaryňy ber! — diýdi.

Şol ýerde Aýsoltan arkasyndan dutaryny alyp, Görogla garap bir söz aýtdy.

Garşym alyp duran ýigit,
Göroglyny bilermi sen?!
Arzym eşit, är ýigit,
Şol zalymdan bilermi sen?!

Ýüregim odun oçüren,
Akyl-huşumy gaçyran,
Agamyň ýurdun göçüren,
Göroglydan bilermi sen?!

Atym meýdana ugratsam,
Bir merdiň etegin tutsam,
Ýa utulsam, ýa-da utsam,
Şol zalymdan bilermi sen?!

Duşmanlarymy güldüren,
Gyzyl ýüzümi solduran,
Ýalňyz agamy öldüren,

Şol zalymdan bilermi sen?!

Aýsoltan diýr, arzy-halym,
Öldürsem, sowumaz janym,
Bardyr Göroglyda ganym,
Gandarymy bilermi sen?!

Aýsoltan bu sözüni tamam etdi. Göroglynyň süňni sowady. Zat bilmedik kişi bolup:

— Aý, ýagşy ýigit, «Aýsoltan diýýärsiň, Görogly» diýýärsiň, sen habaryňy maňa dilden aýt, sen kim?! — diýdi.

— Men Bezirgeniň Aýsoltan diýen naçar dogany.

— «Bezirgeniň Aýsoltan diýen naçar dogany bar diýip eşidip ýördük, şolmy sen, ýagşy ýigit?

— «Ýagşy ýigit!» diýip, kän agzyňy uzadyberme!

— Näbileýin, donly-telpekli, atly-ýaragly bolaňsoň, ýagşy ýigit diýýäs. Aýsoltandygyňy indi bildik. Hany, Aýsoltan, nä jaýly çykdyň?

— Şol Görogly meniň agamy öldüripdir. Şondan ganymy almaga çykdy — diýdi.

Sapar Köse: «Eý, doganym Aýsoltan, atdan düş, çay iç, nan iý! Göroglam tapylar, hiç ýana gitmez, geler — diýdi. Görogly Sapar Kösä garap, gözünü gypyp:

— Köse! — diýdi.

— Hä!

— Biz-ä Görogly bilen kän gepleşmedik. Sen birneme mydy-mydy gürrüň edýädiň? Ol yz çalmaga gidipdi niçe günden gelerin diýipdi? Aýt şony Aýsoltana. Köse:

— Aýsoltan, Göroglynyň kyrk ýigid-ä biz! Görogly agaň bilen dost boldy, dogan boldy. Ähdini bozup öldürdi. Biz-de, onsoň, öýkeledik. Hemişe nirä gitse-de zyndan galmaýadyk. Bize gahar edip, ýeke özi çykyp gitdi. Seniň-de şondan şuna heläk bolup gelşiň, onuň-da öýde bolmyşy — diýdi.

— Niçe günde geljek diýipdir?!

— Olja gyzybersem, altmyş gün, bolmasa kyrk-elli gün diýipdi.

— Altmyş ýyllap ýatyşym şu. Haçan gelse, gelibersin.

Görogly içinden: «Gaçyp, bir ölkä çykmasam boljak däl-ow!» diýdi-de:

— Görogly galasynda bolanda, agaň ganyny alybiljekmi? — diýdi.

— Alabilmesem, agamdan gowumy, ölmäni-hä başararyn!

Aýsoltan barha mert söz aýdýa. Görogly içinden:

«Şunuň güýjüni bir synaýyn-la» diýip oýlandy-da:

— Aýsoltan, Görogly bilen at üstünde naýzalaşamyzda ýaýzanyň ökjesi bilen kä ol meni atdan agdarardy, kä men ony. Ikimiziň güýjümüz deňdi. Ikimiz bir at üstünde naýzalaşsak. Menden güýjüň zor gelse, ýatsañ ýat, tursañ tur, ygtyýaryň! Menden ejiz gelseň, ýatyp-da ýörme, turup-da, dos-dogry gaýdyber zýyňa! — diýdi.

— Gel bäri! — diýip, Aýsoltan taýýar boldy. «Sen gaç-ha, sen gaç!» boluberdiler. Görogly öňüni başlap gaçyberdi. Aýsoltan zyzndan ýetip urdy naýzanyň ökjesi bilen. Göroglyny atdan agdardy.

Aýsoltan öňüni başlap gaçyberdi. Görogly zyzndan ýetip urýa naýzany. Bir gymyldasyn-da, eýere çüýlenen ýaly.

— Aýsoltan, at üstünde-hä güýjüň zor ekeni. Ikimiz ýerde göreşem tutup göreli!

Ikisi gujaklaşyp göreşip gidiberdiler. Aýsoltan Göroglyny syrtyna çekip, aýlap-aýlap urdy ýeriň ýüzüne. Görogly:

— Aýsoltan, agaň gany mendemidi?! — diýip, çaňny kakşdyryp turdy.

— Haw, ýigit, at çapmakda, göreş tutmakda göwün görmek bolmaz!

— Eýse agaň ganyny aljak ekeniň, tüweleme!

— Ýigitler, meni agamyň ölen ýerine bir eltiň!

— Ýagşy — diýip, ony tirkeşdirip, alyp gaýdyberdiler. Kümmediň bäri ýanyna baranda, Aýsoltan:

— Ýigitler, meniň agamy şu ýerde goýdularmy? — diýdi.

— Aýsoltan, bu ýeri bir ýatan meýdandy. Görogly seniň agaňy öldürdi. Onsoň, eden işine puşman edip, agaňy şu ýerde ýerleşdirip, bu jaýlary, kümmetleri agaň üstüne özi saldyrды.

— Ýigitler, henek edip oýnamaň, kast edip öldüren adam munuň kimin jaý etmez!

—Ýok, ynanmasañ, atdan düşüp barla!

Aýsoltan atdan düşüp, kümmediň işigini açyp gördi. Agasynyň guburyny tanap, bir nagra çekip, çaşyp ýatyberdi.

Görogly, Aýsoltan, ýyglama! Ýyglamak aýyp bolar — diýdi.

— Ol niçik aýyp bolar?! Näme, bu Göroglynyň ýurduna dawa etdimi, tagtyna dawa etdimi? Öz hoşuna, öz keýpine gezip ýören adamyny kast edip öldürip, onsoň, ýyglamamyz aýyp bolýamy?!

— Görogly diýenleriniň ärligi-de bar eken, itligi-de. Ozal muny kast edip öldürip, ýene puşman edip ýerleşdirýar.

Aýsoltan mert söz aýtmaga aýlanýşýar. Görogly ýere giribilenok. Görogly oýlandy: «Haý, Görogly, Görogly, sen niçe araplaryň elinden çykdyň, kyrk müň leşgeriň elinden çykdyň. Şu ýerde bir naçardan gorkyňa aslyňdan dänip otyrynçaň, toprak başyňa seniň!

Amanady iru-giç bermejekmi?» Bir mahaldan Görogly bilindäki jöwher pyçagy, düýrme gylyjy gyndan çykaryp Aýsoltanyň önünde goýdy.

— Aýsoltan, «Görogly onda gitdi, munda gitdi» diýip, sapalak atyp otyrys. Görogly diýeni tap biz. Seniň agaňy öldüren biz. Şu ýaraglary al-da, meni öldür. Öldürmeseň, sen namart. Tyg uraňda wah diýsem, men namart!

Aýsoltan:

Alla, Görogly, seniň mertlik edip, bu jaýlary edişiňe görä, halka meňzeş edip, bu ýerde ýerleşdirişňä, iň soňunda ýaraglaryňy çykaryp goýup, dogurlanşyňa görä, men agamyň ganyny ötdüm! Seni öldirenim bilen agam direlmez. Meniň agam-inim, hiç kimsäm ýok. Men bir ýeke-ýalňyz men. Indi agamyň ornuna sen maňa aga bolaý! — diýdi.

— Aýsoltan, kabul etseň, seniň agaň bolaýyn! diýip, Görogly Aýsoltana garap, bir gazal aýtdy :

Seriňe döneyin, gül ýüzli jenan,
Sen aglama, seniň agaň bolaýyn!
Onuň üçin synalarym kebabam,
Sen ýyglama, seniň agaň bolaýyn!

Dolup derýa kimin daşdym, sem boldum,
Sadranç oýnap, özüm mat boldum,
Ölüm hak buýrugy, sebäp men boldum,
Sen ýyglama, seniň agaň bolaýyn!

Bir şert bilen seniň agaň öldürdim,
Ok atyp, gözünü gana doldurdym,
Puşman edip, altyn kümmet saldyrdym,
Sen aglama, seniň agaň bolaýyn!

Oýnaýyp-güldürüp göwnüň çag etsem,
Bir bat urup, duşmanlaryň ýok etsem,
Doganlyk eýleýip, göwnüm ak etsem,
Aglama, Aýsoltan, agaň bolaýyn!

Görogly diýr, algyn meniň janymy,
Ýere akdyrmagyn katra ganymy,
Alladan dilesem nur-imanymy,
Aýsoltan, aglama, agaň bolaýyn!

Görogly bu sözi aýdandan soň, Aýsoltan:

— Görogly aga, maňa aga bolanyň ýagşy! Meniň ýurdumyň gaýra ýanynda Hind şäheri diýen şäher bar. Onuň hany Garahan töre men enemden bolalym bäre, meni almak arzuwynda. Agamdan gorkusyna gala gelebilmän ýördi. Agamyň ölenini eşitse, gelip meni alar diýip, ondan gaçgy bolup gaýtdym. Meniň şol belamy dep etseň, onsoň, maňa aga bolýasyň.

— Aýsoltan, biziň gala gideýli, dem-dynç alaly. Onsoň, eňegimden janym çykýança, hyzmat edeýin! Men bu ýerde öldüm näme, ol ýerde öldüm näme!

Görogly galasyna geldi. Agaýunus olaryň öňünden çykyp, Aýsoltany garşy aldy.

Görogly Aýsoltany Agaýunusa tabşyrdy. Agaýunus Aýsoltan bilen Bezirgeniň gubruna gitdi.

Görogly baş-on gün dem-dynç alyp, erte ugrajak diýen mahalynda, kyrk ýigit Kösäni aýlandyryberdi:

— Köse, Aýsoltan ertir gitjek diýýä.

— Nädeýin gitse?

— Nirdäki Garahan döwuň maslygynyň astynda biz ýaly kyrk adam galmaýamy? Şu sapa bir galma alajyny görsene, Köse!

— «Kyrk ýigidi alyp galaýyn» diýsem, Göroglydan käýinç eşiderinmi, näderinmi?!

— Elbetde.

— Birki gamçysyny-da iýerinmi?

— Iýersiň.

— Men sögünç eşidip, gamçy iýip, nämämiň azary! Her kim özüne güýji ýetýä, özümüz-ä alyp galaryn.

— Meni alyp gal-ha, meni alyp gal! — boluberdiler.

— Alyp galaýsam, näme berersiň, ýigitler?!

— Köse, näme diýseň bereli!

— Sizden kân dilemäýin, her haýsyňyz bir teňne beriň. Kyrk teňne çay puly bolýa.

— Alyp galsaň, bereli! — diýip, gaýym wada etdiler.

— Köse, galmanyň alajyny tap!

— Meniň diýenimi etseňiz, hemmäň kesel boluň!

— Neneň kesel bolaly? Keselçiligiň şertini öwret!

— Kesellä çay-çilim, nahar ýakmaz. Bir gün, iki gün ýatanyňyz bilen öleris diýýämisiňiz?!

Onsoň, Aýsoltany alyp özi gitmeýämi?

Ertesi Görogly gelse, hemmesi ýatyr.

— Haw, ýigitler, nädip ýatyrasyňyz, turuň!

— Ýok, Görogly, biz kesel bolupdyrys. Ysy ýakanok, çilimi meýdanda çek! — diýýäler. Kösäniň öwredenini bildi-de, Görogly: «Indiki sähetde gidenimde bolmaýamy?» diýip, çykyp ötägitdi.

Şu ýatysyna aç-suwsuz üç günläp ýatdylar. Dördülenji gün Görogly: «Bar, Öwez, meýhana ot gala, çäýnekleri demle! Işdäsine gelendirler, turarlar özleri» diýdi.

Öwez gelip, çäýnekleri demläp, külçe-gatlamany Goýup: «ýigitler, turuň çay içeliň!» diýdi. Hajy Sumsar başlyklaýyn donuň içinden gözläp ýatylar. Ol ýatan ýerinde oýlandy: «Ýene bir gün-iki gün ýatsam-a, aç-suwsuz ölýän. Ondan öz günäm öz boýnuma. Ondan Meýdanda sanjyşyp öleýin». «Öwez jan, meniň-ä keselim ýagşy boldy» diýip turdy. Çay içip, çilim çekip: «Aşyk görse gyzar» diýenleri ýeke-ýekeden turup geldiler. Birinden başgasy turup geldi. Däli Mätel gyra galmady. Köse: «Mätel, sen-de tur-da geläý! Bular kör bolsun, ikimiz meýdana çyksak, ýene alajyny göreris!» diýdi.

Görogly kyrk ýigidini alyp Aýsoltanyň ýurduna gidibersin. Olar baş-altý gün ýol ýöredi. Bir gün säher mahaly Görogly ýigitlerini tükellese, Mätel bilen Köse ýok. Beýlekilere: «Siz sürüberiň!» diýip, bir meýdan yzyna ýöredi. Bir ýere gelse, Köse atdan düşüp, donuny kölege edip, gyşaryp ýatyr.

— Haý, Köse, nädip ýatyrsyn?

— Baýaky köne ysytmam gozgady. Daňyň çygly şemaly bilen derimi-de berenok. Aldym-berdime salyp ýatyr. Gala ýakynmy, bu ýany?!

— Köse, ysytma tutan mahaly, maňa aýdaýmazlarmy, mende dermany kändi. Ýör, özüm gutaraýyn seni!

Köse atlanyp ugraberdi. Görogly yzyna düşüberdi.

Köse-de ysytma tutan kişi bolup, gurluşyp barýar, zzyndan habary ýok. Görogly gyljyny alyp, edil ýagyrnysyna baş-altyny gondurdy. Gaňrylyp gözlese, ýene gezäp gelýä. Köse Bozdumanyň jylawyny deň tutuberdi.

— Görogly, ysytmanyň dermany arkada ekeni, onuň-da emi gylç ekeni. Gutuldym, Görogly!

— Eýse ölinçäň gozgasyn! — diýip, ýene baş-altyny gondurdy. Mätel niredede? — diýip gygyrdy.

Köse :

— Mätel aňyrrakda bar — diýip, Köse gaçýar. Görogly ony kowup goýberip, bir meýdan ýene yzyna ýöredi. Bir ýere gelse, Mätelem eýeriň gaşyna maňlaýyny urup dur.

— Mätel, saňa näme boldy?!

— Kellämiň çakyzasy bardy. Şol tutdy, gözüm çykyp barýa.

— Çakya tutan mahaly, maňa aýdan bolsaň, eýýäm gutarardym. Ýör, özüm gutaraýyn!

Muny-da ataryp, öňüne salyp gaýtdy. Gözüni ýumup barýar. Görogly gylyjy syryp alyp, gylyjyň sapy bilen Mäteriň kellesine baş-alty gaýra ýapdy.

— Görogly, çakyzanyň emi gylyjyň sapy ekeni, gutuldym!

— Öwrendikli bolmasyn! — diýip, ýene baş-altyny ýapdy.

Görogly kyrk ýigidini öňe salyp sürübersin. Köse:

— Görogly, bular ýaly ýigitleri kowup barýasyň, barýan ýerimiziň ýoluny-yzyny salgy berip, nama gaýryp — diýdi.

Görogly kyrk ýigidine garap, bir söz aýtdy :

Mundan barsak Gürjüstana,
Kyrk müň öýli ili bardyr!
Kyrk ýigidim, wehim etme,
On bir günlük çöli bardyr!

Sürüň bedewi messana,
Oýnadyp giriň meýdana,
Mundan barsak Gürjüstana,
Elli müň begleri bardyr!

Hemme bendesi allanyň,
Aryn alsak Aýsoltanyň,
Hind şährinden Garahanyň,
Bilmen, nä hyýaly bardyr.

Görogly beg, gapyl ýatma,
Namardyň sözüne gitme,
Kyrk ýigidim, gorky etme,
Pirim şah merdan bardyr!

Bu sözi aýdandan soň, ýene sürüp gidibersinler. Aýsoltanyň galasyna bir günlük ýol galanda, onuň ýurdunyň adamsynyň birki-ýarymy goş-köteline araba ýükläp, öňünden çykyberdi. Aýsoltan olardan habar aldy:

— How, il-ilat, gelşiňiz niräk?!

— Aýsoltan, Garahan döw segsen müň goşun bilen gelip, galanyň arka ýanynda tug dikip ýatyr! Biz gala-da durabilemzok — diýip, çozup gelýärler.

Göroglynyň ýigitleriniň öňki gorkmagy gorkmakmy? Köse galdyrap başlady.

Görogly ýigitleriniň gorkanyny bilip, «Gorkmaň!» diýip, «**kyrk ýyl gyran gelende, ajaly yeten öler**», biajal ölmez! diýip, ýigitlerine göwünlik berip, bir gazal aýtdy:

Teblesinde bedew aty baglynyň,
 Göwni gaýnap-gaýnap joş bolar.
 Daň ýelinde ylgar eden ýigidiň
 Bedew aty tupan bolar, sil bolar.

Uzak ýollar düşse bedew öňüne,
 Bir zatlar gorky berer göwnüne,
 Gaýgy gelmez goç ýigidiň serine,
 Ýaraly gaplaň deý depe düz bolar.

Görogly söweşde goç ýigitler saýlanar,
 Mertleriň astynda bedew köwlener,
 Ýigidiň kibtinde⁴⁵⁰ galkan aýlanar,
 Golunda naýzasy, gylyç bar bolar.

Görogly bu sözüni tamam etdi. Ol kyrk ýigidi bilen Aýsoltanyň galasynyň aşak ýanyndan baryp, derwezeden gala girdi. Gelip Aýsoltanyň saraýyna düşdüler. Çaý içip, nahar edinip Görogly:

— Aýsoltan, hany söweşiň geňesini ber! — diýdi,

— Munuň geňesini özün bilersiň.

— Muny men bilmen, Aýsoltan, «**Her ýurduň towşanyny öz tazysy bilen awlarlar**» diýleni. Sen ber geňesini!

— Munuň geňesini men bersem, Görogly, Garahan döw şu wagta çenli gelibilmän ýören adam. Agamyň ölenini eşidip, gaýgysyz bolup gelendir. Ertir galaga geler. Meniň gelenimi eşidip, özge ýygynlary-ha köçede, meýdanlarda bolar. Ýekeje özi meniň ýanyma geler. Şu ýerde özüni alabilsek, özge ýygnyň goýundan parhy ýokdur.

Aýsoltanyň jaýy uzynlygyna giden bir ýerasty, bir-birine garşy garap duran otaglar. Görogly şu jaýlar-da kyrk ýigidini ondan-ondan bölüp goýdy. Özem gapdalyndaky otagda boluberdi.

Ertesi daň atanda, Garahanyň ýygny gala girmä-ge başlady. Gelip dur, gelip dur. Zyzardy tükenenok. Giç öýlän ýygnyň zyz gelip sap boldy.

Garahan-da Aýsoltany toý berip äkitjek bolup, kyrk ineri tüwüden, ýagdan ýükläp gelipdir. Garahan döw sazandalaryna: «Sazy guruň!» diýdi. Pälwanlaryna: «Garnyňzy doýrup, ukyňzy alyberiň!» diýdi. Seýislerine: «Atyňzy gezdirip, şöwür beriň!» diýdi. Aşpezlerine: «Derrew nahar bilen boluberiň!» diýdi. Hemmesini jaýma-jaý goýdy. Gün

⁴⁵⁰ Kibit=Egin, gerden, boýun. (aslynda ketef)

batdy. Atyny goýup, pyýadalap, ýeke öýliniň horazy ýaly bolup, Aýsoltanyň ýanyna ugrady. Ýaňky geçir otaglar bilen barýar. Her gadam uranda, ýer sarsdyrýar. Kyrklaryň biri işigiň deşiginden gözledi. Görüp:

— Muny gör, muny gör, döwmi, perimi, ne bela, how! — diýdi.

— Bu jaýda ýatmalyň! «Aýsoltan barmyka» diýip gelip barlap, onymyzy-da bogup goýaýmasyn

— Eýse nireden çykjak?

— Meniň diýenimi etseňiz, meniň astymda ýatyň. Men tüýnügi giňeldeýin.

Biri aşagynda ýatyp, biri tüýnügi giňeldip, biri ýokaryk çykyp, guşagyny sallap, biri-birini çekip aldy. Ýandagyň düýbüne sümen haýsy, samanhana giren haýsy. Seýishanada ahyra bukulan haýsy.

Garahan, Göroglynyň-da gapdalyndan geçdi. Görogly gördi muny. Bu-da gorkdy. Tüýnügi giňeldip çykaýyn diýse, munuň ýeke özi. Naýzasy bilen işigi gaýym temmeledi. Onyňça Garahan-da gelip, Aýsoltanyň saraýynyň işigini açyp, içerik girmän duruberdi. Aýsoltan-da kyrk ýigidiň, Göroglynyň bukulan ýerini gözleýä. Dem-düýt ýok. «Bulardan maňa haraý bolmajak boldy-da. Men duşmana rowa bolmaly boldum-da. Agam bolsa, beýle bolmazdy» diýip, agasyny ýat edip, Aýsoltan bir söz aýdar boldy:

Ýowuz gün düşdi başyma,

Ýat edeýin, agam, seni!

Bir duşman geldi gaşyma,

Ýat edeýin, agam, seni!

Güýçli duşman geler boldy,

Jana otlar salar boldy,

Zorluk eýläp alar boldy,

Ýat edeýin, agam, seni!

Zar eýleşem, zarym ýetmez,

Hiç kim nesihatym tutmaz.

Men bir naçar, güýjüm ýetmez,

Ýat edeýin, agam, seni!

Şum pelek elinden aman!

Geçer eglenmän döwran,

Gaýrat et, Görogly soltan,

Ýat edeýin, agam, seni!

Gutulman munuň destinden,
El tapman ýeriň astyndan,
Haraý görmedim dostundan,
Ýat edeýin, agam, seni!

Daşyma duşman düzüldi,
Ganym mes bolup gezildi,
Ýüregim-bagrym ezildi,
Ýat edeýin, agam, seni.

Ýykyldy eýwanym, tagtym,
Neçün gara boldy bagtym,
Aýsoltan diýr, öler wagtym,
Ýat edeýin, agam, seni!

Aýsoltan bu sözüni tamam etdi.

Garahan töre: «Baý gyz-a meniň gelenime aşyk bolup, men gelsin diýip oturan eken-ow. Maňa aşyk bolup, nama gaýyrdy» diýip gülüp goýberdi, dişi ýyldyrym çakan ýaly bolup gitdi. Dişinden başga agaryan ýeri ýokdy. Içeri girip, Aýsoltanyň gaşynda çök düşüp oturdy. Aýsoltanyň öňki gysylmagy-da gysylmakmy? Ýer ýarylmaýa, ýere girmeýä.

— Haý, Garahan töre!

— How!

— Men entek agamyň ýasynda otyryn. Meniň bilen dowran sürjek bolsaň, howlukma! Meýdana çykyp, galanyň ýagşy-ýamanyna düzedip gel!

— Aýsoltan, men seniň galaňy düzetmäne geldimmi?

Bu aldany bilen-de Garahan gitmedi. «Bu aldawyma-da gitmedi. Göroglydan hem haraý bolmady. Şuňa ýene bir söz aýdaýyn. «Goç ýigide bat-da bir kuwwatdyr» diýip, Aýsoltan bir söz aýdar boldy:

Söweş meýdanynda atlar salanda,
Bedew atyň, goç ýigidiň günüdür.
Gylyç parlaýanda, gan dökülende,
Bedew atyň, goç ýigidiň günüdür.

Goç ýigitler sep-sep bolup döküler,
Namart gaçar, goç ýigitler topular,
Duşmanlaryň sakgalyndan tutular,
Ýylan dilli dal hanjaryň günüdür.

Goç ýigide gelse bir pasyl döwran,
 Üstüme garaman geldi Garahan,
 Dar köçäni aldy berzeňni⁴⁵¹ duşman,
 Gürzi bilen aýpaltanyň günüdür.

Ganym bilen garşylaşyp durmaga,
 Biçäre naçaryň göwnün görmäge,
 «Alla!» diýip depesinden urmaga,
 Gürzi bilen aýpaltanyň günüdür.

Gözde ýaşym suw deý bolup dökülse,
 Nalyşym, perýadym allaga ýetse,
 Aýsoltan diýr, bize doganlyk etse,
 Gyrat bilen Göroglynyň günüdür.

Aýsoltan bu sözüni tamam etdi. Garahan:

— Haý, Aýsoltan, sen Görogly diýýäsiň, ony nirede görduň? — diýdi.

— «Nirede gördüň?» diýip abaylaberme! Seniň maňa aşyklygyň asla ýalan.

— Niçiksi ýalan?

— Ýalan bolmasa, Çardagly Çandybilde meniň agamy Görogly öldüripdir. Şondan meniň ganymy alyp bermezlermi?!

— Aýsoltan alyp bermezlermi diýýäsiň. Men seniň agaňdan gorkyma bu wagta çenli galaňa gelebilmän ýördüm. Görogly seniň agaňdan zor bolup, seniň agaňy öldüripdir. Görogly handa, men handa?

Görogly: «Özümden adym uly» diýenleri diýdi. Ýaňky gepe otagyň içinde Görogly bir gez ýokary galaýdy. Aýsoltan içinden aýtdy: «Erkek damaryň bar bolsa, gozganarsyň. Gel, şuny aldap-ogşap bir meýdana çykarayyn-da».

— Gara töre!

— Hä.

— Ýurduňdan çykalyň niçe gün boldy?

— On sekiz gün boldy.

— Şondan bäri el-aýagyňy ýuwduňmy?

— Ýok.

⁴⁵¹ Berzeňni=Gara ýagyz (afrikaly)

— Ajap arassa ýigit ekeniň! Garahan, at tozundan her gulagyňda batman çaň bar. Meýdana çykyp, suwa düşüp arassalanyp gel! Men oňa çenli bu ýere düşek düşäp goýaýyn — diýdi.

— Ýagşy — diýip, Garahan turdy.

Bezirgen söwdagärçilige gatnaýarka, baş batman suw tutýan çelegi ineriň gapdalyna goýup äkiderdi. Şolaryň biri suwdan dolup duran ekeni. Ýüzüniň ugruna Gara han kakyp alyp ötägitdi. Saraýyň aňry çetinde geým-gejimini çykaryp, çelekden üstüne suw guýmaga başlady. Görogly towsup daşary çykdy. Görogly özüne özi: «Sen Göroglydygyňy bildirip öl, namartçylyk edip adam öldürme» diýýä. Bäre ýanyndan birsellem tomaşa edip durdy. Ýüwrüp baryp depdi. Garahan:

— Haý, gyssanýasyň-a, Aýsoltan! — diýdi, ýeňsesine welin, gözlänok, Aýsoltanmyka diýýä. Görogly ýene bir depdi.

— Haý, henek edýänsiň-ä, Aýsoltan. Görogly bada gidip, ýüwrüp baryp. Garahanyň biliniň inçelen ýerine bir depdi, bili eplenäýdi. Gara töre gözlese, ýeňsesinde bir pyýada häzir bolup dur. Garahan çelegi ýerde goýup, Göroglynyň ýakasyndan şapba tutaýdy. Görogly tutara ýer tapanok. Ýalaňaç adamyň haýsy ýerinden tutsa, elinden sypyp barýa. Bir mahaldan Görogla sakgal oňay geldi. Garahanyň sakgalyndan orap aldy. Bu munuň sakgalyndan, ol munuň ýakasyndan, goýuberdiler ýumrugy, düňkede-düňk. Bu düňküldi kyrklaryň gulagyna ýetdi. «Garahan, Göroglyny ýumrugy bilen öldürýä öýdýän. Aşak bukul-ha-aşak bukul, Garahanyň boýy uzynrak gelip, Görogla ýumrugy üstünden düşmäge aýlanyşyberdi. Görogly towsup tekçäniň üstüne çykdy. Boýy deňleşdi. Inderiberdi ýumrugy. Bir meýdan ýumruklaşansoňlar Görogly: «Duýdurmak durmakdyr-da» diýdi-de, düýrme gyljy çykaryp, Garahanyň depesinden inderdi. Düýrme gyljy gassaplaryň oňurga söküşi ýaly edip, deň bölüp goýberdi. Ýarysy bu ýana ýykyldy, ýarysy beýläk.

Görogly Aýsoltanyň ýanyna baryp, gol gowşuryp gulluk aýtdy. Aýsoltan:

— Görogly, ýör indi meýdandaky ýygnyň üstüne, olar goýundan parhy ýokdur — diýdi.

Aýsoltan-da bir gyljy alyp, gijäniň içinde ýalpyllap ötagitsinler. Bir çetinden gyrmaga aýlanyşdylar ýygnyň. Bir ýere gelseler, uly galmagal: «Sen yssy suw äkel, sowuk suw äkel! Bürünç nirede, ýag nirede?» Aşpezleriň üstünden gelen ekenler. Görogly gygyrды: «Goýuň naharyňyzy, agaňyz öldi eýýäm!» Kime diýýäsiň hem diýenoklar. Her kim öz işi bilen. Bularyň-da girdiler bir çetinden. Birki ýarymynyň gyljy bilen kellesini kakyp, birki ýarymyny oduň içine taşlap, bulary gyryp, ýene bir ýere gelseler, goh-galmagal asman-pelege çykýa. Sazandalaryň üstünden gelen ekenler. Bulara-da gygyrды: «Goýuň sazyňyzy, agaňyz öldi. Haý gulak asan kim? Bularyň öz

ýaragy özünde , ýüwrüp gelip kerneýçini kerneýi bilen, surnaýçyny surnaýy bilen urdy depesine. «Bular biçäre bolýa» diýip, bagşy bilen gyjakça degmediler.

Görogly şunça uruşsa-da, hiç ýerde kyrk ýigidi ýok. Bir beýik jaýyň üstüne çykyp, sazyny alyp, kyrk ýigidini çagyryp, bir söz aýtdy:

Geliň begler, tomaşa eýläň,
Bu gije söweş üstüne!
Ýekme-ýek girdim meýdana,
Gylyç urdum baş üstüne.

Beg ogly bu gün at etdi,
Bir gamly göwni şat etdi,
Aýsoltan gyz perýat etdi,
Ýaşyn dökdi ýüz üstüne.

Garahanyňy öldürdim,
Niçesine dogry durdum,
Berzeňniň baryn gyrdym,
Baş kesiler läş üstüne

Berzeňni baryn ýykdim,
Gylyç urup, ganyn dökdim,
Kyrk ýigit diýp zarlyk çekdim,
Säherler nalyş üstüne.

Dolup derýa kimin daşdym,
Güýçli duşmana uçraşdym,
Görogly, şir deý söweşdim,
Aýsoltan gardaş üstüne.

Görogly bu sözüni tamam etdi. Kyrklar, Göroglynyň towşuny eşidip: «Aý, munuň owazy belentden gelýä. Garahany alypmyka diýýän. Turuňha-turuň!» boluberdiler, Köse bilen Görogly bir ýerde garşy gelaýdy.

— How, nirede gezip ýörsüň, Köse?

— Görogly her haçan uruşjak bolsa, özi habar berer — diýip, **biz kyrklar bilen köçelerde gizlenpeçek oýnap ýördük.**

— Köse, ýagşy oýun tapan ekeniň — diýdi.

Sapar Köse, kyrk ýigit, kyrk ýerden atlanyp çykdylar. Sapar Köse Görogla garap:

— Görogly! Bize duýdurman, Garahany özüň öldürip, ýekeje özüň gyryp, bizi betgüman edip, senden aga, bizden hyzmatkär bolmaz — diýdi.

— Köse, uruşjak bolsaň, seni humardan çykararyn, bularyň beýlesi köp.

Garahanyň inisi galanyň aşak ýanyna gelip ýatan eken. Aýsoltanyň ýurdundan batyr ýigitlerden nöker alyp, serdar alyp, Görogly onuň bilen uruşmaga gitdi. Baryp uruşmaga aýlanyşdylar. Bir gün, iki gün uruşdylar. Asla aldyrmady. Aýsoltanyň ýurdunyň ilatyndan Görogly sorady:

— Ýygnyň aňrsyna geçer ýaly ýol barmy?

— Atndan düşüp, atyňy idip, ýeke-ýekeden geçseň, ýol bar.

— Kim atdan düşüp, heläkçilik edýä şuňa? — diýip, ýene uruşmaga aýlanyşdylar. On günläp uruşdylar, aldyrmady.

Görogly ýigitlerini tükelläp görse, Köse başlyklaýyn on ýigidi ýok. «Alla, bu uruş kän uruş boldy. Bular ýaly uruş bolmandy. On ýigidim öldimikä ýa diri ele düşdümikä?» diýip, sazyny golunýa alyp bir söz aýdar boldy;

Ýigitlerim, ne maslahat?

Bu gün uruş ýaman boldy.

Gol basylyp at tozundan,

Daglar başy duman boldy.

Ýetip bolmaz Çandybile,

Döwüşüň berzeňni bile,

On ýigidim düşdi gola,

Bir bozuklyk nyşan boldy.

Habar al handan-töreden,

Hakdyr barçany ýaradan,

Top atylyp gumparadan⁴⁵²,

Dag ýykylyp weýran boldy.

Goç ýigitler abraý tapar,

Kim öldürip, kimler çapar,

Görogly beg tuga deper,

Begler ahyrzaman boldy.

Bu sözw aýdyp, çay içip uka basyldy. Piri düýşüne girdi: «Oglum, sen hapa bolup ýatma! Bulara bir berk şowhun görkezseň, özünden özi dep bolup gider» diýidi. Tisginip

⁴⁵² Gumpara= Aslynda humpara, top atlyýan demir. (خمپاره)

oýandy. Görse düýşi. Ýigitlerini jemläp, gygyryp at goýdular. Görogly dogry tuga at goýdy. Gylyç bilen çapyp tugy ýykdy. Tug ýykyldy, sap boldy. Gübürt-de basgy bolaýdylar. Araba-éýere hümmet, guşguna bereket. Assa gaçan— namart. Gaçan— gutular, duran — tutular. Görogly Aýsoltana ýüzlendi.

— Galaňda galjakmy, ýa meniň bilen gitjekmi?

— Ony, Görogly aga, özüň bilýäsiň.

— Men bilsem, Aýsoltan, sen bir ýeke-ýalňyz naçar. Seni bu ýerde ynjaltmazlar. Biziň ýurda gideýli!— diýip, Aýsoltana garap, bir söz aýtdy:

Ylgar urup barsak Hinde,
Dostlaryň göwni şat gerek.
Gol basylyp ýaman günde,
Goç ýigide kuwwat gerek.

Bedew atlar her ýan gözlär,
Goç ýigitler ganyym yzlar,
Muhannesler gaçyp sözlär,
Harlaýan bedew at gerek.

On gün uruş boldy ýaman,
Berzeňni çagyrdy aman,
Şol gün gopdy ahyrzaman,
Pirlerden keramat gerek.

Ýigit gerek güler ýüzli,
Şir biçimli, laçyn gözli,
Alp ýürekli, at agyzly,
Bilinde zor kuwwat gerek.

Ganyym bilen döwüşmäge,
At salyşyp ýörüşmäge,
Dönüp-dönüp söweşmäge,
Arlaýan bedew at gerek.

Ýigidiň gerek gaýraty,
Duşmana salar haýbaty,
Bedew bolsun münen aty,
Goç ýigide hümmet gerek.

Görogly sözlär, şäherde,
Ölinçäň, yhlas et merde,
Seni goýmazlar bu ýerde,
Çandybil dek ýurt gerek.

Görogly bu sözi aýdyp, Aýsoltanyň ýurduna han-häkim goýup, wezir goýup, göwnüne makul etdi. Aýsoltan-da Görogly bilen «Nirdesiň Çandybil» diýip çuw gitdi.

Serçemeniň garasy görnende, Serçemende düşüp dynç almak, çay-nahar häzirmek üçin, iki atly öňden gaýtdy. Bu iki atly ýakyn gelip görseler, Serçemen atlydan hyryndykyn doly. Şo ýerde durup syn etdiler. «Biziň ýokdugymyzy bilip, gyzylbaşlaryň goşuny inen bolmasyn» diýip saklandylar. Onýança Görogly dagy-da ýetdi, Görogly gaty uzakdan görýärdi. Eýýäm bulary tanapdy. Bular Çandybil halky, Agaýunus peri başlyklaýyn Görogly begi garşylamak üçin Serçemen bagyna gelipdiler. Görogly beg bulara ýakynlaşanda, töwereginde gyz-gelinler, ortada Agaýunus periniň sallanyp gelsine keýpi tutup, bir baş keleme söz aýtdy:

Garşymyzdan gelen gyzlar,
Bir mahy-tabana meňzär.
Seýrana çykmyş gözeller,
Birisi soltana meňzär.

Birisi jeren bakyşly,
Güneş ýüzli, helal gaşly,
Boz ýörişli, sona başly,
Billeri murçäýe meňzär.

Perim sag bolsun jahanda,
Zerre arman bolmaz mende,
Agzyň piste, lebiň handa,
Bir güli-handana meňzär.

Beg Görogly sözlär ýene,
Dert ýokmaz bu jana-tene,
Bu oýnagyr köne dunýä,
Biziň **Nyýazhana**⁴⁵³ meňzär.

⁴⁵³ Nyýazhan=Daşhowuz ýa-da şol etrabyň hanlaryndan biri bolsa gerek. (A.G)

Görogly bu sözüni tamam etdi. Onýança Agaýunus peri hem ýetip geldi. ýüz näz-kereşme bilen gelip, Görogla salam berdi, gujaklap göterip atdan düşürdi. Türkmen halky, aýal-erkek Görogly dagy bilen salamlaşdylar. Soňra Görogly beg, Agaýunus peri, Aýsoltan üçüsy öňe düşüp, paýendazyň üsti bilen ýöräp, Serçemen bagyna girdiler. Çay içip, nahar iýip, dem-dynjyny alandan soň, Görogly:

— Aýsoltan, senden ýagşy görýän adamym ýok. Şu jaýy saňa bagyş etdim diýip, bir gazal aýtdy:

Eý ýaranlar, halaýyklar,
Janlar saňa nowa⁴⁵⁴ bolsun!
Zerewşanly köşgi-eýwan,
Öýler saňa nowa bolsun!

Hemme esbabyň şaý etdim,
Gyryp ganymyň jaý etdim,
Kyrk gije-gündiz toý etdim,
Toýlar saňa nowa bolsun!

Öldi diýp Bezirgen agam,
Onuň üçin iýmegin gam,
Bu dünýäniň soňy ýalan,
Oňa iman hemra bolsun!

Görogly aýdar, asyl zadym,
Ölinçä, ýitmesin adym,
Galmady birje zürýadym,
Bize ýaran hudaý bolsun.

Görogly bu sözi aýdyp bolandan soň, Aýsoltany gerçek ýigitleriniň bir bolan **Taýmaz bege** gelin edip berip, kyrk gije-gündiz toý etdi.

Toý märeke sowlandan soň Görogala garap Agaýunus:

«Ýör, Görogly, öz işimiz bilen bolaýly!» diýdi. Olar atlanyp Çandybile bakan gaýtdylar.

⁴⁵⁴ Nowa bolmak=Halal bolmak, nesip etmek.

XIII

SERWIJAN

Hop, habary kimden al, Hüňkar soltandan al. Hüňkar şanyň **Serwijan** diýen gyzy bardy. Onuň gözelligi aýdyp-diýerden köpdi: Ýüzi misli aý dek, katdy-kamaty senuber⁴⁵⁵ dek, kirpigi ok kimin, on sekiz ýaşyny dolduran hoşroý, näzenin gyzdy. Emma onuň atasy bolsa gargyş siňen ganhor patyşady.

Ol: «Kimde-kim meniň gyzymyň köşgüne gelmäge hyýal etse, kellesini alaryn. «**Guş gelse ganatyndan, gulan gelse toýnagyndan**» diýenleridir» diýip, onuň köşgüniň daşyna asman bilen barabar gat-gat howlular saldyrdy.

Ol ýedi yklyma hökmüni ýöredýädi. Emma onuň hökümi, Çandybile ýöremezdi. Bir gaýra-gezek ol dergazap bolup, özüniň ýörite serkerdelerinden **Şasepit** serdaryny sansyz ýygyp bilen Çandybile ugradyp:

— Bar, ol eşek ogrusy Göroglynyň ýurdunyň bir çetinden çapawullap gaýt — diýip ýola saldy.

Gepiň gysgasy ýagşy. Habary kimden al: Kösedden al. Görogly Handan batyr bilen kyrklaryň bir näçesini ýanyna alyp, awa-şikara gitdi. Sapar Köse bolsa galan ýigitleri bilen özara meýlis gurap, keýpi-sapada oturybersin.

Birden galanyň agzynda bir gopgun-galmagal peýda boldy. Sapar Köse: «Ýigitler, hany serediň, bu galmagal näme?» diýdi. Aýdara pursat ýok, bir topar adam dady-bidat edip,

⁴⁵⁵ Senuber= Uzyn boýly agaç.

meýhananyň işigine geldi. Olaryň kimsiniň maňlaýy ýarylypdyr, kimsiniň endamyndan gan akyp dur, kimsiniň goly boýnundan asylygy, elem-tas bolup durlar. Olardan biri:

— Hany, Görogly bar bolsa, tiz bärlik çyksyn! — diýip gygyrdy.

Sapar Köse çykyp:

— How, adamlar, size näme boldy? Görogly galada ýok, ol bu gün azyk-suwluk alyp awa gitdi, özem üç günden bärde gelmese gerek. Ýeri, siziň bu bolup gelşiňiz näme, size kimden sütem ýetdi? — diýdi.

Eli boýnundan asylygy bir ýaşuly:

—How, Köse, Görogly öýde bolmasa, siz onuň ornunda oturan adamlar ahyryn, ine şu duranlary görýämiň? Hüňkär Soltanyň bir serkerdesi agyr goşun bilen gelip, biziň galamyzy çapyp, ogullarymyzy olja, gyzlýarymyzy ýesir edip, bar mallarymyzy-da sürüp gitdi — diýdi.

— Ýeri, ýigitler bulara näme jogap bereris? — diýip, Köse ýoldaşlaryna maslahat saldy.

Öwez gyljynyň baljagyny mäkäm gysyp:

—«Urşuň geňeşi bolmaz» diýenleridir, Sapar aga, atlanybermeli bolar, onuň başga maslahaty bolmaz— diýdi.

Weli Hyrtman gorkudan howsala düşdi:

— How, ýigitler, görýän weli, bu iş biziň çenimiz däl bolsa gerek. Aýdylany etseňiz-ä, Görogly öwrülip gelýänçä, daşaryk hem çykmaryň, ýogsam, biz bu bolşumyz bilen onuň galada ýokdugyny ýaga bildirip, öz syrymyzyň üstüni özümüz açarys. Hüňkäriň goşuny hem muny bilip, ýene öwrülip gelip, Çandybili çapar.

Köse:

—Başga-da muşakgatyň bar bolsa ýagdyr! **«Serçeden gorkan dary ekmez»** diýipdirler.

Öweziň berýän maslahaty bilen bolubermeli bolar — diýdi.

Ýañky gelenlerden biri:

— Baý-bow, siz hälem maslahatda gezip ýörsüňizmi? Arman Göroglynyň ýokdugy, onuň özi bolan bolsa, bu çaka çenli bir eýýäm atlanardy. Siziň haýsy biriňiz şondan az iýýändirin öýdýäsiň? Siziň göwräňizem-ä şonuňkyça bar. Ýa-da durşuňyz bilen samanmy? — diýip herreldi.

Öwez gyjalata çydap bilmän:

— Sapar aga, Görogly dädem meni ýurt ogly etmek üçin getiripdi, senem onuň jan ynanýan mähremi, ýurdy bolsa bize ynanyp gitdi, eger biz işiň ugruna çykmasak, başga kim çyksyn? Goý, kim gorkýan bolsa, galada galybersin. Biz atlanalyň — diýdi.

Köse:

— Öwez han, biz Agaýunus bilen geňeşip göreýli, ol hemişe Görogla-da akylyly maslahat berýädi — diýip, Agaýunusa maslahat saldy.

Agaýunus:

— Mährem aga, galalara çapar gönderiň, ýygnaň bilen atlyňyzy ýygnaň-da, Öwez ikiňiz ýigitlere baş bolup, ýagyň zyzndan kowuň, Göroglynyň galada ýokdugyny bildirmäň — diýip, maslahat berdi.

Agaýunusyň «Öwez ikiňiz ýigitlere baş boluň» diýen sözüne Kösäniň depesi göge ýetdi. Ol şol bady bilen ýoldaşlarynyň ýanyna gelip:

— Ýigitler, atlary haýdan-haý eýerläň! Seýtek Gyrma, däli Mätel, sizem galalara çapar gönderiň! Öwez han, sen-de Gyraty eýerle-de taýýar bol!—diýip, galanyň içini ala galmagal etdi.

Kösäniň özem Bozdumany eýerläp, horjuny azykdan dolduryp taýýar boldy. Bularyň hemmesi atlanyp, ýola çykanlarynda, Agaýunus bulara ýol bolsun! aýdyp, ak patany berip, ugratdy.

Bularyň üstüne ilatdan hem bir näçe atly gelip goşuldy.

Bular at salyp, pesden beýige, beýikden pese inip, ilaty çapyp, mal alyp giden ýagynyň zyzndan kowup barýalar. Ýaňy bir meýdan ýöränlerinden soň, Öwez:

—Sapar aga, indi duşman uzak däldir, onuň şu golaýlarda bolmagy gerek, ýöne olaryň zyzndan ýetip, söweşe girmänkäk, maslahaty mazaly bir çuglalyň, hany aýt, indi urşa neneň girişmegimiz gerek? Munuň maslahatyny özüň tap — diýdi.

Onda Köse:

— Maslahaty men tapsam, ýigitler, biz şu ýerde iki bölünmeli, bir bölegimiz şu dagyň gatlagyndaky ýoda bilen çaltrak gidip, ýagynyň gapdalyndan barmaly, ýene bir bölegimiz-de ýagynyň zyzndan ýetip, ýeňsesinden urmaly. Ine iki bölek bir ýerden dökülse, ýadap barýan ýygyn aljyrap, dumly-duşa gaçar, ondan soň duşmanyň söbüğine mün-de, ýetenini gylyjyň uýy bilen oňuna, tersine kakda, gitde otur. Ine şuňa Göroglynyň «Gurt oýny» diýerler! — diýdi. Öwez:

—Mährem aga, bu pikiri ýagşy tapdyň, bir bölek atly bilen men şa goşunlarynyň gapdalyndan baraýyn — diýdi.

Onda Köse:

— Ýok, Öwez jan, sen bir bölek atly bilen olaryň zyzndan ýetde, urşa başla, men beýleki ýigitler bilen gapdalyndan döküleýin — diýdi.

Şasepit, Göroglynyň ýurduna çozup, ýeten ýerindäki galany çapawullapdy, «Hüňkäriň öňünde bir tutaryk boldy» diýip, şol ýerden hem howul-halat yzyna gaçypdy. Ýadan

goşun özüne mälim, ol şol galadan alan mallaryny, ýesirlerini sürüp, bir gün gaçdy, ikinji gün **Summar** çayynyň aňry ýüzüne geçip, çadyrlaryny dikip, arkaýyn ýatyberdi.

Öwez göwnüne hiç bir gaýgy getirmän, ýagynyň zýyly yzarlap barýady, birden Summaryň aňry ýüzünde al-ýaşyl bolup oturan çadyrlara gözi düşdi. Ol töwekgellige salyp, ýatan ýygynyň üstüne «alla» diýip at goýdy. Köpi gören Köse hem Şasepidiň ýygynyň gapdalyndan çykyp, bu hem öz atlylary bilen at goýdy. «**Ýatanyň üstüne turan gelmesin**» diýleni, ýatan ýygyn yzanda-çuwan boldy. Kösäniň diýeni geldi.

Pah, Bozdumanyň burny parryldap, dagy ýaraýyn diýýär, onuň burnunyň sesine Şasepidiň pilleri ürküp, aýylganç-aýylganç gygyryşyp, her haýsy bir ýana gaçyp dagady. Köse: «Uruň, çapyň» diýip gygyrýar. Şasepidiň goşuny bolsa «gaçan gutular, duran tutular» diýip, ýerli-ýerden gaçmak bilen boluberdiler. Şasepit agyr ýygyny gyrgyna berip, özi zordan on sany serkerdesi bilen gaçyp gutuldy. Agyr ýygyn syndyrylandan soň, atyny gara dere batyryp, bir gapdaldan Weli Hyrtman çykdy. Seýtek Gyrma:

— Geler weli men şuny çapaýyn, ýogsada munuň bize wepa berýän zady ýok— diýdi, Onda däli Mätel gyljyna ýapysyp:

— Ýok, ýigitler, ony men çapaýyn, Göroglynyň ýigitleri adymyz bar, ol bu adymyzy ýere salýar — diýdi.

Köse:

— Ýigitler, duruň, munyňyz däl — diýip saklady. Weli Hyrtman hon ýaly ýerde durup:

— Salawmaleýkim, ýigitler — diýip gygyrды. Köse gözünü alardyp:

— Sen goşundan aýrylyp, nirä ýok bolup gitdiň? — diýip sorady.

— Men hiç ýere ýok bolup gitmedim, Köse, eşider bolsaň, men zýy sakladym, päh, Köse, men şeýle bir söweşdim welin, Göroglam beýle söweşen däldir... Ine, ýigitler, näçe içseňiz, meniň atymyň ýüki tulum-tulum⁴⁵⁶ şerap — diýdi.

Ýigitler Şasepidiň agyr ýygnyndan galan oljalary ýygnadylar, olaryň galany talap alyp gelen zatlaryny ýygnap aldylar, ýesirleri bolsa boşatdylar. Soň, bular şerap içip keypi-sapada boldular. Ýagşy keyplerini köklänlerinden soň, Öwez:

— Sapar aga, bu alnan zatlary ýurda baka ugradyp, özüm Şasepidiň zýyndan kowjak, ol on atlysy bilen gutulyp gitmesin — diýdi.

Onda Köse:

— Öwez jan, Görogly agaň «gaçany kowujy bolma» diýen sargydy bardyr, bize şu abraý besdir, zýymyza dolansak ýagşy — diýip, töwella etmäge başlady. Emma Öwez:

— Meniň ýanyma on-on iki atly besdir, Mährem aga— diýip, on iki atlyny ýanyna alyp, Şasepidiň zýyndan kowup gitdi.

⁴⁵⁶ Tulum=Meşik

Köse-de ony ýeke ugradyp galyp bilmän, onuň zyzndan gitdi. Olar bu gün gijesi bilen kowdular, Şasepit bilen gara alyşyp bilmediler. Gijäň bir wagty baryp, bir çeşmäniň başynda düşdüler. Ertesi daň bilen turdular. Köse:

— Öwez jan, gaty uzak gitdik, yzmyza gaýdaýsak nädýär? — diýdi. Emma Öwez razy bolmady.

Indi habary kimden al: Hüňkär şadan al. Hüňkär soltan «Şasepit köp eglendi» diýip, onuň zyzndan kömekçi goşun iberipdi. Ine ol goşunam bildirmän, Öwez dagynyň daşyny guşap aldy.

Köse ýigitleri bilen goýna daran gurt ýaly. Ýygynyň bir ýan çetinden girdiler. Näme agyr goşunyň içinde on, on iki adamynyň çaňy çykýamy? Birden Öwez ýaraly bolup ýykyldy, onuň elini arkasyna bagladylar. Köse Öwezi halas etjek bolup, Bozdumany olaryň üstüne sürdi, emma dokuz ýerinden ýara düşdi, onuň ysgyny gaçyp, gözi garaňkyrap, atynyň boýnuny gujaklady. Bozduman burnun parryldadyp, Kösäni bir çeta alyp çykdy. Bir meýdan atyň ýalyny gujaklap gaçandan soň, Köse tapdan düşüp atdan agdy. Şol wagt haýkyryp, Gyratyň sesi eşidildi. Gyrat Öwezden aýra düşenden soň, ganymlara el bermeýädi, daşa-da gidip bilmeýädi, çirkin kişniýädi, dumly-duşa çapýady. Ol şol çapyp ýörüşüne Kösäň başujyna gelip bir kişnedi welin, daglar-daşlar lerzana geldi. Köse gana boýalan başyny zordan galdyryp:

—Waý, malym Gyrat, ýerimden galmaga güýjüm ýok, indi meniň senden özge howandarym galmady. Görogly doganyma özüň bir baryp habary ýetir — diýip, bir nama aýdar boldy, gör, bak, näme diýýär:

Janym Gyrat, tiz ýet Çandybiline,
Görogly inime halym diýgeý sen.
Öwez gapyl düşdi ganym eline,
Gana boýalanym mälüm etgeý sen.

Gyrat, gider bolsaň Çandybillere,
Toýnak kakyp uç sen çölden-çöllere,
Tiz ýetir habarym ulus-illere,
Birin-birin şum ykbalym diýgeý sen.

Gyrat, sadaga men seniň başyňa,
Döne-döne gözden akýan ýaşıňa,
Ysgynym ýok, turup barsam gaşyňa,
Ýowuz ýerde agyr halym diýgeý sen.

Görogla habar ber dökülen gany,
Gazap bilen alsyn polat jydany,
Alyp bilmän galdym men Öwez hany,
Elden gitdi ýuwurt ogly diýgeý sen.

Ganymlar Öwezi gapyl tutdular,
Golun baglap, mundan alyp gitdiler,
Ýürek-bagrym para-para etdiler,
Gana boýan ugrum-ýolum diýgeý sen.

Öwez ýaşlyk etdi meniň şanyma,
Ganym oky sütem etdi janyma,
Arzymy aýt Görogly beg hanyma,
Süňk hosdarym, howandarym diýgeý sen.

Sapar mährem gurban tylla nalyña,
Eňkim⁴⁵⁷ ýok ýapyşsam ýüpek ýalyña,
Ölmän galsam, gül düşärin ýoluña,
Malym Gyrat, arzy-halym diýgeý sen.

GYRAT, Kösäň bu sözüni eşidensoň, ýene bir kişnedi-de, ýyldyrym dek süýnüp, beýik daglardan, çay-derýalardan ötüp, ýüzin salyp ötägitdi.

Indi habary kimden al: Görogludan al. Görogly üç gün aw awlady, şikar etdi, uran keyik, gulanlaryny inerlere ýükläp, dördünji gün Çandybile dolanyp geldi. Ýigitleri önünden çykyp, ony garşy aldylar.

— How, ýigitler, oba-gara parahatlykmy, ýurt ýerindemi? — diýip, Görogly sorady. Weli Hyrtman gabaryp, murtlaryny towlaşdyryp:

— Päheý, Görogla seret, näme ýurt ýerinde bolman, bizi ölüdir öydýämiň? Biz ýagy gaýtardyň, ýagy — diýip güberildi. Biz alan oljalarymyzy, boşadan ýesirlerimizi, mal-garalarymyzy sürüp bärlik gaýtdyň, Öwez bilen Köse bolsa ýanlaryna on iki ýigit alyp, Şasepidiň zyzndan kowup gitdiler — diýdi.

— Alla, ýigitler, ýagy gaýtaranyňyz-a ýagşy welin, Sapar bilen Öwezi on iki ýigit bilen ibermegiňiz bolmandyr. Eger olar şu gün-erte gara bermeseler, yzlaryndan gitmeli bolar — diýip, Görogly getiren aw etlerinden kebab, şara, ýahna bişirip, meýhanasynda meýlis gurady, ýigitleri bilen şerap içip, keýp etmäge başlady.

⁴⁵⁷ Eňek=Kuwwat

Bular keýp edip oturan wagtlarynda, **Peleň dagyndan** Gyratyň sesi geldi. Şol wagt Görogly eline sazyny alyp, Gyratyny ýatlap, bir söz diýdi:

Bilmen oýalykda, bilmen düýşümde,
Peleňde Gyratyň, owazy geldi.
Ýaman günler bardyr meniň başymda,
Peleňde Gyratyň owazy geldi.

Peleň dagy on baş güňlük ýol bolar,
Arasynda menzili ýok, çöl bolar,
Indi meniň her bir günüm ýyl bolar,
Ýyglaýyp, Gyratyň owazy geldi.

Açylan gül bir gün solmasa erdi,
Aýralygyň günü gelmese erdi,
Şum kysmat alladan bolmasa erdi,
Peleňde Gyratyň owazy geldi.

Söýünji hol gitdi şanyň iline,
Biz ýöräris Peleň dagyň ýoluna,
Öwez jan düşendir ganym goluna,
Peleňde Gyratyň owazy geldi.

Ne kylaý, başyma ýazylan geldi,
Gurbatda-ýürekde bagrym gan boldy,
Janym yrak gitdi, jeset boş galdy,
Ýyglaýyp, Gyratyň owazy geldi.

Eý, Görogly, Gyratyňy ýat eýle,
Gyratsyz baglara barmagyn seýle,
Perişan kysmatym ýazylady seýle,
Ýyglaýyp, Gyratyň owazy geldi.

GÖROGLY sözünü gutaryp, syçrap daş çykdy, ýigitlerem onuň zýy bilen çykdylar. Görseler, ynha Gyrat, iki gözünden ýaş döküp dur.

— Öwez bilen Sapar bir bela duçar bolundyr, ýigitler, ýaraglaryňyzy guşanyň, tiz atlanalyň — diýip, Görogly gazaba münüp, bir söz aýtdy:

Gulak salyp diňläň ahy-zarymy,

Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.
Men ertä goýmanam namys-arymy,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

Muhannesler söweş tälimin almaz,
Namart ogly merdiň gadyryn bilmez,
Mähremim bolmasa, göwnüm jaý bolmaz,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

Sapar mährem kyrk ýigide ýaz idi,
Daglaryň peleňi, algyr baz idi,
Bu söweşde ýigitleri az idi,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

Öwez oglum il diýip başyndan geçdi,
Şerap içip, söweş meýdana çykdy,
Ýa bilmen ganymyň goluna düşdi,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

«Däh» diýende at guýrugny işeliň,
Tüweleý ýeli dek bolup süýseliň,
Üsti belent garly dagdan aşalyň,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

Ala polat almaz gylyç dakylsyn,
Surnaýlar çalynsyn, tebil kakylsyn,
Boz meýdanda ganym gany dökülsin,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

Jylawynda ýörär erenler, pirlər,
Gyratyň zarbyndan titreşer ýerler,
Ar-namysly beg Görogly diýerler,
Atlanyň, beglerim, ganym üstüne.

GÖROGLY sözüni tamam etdi. Kyrklar dessine atlaryny eýerlemäge, azyk-suwluklaryny taýýarlamaga başladylar. Görogly Gyrata atlanyp, kyrk ýigidiniň öňüni başlap, daglara baka ýüzüni tutdy-da gidiberdi. Daga ýeten ýerlerinde, görseler, ine Saparyň Bozdumany otlap ýör.

— How, ýigitler, ol gezip ýören Kösäň Bozdumany ýaly-da?— diýip, Görogly ýakyn baryp syn etse, janawaryň ýaly gan bilen boýalypdyr.

— Ata-babamyň mähremi, pahyr, Köse öläýmedik bolsa ýagşydyr— diýip, Görogly Kösäň Bozdumanyny hem ýigitleriň biriniň goluna berip gidiberdi.

Gepiň gysgasy ýagşy. Görogly at başyny çekmän, uruş bolan ýerlere aralaşdy, ine ýaraly ýykylyp ýatan ýigitler düşüp başlady, Görogly olary barlaşdyryp, bogazlaryna öl damdyryp, agyzlaryna şeker-şerbetler berip, ýaralaryny baglaşdyryp, ýanlarynda adam goýup geçiberdi. Ahyry Gyrat ýol yzlap, bulary Sapar mähremini üstünden eltdi. Ine görseler, Sapar dagyň eteginde ýüzin düşüp ýatyr. Atdan düşüp, barlap görseler, demi bar. Görogly Kösäniň bogazyna şeker-şerbetler damdyrды, ýaralaryny saraşdyrды. Birden Köse özüne gelip, gözünü açdy, ýanynda oturan Görogla gözi düşende, Kösäniň gözünden paýyrra ýaş döküldi.

Görogly:

— Köse, indi hiç gam çekme, bu ýaraňdan hiç wagt ölmeýäň — diýdi.

— Wah, Görogly, ölsem owarram-da, ar-namys gitdi, ar-namysyň astynda galdym, gapyl otyrkak, üstümize ýagy döküldi. Görogly, giden ar-namysy gaýdyp almasaň, men ölemde-de görümde dik oturaryn.

— Köse, ölmeseň görersiň, ar-namysyňy ertä goýman — diýip, Görogly Kösäni başga ýaraly ýigitleri bilen Çandybile ugratdy.

Weli Hyrtmany bu ýaralylara baş edip, ýanlaryna-da bir näçe ýigit goşdy, özi galan ýigitleri bilen sürüp gidiberdi.

Ýol uzak, gepiň gysgasy ýagşy. Az ýöräp, köp ýöräp, Görogly sürüp Hüňkär soltanyň kyrk dört derwezeli galasyna ýetişdi. Görogly ýigitlerini galandar lybasyna salyp, gala goýberdi, özem şa galandar bolup, gala girdi. Galandarlar Hüňkär soltanyň köşgüniň töwereginde peýda bodup, onda-munda aýlanyp, topar bolşup geziberdiler. Görogly aýlanyp ýörkä, gözüne bir çar bag ildi, çarbagyň beýik diwaryndan syçrap aşyp, bagyň içine özüni atdy. Esewan bolsa, bagyň ortarasynda bir köşk görüldi, şol köşükden aýdym-saz gulagyna geliberdi. Görogly aýdym-saz bolsa özüne belli, geçip bilýärmä näme. Ol «mundan bir habar alayyn» diýip ugrady. Ýakynrak baryp seredip görse, köşgüň eýwanynda bir bölek gyz oturyp, aýdym aýdyp, saz çalýar eken. Hemmesiniň ortarasynda-da bir perizat otyr. Görse olardan bärde, bagyň içinde boýdan-başa gara geýnen gyz gamgyn bolup, ýeke özi otyr. Görogly onuň bolup oturyşyna haýran galyp, «bu nämäniň hekaýaty-ka, bu gyz näme üçin gara geýnip, özüni pinhan ýere çekdi-kä, mundan bir habar alyp bolmazmy» diýip, ol ogrynça bu gyzyň ýanyna bardy-da:

— A gyz, özge gyzlar saz-söhbet edýärler, sen bolsaň bu ýerde ýalňyz gara geýip otýrsyň, bu nämäniň hekaýaty? — diýip, bir nama aýdar boldy, gyz hem jogap berdi:

Görogly:

— Gözeller içinde sen-sen bikarar,
Perizadym, neçün geýdiň garany?
Tenimde galmady külli ygtyýar,
Perizadym, neçün geýdiň garany?

Gyz:

Öwez bendi bolup düşdi bu jaýa,
Onuň üçin menem geýdim garany.
Bu eden nalyşym ýetgeý hudaýa,
Onuň üçin menem geýdim garany.

—Perizadym, aslyň aýan eýlegin,
Başyňdan öteni bir-bir söýlegin,
Meniň gerçekligim güman eýlegin,
Perizadym, neçün geýdiň garany?

Özüm naçar, bir iş gelmez elimden,
Gan eňredim **Zeýnep** jady dilinden,
Bendi bolup düşdüm Çandybilinden,
Onuň üçin menem geýdim garany.

—Şa-galandar sözüň takygyn bilsin,
Gol göterip, haka dogalar kylsyn,
Ne miradyň bolsa, dilegin gelsin,
Dogryň sözle, neçün geýdiň garany?

Bezirgen gyzy men, adymyz **Güljan**,
Islegimdir azat bolsun Öwez jan,
Çandybilden gelse Görogly soltan,
Onuň üçin menem geýdim garany.

HÜŇKÄR SOLTANYŇ gyzy **Serwijan** özüni okumyş bilip ýördi, Zeýnep jadygöý diýen bir garry mamanyň Serwijana goragçy goýlanyny Görogly ozaldan bilýärdi. Indi ol bu bagyň Serwijanyň bagydygyny aňlap, bu gyzyň gara geýnip oturyşam jadygöýleriň Hilemekiri bolaymasyn diýip, özüni Şa-galandar edip:

— Şagalandar agaňa dogryňy aýt, sen Çandybildenmi? Dogry sözleseň, hernä dilegiň bolsa, men doga etsem, myradyňa ýetersiň — diýdi. Onda gyz:

— Wah, aga, men Çandybilden, Çandybiliň Erk galasynyň ileri agzyndaky howly biziň howlymyz, men **Bezirgen Hojamyň** gyzy, meni Zeýnep kempir jadylap ogurlap, şu taýa getirdi — diýdi. Şondan soň, Görogly ynandy-da:

— Uýam, demniň içiňde bolsun, şu agşam senei, Öwez janam bendilikden boşadaryn — diýip, hoşlaşyp gitdi.

Ýeriň astynda ýylan gäwüşese duýýan Zeýnep jadygöý bir del aýagyň бага gadamy düşenini aňlap, ylgaý eýwana çykdy. Onuň gözleri şa käse ýaly, burny susak ýaly, ol töweregine ýalt-ýult ediberdi, Zeýnep jady gözi düşen badyna Göroglyny tanady. Elinde baryny edip, owsun atyp jadyçylygyna başlady, emma onuň jadygy Görogla kär etmedi.

Indi habary kimden al: Serwijandan al. Öwez bendi bolup, Hüňkär soltanyň ýanyna getirilende, patyşa Öweziň köp sözlerine düşünmedi, Serwijanyň bolsa düşünmeýän dili ýokdy, şonuň üçin Hüňkär Serwijany dilmaçlyk üçin çagyrdy, şonda Serwijan Öwezi görüp, onuň mertligine, owadanlygyna jany bilen aşyk boldy. Emma bu syry pynhan saklady. Ine Serwijan esswan bolsa, bagyň içinde bir adam bar. Zeýnep jady bolsa ony jadylamaga başlapdyr. Serwijanam Göroglyny tanap, Zeýnep jadyň garşysyna jadyyny ýöredip ugrady. Şol barmana Zeýnep jady ot bolup, Göroglynyň üstüne sowrulyp başlady, Görogly «Bir bela duşdum gerek» diýip, gyljyny sogrup, töweregine bulaýlaberdi. Gyljy ýumşak zatlar degýän ýaly boldy, bir görse töwerek-daşy gyzyl gül, üstüne ýagyp duranam gül. Serwijan Zeýnep jadyň oduny güle öwürüdir. Birden Zeýnep jady derýa bolup, Göroglynyň üstüne eňdi. Görogly «gark boldum gerek» diýip gyssandy. Şol mahal bir dag bölegi gelip, derýaň öňüne bent boldy. Indi Zeýnep jady gyrgy bolup, Göroglynyň üstüne eňdi, gözünü çokmak pikirine düşdi, Görogly ýene gyljyny bulaýlady, gyrgy ýeňsesinden, öňünden gelip ganaty bilen urup, Göroglyny aljyradyp barýar. Şol mahal bir ýerden bir bürgüt şaglap inip, ýaňky gyrgyny bir urdy welin, gyrgy tas ýer sokulypdy. Bürgüt ýere düşüp, bir togalandy-da gyza öwürüldi. Görogly görse, bu şol eýwandaky gyzlaryň ortasynda oturan perizat Serwijan eken. Ol gyrgy sypatynda bolup gelen Zeýnep jady bolsa ýere ýazylyp, agzyndan gan gelip ýatyr, jany bildirki ýaly çykyp, saňgaty⁴⁵⁸ bolup ýatyr.

— Gyzlar, bu melgun garrynyň maslygyny alyp gidiň, hol burçdaky köne gurruga taşlaň — diýip, Serwijan kenizlerine buýurdy.

Görogly öz ýanyndan: «Şu ýeser garry jögülük edýän däl-dir-dä hernä» diýip, pikire düşdi-de:

⁴⁵⁸ Saňgaty=Daş ýaly. (Saň=seň, daş), gaty

— Duruň entek, men ony çapym-çapym edeýin, ol galandar agaňyzy gaty köp horlady — diýdi.

Görogly ýene-de özüni tanatmajak bolup, galandar bolan boldy. Serwijan:

— Eý, Görogly aga, indi sen arkaýyn bol, ol gaýdyp bu dünýä gelmez — diýdi. Görogly:

— Wah, bu-da meni tanaýan eken-ow, indi mundan nähili syparkam, her zat-da bolsa, aýal maşgaladyr, saz bilen, nama bilen muny ýumşadyp bolmazmyka? — diýdi. «Jadygöýler adamlary it edýär, eşek, gatyr edýär» diýýärdiler welin, şu meniňem jynsmy üýtgedip ýören bolmasyn diýip, ýalt-ýult etdi, öz endamlaryny çümmükleşdirip gördi, ellerini silkişdirdi, endamyndan gögeýin dişleýän mal ýaly, Görogly kakynjyrap, dek duranok.

Serwijan:

— Görogly aga, hormat, biziň diýarymyza hoş gelipsiňiz, sapa gelipsiňiz, men size hormat-hezzet etjek — diýdi.

«Şu meni içerik salyp, bir belaň üstünden eltjekdir-ow, men mundan öňürtiläýin» diýip Görogly:

— Alla, Serwijan, sen içeri-piçeri diýip gürrüň edýärsiň welin, men siziň aýdym-sazyňyza höwes, ynha bizem barymyzy orta ataryn, Serwijan, şolary bir diňleseňiz, onsoň, içerik girilse niçik bolar? — diýdi.

— Köp ýyllardan bäri adyňyza aşnadyk, Görogly aga, indi siz öz aýagyňyz bilen gelipsiňiz. Meniň sizden bir dilejek zadym bar, meni myradyma ýetirseň aýdaryn, ýogsam aýtman, Görogly aga — diýdi.

— Menden bitjek myrat erte galman biter, Serwijan, ýöne senden bitmeli myrat bitjekmi, şol belli däl.

— Meniň ýanymda müşgil iş bolmaz, Görogly aga, hany bir içeri gireli, soňkusyny şonda göreli.

— Girsek gireli, Serwijan.

Görogly töwegellige salyp jaýa girdi. Serwijan köşgüň töründe goýlan tylla tagty görkezdi, Görogly öz içinden: «Şu meni oýnap ýör-ow, ahyram maňa etjegini edaýmasyn» diýip, pikirine getirdi.

— Ýok, Serwijan, men asyl munuň ýaly tylla tagtlarda oturyp gören däldirin, türkmenlerde: «**gyzyl görse, Hydyr azar**» diýen bir söz bar, onda otursam, birden men dälirärinmi, näderinmi, bize ine şu halyň üstem bolýar — diýip, lampa özüni aşak goýberip, aýbogdaşyny gurup, gylyjyny öňüne kese basdy-da oturyberdi.

— Görogly aga, siz meniň göwnüm üçin şol tagtda bir oturyň, soň halan ýeriňizde oturuberiň.

«Munuň jadyly tagty şumukan» diýip, Görogly öz içinden pikir etdi, Serwijan geç-geçi köpeldensoň, näme bolsa-da, tylla tagta geçip oturdy. Serwijan misli soltanlaryň öňüne gelen arzaçy ýaly, tagtyň öňünde çök düşdi, bil бүkdi-de:

— Görogly soltan, arzym bar, aýdaýynmy?

— Aýt, Serwijan, näme arzyň bar?

— Aýtsam, Görogly, siziň Öwez diýen ogluňyz bar, onuň at-owazasyny eşidip, men onuň daşyndan oňa aşyk bolupdym, bir näçe gün boldy, men onuň özüni gördüm, men indi onuň ýüzüni görüp durmasam kararym ýetenok, giň jahan gözüme zyndan bolupdyr, aýdym-saz bilen zordan jan saklaýaryn. Atam ony zyndana salyp, her hili azaplar bilen gynaýar, dardan asmakçy bolýar. Her sapar men bir delil tapyp, ony dara asylmakdan saklaýan. Onuň zyndan seniň geljegiňi bilýädim, indem sen geldiň, şony zyndandan halas edip, soň meni Öweze gelin etseňiz, men myradyma ýeterdim. Ine, meniň sizden etjek arzym şu.

— Wah, Serwijan, meni tylla tagta çykaryp, etjek arzyňam şumydy?

— Hawa, Görogly aga, arzym-a şol.

— Pah, Serwijana bak-a, Öwez diýýäniň näme, meniň Öwezden baş esse gowy ýigitlerim bar. Ynha Öwezi boşadyp, Çandybile barsak, öz gözüň bilen gör-de halanyňy tutuber. Ýöne häzir Öwezi boşatmagyň ugruna çykmaly. Sen köşgüň ýagdaýny gowy bilýänsiň. Nähili edenimizde Öwezi tiz boşadyp bolarka?

— Beýle bolsa, Görogly aga, şu gün giçlik «Öwezi dardan asdyrjak» diýip, atam şähere jar çekdiripdir. Men ony ýene bir söz bilen galdyrjak boláýyn. Soňra bolsa ony boşatmagyň ugruna çykaýly, Eger meniň etjek bolýan emelim başa barsa, şu gün aşam Öwezi zyndandan boşadarys. Eger-de başarmasam, onda siz ony daryň aşagyndan alyp gaçmaly bolarsyňyz. Menem size kömekçi bolaryn.

Göroglynyň öňüne dürli-dümen naharlar getirdiler, Görogly nahar edindi. Soň Hüňkär soltanyň köşgüniň töwereginde duşuşmagy Serwijan bilen wadalaşyp çykyp gitdi.

Serwijanyň hemme kenizleri ýesir alnyp getirilen çorulardandy, olaryň arzuwy bendilikden azat bolmakdy, Serwijan kenizleri töweregine ýygnap:

— Gyzlar, işler şowuna düşse, men siziň baryňyzy Çandybile alyp gitjek. Baran soň ol ýerde galsaňyz galarsyňyz, öz ýurduňyza gitmek isleýäniňizem myradyňyza ýetirerin. Siz keжебeler bilen ýelmaýalary taýýarlaň, atamyň beren gara atynam taýýarlaň, saraý hyzmatçylaryna Serwijan seýle çykjak diýip aýdyň — diýdi.

Çorular şatlansyp, Serwijanyň aýdanlary bilen boluberdiler.

Indi habary kimden al: Hüňkär soltandan al. Bir hepdeden bäri Hüňkär soltana Öwez iş boldy. Hüňkär Görogludan, onuň ýigitlerinden, ýurdundan habar biljek bolýar. Öwezem

bir zatlar sanaşdyrýar, aýdyşdyrýar, oňa-da Hüňkär düşenok. Ahyry ol öz gyzy Serwijany dilmaç edinip habarlaşdy.

Hüňkär:

—Eger sen Görogludan dänseň, men seni ogul edineýin, özümiň ýalňyz gyzym Serwijany hem saňa bereýin — diýdi.

Onda Öwez:

— Meni kesişdirip, para-para etseňizem, kyýamatlyk atam Görogludan dönmen — diýdi. Şondan soň, Hüňkär ony zyndana salyp, ýok azaplar bilen gynady. Emma Öwez öz sözünden dänmedi.

«Şu gün Göroglynyň Öwez diýen ogluny Hüňkär dardan asýarmyş» diýip, ähli şäher ilaty Hüňkär soltanyň köşgüniň önüne ýygnandy. Ine, goly bagly Öwezi bolsa köşgüň eýwanyna alyp geldiler. Hüňkär soltan bolsa ýanynyň wezir-wekili bilen geldi. Serwijanam olaryň ýany bilen geldi. Göroglam galandar eşiginde, adamlary eýläk-beýläk itişdirip, märekäniň önüne geçdi. Märekä göz aýlap duran Öwez, Göroglyny gören badyna tanady. Şol wagt Hüňkär soltan:

— Häý, Öwez, henizem bir pille, janyňa haýpyň, gelsin, päliňden gaýt — diýdi.

Onda Öwez Hüňkäre garap baş keleme söz aýdar boldy:

Bir arzym bar, Hüňkär saňa,

Zalym, meni çekme dara.

Bu kylmyşyň nedir maňa,

Zalym, meni çekme dara.

Iki-ikiden gelen kazy,

Barmydyr gys günüň ýazy?

Menem biriniň ýalňyzy,

Zalym, meni çekme dara.

Bu galanyň müň burçy bar,

Her burçunyň perrajy⁴⁵⁹ bar,

Hüňkär seniň ne güýjüň bar,

Zalym, meni çekme dara.

Galaň başyňa ýykylar,

Tebil, depler köp kakylar,

Ýüzüne gara çekiler,

⁴⁵⁹ Perraç=Garawul.

Zalym, meni çekme dara.

Habar düşse, Çandybilden —
Kyrk merdanym geler ondan,
Ar-namysym alar senden,
Zalym, meni çekme dara.

Giň jahan gözüme dardyr,
Görogly beg dädem bardyr,
Öweziň hudaýy ýardyr,
Zalym, meni çekme dara.

ÖWEZ sözünü tamam etdi-de güldi. Hüňkär gazaba çykyp:

— Bu it ogly gaty erbet, bu bizi masgara edýär, muny tiz dardan asyň! — diýip gygyrды.

Serwijan atasynyň garşysyna geçdi-de:

— Ata jan, ol saňa ýalbarmakdan başga ýaman zat aýtmady, ölümünüň önünde gülmegi bolsa, zyndanda azap çekmekden onuň aklyna zyýan ýetendir, ony bir rahat ýerde-de saklap görmek gerek — diýdi.

— Şolam biçeme däl, beýle bolsa, bu oglany Çarbagdaky köşge eltip bakyň, bejeriň, onsoňam bir göreliň. Emma bagyň içini-daşyny leşgerden dolduryň, ol eşek ogrusy Görogly gelip, bir iş edäýmesin — diýip, serkerdelerine buýurdy.

Serkerdeler Öweziň goluny çözüp, Hüňkäriň bagyna alyp gitdiler. Hüňkärem wezir-wekilleri bilen köşgüne girdi. Märeke dargap gidenden soň, öz kenizleri bilen köşgüň eýwanynda galan Serwijan:

— Galandar ata, sen keramatly pire ogşaýarsyň, men hakda bir dileg et— diýip, Göroglynyň ýanyna geldi.

— Keramat gylyçdadyr, Serwijan — diýip, Görogly jogap berdi.

Serwijan Öwezden ölse-de dänmejegine Göroglynyň önünde ant içip, bir nama aýdar boldy:

Jan tenimde myhmandyr,
Eşreti dilär göwnüm.
Ajy aýralyk ýamandyr,
Wysalyny dilär göwnüm.

Tutsun inçe bilimden,
Sorsun şeker dilimden,
Meý içsin ak golumdan,

Öwez jany dilär göwnüm.

Serwi bagyň gyzyl güli,

Öwez jan şeýda bilbili,

Gerçek Görogly — bir weli.

Hajatyny dilär göwnüm.

SERWIJAN sözünü tamam edip, Hüňkäriň uly Çarbagynyň derwezesinde agşam tapyşmagy Görogly bilen wadalaşyp aýrylyşdy. Görogly bolan wakalardan kyrklary habarly edip:

— Atlaryňzy daňan kerwensaraýlaryňyzdan alyňda, garaňky gatlyşar welin, Çarbagyň derwezesinde häzir boluň, biliňizi berk guşaň, bagyň daşynyň-ičiniň saklawy güýçlüdir — diýip tabşyrdy.

Serwijan bolsa bular asgynjak bolar diýip, kenizlerini kejobeli ýelmaýalara mündürişdirip, «seýle çykýarys» bahanasy bilen irgözinden galadan çykaryp ýola saldy-da:

— Yzyňyzdan ýetýänçäk gidiberiň—diýip ugratdy. Gün ýaşar wagty ýakynlaşdy. Hüňkäriň serkerdeleri biri-birine:

— Aý, Apbasaly!

— Bäli!

— Habardar bol, garaňky düşüp başlady.

— Gulamaly!

— Beli!

— Japaraly!

— Bäli!

— Habardar bol! — diýşip, bular irgözinden biri-birine gygyrysyp başladylar. Gün ýaşyp, garaňky gatyşdy welin, bular üstüne suw sepilen towuk ýaly, hiç biriniň sesi çykanok, hemmesi kelläni ýere goýupdyr.

Görogly kyrk ýigidi bilen bagyň derwezesine geldi, esewan bolsa, hemme garawullar ýatypdyr. Görogly:

— Bu zalymyň gyzy bizi aldaýdymyka? — diýip, duran wagty bir tarapdan Serwijan atlanyp, bir atam goşlap geldi.

Ol:

— Görogly aga, men jady dogasyny okap, ähli goşuny, köşk hyzmatkärlerini çüfledim, olar erte günortana çenli kirpiklerinem gymyldatmazlar, ýüzüň ugruna arkaýyn sürde gidiber — diýdi.

— Bolýar, Serwijan, seniň bu işiňe göwnüm ýetýär — diýip, Görogly Gyratyny sürüp baga girdi. Ol Handan batyr bilen Taýmaz begi, ýene-de bir bölek atlyny bagyň derwezesiniň daş agzynda goýdy. Özi bir bölek atly bilen Serwijany ýanyna alyp, bagyň ortarasyndaky köşge girip, Öwezi alyp çykdy. Bular Öwezi Serwijanyň getiren atyna ataryp, bagdan çykdylar, galanyň aşaky derwezesinden çykyp, sag tarapa aýlanyp, ýola düşdüler. Bularyň çykanyny Hüňkäriň adamlar-a beýlede dursun, itlerem duýman galdy. Bular şol sürüp baryşlaryna Serwijanyň iberen kerwenleriniň zyndan ýetdiler, ýelmaýalary hem gyssap sürüp başladylar.

Habary kimden al: Hüňkärden al. Serwijanyň eden dogasy, uran demi Hüňkäriň özüne gowy ýöremän eken, ol ertir ir turdy welin, hemişeki ýaly töwereginde bolan hyzmatçylarynyň hiç biri tapylanok. Ol ýatan ýerinden gygyrmaga başlady, onuň gykylygyna hiç gelýän janly-jemende ýok. Ahyry ol:

— Ne bela urduka? — diýip, özi turup aýlanmaga başlady. Görse, köşk adamlarynyň hemmesi süýji ukuda ýatyr. Hyzmatçylaryny depip turuzmakçy boldy, gygyrды, olar öldürseňem turjak däl. Görse, hemme wezir-wekilleri-de ýatyr, turar ýaly däl. Hüňkär bir mekirligiň bardygyny bilip; **etek alty, ýeň ýedi** bolup baga baka ylgady, Baryp görse, goşun hem süýji ukuda ýatyr. Öwez-de ýok, zat-da ýok. Hüňkär goşun serkerdeleriniň birin-birin gulaklaryna agzyny tutup:

Gulamaly serheň!

— Hasanaly serheň!

— Şasepit serdar!

— Aly Haýdar mirişep⁴⁶⁰! — diýip gygyrды.

—How, zaňnarlar, Öwez gaçypdyr. Üstesine gyzymam gidipdir-ow!— diýip, gygyra-gygyra Hüňkäriň, bogazy tüýdüge döndi. Eger-eger ýatanlaryň birem gymyldanok. Hüňkäriň ýeke özi şol dumly-duşuna ylgap ýörşüne gün günorta boldy.

— Pah, ýagşy ýatypdyryn-ow — diýip, Şasepit bir ýerden başyny göterdi. Hüňkär ylgap gelip:

— Ine ýagşy ýatsañ, köpeý ogly — diýip, onuň gulagynyň düýbüne bir şapbat çekdi. Şasepit tarsi ýerinden turup:

— Buýrugyňyza häzirem, soltany-älem — diýdi.

— Ol, eşek ogrusy Görogly gelip, köşgi talap gidipdir, baş müň atlyny al-da, şu wagt zyndan ugra!

Ozalam ukusyndan gaty açylyp bilmedik Şasepit Göroglynyň adyny eşidende jany çykdy. Şasepit baş müň atlynyň azygyny-suwlugyny jemläp ýola düşýänçä, gün ikindi

⁴⁶⁰ Mireşep=Gijeki garawul başy

boldy. Şasepit galadan çykyp, bir meýdan ýöränden soň garaňky düşdi. Gijäniň içinde nirä gitjek, ol goşuny bilen bir tokaýda düşüp ýatdy. Ertir turup, ýene atlanyp ugrady. Nämä indi bu golaýda Görogly durýamy, ol eýýäm ala daglardan aşyp gidipdir, Şasepit o ýan, bu ýan sereden bolup, iki-üç ýatyp yzyna dolandy.

Görogly kyrk ýigidi, Öwezi, Serwijany, altyn keжебeleri, ýelmaýalary alyp Çandybile bardy.

Görogly Çardagly Çandybile gelip, dem-dynjyny alyp, Agaýunus ikisi öýlenmedik ýigitlerini Serwijanyň göz önünden geçirdi. Serwijan Göroglynyň Mirem diýen ýigidini tutup: «Agaýunus, men-ä ozal Öwez diýip gelýärdim welin, Öweziň gelini bar eken, Mirem hem gowy ýigit eken, meniň toýumy Mirem bilen tutaýyň» diýip ýylgyrdy. Serwijanyň bu sözüne Miremiň hem wagty hoş boldy. Mirem edepli, syratly, dogumly ýigitdi, ol Öweziň ýakyn ýoldaşydy.

Şunlukda Görogly Serwijan bilen Miremiň toý-sähedini belläp, ýedi gije-gündiz toý berdi, atlar çapdyryp, altyngabak atdyrdy. Çandybiliň pakyr-pukaralaryna engamlar berdi. Çandybiliň ili şat boldy, duşmanlary mat boldy.

Serwijanyň kenizleri hem onuň toý-tomaşasyny görüp, onuň bilen hoşlaşyp, öýli-öýlerine gitdiler.

XIV

GÜLAÝYM HEM ÄRHASAN⁴⁶¹

Bir demirçi ussanyň Äresen diýen ogly bardy. Ene-atasy ölendenden soň, Äresen Göroglynyň at-owazasyn eşidip, Çandybile gelipdi. Ol bir berdaşly, akyllly oglandy, Görogly: «Megerem, senden bir zat çyksa gerek» diýip, ony şägirt edinip ýanyna alypdy. Äresen Göroglynyň ýanynda gerçek goç ýigit bolup ýetişdi. Görogly ony ogullyk edip aldy. Günlerde bir gün Äresen «Kyrklara azyk, özüma hem gezelenç bolsun» diýip şunkar, tazy, köpeklerini alyp, dört-bäş atly bolup, awa-şikara çykdy. Bular üç gije-gündiz aw awlap, sülgün, towşan, keýik, gulan, garaz, näme duş gelse, urup awlap, atyp aly-berdiler. Bardy-geldi uran awlary ýaraly bolup ýetdirmän gidäýse-de tazy, gaýýň-köpekleri ony alman yzlaryna dolanyp gelmeýärler, çöpe-çalama sümüp gidenlerini hem biri ysyrgap tapýar, biri kowup zyndan ýetip güýmeýär, eýlekisi hem onýança baryp, süýr-depesine münüp, getir ýalysyny getirýär, güýçleriniň çatmajagynam tä ýigitleriň biri baryp alynça saklap durýar. Şeýde-şeýde bular üç gije-gündiz aw awlap, halys ýadap, sütünleri süýnensoň, uran awlaryny alyp, bir dagyň üstüne çykyp, çaylaryny içip, şara-çişlik kebaplardan iýip, garynlaryny doýrup ýatyp uklap galýarlar. Äresen süýji uka giden wagtynda bir düýş gördi. Düýşünde bir aksakgal garry baba gelip: «Oglum, Äresen, Erzurum ýurdunda **Hasan şanyň** gyzy **Gülaýym** seniň, hak aşygyňdyr, ol seniň üçin gül ýüzün saraldyp, sabyr-karardan aýryldy, ony tapyp almalysyň» diýip, gözünden gaýyp boldy.

Äresen ýerinden syçrap turup, töwerek-daşyna garap görse, ne garry baba bar, ne-de Gülaýym.

⁴⁶¹ Ärhasani türkmençe görnüşde Äresen diýip aldyk.

— Alla, bu niçik ahwal bold-ow? — diýip, ýanyndaky ýigitlerini turuzyp, uran awlaryny alyp, gaýdyp öýüne geldi. Gören ahwalyny ýüregine sygdyryp bilmän, goluna sazyny alyp, atalygy Göroglynyň ýanyna baryp, baş keleme söz aýdar gerek:

Arzym eşit meniň, beg ogly atam,
Rugsat berseň, Erzruma gideýin.
Ýokdur diýseň meniň sözümde hatam,
Rugsat berseň, Erzruma gideýin.

Bir ak sakgal baba geldi gaşyma,
Ýar söwdasyn saldy meniň başyma,
Hiç baka bilmenem degre-daşyma,
Rugsat bersen, Erzruma gideýin.

Söýmek-söýüşmeklik ozaldan bardy,
Yşk sewdasyn bu gün başyma urdy,
Gülaýym diýp reňgi-roýum sargardy,
Rugsat berseň, Erzruma gideýin.

Eger berseň, senden rugsat dilärim,
Ol ýary görmesem, bolmaz kararym,
Düşümde görmüşem, ady Gülaýym,
Rugsat berseň, Erzruma gideýin.

Äresen diýr, indi bile ýörmäge,
Ýar ýolunda şirin janym bermäge,
Arzym şodur — söwer ýary görmäge,
Rugsat berseň, Erzruma gideýin.

ÄRESEN sözüni tamam edip, dädesiniň jogabyna garaşdy. Onda Görogly:

— Eý, balam, eý, gözümiň nury, bilimiň kuwwaty, Esen jan, aşyk-magsuklyk ozaldan gelýän dessurdyr, söýmek-söýüşmegem il içinde bar zatdyr. Sen hem bu gün yşk ýoluna düşüpsiň, elbetde, yşk işi kyn işdir. Seniň aşyk bolan gyzyň atasy Hasan şa bolsa bir ganojak zalymdyr, onuň baş sany hyrsyz pälwan ogram bardyr. Erzrumyň ýoly hem gaty berkdir. Balam, sen howlukma, onuň aňyrsyna-bärsine bir göz ýetirip göreýli, onsoň gitmeli bolsa, ynha kyrklar bar, olara-da maslahat salyp göreýli, oglum — diýip, Äreseny birneme köşeşdirdi.

Çardagly Çandybilden baş mezil uzakda bir dag bardy, şol dagyň üstünden bir ýol öterdi, onuň bu başyndan o başyna çenli ýedi gije-gündizlik ýoldy, onuň geçelgesinde Göroglynyň ýigitleri gezekme-gezek garawulçylyk ederdiler. Günlerde bir gün Görogly hapa bolup otyrka «gel, şu sapar özüm baryp garawulçylyk edeýin, bardy-geldi duşman görnüp, bári baka gaýtasa, başlaryna it oýnuny salaýyn, öz erkinligime garap, il bähbidin arayıň» diýip, Çardagly Çandybilden çykyp, bent deresine baryp düşdi. Ol ýedi gije-gündizläp duşman ýoluna garady. Sekizinji gün, guşluk çagy, uzakdan bir gara görüni. Görogly bolsa özüne mälim, duşman görse, gahar-gazaby atlanýar. Bu görnen garany hem duşmandyr öýdüp, Göroglynyň gözleri gyzaryp, endamynyň her bir tüýi geýiminden çykjak boluberdi. Ol Gytratyny oýnadyp, gelýän ýygna garap oýlanyp durdy. Onynça, ol ýygyn hem Göroglynyň duran dagynyň etegine geldi.

Görogly:

— Habarlaşyň! — diýip gygyrdy.

Kerwenbaşy onuň geň adam dældigini bilip:

— Aga, biz habarlaşmak üçin gelýäris—diýip, Göroglynyň ýanyna geldi. Bular salamlaşdylar, ýol bolsun soraşdylar. Kerwenbaşy özüniň duşman dældigini aýtdy. Güläýmyň özüni söwdagär sypatyna salyp, ýörite iberendigini Görogla bir-bir habar berdi. Görogly hem oňa özüni tanytdy. Onda söwdagär:

— Eý, Görogly beg, Erzrum ilinde Güläým diýen bir gyz bar, onuň atasyna Hasan şa diýerler, şol gyz seniň Äresen diýen ogluňa ýürekden aşyk bolup, sabyr-takaty galman, ahyr meni şu sypata salyp, sawçy edip iberdi. Ýogsam men bir gezip ýören daýhandym, ol maňa: «Sen şu işi bitirip berseň» diýip, janyndan syzdyryp ýalbardy. Men onuň hak aşykdygyny bilip, agyr halyna dözmän: «Baryp habar etmek bilen işiň bitse, şu işi men bitirip bereýin» diýip gaýtdym, ol gyz şeýle bir sahypjema, şeýle bir owadan gyz, ýüzüniň şöhesinden aý yşygy utanar. Men onuň ýaly jenany hiç bir ýerde görmedim — diýip, Güläýmy taryp edip, baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak näme diýýär:

Görogly beg, eşit meniň arzymny,
Güläým dek asly jenan görmedim.
Gezdim, keşet etdim men ýer-ýüzüni,
Güläým dek asly jenan görmedim.

Saçy kyrk gez, husny hurşydy-taban⁴⁶²,
Hasan şa zalymyň gyzydyr jenan,
Hem akylly, hem edermen päliwan,

⁴⁶² Ýüzi ýyldyraýan gün kimin diýmek.

Gülaýym dek asly jenan görmedim.

Görgenim ýok jennet içre hüýrünü,
Bir dem tartsa Esrapyl⁴⁶³ dek suruny,
Ýegsan eder ýedi derýa şoruny,
Gülaýym dek asly jenan görmedim.

Sawçy diýer, Äreseniň ýaryny,
Taryp etsem onuň zülpi taryny,
Aýdybersem edim, kylym baryny,
Andan özge hergiz jenan görmedim.

SAWÇY sözünü tamam edensoň, Göroglynyň köňli joşa geldi, söwdagäre köp engamlar berip, ony yzyna ugratdy. Soň meýhanasyna gelip, kyrk ýigidini çagyryp, gören-eşidenlerini bir-bir aýtdy. Onynça ýigitler «Görogly agamyz ýadap gelendir» diýip çay-nahar çekdiler, giň supra ýaýdylar, gelerden-geçerden gürrüň etdiler. Görogly aýtdy: — Eý, ýigitler, adamyň bir maksady hem dünýäde bir öz söýen gyzyny almakdyr, gyzyň maksady hem öz halany bilen gitmek, öz islegi boýunça durmuş gurmakdyr. Äresen oglumyň baýaky gören düýşi çyn boldy. Gülaýym hem Äreseny düýşünde görüp, garaşyp oturanmysyn, ol ahyr näderini bilmän sawçy iberip «gelip meni alyp gitsin» diýipdir. Indi Erzrum şährine baryp Gülaýymy getirip biljek ýigit barmy? — diýip, baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak näme diýer:

Gyratymny berip, hyzmat sorasam,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?
Goçaklardan saýlap ibersem,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

Oýup alsa duşmanlaryň gözünü,
Zagpyran dek sargartdyrsa ýüzünü,
Alyp gelse Hasan şanyň gyzyny,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

Bir hyzmaty bir goç ýigit bitirse,
Güýç synanşyp, Hasan şadan ötürse,
Gülaýymy alyp, munda getirse,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

⁴⁶³ Esrapil= Kyýamat günü uly tüýdügi bilen ölüleri turuzýan melek (Esrafil).

Engam berip, ony ýagşy göreýin,
Tä gelinçä, ýolun gözläp duraýyn,
Alyp gelse, Äresene bereýin,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

Söwdagärden bize sargydy ýetdi,
Çyn aşyk diýip, bizge hatlar etdi,
Habar berip, Kasyt şol demde gitdi,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

Görogly diýr, gaýybana **Dälihan**,
Çyn ýürekden aşyk eken ol jenan,
Hümmet eýlap, talap kylsa şu zaman,
Kyrk ýigide bir arslan barmyka?

GÖROGLY sözün tamam etdi. Onuň bu sözün eşidip, ýigitlerden bir näçesi özara geňşdiler:

— On iki aý ýol ýöreseň Erzurum şäherine baryp bolmaz, bardy-geldi baraýsaň-da gelip bolmaz — diýdiler. Emma demirçi ogy Äresen ýerinden turup, Görogla garap, bir nama aýdar boldy:

Beg atam berse maňa rugsat,
Goýberiş, gideýin ýaryň ýoluna.
Ýokdru, atam, bu ýolda hiç garamat,
Goýberiş, gideýin ýaryň ýoluna.

Gülaýym jan bir görmäge zar bolsa,
Jesedimde şirin janym bar bolsa,
Siziň ýaly goç ýigitler ýar bolsa,
Goýberiş, gideýin ýaryň ýoluna.

Maňa bergin at-enjamy, ýaragy,
Gylyçdan, ok-ýaýdan hemme geregi,
Talwas edip içdim käse şeraby,
Goýberiş, gideýin ýaryň ýoluna.

Äresen diýr, yşk söwdasy ýamandyr,
Gülaýymyň gözi ýolda galandyр,

Bu aşyklyk meniň sabrym alandyr,
Goýberiş, gideýin ýaryň ýoluna.

ÄRESEN sözüni tamam etdi. Göroglynyň muňa wagty hoş bolup, Gyratyny, düýrme gylyjyny, sagdagyny, naýzasyny Äresene berip, ony ýola saldy. Emma Meýhanasyna gelip oturandan soň, Äreseniň ýeke özüni iberenine gynandy, köp oturyp oýlanandan soň, tarsa ýerinden turup, ýarag enjamlaryny dakyndy, Mejnun dälä münüp, üç gije-gündiz ýol ýöräp, gijäniň ýarynda Äreseniň zyndan ýetip, ony yzyna öwürjek boldy, Äresen hem Gyraty sürüp, oňa jogap berdi:

Geler bolsaň, dogry gelgin,
Senden gaýdan namart bolsun.
Baş goşuşjak merdiň bilgin,
Senden gaýdan namart bolsun.

Bu garaňky zulmat geçer,
Batyr ýigit söweş açar,
Mertler durar, namart gaçar,
Senden gaçan namart bolsun.

Är ýigidiň är ýoldaşy,
Yzlaryn daýym syrdaşy,
Hasan şanyň göwündeşi,
Senden gaçan namart bolsun.

Haýsydyr asly mekanyň?
Kimdir seň yzlap çykanyň?
Haýry ýokdur ah çekeniň,
Senden gaýdan namart bolsun.

Ogrymy sen, ýa gezende,
Çandybiliň giň düzünde,
Naýza, gylyç her uzanda,
Sanjyşmadyk namart bolsun.

Bardyr meniň kyrk doganym,
Görogly dek mähribanym,
Bu gün indi ýok armanym,
Senden gaçan namart bolsun.

Ärligimi bildirer men,
 Peýmanaňy doldurar men,
 Takyk bilgin, öldürer men,
 Öldürmegen namart bolsun.

Esen han diýr, bilseň gerek,
 Sen özüňe gelseň gerek,
 Meň elimden ölseň gerek,
 Düz durmadyk namart bolsun.

GÖROGLY Äreseniň batyrlygyny hem özüne tüýs ýürekden wepalydygyny bildi, onuň merdana sözlerine wagty hoş bolup:

— Gel indi men muňa özümi tanadyp, göwnüni götereýin — diýip, bir söz aýtdy:

Alyp sen eliňe egri almazy,
 Tanamady dädeň seni, Esen han,
 Keş edip çykdyň men dag bilen düzi,
 Tanamady dädeň seni, Esen han.

Kaýyl boldum indi mundan buýana,
 Senden meniň gutulmagym gümana,
 Kim duş geler sen dek merdi-merdana,
 Tanamady dädeň seni, Esen han.

Bu gün meniň peýmanamy doldurar,
 Ömür gülşenimi birden soldurar,
 Naýza bilen sanjyp meni öldürer,
 Tanamady dädeň seni, Esen han.

Her niçik iş geler merdiň golundan,
 Kast eýlese, şirler gaçar ýolundan,
 Aždarhalar çyka bilmez hininden,
 Tanamady dädeň seni, Esen han.

Söwda düşdi Göroglynyň başyna,
 Zäher-zakgun düşdi bişen aşyna,
 Rehm eýlegin gözden akan ýaşyna,
 Tanamady dädeň seni, Esen han.

ESEN HAN Göroglynyň bu sözünü eşidip, utanyp, «Bä-ä, atam ekeniň, bilmändirin» diýip, özüni atdan taşlap, Göroglynyň aýagyna baş goýup, ötünç sorap, bir söz aýdar boldy, gör-bak näme diýer:

Gije bilen geldiň, seni bilmedim,
Toba etdim, günämi öt, soltanyň.
Owazyň eşitmän tanabilmedim,
Toba etdim, günämi öt, soltanyň.

Sen erer sen⁴⁶⁴ mert ýigidiň agasy,
Arzym eşit Çandybiliň eýesi,
Tanamadym bu gün, boldum men asy⁴⁶⁵,
Toba etdim, günämi öt, soltanyň.

Esen han diýr, gahar atseň guluň men,
Gadam goýsaň, aýak tozy ýoluň men,
Ýagşy görseň, ynha duran ogluň men,
Toba etdim, günämi öt, soltanyň.

—DIÝIP, Äresen sözünü tamam etdi. Görogly Äreseniň sözlerini eşidip, öz ogullygyndan köňli bitip, wagty hoş bolup, ony taryplap, bir söz aýdar boldy:

Tarypyňy aýdaýyn men,
Berekella, batyr oglum.
Bir gaýduwsyz arslan sen,
Berekella, batyr oglum.

Erzurmdan kyldym talap,
Gülaýymny hakdan diläp,
Gördüm seni indi synap,
Berekella, batyr oglum.

Habar aldym hallaryňdan,
Her iş geler gollaryňdan,
Gelip erdim ýollaryňdan,
Berekella, batyr oglum.

Her myradyň bolar naýyl⁴⁶⁶,

⁴⁶⁴ Erer sen=Bolar sen.

⁴⁶⁵ Asy=Baş götermek, boýun egmezlik

Köňlüm sada boldy maýyl,
Synap gördüm, boldum kaýyl,
Berekella, batyr oglum.

GÖROGLY:

— Oglum, seniň gaýratyňy öňdenem bilip ýördüm, emma gitjek ýoluň uzak, bitirjek işiň kyn, oturyp kararym bolmady, seni synamakçy boldum, oglum. Indi ýoluň ak bolsun, Gülaýym gyzy alyp, maksat-myraýyňa ýetgin, balam— diýip, pata berip, Äreseny ýola salyp, özi Çandybile gaýtdy. Çandybile baransoň, Görogly Äreseniň giden ýoluna garap, öz ogullygynyň toýuny görmegi arzuw edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Ýokdan bizni bar eýlegen biribar,
Äreseniň toý-baýramyn göreýin.
Ogla-gelne guwanmagyň zowky bar.
Äreseniň toý-baýramyn göreýin.

Ýa biri bar eşit meniň bu dadym,
Günme-günden artar boldy perýadym,
Hakdan diläp alan batyr zürýadym,
Äreseniň toý-baýramyn göreýin.

Göroglynyň ýaranlary, geliňler,
Rehim eýläp, arzy-halym biliňler,
Äresene bir meded beriňler,
Han guzymyň toý-baýramyn göreýin.

GÖROGLY ýüreginde süýji arzuwlar besläp galybersin.

Indi habary Äresenden eşidiň. Äresen şol gidişine gije-gündiz at başyny çekmän, iki aýlyk ýoly ýigrimi günde alyp, Erzurum şäherine baryp ýetdi. Şäheriň bag-minaralaryny görüp, Gülaýymy ýatlap, ýar wysalyn arzuw edip, bir söz diýdi:

Ýat edeýin bir u bary,
Maňa ýetir Gülaýymny.
Ýok et özüň bar belany,
Maňa ýetir Gülaýymny.

Kanda bolar sen, Gülaýym,

⁴⁶⁶ Naýyl=Maksada ýetmek.

Miýesser etsin hudaým,
Sorap gezdim ony daým,
Maňa ýetir Gülaýmny.

Husny ermiş mahy-taban,
Gözeller içinde jenan,
Derdin etmiş bize aýan,
Maňa ýetir Gülaýmny.

ÄRESEN sözüni tamam edip, atyny oýnadyp, derwezäniň agzyndan bardy. Emma galanyň **Aga Zaman** diýen derwezeçisi bardy. Ol eline gylyjyny alyp:

— Men sizi rugsatsyz derwezeden geçirmäge patyşadan gorkýaryn—diýip, Äreseniň öňüne geçdi. Onda Äresen:

— Eý, derwezeçi, men bir atbakar adam, özümem Ispyhandan gelýärim, bu şäheriň at bazary nirde bolsa, maňa salgý ber, men bir gezip ýören ogry-jümri däl, il-halka zyýanly adam däl, sen maňa at bazaryny görkezseň, men baryp, şu atymy söwda edip gaýtmakçy, eger muny tiz satyp, puluny alyp bilsem, meniň, bu ýerde başga işim ýok, sen gal diýseňem, men bu ýerde galmaryn, indi sen maňa at bazarynyň dogry ýoluny görkez, meni mundan artyk käýitme — diýip, derwezeçi bilen mylakatly gepleşdi.

Derwezeçi Äreseniň bu sözüni eşidip:

— Onuň ýaly bolsa, meniň derwezeçilik hakymy beriň, soň goýbereýin — diýdi. Onda Äresen:

— Derwezeçilik hakyň üçin näçe alarsyň?

— Bir tylla alaryn.

— Bir tylla alsaň, açyň derwezäni — diýip, elini goltugyna salyp, sermeleklän boldy. Derwezeçi: «Maňa tylla berer» diýip, derwezäni açdy. Äresen gapy açylan badyna Gyratyna jüp gamçy urup, derwezeçiniň duşundan geçip ötagitdi. Derwezeçi Äreseniň bu işine agzyny açyp, haýran bolup galyberdi.

Erzrum şäheriniň kyrk köçesi bardy. Äresen Gülaýymyň köçesiniň nirededigini bilmän, haýran bolup, bir söz aýdar boldy:

Sen diýip geldim agtaryp,
Na ýerde sen, Gülaým jan?
Aşyklykda boldum garyp,
Nä ýerde sen, Gülaým jan?

Hiç kim meniň dek bolmasyn,

Dost aglap, ganym gülmesin,
 Açylan güller solmasyn,
 Nä ýerde sen, Gülaýym jan?

Mysapyr men, garyp başym,
 Gözden akar ganly ýaşym,
 Zäher-zakgun içen aşym,
 Nä ýerde sen, Gülaýym jan?

Deregiň kimden sorayıň,
 Sensiz ne meýlis guraýyn,
 Dilberim, niçik göreýin,
 Ne ýerde sen, Gülaýym jan?

Äresen diýr, boldum haýran,
 Ýygladym men zary-girýan,
 Aýan eýle, Şahymerdan,
 Nä ýerdedir, Gülaýym jan?

ÄRESEN sözünü tamam edip, Gülaýymy agtaryp geziberdi. Şol barşyna Äreseniň gözüne bir köşk görüldi. Onuň gümmezine altyn suwy berlen köşkdi. Her hili janawerleriň suraty ol köşguň ýüzünde görünýärdi. Şol köşk Gülaýymyň atasynyň köşgüdi. Äresen köşgüň golaýyna baryp, onuň owadanlygyna seredip, haýran bolup durdy. Ol: «Meger bolsa, meniň ýarym şu ýerde bolar» diýip, köňli joşup, ýaryny ýatlap, Gyratyny oýnadyp, bir söz aýdar boldy:

Asly zatyň seniň byrag⁴⁶⁷,
 Iki gözüm ýangan çyrag,
 Gülaýym diýip, saldym sorag,
 Dakyndym men dürli ýarag,
 Ýarym görsün tomaşany,
 Oýna, Gyratym, oýnagyl.

Hak ýaratgan durna, toty,
 Ýüreginde ýanar ody,
 Baldyr onuň emen süýdi,
 Oýna mert ýigidiň gaýraty,

⁴⁶⁷ Byrag=Muhamet pygamberiň atynyň ady.

Ýarym görsün tomaşaňy,
Oýna, Gyratym, oýnagyl,

Duşman köňlün weýran et sen,
Ganymlary girýan et sen,
Bu köçede seýran et sen,
Gülaýymy haýran et sen,
Ýarym görsün tomaşaňy,
Oýna, Gyratym, oýnagyl.

— DIÝIP, sözüni tamam edip, Gyratyny nije-elwan oýnadyp durdy. Janawar Gyrat gulagyny keykerdip, gözünü pyýala dek tegeläp oýnady. Onuň tomaşasyna bazar halky edip oturan işlerini taşlap geldi. Äreseniň bu sözlerini eşidip, Gülaýym gyz hem üç ýüz altmyş kenizi bilen derwezededen çykyp, tomaşa edip durdy. Gyratyň otuz iki dürli oýnuny görüp, tomaşa gelenleriň bary galdy. Gülaýym öz ýanyndan oýlanyp: «Bu ýigit, meger bolsa meniň düýşümde gören ýigidimdir. Göroglynyň ogullygy Äresendir. Onuň minen atynyň sypaty Göroglynyň Gyratynyň sypatyna meňzeýär. Men onuň bilen bir gepleşmek alajyny edeýin» diýip oýlandy, ol ýanynda duran **Nigar** diýen kenizine:

— Bar, ol ýigidi şu ýere alyp gel, atyny görüp, bahaladyp görýeli — diýdi. Onda ol keniz Äreseniň ýanyna geldi:

— Seni Gülaýym bibim çagyryýar, ol seniň bu ýabyňy satyn aljak diýdi.

Äresen keniziň «ýaby» diýen sözüni gaty görüp, Gyratyny taryplap, baş keleme söz aýdar boldy:

Eý, kenizler, bu Gyratym häsiýetli janawer,
Kim alar bolsa, munuň aldynda köpdür sim-u-zer,
Kim alsa bu atymny, dünýä eşretin görer,
Kim müner bolsa muny, ähli hatardan bi-zerer,
Bu Gyratymnyň bahasy Gülaýyma başa-baş.

Ispyhanyň patyşasy almaga bil baglady,
Kyrk müň tümen bereýin diýp, niçe adam ýollady,
Gyz bereýin, atyň ber diýp, köp töwella eýledi,
Atam-enem bermegin diýp, köpler maňa sargady,
Bu Gyratymnyň, bahasy Gülaýyma başa-baş.

Gyratymga taý tapylmaz, asla sen etme güman,
Agtaryp gör Rum-Pereňi, Bagdat-Basra, Ispyhan,

Ýa Buhara, ol Samarkant, Endijan u-Margelan,
Yzlasaň-da tapmyýarsyň şeýle atny, Bibi jan,
Bu Gyratymnyň bahasy Gülaýyma başa-baş.

Äresen diýr, gymmatyny ol nigara bar-da aýt,
«Ýaby» diýme şu atymny, hyrydara bar-da aýt,
Meniň bu perýatlarymny ol guftara bar-da aýt,
Andalyp⁴⁶⁸ men, sözlerimni ol gamhora bar-da aýt,
Bu Gyratymnyň bahasy Gülaýyma başa-baş.

ÄRESEN sözünü tamam edenden soň, Nigar keniz:

— Eý, ýigit, ýör, gideýli, meniň saňa başga diýjek sözüm bar—diýip, Äreseni özi bilen alyp gitdi.

Gülaýymyň köşgüniň ýakynynda bir serhowuz bardy. Nigar keniz Äreseni şol howzuň başynda goýup, özi baryp, Gülaýyma habar berdi. Şol wagt Gülaýym köşgüň aýnasyndan bir seretdi welin, ýüzüniň şöhlesi bark urup, göýä gün dogan ýaly bolup gitdi. Serhowzuň başynda Gülaýyma garaşyp, köşge seredip duran Äresen, Gülaýym gyzyň aý dek jemalyn görüp, yşky joş urup, bir söz diýdi:

Tarypyňy diýsem, gül ýüzli dilber,
Sen bir lagly-badahşana ogşyr⁴⁶⁹ sen.
Zülpleriňe dakyp bahasyz göwher,
Göýe möhri dürahşana⁴⁷⁰ ogşyr sen.

Ýerbe-ýer goýulmyş ýüzleriň nagşy,
Gant ile asaldyr sözleriň nagşy,
Göreni geň galdyr gözleriň nagşy,
Meniň janym alan jana ogşyr sen.

Adam neslimi sen ýa ki perizat,
Aklymny eýlediň her demde berbat,
Gaşlaryň gylyçdyr, gözleriň jellat,
Bahaňa pul ýetmez käne⁴⁷¹ ogşyr sen.

Şükür, indi gördüm bu gün telgatiň⁴⁷²,

⁴⁶⁸ Andalyp=Bilbil.

⁴⁶⁹ Ogşamak=Meňzemek.

⁴⁷⁰ Dürahşan= Dür saçýan, aslynda dürefşan bolmaly (A.G)

⁴⁷¹ Kän=Genç, hazyna, magdan

⁴⁷² Telgat=Jemal, owadanlyk

Sawcy söwdagärden iberen hatyň,
Barmy indi maňa mähriň-şefgatyň,
Bakyşyndan mähribana ogşyr sen.

Äresen diýr, yşkyň ilden aýyrdy,
Görogly beg maňa patasyn berdi,
Ýar ýaryna ýetsin diýip iberdi,
Wadasynda duran jana ogşyr sen.

ÄRESENIŇ bu sözlerini eşidip, Gülaýym titröp duran ýüpekden tikilen köýnegini geýip, uzyn ýüpek ýaglygyny başyna atdy, gözlerine sürme, gaşlaryna besme çekdi, boýnuna dürli monjuk, biline hem tylla gynly pyçagyny asdy, görenleri haýranda, görmedigi armanda goýup, asta-asta ýöröp, Äreseniň ýanyna geldi. Ynha görse, şol düşünde aşyk bolan ýigidi, bir edermen gerçek goç ýigit, birek-birege dikilen gözler ok kimin baryp bagyrlaryndan geçdi, yşk ody öňküden-de artyk tutaşdy, gyz bilen ýigit mähirli garaşyp, syrly sözleşdiler. Aşyk, magşuklar özara ähdi-peýman etdiler, biri alarman, biri bararman boldy. Gülaýym gyz: «Ýedi ýylky çeken ahym ýerine gowuşdy, indi men şu şirin janymy seniň ýolunda pida etsem, başga armanym ýok, indi sen meniňki, men hem seniňki boldum» diýip, nâz bilen jilwe edip: «Öz ýarymy hem söýeýin, hem synaýyn» diýip Äresene garap baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak näme diýýär:

Hoş gelip sen, söwer ýarym,
Pida bolsun janym saňa.
Sen-sen meniň mähribaňym,
Mälim bolsun ýarym saňa.

Köpdür saňa şepagatym,
Sen sen, Äresen, ülpetim⁴⁷³,
Başymda täji-döwletim,
Şipa bolsun janym saňa.

Bag gülünden güzer eýle,
Öz ýaryňa nazar eýle,
Çandybile sapar eýle,
Sapa bolsun janym saňa.

Çandybiliň jananasý,

⁴⁷³ Ülpet=Ýoldaş, aslynda olfet

Göroglynyň hemhanasy,
Näzli dilber perwanasy,
Pida bolsun janym saňa.

Özge diýýip etme güman,
Gülaýym gyz aýtmaz ýalan,
Köp aglatdy üşbu zaman,
Şipa bolsun janym saňa.

Gülaýym diýr, bir iş başla,
Sagdagyňy gola uşla⁴⁷⁴,
Şu çynary ýykyp taşla,
Gurban bolsun janym saňa.

GÜLAÝYM sözüni tamam etdi. Äresen Gülaýymyň özüni synamakçydygyna düşündi-de, eline sagdagyndan ok alyp, şol ýerde duran äpet çynara dogrulap bir ok atdy, düýbi bilen sogrup taşlady. Gülaýym muny görüp, öňküden-de artyk wagty hoş bolup: «ajap goç ýigit eken, bu meni her ýere eltip biler, her hili duşmandan gorap hem biler» diýip Äresene garap baş keleme söz aýdar boldy:

Eşit meniň arzým, eý, söwer ýarym,
Men seniň ýüzüňe gurban bolaýyn.
Çandybilden yzlap gelen dildarym,
Men seniň gözüňe gurban bolaýyn.

Ok bilen sagdagyň goluňa aldyň,
Nyşana eýleýip, çynardan saldyň,
Bir ok bilen ony agdaryp bildiň,
Men seniň goluňa gurban bolaýyn.

Indi mundan Çandybile gider men,
Söweş eýläp, garly dagdan öter men,
Seniň bilen zowky-sapa sürer men,
Men seniň ýoluňa gurban bolaýyn.

Alladan diledim, gördüm ýüzüňni,
Derman bildim seniň aýdan sözüňni,
Totyýa⁴⁷⁵ eder men basan tozuňny,

⁴⁷⁴ Ýaýyňy nyşana la diýmek.

Men seniň özüňe gurban bolaýyn.

Çandybile baryp tutaryn mekan,
Duşman garşylaşsa, bermerin aman,
Her kimseden öter bu ýalan jahan,
Men seniň sazyňa gurban bolaýyn.

Gülaýym diýr, gördüm seniň zoruňy,
Görenler çekerler seniň zaryňy,
Tanap algyn indi söwer ýaryňy,
Men seniň näziňe gurban bolaýyn.

GÜLAÝYM sözüni tamam edensoň, Äresen hem Gülaýym gyzyň yşk-mähriniň joşanyny bilip, ony alyp barjak ýeri Çardagly Çandybili taryp edip, bir söz aýtdy:

Gülaýym jan, Çandybiliň,
Çar pasyl baglary bardyr.
Syýagatly, üsti garly,
Haýbatly daglary bardyr.

Biri-birine ulaşan,
Bulaklary dolup-daşan,
Kükräp, bugra dek dalaşan,
Ýolbars, gaplaňlary bardyr.

Ýigitleri içer şerap,
Çişe sanjyp iýer kebab,
Otursaňyz meýlis gurap,
Ajap gülzarlary bardyr.

Çandybildir merdiň jaýy,
Ýigitleri bar sypaýy,
Görogly beg patyşasy,
Gaýym galalary bardyr.

Perizatlar gezer her ýan,
Göýä diýr sen hüýri, gulman,
Ýigitleri derde derman,

⁴⁷⁵ Totyýa=Sürme daş, aslynda tutiýa. طوتيا

Sen kibi ýarlary bardyr.

Çölleri bar lälezarli,
Towuşganly, ahu-zarly⁴⁷⁶,
Seniň ýaly goly zerli,
Owadan gyzlary bardyr.

Garrylary öýde ýatar,⁴⁷⁷
Ýigitleri ok-ýaý atar,
Gyz-juwanlar söhbet tutar,
Zowky-sapalary bardyr.

Bedewleri oýnap durar,
Çapylsa baýragyn alar,
Guş salsalar awun awlar,
Awlakly çölleri bardyr.

Äresen diýr, ýagşy jaýdyr,
Aldynda tylla saraýdyr,
Agáyunus saňa taýdyr,
Ajaýyp ýerleri bardyr.

ÄRESEN sözüni tamam etdi. Soňra Gülaýym baryp erkek eşigini geýdi, saçlaryny geýimleriniň içine goýberip, biline gylyç baglap, başyna samyr telpek geýip, ok-ýaýdan, hanjar-jydadan gerek-ýarak enjamlarynyň baryny alyp, bir kemsiz taýýar boldy. Äreseniň ýanyna gelip:

— Eý, Esen jan, eý, söwer ýarym, atamyň sansyz leşgeri bardyr, baş sany — pälwan agam bardyr, olar seni görse, bu ýerde goýmazlar, aramyza aýrallyk salarlar, indi biz bu ýerde durman gaçaýly — diýdi. Onda Äresen:

— Men seniň aňdar dek ataň, pälwan agalaryň bardygyny bilýärim, men olar bilen hasaplaşar ýaly şaýymy tutup geldim — diýdi. Onda Gülaýym aýtdy:

— Ýok, Esen jan, gözümiň guwanjy, sen beý diýme, ahmyrly ölümiň kime geregi bar, biz häzir bir ökünje galmankak, bu ýerden çykyp gideýli, soň yzymdan kowgy etseler, onçasyny onda görüberis-dä — diýip, Äresene garap, baş keleme söz aýdar boldy:

Eşit meniň arzy-halym,
Gaýtgyn, ýarym, sen bu ýerden.

⁴⁷⁶ Towşan: Keýik

⁴⁷⁷ Şu küplet Ýüsüp-Ahmat dessanynda hem bar (AG)

Ýedi ýyldyr hasrat-dagym,
Gaýtgyn, ýarym, sen bu ýerden,

Düýşümde gördüm didaryň,
Men natuwan⁴⁷⁸ hyrydaryň,
Köýmesin seň namys-aryň,
Gaýtgyn, ýarym, sen bu ýerden.

Agalarmyň gözi gandyr,
Atam beter betgümandyr,
Aýralyk ahyrzamandyr,
Gaýtgyn, ýarym, sen bu ýerden.

GÜLAÝYM sözüni tamam etdi. Äresen: «her niçik bolsa-da, munuň könlüni ýykmaýyn, eger Hasan şa yzmyzdan geläýse, oňa güýjümi şol ýerde görkezsemem bolar» diýip, Gülaýyma garşy garap, baş keleme söz aýdar boldy:

Taýýar bolup münüp Dorat üstüne,
Gel, Gülaýym, Çandybile ýör indi.
Durmaga wehm etseň, atlan dessine,
Gel, Gülaýym, Çandybile ýör indi,

Indi aýt sen köňlüňdäki baryny,
Bermerin duşmana zülpüň taryny,
Göroglynyň Agaýunus ýaryny,
Göreý diýseň, Çandybile ýör indi.

Nesip bolsa, Çandybile baraly,
Agaýunus, Göroglyny göreli,
Duşman ýetse, çyn söweşi guraly,
Gel, Gülaýym, Çandybile ýör indi.

Ýüzüňni gabanar hurşydy-hawer⁴⁷⁹,
Şirlere bolarmy tilki barabar,
Gyratym ýyndamdyr, özüm dilawar,
Gel, Gülaýym, Çandybile ýör indi,

⁴⁷⁸ Natuwan=Ejiz

⁴⁷⁹ Hurşydy hawer=Gündogar şöhlesi

GÜLAÝYM BILEN ÄRESEN her haýsy öz atyna atlanyp, niredesiň Çardagly Çandybil diýip ýola düşdüler. Äresen şol barşyna derwezä ýetdi. Aga Zamana ýalbaryp «indi maňa ýol bergin» diýip, baş keleme söz aýdar boldy:

Indi mundan Çandybile gider men,
Babam, Aga Zaman, maňa ýol bergin.
Sen degmeseň, zeled etmän ötermen,
Babam, Aga Zaman, maňa ýol bergin.

Eşitseň çyn sözi merdiň dilinden,
Gorkunjym köp duşmanlaryň golundan,
Bilbil aýrylmasyn gonan gülünden,
Babam, Aga Zaman, maňa ýol bergin.

Esen aýdar, aç gapyňy tiz-durman,
Gylyç ursam, gutulmar sen bigüman,
Doratyna mündürenim Aýym jan,
Babam, Aga Zaman, maňa ýol bergin.

ÄRESEN sözünü tamam edip, Gülaýymyň gulagyna pyşyrdady: «Men bu pakry öň gelşime hem derweze hakyny bereýiň diýip, gaçyp gaýtdym, indi munda näme günä bar, bu pakyr bir ýumuş oglany, ol bize zyýanly däl, gel munuň hem göwnüni alaýly, jomartlyk bizden galsyn» diýip, horjunyndan çykaryp, bir gysym tyllany Aga Zamanyň eline tutdurdy. Derwezeban pakyr munuň ýaly tyllany nirde görükdir, ol bir gysym tylla eline düşensoň, aýagy ýere degmän:

—Ýamanlyk ýüzüni görmädiňiz, oglum, maksat-myraýyňyza ýetiň, göwün arzuwyňyz hasyl bolsun, siz meniň aç oturan çagalarymyň bu gün ara azygyny berdiňiz, baryň, oglum, ýoluňyzy hak açsyn—diýip, derwezäni açyp goýberdi. Şunluk bilen Äresendir Gülaýym ikisi nirdesiň Çardagly Çandybil diýip basdylar ata gamçyny.

Indi habary kimden al: şugulçy bagbandan al. Hasan şanyň köşgünde hyzmat edýän bir bagbany bardy, ol bagban Gülaýymyň gaçyp gidenini bagyň deňinden ötüp barýakalar görüp: «Patyşadan bir serpaý-sylag alyp bolmazmyka, men muny baryp habar bereýin» diýip, etek alty, ýeň ýedi bolup, şanyň köşgüne tarap ylgady, baryp tagzym edip:

— Eý, patyşahy-älem, bir damja ganymy ötseňiz, size bir wakany aýan etmäge geldim — diýdi.

Hasan şa:

— Bar, ötdüm, aýt — diýdi.

— Öten bolsaňyz, patyşahym, men size sözümi saz bilen beýan eýläýin—diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, soltanym, bir nowjuwan
Bize otlar saldy gitdi.
Bilmenem ol niçik bela,
Zorlugyny kyldy gitdi.

Özi bir arslan kuwwatly,
Şir-peleň, gaplaň sypatly,
Tebil bazly, bedew atly,
Gülaýymny aldy gitdi.

Gelgen eken ony yzlap,
Gyzyň aldy bagryň duzlap,
Çykdy gitdi ýolun gözläp,
Ol goýnuna saldy gitdi.

Ajal ýetmän, geldi kaza,
Erzrumga düşdi yza,
Bolan işi diýsem size,
Perwaz edip galdy gitdi.

Indi bu iş ýaman boldy,
Hazan urman, gülüň soldy,
Bagban aglap, saňa geldi,
Ol eline aldy gitdi.

Köp güneler ýetdi bizden,
Ganly ýaşyň dökdi gözden,
Aýryldyňyz, şahym, gyzdan,
Gyzyl gülüň soldy gitdi.

Bagban geldi ganlar aglap,
Ýürek bilen bagryn daglap,
Başlaryna gara baglap,
Gülaýymny aldy gitdi.

Bagban diýer, arzym şuldur,

Onuň ili Çandybildir,
Güýjüň ýetse, bar-da öldür,
Ar-namysa goýdy gitdi.

HASAN ŞA bu habary eşidip, dergazap bolup, derrow wezir-wekillerini ýygnady.

Karaman diýen serkerdesini müň, sekiz ýüz atla baş edip:

— Tiz baryp, galasyny weýran ediň, Göroglynyň hany-manyny talaň, ogullaryny öldürüp peýmanasyn dolduryň—diýip, olary ugratdy. Özi hem kyrk müň goşun çekip, Karaman serkerdäniň zyndan ýola rowana boldy.

Karaman az ýöräp, köp ýöräp, bir niçe dag-jülgeleri söküp, Äreseniň zyndan ýetdi. Ol:

— Eý, ogry, neçün namartlyk edip gaçar sen, eger mert bolsaň, gel meýdana gir, söweş et
— diýip, baş keleme söz aýdar boldy:

Gülaýymy nirä alyp barar sen,
Dön zzyňa, gir meýdana, bi-gaýrat.
Bu gün indi güjük deýin öler sen,
Dön zzyňa, gir meýdana, bi-gaýrat.

Bir namart sen, gezip geldiň illere,
Gutulmakçy bolup çykdyň çöllere,
Duçar bolduň aždar bilen pillere,
Dön zzyňa, gir meýdana, bi-gaýrat.

Gamçy urup, bedew atly gelip sen,
Şa gyzyny neçün zorlap alyp sen,
Gülaýymy aldap gola salyp sen,
Dön zzyňa, gir meýdana, bi-gaýrat.

Karaman beg diýrler meniň adyňa,
Bir ah ursam, sen köýersiň oduma,
Gozleriň oýaryn tutan badyňa,
Dön zzyňa, gir meýdana, bi-gaýrat.

KARAMAN serkerdäniň bu sözünü eşidip, Äresen dergazap bolup: «Bu zaňnar golundan gelmejek zatlary sanraşdyryp dur-da, meniň zarbymy görmese, bular ynanmazlar, geliň söweş etseňiz» diýip, eline sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Çandybilden arzuw eýläp gelmişem,
Hetdiň bolsa, gel meýdana, Karaman!

Gülaýymy söýüp, halap almyşam,
Hetdiň bolsa, gel meýdana, Karaman!

Bilseň Çandybildir meniň mekanym,
Gelseňiz, çaparyn soltanyň, hanyň,
Artyk söz gerek däl, ynha meýdanyň,
Hetdiň bolsa, gel meýdana, Karaman!

Köllerin guradyp, uçdy sonasy,
Iş başarmaz muhannesiniň balasy,
Gülaýymym sekiz ýüzüň eýesi,
Hetdiň bolsa, gel meýdana, Karaman!

Aşyk-magşuk bir-birine saz bolar,
Danyşmaga meýdan, sähra, düz bolar,
Galan müňi Äresene az bolar,
Hetdiň bolsa, gel meýdana, Karaman!

Äresen diýr, indi bermen jenany,
Keser men kelläni, dökerin gany,
Hetdiň tana indi, ganymyň hany,
Meýliň bolsa, gel meýdana, Karaman!

ÄRESEN bu sözünü aýdandan soň, Karaman ýanyndaky atlylar bilen Äreseniň üstüne at goýdy. Äresen bile Gülaýym: «Sizden gaýdan namart bolsun» diýip, bular hem at goýdylar. Giň meýdanyň göwsünde uly söweş başlandy, tä garaňky düşýençä uruş etdiler. Äresen bile Gülaýym duşman leşgerini syndyryp, niredesiň Çandybil diýip ýene ugraberdiler. Karaman gaçyp gutulmagy ar bilip, bu gijäni galan adamlary bilen şol ýerde geçirdi. Ertesi daň saz beren wagtynda, Hasan şa hem kyrk müň leşgeri bilen Karaman serkerdesiniň ýatan ýerine gelip ýetdi. Karaman serkerdesiniň elinden zat gelmän, bu hala düşenine Hasan şa dergazap bolup: «Näme işläp ýatyrasyň, namart? Bu ýerde seniň näme görüň bar, tur basym, atlan, bigaýrat, saňa serkerde diýmezler, mazar sakçysy müjewür diýerler, zaňnar» diýip, gazap bilen ýola rowana boldy.

Indi habary kimden al: Gülaýym bilen Äresenden al. Bular hem Karaman serkerdäniň sesi-üýni çykmansoň, daňa golaý ýol ýöräp, aryp-ýadap, ýagşy bir meýdana ýetip, dem-dynç alyp, yzlaryndan habardar bolup ýatyrtdylar. Gün guşluk galandan soň yzlaryna seredip görseler, ynha bir uly tozan göründi. Gülaýym bu gopgunyň eýgilik däldigini aňyp, Esene garap, baş keleme söz aýdar boldy:

Duşman gelip, alar degre- daşyňy,
 Sen özüňe, ýarym, jepa ýetirme.
 Gel, gideli, gutar mundan başyňy,
 Meniň bu bagtyma gara ýetirme.

Atlanawer, bu meýdandan gaçaly,
 Ganym köpdür, tiz arany açaly,
 Dagdan ötüp, Çandybile uçaly,
 Bir başyňa munça jepa ýetirme.

Sürüp gelse, duşman bary gyrylsyn,
 Pelek urup, gerdenleri burulsyn,
 Ýetip gelse, şir dek bolup durulsyn,
 Ýogsam, sen özüňe azar ýetirme.

ÄRESEN Güläýymyň bu sözüni makul görüp: «Bolýar, Güläým jan, biz degmedige degen adam däl. Eger ataň päli azyp, yzymyzdan galman geläýse, onçasyny onda görüberdik-dä» diýip, derrew atlanyp ýola düşdüler. Ýagşy bir meýdan ýöränlerinden soň, Hasan şa hem leşgeri bilen bularyň yzyndan kowup ýetdi. Ol dergazap bolup: — Häý, zaňnar, meniň gyzymy nirä alyp barýasyň, dur şol ýerde, alar men janyňy, döker men ganyňy! — diýip, Äresene abaý-syýasat etdi.

Hasan şaga garap: «Her kim öz hetinde dursa gerekdir» diýip, Äresen bir söz diýmekçi boldy. Güläým gyz Äreseniň agzyndan sözüni kakyp: «Sen dur, Esen jan, atam meni zora düşüp barýandyr diýip hyýal etmesin, men oňa öz razylygym bilen gelýänimi beýan edeýin» diýip, Doratyna münüp, atasynyň aldyna baryp, goluna sazyny alyp, bir söz aýdar boldy, gör-bak näme diýýär:

Arzym eşit, meniň mähriban atam,
 Açylgan gülümden alabilmez sen.
 Hata görseň, bu menin öz «hatam»,
 Pasly baharymdan alabilmez sen.

Ýedi ýyldyr gyzyl meňzim solandyr,
 Äresenim gelip meni alandyr,
 Çandybile gitmek kysmat bolandyr,
 Indi sen ýarymdan alabilmez sen.

Güläým diýr, eşit bu arzy-halym, ,

Äresene gurban baş bilen malym,
Dogrymy sözleýip, eýleşem mälim,
Men özüm gelmişem, dolabilmez sen.

GÜLAÝYMDAN bu sözi eşidip, Hasan şa «alla, janym, bu niçik iş boldy, gyzymyň özi şeýdidip dursa, men indi näderin» diýip, az salym oýlanyp durdy-da:

— Eý, gyzym, Gülaýym jan, sen oňa Göroglyň ogly diýip aldanma, sen bular ýaly her bir gezip ýören salpaýaga mynasyp adamyň gyzy dälsiň, saňa ýar gerek bolsa, özüm tapyp bereýin, sen bu raýyňdan gaýt — diýdi. Onda Gülaýym:

— Ýok, ata jan, meniň hak aşygym şudur, men mundan başga adama barmaryn, indi Äresenden aýrylman — diýip, hyrra yzyna dolanyp, Äreseniň ýanyna geldi. Şol halda patyşa dergazap bolup, baş sany pälwan ogluna:

— Ol oglany tiz tutup, el-aýagyny baglap alyp geliň — diýdi. Hasan şanyň ogullary at salyp gelip, Äresene ýapyşdylar, Äresen bu baş pälwany düýrme gyljy bilen baş ýana zyňyp taşlady, şanyň ogullary agyr ýaraly bolup honda düşdüler. Şanyň pälwan ogullarynyň beýle ýagdaýyny görüp, onuň nökerleri sandyraşyp başladylar. Patyşa bolsa aýylganç gygyryp, leşgerleri bilen Äreseniň üstüne at saldy. Hasan şanyň nökerleri gyrlyp, çay, dereler maslykdan doldy, dag-daşlar gyzyl gana boýaldy, bir näçe gün urşanlaryndan soň, Äreseniň on iki ýerinden ýara düşdi. Duşman leşgerlerinden hem öleni öldi, gaçany gaçdy, gaçmanlary hem gaýra çekilip sandyraşyp durdy. Gülaýym Äreseni derrew gapdallaryndaky depäniň gabadyna eltip, bir söz aýdar boldy, Äresen hem oňa jogap berdi:

Gulaýym:

— Seriňe döneýin, gül ýüzli ýarym,
Meniň üçin garyp ölen Esenim.
Ýüregmiň kuwwaty, başymyň täji,
Meniň üçin garyp ölen Esenim.

Äresen:

— Iki gollap, meni atdan düşürgin,
Indi meniň hal-mejalym galmady.
Ýaram köpdür, yssy melhem bişirgin,
Indi meniň hal-mejalym galmady.

—Saňa niçik beýle oklar atyldy,
Näzik teniň nyşanaga tutuldy,

Reňkiň solup, gabaklaryň dykyldy,
 Meniň üçin garyp ölen Esenim.

— Äresen diýr, görseň jismim ýaradyr,
 Ykbalym keç, nädeý, bagtym garadyr,
 Essim agyp, gözüm ýumlup baradyr,
 Söwer ýarym, hiç mejalym galmady.

—Gülaýym diýr, sen-sen meniň hemdemim,
 Ýüregmiň kuwwaty, köňül aramym,
 Täze kyldyň ýene bir gün meň gamym,
 Meniň üçin garyp ölen Esenim.

GÜLAÝYM Äreseni atdan göterip, ýuwaşlyk bilen ýerde goýdy, ýaraglaryny çözüdirip, horjundaky arassa köýneklerini alyp, gaýnadan melhemlerini ýaralaryň üstünde goýup, endam janyny bir kemsiz sarady. Emma Äreseniň agyr halyny görüp, duşmanyň önünde ýeke bolup galandygyna gamgyn bolup, hudaýa nalyş edip, baş keleme söz aýdar boldy:

Barçamyzy ýaradan biribar,
 Bu gün maňa medet berer günüňdir.
 Hemaýat ber garyplara⁴⁸⁰, ýa setdar⁴⁸¹,
 Bu gün maňa medet berer günüňdir.

Esen jan ýaraly, ýaraman ýatdy,
 Zalym atam jebir ýoluny tutdy,
 Uruşmak nobaty bizlere ýetdi,
 Bu gün maňa medet berer günüňdir.

Hazan urman, gyzyl güller solupdyr,
 Pelek urup, niçe janlar ölüpdür,
 Zalym atam muňa sebäp bolupdyr,
 Bu gün maňa medet berer günüňdir.

Görogly beg bolsa, beýle bolmazdy,
 Öwez han ýetişe, Esen ölmezdi,
 Meniň başym beýle gowga galmazdy,
 Bu gün maňa medet berer günüňdir.

⁴⁸⁰ Garyp=Ilden aýra düşen.

⁴⁸¹ Setdar=Hudaýyň atларыndan biri.

Äresenim jepa çekip ýatmasyn,
Täze dogan aýym-günüm batmasyn,
Duşman oky degse, maňa ötmesin,
Bu gün maňa medet berer günüňdir.

Gülaýym diýr, iki gözüm müztaryp⁴⁸²,
Ýeke galdym meýdan içre men garyp,
Öldüreýin şol atamy men baryp,
Bu gün maňa medet berer günüňdir.

GÜLAÝYM Äreseniň daşyndan pyr-pyr aýlandy, Hasan şa bolsa gaýyrrak çekilip, näme ederin bilmän ýatyrdy. Ol öz içinden: «Alla, janym, bular depäniň aňyrsynda gizlenip, bir oýun turuzaýjakmykalar, olar ol ýerde bikar ýatan-a däl dirler» diýip, serkerdelerini ýanyna çagyryp: «Indi nätmek bolar, men ar-namysyň astynda galdym» diýip, maslahat saldy.

Gülaýym şeýle bir akylyly, şeýle bir edermen, parasatly gyzdy. Ol häli-şindi duşman leşgerine seredýärdi, Ýagşy bir meýdan oýlanandan soň, Gülaýym derrew özüni dürsedi. «Duşman gapdalyňda ýatyrka, gaýgy-hasrat bilen bir iş bitirmek bolmaz. Başa düşen işi mertlik bilen çekmeli, meniň indi duşmana syr duýdurmazlygym gerek» diýip, Äreseniň eşiklerini geýip, ýaraglaryny dakynyp, Gyrate atlanyp: «Men Äreseniň aryny atamdan alaýyň ýa-da ýar ýolunda öleýin» diýp, dogry atasynyň, gaşyna baryp, syýasat edip, bir söz aýdar boldy:

Näçe heder etdim, asyl bolmady,
Geliň, indi sözleşseňiz meň bilen.
Zalym duşman yzymyzdan galmady,
Geliň, indi yzlaşsaňyz meň bilen.

Gaça-gaça bizar boldum eliňden,
Gaýgyrmagyn herne gelse goluňdan,
Gorkunjym ýok indi meniň ölümden,
Geliň, indi dograşsaňyz meň bilen.

At salaryn göýe ýyldyrym dek,
Topularyn göňden inen bela dek,
Çakaryn baryňy bir aźdarha dek,

⁴⁸² Müztaryp, aslynda muztereb bolmaly, gorkuly, howp astynda.

Geliň, indi çakyssaňyz meň bilen.

GÜLAÝYM gyz Gyratyň jylawny deňläp, duşman leşgeriniň bir ýan çetinden girip, öňünden geleni urup-uşatmaga⁴⁸³ başlady, ynha turdy uly galmagal, düşdi şa leşgeriniň arasyna uly gul-gula. Gülaýym üç gije-gündiz şeýle bir uruş etdi, Hasan şanyň günü lertzana geldi, yns-jyns bary haýran bolup täsin etdiler. Üç günden soň şanyň, palçylary pal atdylar:

— Eý, tagsyr, bu uruşýan öz gyzyňdyr — diýip, habar berdiler. Şondan soň, Hasan şa bir pile münüp, Gülaýymyň alnyna gelip, bir söz aýdar boldy:

Haýsy perzent atasyna ok atar,
Lat u-menat⁴⁸⁴ gazap kylar, jan balam.
Ryswa bolup, jähenneme ol gider,
Asylyk pişesin kylma, jan balam.

Lat u-menat bolsun daýym penahyň,
Gelip görgün şul jemagat güwähin⁴⁸⁵,
Toba kyl, geçeýin eden günähiň,
Dinden çykyp, oda ýanma, jan balam.

Seni alyp, Erzuruma göçeýin,
Hazynamyň işigini açayyn,
Toýuň tutup, lagly-göwher saçaýyn,
Äresene sen ynanma, jan balam.

Her kimiň öz garyndaşy derkardyr,
Meni ynjytsaň, lat u-menat bizardyr,
Dön raýyňdan, bu hyýalyň bikärdir,
Çandybile hergiz barma, jan balam.

Bi-edeplik eden pälinden görer,
Öz-özünü özi duzaga salar,
Atasyn agyrdan dowzaha barar,
Men ataň men, gelgin munda, jan balam.

⁴⁸³ Uşatmak=Ownatmak, kül etmek.

⁴⁸⁴ Lat umenat=Yslamdan öň araplaryň çokunýan butlary. Hasan şa, ol döwürde Lat u menata ynanyp bilmez, olar musulman. Şeýle ant içmek Ýüsüp-Ahmat dessanynda hem bar. (AG)

⁴⁸⁵ Güwah=Şaýatlyk bermek.

HASAN ŞA gyzyna nesihat etdi. Emma aýralyk ody ýüreginde ornaşan Gülaýym atasynyň aýdanyna gulak salmady. Ol:

— Seniň bu sözleriň bary boşdyr, sen indi meni öz raýymdan gaýtarabilmez sen — diýip, atasyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu aýdan sözleriň bary boşdyr,
Atyşar men, gaýtarmanam ýüzümni.
Dogry ýoldan dönmek bilene ardyr,
Atyşar men, gaýtarmanam ýüzümni.

Indi seniň meň ýanymda ýok sanyň,
Öz hetdiňden aşdyň, alaryn janyň,
«Balam» diýip, hiç gelmesin gümanyň,
Uruşar men, gaýtarmanam ýüzümni.

Gara günler salmakçysyň başyňa,
Zäher-zakgun goşmakçysyň aşyňa,
Zagu-zagan⁴⁸⁶ gondurjaksyň läşime,
Atyşar men, gaýtarmanam ýüzümni.

Bir zat diýdiň, düşünmedim sözüňe,
Men bilmenem nä görüňdi gözüňe,
Daş-topraklar dolsun seniň agzyňa,
Atyşar men, gaýtarmanam ýüzümni.

Gülaýym diýr, seniň pälleriň ýaman,
Ýamana bermez men hiç haçan aman,
Şu iş bolmaz diýip etme sen güman,
Ölüşer men, gaýtarmanam ýüzümni.

GULAÝYM sözüni tamam edende, Hasan şa gyzynyň üstüne aýylganç ses bilen topuldy, Atasynyň öňki-soňky etmişlerine içi ýanyp duran Gülaýym hem gylyjyny syrlyp, Gyraty onuň üstüne garşy yňdardy. Hasan şa, gyzyň haýbatyndan gorkup, näderin bilmän, haýdan-haý münüp oturan piliniň astyna girdi, onýança Gülaýym ýetip baryp, almaz gylyjyny bir saldy, pil duran ýerinde iki bölek bolup aýryldy. Hasan şa bolsa piliň göwresiniň arasynda galyberdi.

⁴⁸⁶ Zag u zagan=Garga.

Indi bir-iki agyz sözi Äresenden eşidiň, Äresen: «Wah, men orta ýolda ýaraly bolup ýykyldym, Gülaýym indi ýeke galdy. Heý, meniň Görogly agam, Öwez doganym, kyrk ýigidim gelmezmikä?» diýdi.

Indi habary Çardagly Çandybilden al. Äreseniň **Zöhre** diýen bir uýasy bardy. Ol agasy gideli bäri ýatsa-tursa ony ýatlap, «başyna bir iş düşmän, sag-aman gelbilse ýagşydyr» diýip gije-gündiz gaýgylanyp ýözerdi. Günlerde bir gün Zöhre bir düýş gördi, düýşünde agasy Äresen bir jara ýkylýar, onuň üstünde bir topar garaguş aýlanýar. Zöhre bu düýşi görüp, hopugyp oýandy. Görse, eýýäm daň saz beren eken. Ol syçrap ýerinden turup: «Indi meniň başymda bir iş bardyr, meniň bu gören düýşüm gowulygyň alamaty däldir, men muny baryp Görogly agama habar bereýin» diýip, Göroglynyň ýanyna baryp, bir nama aýtdy:

Gulak sal sözüme, Görogly soltan,
Niçik bolar, bilmen, agam gelmedi.
Bilmenem dogrumy ýa haby şeytan⁴⁸⁷,
Niçik bolar, bilmen, agam gelmedi.

Bir düýş gördüm, ýatyr jaryň astynda,
Garaguşlar aýlanarlar üstünde,
Zalym duşman meň agamyň kastynda,
Gan aglaryn, Äresenim gelmedi.

Aty aryp, ara çölde galdymy?
Pelek oňa ýaman söwda saldymy?
Ýa ganymla golunda bendi boldumy?
Bagrym kebab, meniň agam gelmedi.

Onuň dagy ýüregimde galypdyr,
Gözlerime ganly ýaşlar dolupdyr,
Gidenine kyrk alty gün bolupdyr,
Halym harap, meniň agam gelmedi.

Duşman daşyn aldymyka ýaragly?
Ýa ýatyrmy endam-jany saragly?
Zöhre aýdar, jogap beriň, Görogly!
Bu niçik ahwaldyr, agam gelmedi.

⁴⁸⁷ Haby şeytan= Şeytan düýşi (haab=uky)

ZÖHRE gözlerine ýaş aýlap, Göroglynyň jogabyna garaşdy. Göroglynyň özi hem şu günler: «Esen han gideýli bári geljek bolsa, geler ýaly wagt ötdi» diýip, oýlanyp ýördi. Zöhräniň gören düýşüne ol hem bet güman bolup, pikir derýasyna gark boldy. Her niçik bolsa-da, Zöhre gyza bildirmejek bolup, ony köşeşdirmek üçin, bir söz aýdar boldy:

Men gurban bolaýyn eziz başyňa,
Aglama, jan balam, Äresen geler.
Gözüňi doldurma ganly ýaşıňa,
Aglama, jan balam, Äresen geler.

Bu düýşüňden seniň bir howp görünýär,
Duşman gelip Äresene sürünýär,
Kast eden ganymyň özi gyrylýar,
Aglama, jan balam, Äresen geler.

Ýigitler içinde iki şabazym,
Biri Esen erdi, biri Öwezim,
Görogly diýr, sabyr eýlegin, jan guzým,
Ýyglama, Zöhre jan, Äresen geler.

GÖROGLY Zöhre gyza göwünlik berip köşeşdirdi. Her niçik bolsa-da, Görogly öýde aram tapyp bilmedi. Ol Handan batyr, Taýmaz beg, **Garaja pälwan, Är arslan, Durun mergen, Gaýsar goja, Sapa beg, Wepa beg** dagyny jemläp, bir söz aýdar gerek:

Gahba pelek bu gün bir bela saldy,
Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.
Äresenim meger bu gün ýogaldy,
Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.

Uzak ýöluň hiç habary bolmady,
Äresenim gitdi, gaýdyp gelmedi,
Ýa öwrülip, bize sorag salmady,
Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.

Esen hanyň ahwalyny sormaga,
Meýdan söweşini bu gün gurmaga,
Duşmanlary dönüp-dönüp gyrmaga,
Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.

Bu sebäpden meniň bagrym paradyr,
 Aýrallyk oduna jismim ýaradyr,
 Geler mütdetinden ötüp baradyr,
 Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.

Görogly diýr, gyzyl güller solmasyn,
 Gyrat bilen Esen nabut⁴⁸⁸ bolmasyn,
 Köp duşmanyň ortasynda galmasyn,
 Ýörüň, begler, Erzruma baralyň.

GÖROGLY tiz şaýyny tutup, kyrk ýigidi bilen Erzrum şäherine garap ýola rowana boldy. Az ýöräp, köp ýöräp, eňçeme dag-dereleri söküp gije-gündiz durman, Äreseniň ýatan ýerine baryp ýetdi. Äresen hem «dädem dagy gelmezmiä» diýip, iki gözünü Çandybiliň ýoluna dikip ýatyrdy. Kyrklar golaýlaberende, Äresen Göroglynyň gyzyl baýdagyny, ýaşyl tuguny tanap, wagty hoş bolup, baş keleme söz aýdar gerek:

Gubarlanyp, alys ýerden görüner,
 Çandybilden biziň begler ýetişdi.
 Gylyç ursa, duşman bary gyrylar,
 Ýasaw⁴⁸⁹ dartyp, biziň şirler ýetişdi.

Söweş meýdanynda bary gylawly⁴⁹⁰,
 Gollary naýzaly, gülgün ýalawly⁴⁹¹,
 Her birisi arslan sypat, bedewli,
 Daglary sarsdyran şirler ýetişdi.

Ok-ýaýyny gaýym çekip berk atan,
 Atan oky baryp, daglardan öten,
 Owazasy jümle-jahana ýeten,
 Nagra tartyp, biziň şirler ýetişdi.

Her birisi göýä arslan dek bolup,
 Gupbaly galkanlar ellerne alyp,
 Är ýoldaşlar är dek aýaga galyp,
 Ýolbars dek kükreşip, şirler ýetişdi.

⁴⁸⁸ Nabut=Ýok bolmak.

⁴⁸⁹ Ýasaw=Gulluk, buýruk alyp gelmek.

⁴⁹⁰ Gylaw=Gyljyň ýiti ýüzi.

⁴⁹¹ Ýalaw= Güýçli ýagty berýän gural.

Düýrme ötgür gyljy urmaga,
 Gülaýyma indi kömek bermäge,
 Gümbürleýip, duşman gyrmaga,
 Görogly hümmetli begler ýetişdi.

GÖROGLY dagy golaýlap gelse, hol gara görnüm meýdanda Gyratyň üstünde bir ýigit öňden geln duşman goşunyny urup ýykýar. Görogly öz içinden: «Äresenim sag ekeni» diýip begendi, «ýene ol ýadandyr, hany goçlarym, indi gezek biziňki» diýip, duran yerinden at goýup, Hasan şanyň goşunynyň bir ýan çetinden girdi.

Indi bir-iki agyz sözi Gülaýym gyzdan eşidiň. Gülaýym esewan edip görse, ynha bir topar atly duşman leşgerini urup-sanjyp, pillisini pilden, atlysyny atdan agdarýar. Gülaýym muny görüp: «Alla, janym, bular kim bolarka, men baryp muny Äresenden sorayyn, belkem, ol bilýändir» diýip, Gyratyň başyny Äreseniň ýatan ýerine öwrüp, at goýup gaýdyberdi. At başyny çekmän şol gelşine Äreseniň ýaňyna geldi-de:

— Eý, Esen jan, sag-aman ýatyrmyň, eşider bolsaň, ýaňy bir topar atly gelip, meniň dadyma ýetdi, olar häzir duşmany kowalap, gany ordasynyň içine uly gowga saldylar, men muny görüp haýran bolup, senden sorayyn diýip gaýtdym, sen bularyň nirden gelenni bilýärmiň? — diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Birin-birin aýtgyl, senden sorayyn,
 Semen at müngeň kimdir Esen jan?
 Janyňa janymy gurban eýläýin,
 Tylla galkan dakan kimdir, Esen jan?

Uruş meýdanynda arslan ýürekli,
 Ýaman günler bolsa, bary gerekli,
 Naýzalary zerlý, başy telpekli,
 At goýup gelenler kimdir, Esen jan?

Almaz gylyç bilen billeri bagly,
 Gelipdirler ýüwrük atly, ýaragly,
 Ýa ýetdimi dadymyza Görogly,
 Şol pälwan ýigitler kimdir, Esen jan?

Allany ýat edip, bary at goýar,
 Duşmanyň derisin boýnundan soýar,
 Gaçmasa, atamyň gözünü oýar,
 Şir dek topulanlar kimdir, Esen jan?

Münen atlarynyň bary aýylly,
 Duşman ordasyna ganlar çayyldy,
 Mert ýigitler gelip, bize saýyldy,
 Bedew at münenler kimdir, Esen jan?

Çar tarapa ýolbars deýin topular,
 Ýerler lerzan bolup, günler tutular,
 Ah ursa, agzyndan otlar döküler,
 Arslan sypat ärler kimdir, Esen jan?

Şol mertleri senden sorar Aýym jan,
 Birin-birin beýan kylgyn şu zaman,
 Indi gutularys bizler bigüman,
 Olary tanat sen maňa, Esen jan!

GÜLAÝYM sözünü tamam etdi. Onda Äresen:

— Eý, söwer ýarym, ol gelen atlylar seniň öz hossarlaryňdyr, men öýden çykalym bäri dolanyp barar wagtym boldy. Barar ýerde barmamsoň, olar bizi yzlap çykandyrlar. Olar häli gyzyl baýdak, ýaşyl tuglaryny göterip, meniň deňimden ötüp gitdiler. Men bir çaşyp ýatan göwre bolamsoň, olaryň maňa gözleri düşmedi. Olar biziň Görogly dädemiz bilen kyrk ýigitlerimizdir. Indi sen tiz bar-da olara özüňi tanat — diýdi.

— Işimiz onuň ýaly oňuna düşen bolsa, onda men seniň ýaralaryň melhemini bir tazeläp gideýin— diýip, Gülaýym derrew atdan düşüp, Äreseniň ýaralaryny çözüşdirip, oň gaýnadan melhemlerinden alyp, onuň ýaralaryny birläý açyp, täzedden sarady. Horjundaky külçe-gatlamalardan alyp, Äreseniň ýanynda goýdy.

— Sen onda aman ýat. Men häzir baryp, Görogly agam bilen bir görüşeýin, seniň şir sypat ýigitleriňe hoş geldiňize aýdaýyn — diýip, olaryň ýanyna baka at goýdy.

Görogly Gyratyň ýakynlanyny duýup:

— Oglum, Äresen jan, sagmysyň? — diýdi. Onda Gülaýym:

— Men Äresen däl, Görogly aga, kabul etseňiz gelniňizdirin — diýdi. Görogly:

— Seniň ýaly gelnimiz bolsa, beter kabul ederis, asyl biziň gözleýänimiz seniň ýaly gelin-dä. Eýgilikmi beri, gyzym? — diýdi. Gülaýym:

— Äresen agyr ýaraly — diýdi.

— Onda, gelin jan, sen bar-da ýoldaşyňa seret, ýygynyň bolsa indi hötdesinden özümüz geleris — diýdi.

Görogly bir tarapdan şeýle mert gyzy gelin edenine begenip, aýry tarapdan, oglunyň agyr ýagdaýyny göz önüne getirip, şeýle bir uruş etdi, agyr leşgeri gyran-jyrana saldy.

Hasan şa serkerdesini çagyryp:

- Ol ýerden biri ýaman urýar-da, ol kim? — diýip sorady. Serkerdesi:
- Patyşa işiň gaýtdy, ol Görogly — diýdi.
- Sag tarapdanam biri ýaman urýar.
- Olam Handan batyrlary bolmaly.

Onýança Hasan şanyň goşuny Görogly dagynyň zarbyna tap getirip bilmän, «elaman» diýip, dumly-duşa gaçmaga başlady.

Indi habary Hasan şadan eşidiň, ol aýdan-diýenini etdirmäge öwrenen şady. Bu gezek hem gyzy Gülaýym özünden rugsatsyz Äresen bilen gaýdansoň, ol gahar-gazaba münüp, öz ýanyndan özi batlanyp gaýdypdy. Emma bu gezek onuň **paltasy daşa degdi**. Ol öz **gepini gögertjek bolup**, baş ogluny horlady, ençeme leşgerini gyrgyna berdi. Mesligini göterip bilmän, üstlerine gelen duşmana Gülaýym bile Äresen öz söýgüleriniň hatyrasy üçin gaýtawul berdi. Galan goşunyny hem Görogly yzyna it salyp, Erzruma eltip dykdy. Hasan şa soňky deminde ähli ordasyny taşlap, Göroglynyň elinden zordan sypyp gutuldy. Galan ordasy paty-putylaryny, mal-garalara ýükläp, Erzrumyň bir ýan çetinden girip ugransoň, Görogly ýigitlerini ýygnap:

- Eý, ýigitler, biz indi bu ýerden yzomyza öwrülip, Äresen dagyny tapaýlyň. Duşman bolsa indi ketegine sümüldi. Ol indi bu gün-ara yzyna öwürüler ýaly bolan dälidir. Bardy-geldi päli azy, ýene kowgy iberse, onda onçasyny görüberdik-dä — diýip, ýigitlerine maslahat salyp, şähere girmän, yzyna gaýtdy.

Gözüniň ody alnan Hasan şa oturan ýerinden gorkup, tisingip, öýünde hem aram tapyp bilmedi. Wezir-wekilleri, keniz-külpetleri bir hyzmat bilen baryp gapyny açsalar-da, göýä Görogly gelip, gapyny açayan dek bolup, gözi hanasyndan çykyp, elin-golun bulaýlap, ör-gökden gelýär. Dili tutulyp, diýjek gepinem tapanok. Aý, garaz, nätjek, ol arkaýyn ýatyp bilmän, Görogly şähere girip, täji-tagtymy başyma ýumrar diýen gorky bilen derrew baş mürzesini çagyryp, bir hat ýazdyrды-da, iki sany sawçyň eline berdi:

- Derrew baryň-da şu haty Görogla gowşuryň. Ol haty okansoň, bir ýerde güýmen-süýmen etmän, derrew onuň jogabyny maňa getiriň. Baryň, eglenmän!— diýip, janhowul ýaly bolup gygyrды. Indi Hasan şa iýmekden-içmekden bizar bolup, Görogly näme jogap bererkä diýip, karar tapman köşgünde ýatybersin.

Indi habary haty alyp gaýdan sawçylardan eşidiň. Ol biçärelerem özüňize belli, olar haty alyp:

— Bolar, patyşahy-älem, siziň buýrugyňyzy hökman ýerine ýetireris— diýip, çykyp gaýtsalar-da, soň, ýolda gelişlerine:

— Indi biz Göroglä haty nädip eltip bererkäk. Ol bir içi ýanan adamdyr. Bizem şanyň nökerleridir diýip, başymyza oýun turuzaýmasa ýagşydyr. Haty eltmesegem, bu zalym biziň başymyzy alar, oğlan-uşaklarymyz bolsa çörekden kesiler. Näme-de bolsa, bagta töwekgel edip, haty eltip bermeli. Görogly bir gerçek goç ýigitmişin diýip, at-owazasy-ha hemme ýerde eşidilýär, onuň ýaly mert adamlar pakyr-pukaralara degmezek bolar— diýip, pikirlerini çugdamlap, Göroglynyň zyzndan gaýtdylar.

Şol gelişlerine atyň başyny çekmän, Görogly dagyň zyzndan ýetip, tagzym edip, salam berdiler. Görogly olaryň salamlaryny alyp, ýol bolsun sorady. Sawçylar Hasan patyşanyň iberen hatyny çykaryp, sandyr-sandyр edip, Göroglynyň eline berdiler. Ol hatyň mazmuny şunuň ýaly eken:

Essalawmaleýkim, Görogly soltan,
Aýtgyn indi bar islegiň bereýin.
Indi men bilmişem sen güýçli pälwan,
Arzuw höwesleriň baryn bereýin.

Şonuň üçin gönderdim men bir nama,
Mirewwet eýle sen garry gulama,
Görogly han, bizni goýgun amana,
On iki hazynamyň ýaryn bereýin.

Köşgümdäki atlaz, ýüpek, zerlermi,
Lagyldan, göwherden gymmat dürlermi,
Bagyşlaýyn saňa herne barlarmy,
Hazynamda bar bolanymy bereýin.

Galmasyn ortada kine-kuduret⁴⁹²
Başyma salma sen bendi-esarat⁴⁹³,
Çekdigim pygandyр, işim hasarat⁴⁹⁴,
Indi gerek zadyň baryn bereýin.

Gülaýym diýp, gol-ganatym ganatdym,
Indi leşger ibermegmi bes etdim,

⁴⁹² Kuduret=Garalyk, duşmanlyk

⁴⁹³ Bendi esaret=Ýesirlik zynjyry

⁴⁹⁴ Hasarat=Zyýan

Hasan şa diýr, Görogly beg, toba etdim,
Dile menden, bar geregiň, bereýin.

GÖROGLY bu haty okap, mys-mys ýylgyryp: «zaňnar pälinden gaýdypdyr-ow» diýip, hatyň mazmunyny ýigitlerine aýdyp berdi-de, gelenlere ýüzlenip:

— Eý, ýigitler, siz ýaman müzzerilýärsiňiz-de, näme, Görogly janyňyzy alaýar öýdýeňizmi? Siz gorkup, sandyraşyp durmaň. Görogly siziň ýaly ýumuş oglanlaryny göre-göre gelýändir. **Meniň gylyjym ejiz adamlara garşy uzamaz, biz bu gylyçlary Hasan şa ýaly il-ulusy talaýan, aşyk-mağşuklaryň arzuw-islegine seretmeýän ganhorlara uzadýarys.** Onuň üçin reňkiňizi agdaryp, gorkup durmaň-da, tiz baryp patyşaňyza habar beriň. Ol bu hatda «bar zadymy bereýin» diýip ýazyppdyr, bize onuň bir zady hem gerek däl. Biz onuň maly diýip, bu meýdana çykmadyk. Meniň oglum şanyň gyzyna aşyk bolup, şanyň gyzy hem meniň oglumy söýüp gaýdypdyr. Indi bize şanyň başga zady gerek däl. Mal-döwleti köp bolsa, garyp-gasarlaryna paýlasyn. Baryň, şu aýdanlarymy oňa aýdyň — diýip, Görogly ýigitlerini alyp, ýola düşüp gaýdyberdi.

Indi habary Gülaýymdan eşidiň. Gülaýym Görogly dagynyň öňünden çykyp, salam berdi. Görogly gyzyň salamyny alyp, ondan hal-ahwal sorady. Gülaýym gyz başdan geçenlerini, gören horluklaryny hossaryna beýan edip, bir söz aýdar boldy:

Men aýdaýyn saňa arzy-halymy,
Bir söwda başyma geldi, ezizim.
Duşman ýaralady Esen hanymy,
Maňa ahyrzaman boldy, ezizim.

Gudrat bilen men çykmyşam bu daga,
Meni gondurmagyn gaýry pudaga,
Şirin janym Äresene sadaga,
Pelek akyl-huşum aldy, ezizim.

Men neýleýin, şat bolup men gülmedim,
Ajalym ýetmedi, bu gün ölmedim,
Ýedi gündür ýar jemalyn görmedim,
On iki ýerden gylyç degdi, ezizim.

Pelek meniň akyl-huşum alandyr,
Sargaryban gyzyl meňzim solandyr,
Atam Hasan agyr güne salandyr,
Gaýgy bilen meňzim soldy, ezizim.

Kast etdiler meniň kylan işime,
 Rehm eýle sen gözden akan ýaşyma,
 Gülaýym diýr, söwda düşdi başyma,
 Gözüm ganly ýaşa doldy, ezizim.

GÖROGLY Gülaýyma göwünlik berip, bar ýigitleri bilen Gülaýymy aralaryna alyp, Äreseniň ýatan ýerine baka gitdi. Görogly hon ýaly ýerden Äreseniň garasyny görüp: Balam, men ýazykly⁴⁹⁵, öň ýeke goýberdim, soňam gijräk geldim— diýip elinde saz, köňlünde gam, bir söz aýdar boldy:

Dat eder men, ýol mydarym,
 Mähribanym, tur ýeriňden.
 Galmady sabru-kararym,
 Äresenim, tur ýeriňden.

Bir lahza⁴⁹⁶ sen başyň galdyr,
 Öli-diriligiň bildir,
 Gaçdy ganyň şaldur-şuldur,
 Äresenim, gal ýeriňden.

Pelek akyl-huşum aldy,
 Gaýgy bile meňzim soldy,
 Gözüm ganly ýaşa doldy,
 Oýan balam, tur ýeriňden.

Ataň Görogly beg geldi,
 Ganymlara gowga saldy,
 Gülaýym jan, aryň aldy,
 Äresenim, tur ýeriňden.

GÖROGLY sözüni tamam edip, Äreseniň başujuna gelip durdy.

Gülaýym, Äreseniň ýaralaryny bir näçe gün bäri häli-şindi bejerip, arassalap, däri-dermanlaryny täzeläp duransoň, ol indi birneme hala gelipdi. Äresen, Göroglynyň, kyrk ýigidiniň zyndan gelip, dadyna ýetendiklerine guwanyp, başyny göterip, olaryň bary bilen görüşdi. Ýigitler oňa «gözüň aýdyň» diýdiler. Şunluk bilen olar şol ýerde dem-dynçlaryny alyp, özara meýlis gurap, gelerden-geçerden gürrüň edip, ertesi guşluk, atly

⁴⁹⁵ Ýazyk=Günäli.

⁴⁹⁶ Lahza=Örän az wagt, bir salym.

atyna münüp, nirdesiň Çardagly Çandybil diýip gaýtdylar. Az ýöräp, köp ýöräp, mezilme-mezil düşüp, Ýyldyz daga ýetdiler.

Ýyldyz dagy Göroglynyň her wagt uruşdan-söweşden, awdan-şikärden gaýdyp gelýärkä, bir düşüp dem-dynjyny alyp gidýän dagydy. Görogly bu gezek hem şu ýerde düşüp, dem-dynç alyp ýatyrka, ýigitlerini ýygnap, Güläým gyzy Äresene gelin edip bermekligi maslahat etdi. Emma ýigitler bu maslahaty makul bilmediler. Olar:

— Häzir Äresen şeýle ýagdaýdaka howlukmasaň gowy bolar. Ynha bararys galamyza, dem-dynç alarys, Äresen hem ýagşy gutular, toýy bolsa onsoň tutuberdik-dä — diýip geňeş berdiler.

Görogly Äreseniň toýuny görmäge howlugýardy. Her niçik bolsa-da, ol ýigitleriň bu geňeşini makul görüp:

— Aý, bolýa, ýigitler, «**ýarym güne ýaryş ýok**» diýenleridir. Bu maslahatyňyz hem ýaman däl — diýdi.

Şunluk bilen, bular bu ýerden hem atlandylar. Görogly öz oglunyň Güläým dekerden, akyly-huşly bir gyz tapyp alanyna, Güläýmyň hem oňa tüýs ýürekden berlenine guwanyp, ýüregi joş urup, köňli guş kimin perwaz edip, Ýyldyz dagyna garap «ýol ber üstünden, Güläým ötsün» diýip, baş keleme söz aýdar boldy, gör-bak näme diýýär:

Aramgähim⁴⁹⁷, Ýyldyz dagy, geliňler,
 Ýol bergin üstünden, Güläým ötsün.
 Arslan, ýolbars, şir u-gaplaň, peleňler,
 Dolanyň öňünden, Güläým ötsün.

Döwranlar sürdüm men üstünde zyýat,
 Ötsmde-geçemde edendirin ýat,
 Goý, duşman mat bolsun, dostlarymyz şat,
 Ýol bergin üstünden, Güläým ötsün.

Bu sözleri aýdan Görogly soltan,
 Güläým gyz boldy bize mähriban,
 Tarypyny aýtsam, ol bir päliwan,
 Ýol bergin üstünden, Güläým ötsün.

GÖROGLY ähli ýigitleri bilen ýola rowana boldy. Uzyn sözüň gysgasy, bular bir näçe gün ýol ýöräp, Çandybil galasyna gelip ýetdiler. Uly-kiji olaryň öňünden çykdy. Agaýunus

⁴⁹⁷ Aramgäh=Dynç alynyan ýer.

peri hem gelin-gyzlar bilen topar tutup, Gülaýymy garşylap, gujaklap, göterip atdan düşürdiler. Agaýunus ýanyndaky gelin-gyzlar bilen Gülaýymy alyp, öz haremhanasyna eltdi. Görogly hem ýigitleri bilen baran adamlaryň baryny meýhanasyna çagyryp, çay-nahary bol getirip, keyplerini kökledi. Şunluk bilen aradan bir aý geçip-geçmänkä, Äreseniň ýaralary bitip, jany sagaldy. Görogly munuň begenjine toý sähedini belläp, jar çekdirdi. Çandybil halkyna habar etdirdi. Uly-kiçi diýmän, aýal-erkek diýmän, barly-ýokly diýmän, uçdantutma Göroglynyň toýuna bardy. Gurplurak adamlar tapdygyndan «gatanç» diýip, kimsi dowar, kimsi öküzçe, kimsi ýene şulara meňzeş külçe-çörek, gatlama ýapyp eltdiler. Uly märeke ýygnanyp, meýdanda ojaklar gazylp, ençeme gazanlar atardylar. Görogly nan diýene nan, don diýene don berdi. At çapdyryp, altyn-gabak atdyrды. Pälwanlar Göreş tutdular, ady belli bagsylar bolsa, ýedi gije-gündizläp oturan märekäniň göwnüni tapyp, aýdym aýdyp, saz çalyp berdiler. Aşyk-magşuk maksat-myratlaryna ýetdi, toýy sag-aman sowup, adamlar hem öýli-öýüne gaýtdylar.

XV

GÖROGLYNYŇ ÖLÜMI

Gadymy gürrüňçiler şeýle gürrüň berýärler: Görogly ýaşynyň soňunda özüniň kyrk ýigidinden hem Öwez oglundan aýryldy⁴⁹⁸— olaryň mütdeti dolup, kazasy ýetip ölüp sap boldular. Agyr meýlis Göroglynyň üstünden sowuldy. Görogly, Agaýunus, Gülşirin — üçüsi bolup galdylar. Gyrat bolsa guýrukdan, ýaldan bolup, toýnakdan galyp, ondamunda geziberdi. Janawer Gyrat ertir bilen çykyp, öz başyna, öz raýyna kakabaş meýdana otara gidýär. Oňa gabat gelen adamlar:

— Wah, wah, janawer, takdyryň şeýle boldy, «**Ölmeseňem garrarsyň**» diýenleri — diýip, arkalaryny sypalaşdyryp, önüne bir desse ýorunja taşlaýalar. Her aşam otardan gaýdyp gelip, haremhananyň agzynda kişňeýär, Göroglynyň bolsa ýerinden turmaga ysgyn-mydary ýok, ýalňyz Gyratyň sesini eşidip, ýüregi kuwwatlanýar. Bir aşam Gyrat gelip kişnedi. Görogly aýtdy:

— Alla, Agaýunus, men dünýäde wepalylygy senden, Gülşirinden hem-de Gyratymdan gördüm. Hany dogan-gardaş, hany dost-ýar. Kyrk ýigidim ölüp sap boldy, indi men hem garrap, ysgyndan düşdüm, agyr meýlisim dagady, ol zer-zerefşan düşekli meýhanamy it ýalap galdy — diýdi. Agaýunus:

— Başa ýazylan şudur, Görogly, «**Ölmeseňem garrarsyň**» diýilenidir — diýdi. Göroglynyň göz ýaşı paýrap gitdi.

— Sazymy alyp ber bärlik.

Agaýunus Göroglynyň sazyny alyp berdi. Köne sazyny goluna alyp, bileklerini çyzgap, küykeren ýagyrnysyny tüňňerdip, uzyn, jowur-ak sakalyny seňňilledip, baş keleme söz aýdar gerek:

⁴⁹⁸ Görogly pirinden özüne 120 ýaş diläpdir, onuň ýaşdaşlary ölüp, ýeke özi galanmyş. Agaýunus bilen Gülşirin bolsa ynsan dääl, peri jynsyndan. Umuman bagsylar Göroglynyň ölüm şahasyny aýtmaga onçakly höwes bildirmeýärler. (AG)

Kyrk ýigidim bilen bada içdigim,
 Sapaly günlerim, ýene gel indi.
 Billeri şitdeli⁴⁹⁹ gyzlar guçdugym,
 Döwranly günlerim, ýene gel indi.

Kyrk ýigide gülgün bada içirip,
 Ýyldyz daglarymdan atym gaçyryp,
 Dokuz pilden atyp, okum geçirip,
 Döwüşen günlerim, ýene gel indi.

Bir alladan diläp myratlarymy,
 Gyzylbaş a saldym haýbatlarymy,
 Şalaryň ala göz arwatlaryny
 Guçdugym günlerim, ýene gel indi.

Ýyldyz deresinden atym ýakardym,
 Seyran edip, kä üstüne çykardym,
 Awa laçyn salyp, tebrin⁵⁰⁰ kakardym,
 Şat bolan günlerim, ýene gel indi.

Eý, Görogly, kyrk ýigidiň ýat eýle,
 Olarsyz günüňi geçirme beýle,
 Ozalda kysmatym ýazyldy şeýle,
 Söweşen günlerim, ýene gel indi.

GÖROGLY sözüni tamam etdi, Gyrat Göroglynyň sesini eşidip, ýene kişñedi. Görogly köp gamgyn boldy. Agaýunus Görogla göwünlik berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu ýalan dünýäniň baş gün seýrany,
 Göz ýumup açynçaň öter, Görogly,
 Häzir bolgun, ajal gelip ýakaňy,
 Bir gün damagyňdan tutar, Görogly.

Ýalançy bazygar⁵⁰¹ garry juwandyr,
 Gonan göçer, bu bir bozuk mekandyr,
 Ne hojadyr, ne-de baýdyr, ne handyr⁵⁰²,

⁴⁹⁹ Şitde=Gyzlaryň bile dakýan ýüpek guşagy.

⁵⁰⁰ Tebr= Tebil, deprek bolsa gerek. (A.G)

⁵⁰¹ Bazigar=Oýunçy, aldawçy dünýä

⁵⁰² Ne hoja diýr, ne-de baý diýr, ne han diýr bolsa gerek. (A.G)

Bir gün hemmesini ýutar, Görogly.

Ýunus diýer, pany dünýä gelen sen,
Bu dünýäniň puçlugyny bilen sen, .
Sen eneden bolan günüň ölen sen,
Dünýe biwepadyr, öter, Görogly.

GÖROGLY Agaýunusyň bu sözünden soň, bir az parahatlanyp, geçen döwrüni ýatlap, ýene baş keleme söz aýdar gerek:

Bizem bolduk dirileriň kowmundan,
Hak jan berip, gymyldaşan günlerim,
Dokuz aýlap ýatdym enem garnynda,
Gözüm açyp, ýere düşen günlerim.⁵⁰³

Birimde bilmedim ýagşy-ýamany,
Ikimde tanadym ata-enemi,
Üçümde berdiler dili-zybany,
Dört ýaşymda daş atyşan günlerim.

Baş ýaşymda behre aldym ýaz bilen,
Alty ýaşda kowalaşdym saz bilen,
Ýedi ýaşda işim bolmaz gyz bilen,
Sekizimde dişim düşen günlerim.

Dokuzymda molla berdim salamy,
Onumda boýnumda hakyň kelamy,
On birde göterdim döwet galamy,
Hakyň kelayna duşan günlerim.

On ikiden girmişem on üç ýaşyma,
On dördte hasret urdy başyma,
On başimde gyzlar girip düýşüme,
Olaryň yşkynda joşan günlerim.

Ýigramimde syçrap, syçrap uçardym,
Otuzda gylyçdan ganlar saçardym,
Çillesi demirden ýaýym çekerdim,

⁵⁰³ Şuňa meňzeş goşgy kalassik şahyrlarmyzyň aglabasynda-ylaýta-da Magtymguly hem bar. (AG)

Güýç-gurbatym hetden aşan günlerim.

Kyrkymda şir kimin arlap inmişem,
Ellimde pil kimin kükräp synmyşam,
Altmysymda toba-tagsyr kylmyşam,
Pygamber ýaşyny ýaşan günlerim.

Haýyp boldy, beg Görogly garrydyň!
Wagty ýeten bossan kimin eridiň,
Hatarlar içinde esrik ner idiň,
Agzymdan ak köpük saçan günlerim.

BU SÖZI aýdandan soň, Agaýunus bilen Gülşirin Göroglynyň goltugyndan göterip ýatyrдылар. Bu gije üçüsem rahat ukladylar. Garry adamyň näme ukusy bar, bir iki sagat uklap, Görogly ukusyny aldy, heniz daň atmanka:

— Turuň, turuň, il ördi! — diýip gygyrdy. Agaýunus bilen Gülşirin turdular.

— Hä, Görogly, näme bar, heniz daňam atmandyr-a? Görogly aýtdy:

— Turuň, meniň kelläme bir hyýal geldi.

— Ol nähili hyýal?

— Agaýunus, daň saz beren mahalynda, heniz Gyrat örä çykmanka, meni bir daşary alyp çykyň, men ahyrky demimde Gyrate bir tomaşa edeýin, beýle bir wepaly janaweri görmede göwnüm joşyar. Ondan soň meni aýla, men meýhana bilen, tagty saraýym bilen, kyrk ýigidim, Öwez oglum bilen meýlis gurap oturşan ýerlerim bilen bir hoşlaşaýyn. Göroglyny, Gyrate il-ulus şeýle halda görmesin, gideýliň, meni bir dagyň gowagyna eltip taşlaň⁵⁰⁴, men şonda ölüp, ýitip gideýin. Ýogsa: «ol ýere eltiň, bu ýere eltiň» diýip, her gün men size-de köp azap berýän, sizem horlaýan.

Agaýunus aýtdy:

— Bolýar Görogly, seniň diýeniň ederin, emma biz seni taşlap, ýalňyz goýup gaýdyp bilmeris.

— Ýok, siz gaýgy etmäň, Gyrate meni ýalňyz goýmaz.

— Ölseň, bile öleris, senden aýrylyp bilmeris.

Daň ýaňy saz beren wagty Agaýunus bir goltugyna, Gülşirin bir goltugyna girip, Göroglyny söýgetläp, haremhanadan alyp çykдылар. Daş işige çyksalar, Gyrate hokranyp dur. Göroglyny Gyrateň ýanyna eltdiler, görse, Gyrate ne guýruk galypdyr, ne-de ýal, garrap baryny düşüpdür, gözleriniň owasy çylpyklap, akan ýaşlary tozan bilen gataşyp,

⁵⁰⁴ Oguzlaryň däbine görä ölüm halyndaky adamy düze taşlaýanmyşlar. (AG)

tokga-tokga bolup durýar. Gapyrgalary sanabermeli bolupdyr. Toýnaklary jaýrylyşyp, döwülşip gidipdir.

— Gyrat, seni şeýle halda gören gözlerim çyksyn, men nädeýin, mende ysgyn ýok, sende de tap ýok — diýip, lampa aşak özüni goýberip, sazyny goluna alyp, Görleogly baş keleme söz aýdar gerek:

Gargy gulak, jan Gyratym,
Dag daşlary dolanardyň.
Ýalňyz başa iş düşende,
Bedewlerden saýlanardyň.

Dirilik galmandyr mende,
Bu gün har düşüpsiň sen-de,
Söweş bolsa ýowuz günde,
Çarh uruban aýlanardyň.

Iki ganym alyşanda,
Gurt oýnuny salyşanda,
Çeşme gana bulaşanda,
Dönüp-Dönüp dolanardyň.

Duşmanlaryň berbat eýläp,
Çarh urup, koýan dek kowlap,
Göwün galkyp, ýürek howalap,
Laçyn kimin aýlanardyň.

Görogly gurban ýaşaýa,
Täçler edeýin başyňa,
Gözüňi dikip daşyňa,
Aýlanardyň, aýlanardyň.

GÖROGLY sözünü tamam edip, göz ýaş edip aglady. Gyrat hem gözünden boýur-boýur ýaş akdyrды. Bu haly görüp, Agaýunus bilen Gülşirinem aglady. Görogly aýtdy:

— Eý, Agaýunus, meni kyrk ýigidim bilen şerap içişip, halka gurap, meýlis edip, mest bolan ýerlerime elt — diýdi. Agaýunus bilen Gülşirin goltugyna girip, alyp bardylar. Görogly bir meýdan oturyp syn etdi. Köne geçenleri ýat etdi. Birdenem onuň gulagyna saz-söhebet sesi gelyän ýaly boldy, göwnüne bolmasamy, göýä kyrk ýigit meýlis gurap

oturan ýaly, gelin-gyzlaram seýle çykan ýaly boldy. Göroglynyň ýüregi howlandy. Goluna sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Ýunus jan, biziň jaýlarda,
Gyzyl gül açyldy, belki.
Piýala dolup meýlere,
Al şerap içildi, belki.

Meýlisler gurlup her ýanda,
Berre-guzular dogranda,
Daň hem saz berip ugranda,
Gyz-juwan guçuldy, belki.

Helala⁵⁰⁵ meňzär gaşlaryň,
Ýylana meňzär saçlaryň,
Görogly, kyrk goçlaryň
Ýyldyz dag göçüldi, belki.

BU SÖZÜNI tamam edip, Görogly:

— Meni tizräk daşaryk alyp çykyň— diýdi. Agaýunus bilen Gülşirin ony daşaryk alyp çykdylar, Görogly meýhananyň işigine çykyp garasa, ne meýlis bar, ne saz bar, hiç haýsyndan nam-nyşan ýok, öňki tozap ýatan galasy, bir Gyrat sulhup durýar. Görogly aýtdy:

— Meniň huşum çasyp barýana meňzeýä. Men çar bagymda zynatlanyp bejerilen ahyrda Gyratyma ot-iým bererdim, meni Gyratyň ahyrynyň ýanyna eltiň.

Agaýunus bilen Gülşirin çar бага, Gyratyň ahyrynyň ýanyna alyp bardylar. Görogly görse, ahyry ýykylyp, ýumrylyp, eýesiz galan haraba dönüpdür. Töweregindäki baglar göýä hazan uran eňnerä dönüpdür. Görogly ahyryň başynda oturyp, eline sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Talaň saldyň biziň kende⁵⁰⁶,
Gahpa pelek degilmi⁵⁰⁷ sen?
Hezir ýetdi saldyň bende,
Hunhor pelek degilmi sen?

Gezerdim Gyrat üstünde,

⁵⁰⁵ Helal=Täze dogan aý.

⁵⁰⁶ Kent=Oba, şäher.

⁵⁰⁷ Degilmi=Dälmi.

Ok atyp ganyň kastynda,
Kyrk ýigidiň ýer astynda
Goýan dünýä degilmi sen?

Çandybilde etdim seýran,
Döwüşerdim mestan-mestan,
Azygymdy Rum, Ispyhan,
Alan dünýe degilmi sen?

Görogly, har düşdi Gyratyň,
Dyzyňda ýokdur gurbatyň,
Ötdi Çandybil, nobatyň,
Ýalan dünýe degilmi sen?

GÖROGLY bu sözüni aýdandan soň, Agaýunus oňa nesihat berip, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, Görogly, saňa nesihatym bar,
Ýazylan başyňa gelse, ne diýr sen?
Bu gün arman çekip, aqlama bisýar⁵⁰⁸,
Owalda kysmatyň bolsa, ne diýr sen?

Bu dünýä gözümiň ýaşlaryň saçdy,
Lut şähri bir gije asmana uçdy⁵⁰⁹,
Bozuklyk köp boldy, döwleti gaçdy
Şonuň kimin işler gelse, ne diýr sen?

Ýunus diýer, elip katdym dal meniň,
Gije-gündiz intizarym şol meniň,
Eý, Görogly, nesihatym al meniň,
Ýuwurdynyň döwleti gaçsa, ne diýr sen?

AGAÝUNUS sözüpi gutaryp:

— Eý, Görogly, bu zatlar kysmatyňda bolsa nädersiň, beýle hal-ýagdaýymyz bilen il-güne görünmän gideýliň, il-gün görse, Görogly üýtgäpdir, ýa-da däliräpdir diýer, ýa «ýeke goýbermeris» diýerler.

⁵⁰⁸ Bisýar=Hetden aşa, köp.

⁵⁰⁹ Lut: Dini rowaýata görä (kyssa ul enbiýa eserinde) Lut pygamberiň bu şäherinde bolan ahlak bozuklygyna gazplanan huday, ony ýer bilen ýegsan edipdir.(A.G)

— Ah, Agaýunus, «nädersiň-nädersiň» bilen, gulagymy kamata getirdiň, wagty däl, eger wagty bolsa näme etjegimi bilerdim, **men indi ýüz ýigrimi ýaşymy** paýawladym, dyzymdan ysgyn gitdi, ýerimden gozganyp bilemok, indi ygtyýar seniň eliňde, näme etseň ediber. Ýöne meni Ýyldyz dagyň bir gowagyna eltip taşla, şolarda ölüp, ýitip gideýin.

Agaýunus bilen Gülşirin ony alyp ugradylar, Gyrat hem bularyň yzyna düşüp ugrady. Bir meýdan ýöränlerinden soň, Görogly:

— Saklanyň— diýdi. Saklandylar. Görogly yzyna garasa, galanyň ymaratlary, köşk-eýwan saraýy tegelenip otыр. Duran ýeri gonomçylyk, kyrk ýigidiniň mazaram ýatyr. Görogly şol ýerde oturyр, ymaratlary bilen, kyrk ýigidiniň gubury hem olaryň ruhlary bilen hoşlaşyp, eline sazyny alyр, baş keleme söz aýdar gerek:

Dünýäde galmady armanym,
Görnüşhanam, hoş gal indi.
Indi ötendir döwränym,
Meýlishanam, hoş gal indi.

Kyrk dürli tagam iýenler,
Zerbap haladym geýenler,
Ahyr zemine dönenler,
Kyrk ýigidim, hoş gal indi.

Ganym görse, gaýnap-joşan,
dokuz dagy bile aşan,
duşman bile gylyçlaşan,
Handan batyr, hoş gal indi.

Ýyldyz dag etdim erada,
Ýetmedim maksat-myrada,
Dokuz käse gülgün bada,
Içen jaýlar, hoş gal indi.

Görogly diýer, Çandybiller,
Hoş galyň, siz ulus-iller,
Seýishanamda zerbap jullar,
Serpaýlarym, hoş gal indi.

GÖROGLY bu sözüni aýdandan soň, Agaýunus bilen Gülşirin ýene alyp ugradylar. Bir meýdan ýöränlerinden soň, Görogly ýene:

— Duruň—diýdi. Durdular. Görogly yzyna öwrülip, galasyna garady, paýyrdap gözünden ýaş döküldi.

Agaýunus Göroglynyň bu halyna dözebilmän, baş keleme söz aýdar gerek:

Telmuryp bakysyň aldy janymy,
Eý, Görogly, ýoldaş bolsaň, ýör bile.
Gaňyrlyp bakysyň dökdi ganymy,
Jepa çekip, bir didary gör bile.

Köňül bir guş, howalanman ol bolmaz,
Ýazylan kysmatdan adam gutulmaz,
Jan göwherdir, hiç bazarda tapylmaz,
Hanlar, begler alabilmez zer bile.

Bilbilniň armany täze bag bolar,
Mert ýigitler tä ölinçä çag bolar,
Men biler men, çyn keremli dag bolar,
Haýyr isleýän, işim bolmaz şer bile.

Agaýunus, ýüreklerim daglydyr,
Seniň hyzmatyňda bilim baglydyr,
Gerçek goç ýigidim — ol Görogludyr,
Ganymlarny ýegsan etdi ýer bile.

AGAÝUNUS sözüni tamam etdi, Görogly aýtdy:

— Agaýunus, seniň sözüňe ten bereýin, ýöne meni Ýyldyz daga ýetir — diýdi. Agaýunus bilen Gülşirin Göroglyny Ýyldyz daga alyp bardylar.

Ýyldyz dagy Göroglynyň belet ýeri: «Pylan derede, pylan kemerde bir ynjalýkly gowak bardyr, şoňa ýörüň» diýip, salgy berip barýar. Bular baryp şol gowakda mesgen tutdular. Bular bir niçe gün şol gowakda boldular. Görogly zürýatsyzlygyny, ýekeligini ýatlap gamgyn bolup, eline sazny alyp bir söz aýdar gerek:

Hiç kişi ýeke dogmasyn,
Gadry bilinmez, har bolar.
Ýigit zürýatsyz bolmasyn,
Degre-daşyna zar bolar.

Her ýigit bolsa maldan teň⁵¹⁰,
 Onuň hatyryn tutar zen⁵¹¹,
 Maldarlar geýer reňbe-reň,
 Mal ýigide derkar bolar.

Dünýä isteýen derbe-der,
 Namart dünýä meýil eder,
 Är ýigitde durmaz gider,
 Dünýä-mal biykrar bolar.

Görogly diýer, bedew atlar,
 Ot degende tüpeň çatlar,
 Söweşde döwüşen ýigitler
 Ahyr soňuňda har bolar.

GÖROGLY sözüni tamam etdi, ýene birnäçe gün şu halda gün geçirdiler, Ertesi bir goýun çopan bularyň gowaklarynyň bolan deresinden geldi, bulary görüp, ýanlaryna geldi, ol tanap, öz ýanynda bolan hemme azygyny goýup gitdi. Bu çopan ýüzüniň ugruna duşan çopanlara, çoluklara Göroglynyň gowakdadygyny gürrüň berip giden.

Çopanlar Göroglynyň bu halyndan habardar bolup, azyk getirip berip başladylar. Çopan-çoluk, il-halk her gün dürli azyklar getirip durdular. Günlerde bir gün Görogly gije ýatyrka düýş gördi, piri düýşüne girip: «Aý, Görogly, sen garrap özüňe berlen yüz ýigrimi ýaşyň soňuna geldiň, ysgyn-deramatyň galmady, Kap dagynda Agaýunus periniň öz mekanynda baş ýüz mährem perileri galdy, olar Agaýunusyň ýoluna göz dikip otyrlar. Sen Agaýunus bilen Gülşirine ak ýüregiň bilen rugsat ber, olar öz ýurtlaryna gitsinler» diýip tabşyrdy. Görogly tisginip ukusyndan oýandy, bir seretse, ýaňy daň saz beren ekeni. Görogly: «Meniň başdaş söýgüli aýalym, wepaly ýoldaşym, men Agaýunusdan neneňsi aýrylaryn» diýip, göwnüne getirip, bir ah çekdi. Munuň ahy-nalasyna Agaýunus bilen Gülşirinem süýji ukularyndan tisginip oýandylar, Görseler, Görogly gaýgy-gama batypdyr. Agaýunus:

— Il-ulusdan aýrylyp, bir dagyň gowagynda galanymyza gamgyn bolýarmyň, Görogly, onuň üçin gamgyn bolma — diýip, tylla sazyny eline alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Üstümüzde kadyr alla ägädir,
 Onuň üçin gam iýmegin, Görogly.

⁵¹⁰ Teň=Dar, eli dar, malsyz.

⁵¹¹ Zen=Aýal.

Rehm eýlese, barça gula penadyr,
Munuň üçin gam iýmegin, Görogly.

Dynmany allaga zikir eýlegin,
Ahyret ömrüni pikir eýlegin,
Her demiňe ýüz müň şükür eýlegin,
Munuň üçin gam iýmegin, Görogly.

Gaýgy çekmek bilen bu dünýä ötmez,
Goç ýigit gam çekip, özün unutmaz,
Hak eziz edenni bende har etmez,
Munuň üçin gam iýmegin, Görogly.

Ýunus diýr, garyplar howandary sen,
Taryp etsem, erenleriň biri sen,
Bu dünýäde öli däl sen, diri sen,
Munuň üçin gam iýmegin, Görogly.

AGAÝUNUS bu sözi aýdandan soň, Görogly aýtdy:

— Ýok, Agaýunus, men hiç zada gamgyn bolamok, ýöne men siz biçäreleriňem bagtyny baglap otyryn. Agaýunus, siz Gülşirin ikiňiz ýurduňyza gaýtmagyňyz gerek, menem başyňa näme gelse, şony göreýin — diýip, Görogly eline sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Saňa diýsem, Agaýunus perizat,
Bar, Ýunus jan, menziliňe bar indi.
Ornum tutar diýsem, galmady zürýat,
Hoş, Ýunusym, menziliňe bar indi.

Ýeke bolsam, pirim ýeter dadyma,
Garyp ýerde köýme meniň oduma,
Kaýyl boldum seniň ygtykadyňa,
Bar, Ýunusym, menziliňe bar indi.

Owalda gys güni bolmasa erdi,
Hazan urup, bagym solmasa erdi,
Şum kysmat başyňa gelmese erdi,
Bar, Ýunusym, menziliňe bar indi.

Görogly diýr, eşit, Ýunus jan, sözüm,
 Aglap-aglap, gana dolandyr gözüm,
 Tä ölinçäm sendenrazy özüm,
 Bar, Ýunusym, menziliňe bar indi.

BU SÖZI aýdandan soň, Agaýunus ör-gökden geldi:

— Görogly, bu näme diýdigiň, sen ýa akylyňdan azaşdyňmy, bu nä habar? Ýa-da meni synaýamyň?

— Ýok, Agaýunus, sizem meniň oduma ýanyp-bişip oturmaň diýip aýtdygym — diýdi.

Agaýunus eline tylla sazyny alyp: «ölsemem senden aýrylman» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Arslan ýürek beg Görogly,
 Ölerin, senden aýrylman.
 Göýä Ýyldyz dag, Görogly,
 Ölerin, senden aýrylman.

Gitsem, sen alarsyň dile,
 Galarsyň rakyplar bile,
 Sen bilen mazara bile
 Girerin, senden aýrylman.

Owal bizi pirim goşup,
 Gezdik gülüşip, oýnaşyp,
 Seniň bilen gujaklaşyp,
 Ölerin, senden aýrylman.

Men gitsem, çekersiň efgan,
 Üç ýyl altmyş gala duşman,
 Ýunus diýer, ýekelik ýaman,
 Ölerin, senden aýrylman.

BU SÖZÜNI aýdandan soň, Görogly aýtdy:

— Eý, Agaýunus, owal başda ikimiz goşulan mahalymyz nähili, indi nähili? Ol wagt bahardy-ýazdy, indi gys, baglarymy hazan urdy. Bahar pasly ikimizi goşyp, gys paslynda ikimizi aýryp bilmeýämi— diýip, gören düşüni bir-bir aýdyp: «sen ýurduňa git, men öz başymy özüm çararyň» diýip, Agaýunusa ak ýürekden pata berip, Gülşirin ikisini ýola saldy. Agaýunus bilen Gülşirin Görogly bilen hoşlaşyp ýola düşdüler. Agaýunus bilen

Gülşirin Kap dagyna—öz ýurtlaryna bardylar. Agaýunusyň niçe ýüz müň mährem perileri, hemmesi öňünden çykyp, garsy aldylar. Olar gelip Gülşirin bilen uçdan tutma görüşip çykdylar, emma Agaýunusyň ýüzüne-de seretmediler. Agaýunus:

— Bu näme beýle? — diýip, görüşmekçi boldy, olar gaýra-gaýra çekiliberdiler.

— Sen bu taýa saýaňy salma, zyň ýitmänkä, ýok boluber—diýdiler. Agaýunus sebäbini bilmekçi boldy. Onda olar aýtdy:

— Bir gerçek goç ýigit bilen başdaş, ýoldaş bolup duşuşyp, ony ölmänkä taşlap gaýtdyň, bu bi-wepalykdyr, ýene-de sen gaty kän wagtdan bari onuň bilen ömür sürüşdiň, ondan sende hiç bir galan nyşan ýok, seniň ýüzüň gara— diýdiler. Agaýunusyň eline aýna berip: «ýüzüňi gör» diýdiler. Agaýunus aýnada ýüzüniň garalygyny görüp aglap, ýene yzyna gaýdyberdi. Agaýunus gaýdyp, Göroglynyň ýanyna geldi. Görogly Agaýunusyň gelenine şatlanyp, eline sazyny alyp, baş keleme söz aýdar gerek:

Sabyr eýlegin, habar sorayyn,
Eý, mahy tabanym, ýene geldiňmi?
Söýgüli adyňa gurban bolaýyn,
Jenneti ryzwanym, ýene geldinmi?

Men saňa bu janym bereýin para,
Ýene sen geldiňmi men intizara,
Goýnuň içi meňzär göýä bahara,
Bähry-ummanym ýene geldiňmi?

Aşyklar nalasy ene magrajy,
Duşuşmak şirindir, aýrallyk aý,
Gözümiň nury sen, başymyň täji,
Döwletli döwranym, ýene geldiňmi?

Meniň üçin aglap, jany jepaly,
Gülşenli, çar bagly, güli zibaly,
Başdan bize ygtykatly — wepaly,
Derdime dermanym, ýene geldiňmi?

Şuglaňyz on dördi gijäniň aýy,
Ýanyňda Gülşirin — melekler aýy,
Ne sebäpden arzuw etdiň bu jaýy,
Gözleri mestanym, ýene geldiňmi?

Görogly beg, ýar ýoluna baş goýup,
 Haýsy aşyk geçdi didardan doýup,
 Sen näme aglar sen telleriň⁵¹² ýaýyp,
 Zülpi zerefşanym, ýene geldiňmi?

BU SÖZI aýdandan soň, Agaýunus Görogla garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garogly, ýoluňda gurban,
 Bolmaýança gideýinmi?
 Seniň bilen niye döwrän,
 Sürmeýänçä gideýinmi?

Seni diýip arman çekip,
 Girýan gözümden ýaş döküp,
 Aldyňda jynazam okyp,
 Ölmeýänçä gideýinmi?

Görogly, sen günähim geç,
 Hyzmatyňda bolup men puç,
 Duşmanlar boýnuma gylyç
 Çalmaýança gideýinmi?

Ýunus diýer, saňa duşup,
 Kä aglaşyp, kä gülüşip,
 Seniň bilen gujaklaşyp,
 Ölmeýänçä gideýinimi?

BU SÖZÜNDEN soň, Görogly aýtdy:

— Eý, Agaýunus, ne üçin gaýdyp geldiň? Agaýunus gaýdyp gelmeginiň sebäbini beýan edip, baş keleme söz aýdar gerek:

On baş mezil Kap dagyna çykamda,
 Garyp başym bir bigana⁵¹³ görüňdi.
 Gaňyrlyp, gaňyrlyp yzym bakamda,
 Gözüm ýaşy däne-däne görüňdi.

Nowha⁵¹⁴ çekip, çar tarapdan gözledim,

⁵¹² Tel=Saç, zülp.

⁵¹³ Bigana=Ýat, nätanyş.

⁵¹⁴ Nowha=Zar aglamak.

Ýeke galan ak maýa dek bozladym,
Mähremlerme hakykaty sözledim,
Ýürek bagrym para-para görüندی.

Gülşiriniň didaryny gördüler,
Biz ýörände, olar gaýra durdular,
«Gitgin!» diýip, bize yza berdiler,
Olara gül ýüzüm gara görüندی.

Ýunus diýer, galdym hijrana, daga,
Bady-hazan geldi biziň çar бага,
Aýna alyp, ýüzüm gördüm binäge,
Bu gün görsem, bi-nyşana görüندی.

AGAYUNUS sözünü gutarandan soň Görogly Agaýunusyň wepalydygyna hoşwagt bolup,
baş keleme söz aýdar gerek:

Bir zaman seýr etgin Erem⁵¹⁵ bagyna,
Husnuň güle meňzär, jana-jan perim.
Periler seýilgähi Kaşkar⁵¹⁶ dagynda,
Bilbilem, gülüne mähriban perim.

Bahar bolup, barça umman joşanda,
Göwnüm galkar Ýyllyz dagdan aşanda,
Periler jem bolup, bagsa⁵¹⁷ düşende,
Hiç haýsy deň bolmaz, Ýunus jan perim.

Garry başym daýym armanyň çeker,
Meni gamda goýup, gözden ýaş döker,
Lebleriň bal erer, dodagyň şeker,
Gözeller içinde sen soltan, perim.

Ýalançy dünýäniň enweri⁵¹⁸, mahy,
Älemni köýdürdi Göroglyň ahy,
Çandybilde kyrk müň gyzyň şasy,
Her sözüňden geler bal, nyşan perim.

⁵¹⁵ Erem=Damasykda Şetdat diýen patyşanyň jennete meňzedip saldyran mifiki bag.

⁵¹⁶ Kaşkar=Kaşgar, Uýgurlarda bir şäher.

⁵¹⁷ Bags=Jedel, ýaryş (aslynda bähs, bäs)

⁵¹⁸ Enwer=Nur, ýalkym.

BU SÖZI aýdandan soň, Agaýunus Göroglynyň mertligine, yhlaslylygyna hoşwagt bolup, bir güldi. Ýaş wagtlaryndaky ýaly gujaklaşyp, täze nahal dek çyrmaşdylar, öpüşip-guşuşdylar. Bir wagtdan soň Görogly Agaýunusyň eline aýna berip:

— Ýüzüňe bir seret, gözüň näme alamat görýär — diýdi. Agaýunus aýna alyp ýüzüni görse, sagynda bir jüre hal, solunda bir jüre hal, maňlaýynda bir jüre hal görüdi. Mundan soň Görogly Agaýunusa pata berip aýtdy:

— Eý, Agaýunus, meniň başyma bir iş düşüp, kazam dolaýsa, şol mahal seniň süňňüň syzyp, özüňden gidersiň, şol alamat bolandan soň, eglenmän meniň ýanyma ýetişersiň — diýip, ýene ony ýola saldy. Agaýunus Kap dagyna — öz mähremleriniň arasyna bardy. Bu sapa, mähremleri Agaýunusyň ýüzündäki jüre-jüre hallaryny görüp, ony göterip uly şatlyk bilen eltip tagta çykardylar. Agaýunus özüniň tagtyna eýe bolup, aýşy-aşratda bolulebersin. Görogly hem: «aý, garry dünýä, ýalançyda armanym galmady, indi meni kes-kes-de niräň gizli bolsa şoňa dykyber» diýip, ýalňyz ýatybersin.

Indi habary Hüňkär patyşadan eşidiň.

Göroglynyň Ýyldyz dagda ýeke-ýalňyz ýatany dünýä mälim boldy, bu habar Hüňkär patyşa hem ýetdi. Ol bir gün beglerini, serkerdelerini töweregine ýygnap:

— Aý, begler, serkerdeler, Görogly Ýyldyz dagda bir gowagy mesgen tutunyp ýatanmyş, şony meniň gaşyma diri getiriň, onuň birnäçe hünärlerini öwreneýliň, ondan soň hem onuň etini kesip özüne iýdirip öldüreýliň. Ony şeýle bir gynap öldüreýin, şu güne çenli adam tohumy beýle gynalyp öldürilmedik bolsun, ýaşymyň soňunda içimi bir sowadaýyn—diýip, Hüňkär ýedi sany serkerdesini bir niçe müň goşuna baş edip, Göroglynyň üstüne iberdi. Ýedi serkerde agyr ýygyna baş bolup gelip, Göroglynyň ýatan gowagyň ýakynyna gelip düşdüler. Bu ýedi serkerde bir-birine: «Göroglynyň üstüne sen git-de, sen git» bolşup durdular. Ahyry bir serkerde bir näçe ýüz adamyny ýanyna alyp ugrady. Gowagyň ses ýetim bäsinden baryp seretdi, görse, Görogly gowagyň agzynda otyr. Serkerde gygyrdy:

— Aý, Görogly, indi otursyň şu halda, ysgyn-mydaryň galmandyr, meniň diýenimi etseň, dogry biziň ýanymyza gel, bolmasa başyňy keseris! — diýdi.

Onda Görogly eline sazyny alyp, duşmanlaryna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Abaý etmäň, gyzylbaşlar⁵¹⁹,

Ganyňyz içdigim bardyr.

⁵¹⁹ Hüňkär lakamly Osmanly soltanlary “gyzylbaş” bolup bilmeýärler, tersine Säfeýiler, Äzerbegjanda şaýy mezhebine ynanyp, gyzylbaş diýilip atlandyrylypdyr. Bu gyzylbaşlar, Türkmen topragyna çozuş edip geldiler. (AG)

Gargy gulak bedew atlar
Münüp, döwüşdigim bardyr.

Lälezar bolup ýazyna,
Boz gyraw düşüp güýzüne,
Abaý baglap at ýüzüne,
Ýüwürükler goşdugym bardyr.

Hakdan diläp myratlarmy,
Müňläp bedew atlaryňy,
Ala göz arwatlaryňy,
Alyp-alyp gaçdygym bardyr.

Göroglynyň eşit sözün,
Zabt etdim dag bilen düzün,
Alyp gelip gelin-gyzyn,
Billerin guçdugym bardyr.

BU SÖZI aýdandan soň, ol serkerde yzda galanlary çagyryp, geňeş etdi:
— Munuň üstüne birden çozalyň-da, öldürip kellelesini alyp gideliň, bolmasa, bu bizi diri ýanyna eltmejek — diýip, maslahatlaşyp, hemmesi bir ýere üýşdüler-de: «Hüjüm» diýip gygyryşyp hereket etdiler. Emma Görogly awyn alan bürgüt ýaly gabarlyp otyr, sarsanagam. Gyzybaşlar golaýna barabilmän, gorkup, ürken süri ýaly gürläp, arkanlygyna serpdiler. Ýykan-da-sürän gaçyp aňyrrak baryp, ýene öňüni-ardyny ýygnap üýşüp durdular.

Görogly beg joşup, haýbat atyp, eline sazyn alyp, ýene baş keleme söz aýdar gerek:

Käte çykyp, Çandybiliň düzüne,
Çarh urup, meýdanda ýörerdim, begler.
Altyn eýer salyp Gyrat üstüne,
Säbjidip toýlarda sürerdim, begler.

Öwez bilen girip meýdan mestine,
Düýrme gylyjmy alyp destime,
Ýeke bolup, ýüz müň ganym üstüne
At salyp, okdurlyp barardym, begler.

Göwnüm höwes eder ter huplaryny⁵²⁰,
 Götersem ýüzünden nykaplaryny,
 Hüňkäriň ala göz arwatlaryny
 Paýlaşyp, keýpini görerdim, begler.

Mert Görogly, sürdi nije döwrany,
 Ýürekde galmady zerre armany,
 Ýol ýaragyn tutdy ömrüm kerweni,
 Bürgüt bolup awa barardym, begler.

BU SÖZI aýdaňdan soň, gyzylbaşlar aýtdylar:

— Pah-pah, bu ne ýagşy namalar aýdar . Aý, Görogly, janyň bokurdagyňa gelip dur, häzir öler sen, ýene näme edip otyrsyň — diýip gygyrdylar.

Görogly eline sazyny alyp, bulara garap: «Dünýäde ölmän galan barmy» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Eý, ganymlar, bu dünýäde
 Ölmän, ömür galan barmy?
 Mundan gidip baky ýurda,
 Ýene gaýdyp gelen barmy?

Gaflat galman, oýalygyň,
 Gam-gussa görmedik çagyň,
 Hasta bolmaýan saglygyň
 Ganymadyn bilen barmy?

Bu dünýä deşdi-prakdyr⁵²¹,
 Ýary gara, ýary akdyr,
 Menzil iki, ýol yrakdyr,
 Onuň pikrin kylan barmy?

Bu dünýä kimi şat etdi,
 Aşna bolany ýat etdi,
 Kim oýnady, ony utdy,
 Mundan razy bolan barmy?

Görogly beg, gerçek özi,

⁵²⁰ Hurp=Mahbup, gözel

⁵²¹ Deşti-pyrak=Giýň sähra.دشتی فراخ

Garadyr namardyň ýüzi,
Hakykatdyr merdiň sözi,
Bu sözümde ýalan barmy?

BU SÖZÜNDEN soň, gyzybaşlar biri-birine:

— Gaýra çekilme-de, gaýra çekilme — bolşup töwerekläp, hüjüm edip başladylar.
Görogly arkaýyn oturşyna oturyp, ýene baş keleme söz aýdar gerek:

Ýyllyz daglaryma duman gelende,
Ol günü mest bolup joşdugym bardyr.
Gyratym asmana segräp, galanda,
Meýdanda ganyma duşdugym bardyr.

Al-ýaşyl bezegli gülgün minaly⁵²²,
Zümerret aýnaly, tylla şanaly,
On barmagy bogum-bogum hynaly
Gyzlaryň, getirip, guçdugym bardyr.

Üç ýüz altmyş iki esrik nerini,
Düýrme gylyç bilen alyp serini,
Müňden-müňden ýesir alyp baryny,
Çandybile tarap aşdygym bardyr.

Indi eşit Göroglynyň sözünü:
At salyban gezdim dagy, düzüni,
Hüňkär şanyň gelinlerin, gyzyny
Guçup, meý süzdürip içdigim bardyr.

BU SÖZÜNI aýdandan soň, töweregine garap gördi, gyzybaşyň ýygyny çozup ýetip gelýär. Görogly beg düýrme gylyjyny syrlyp alyp, bar güýjüni ýygnap, bir nagra çekdi. Gowagyň ýakynyna gelenleriň üstüne ýaraly gaplaň ýaly atylyp, düýrme gylyjy işledip başlady. Gyzybaşlar bir görse, gowagyň agzynda maslykdan depe turupdyr. Ýene goýun ýaly, arkan serpilip gaçdylar. Serkerdeleri öňüni alyp yzyna dolap, gamçylap sürüp ugrady. Gowagyň agzyna ýakynlanyň kellelesi gaçýar. Kelleesi kesilenden soň, olaryň kimisi iki ädim, kimisi üç, kimisi baş, on ädim yzyna gaçyp ýykylýar. Üç gezek serpilip, üç gezek çozdular. Gowagyň at gaýtarym agzy bolsa maslyk-maslygyň üstünde depe boldy. Ahyry alyp bilmejeklerini bilip, bular üşşüp maslahat etdiler:

⁵²² Mina=Ýyllyrak çüýşe, gymmat baha daş.

— Ölensoň munuň maslygyda bize ýük, muny beýdip alyp bolmajak, tüpeňläp almak gerek — diýip, serkerdesi müň sany mergene buýurdy:

— Nazarlap müň tüpeňi birden atyň — diýdi. mergenler gowaga dogurlap, birden atdylar, gümmüldäp sesi dagdan-daga düşüp gitdi. Görogla sansyz ýara düşüp, endam-janyndan gan akyp başlady. Görogly özüni raslap, jan howluna ahyrky deminde:

— Başdaşym, syrdaşym, ýowuz günde wepaly ýoldaşym, Gyrat, gel! — diýip, nagra çekip gygyrdy. Gyrat ýyldyz deresinde öz-özünü otaryp, çem gelen ýerinde ýatyp, turup ýörýärdi. Ol üç günden, dört günden bir Göroglynyň ýanyna gelip-giderdi. Arasy daşam bolsa, derede otlap ýören ýerinde Göroglynyň başyna iş düşenini syzyp, şondan bäräk at salyp gaýtdy. Janawerde hemişeki toýnak barmy, pyýadaça ýöräp bilenok. Bu ýygynyň serkerdeleri bolsa:

— Bahow, biz muny tüpeňläp öldürdik diýsek, ol gaýta atyny çagyryň — diýişip, ýarasyndand gan gidip güýji gaçan Göroglynyň üstüne çozdular. Görogly bir elini ýere diräp, önürti baranlaryndan bir näçesini öldürdi. Ahyry güýji gaçyp, özem ýykyldy. Baryp Göroglynyň kellesini kesip aldylar. Bu ýygyn Göroglynyň kellesini Hüňkär patyşa baka alyp ugraberdi. Şol wagt Gyrat gelip ýetişdi. Janawer agzyny hatap ýaly açyp, arlap, ýygynyň zyzndan degdi, kimsini ýykyp, kimsini basyp, birnäçesini ýaralady. Oljasy oňup barýan ýygyň zyznda nähili gopgun gopýanyndan habarsyz, gidip barýar. Gyrat şol dabrap ýörkä, bir atdan ýykylanyň naýzasy göwsünden parran geçdi. Gyrat hem ýaralandy, Bu ýygyn birneçe gün ýol ýöräp, Göroglynyň kellelesini eltip Hüňkär patyşa tabşyrdylar. Hüňkär aýtdy:

— Aý, hana-hamyrlar, men size Göroglyny diri tutup getiriň, diýip, nije müň goşuna baş edip goýberdim. Men ony diri görüp, birnäçe söz soraşyp, ony şeýle azap bilen öldürjekdim, siz ony aňsatlyk bilen dünýäniň azabyndan dyndarypsyňyz. Jellat! — diýip gygyrdy. Jellat häzir boldy, Hüňkär:

— Bu ýedi serkerdäniň başyny al — diýip buýurdy. Hüňkär patyşa ýedi serkerdesiniň başyny kesdirip, Göroglynyň kellesini derwezesinden asdyryp, ol ýedi serkerdäniň kellelerini hem Göroglynyň kellesiniň töwereginden asdyryp goýdy.

Indi habary Gyratdan eşidiň; göwsünden naýza çümüp, ýaraly bolandan soň, bu ýygynyň zyzndan galyp, Göroglynyň ýatan gowagyna geldi. Barsa, Görogly başsyz läş bolup gana boýalyp ýatyr. Gyrat el-aýaklaryna çenli, boýdan-başyna ysgap çykdy-da, edil adam ýaly, gözünden ýaş döküp, aýylganç-aýylganç kişnedi, çarypynyp başlady, ganyny tasadyp, dumly-duşuna çapdy, daglaryň başyna çykyp kişnedi, derelere düşüp kişnedi. Ylgap gelip kellesiz ýatan Göroglynyň başujynda şeýle bir gygyrdy, onuň sesi dag-

derelerini ýañlandyrdy, sesinden dagdaky mör-möjekler durup bilmedi, Gyrat çirkin-çirkin gygyryp, Göroglynyň başujynda çabalanyp jan berdi.

Çandybiliň il-ulusy Gyratyň sesini eşidip: «ýyldyz dagynda bir iş boldy» diýip, ugrap başladylar.

Habary Agaýunusdan eşidiň, Göroglynyň başy kesilen wagtda niçe müň mähremi bilen köşgünde otyrды. Birden essi aýylyp özünden gitdi. Mähremleri ýüzüne gülap suwy sepip, özüne getirdiler. Agaýunus gözünü açyp, özünü raslap aýtdy:

— Göroglynyň başyna bir iş düşendir — diýip, birnäçe mähremleri bilen ýola düşdi. Ýyldyz daga gelip ýetişdi, görse, Çandybil halky hem oglandan-ula süýşüp gelýär. Hemmesi ýygnanyp gelip görseler, Göroglynyň ýatan gowagynyň agzynda maslykdan minara bolupdyr. Görogly gowakda kellesiz ýatyr. Gyrat gana boýalyp başujynda süñüp ýatyr. Ýüz müň ahy-pygan bilen, ahy-nala bilen, uly il Göroglyny jaýladylar. Gyraty hem edil adam jaýlan ýaly edip, hormatlap Göroglynyň ýanynda jaýladylar. Uly il özleriniň arkadagy bolan gaýduwsyz serkerdäni ýatlap ýas baglady.

BITDI

Garaşsyzlykdan soňra ilkinji gezek
Türkmenistanda oturdylan Göroglynyň ýadigärligi.

